Засновник:
Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань в Україні в галузі економічних наук
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2016 № 820)

Виходить 1 раз на квартал
Видається з III кварталу 2009 р.
Свідоцтво про реєстрацію:
серія КВ № 15196-3768Р від 30.04.2009 р.

РЕДАКЦІЯ:

Головний редактор:
доктор економічних наук, професор
Кизим М. О.

Випускаючий редактор:
доктор економічних наук, доцент
Хаустова В. Є.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Алєксєєв І. В., доктор економічних наук, професор (м. Львів, Україна)

Амосов О. Ю., доктор економічних наук, професор (м. Харків, Україна)

Благун І. С., доктор економічних наук, професор (м. Івано-Франківськ, Україна)

Булєєв І. П., доктор економічних наук, професор (м. Донецьк, Україна)

Буссе Ральф Андреас, доктор філософії (м. Галле, Німеччина)

Гечбаия Б. Н., доктор економічних наук, професор (м. Батумі, Грузія)

Жерар, Рассел Дж., доктор філософії (м. Лондон, Велика Британія)

Іванов Ю. Б., доктор економічних наук, професор (м. Харків, Україна)

Ковальчук К. Ф., доктор економічних наук, професор (м. Дніпропетровськ, Україна)

Майбуров І. А., доктор економічних наук, професор (м. Єкатеринбург, Росія)

Орлов П. А., доктор економічних наук, професор (м. Харків, Україна)

Раєвнєва О. В., доктор економічних наук, професор (м. Харків, Україна)

Татаркін О. І., доктор економічних наук, професор, академік РАН (м. Єкатеринбург, Росія)

Христиановський В. В., доктор економічних наук, професор (м. Донецьк, Україна)

Шоша Жан-Юг, доктор філософії (економіка) (м. Ліон, Франція)

Видавець:
ФОП Лібуркіна Л. М.

Журнал реферується у загальнодержавній реферативній базі даних «Україніка наукова» та в українському реферативному журналі «Джерело»

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПРОБЛЕМИ економіки

ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИКИ • THE PROBLEMS OF ECONOMY

№ 3 ′2016

Журнал «ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ» представлено у наукометричних базах даних, репозиторіях та пошукових системах:

- Ulrichsweb Global Serials Directory (США)
- Research Papers in Economics (США)
- Російський індекс наукового цитування (Росія)
- Index Copernicus (Польща)
- Directory of Open Access Journals
- EBSCOhost (США)
- CiteFactor (США)
- Academic Journals Database (Швейцарія)
- Scientific Indexing Services
- Advanced Science Index
- Open Academic Journals Index
- GetInfo (Німеччина)
- BASE (Німеччина)
- OpenAIRE (Європейський Союз)
- WorldCat
- SUNCAT Union Catalogue (Велика Британія)
- Соціонет (Росія)
- J-Gate (Індія)
- Академия Google (США)
- Research Bible (Японія)
- Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського (Україна)

ЗМІСТ

СВІТОВА ЕКОНОМІКА ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Мізюк Б. М., Кітц Р. Р.
Ефективність механізмів забезпечення фінансової стабільності в розвинутих країнах 6

Корнівська В. О., Яременко В. Г.
Актуальні трансформації фінансово-інституційного простору єврозони 15

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Возняк Г. В.
Бюджетне вирівнювання в системі фінансового забезпечення розвитку регіонів України: сучасний стан і вектор розвитку 24

Голян В. А., Голуб О. А.
Фінансове забезпечення пріоритетів розвитку лісогосподарського комплексу: диверсифікація форм і засобів 31

Гришкін В. О., Сімахова А. О., Перекопська Ю. С.
Аналіз впливу глобалізації на зайнятість населення в Україні 40

Долбнєва Д. В., Гончарук С. М.
Необхідність та основні напрямки вдосконалення порядку формування та використання ресурсного потенціалу охорони здоров'я в Україні 46

Коваль В. В., Дроздова О. Г.
Державне регулювання та обліково-аналітичне забезпечення розвитку електронної комерції у споживчому секторі 53

Малік Є. О., Табакова Т. В.
Сучасний стан державних фінансів України: пріоритети, стратегія та ризики 60

Познанська І. В.
Організаційно-економічні аспекти впровадження міжнародних стандартів безпеки судноплавства 68

Рудик Н. В.
Макрофінансові індикатори в економічній стратегії держави 74

Скрипник А. В., Міхно І. С.
Поводження з побутовими відходами з позиції функції суспільного добробуту 81

Татаріна Т. В.
Тенденції розвитку ринку аграрного страхування в Україні 89

Фролова Л. В., Брагіна О. С.
Моніторинг ефективності бюджетного управління торговельними підприємствами України 95

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Кизим М. О., Козирєва О. В.
Оцінка β-конвергенції соціально-економічного розвитку регіонів України 104

Ярошенко І. В., Семигуліна І. Б.
Позиціонування міста Харкова та окремих великих міст України на регіональному, національному та міжнародному рівнях 115

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Гавловська Н. І.
Оцінювання процесів взаємодії підприємства та потенційних контрагентів у контексті забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності 127

Григоренко Т. М.
Методичні підходи до розміщення торговельних об'єктів франчайзингової роздрібної торговельної мережі 136

Гуцалюк О. М.
Концептуальні засади забезпечення економічної безпеки корпоративних інтеграційних процесів 144

Данько Ю. І.
Інноваційні підходи до забезпечення конкурентоспроможності малих аграрних підприємств 153

Дікань Л. В., Владімірова Н. П.
Оцінка рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання 159

Ізмайлов Я. О.
Розвиток методології економічного аналізу господарської діяльності підприємств у постіндустріальній економіці 165

Крутова А. С., Сіфурова А. І.
Ефективність управління оборотним капіталом у системі забезпечення фінансової безпеки торговельних підприємств 175

Побережна З. М.
Оцінювання фінансово-ресурсних умов забезпечення конкурентоспроможності авіатранспортних підприємств 184

Рета М. В.
Діагностика у системі стратегічного управлінського обліку: сучасні напрямки та підходи 192

Скриньковський Р. М., Павловські Г.
Діагностика в системі менеджменту підприємства 199

Соколова Л. В.
Теоретико-методологічна платформа розробки системи адаптації підприємств до змін зовнішнього середовища 206

Стадник В. В., Вешко О. В.
Концептуальні основи «менеджменту різноманітності» у системі стратегічного управління розвитком промислових підприємств 212

Тарасова Т. О.
Теоретико-методологічні засади розвитку трансляційних можливостей контролінгу у забезпеченні сталого розвитку підприємства 219

Трушкіна Н. В., Драчук Ю. З., Залознова Ю. С.
Логістичні концепції на промисловому підприємстві в умовах глобалізації ринку 228

Єпіфанова І. Ю.
Власний капітал у системі фінансового забезпечення інноваційної діяльності підприємств 239

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Доронін А. В., Доронін С. А.
Концептуальні передумови дослідження колективної професійної мобільності управлінського персоналу 245

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

Гечбаия Б. Н., Ванішвілі М. М.
Оцінка рівня конкуренції в банківському секторі Грузії 253

Дубина М. В.
Застосування системного підходу до дослідження ринку фінансових послуг 261

Іващенко А. І.
Використання криптовалюти у діяльності малих і середніх підприємств України з метою підвищення їх інвестиційної привабливості 267

Павлов Р. А., Левкович О. В.
Вплив анонсів монетарної політики на доходність і волатильність ринку акцій України 274

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

Україна, 61002, Харків,
пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх
Тел./факс: (057) 705-02-67, e-mail: red.poe@mail.ru

АДРЕСА ВИГОТІВНИКА:

Україна, 61136, Харків,
вул. Гвардійців Широнінців, 50,
корп. В., к. 21.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
НДЦ ІПР НАН України № 8 від 22.08.2016 р.
Здано в набір 23.08.2016 р.
Підписано до друку 26.08.2016 р.
Формат 60 × 84/8.
Друк різографічний.
Ум. друк. аркушів 37,2. Обл.-вид. 44,6.
Надруковано у ФОП Здоренко М. І.
Замовлення № 1288. Наклад 100 прим.

© Проблеми **економіки**

ЕКОНОМІЧНА СТАТИСТИКА.
БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ТА АУДИТ

Мардус Н. Ю., Брік С. В.
Особливості організації бухгалтерського
та податкового обліку й аудиту під час
проведення гарантійних ремонтів 281

Хорунжак Н. М., Лукановська І. Р.
Проблематика та особливості законодавчого
регулювання діяльності бюджетних установ
і їх вплив на формування й реалізацію завдань
бухгалтерського обліку 287

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ ТА МОДЕЛІ В ЕКОНОМІЦІ

Іванченко Г. Ф., Далайін Бадер Омар Ахмад
Синергетична когерентність біфуркаційних еволюційних
процесів злиття та поглинання підприємств 293

Пілько А. Д., Кіс В. В.
Постановка та вирішення задачі оцінки
й аналізу інвестиційної складової безпеки
розвитку регіону 300

Пілько А. Д., Савчук Н. В.
Визначення порогових рівнів економічної
безпеки територіальних систем регіону
на основі моделей дискримінантного аналізу
та методу евклідової відстані 307

Шерстенников Ю. В., Касян С. Я.
Моделювання логістики й узгодження темпу
виробництва товарів із темпом реалізації 314

СОДЕРЖАНИЕ

МИРОВАЯ ЭКОНОМИКА И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Мизюк Б. М., Китц Р. Р.
Эффективность механизмов обеспечения
финансовой стабильности в развитых странах 6

Корнивская В. О., Яременко В. Г.
Актуальные трансформации финансово-
институционального пространства еврозоны 15

ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫМ ХОЗЯЙСТВОМ

Возняк Г. В.
Бюджетное выравнивание в системе финансового
обеспечения развития регионов Украины:
современное состояние и вектор развития 24

Голян В. А., Голуб О. А.
Финансовое обеспечение приоритетов
развития лесохозяйственного комплекса:
диверсификация форм и средств 31

Гришкин В. О., Симахова А. А., Перекопская Ю. С.
Анализ влияния глобализации на занятость
населения в Украине 40

Долбнева Д. В., Гончарук С. М.
Необходимость и основные направления
совершенствования порядка формирования
и использования ресурсного потенциала
здравоохранения в Украине 46

Коваль В. В., Дроздова Е. Г.
Государственное регулирование
и учетно-аналитическое обеспечение
развития электронной коммерции
в потребительском секторе 53

Малик Е. А., Табакова Т. В.
Современное состояние государственных финансов
Украины: приоритеты, стратегия и риски 60

Познанская И. В.
Организационно-экономические аспекты
внедрения международных стандартов
безопасности судоходства 68

Рудик Н. В.
Макрофинансовые индикаторы в экономической
стратегии государства 74

Скрипник А. В., Михно И. С.
Обращение с бытовыми отходами с позиции
функции общественного благосостояния 81

Татарина Т. В.
Тенденции развития рынка аграрного
страхования в Украине 89

Фролова Л. В., Брагина О. С.
Мониторинг эффективности бюджетного
управления торговыми предприятиями Украины 95

РЕГИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА

Кизим Н. А., Козырева Е. В.
Оценка β-конвергенции социально-
экономического развития регионов Украины 104

Ярошенко И. В., Семигулина И. Б.
Позиционирование города Харькова и отдельных
крупных городов Украины на региональном,
национальном и международном уровнях 115

ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ ПРЕДПРИЯТИЯМИ

Гавловская Н. И.
Оценка процессов взаимодействия предприятия
и потенциальных контрагентов в контексте обеспечения
экономической безопасности внешнеэкономической
деятельности 127

Григоренко Т. Н.
Методические подходы к размещению
торговых объектов франчайзинговой
розничной торговой сети 136

Гуцалюк А. Н.
Концептуальные основы обеспечения
экономической безопасности корпоративных
интеграционных процессов 144

Данько Ю. И.
Инновационные подходы к обеспечению
конкурентоспособности малых аграрных
предприятий 153

Дикань Л. В., Владимирова Н. П.
Оценка уровня финансовой безопасности
предприятия 159

Измайлов Я. А.
Развитие методологии экономического
анализа хозяйственной деятельности предприятий
в постиндустриальной экономике 165

Крутова А. С., Сифурова А. И.
Эффективность управления оборотным
капиталом в системе обеспечения финансовой
безопасности торговых предприятий 175

Побережная З. Н.
Оценка финансово-ресурсных условий обеспечения конкурентоспособности авиатранспортных предприятий 184

Рета М. В.
Диагностика в системе стратегического управленческого учета: современные направления и подходы 192

Скрыньковский Р. Н., Павловски Г.
Диагностика в системе менеджмента предприятия 199

Соколова Л. В.
Теоретико-методологическая платформа разработки системы адаптации предприятий к изменениям внешней среды 206

Стадник В. В., Вешко О. В.
Концептуальные основы «менеджмента разнообразия» в системе стратегического управления развитием промышленных предприятий 212

Тарасова Т. А.
Теоретико-методологические основы развития трансляционных возможностей контроллинга в обеспечении устойчивого развития предприятия 219

Трушкина Н. В., Драчук Ю. З., Залознова Ю. С.
Логистические концепции на промышленном предприятии в условиях глобализации рынка 228

Епифанова И. Ю.
Собственный капитал в системе финансового обеспечения инновационной деятельности предприятий 239

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ

Доронин А. В., Доронин С. А.
Концептуальные предпосылки исследования коллективной профессиональной мобильности управленческого персонала 245

ФИНАНСЫ И БАНКОВСКОЕ ДЕЛО

Гечбаия Б. Н., Ванишвили М. М.
Оценка уровня конкуренции в банковском секторе Грузии 253

Дубина М. В.
Применение системного подхода к исследованию рынка финансовых услуг 261

Иващенко А. И.
Использование криптовалюты в деятельности малых и средних предприятий с целью повышения их инвестиционной привлекательности 267

Павлов Р. А., Левкович О. В.
Влияние анонсов монетарной политики на доходность и волатильность рынка акций Украины 274

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СТАТИСТИКА. БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ И АУДИТ

Мардус Н. Ю., Брик С. В.
Особенности организации бухгалтерского и налогового учета и аудита при проведении гарантийных ремонтов 281

Хорунжак Н. М., Лукановська И. Р.
Проблематика и особенности законодательного регулирования деятельности бюджетных учреждений, а также их влияние на формирование и реализацию задач бухгалтерского учета 287

МАТЕМАТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ И МОДЕЛИ В ЭКОНОМИКЕ

Иванченко Г. Ф., Далайин Бадер Омар Ахмад
Синергетическая когерентность бифуркационных эволюционных процессов слияния и поглощения предприятий 293

Пилько А. Д., Кис В. В.
Постановка и решение задачи оценки и анализа инвестиционной составляющей безопасности развития региона 300

Пилько А. Д., Савчук Н. В.
Определение пороговых уровней экономической безопасности территориальных систем региона на основании моделей дискриминантного анализа и метода евклидова расстояния 307

Шерстенников Ю. В., Касьян С. Я.
Моделирование логистики и согласование темпа производства товаров с темпом реализации 314

CONTENTS

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL RELATIONS

Mizjuk B. M., Kitz R. R.
Efficiency of Mechanisms for Ensuring Financial Stability in Developed Countries 6

Kornivska V. O., Yaremenko V. H.
Current Transformations of the Eurozone Financial and Institutional Space 15

ECONOMICS AND NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT

Voznyak H. V.
Fiscal Equalization in the System of Financial Support of Ukraine's Regions: the Current State and Vector of Development 24

Golyan V. A., Holub O. A.
Financial Support of the Forestry Complex Development Priorities: Diversification of Forms and Means 31

Gryshkin V. O., Simakhova A. O., Perekopska Yu. S.
The Analysis of the Impact of Globalization on Employment in Ukraine 40

Dolbneva D. V., Honcharuk S. M.
The Necessity and Basic Directions of Improving the Procedure for the Formation and Use of the Resource Potential of Health Care in Ukraine 46

Koval V. V., Drozdova O. H.
The State Regulation and Accounting and Analytical Support of the Development of E-Commerce in the Consumer Sector 53

Malik E. O., Tabakova T. V.
The Current State of Public Finances in Ukraine: Priorities, Strategy and Risks 60

Poznanska I. V.
Organizational-Economic Aspects of the Implementation of International Standards for Safety of Maritime Navigation 68

Rudyk N. V.
Macrofinancial Indicators in the Economic Strategy of the State ... 74

Skripnik A. V., Mihno I. S.
Treatment of Household Waste in the Context of the Social Welfare Function ... 81

Tatarina T. V.
Trends in the Development of the Agricultural Insurance Market in Ukraine ... 89

Frolova L. V., Bragina O. S.
Monitoring the Efficiency of Budget Management of Trade Enterprises in Ukraine ... 95

REGIONAL ECONOMY

Kyzym M. O., Kosyrieva O. V.
Evaluating β-convergence of the Socio-Economic Development of Ukraine's Regions ... 104

Yaroshenko I. V., Semigulina I. B.
The Positioning of the City of Kharkiv and Individual Large Cities of Ukraine at the Regional, National and International Levels ... 115

ECONOMICS AND ENTERRPRISE MANAGEMENT

Havlovska N. I.
Evaluation of Processes of Interaction between the Enterprise and Potential Contractors in the Context of Ensuring Economic Security of Foreign Economic Activity ... 127

Grygorenko T. M.
Methodological Approaches to Locating Outlets of the Franchise Retail Network ... 136

Gutsaliuk O. M.
The Conceptual Framework for Ensuring Economic Safety of Corporate Integration Processes ... 144

Danko Y. I.
Innovative Approaches to Ensuring the Competitiveness of Small Agricultural Enterprises ... 153

Dikan L. V., Vladimirova N. P.
Evaluation of Enterprise Financial Safety ... 159

Izmaylov Ya. O.
Developing the Methodology for Economic Analysis of Enterprise Business Activity in the Post-Industrial Economy ... 165

Krutova A. S., Sifurova A. I.
Efficiency of Working Capital Management in the System of Financial Safety of Trade Enterprises ... 175

Poberezhna Z. M.
Evaluating Financial and Resource Conditions of Ensuring the Competitiveness of Air Transport Enterprises ... 184

Reta M. V.
Diagnosis in the Strategic Management Accounting System: Modern Trends and Approaches ... 192

Skrynkovskyy R. M., Pawlowski G.
Diagnosis in the Enterprise Management System ... 199

Sokolova L. V.
The Theoretical and Methodological Platform for Developing a System of Enterprise Adaptation to Changes in the External Environment ... 206

Stadnyk V. V., Veshko O. V.
The Conceptual Framework of «Diversity Management» in the System of Strategic Management of Industrial Enterprise Development ... 212

Tarasova T. O.
Theoretical and Methodological Principles of Developing Translational Capabilities of Controlling in Ensuring Sustainable Development of the Enterprise ... 219

Trushkina N. V., Drachuk Yu. Z., Zaloznova Yu. S.
Logistics Concepts at the Industrial Enterprise under Conditions of the Globalization of Markets ... 228

Yepifanova I. Yu.
Equity Capital in the System of Financial Support of Enterprise Innovative Activity ... 239

ECONOMIC THEORY

Doronin A. V., Doronin S. A.
The Conceptual Preconditions of Studying Collective Professional Mobility of Management Personnel ... 245

FINANCE AND BANKING

Gechbaia B. N., Vanishvili M. M.
Estimation of the Level of Competition in the Banking Sector of Georgia ... 253

Dubyna M. V.
Application of the System Approach to Financial Services Market Research ... 261

Ivashchenko A. I. Using
Cryptocurrency in the Activities of Ukrainian Small and Medium Enterprises in order to Improve their Investment Attractiveness ... 267

Pavlov R. A., Levkovich O. V.
Influence of Monetary Policy Announcements on Ukraine's Stock Market Return and Volatility ... 274

ECONOMIC STATISTICS. ACCOUNTING AND AUDIT

Mardus N. Yu., Brik S. V.
Features of the Organization of Accounting and Tax Accounting and Auditing at Warranty Repairs ... 281

Khorunzhak N. M., Lukanovska I. R.
Problems and Features of Legal Regulation of Public Institutions' Activity and their Influence on Formation and Implementation of Accounting Tasks ... 287

MATHEMATICAL METHODS AND MODELS IN ECONOMY

Ivanchenko H. F., Dalayeen Bader Omar Ahmad
Synergistic Coherence of Bifurcation Evolutionary Processes of Mergers and Acquisitions of Enterprises ... 293

Pilko A. D., Kis V. V.
Statement and Solution of the Problem of Evaluating and Analyzing the Investment Component of the Region's Development Security ... 300

Pilko A. D., Savchuk N. V.
Determining the Threshold Levels of Economic Security of the Region's Territorial Systems on the Basis of Models of Discriminant Analysis and Euclidean Distance ... 307

Sherstennykov Yu. V., Kasian S. Ya.
The Modeling of Logistics and Coordination of the Rate of Commodities Production with the Rate of their Disposal ... 314

СВІТОВА ЕКОНОМІКА ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 330.342

ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ В РОЗВИНУТИХ КРАЇНАХ

© 2016 **МІЗЮК Б. М., КІТЦ Р. Р.**

УДК 330.342

Мізюк Б. М., Кітц Р. Р.

Ефективність механізмів забезпечення фінансової стабільності в розвинутих країнах

Мета статті – виявлення взаємозв'язків між монетарною політикою і довгостроковою фінансовою стабільністю. Головним методом дослідження є ретроспективний аналіз макроекономічних і фінансових показників США й інших розвинутих країн. Показано, що ані неокейнсіанські, ані монетаристські підходи не здатні забезпечити одночасно довгострокову фінансову стабільність із низькими рівнями волатильності ВВП та інфляції. Крім того, політика інфляційного таргетування в розвинутих країнах не здатна усунути ризик значних макроекономічних рецесій. Стверджено, що причиною цих рецесій є зростання системного ризику через концентрацію фінансових ресурсів у банківському секторі та у власників нефінансових корпорацій. Ця концентрація має два ефекти: 1) зростання морального ризику при кредитуванні; 2) зменшення купівельноспроможного попиту з боку домогосподарств. Перерозподіл фінансових ресурсів між різними групами макроекономічних агентів не відбувається за короткий проміжок часу, а є результатом довгострокової монетарної політики. Оскільки сучасна економічна статистика має певні методологічні проблеми з розрахунком коефіцієнта Джині, в статті для дослідження динаміки нерівномірності розподілу фінансових ресурсів у США запропоновано такий показник, як частка заробітної плати у ВВП. Проведений ретроспективний аналіз монетарної політики США показав, що з поля зору регуляторів випадає важливий системний показник, який характеризує рівномірність розподілу фінансових ресурсів між макроекономічними агентами. Від розподілу фінансових ресурсів залежить розподіл ризиків у макроекономічній системі, що визначає її фінансову стабільність. У статті обґрунтовано необхідність розроблення методів монетарної політики, які б одночасно мінімізували волатильність ВВП, інфляцію та підтримували рівномірність розподілу фінансових ресурсів на прийнятному рівні.

Ключові слова: *макроекономічна система, макроекономічні агенти, фінансова стабільність, інфляційне таргетування, монетарна політика, неокейнсіанська теорія, правило Тейлора.*

Рис.: *6.* ***Формул:*** *2.* ***Бібл.:*** *9.*

Мізюк Богдан Михайлович *– доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем у менеджменті, Львівський торговельно-економічний університет (вул. Туган-Барановського, 10, Львів, 79005, Україна)*

E-mail: *MizjukBogdan@mail.ru*

Кітц Рудольф Рудольфович *– здобувач кафедри інформаційних систем у менеджменті, Львівський торговельно-економічний університет (вул. Туган-Барановського, 10, Львів, 79005, Україна)*

E-mail: *rudolf.kitz@meta.ua*

УДК 330.342

Мизюк Б. М., Китц Р. Р. Эффективность механизмов обеспечения финансовой стабильности в развитых странах

Цель статьи – выявление взаимосвязей между монетарной политикой и долгосрочной финансовой стабильностью. Главным методом исследования является ретроспективный анализ макроэкономических и финансовых показателей США и других развитых стран. Показано, что ни неокейнсианские, ни монетаристские подходы не способны обеспечить одновременно долгосрочную финансовую стабильность с низкими уровнями волатильности ВВП и инфляции. Кроме того, политика инфляционного таргетирования в развитых странах не способна устранить риск значительных макроэкономических рецессий. В статье утверждается, что причиной этих рецессий является рост системного риска из-за концентрации финансовых ресурсов в банковском секторе и у владельцев нефинансовых корпораций. Эта концентрация имеет два эффекта: 1) рост морального риска при кредитовании; 2) уменьшение платежеспособного спроса со стороны домохозяйств. Перераспределение финансовых ресурсов между разными группами макроэкономических агентов не происходит за короткий промежуток времени, а является результатом долгосрочной монетарной политики. Поскольку современная экономическая ста-

UDC 330.342

Mizjuk B. M., Kitz R. R. Efficiency of Mechanisms for Ensuring Financial Stability in Developed Countries

The aim of the article is to identify relationships between the monetary policy and long-term financial stability. The main method of the study is retrospective analysis of macroeconomic and financial performance of the United States and other developed countries. It has been shown that neither Neo-Keynesian nor monetarist approaches are able to provide long-term financial stability under simultaneous low levels of volatility of GDP and inflation. In addition, the policy of inflation targeting in developed countries is not able to eliminate the risk of significant macro-economic recessions. The article states that the cause of the recessions is a systemic risk growth due to concentration of financial resources in the banking sector and in the hands of owners of non-financial corporations. This concentration has two effects: 1) growth of moral hazard at crediting; 2) decrease in the effective demand on the part of households. Redistribution of financial resources among different macro-economic groups of agents does not happen in a short period of time and is a result of the long-term monetary policy. Since the modern economic statistics has certain methodological problems with calculation of the Gini coefficient, such indicator as a share of wages in GDP is proposed in the article for studying the dynamics of uneven distribution of

тистика имеет определенные методологические проблемы с расчетом коэффициента Джини, в статье для исследования динамики неравномерности распределения финансовых ресурсов в США предложен такой показатель, как часть заработной платы в ВВП. Проведенный ретроспективный анализ монетарной политики США показал, что из поля зрения регуляторов выпадает важный системный показатель, характеризующий равномерность распределения финансовых ресурсов между макроэкономическими агентами. От распределения финансовых ресурсов зависит распределение рисков в макроэкономической системе, что определяет ее финансовую стабильность. В статье обоснована необходимость разработки методов монетарной политики, которые бы одновременно минимизировали волатильность ВВП, инфляцию и поддерживали равномерность распределения финансовых ресурсов на приемлемом уровне.

Ключевые слова: *макроэкономическая система, макроэкономические агенты, финансовая стабильность, инфляционное таргетирование, монетарная политика, неокейнсианская теория, правило Тейлора.*

Рис.: *6.* ***Формул:*** *2.* ***Библ.:*** *9.*

Мизюк Богдан Михайлович *– доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой информационных систем в менеджменте, Львовский торгово-экономический университет (ул. Туган-Барановского, 10, Львов, 79005, Украина)*

E-mail: *MizjukBogdan@.mail.ru*

Китц Рудольф Рудольфович *– соискатель кафедры информационных систем в менеджменте, Львовский торгово-экономический университет (ул. Туган-Барановского, 10, Львов, 79005, Украина)*

E-mail: *rudolf.kitz@meta.ua*

financial resources in the United States. The conducted retrospective analysis of the US monetary policy showed that an important system indicator of uniformity of financial resources distribution among macroeconomic agents falls out of sight of regulators. Distribution of macroeconomic risks depends on distribution of financial resources in the system, which determines its financial stability. The article justifies the need for developing the monetary policy methods that would simultaneously minimize the volatility of the GDP, inflation and maintain a uniform distribution of financial resources at an acceptable level.

Keywords: *macroeconomic system, macroeconomic agents, financial stability, inflation targeting, monetary policy, New Keynesian theory, Taylor rule.*

Fig.: *6.* ***Formulae:*** *2.* ***Bibl.:*** *9.*

Mizjuk Bohdan M. *– Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Information Systems in Management, Lviv University of Trade and Economics (10 Tuhan-Baranovskoho Str., Lviv, 79005, Ukraine)*

E-mail: *MizjukBogdan@.mail.ru*

Kitz Rudolf R. *– Applicant of the Department of Information Systems in Management, Lviv University of Trade and Economics (10 Tuhan-Baranovskoho Str., Lviv, 79005, Ukraine)*

E-mail: *rudolf.kitz@meta.ua*

Постановка проблеми. Для фінансової стабілізації своїх макроекономічних систем усі країни з ринковою економікою застосовують одні й ті самі інструменти макроекономічного регулювання. Проте застосування цих інструментів відбувається або в межах неокейнсіанської школи, або на основі монетаристської теорії. Фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. і подальше уповільнення темпів світового економічного зростання показали, що країнам із низьким рівнем розвитку через МВФ та інші світові фінансові організації нав'язуються монетаристські механізми фінансової стабілізації. При цьому розвинуті країни для подолання кризових наслідків використовують неокейнсіанські підходи до регулювання своїх економік. На сучасному етапі розвитку економічна теорія не може раціонально обґрунтувати наведену різницю в підходах до макроекономічного регулювання. Відповідно, необхідно ретроспективно дослідити ефективність механізмів фінансової стабілізації при виході з криз для країн із різним рівнем розвитку. Це дозволить теоретично обґрунтувати доцільність застосування тієї чи іншої концепції для макроекономічного регулювання. Особливе значення для забезпечення фінансової стабільності має саме монетарна політика, хоча Ларс Свенсон [1] та ряд інших науковців окремо розрізняють монетарну політику та політику фінансової стабілізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі немає єдиного підходу до трактування поняття фінансової стабільності, а отже, не існує єдиного переліку показників фінансової стабільності. Тому у науковців є можливість широкого вибору макроекономічних, фінансових, банківських та інших показників. Така свобода вибору породжує питання про те, за якими конкретними показниками фінансової стабільності оцінювати ефективність механізмів її досягнення. Якщо один механізм ефективний за певним переліком показників фінансової стабільності, то достатньо змінити цей перелік, і цей механізм може виявитися неефективним. Питання визначення понять і показників фінансової та макроекономічної стабільності макроекономічної системи детально висвітлені у статті Кітца Р. Р. [2, с. 250–251], проте такий поділ все одно залишається дискусійним. Наприклад, частина науковців фінансову стабільність ототожнює лише зі стабільністю фінансового сектора макроекономічної системи, тому і виділяють окремо показники макроекономічної та фінансової стабільності, а інші науковці розуміють фінансову стабільність як низький рівень системного ризику у фінансовому та реальному секторах і здатність фінансової системи пом'якшувати шоки в реальному секторі економіки [3, с. 18]. Якщо виходити з останнього визначення, то немає потреби розділяти показники макроекономічної та фінансової стабільності. Саме такий підхід і використовується в офіційних документах МВФ [4, с. 9]. Дискусійним також залишається навіть питання про взаємозв'язки монетарної політики та фінансової стабільності. Тому деякі науковці розрізняють монетарну політику та політику фінансової стабілізації. Монетарна політика у формі гнучкого інфляційного таргетування має на меті стабілізувати інфляцію на цільовому рівні і забезпечити використання ресурсів на оптимальному рівні. В нормальних умовах монетарна політика використовує такі інструменти, як облікова ставка,

оприлюднення прогнозів з інфляції і рівня зростання ВВП. У кризових умовах монетарна політика може використовувати такі інструменти: фіксовані ставки по довгострокових кредитах, купівля неліквідних банківських активів, інтервенції на валютному ринку тощо. Цілями ж політики фінансової стабілізації (макропруденційного регулювання) є забезпечення фінансової стабільності всієї макроекономічної системи. В нормальних умовах державні інституції використовують такі інструменти: нагляд за банківським сектором і ринком фінансових послуг, правове регулювання діяльності ринкових суб'єктів, оприлюднення звітів про фінансову стабільність із аналізуванням провідних макроекономічних індикаторів, які можуть сигналізувати про загрозу фінансовій стабільності. У кризові періоди політика фінансової стабілізації передбачає рефінансування комерційних банків, кількісне пом'якшення, спеціальні режими функціонування проблемних фінансових посередників, використання урядових гарантій під позики, вливання капіталу в проблемні банки, корпорації з боку уряду тощо [1, с. 59]. В практичному аспекті сучасна монетарна політика розвинутих країн повинна забезпечувати не тільки фінансову стабільність, а вже і макроекономічну стабільність. Зокрема, Базель III передбачає обов'язок банків формувати контрциклічний буфер капіталу, який повинен використовуватися для кредитування реального сектора в періоди падіння економіки для мінімізації амплітуди макроекономічних коливань. Центральні банки повинні визначати режими формування і використання контрциклічного буфера капіталу. Таким чином, фінансова система буде стабілізувати макроекономічну систему країни, що посилить вже фінансову стабільність. Процес формування контрциклічного буфера в банківських системах розвинутих країн тільки розпочався, тому ми не можемо судити про ефективність цього механізму.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасна економічна теорія має різні течії, і, коли відбувається практична імплементації тих чи інших підходів, виникають дебати щодо результатів макроекономічної та монетарної політик. Історичний досвід показує, що в боротьбі сучасних кейнсіанських та монетаристських теорій важко визначити переможця. Змоделювати макроекономічну систему навіть у межах однієї економічної концепції можна по-різному, тому і рекомендації для макроекономічної політики будуть різними. Часто в основі цих моделей лежать припущення, які або відірвані від реальності, або не мають статистичного обґрунтування. На нашу думку, такий стан в економічній теорії є причиною того, що на практиці важко оцінити ефективність механізмів забезпечення фінансової стабільності. Якщо, наприклад, перші три роки уряд дотримувався монетаристських підходів, наступні три роки – неокейнсіанських, а на сьомий рік україні виникла криза, то монетаристи скажуть, що причина в неокейнсіанських підходах, а кейнсіанці скажуть, що причина кризи була закладена під час монетаристського регулювання. Тому дебати можуть тривати вічність, але за ними втрачається бачення динаміки реальних макроекономічних процесів, які впливають на фінансову стабільність усієї макроекономічної системи. В цій статті нами зроблено спробу розібратися, які реальні довгострокові макроекономічні процеси відбуваються в результаті монетарної політики. З нашої точки зору, монетарна політика – це не про те, як і коли стимулювати чи стримувати інвестиції та заощадження (це лише інструменти), а про те, як і в яких пропорціях розподіляються гроші, ресурси та ризики між агентами макроекономічної системи.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення за допомогою ретроспективного аналізу взаємозв'язків між монетарною політикою та фінансовою стабільністю. Це дозволить розробити рекомендації для довгострокової монетарної політики, яка сприятиме досягненню оптимального рівня фінансової стабільності у країнах з різним рівнем розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для забезпечення макроекономічної та фінансової стабільності уряди держав можуть використовувати інструменти фіскальної і монетарної політик. На сучасному етапі розвитку розвинуті країни використовують зазначені інструменти в межах неокейнсіанської школи. Основним методом забезпечення фінансової стабільності в розвинутих країнах є регулювання процентної (облікової) ставки. Неокейнсіанська модель передбачає регулювання процентної ставки за допомогою правила Тейлора, яке описується такою формулою:

$$r_t = \pi_t + r_t^* + \alpha_\pi(\pi_t - \pi_t^*) + \alpha_y(y_t - y_t^*), \qquad (1)$$

де r_t – короткострокова номінальна процентна ставка;

r_t^* – рівноважна реальна процентна ставка;

π_t – рівень інфляції або дефлятор ВВП;

π_t^* – цільовий рівень інфляції;

y_t – темп приросту реального ВВП;

y_t^* – потенційний темп приросту ВВП на рівноважному шляху зростання;

α_π – коефіцієнт врахування відхилення інфляції від цільового рівня;

α_y – коефіцієнт врахування відхилення рівня приросту реального ВВП від рівня його приросту на рівноважному шляху зростання економіки.

Єдиного стандарту для встановлення коефіцієнтів α_π і α_y не існує, крім того, деякі економісти доповнюють правило Тейлора додатковими параметрами, які характеризують фінансовий ринок, ціни на ринку нерухомості тощо. В статті Вудфорда М. [5, с. 17] на основі неокейнсіанської моделі показано доцільність включення в цільову функцію монетарної політики, крім ВВП-розриву та відхилення інфляції від цільового рівня, параметра фінансової стабільності. Проте в статті Вредіна А. [6, с. 8] показано, що досягнення довгострокової фінансової стабільності в короткостроковій перспективі може призвести до посилення волатильності інфляції та ВВП. Більшість економістів рекомендують встановлювати ці коефіцієнти таким чином: $\alpha_\pi = 0{,}5$ і $\alpha_y = 0$. Цей вибір обумовлюється тим, що для визначення потенційного темпу приросту ВВП часто використовується фільтр Ходріка-Прескота, який погано працює у режимі реального часу. Також потенційний темп приросту ВВП відображається в рівноважній реальній процентній ставці, тому для усунення проблеми оперативного розрахунку ВВП-розриву $(y_t - y_t^*)$ α_y можна надати значення 0. Значення α_π на рівні 0,5 означає, що при зростанні інфляції понад цільове значення на 1 процентний пункт номінальна процентна ставка повинна зрости на 1,5 про-

центного пункту. Механізм дії цього правила на економіку такий: зростання номінальної процентної ставки випереджувальними темпами щодо інфляції стимулює зростання заощаджень, оскільки банківські депозити стають більш привабливими, як наслідок – грошова маса спрямовується не на ринки товарів, робіт і послуг, а у фінансовий сектор, що зменшує інфляцію.

Сучасні статистичні дані розвинутих країн дають змогу відслідкувати вплив таргетування інфляції на їх економічний розвиток. На рис. 1, наведеному нижче, показано динаміку темпів приросту реального ВВП та рівня інфляції США.

При цьому треба зазначити, що таргетування інфляції за правилом Тейлора в США опосередковано можна простежити з 1979 року [7], а про пряме таргетування в офіційних документах ФРС згадується тільки з січня 2012 року, де цільовий рівень інфляції становить 2 %. Раціонального пояснення, чому саме 2 %, в сучасній макроекономічній теорії не існує. Якщо виходити з рівняння Фішера, то цільовий рівень інфляції повинен розраховуватися за формулою:

$$\pi_t^* = \frac{M \cdot v}{Q} - P_0, \qquad (2)$$

де M – довгострокове стабільне значення кількості грошей в обігу;

v – довгострокове прогнозне значення швидкості обороту грошей;

Q – довгострокове прогнозне значення кількості виготовлених товарів, робіт та послуг в економіці;

P_0 – теперішній рівень цін в економіці.

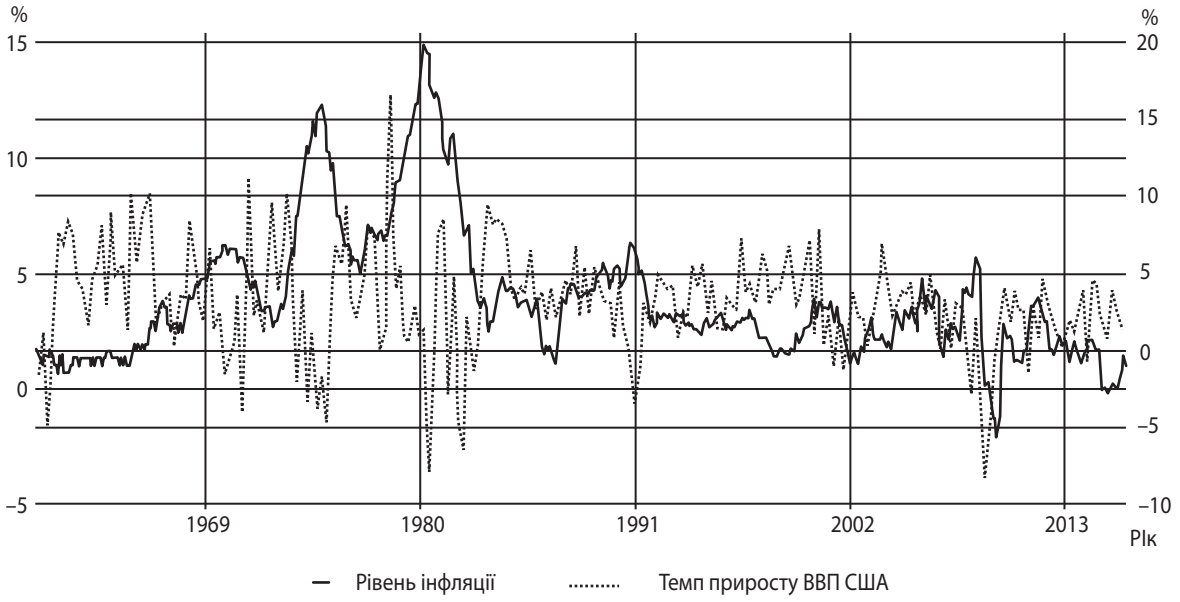

Рис. 1. Рівень інфляції та темп приросту ВВП США

Таким чином, цільовий рівень інфляції повинен відображати прогнози центрального банку щодо довгострокового рівня ВВП та швидкості обертання грошей (ділової активності) з урахуванням запланованої довгострокової монетарної політики. На практиці важко спрогнозувати стан макроекономічної системи в довгостроковій перспективі, тому, на нашу думку, цільовий рівень інфляції обирається центральними банками адаптивно, виходячи з попереднього досвіду функціонування економіки. Саме тому в принципових нормативних актах країн, які таргетують інфляцію, не прописується обов'язок центральних банків дотримуватися визначених цільових рівнів інфляції у своїх монетарних політиках. Центральні банки мають повну свободу щодо зміни цільових рівнів інфляції. Вплив таргетування інфляції на динаміку ВВП та рівень інфляції США можна простежити на рис. 1.

З рис. 1 видно, що після 1984 р. волатильність ВВП та інфляція в США значно зменшилися. В статті [7, с. 23–24] показано, що до 1979 р. ФРС підвищувала номінальну процентну ставку на меншу величину, ніж зростання очікуваної інфляції, що означало зменшення реальної процентної ставки (див. рис. 2).

З рис. 2 видно, що після 1979 р. номінальна процентна ставка змінювалася таким чином, щоб різко зростала реальна процентна ставка. Проста неокейнсіанська модель із негнучкими цінами передбачає, що політика, яка велася до 1979 р., повинна спричинити більшу волатильність ВВП та інфляцію, ніж політика, яка велася у пізніші періоди. Як видно з рис. 1, теоретичний висновок неокейнсіанської моделі підтверджується статистичними даними по США. Автори статті [7, с. 23] стверджують, що саме монетарна політика, яка велася до Пола Волкера (до 1979 р.), є причиною макроекономічної нестабільності кінця 60-х і 70-х років. При цьому автори згаданої статті не можуть пояснити, чому така політика велася. Щодо досвіду інших країн, то в статті [8, с. 248] показано, що для вибірки з 23 розвинутих країн, 9 з яких відкрито таргетують інфляцію, існує вибір між волатильністю інфляції та волатильністю ВВП. Це означає, що монетарна політика може забезпечити зменшення волатильності тільки одного показника – ВВП або інфляції. Отже, таргетування інфляції навіть для розвинутих країн може означати підвищення волатильності ВВП. Проте емпіричні дані по США, Канаді та Ізраїлю показують, що таргетування інфляції в цих країнах дозволи-

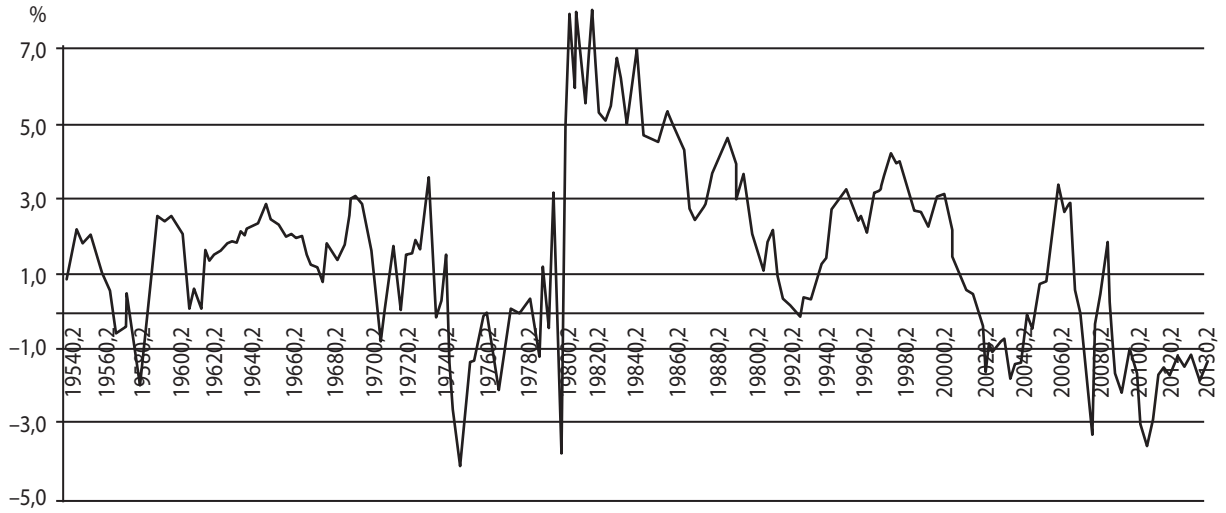

Рис. 2. Реальна процентна ставка в США

ло одночасно зменшити волатильність інфляції та ВВП. Сучасні неокейнсіанські моделі динамічної стохастичної загальної рівноваги [9, с. 35], які охоплюють фінансові ризики, показують, що в економіці із значними «фінансовими тертями» монетарна політика не може досягти всіх цілей макроекономічної та фінансової стабілізації. У той же час пріоритет повинен віддаватися стабілізації інфляції, навіть ціною значного зростання волатильності ВВП. Ми припускаємо, що США, Канаді та Ізраїлю вдалося досягти одночасної стабілізації ВВП та інфляції, тому що в цих країнах на фінансових та інших ринках присутня найбільш ідеальна конкуренція порівняно з іншими розвинутими країнами. Забезпечення ідеальної конкуренції на вказаних ринках є результатом якісної роботи відповідних регулюючих інституцій. Ідеальна конкуренція зменшує «фінансові тертя», що дозволяє одночасно стабілізувати волатильність ВВП та інфляцію.

Зменшення реальної процентної ставки в США в період до Пола Волкера, на нашу думку, можна пояснити таким чином: керівництво ФРС хотіло, щоб грошова маса перетікала з фінансового сектора в реальний сектор економіки так, щоб зростала частка трудових доходів населення, а не доходи власників фінансових ресурсів. Після Другої світової війни в США активно розвивався банківський сектор і фондовий ринок, тому з покращенням добробуту у населення з'явилася можливість активно інвестувати кошти. Якщо в такій ситуації тримати реальну процентну ставку високою, то необхідною умовою стабільності фінансового сектора стає наявність високих темпів зростання ВВП для забезпечення нарахованих процентів. Досягнення високих стабільних темпів зростання ВВП є важким завданням, особливо для розвинутих країн, де нормальним вважається 2 % зростання ВВП на рік. Тому, на нашу думку, однією з причин утримування низької реальної процентної ставки протягом 50–70-х рр. було бажання ФРС компенсувати швидке зростання фінансового сектора. Про зростання фінансового сектора США можна судити за динамікою персональних процентних доходів (рис. 3).

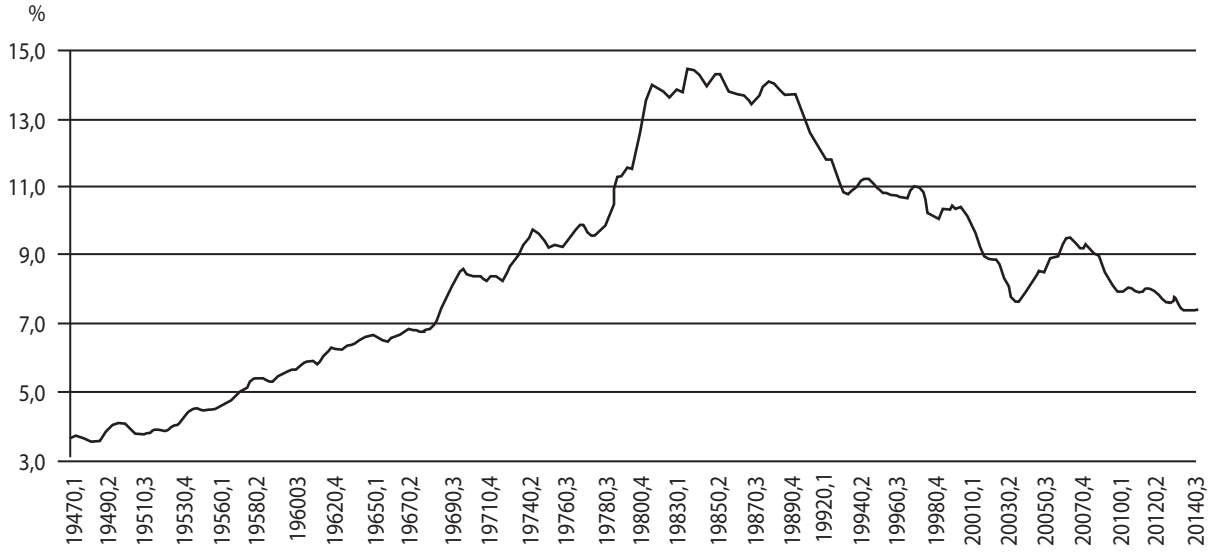

Рис. 3. Частка персональних процентних доходів у ВВП США

З рис. 3 видно, що, незважаючи на низьку реальну процентну ставку протягом 50–70-х рр., частка персональних процентних доходів у ВВП США активно зростала. Власник фінансових ресурсів у США в кінці 60–70-х рр. XX століття потрапляв у ситуацію, коли нести гроші в банк на депозит не вигідно, а інвестування приносило більші проценти, хоч із більшим ризиком через значну волатильність ВВП. Тому частка приватних інвестицій у ВВП США мала чіткий тренд на зростання до 1985 р. (рис. 4), хочf приватні інвестиції і є сильно волатильною величиною.

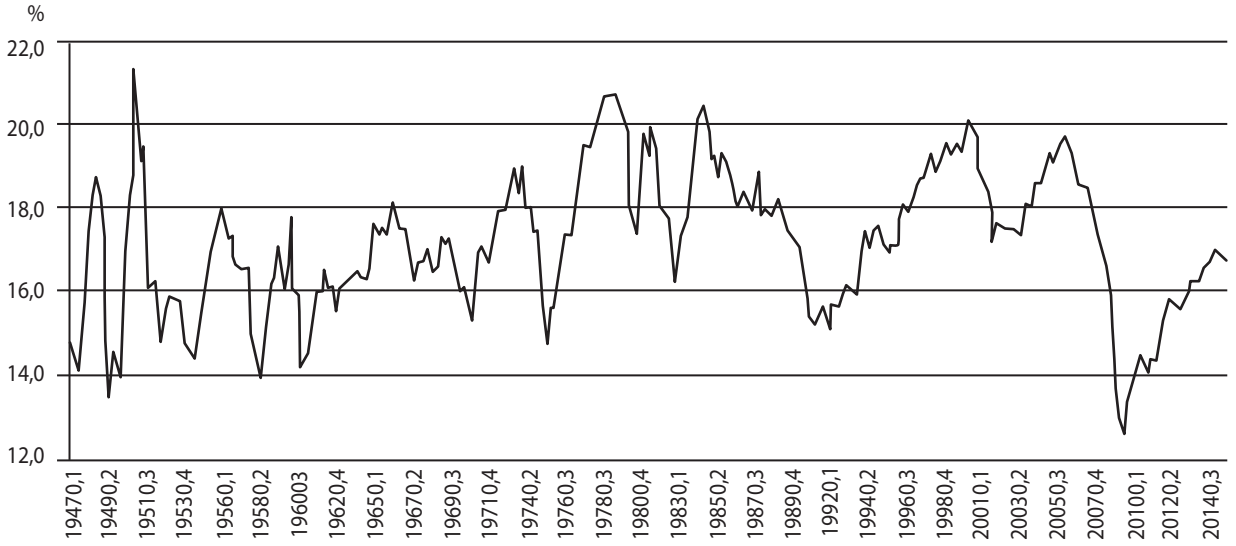

Рис. 4. Частка приватних інвестицій у ВВП США

З рис. 4 видно, що після 1985 р. локальні мінімуми частки приватних інвестицій у ВВП США співпадають із макроекономічними кризами початку 1990–2000-х рр. і кризою 2009 року. Тому зменшення частки приватних інвестицій у першому півріччі 2016 р. може сигналізувати про початок рецесії у США.

Протягом 80-х років реальна процентна ставка була високою, але частка персональних процентних доходів у ВВП залишалась незмінною. Таке можливе тільки при невиконанні боргових зобов'язань. Історія 1980-х рр. підтверджує це припущення такими фактами: 1) протягом 1982–1983 рр. збанкрутувало понад 90 банків; 2) у 1984 р. для порятунку сьомого за величиною банку було виділено понад 4 млрд дол. США; 3) протягом 1980–1983 рр. збанкрутувало понад 100 ощадно-кредитних установ; 4) протягом 1980-х рр. зросла кількість дефолтів за корпоративними цінними паперами. Тому не дивно, що така ситуація призвела до рецесії у 1990–1991 рр. У подальшому реальна процентна ставка не піднімалася вище 4 %, що очікувано призвело до поступового зменшення частки персональних процентних доходів у ВВП США (рис. 3). Утримування високої реальної процентної ставки протягом 80-х років мало такі наслідки: 1) скорочення споживчого кредитування, що зменшило інфляцію, яка була занадто високою на той час (рис. 1); 2) перерозподіл фінансових ресурсів на користь власників капіталів, що спричинило падіння частки заробітної плати у ВВП (рис. 6). Також високі проценти у 80-ті роки посприяли тому, що фінансові ресурси перерозподілились на користь банківського сектора, а не на користь домогосподарств, які є власниками корпорацій реального сектора економіки. Підтвердженням цього є динаміка частки корпоративних прибутків у ВВП США (рис. 5). Саме у 80-ті роки частка корпоративних прибутків у ВВП США є мінімальною та найменш волатильною протягом 1947–2015 рр., при цьому очікувано падає частка приватних інвестицій (рис. 4, 5). В подальшому надлишок фінансових ресурсів банківського сектора спрямовувався на спекулятивні ринки, тому всі наступні кризи носили фінансовий характер. З рис. 5 видно, що після 80-х років динаміка корпоративних прибутків стає більш волатильною. На нашу думку, це пов'язано з тим, що корпорації стали більше залежати від банківського капіталу, тому навіть можна простежити банківський кредитний цикл – чергування 4 років зростаючого тренду і 4 років падіння частки корпоративних прибутків у ВВП через отримання та повернення кредитів. Також це збільшення довгострокової волатильності корпоративних прибутків у США можна пояснити тим, що інвестиційні рішення приймаються меншою кількістю макроекономічних агентів із більшим моральним ризиком.

З рис. 5. видно, що після 1996 р. локальні мінімуми частки корпоративних прибутків у ВВП США співпадають з макроекономічними кризами 2000-х років і кризою 2009 року. Тому зменшення частки корпоративних прибутків у першому півріччі 2016 р. також може сигналізувати про початок рецесії в США у 2017 р. Треба зазначити, що в першому кварталі 2016 р. частка проблемних комерційних кредитів становила 1,25 %, а в четвертому кварталі 2015 р. – 0,77 %. Такий різкий приріст на 62 % частки проблемних комерційних кредитів в США пояснюється різким падінням корпоративних прибутків (рис. 5). Зростання частки проблемних кредитів веде до скорочення кредитування, що може спричинити макроекономічну кризу. Коли купівельноспроможний попит низький, корпоративні прибутки падають, а банки втрачають ініціативу до кредитування, то держава, на нашу думку, має право звернутися до класичних кейнсіанських методів виходу з кризи. Зокрема,

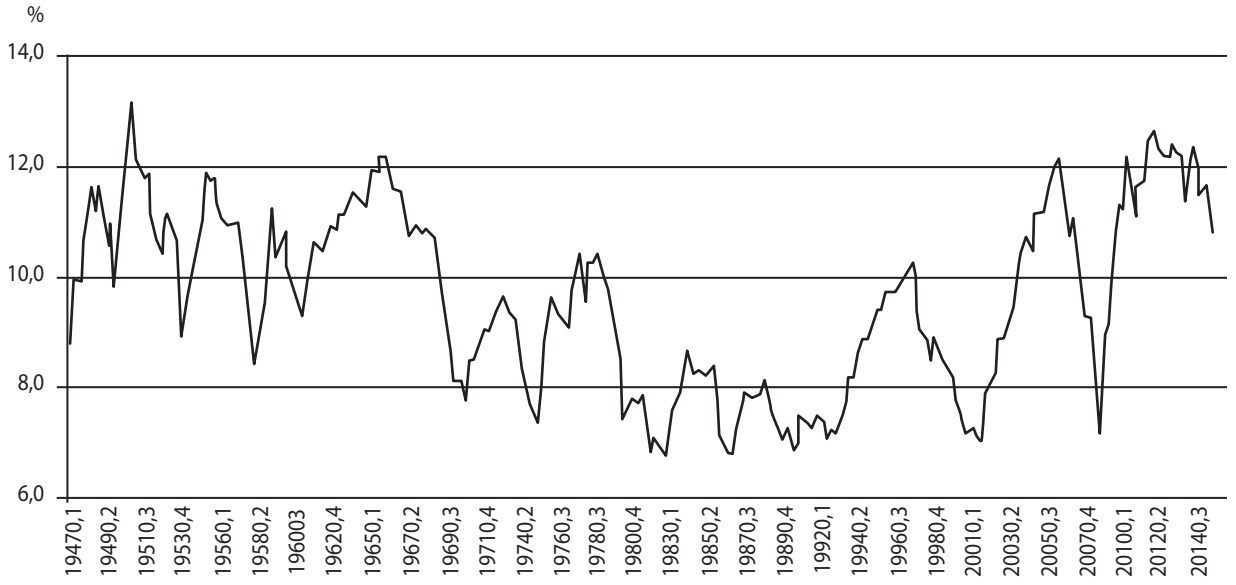

Рис. 5. Частка корпоративних прибутків у ВВП США

ми вважаємо, що США найближчим часом доведеться надати державну підтримку тим галузям економіки, які підготують інфраструктуру для нового технологічного укладу і у майбутньому стануть його локомотивами.

Згідно з синергетичними підходами макроекономічна система може перебувати в рівноважному фазовому стані, якщо розподіл фінансових, ринкових ризиків між макроекономічними агентами є Парето-ефективним. Тобто макроекономічна система повинна характеризуватися рівномірним розподілом доходів між домогосподарствами (низьким значенням коефіцієнта Джині), наявністю ефективних товарних і фінансових ринків, на яких мінімізована інформаційна асиметрія (усунено моральний ризик). Домогосподарства є кінцевими власниками корпорацій, фінансових ресурсів і володіють робочою силою. Оскільки трудовий ресурс переважно рівномірно розподілений між домогосподарствами, а фінансові ресурси завжди мають більш нерівномірний розподіл, то за часткою заробітної плати у ВВП можна судити про рівномірність розподілу доходів між домогосподарствами. Як правило, різниця в заробітних платах домогосподарств не є великою при переважанні середнього класу в економіці. Якщо значна частка фінансових ресурсів концентрується у незначної кількості домогосподарств, то це призводить до збільшення ризику нераціонального розміщення фінансових ресурсів, монополізації на товарних ринках, що веде до зменшення виробництва і заробітної плати. За більш рівномірного розподілу фінансових ресурсів ризики розподіляються між великою кількістю макроекономічних агентів, що сприяє ефективному функціонуванню товарних і фінансових ринків, а отже, згладжує макроекономічні коливання. Сучасна економічна статистика має певні методологічні проблеми з розрахунком коефіцієнта Джині, тому для дослідження динаміки нерівномірності розподілу доходів у США використовуємо такий показник, як частка заробітної плати у ВВП (рис. 6)

З рис. 6 видно, що з 1947 р. по 1975 р. частка заробітної плати у ВВП США трималася на рівні понад 49 %, після чого простежується чіткий тренд на зменшення цього показника до рівня 42 % у 2011 р. Це означає, що купівельноспроможний попит з боку середньостатистичного домогосподарства зменшується і може призвести до падіння ВВП. Оскільки купівельноспроможний попит у США підтримується зростанням споживчого кредитування, то цій країні поки що вдається уникнути затяжних макроекономічних криз. На нашу думку, зменшення частки заробітної плати також є причиною уповільнення темпів економічного зростання США після 1985 р. Як видно з рис. 1, з середини 1980-х років і до теперішнього часу економіка США характеризується низькими темпами інфляції та приросту ВВП, тому цей період називають Великим Уповільненням (Great Moderation). Треба зазначити, що навіть під час Великої Депресії частка заробітної плати у ВВП США була на рівні 50 %. Після фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. середньоквартальний темп приросту обсягів банківського кредитування зменшився в 2 рази.

У першому півріччі 2016 р. у США облікова ставка утримується на низькому рівні, проте волатильність і середній темп приросту ВВП низькі, що зменшує привабливість інвестування в реальний сектор, тому немає значного пожвавлення ділової активності. Крім того, в США оборотність грошей значно впала, що викликає в багатьох економістів незадоволення політикою ФРС. Також зараз скорочується споживче кредитування. Отже, зараз США стоять перед реальною загрозою рецесії. У 2015 р. такі розвинуті країни, як Канада, Ізраїль, Франція, Німеччина, Велика Британія, показали падіння своїх ВВП. Тому, на нашу думку, якщо найближчим часом відбудеться значна рецесія в США, то вже остаточно можна буде говорити про неефективність політики інфляційного таргетування. Крім політики інфляційного таргетування, спільним для розвинутих країн був метод виходу з фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр., який можна назвати «фінансовим кейнсіанством». Всі розвинуті країни для порятунку свого фінансового сектора після 2008 р. у кілька разів збільшили грошову пропозицію і кардинально зменшили облікові

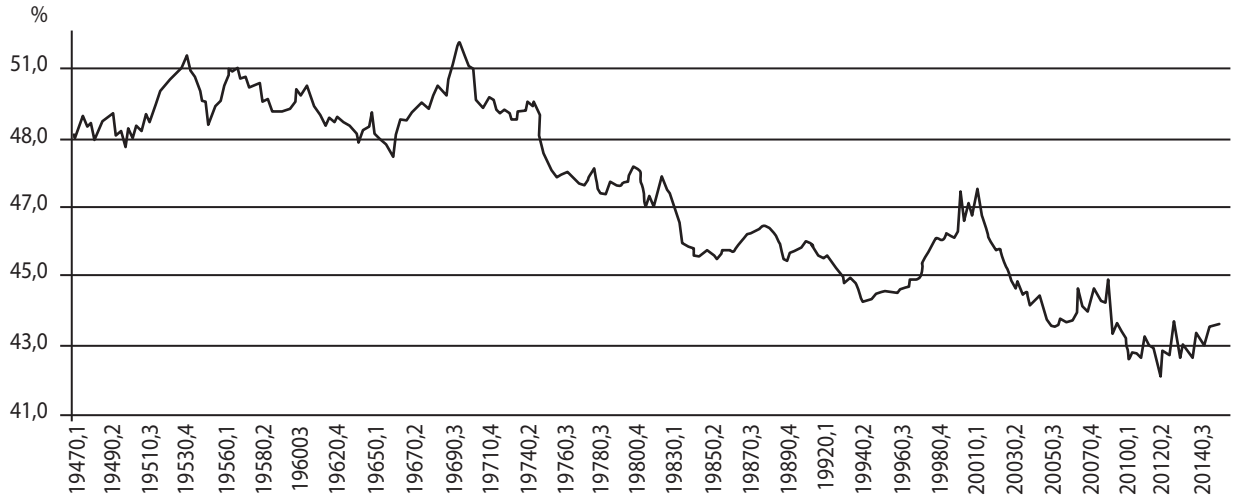

Рис. 6. Частка заробітної плати у ВВП США

ставки. Такими діями уряди переклали на банківську систему обов'язок інвестувати в пріоритетні галузі економіки. Ці інвестиції повинні забезпечити зростання інноваційного виробництва і купівельноспроможного попиту через зростання заробітних плат. Більшість банківських систем розвинутих країн, судячи з рецесії 2015 р., поки що з цим завданням не справляються. Навіть економіка Швейцарії з розвинутим банківським сектором і від'ємною обліковою ставкою зазнала рецесії. В таких умовах, на нашу думку, розвинуті країни будуть змушені повернутися до класичного кейнсіанства шляхом нарощування державних інвестицій у пріоритетні галузі економіки. Для того щоб визначити пріоритетні галузі економіки, необхідно сформувати комплексне бачення майбутнього технологічного укладу. Зокрема, треба стратегічно спланувати, якою буде динаміка енергетичного балансу протягом наступних 50 років, а це вже завдання не для банківської системи.

Висновок. Перетікання грошей від власників фінансових ресурсів до великої кількості домогосподарств закладає основи для подальшого економічного зростання. Тому, на нашу думку, для забезпечення фінансової стабільності макроекономічна та монетарна політики повинні підтримувати купівельноспроможний попит.

Для країн, у яких існує розвинута ринкова економіка, таргетування інфляції сприяє стабілізації ВВП та інфляції, проте не усуває ризику появи рецесій у майбутньому. Країни, які мають певний дисбаланс у своїх фінансових системах, повинні обирати між волатильністю ВВП та волатильністю інфляції. При цьому неокейнсіанська школа рекомендує все-таки зменшувати волатильність інфляції. Треба пам'ятати, що зазначені рекомендації працюють для розвинутих країн, де облікова ставка є дієвим ринковим інструментом впливу на економіку. В Україні ж облікова ставка по суті не працює. Таргетування інфляції, що нав'язується Україні Міжнародним валютним фондом, буде здійснюватися не через облікову ставку, а через скорочення емісії і недофінансування бюджету і Пенсійного фонду. Зменшення державних виплат населенню скоротить кількість грошей в економіці, що хоч і стабілізує інфляцію, проте, на нашу думку, матиме негативні наслідки для зростання ВВП.

Проведений нами ретроспективний аналіз монетарної політики США показав, що з поля зору регуляторів випадає такий важливий показник, як частка заробітної плати у ВВП, який може характеризувати рівномірність розподілу фінансових ресурсів між макроекономічними агентами. Від розподілу фінансових ресурсів залежить розподіл ризиків у макроекономічній системі, що визначає її загальну ефективність. Тому подальші дослідження необхідно спрямувати на розроблення методів монетарної політики, які б одночасно мінімізували волатильність ВВП, інфляцію та підтримували рівномірність розподілу фінансових ресурсів на прийнятному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Svensson L. E. O. Inflation Targeting / Lars E. O. Svensson // NBER Working Paper. – December, 2010. – № 16654. – 79 p.

2. Кітц Р. Р. Забезпечення фінансової стабільності країн різного рівня розвитку в умовах макроекономічних криз / Р. Р. Кітц // Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. – 2014. – Вип. 46. – С. 249–252.

3. Подкуйко М. С. Финансовая стабильность стран в условиях глобализации / М. С. Подкуйко // Финансовые исследования. – 2007. – № 15. – С. 17–26.

4. Evans O. Macroprudential Indicators of Financial System Soundness / O. Evans, M. L. Alfredo, P. Hilbers // IMF. Occasional Paper. – April, 2000. – №192. – 54 p.

5. Woodford M. Inflation Targeting and Financial Stability / M. Woodford // NBER Working Paper. – April 2012. – № 17967. – 35 p.

6. Vredin A. Inflation Targeting and Financial Stability: Providing Policymakers with Relevant Information / A. Vredin // BIS Working Papers. – July, 2015. – № 503.– 45 p.

7. Clarida R. Monetary Policy Rules and Macroeconomic Stability: Evidence and Some Theory / R. Clarida, J. Gali, M. Gertler // NBER Working Paper. – March, 1998. – № 6442. – 38 p.

8. Cecchetti S. Does Inflation Targeting Increase Output Volatility? An International Comparison of Polisymakers' Preferences and Outcomes / S. Cecchetti, M. Ehrman // NBER Working Paper. – December 1999. – № 7426. – P. 247–274.

9. Furlanetto F. Output Gap in Presence of Financial Frictions and Monetary Policy Trade-offs / F. Furlanetto, P. Gelain, M. Sanjani // IMF Working Paper. – July, 2014. – № 128. – 44 p.

REFERENCES

Clarida, R., Gali, J., and Gertler, M. "Monetary Policy Rules and Macroeconomic Stability: Evidence and Some Theory" *NBER Working Paper*, March, no. 6442 (1998).

Cecchetti, S., and Ehrman, M. "Does Inflation Targeting Increase Output Volatility? An International Comparison of Polisymakers' Preferences and Outcomes" *NBER Working Paper*, December, no. 7426 (1999): 247-274.

Evans, O., Alfredo, M. L., and Hilbers, P. "Macroprudential Indicators of Financial System Soundness" *IMF. Occasional Paper*, April, no. 192 (2000).

Furlanetto, F., Gelain, P., and Sanjani, M. "Output Gap in Presence of Financial Frictions and Monetary Policy Trade-offs" *IMF Working Paper*, July, no. 128 (2014).

Kitts, R. R. "Zabezpechennia finansovoi stabilnosti krain riznoho rivnia rozvytku v umovakh makroekonomichnykh kryz" [Ensure the financial stability of countries at different levels of development in the context of macroeconomic crises]. *Visnyk Lvivskoi komertsiinoi akademii. Seriia ekonomichna*, no. 46 (2014): 249-252.

Podkuyko, M. S. "Finansovaya stabilnost stran v usloviyakh globalizatsii" [The financial stability of countries in conditions of globalization]. *Finansovyye issledovaniya*, no. 15 (2007): 17-26.

Svensson, L. E. O. "Inflation Targeting" *NBER Working Paper*, December, no. 16654 (2010).

Vredin, A. "Inflation Targeting and Financial Stability: Providing Policymakers with Relevant Information" *BIS Working Papers*, July, no. 503 (2015).

Woodford, M. "Inflation Targeting and Financial Stability" *NBER Working Paper*, April, no. 17967 (2012).

УДК 330.341.2

АКТУАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВО-ІНСТИТУЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ЄВРОЗОНИ

© 2016 КОРНІВСЬКА В. О., ЯРЕМЕНКО В. Г.

УДК 330.341.2

Корнівська В. О., Яременко В. Г.

Актуальні трансформації фінансово-інституційного простору єврозони

В статті подано результати дослідження процесів реформування фінансово-інституційного простору єврозони, що у довгостроковій перспективі створює підґрунтя для наріжних, базових змін, результатом яких буде не просто посткризовий «перезапуск» системи фінансових інститутів, а формування нових механізмів циркуляції ліквідності та перебудова на цій основі діючої моделі інвестиційного процесу з переважно банківської на ринкову (фондову). На основі аналізу кредитної взаємодії банківських установ єврозони та реального сектора в роботі зроблено висновки відносно обмеженої ефективності діючої моделі інвестиційного забезпечення через неспроможність домінантних фінансових інститутів (банків) включити процеси економічного відновлення в умовах розриву комплементарної взаємодії банківських структур із реальним сектором економіки. В роботі обґрунтовано, що розрив комплементарності банківської системи та реального сектора сформувався у тому числі у зв'язку із розвитком негативної в загальноекономічному контексті комплементарності держави та банківського сектора, що значно спотворює конкурентні засади європейського фінансово-інституційного простору, сприяє банківському лобі та заважає процесам реформування банківського простору, який й надалі буде обмежено ефективним.

Ключові слова: *фінансово-інституційне реформування, єврозона, комплементарність, Союз Ринків Капіталу.*

Рис.: *12.* ***Бібл.:*** *8.*

Корнівська Валерія Олегівна *– кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу економічної теорії, Інститут економіки та прогнозування НАН України (вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна)*

Яременко Валентина Григорівна *– кандидат економічних наук, доцент кафедри державних фінансів, Харківський інститут фінансів Київського національного торговельно-економічного університету (пров. Плетньовський, 5, Харків, 61003, Україна)*

УДК 330.341.2

Корнивская В. О., Яременко В. Г. Актуальные трансформации финансово-институционального пространства еврозоны

В статье представлены результаты исследования процессов реформирования финансово-институционального пространства еврозоны, которое в долгосрочной перспективе создает почву для базовых изменений, результатом которых будет не просто посткризисный «перезапуск» системы финансовых институтов, а формирование новых механизмов циркуляции ликвидности и перестройка на этой основе действующей модели инвестиционного процесса с преимущественно банковской на рыночную (фондовую). На основе анализа кредитного взаимодействия банковских учреждений еврозоны и реального сектора в работе сделаны выводы относительно ограниченной эффективности действующей модели инвестиционного обеспечения из-за неспособности доминантных финансовых институтов (банков) включить процессы экономического восстановления в условиях разрыва комплементарного взаимодействия банковских структур с реальным сектором экономики. В работе обосновано, что разрыв комплементарности банковской системы и реального сектора сформировался в том числе в связи с формированием негативной в общеэкономическом контексте комплементарности государства и банковского сектора, что значительно искажает конкурентные основы европейского финансово-институционального пространства, способствует банковскому лобби, мешает процессам реформирования банковского пространства, которое и в дальнейшем будет ограниченно эффективным.

Ключевые слова: *финансово-институциональное реформирование, еврозона, комплементарность, Союз Рынков Капитала.*

Рис.: *12.* ***Библ.:*** *8.*

Корнивская Валерия Олеговна *– кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела экономической теории, Институт экономики и прогнозирования НАН Украины (ул. Панаса Мирного, 26, Киев, 01011, Украина)*

UDC 330.341.2

Kornivska V. O., Yaremenko V. H. Current Transformations of the Eurozone Financial and Institutional Space

The article presents the results of studying the processes of reforming the financial and institutional space of the eurozone, which in the long run creates the foundation for basic changes, which will result in not just a post-crisis "restart" of the system of financial institutions, but the creation of new mechanisms of liquidity circulation and in view of this the restructuring of the current model of investment process from mainly the banking into the market (stock) one. On the basis of the analysis of the credit cooperation between banking institutions of the eurozone and the real sector there made conclusions about the limited effectiveness of the current model of investment support due to the inability of the dominant financial institutions (banks) to enable economic recovery under conditions of the gap between the complementary interaction of banking institutions and the real sector of the economy. The paper justifies that the gap between the complementarity of the banking system and the real sector emerged also in connection with the formation of the negative in the general economic context complementarity of the state and the banking sector, which greatly distorts the competitive foundations of the European financial and institutional space, contributes to the banking lobby, hinders the process of reforming the banking space, which will be of limited effectiveness in the future.

Keywords: *financial and institutional reform, eurozone, complementarity, Capital Markets Union.*

Fig.: *12.* ***Bibl.:*** *8.*

Kornivska Valeria O. *– Candidate of Sciences (Economics), Senior Research Fellow, Department of Economic Theory, Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine (26 Panasa Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine)*

Yaremenko Valentyna H. *– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Public Finance, Kharkiv Institute of Finance of the Kyiv National University of Trade and Economics (5 Pletnovskyi Lane, Kharkov, 61003, Ukraine)*

Яременко Валентина Григорьевна *– кандидат экономических наук, доцент кафедры государственных финансов, Харьковский институт финансов Киевского национального торгово-экономического университета (пер. Плетневский, 5, Харьков, 61003, Украина)*

Постановка проблеми: Глобальна фінансова криза висвітлила глибинні дисбаланси та викривлення світової економіки, що виникли як результат інституційних деформацій у системі національних господарств і наднаціонального простору економічної взаємодії; багатство факторів, що впливали на ці процеси, зумовлює унікальність сучасної кризи, яка в науковому дискурсі розглядається не тільки як системна нестабільність, а як глибинний трансформаційний перехід – сингулярність [1, с. 39]. При цьому подолання наслідків цих процесів потребує зміни як глибинних підходів в організації економічної активності, так і кардинального переформатування системи державного регулювання, особливо це стосується фінансових ринків, що стали каталізатором загальносистемної нестабільності. Значним вкладом у фінансово-інституційну перебудову глобального економічного простору стали європейські трансформації нагляду, які спрямовані на подолання сегментованості регуляторних підходів, створення єдиної наглядової системи на фінансовому ринку з поступовим переходом до домінування наднаціональних органів нагляду, при цьому одним із найважливіших напрямів реформування стало створення основ для відродження комплементарного зв'язку між реальною економікою та банками. В той же час актуальний стан банківської системи єврозони свідчить про вкорінення дисбалансів, що заважають реанімації позитивної взаємодії реального та банківського сектора та ставлять під питання ефективність реформування.

Аналіз останніх публікацій: Український науковий дискурс із приводу проблематики європейських інституційних трансформацій представлений системними роботами О. Білоруса, В. Гейця, А. Гриценка, Т. Єфименко, О. Кузнєцова, В. Міщенка, С. Науменкової, В. Сіденка, О. Яременка. Західні підходи до обґрунтування європейських посткризових фінансових трансформацій наведено у роботах Р. Мохадам, Е. Познера, Х. Джеймса та ін.

Метою цієї роботи є систематизація актуальних тенденцій кредитної активності банків єврозони для обґрунтування можливостей відновлення комплементарних зв'язків між реальним і фінансовим секторами економіки і виявлення перспектив фінансово-інституційного реформування у єврозоні.

Результати. Одним із базових протиріч, розвиток яких створив підґрунтя для стану біфуркації, є суперечність між глобалізацією, яка розвивається через інформаційно-технологічні та фінансово-економічні механізми, і локалізацією, яка реалізується через просторово-територіальні форми. Інституційною формою укорінення глобалізації є зростання ролі транснаціональних корпорацій, а інституційною формою укорінення локалізації є посилення значення організаційно-економічних структур, які базуються на певній території, і послаблення ролі територіально-державних утворень, що може бути кваліфіковано як криза національних держав [2, с. 10–11]. Вона сьогодні проявляється не тільки в загальнонизькій ефективності національних урядів у контексті подолання рецесії, а й у тому, що посилення наднаціональної взаємодії в процесі боротьби з кризою поставило світ перед необхідністю створення основ глобального управління для формування засад усталеного посткризового розвитку. Довіра до національних урядів продовжує зменшуватися, тоді як рівень довіри до наднаціональних органів управління зростає, від них очікується прийняття та реалізація ефективної стратегії посткризового розвитку. Водночас слід зауважити, що наднаціональний рівень регуляторної взаємодії формувався з метою інституціоналізації руху глобального капіталу, форми та мотивації циркуляції якого докорінно трансформують вигляд світової економіки сьогодні та у майбутньому, породжуючи такі феномени, як фінансіалізація та гіперфінансіалізація глобальної економіки [3, с. 10], що значно вплинули на інституційну ефективність національних держав. Тому мотивації наднаціонального регулювання на сучасному етапі мають трансформуватися в контексті гармонізації взаємодії з національними підходами з метою пошуку шляхів посткризового розвитку.

Економічна взаємодія на рівні національних держав характеризується глибинною комплементарністю її складових елементів, яка виключає просторово-часові розриви, гармонійне поєднання довгострокових і короткострокових мотивацій економічної діяльності, що зумовлює ефективність інституційної системи. Трансформації світового устрою у процесі розвитку фінансіалізаційних тенденцій зумовили деформації базових комплементарних зв'язків у системі національних держав, з особливою гостротою це проявилося в системі взаємодії реального сектора та банків, які не тільки продемонстрували себе осередком кризових тенденцій, але й визначили свою нейтральну позицію щодо посткризового відновлення. Так, витрати на підтримку депресивних фінансових установ у таких країнах, як Бельгія, Греція, Ірландія, Люксембург, Нідерланди, Австрія, за різними даними склали більше 5 % ВВП. Але наскільки виправданими були ці витрати сьогодні дуже складно відповісти, адже зростання повільне, а безробіття високе: його рівень у зоні євро виріс із докризових 7,5 % (в 2007 році) до 11,6 % в 2014 році, в ЄС за той же період безробіття зросло з 7,2 % до 10,2 %.

Активне світове фінансово-інституційне реформування, що сьогодні розвивається у світі, спрямоване на подолання опортуністичного характеру фінансових ринків як у глобальному контексті, так і на рівні національних держав. Спроба гармонізувати наднаціональний і національний рівень регуляторної взаємодії для відновлення комплементарності фінансового та реального секторів є базовим контекстом реформування фінансового простору в єврозоні та ЄС.

Воно складається з трьох взаємопов'язаних систем заходів, спрямованих на: 1) створення єдиної системи наднаціонального нагляду, що є домінантною стосовно національних органів; 2) формування дійсно єдиного європей-

ського фінансово-інституційного простору шляхом формування Союзу Ринків Капіталу; 3) впорядкування банківської діяльності в межах створеного Банківського Союзу.

Всі вказані напрями реформування так чи інакше створюють підґрунтя для наріжних, базових змін, результатом яких буде не просто посткризовий «перезапуск» системи фінансових інститутів, а формування нових механізмів циркуляції ліквідності та, можливо, перебудова на цій основі діючої моделі інвестиційного процесу в континентальній Європі з переважно банківської на ринкову (фондову).

Діюча модель показала свою обмежену ефективність через неспроможність домінантних фінансових інститутів (банків) включити процеси економічного відновлення в умовах розриву комплементарної взаємодії банківських структур із реальним сектором економіки. Причому проблема розриву комплементарності проявляється не тільки у скороченні обсягів кредитування реальних економічних процесів, але й у зменшенні фінансування з боку банківської системи соціально важливих напрямів, таких як підприємства освіти, охорони здоров'я, соціальної роботи, мистецтва, інакше кажучи, кредитування продовжує бути соціально неефективним як кількісно, так і якісно.

Якщо подивитись на монетарний розвиток у єврозоні (дані січня 2016 р.) (рис. 1), то можна стверджувати, що кредитно-інвестиційна активність банків не зростає, обсяги виданих кредитів та цінних паперів на балансі інститутів грошового ринку на сьогодні менші за показники 2011 р. (історичний максимум):

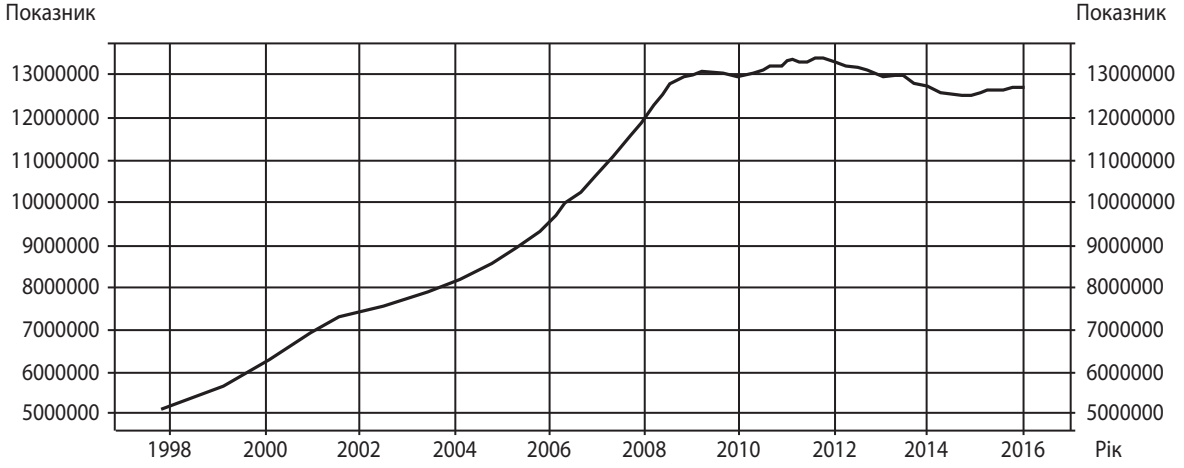

Рис. 1. Загальні обсяги виданих кредитів і цінних паперів на балансі інститутів грошового ринку (MFI) в єврозоні (млн євро)

Джерело: [4]

Показник кредитної активності на ринку кредитів нефінансовим корпораціям також далекий від історичного максимуму 2009 р. (рис. 2).

При цьому слід зазначити, що після 2008 р., коли відбулося падіння обсягів кредитних операцій MFI з нефінансовими корпораціями, загальні обсяги кредитно-

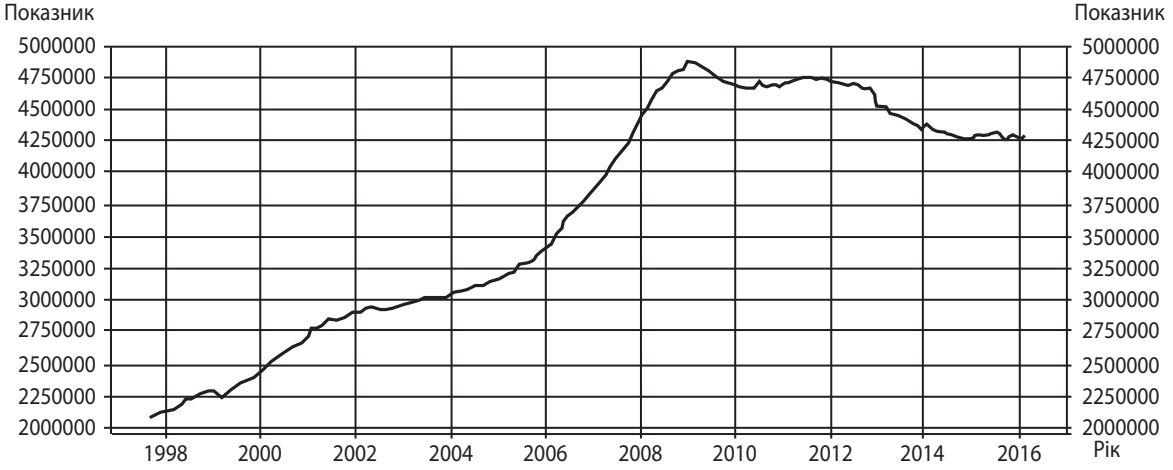

Рис. 2. Загальні обсяги кредитів, виданих MFI нефінансовим корпораціям у єврозоні в 1998–2016 рр. (млн євро)

Джерело: [4]

інвестиційних операцій продовжували зростати (до 2012 р.). Це означає, що серед банківських операцій першого кризового удару зазнала саме взаємодія із реальним сектором економіки, що свідчить про деформацію комплементарності (адже вбудовані механізми стабілізації ситуації на кредитному ринку не спрацювали).

Істотного падіння зазнало короткострокове кредитування (із практично 1 трлн 400 млрд євро у 2009 р. до 1 трлн 050 млрд євро у 2016 р.) (рис. 3).

Менш стрімкого, але також значного падіння зазнало кредитування строком від 1 до 5 років (рис. 4), водночас у 2015–2016 рр. цей сегмент показує певне зростання.

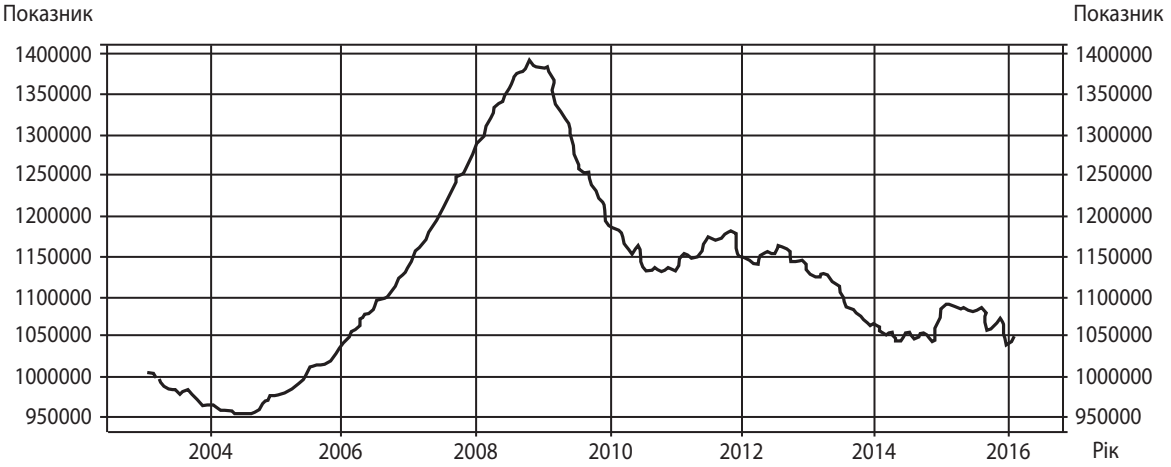

Рис. 3. Загальні обсяги кредитів до 1 року, виданих MFI нефінансовим корпораціям у єврозоні в 2004–2016 рр. (млн євро)

Джерело: [4]

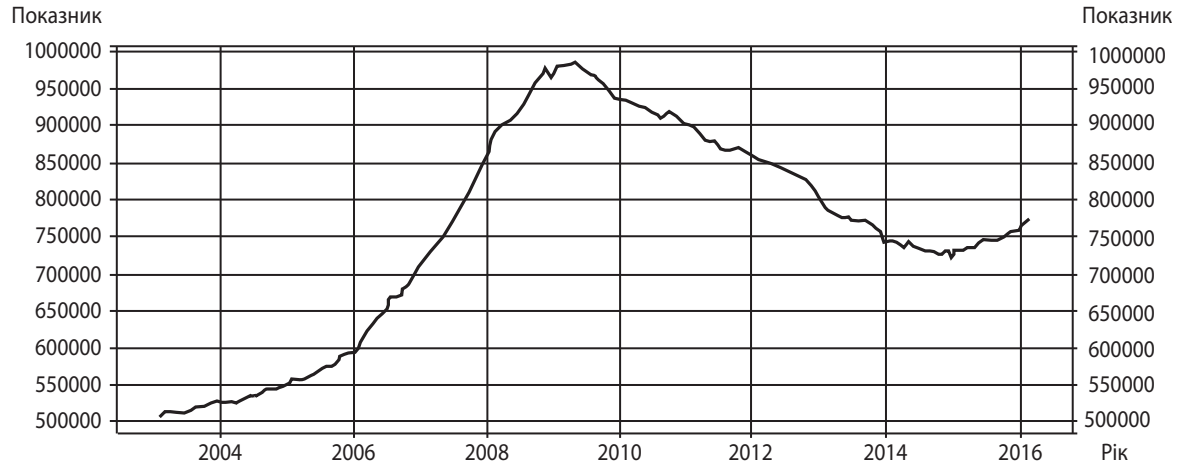

Рис. 4. Загальні обсяги кредитів від 1 року до 5, виданих MFI нефінансовим корпораціям у єврозоні в 2004–2016 рр. (млн євро)

Джерело: [4]

Найбільш витривалішим щодо реакції на кризу демонструє себе сегмент довгострокового кредитування (строком більше 5 років), його обсяги зростали до 2012 року, проте криза суверенних облігацій відобразилася і на ньому, зменшивши обсяги з 2,7 до 2,47 трлн євро (рис. 5)

В той же час, якщо ми проаналізуємо депозитну взаємодію інститутів грошового ринку та нефінансових корпорацій, то побачимо, що загальний обсяг депозитів у банківській системі починаючи із 1998 року з незначними коливаннями зростає: в 2000 р. цей показник складав 750 млрд євро, в 2016 р. – більше 2000 млрд євро (рис. 6). Отже, очевидно, що, отримуючи ліквідні ресурси, банківська система працює явно неефективно в частині її кредитної активності із нефінансовими корпораціями.

Якщо проаналізувати, яким чином останніми роками розвивалось кредитування визначених видів діяльності, то виникає значне занепокоєння. Крім кредитування підприємств сільського, рибного та лісового господарств (з 2009 р. по 2016 р. там тривало збільшення обсягів кредитів із приблизно 160 млрд євро до практично 180 млрд євро) та підприємств електропостачання, газопостачання, кондиціонування повітря, водопостачання, управління відходами, де стрімке зростання обсягів кредитування практично в два рази в період 2005–2009 рр. протягом кризи та рецесії змінилося незначними коливаннями в межах

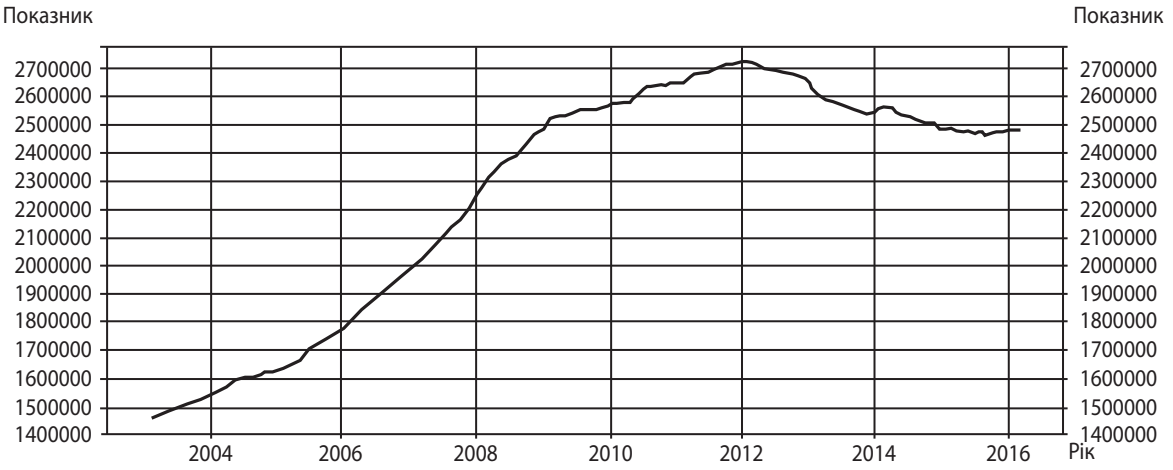

Рис. 5. Загальні обсяги кредитів строком більше 5 років, виданих MFI нефінансовим корпораціям у єврозоні в 2004–2016 рр. (млн євро)

Джерело: [4]

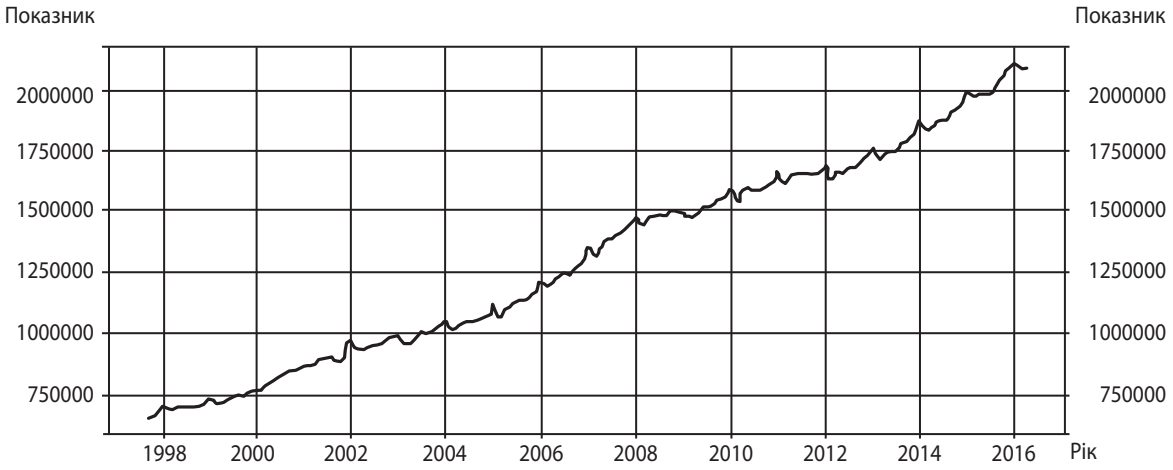

Рис. 6. Загальні обсяги депозитів, отриманих від нефінансових корпорацій у єврозоні в 1998–2016 рр. (млн євро)

Джерело: [4]

225 млрд євро, падіння відбулося по всіх сферах економіки єврозони.

Сильно постраждало під час кризи кредитування підприємств освіти, охорони здоров'я, соціальної роботи, мистецтва, розваги та відпочинку. Його обсяги з 2009 по 2016 рр. зменшилися із 450 млрд євро до 340 млрд євро, або практично в 1,32 разу.

В той же час протягом кризи та подальшої рецесії значно зросла кредитно-інвестиційна взаємодія банківської системи єврозони із державами єврозони. Так, за період 2008–2012 рр. обсяги кредитів MFI, наданих державам зони євро, зросли із 800 млрд євро до рекордних 1 трлн 200 млрд (практично в 1,5 разу), після 2012 р. тривало певне зниження показника, в 2016 р. він склав близько 1 трлн 100 млрд, у той же час перевищивши докризовий показник в 1,37 разу (рис. 7).

Не меншими, а навіть більшими за обсяги кредитів державам є інвестиції MFI в боргові цінні папери, емітовані державами зони євро (рис. 8). Так, якщо в 2008 році цей показник складав 1 трлн 200 млрд євро, то в 2015 р. він був вже на рівні більше 1 трлн 900 млрд євро, зростання склало 1,6 разу.

Таким чином, кредитно-інвестиційна взаємодія держави та MFI на сьогодні складає приблизно 3 трлн євро. Це значна цифра, особливо порівняно із показниками кредитування реального сектора економіки, що в 2016 році за загальними обсягами складало приблизно 4 трлн 250 млрд. До того ж до кризи кредитування реального сектора було більшим за кредитування держав у 2,375 разу, після кризи цей показник був на рівні 1,4 разу. Отже, ситуація складається явно не на користь підприємств реального сектора.

Після вивереження європейської боргової кризи частка внутрішнього державного боргу, що перебуває у власності національної банківської системи, різко зросла, причому в країнах, що найбільше постраждали від кризи. На сьогодні витіснення кредитування приватного сектора на фоні зростання кредитування держави є чи не най-

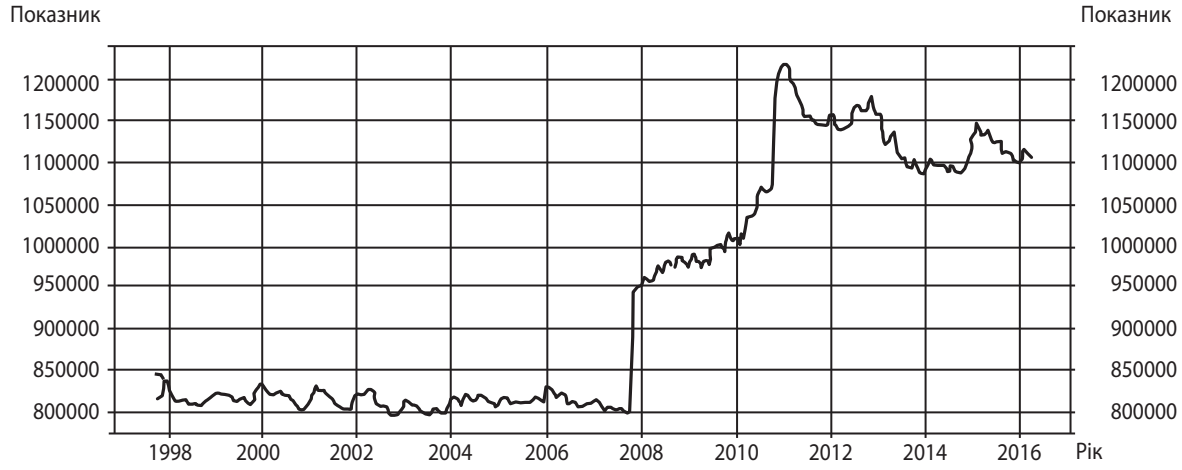

Рис. 7. Кредити MFI, надані державам зони євро (млн євро)

Джерело: [4]

Рис. 8. Боргові цінні папери, емітовані державами зони євро, на балансі MFI (млн євро)

Джерело: [4]

глибшим ризиком стабільності в єврозоні. І тут проблема не лише в ризиках суверенного дефолту, який призведе до банківської кризи та повторення загальносистемної кризи, проблема також у тих інституційних трансформаціях, які виникають у середовищі фінансових посередників, що звикають спрямовувати свою діяльність не в контексті довгострокової ефективності, а для досягнення короткострокової доходності від операцій з цінними паперами та диверсифікації ризиків. Крім того, існують дослідження [4], що саме недокапіталізовані банки для мінімізації ризиків найбільш часто оперують цінними паперами суверенного боргу, інакше кажучи – потенційно нестабільні суб'єкти фінансового ринку оперують цінними паперами потенційно нестабільних державних суб'єктів, значно розширюючи простір для формування ризиків загальносистемної нестабільності.

Крім того, для єврозони зростає проблема збільшення кредитування населення на фоні зменшення кредитування реального сектора економіки (рис. 9). Така тенденція спостерігається сьогодні у багатьох країнах, і проблема не вирішується, а зростає в умовах погіршення показників повернення кредитів.

Якщо подивитись на кредитну активність у Німеччині, то очевидною є тенденція до недостатнього кредитування сектора нефінансових корпорацій, на відміну від сектора домогосподарств. Так, після кризового падіння в 2008–2011 рр. триваючі коливальні тенденції ще не вивели кредитування виробничого сектора на докризовий рівень, в той час як кредитування домогосподарств, незважаючи на кризу, з 2008 р. постійно зростало, вийшовши в 2016 р. на рекордний рівень – 1530 млрд євро. Обсяги кредитування нефінансових корпорацій у 2016 р. складали 920 млрд євро, тоді як у 2008 р. цей показник був на рівні приблизно 950 млрд євро.

Тенденції зростання кредитування домогосподарств на фоні зменшення кредитування нефінансових корпорацій тривають і в Італії. Отже, аналіз свідчить про недосконалість кредитно-інвестиційного процесу в єврозоні та слабку ефективність банківської системи.

Сьогодні слід враховувати, що розрив комплементарності банківської системи та реального сектора сформувався більшою мірою у зв'язку із формуванням негативної в загальноекономічному контексті комплементарності держави та банківського сектора, яка значно спотворює кон-

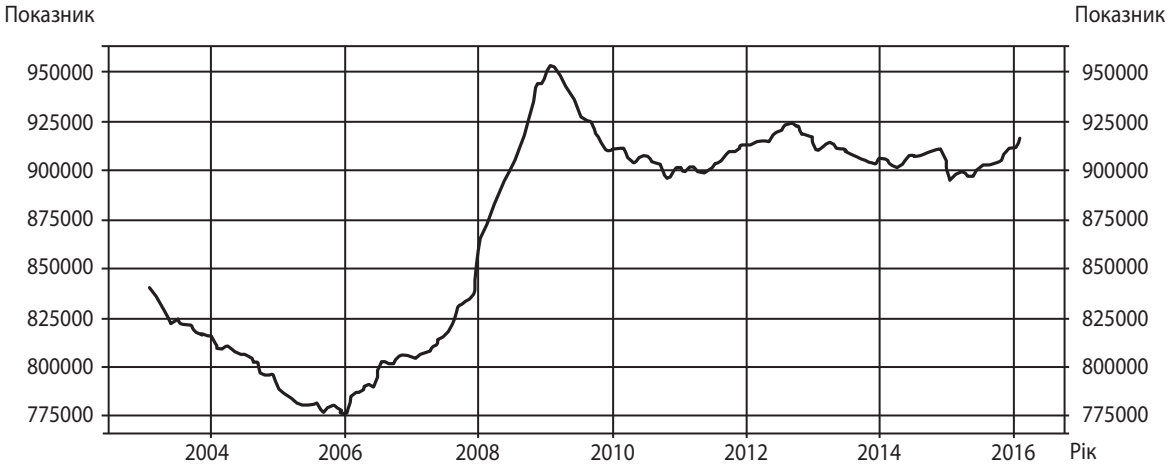

Рис. 9. Загальні обсяги кредитів, виданих нефінансовим корпораціям, скориговані на продаж та сек'юритизацію, у Німечині за період 2003–2016 рр. (млн євро)

Джерело: [4]

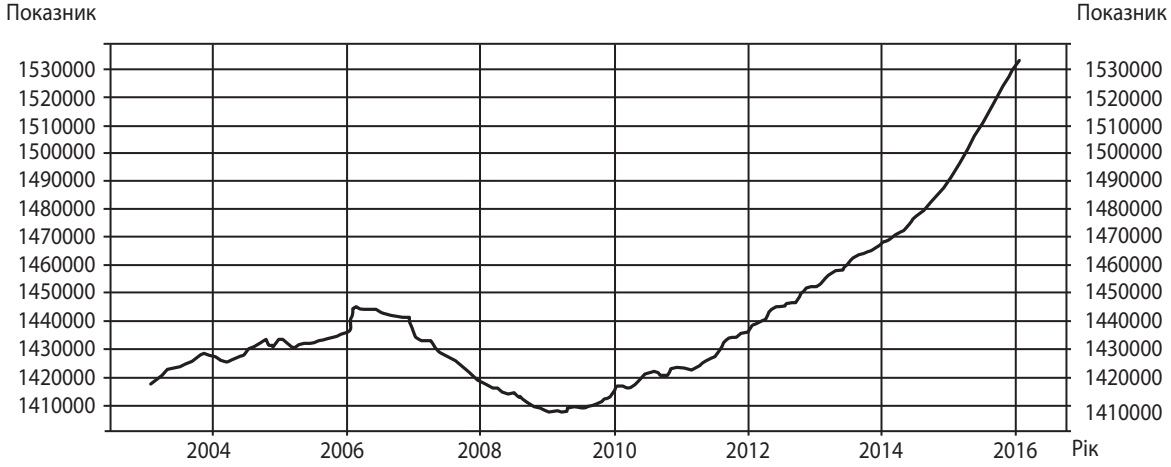

Рис. 10. Загальні обсяги кредитів, виданих домогосподарствам і неприбутковим організаціям, що їх обслуговують, скориговані на продаж і сек'юритизацію, у Німеччині за період 2003–2016 рр. (млн євро)

Джерело: [4]

курентні засади європейського фінансово-інституційного простору. Як свідчать основні підходи ЄЦБ, фінансова інтеграція *шляхом створення умов вільної конкуренції* у всіх фінансових сегментах ринку єврозони має сприяти зростанню кредитно-інвестиційних процесів. У той же час сучасні тенденції розвитку банківського сегменту свідчать про неоднозначність процесів, що деформують конкурентні начала фінансових відносин у єврозоні та показують обмежену ефективність банківської системи. Йдеться про формування замкненого кола взаємодії банків і держави; адже держава протягом активної фази кризи рефінансувала та докапіталізовувала банківську систему, яка сьогодні кредитує державу й інвестує кошти в державні цінні папери; на цьому тлі кредитування реального сектора економіки зменшується. Таким чином, сьогодні в Європі тривають процеси зрощення держави та фінансового капіталу, які будуть спотворювати конкурентне середовище. Тут слід брати до уваги, що інституційне реформування на фінансових ринках ЄС, в тому числі через створення Банківського Союзу, спрямоване на подолання згубного зв'язку між банками та державою [5]. Водночас наявний високий рівень взаємних обов'язків між банками та державою буде сприяти банківському лобі та заважати процесам реформування банківського простору, який і надалі буде обмежено ефективним. У цих умовах провідники реформування в ЄС спрямовують зусилля на створення нових механізмів наповнення реального сектора економіки ліквідністю шляхом запровадження Союзу Ринків Капіталу (СРК).

Створення Союзу Ринків Капіталу сьогодні вважається кроком, що має завершити трансформаційні процеси *та запровадити* ***єдиний ринок капіталу для всіх 28 держав-членів ЄС.*** В лютому 2015 р. Єврокомісія оприлюднила Зелену книгу «Розбудова Союзу Ринків Капіталу». В ній зазначалося [6], що реалізація основного європейського пріоритету – економічного зростання та створення робочих місць – стикається з істотною перешкодою, пов'язаною із недостатністю інвестування. Тому головна ціль Союзу – *це активізація ринків капіталу та небанків-*

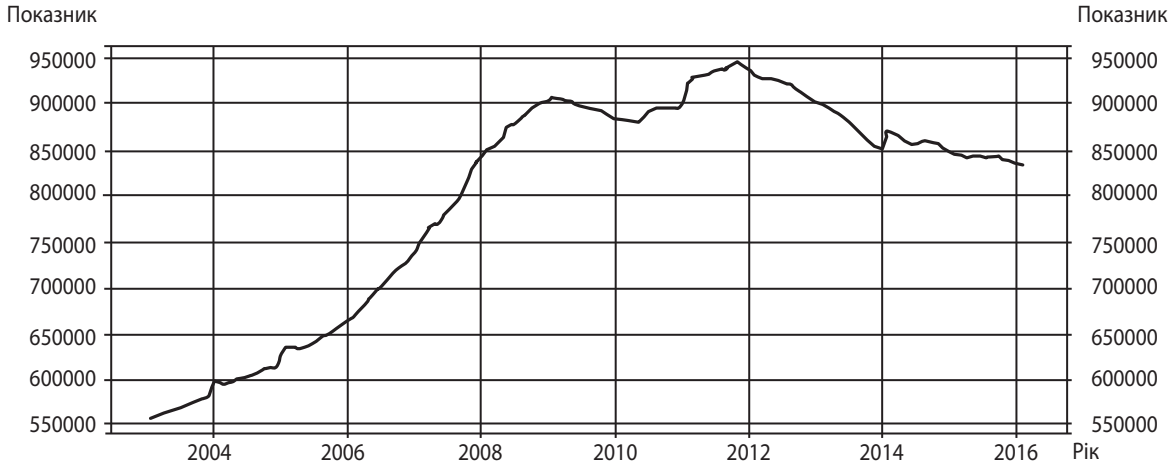

Рис. 11. Загальні обсяги кредитів, виданих нефінансовим корпораціям, скориговані на продаж і сек'юритизацію, в Італії за період 2003–2016 рр.

Джерело: [4]

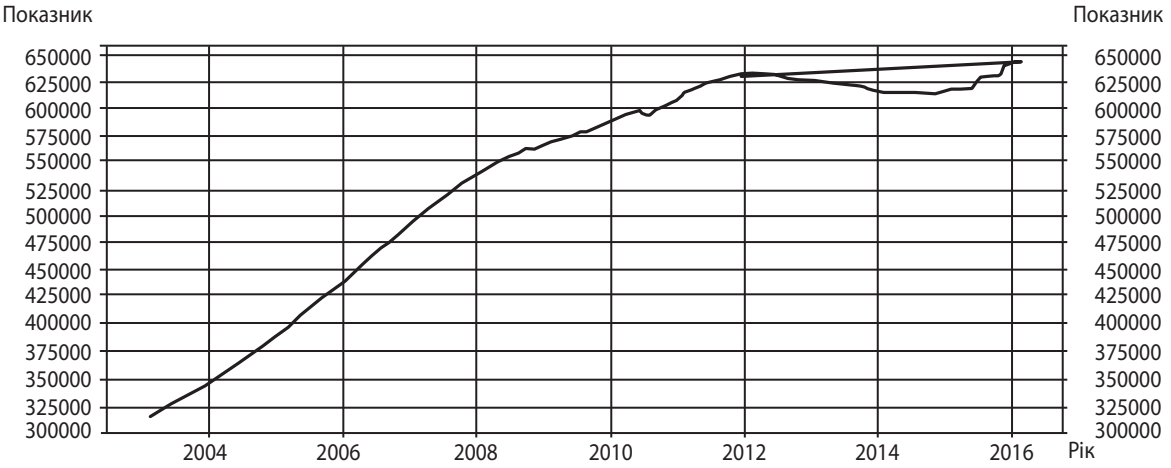

Рис. 12. Загальні обсяги кредитів, виданих домогосподарствам і неприбутковим організаціям, що їх обслуговують, скориговані на продаж і сек'юритизацію, в Італії за період 2003–2016 рр. (млн євро)

Джерело: [4]

ських фінансових установ у контексті посткризового відновлення послабленої економіки ЄС, диверсифікація джерел фінансування економіки та зниження вартості залучення інвестиційних коштів для малого та середнього бізнесу [7]. Іншими словами, відновлення необхідної комплементарності фінансового та реального секторів.

Ці процеси потребують сьогодні особливої дослідницької уваги через революційність змін, які в довгостроковій перспективі можуть стати результатом впровадження СРК. Йдеться про поступовий відхід від переважно банківської моделі та розвиток фондової моделі інвестиційного фінансування через запровадження нових небанківських механізмів насичення економіки ліквідністю. Дослідники європейських трансформацій зазначають, що вони мають переважно кумулятивний характер [8], завжди впроваджуються шляхом поступового вживляння в інституційне середовище, а отже, мають потрібний рівень ефективності. Відхід від домінування банків в інвестиційному процесі, що декларується як одна з цілей створення СРК, – це надто гучна та революційна мотивація, до таких подій європейське середовище не звикло, воно може просто відторгнути подібні інституційні інновації.

Висновки. Завершальні кроки щодо формування Економічного та Валютного Союзу в ЄС ускладнюються завданнями переформатування всієї системи фінансових взаємодій, у якій в довгостроковій перспективі банки вже не будуть грати провідної ролі в забезпеченні кредитно-інвестиційного процесу. Саме в контексті подолання домінантного стану банків на інвестиційному ринку та створення нових механізмів циркуляції ліквідності для виходу з кризового становища і розвивається реформування у єврозоні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Яременко О. Інституційні підвалини трансформаційних процесів в економіці / О. Яременко ; за ред. А. А. Гриценя

ка // Інституційні трансформації соціально-економічної системи України : монографія. – Київ : Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2015. – С. 39. – 262 с.

2. Гриценко А. Методологія дослідження інституційних трансформацій в умовах поєднання інверсійного типу ринкових перетворень і глобалізації економіки / А. Гриценко // Інституційні трансформації соціально-економічної системи України : монографія. – Київ : Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2015. – С. 10–11. – 262 с.

3. Білорус О. Г. Структурна трансформація глобального капіталу та гіперфінансіалізація відтворювальних процесів / О. Г. Білорус // Фінанси України. – 2016. – № 1. – С. 7–19.

4. Anil A. Sovereign risk and bank risk-taking [Електронний ресурс] / A. Anil. – Режим доступу : https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1894.en.pdf

5. Moghadam R. Europe's Road to Integration [Електронний ресурс] / R. Moghadam // FINANCE & DEVELOPMENT. – 2014. – Vol. 51. – № 1. – Режим доступу : http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2014/03/moghadam.htm

6. GREEN PAPER Building a Capital Markets Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52015DC0063

7. Yves Mersch: Capital markets union – the "Why" and the "How" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bis.org/review/r141023g.pdf

8. Posner E. Financial Transformation in the European Union [Електронний ресурс] / E. Posner. – Режим доступу : http://english.case.edu/wp-content/blogs.dir/134/files/2015/01/Posner.Transformation.pdf

REFERENCES

Anil, A. "Sovereign risk and bank risk-taking" https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1894.en.pdf

Bilorus, O. H. "Strukturna transformatsiia hlobalnoho kapitalu ta hiperfinansializatsiia vidtvoriuvalnykh protsesiv" [Structural transformation of global capital and hyper-financialization of reproduction processes]. *Finansy Ukrainy*, no. 1 (2016): 7-19.

"GREEN PAPER Building a Capital Markets Union" http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52015DC0063

Hrytsenko, A. "Metodolohiia doslidzhennia instytutsiinykh transformatsii v umovakh poiednannia inversiinoho typu rynkovykh peretvoren i hlobalizatsii ekonomiky" [Research methodology institutional transformations in terms of a combination of inversion of the type of market reforms and globalization of the economy]. In *Instytutsiini transformatsii sotsialno-ekonomichnoi systemy Ukrainy*, 10-11. Kyiv: In-t ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy, 2015.

Moghadam, R. "Europe's Road to Integration" FINANCE& DEVELOPMENT. http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2014/03/moghadam.htm

Posner, E. "Financial Transformation in the European Union" http://english.case.edu/wp-content/blogs.dir/134/files/2015/01/Posner.Transformation.pdf

"Yves Mersch: Capital markets union - the "Why" and the "How"" http://www.bis.org/review/r141023g.pdf

Yaremenko, O. "Instytutsiini pidvalyny transformatsiinykh protsesiv v ekonomitsi" [The institutional framework of the transformation processes in the economy]. In *Instytutsiini transformatsii sotsialno-ekonomichnoi systemy Ukrainy*, 39-. Kyiv: In-t ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy, 2015.

УДК 336.02(477)(043.5)

БЮДЖЕТНЕ ВИРІВНЮВАННЯ В СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН І ВЕКТОР РОЗВИТКУ

© 2016 **ВОЗНЯК Г. В.**

УДК 336.02(477)(043.5)

Возняк Г. В.

Бюджетне вирівнювання в системі фінансового забезпечення розвитку регіонів України: сучасний стан і вектор розвитку

Розкрито особливості функціонування сучасної системи міжбюджетних відносин в Україні з позиції її впливу на розвиток регіонів. Проаналізовано інструменти реалізації бюджетного вирівнювання, подано чинну структуру міжбюджетних трансфертів в Україні, наведено її характеристику. В результаті проведеного дослідження показано, що вітчизняна система фінансового вирівнювання неспроможна виконувати покладені на неї функції. Проведений аналіз динаміки та структури міжбюджетних трансфертів дозволив виокремити низку вад у сфері міжбюджетних відносин: надмірна централізація фінансових ресурсів регіонів і трансфертна залежність; розбалансованість і низька дохідна спроможність місцевих бюджетів; недосконалі механізми розрахунку трансфертів і терміни їх перерахування тощо. Показано, що в процесі реалізації бюджетної політики регіонів доцільно прискіпливо ставитися до форм бюджетного забезпечення та методів бюджетного регулювання.

Ключові слова: *бюджетне вирівнювання, міжбюджетні відносини, трансферти, дотації, субвенції, розвиток регіонів.*

Рис.: *6.* ***Бібл.:*** *15.*

Возняк Галина Василівна *– кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, докторант Інституту регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України (вул. Козельницька, 4, Львів, 79026, Україна)*

E-mail: *gvoznyak@gmail.com*

УДК 336.02(477)(043.5)

Возняк Г. В. Бюджетное выравнивание в системе финансового обеспечения развития регионов Украины: современное состояние и вектор развития

Раскрыты особенности функционирования современной системы межбюджетных отношений в Украине с позиции ее влияния на развитие регионов. Проанализированы инструменты реализации бюджетного выравнивания, подана действующая структура межбюджетных трансфертов в Украине, приведена ее характеристика. В результате проведенного исследования показано, что отечественная система финансового выравнивания не может выполнять возложенные на нее функции. Проведенный анализ динамики и структуры межбюджетных трансфертов позволил выделить ряд недостатков в сфере межбюджетных отношений: чрезмерная централизация финансовых ресурсов регионов и трансфертная зависимость; разбалансированность и низкая доходная способность местных бюджетов; несовершенны механизмы расчета трансфертов и сроки их перечисления и тому подобное. Показано, что в процессе реализации бюджетной политики регионов целесообразно более тщательно относиться к формам бюджетного обеспечения и методам бюджетного регулирования.

Ключевые слова: *бюджетное выравнивание, межбюджетные отношения, трансферты, дотации, субвенции, развитие регионов.*

Рис.: *6.* ***Библ.:*** *15.*

Возняк Галина Васильевна *– кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, докторант Института региональных исследований имени М. И. Долишнего НАН Украины (ул. Козельницкая, 4, Львов, 79026, Украина)*

E-mail: *gvoznyak@gmail.com*

UDC 336.02(477)(043.5)

Voznyak H. V. Fiscal Equalization in the System of Financial Support of Ukraine's Regions: the Current State and Vector of Development

The peculiarities in the functioning of the current system of inter-budget relations in Ukraine from the perspective of its impact on the regional development have been disclosed. The instruments of implementing fiscal equalization are analyzed, the functioning structure of inter-budget transfers in Ukraine is presented, its characteristics are given. The study demonstrates that the domestic financial equalization system is unable to perform its functions. The conducted analysis of the dynamics and structure of inter-budget transfers made it possible to identify a number of shortcomings in the sphere of inter-budget relations: the excessive centralization of financial resources of regions and their transfer dependence; the imbalances and low revenue capacity of local budgets; the imperfect mechanisms for calculating transfers and terms of transferring, etc. It is noted that in the process of implementing the budgetary policy of the regions, it is advisable to pay more attention to forms of budget support and methods of budgetary regulation.

Keywords: *fiscal equalization, inter-budget relations, transfers, subsidies, subventions, regional development.*

Fig.: *6.* ***Bibl.:*** *15.*

Voznyak Halyna V. *– Candidate of Sciences (Economics), Senior Research Fellow, Candidate on Doctor Degree, Institute of Regional Research named after V. I. Dolishniy of the NAS of Ukraine (4 Kozelnytska Str., Lviv, 79026, Ukraine)*

E-mail: *gvoznyak@gmail.com*

Забезпечення соціально-економічного розвитку країни та її регіонів неможливе без належного функціонування системи міжбюджетних відносин, яка по своїй суті покликана мінімізувати диспропорції у розвитку регіонів, здійснити перерозподіл бюджетних ресурсів всередині бюджетної системи, зумовлених територіальними асиметріями дохідної бази, фінансувати інвестиційні видатки органів місцевого самоврядування тощо. В цьому контексті розпочата реформа міжбюджетних відносин є вимогою часу, позаяк необхідність її реалізації продиктована, насамперед, неспроможністю органів влади «на місцях» задовольнити економічні та політичні потреби суспільства.

Тематиці формування системи міжбюджетних відносин, ефективного розподілу трансфертів, бюджетного регулювання, горизонтального та вертикального вирівнювання присвячена значна кількість робіт як вітчизняних, так і зарубіжних учених: Волохової І. [1], Лисяк Л. [2], Павлюк К. [3], Чугунова І. [4], Кульчицького М. [5], Христенко В. [6], Родіонової В. [7] та ін. Водночас, попри значні напрацювання в царині фінансової науки за обраним напрямом досліджень, все ще існують окремі аспекти, які потребують додаткового вивчення. Так, набуває актуальності проблема вдосконалення моделі міжбюджетних відносин в Україні, яка опиратиметься на ефективні механізми розмежування повноважень за доходами між гілками влади різних рівнів, що в підсумку сприятиме покращенню надання суспільних послуг; є дискусійною та потребує вдосконалення система розподілу міжбюджетних трансфертів тощо.

Метою статті є аналіз та оцінювання сучасного стану функціонування системи міжбюджетних відносин у контексті впливу на регіональний розвиток та окреслення напрямів її подальшого вдосконалення.

З метою усунення відмінностей у формуванні дохідної бази та створенні передумов для належного фінансового забезпечення надання гарантованих Конституцією країни суспільних послуг мешканцям, незалежно від їх проживання, в практиці бюджетування застосовується механізм бюджетного вирівнювання, який повинен вирішувати такі завдання [8; 9]: забезпечувати рівність щодо отримання економічними суб'єктами різних адміністративних утворень однакового обсягу гарантованих державою суспільних благ за визначеного рівня податкового навантаження; нівелювати фіскальні екстерналії, що можуть призвести до нерівномірного розподілу мобільних факторів виробництва між регіонами країни, оскільки розбіжності у рівнях фінансування суспільних благ можуть виступати стимулом для концентрації капіталу та трудових ресурсів у регіонах, що мають кращі характеристика зазначених параметрів, тоді як надання трансфертів на вирівнювання цих дисбалансів дозволить уникнути загострення цієї проблеми; формувати стабільну ресурсну базу для забезпечення виконання покладених на органи місцевої влади функцій, у тому числі і за рахунок міжбюджетних трансфертів, що можуть виступати інструментом контрциклічного (антикризового) регулювання тощо.

Одним із інструментів реалізації бюджетного вирівнювання є трансферти. Зарубіжний досвід свідчить, що трансфертний метод бюджетного вирівнювання (фінансового), який включає в себе прямі гранти, непрямі (податкові розщеплення) трансферти, цільові та загальні трансферти, можуть бути одноразовими та строковими, можуть вимагати зустрічного фінансування або не передбачати жодних вимог [10]. Вибір застосування тих чи інших інструментів залежить від завдань, що стоять перед органами влади під час бюджетного вирівнювання.

В Україні міжбюджетні трансферти є ключовою складовою регіональної бюджетної політики, незважаючи на те, що сам факт отримання дотації знижує мотивацію органів місцевого самоврядування до витіснення дотаційної залежності власною дохідною базою. У той же час слід визнати, що об'єктивно існують регіони, які в силу різних причин не здатні самостійно забезпечити своїм мешканцям гарантований Конституцією рівний доступ до життєво необхідних товарів і послуг. У вітчизняній бюджетній практиці основними формами забезпечення місцевих бюджетів ресурсами в цілях їхнього збалансування та здійснення запланованих видатків є міжбюджетні трансферти, які до недавнього часу поділяли на такі види: дотації вирівнювання, субвенції, кошти, що передаються до ДБ і місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів, додаткові дотації. Існуюча вітчизняна система фінансового вирівнювання впродовж останніх десяти років засвідчила свою неспроможність і недосконалість, позаяк не вдалося мінімізувати фіскальні дисбаланси, сформувати фінансово самодостатні місцеві бюджети, досягнути гнучкості в управлінні бюджетними коштами, а тому реформа міжбюджетних відносин в Україні є вимогою часу.

Зміни 2014 року до БКУ [11], які поклали початок новому етапу розвитку міжбюджетних відносин в нашій країні, скасували поняття доходів, що враховуються / не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, дотації вирівнювання та додаткові дотації на вирівнювання фінансової забезпеченості місцевих бюджетів. Натомість було запроваджено нові види міжбюджетних трансфертів (ст. 96, 98, 99 БКУ): базова дотація, субвенції, реверсна дотація та додаткові дотації (рис. 1). Запровадивши нову систему міжбюджетних відносин, держава взяла на себе відповідальність у частині: надання освітніх послуг загальноосвітніми навчальними закладами; підготовки робітничих кадрів професійно-технічними закладами; забезпечення медичного обслуговування населення та заходів окремих державних програм з охорони здоров'я; фінансування державних програм соціального захисту окремих категорій громадян.

Довший час вітчизняна бюджетна система використовувала лише вертикальне вирівнювання. Починаючи з 2015 р. почала функціонувати система горизонтального фінансового вирівнювання за доходами залежно від рівня надходжень на одного жителя, при цьому вирівнювання відбувається за: податком на прибуток підприємств для обласних бюджетів і податком на доходи фізичних осіб для бюджетів міст, районів і обласних бюджетів.

Проведені дослідження свідчать, що дохідна бюджетна політика місцевих бюджетів України впродовж останніх десяти років характеризується не лише неспроможністю вирішувати питання розвитку регіонів, а й забезпечувати мінімально необхідними благами місцеві громади. Загалом доходи місцевих бюджетів більш як на половину формуються із трансфертів (а для багатьох бюджетів сіл і селищ більш ніж на 90 %), що свідчить: з одного боку – про зростання вагомості цього джерела доходів, з іншого – про

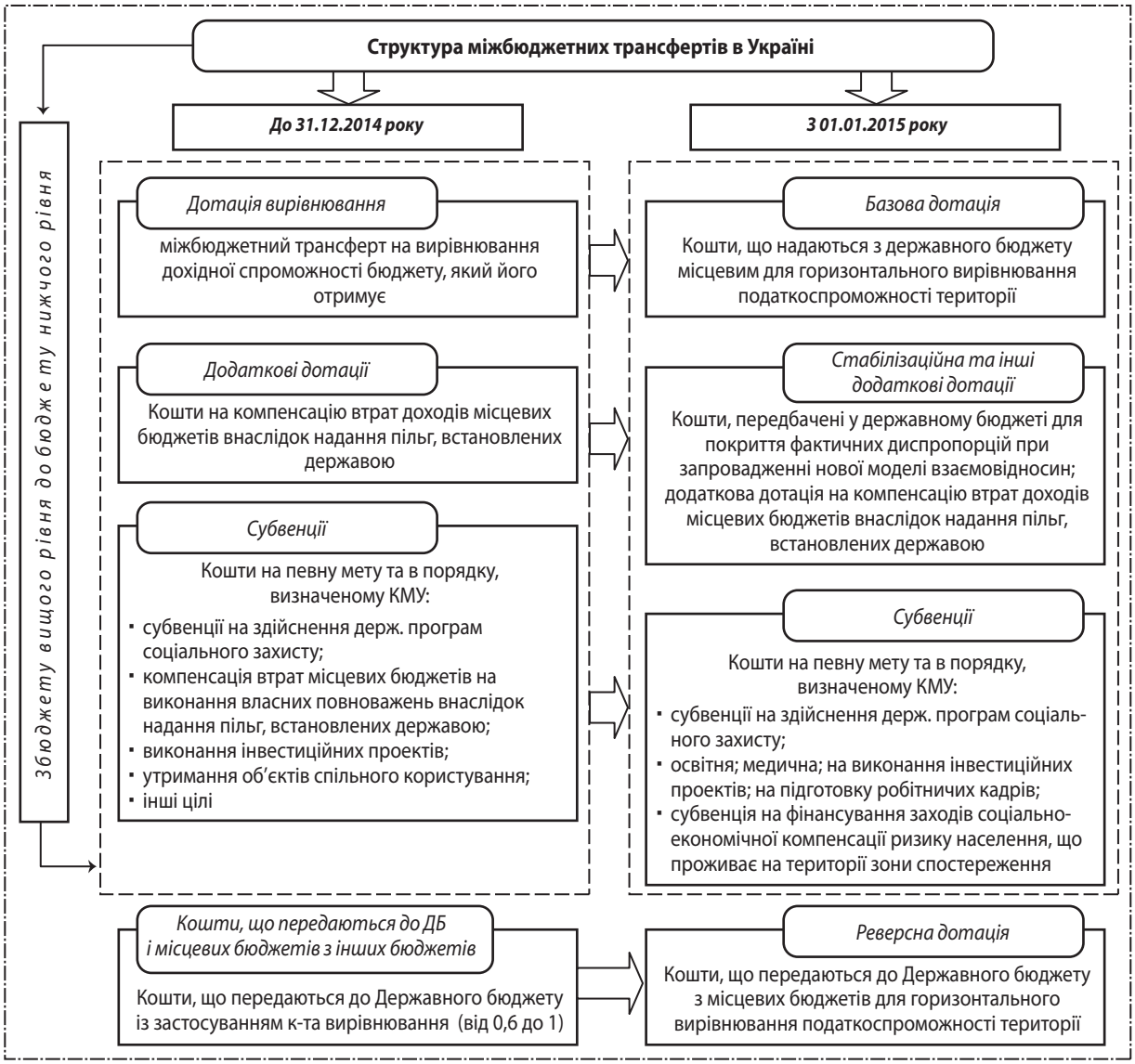

Рис. 1. Структура міжбюджетних трансфертів в Україні

Джерело: сформовано автором на основі [12]

неспроможність місцевої влади не лише самостійно вирішувати питання розвитку, а й забезпечувати мінімальні обсяги суспільних благ для своїх мешканців.

Помітна залежність від фінансової допомоги із «центру» впродовж аналізованого періоду часу щороку лише збільшувалася (рис. 2). Так, за аналізований період сума перерахованих із Державного до місцевих бюджетів трансфертів номінально зросла майже в 5 разів – з 36 млрд грн у 2006 р. до 173,9 млрд грн у 2015 р. В 2014 р. понад 5400 місцевих бюджетів були дотаційними на рівні 70 % від їх реальних потреб, 480 територіальних громад майже повністю утримувалися за рахунок Державного бюджету.

В 2015 р. теж зберігалася аналогічна тенденція, хоча і в значно менших масштабах і на рівні районних бюджетів. Зрозуміло, що такі тенденції свідчать про зниження зацікавленості органів місцевого самоврядування до нарощення власної дохідної бази та відсутність фінансової незалежності місцевих бюджетів. З іншої сторони, надмірна дотаційність регіонів спричиняє навантаження на видаткову частину Державного бюджету, що, в свою чергу, ускладнює процес виконання державою своїх функцій.

В цьому контексті варто зазначити, що роль трансфертів у розбудові регіональної бюджетної політики не варто недооцінювати, адже вирівнювання фінансових можливостей місцевих бюджетів є необхідною умовою виконання соціальних зобов'язань держави, а тому, проводячи політику зменшення трансфертної залежності, варто акцентувати увагу не стільки на зменшення загальних обсягів, скільки на оптимізацію їх структури.

Аналізуючи структуру трансфертів, що передаються з Державного до місцевих бюджетів за 2006–2015 рр., неважко підмітити, що традиційно найбільшу частку впродовж останніх років займають дотації вирівнювання та субвенції з соціального захисту населення (рис. 3, 4). Надмірне домінування дотацій вирівнювання у структурі трансфертів (від 46 % до 56 %, залежно від року), безумовно, свідчить

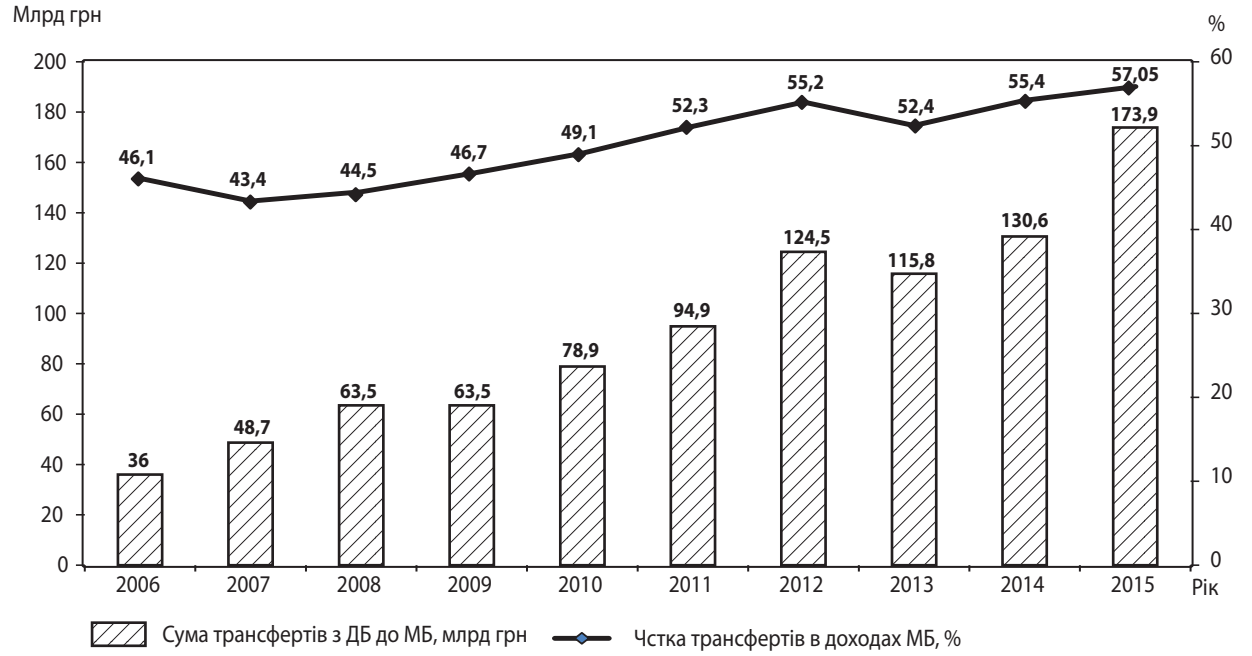

Рис. 2. Динаміка міжбюджетних трансфертів за 2006–2015 рр.

Джерело: сформовано автором на основі [13]

про розбалансованість і необхідність вирівнювання дохідної спроможності місцевих бюджетів. Що стосується субвенцій соціального спрямування, то їх частка збільшилася на 13,8 в. п.: з 36,9 % в 2009 р. до 50,7 % в 2014 р. Зазначене свідчить про зниження ефективності видаткової бюджетної політики загалом та розвитку зокрема, позаяк делегування соціальних функцій держави місцевій владі без необхідних джерел фінансування спричиняє дефіцит коштів на інвестиційні цілі, а отже, і стримує розвиток.

Започаткована реформа міжбюджетних відносин спровокувала зміни в структурі трансфертів, за яких центр ваги було зміщено в сторону субвенцій, що свідчить про зростання цільового використання бюджетних ресурсів. До прикладу, якщо в 2014 р. обсяг дотацій із Державного бюджету складав 64,4 млрд грн (у відносних одиницях – це 46,3 %), то в 2015 р. ця цифра вже становила 4,3 млрд грн (у відносних одиницях – 4,2 %), тобто відбулося зменшення більш як у 14 разів. Водночас у 2015 р. сумарний приріст обсягів міжбюджетних трансфертів складав 33,2 %, що в абсолютному вимірі був рівним 43,3 млрд грн.

Нова система вирівнювання податкоспроможності територій, яка прийшла на зміну системі збалансування доходів і видатків місцевих бюджетів, була представлена такою структурою трансфертів (рис. 4): базова дотація була перерахована в обсязі 5,3 млрд грн; реверсна – 2,7 млрд грн, стабілізаційна – 2 млрд грн, додаткові дотації – 15 млн грн; освітня субвенція – 43,6 млрд грн; медична – 46,2 млрд грн; субвенція на підготовку робітничих кадрів – 5,8 млрд грн [13]. В регіональному розрізі найбільші обсяги базової дотації традиційно дісталися: Вінницькій (314,88 млн грн); Волинській (300,88 млн грн); Закарпатській (467,29 млн грн); Івано-Франківській (414,98 млн грн); Львівській (434,66 млн грн); Тернопільській (328,27 млн грн) та Чернівецькій (329,82 млн грн) областям. В цілому по Україні відповідно до Закону [14] в 2015 р. було 18 обласних бюджетів, 421 районний, 60 бюджетів міст обласного значення, які мали індекс фіскальної спроможності менше 0,9, а отже, існувала потреба в наданні базової дотації, хоча було і 6 обласних, 25 районних та 71 бюджет міст обласного значення з реверсною дотацією.

Як і в минулі роки, в 2015 р. найбільшу частку у структурі трансфертів займали субвенції з соціального захисту населення – 36,4 %, що в сукупності з освітньою (25,3 %) та медичною (26,5 %) склали 88,2 % від обсягу всіх трансфертів, переданих з Державного бюджету до місцевих. Потрібно зазначити, що, окрім нових видів субвенцій (медична, освітня та на підготовку робітничих кадрів) та субвенцій соціального спрямування, в 2015 році було передбачено та профінансовано (на 79,7 %) ще 17 видів інших субвенцій.

Якщо проаналізувати розподіл асигнувань у регіональному вимірі, то в 2015 р. тільки два регіони (Дніпропетровська область і м. Київ) мали частку трансфертів у структурі доходів, менше 50 %, сім регіонів – від 52,9 % до 61,5 %, п'ять регіонів – більше 70 % і всі решта – понад 60 %, в той час як в 2014 р. менше 50 % було в дев'яти регіонах (рис. 5, 6). Зазначимо, що зростання частки субвенцій у структурі міжбюджетних трансфертів (більш як на 28 в. п.) порівняно із 2014 р. свідчить, з одного боку, про перерозподіл значної частини бюджетних ресурсів на центральному рівні, з іншого – про посилення залежності виконання місцевих бюджетів від трансфертів із Державного бюджету та звуження прав органів місцевого самоврядування щодо їх використання. До речі, якщо до реформи міжбюджетних відносин видатки місцевих бюджетів на делеговані повноваження (освіта, охорона здоров'я тощо) враховувалися при визначенні обсягів дотації вирівнювання, то з 2015 р. для оплати таких видатків були надані відповідні субвенції.

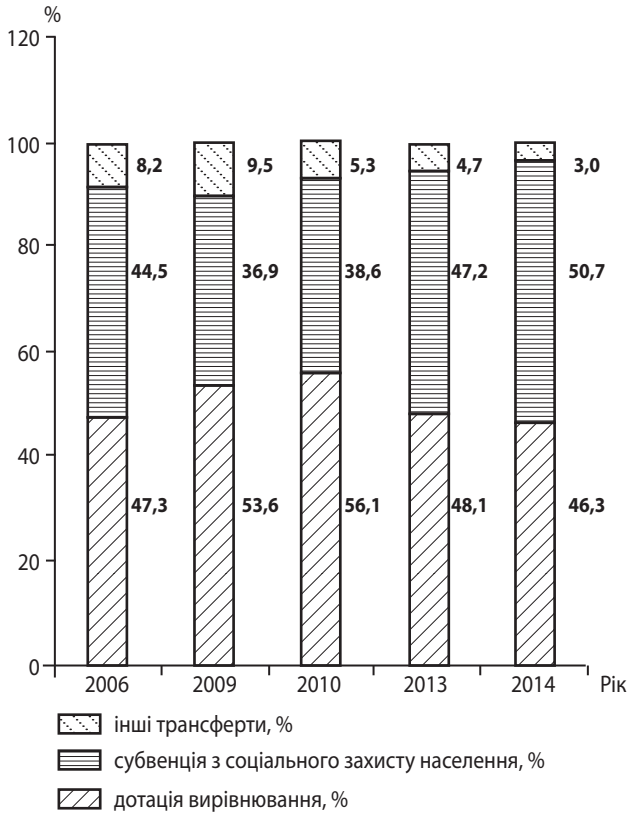

Рис. 3. Структура трансфертів, що передаються з Державного до місцевих бюджетів у 2006–2014 рр.

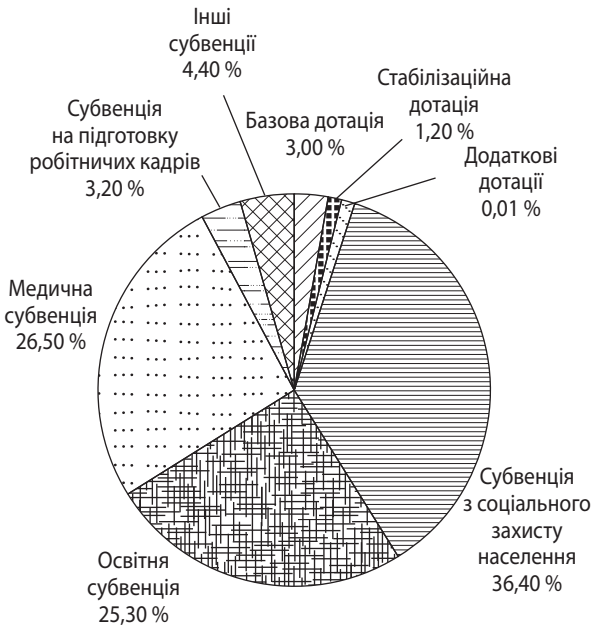

Рис. 4. Структура трансфертів, що передаються з Державного до місцевих бюджетів у 2015 р.

Джерело: сформовано автором на основі [13]

Залишки, невикористані на кінець року (а їх було 4,6 млрд грн), залишилися на рахунках відповідних місцевих бюджетів і будуть використані в наступному бюджетному періоді відповідно до цільового призначення субвенції та на оновлення матеріально-технічної бази відповідних закладів. Позаяк субвенції використовуються на певну мету та в порядку, визначеному органом, який прийняв рішення про їх надання (в цьому випадку – центральна влада), то органи місцевого самоврядування не можуть впливати ні на обсяги виділених державою коштів, ні приймати рішення щодо використання субвенцій на інші видатки. Окрім того, Законом [15] дозволено для освітньої субвенції та субвенції на підготовку робітничих кадрів, у випадку повного забезпечення поточних видатків установ та відсутності простроченої заборгованості, використовувати їх на капітальні видатки. Як засвідчив 2015 р., означених умов не вдалося дотриматись, а отже, і про фінансування видатків розвитку теж не йдеться.

Серед інших неврегульованих питань, обумовлених зміною системи міжбюджетних відносин, варто звернути увагу на механізми розрахунку обсягів трансфертів і терміни їх перерахування. Справа в тому, що помісячний розподіл освітньої, медичної субвенції та субвенції на підготовку робітничих кадрів із щодекадним перерахуванням не враховує термінів виплати заробітної плати, обов'язкових виплат за енергоносії, що в кінцевому підсумку сприяє накопиченню кредиторської заборгованості за вказаними виплатами. Також вдосконалення потребує формула розподілу освітньої субвенції в частині врахування видатків на фінансування дошкільної та позашкільної освіти, які відповідно до нових правил фінансування освіти не передбачають таких видатків, а повинні здійснюватися виключно за рахунок доходів відповідних місцевих бюджетів: позашкільна освіта – з обласних бюджетів, дошкільна – з бюджетів міст обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад.

Таким чином, викладене вище дозволяє стверджувати про існування суттєвих вад у сфері міжбюджетних відносин в цілому та управління бюджетними коштами зокрема. Адже в існуючих макроекономічних умовах не обсяги коштів, а саме ефективне управління ними дозволяють досягнути високого рівня соціально-економічного розвитку регіонів і покращити соціальні стандарти життя населення.

Потрібно визнати, що подальша реалізація реформи бюджетної децентралізації, освітньої, медичної та інших сприятимуть зменшенню залежності місцевих бюджетів від міжбюджетних трансфертів, перерозподілу функцій і повноважень, оптимізації мережі бюджетних установ (яка буде забезпечувати надання якісних суспільних послуг споживачам), а отже, і зміцненню фінансової основи місцевого самоврядування. Результативне впровадження розпочатих реформ лежить у площині формування нової моделі бюджетної політики, яка базується на нових методах та інструментах її реалізації і яка значною мірою залежить від ефективності міжбюджетних відносин.

Рис. 5. Частка трансфертів з Державного до місцевих бюджетів у 2014 р., %

Рис. 6. Частка трансфертів з Державного до місцевих бюджетів у 2015 р., %

Джерело: сформовано автором на основі [13]

В умовах збільшення закріплених за місцевими бюджетами джерел надходжень доцільно посилювати увагу до міжбюджетних трансфертів. З одного боку, можливо, є сенс збільшити питому вагу дотацій з Державного бюджету, позаяк це нецільовий трансферт, що не обумовлюється конкретною метою і завданнями, а отже, дозволяє місцевій владі розпоряджатися коштами на власний розсуд. З іншого – може виникнути «спокуса» витрачання коштів за другорядними напрямами видатків, а отже, можливість забезпечення базовими соціальними послугами населення знизиться. Тому, реалізуючи бюджетну політику регіонів, спрямовану на послаблення централізації та орієнтацію на внутрішній потенціал розвитку, слід прискіпливо ставитися до форм бюджетного забезпечення та методів бюджетного регулювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волохова І. С. Міжбюджетні відносини в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку / І. С. Волохова. – Одеса : Атлант, 2010. – 233 с.

2. Лисяк Л. В. Міжбюджетні відносини: сутність, рольові функції та фінансове регулювання / Л. Лисяк, В. Олійник, В. Дем'яненко // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 2 (14). – С. 130–133.

3. Павлюк К. В. Місцеві бюджети і міжбюджетні відносини / К. В. Павлюк // Фінанси України. – 1996. – № 6. – С. 24–37.

4. Чугунов І. Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку : монографія / І. Я. Чугунов. – Київ : НІОС, 2003. – 488 с.

5. Кульчицький М. І. Міжбюджетні відносини в економічній системі України : монографія / М. І. Кульчицький. – Львів : Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. – 494 с.

6. Христенко В. В. Межбюджетные отношения в управлении региональными финансами: опыт, проблемы, перспективы / В. В. Христенко. – М. : Дело, 2002. – 606 с

7. Родионова В. М. О бюджетной политике и межбюджетных отношениях в субъектах Российской Федерации / В. М. Родионова // Финансы. – 2008. – № 7. – С. 24–29.

8. Blochliger H. Fiscal Equalization / H. Blochliger, C. Charbit // OECD Economic Studies. – 2008. – № 44. – P. 1–22.

9. Blochliger H. Fiscal Equalization in OECD Countries [Електронний ресурс] / H. Blochliger, O. Merk, C. Charbit, L. Mizell. – Режим доступу : http://www.oecd.org/ctp/federalism/39234016.pdf

10. Державні фінанси: Теорія і практика перехідного періоду в Центральній Європі / За ред. Ю. Немеца ; пер. з англ. – Київ : Основи, 1998. – 544 с.

11. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин [Електронний ресурс] : Закон України від 28.12.2014 № 79-VIII. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/79-19

12. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/paran1529#n1529

13. За даними Державної казначейської служби [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної казначейської служби. – Режим доступу : http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index

14. Про Державний бюджет України на 2015 рік [Електронний ресурс] : Закон України від 28.12.2014 № 80-VIII. – Режим доступу : http://http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80-19

15. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України [Електронний ресурс] : Закон України від 02.03.2015 № 212-VIII. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/212-19

REFERENCES

Blochliger, H., and Charbit, C. "Fiscal Equalization"*OECD Economic Studies*, no. 44 (2008): 1-22.

Blochliger, H. et al. "Fiscal Equalization in OECD Countries" http://www.oecd.org/ctp/federalism/39234016.pdf

Chuhunov, I. Ya. *Biudzhetnyi mekhanizm rehuliuvannia ekonomichnoho rozvytku* [Fiscal mechanism to regulate economic development]. Kyiv: NIOS, 2003.

Derzhavni finansy : Teoriia i praktyka perekhidnoho periodu v Tsentralnii Yevropi [Public Finance : Theory and practice of transition in Central Europe]. Kyiv: Osnovy, 1998.

Kulchytskyi, M. I. *Mizhbiudzhetni vidnosyny v ekonomichnii systemi Ukrainy* [Intergovernmental relations in economic system of Ukraine]. Lviv: VTs LNU im. Ivana Franka, 2015.

Khristenko, V. V. *Mezhbyudzhetnyye otnosheniya v upravlenii regionalnymi finansami: opyt, problemy, perspektivy* [Intergovernmental relations in the management of regional Finance: experience, problems, prospects]. Moscow: Delo, 2002.

Lysiak, L., Oliinyk, V., and Demianenko, V. "Mizhbiudzhetni vidnosyny: sutnist, rolyovi funktsii ta finansove rehuliuvannia" [Intergovernmental relations: the essence, role and functions of financial regulation]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, no. 2 (14) (2011): 130-133.

[Legal Act of Ukraine] (2014). http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/79-19

[Legal Act of Ukraine] (2010). http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/paran1529#n1529

[Legal Act of Ukraine] (2014). http://http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80-19

[Legal Act of Ukraine] (2015). http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/212-19

Pavliuk, K. V. "Mistsevi biudzhety i mizhbiudzhetni vidnosyny" [Local budgets and interbudgetary relations]. *Finansy Ukrainy*, no. 6 (1996): 24-37.

Rodionova, V. M. "O byudzhetnoy politike i mezhbyudzhetnykh otnosheniyakh v subektakh Rossiyskoy Federatsii" [On fiscal policy and intergovernmental fiscal relations in constituent entities of the Russian Federation]. *Finansy*, no. 7 (2008): 24-29.

Volokhova, I. S. *Mizhbiudzhetni vidnosyny v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku* [Intergovernmental relations in Ukraine: current state and prospects of development]. Odesa: Atlant, 2010.

"Za danymy Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby" [According to the State Treasury service]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby. http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index

УДК 336.02:630*91:334

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРІОРИТЕТІВ РОЗВИТКУ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ: ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ФОРМ І ЗАСОБІВ

© 2016 **ГОЛЯН В. А., ГОЛУБ О. А.**

*УДК 336.02:630*91:334*

Голян В. А., Голуб О. А.

Фінансове забезпечення пріоритетів розвитку лісогосподарського комплексу: диверсифікація форм і засобів

Встановлено, що на сучасному етапі фінансування пріоритетів розвитку лісогосподарського комплексу відбувається в таких формах: 1) бюджетне фінансування лісовідновлення; 2) фінансове забезпечення лісогосподарських і лісоохоронних проектів на основі використання коштів, отриманих державними та приватними суб'єктами лісогосподарського підприємництва на основі госпрозрахункової діяльності; 3) отримання фінансових ресурсів суб'єктами лісогосподарського підприємництва внаслідок відшкодування втрат лісогосподарського виробництва; 4) фінансування природоохоронних заходів у частині відтворення лісоресурсного потенціалу за рахунок екологічного податку та рентної плати. Визначено основні чинники негативного впливу на фінансову діяльність постійних лісокористувачів – державних лісогосподарських підприємств, якими виступають: відсутність механізму раціонального використання експортного потенціалу ресурсів лісу у зв'язку з незначною питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості; латентний характер механізму стимулювання глибокої переробки деревини; нерозвиненість механізмів регулювання перетікання лісової ренти із лісогосподарського у лісопереробний сегмент лісового сектора. Удосконалено теоретико-методологічні підходи до диверсифікації форм і засобів фінансування пріоритетів розвитку лісогосподарського комплексу, які передбачають підвищення рівня концентрації інвестиційного потенціалу лісогосподарських і деревообробних підрозділів територіального лісогосподарського комплексу через формування інтегрованих підприємницьких об'єднань холдингового та кластерного типу; відокремлення деревообробки від ведення лісового господарства, що забезпечить однаковий рівень доступу суб'єктів лісопереробного підприємництва різних форм власності до необробленої деревини і сприятиме підвищенню рівня капіталізації лісових і лісогосподарських активів; розширення специфікації лісогосподарської та лісоохоронної діяльності, що підвищить рівень ефективності використання несировинних якостей лісу, лісосічних відходів, відходів деревообробки та забезпечить нарощення обсягів фінансування лісогосподарського виробництва, в тому числі і на основі угод державно-приватного партнерства.

Ключові слова: *лісогосподарський комплекс, фінансове забезпечення, рентна плата, диверсифікація, необроблена деревина, експорт, державно-приватне партнерство.*

Рис.: *3.* ***Бібл.:*** *8.*

Голян Василь Анатолійович *– доктор економічних наук, професор, заступник директора Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАН України (бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна)*

E-mail: *golian_v@ukr.net*

Голуб Олег Анатолійович *– кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу проблем економіки земельних і лісових ресурсів, Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України (бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна)*

E-mail: *golubolan@gmail.com*

*УДК 336.02:630*91:334*

Голян В. А., Голуб О. А. Финансовое обеспечение приоритетов развития лесохозяйственного комплекса: диверсификация форм и средств

Установлено, что на современном этапе финансирование приоритетов развития лесохозяйственного комплекса происходит в следующих формах: 1) бюджетное финансирование лесовосстановления; 2) финансовое обеспечение лесохозяйственных и лесоохранных проектов на основе использования средств, полученных государственными и частными субъектами лесного предпринимательства на основе хозрасчетной деятельности; 3) получение финансовых ресурсов субъектами лесного предпринимательства в результате возмещения потерь лесохозяйственного производства; 4) финансирование природоохранных мероприятий в части воспроизводства лесоресурсного потенциала за счет экологического налога и рентной платы. Определены основные факторы негативного влияния на финансовую деятельность постоянных лесопользователей – государственных лесохозяйственных предприятий, которыми выступают: отсутствие механизма рационального использования экспортного потенциала ресурсов леса в связи с незначительным удельным весом продукции с высокой долей добавленной стоимости; латентный характер механизма стимулирования глубокой переработки древесины; неразвитость механизмов регулирования перетекания лесной ренты из лесо-

*UDC 336.02:630*91:334*

Golyan V. A., Holub O. A. Financial Support of the Forestry Complex Development Priorities: Diversification of Forms and Means

It is found that at the present stage the funding of the forestry complex development priorities occurs in the following forms: 1) the budget financing of reforestation; 2) financial support of forestry and forest protection projects with the use of funds raised by public and private entities of forest entrepreneurship on the basis of self-financing activities; 3) the receiving of financial resources by forestry entrepreneurship entities as a result of compensation of losses in forestry production; 4) the financing of environmental protection measures relating to reproduction of the forest resource potential due to the environmental tax and the rent. There identified main negative factors affecting financial activities of permanent forest users — state forestry enterprises, which include: the lack of a mechanism of rational use of the forest resources export potential caused by the insignificant proportion of products with a high share of added value; a latent character of the mechanism for stimulating deep timber processing; underdeveloped mechanisms of regulating the flow of forest rents from the forestry to the timber processing segment of the forest-based sector. There improved theoretical and methodological approaches to diversification of forms and means of funding the development priorities of the forest-based sector, which involve raising the level of concentration of the investment

хозяйственного в лесоперерабатывающий сегмент лесного сектора. Усовершенствованы теоретико-методологические подходы к диверсификации форм и средств финансирования приоритетов развития лесохозяйственного комплекса, предусматривающих повышение уровня концентрации инвестиционного потенциала лесохозяйственных и деревообрабатывающих подразделений территориального лесохозяйственного комплекса путем формирования интегрированных предпринимательских объединений холдингового и кластерного типа; отделения деревообработки от ведения лесного хозяйства, что обеспечит одинаковый уровень доступа субъектов лесоперерабатывающего предпринимательства различных форм собственности к необработанной древесине и будет способствовать повышению уровня капитализации лесных и лесохозяйственных активов; расширения спецификации лесохозяйственной и лесоохранной деятельности, что повысит уровень эффективности использования несырьевых качеств леса, лесосечных отходов, отходов деревообработки и обеспечит наращивание объемов финансирования лесохозяйственного производства, в том числе и на основе соглашений государственно-частного партнерства.

Ключевые слова: *лесохозяйственный комплекс, финансовое обеспечение, рентная плата, диверсификация, необработанная древесина, экспорт, государственно-частное партнерство.*

Рис.: *3.* ***Библ.:*** *8.*

Голян Василий Анатольевич *– доктор экономических наук, профессор, заместитель директора Института экономики природопользования и устойчивого развития НАН Украины (бульв. Тараса Шевченко, 60, Киев, 01032, Украина)*

E-mail: *golian_v@ukr.net*

Голуб Олег Анатольевич *– кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник отдела проблем экономики земельных и лесных ресурсов, Институт экономики природопользования и устойчивого развития НАН Украины (бульв. Тараса Шевченко, 60, Киев, 01032, Украина)*

E-mail: *golubolan@gmail.com*

potential of forestry and timber processing subdivisions of the territorial and forestry complex through forming integrated business associations of the holding and cluster type; separating the timber processing from forestry, which will ensure the equal level of access for timber processing businesses of different forms of ownership to unprocessed timber and will contribute to increasing the level of capitalization of forest and forestry assets; extension of the specification of forestry and forest protection activities, which will improve the efficiency of using the non-resource potential of the forest, logging waste, timber processing wastes and provide an increase in volumes of the funding of forestry production, including those based on public-private partnership agreements.

Keywords: *forestry complex, financial support, rent, diversification, unprocessed timber, export, public-private partnership.*

Fig.: *3.* ***Bibl.:*** *8.*

Golyan Vasyl A. *– Doctor of Science (Economics), Professor, Deputy Director, Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the NAS of Ukraine (60 Tarasa Shevchenka Blvd., Kyiv, 01032, Ukraine)*

E-mail: *golian_v@ukr.net*

Holub Oleh A. *– Candidate of Sciences (Economics), Senior Research Fellow, Leading Researcher, Department of Economics Problems of Land and Forest Resources, Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the NAS of Ukraine (60 Tarasa Shevchenka Blvd., Kyiv, 01032, Ukraine)*

E-mail: *golubolan@gmail.com*

Вступ. Фінансування розвитку лісогосподарського комплексу відбувається переважно шляхом застосування форм і засобів, характерних для командно-адміністративної системи. Натомість ринково орієнтовані вимоги враховуються вкрай недостатньо і мають занадто звужену базу застосування, що значною мірою зумовлено тим, що фінансові механізми лісоресурсної сфери у спектрі пріоритетів соціально-економічного розвитку територіальних утворень, а тим більше на рівні територіальних громад, сприймаються як малозначущі, а у непоодиноких випадках взагалі практично ігноруються з точки зору розуміння їх важливості місцевим населенням і відповідно виборними керівниками територіальних громад. Все це вимагає розробки інституціонального підґрунтя впровадження сучасних ринкових форм і засобів фінансового забезпечення розвитку лісогосподарського комплексу.

Пріоритети та механізми формування інституціонального підґрунтя фінансування розвитку лісогосподарського комплексу розглядаються у працях Я. Дяченка, А. Карпука, Я. Коваля, І. Лицура, В. Рошкевича, О. Фурдичка, М. Хвесика, М. Шершуна [4–8], виходячи зі структурних особливостей лісогосподарського комплексоутворення, специфіки розвитку окремих сегментів лісового сектора, обмежень щодо залучення різноманітних складових лісоресурсного потенціалу у відтворювальний процес, наявних джерел інвестування лісогосподарських і лісоохоронних проектів.

Цілями статті виступають обґрунтування форм і засобів фінансування розвитку лісогосподарського комплексу, виходячи з пріоритетів децентралізації управління лісовими ресурсами, принципів організації фінансування лісогосподарського виробництва у країнах Європейського Союзу, можливостей диверсифікації джерел інвестиційного забезпечення відтворення лісоресурсного потенціалу та модернізації лісогосподарської інфраструктури.

Лісогосподарський комплекс являє собою єдність суб'єктів лісогосподарського підприємництва та лісових і лісогосподарських активів у процесі господарського освоєння лісоресурсного потенціалу та його залучення у відтворювальний процес. Фінансування лісогосподарського комплексу відбувається у таких формах: 1) бюджетне фінансування лісовідновлення (спрямування бюджетних коштів постійним лісокористувачам); 2) фінансове забезпечення лісогосподарських і лісоохоронних проектів на основі використання коштів, отриманих державними та приватними суб'єктами лісогосподарського

підприємництва на основі госпрозрахункової діяльності; 3) отримання фінансових ресурсів суб'єктами лісогосподарського підприємництва внаслідок відшкодування втрат лісогосподарського виробництва; 4) фінансування природоохоронних заходів у частині відтворення лісоресурсного потенціалу за рахунок екологічного податку та рентної плати, які концентруються у Державному та місцевих бюджетах.

На жаль, існуюче інституціональне середовище функціонування лісогосподарського комплексу не дає можливості повною мірою використати потенціал капіталізації лісових благ за рахунок розширення форм і засобів фінансового забезпечення відтворення лісоресурсного потенціалу та модернізації лісогосподарської інфраструктури [2].

Основою фінансування територіального лісогосподарського комплексу виступають кошти державних лісогосподарських підприємств (постійних лісокористувачів), отримані ними в процесі здійснення госпрозрахункової діяльності (продаж необробленої деревини, продаж продукції первинної та поглибленої лісопереробки, використання несировинних якостей лісу та потенціалу мисливського господарства).

Для забезпечення екологічно збалансованого відтворення і використання лісових ресурсів потрібне достатнє фінансування, створення ефективно діючого фінансового механізму. Як відомо, на цей час фінансування лісогосподарських заходів відбувається за рахунок бюджетних і власних коштів. Фінансові ресурси у лісовому господарстві створюються за рахунок різних джерел і використовуються для відтворення і використання лісових ресурсів, забезпечення поточних витрат, стимулювання працівників лісогосподарського виробництва тощо. Вони можуть також формуватися за рахунок інвестицій, кредитів, коштів міжнародних організацій, які спрямовуються на розвиток лісового господарства тощо.

Бюджетні кошти, у свою чергу, спрямовуються на: лісовпорядкування; проектно-вишукувальні та науково-дослідні роботи; лісокультурні роботи; рубки, пов'язані з веденням лісового господарства; ліквідацію захаращеності; допоміжні і лісогосподарські роботи; охорону лісів від пожеж; боротьбу з шкідниками і хворобами лісу; ведення мисливського господарства; утримання державної лісової охорони. Крім того, з бюджету можуть фінансуватися заходи щодо створення захисних лісових насаджень і полезахисних лісових смуг на землях інших землекористувачів. Прохідні рубки, вибіркові санітарні рубки, пов'язані з реконструкцією деревостанів, суцільні санітарні рубки та ліквідація захаращеності можуть проводитися за рахунок бюджетних коштів лише у випадках, коли витрати на ці заходи перевищують надходження від реалізації деревини.

Фінансова діяльність лісогосподарських підприємств може бути організована на підставі: комерційного розрахунку, неприбуткової діяльності та кошторисного фінансування. За часів планової економіки вживався термін «господарський розрахунок», згідно з яким лісове підприємство покриває свої витрати за рахунок виручки від реалізації продукції, що відображає економічні відносини між державою і суб'єктами господарювання. В ринковій економіці частіше вживається термін «комерційний розрахунок», проте ці терміни мають подібні принципи: надання підприємствам самостійності, забезпечення самоокупності і самофінансування, а також фінансової відповідальності.

Господарська самостійність означає, що підприємства можуть самостійно розпоряджатися своїми фінансовими ресурсами, визначати, куди їх вкладати, як здійснювати свою діяльність. При цьому держава встановлює певні правила поведінки, яких потрібно дотримуватися. Самоокупність означає покриття витрат за рахунок отриманих доходів, а прибутковість – підприємство за рахунок власних ресурсів має не тільки покрити витрати, а й отримати прибуток [6]. Самофінансування передбачає покриття витрат за рахунок отриманого прибутку та кредитів, які також погашаються за рахунок прибутку. Суть принципу фінансової відповідальності полягає в тому, що підприємство несе повну відповідальність за результати своєї діяльності. Розглянуті принципи за умов планової економіки не повністю застосовувалися, оскільки підприємства не мали повної фінансової самостійності і значною мірою залежали від держави. Принцип самоокупності не повністю спрацьовував, бо частина витрат фінансувалася з державного бюджету.

Наступним методом організації фінансової діяльності лісогосподарських підприємств є неприбуткова діяльність. Цей метод застосовується до соціально значущих галузей, які надають продукцію і послуги, що мають бути доступними для всього населення. Щодо кошторисного фінансування, то воно полягає у виділенні коштів із державного бюджету і базується на таких принципах, як плановість, підзвітність виділених коштів, цільовий характер фінансування, виділення коштів залежно від фактичних результатів діяльності. Стосовно лісового господарства, то воно фінансується за кошторисним методом, а також здійснює комерційну діяльність. Кошторисне фінансування лісового господарства здійснюється тому, що підприємства цієї галузі в сучасних умовах не мають достатньо коштів для фінансування своєї діяльності через низьку прибутковість, а також тому, що охорона і відтворення, захист лісів мають надзвичайно важливе загальносуспільне значення.

Для ефективного використання фінансових ресурсів і управління фінансами підприємств застосовується фінансовий механізм. Особливості формування фінансового механізму у сфері відтворення і використання лісових ресурсів визначаються його цілями, які, крім таких загальних цілей діяльності всіх підприємств, як отримання прибутку, забезпечення стійкого фінансового стану підприємств та інше, мають цілі природоохоронного характеру, до яких відносяться відтворення лісів, посилення їх екологічних, соціальних, рекреаційних функцій, охорона лісів, збереження природно-заповідного фонду тощо.

Фінансовий механізм відтворення і використання лісових ресурсів у методологічному плані являє собою логічно побудовану і впорядковану систему податкових, кредитних та адміністративних важелів, спрямованих на фінансове обслуговування виробничої, збутової і зовнішньо-

економічної діяльності суб'єкта господарювання. Однак у цьому визначенні розглянуто не всі складові фінансового механізму, перш за все тут відсутні важелі, що відображають відтворення і посилення екологічних функцій лісових насаджень.

Серед основних чинників негативного впливу на фінансову діяльність лісогосподарських підприємств слід вказати на:

- відсутність всебічного науково обґрунтованого механізму раціонального використання експортного потенціалу ресурсів лісу;
- відсутність економічного механізму стимулювання глибокої переробки деревини до стадії продукції з високою доданою вартістю, що користується попитом як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках;
- недостатня прозорість фінансових потоків, пов'язаних із експортними операціями;
- недостатній досвід торгівлі ресурсами необробленої деревини із зарубіжними країнами;
- значні митні бар'єри для експорту лісопродукції підприємств недержавної форми власності;
- відсутність механізмів захисту спеціалізованих лісогосподарських підприємств від перетікання лісової ренти у сферу діяльності лісозаготівельних структур, деревообробних підприємств, а в результаті цього – до бюджетів країн Європи.

Суттєве збільшення обсягів фінансових ресурсів державних лісогосподарських підприємств стане можливим через підвищення рівня концентрації деревообробного виробництва, яке є складовою діяльності постійних лісокористувачів. Вагомим каталізатором розвитку деревообробного бізнесу стало б також відокремлення лісопереробки від лісового господарства шляхом реорганізації комплексних лісогосподарських підприємств (державних лісогосподарських підприємств), що сприятиме вирівнюванню умов доступу до необробленої деревини суб'єктів підприємництва різних організаційно-правових форм і форм власності [3]. Відокремлені деревообробні підрозділи державних лісогосподарських підприємств для підвищення рівня концентрації інвестиційного потенціалу можуть увійти в інтегровані підприємницькі об'єднання холдингового та кластерного типу.

В основу формування інтегрованих деревообробних підприємницьких об'єднань може бути закладений географічний принцип (об'єднуються підрозділи, які знаходяться в одній природно-кліматичній зоні та наближені один до одного), а також принцип стадійності – коли об'єднання проходить виходячи із спеціалізації деревообробного підрозділу та його належності до відповідної стадії лісопродуктового ланцюга. Для багатьох регіонів (зона Полісся та Карпат) формування такого роду інтегрованих деревообробних підприємницьких об'єднань може стати основою структурної перебудови господарського комплексу і виступити каталізатором соціально-економічного піднесення найбільш депресивних територій.

Відокремлення деревообробних підрозділів від лісового господарства шляхом реорганізації державних лісогосподарських підприємств дасть можливість вивести лісопереробний сегмент з-під прямого впливу Державного агентства лісових ресурсів України і усунути наявний конфлікт інтересів, який полягає в тому, що господарські та природоохоронні функції в частині використання лісоресурсного потенціалу фактично знаходяться в одних руках, тому і має місце викривлення вимог конкуренційного законодавства на ринках необробленої деревини. Відокремлення деревообробних підрозділів від лісогосподарських трансформує постійних лісокористувачів (державні лісогосподарські підприємств) в суб'єкти лісогосподарської діяльності, які будуть здійснювати виключно ведення лісового господарства та спорідненні види діяльності, а вся необроблена деревина на конкурсних засадах буде продаватися на ринку, зокрема на основі біржових торгів.

Корпоративні права на новостворені підприємницькі структури, матеріально-технічну базу яких складуть деревообробні підрозділи державних лісогосподарських підприємств, передаються Міністерству економічного розвитку і торгівлі України для їх подальшого внесення в статутний фонд холдингових чи кластерних об'єднань. Холдингове об'єднання передбачає надмірну централізацію функцій управління та наявних фінансових ресурсів, а також формування материнської компанії, яка володітиме контрольним пакетом акцій дочірніх підприємств.

Географічні межі підприємницьких деревообробних об'єднань не обов'язково мають співпадати з межами адміністративної області та ареалом поширення сфер впливу обласного управління лісового та мисливського господарства, а визначатися перевагами комбінування, концентрації та кооперування виробництва. Створення державних холдингових деревообробних об'єднань стане свого роду перехідною формою між гіперодержавленим лісогосподарським сегментом лісового сектора, який на сьогодні поряд із лісогосподарською включає і лісопереробну діяльність, та сучасним ринковим форматом організації лісогосподарського та деревообробного бізнесу.

Більш того, приватизація деревообробних підрозділів державних лісогосподарських підприємств сьогодні є недоцільною, оскільки рецесія світових сировинних ринків не дає можливості сформувати критично необхідний обсяг вільного інвестиційного потенціалу у лісовому секторі і повноцінний приватний сектор у лісопереробному сегменті. За нинішніх умов приватизація деревообробних підрозділів державних лісогосподарських підприємств буде черговим проявом нееквівалентного перерозподілу державних ліквідних активів серед наближених до владної вертикалі бізнесових груп, що сприятиме злиттю і поглинанню багатьох деревообробних підрозділів високодиверсифікованими підприємницькими утвореннями, і ніхто не дає гарантій, що вони збережуть традиційну для себе спеціалізацію і не буде демонтовано деревообробну базу окремих адміністративних районів.

Формування сучасної системи фінансування лісогосподарського комплексу тісно пов'язане зі специфічними особливостями розвитку галузі (довготривалий період лісовирощування, поєднання в процесі лісовирощування природних і технологічних факторів) [5; 6]. Лісовирощування і лісокористування не співпадає у часі і просторі,

в цій сфері немає прямого зв'язку між витратами на виробництво лісопродукції і виручкою від її реалізації. Тому достатнє фінансування лісового господарства унеможливлюється лише за рахунок власних коштів, а проводиться в порядку операційних витрат, які розглядаються як одноразові безповоротні асигнування. Тобто лісогосподарські, лісокультурні, лісозахисні роботи та заходи з організації лісового господарства здійснюються за рахунок державного бюджету. В контексті нарощення обсягів фінансового забезпечення лісогосподарського комплексу важливого значення набувають платежі за користування ресурсами лісу, які є основою відшкодування витрат на їх відтворення і охорону, вирівнювання умов роботи лісогосподарських підприємств та поповнення бюджету за рахунок додаткового прибутку від лісокористування в кращих природно-економічних умовах.

Система фінансування лісогосподарського комплексу має охоплювати відносини, пов'язані з використанням лісів соціального (рекреація) і природоохоронного (протиерозійні, водоохоронні, водорегулюючі насадження) призначення. Такі ліси виступають як особливий вид товару, засоби виробництва, екологічних та соціальних послуг, яким властива певна споживча вартість. Величина плати за використання лісів у соціальних і природозахисних (екологічних) цілях також встановлюється на ринкових засадах, однак за умови, що їхня початкова вартість не повинна бути нижчою рівня витрат, пов'язаних із упорядкуванням насаджень, необхідних для задоволення населення в захисних і культурно-побутових послугах.

Очевидно, що в умовах відсутності механізму купівлі-продажу насаджень, що виступають як засоби виробництва (рекреація), механізм розрахунку плати повинен базуватись на рентній основі. Надалі, вразі створення відповідних умов, плата за використання лісу в соціально-культурних чи захисних цілях повинна визначатися виходячи із вартості кінцевих видів продукції (послуг) з урахуванням компенсаційних витрат на їх відтворення.

З метою формування необхідного рівня забезпечення фінансового механізму господарської діяльності в лісах, незалежно від форми їх власності, потрібно визначити кількісні цільові показники лісогосподарської діяльності, оцінити необхідні витрати на відтворення лісових насаджень, їх вирощування, охорону й експлуатацію, забезпечити ефективність витрат на лісові роботи при залученні підрядників, по можливості із приватного сектора, і провести незалежне дослідження за факторами ефективності, встановити, що розмір відрахувань до державного бюджету має дорівнювати різниці між загальною сумою доходів і використаними витратами.

Для забезпечення екологічно збалансованого відтворення і використання лісових ресурсів в межах лісогосподарського комплексу фінансування цього процесу має здійснюватися за рахунок:

- фінансування витрат на відтворення й утримання лісових ресурсів природоохоронного значення за рахунок бюджетних коштів, що передбачає виділення коштів на фінансування лісовідновлення та інших заходів незалежно від форми власності на землі лісового фонду і ліси;
- державного фінансування заліснення непридатних для сільського господарства земель, створення полезахисних насаджень та інших лісових насаджень природоохоронного призначення;
- самофінансування простого відтворення лісових ресурсів лісокористувачами в лісових насадженнях, в яких частка стиглих і перестійних деревостанів відповідає структурі нормального цільового лісу. В умовах, коли у структурі лісових насаджень висока частка стиглих деревостанів, то фінансування заліснення ділянок лісу після вирубки насаджень має забезпечуватися за рахунок власних коштів;
- фінансування пріоритетних лісогосподарських заходів із державного бюджету, які стосуються підвищення продуктивності лісових насаджень і посилення їх екологічних, соціальних функцій відповідно до передбачених національних чи державних програм, розвитку економіки;
- пільгове кредитування процесу відтворення лісових насаджень, коли ця діяльність спрямована на створення нових лісів, що мають велике природозахисне і природоохоронне призначення. Крім того, для цієї категорії насаджень може застосовувати і пільгове оподаткування діяльності лісових підприємств;
- отримання коштів на основі реалізації угод державно-приватного партнерства між державними лісогосподарськими підприємствами та суб'єктами підприємницької діяльності, зокрема в частині заготівлі лісосічних відходів і відходів деревообробки, а також виробництва з них паливних енергетичних ресурсів, необхідних для зміцнення енергетичної самодостатності адміністративних районів і територіальних громад базового рівня [2; 3];
- отримання фінансових ресурсів на основі диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів за рахунок ефективнішого використання несировинних якостей лісу та підвищення рівня капіталізації ведення мисливського господарства.

Щодо цільового фінансування лісового господарства з Державного і місцевих бюджетів, то мається на увазі, що необхідні кошти повинні виділятися на конкретні проекти, які стосуються екологічно збалансованого відтворення лісових ресурсів і їх раціонального використання, за умови, що в цій сфері застосовується механізм відповідальності за нецільове використання бюджетних коштів. Якщо лісогосподарське підприємство використає кошти не на передбачені цілі, то до нього повинні застосовуватися штрафні санкції у вигляді повернення коштів до бюджету та сплати штрафу.

Таким чином, бюджетне фінансування відтворення і використання лісових насаджень, як це випливає із вищевикладеного, є своєрідною платою держави за виконання лісами екологічних і соціальних функцій, що має важливе господарське значення. Як відомо, на цьому етапі фінансування діяльності лісогосподарських підприємств відбувається за рахунок, як правило, бюджетних і власних коштів.

Характерною особливістю бюджетного фінансування є те, що кошти спрямовуються, як правило, на конкретні проекти лісовідновлення, заліснення непридатних для сільського господарства земель та неугідь, яких на Україні достатньо.

Зважаючи на низьку лісистість України (лише 17,6 %), а також переважно екологічне значення лісів, в державі повинно зберігатися бюджетне фінансування заліснення непридатних для сільського господарства земель, створення полезахисних смуг, реабілітації радіоактивно забруднених лісів, в яких лісокористування тимчасово не проводиться через заборону.

Звідси випливає, що для забезпечення проведення лісогосподарських заходів, зокрема відтворення і використання лісів, необхідними фінансовими ресурсами потрібно удосконалити наявну систему фінансового забезпечення лісогосподарського комплексу, що включає сукупність форм, методів, важелів і прийомів, які застосовуються з метою виявлення, акумулювання існуючих та додаткових джерел фінансових ресурсів шляхом їх диверсифікації в процесі лісогосподарської діяльності для забезпечення невиснажливого ведення лісового господарства (рис. 1). При цьому система фінансування має бути екологічно орієнтованою через особливе значення лісоресурсного потенціалу як важливого соціально-економічного й екологічного фактора. Крім того, система фінансування потреб лісогосподарського комплексу має базуватися на вмілому поєднанні ринкових методів і державного регулювання, що сприятиме переведенню цих комплексів на модель сталого розвитку.

Саме експорт необробленої деревини, який тривалий період виступав основним чинником забезпечення прийнятного рівня капіталізації лісогосподарського бізнесу у зв'язку з відсутністю у більшості лісогосподарських підприємств сучасної техніко-технологічної бази лісопереробки, фактично призводив до виведення доданої вартості за межі країни [1] і звужував інвестиційні можливості відтворення, відновлення та охорони лісоресурсного потенціалу, а також модернізації лісогосподарської інфраструктури.

Якщо у 2001 році вартість експорту деревини і виробів із деревини становила 229,9 млн дол., у 2008 – 801,2 млн дол., то у 2015 році вартість експорту даної товарної групи склала 1107,2 млн грн. Якщо у 2001 році питома вага вартості експорту деревини та виробів з деревини в загальній вартості українського експорту становила 1,4 %, то у 2015 році вона склала 2,6 % (рис. 2). Прийняття законодавчого акта, який передбачає введення мораторію не експорт необробленої деревини, було спрямоване на обмеження вивозу лісопродукції з низькою доданою вартістю, на збільшення пропозиції необробленої деревини на вітчизняному ринку, що мало б призвести до зменшення її ціни і підвищити доступність для суб'єктів малого та середнього підприємництва.

За період з 2000 по 2014 роки відбулися значні зміни в динаміці вартості експорту круглого лісу. Якщо у 2000 році вартість експорту круглого лісу становила 32 млн дол., у 2008 – 164,9 млн дол., то у 2014 році вона збільшилася до 237,5 млн дол. Тобто у 2014 році вартість експорту круглого лісу порівняно з 2000 роком збільшилася більш ніж у 7 разів. При чому за аналізований період питома вага круглого лісу в загальному обсязі експорту деревини та виробів з деревини коливалася в діапазоні 13,2–25,5 % (рис. 3). На перший погляд відсоток необробленої деревини не є дуже високим, але ж практика показує, що суб'єкти лісогосподарського підприємництва задля уникнення обмежень на необроблену деревину цілеспрямовано круглий ліс використовували для виробництва палетів для їх подальшого експорту [7].

На жаль, повноцінної інституціоналізації мораторію так і не відбулося, оскільки спочатку ввели заборону на вивезення листяних порід, а хвойні породи дозволили вивозити до 1 січня 2017 року. Пролонгація дозволу на експорт

Рис. 1. Структура форм і засобів фінансування розвитку лісогосподарського комплексу

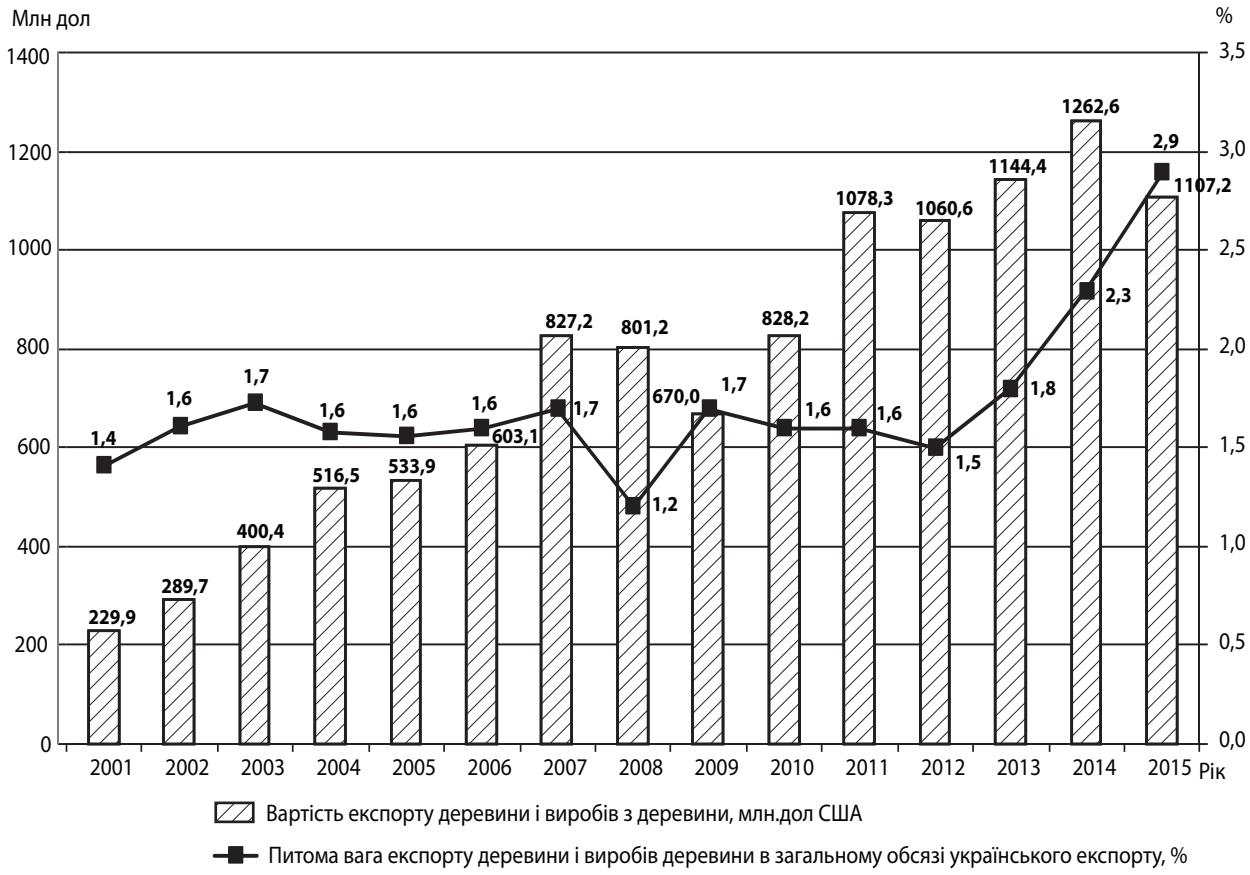

Рис. 2. Вартість експорту деревини і виробів з деревини та її питома вага в загальному обсязі українського експорту

Джерело: сформовано автором за даними Державної служби статистики України

необробленої деревини хвойних порід лише прискорила процеси максимального збільшення вивозу за кордон лісопродукції з низькою доданою вартістю.

Мораторій на вивезення необробленої деревини – це ефективний засіб збільшення пропозиції лісосировини на вітчизняному ринку, а нарощення пропозиції передбачає зниження ціни, що зробить необроблену деревину більш доступною вітчизняним підприємницьким структурам, особливо суб'єктам малого та середнього підприємництва, та сприятиме підвищенню рівня капіталізації лісогосподарського бізнесу і збільшенню інвестиційних можливостей лісогосподарських підприємств [3]. Це кардинальним чином вплине на розвиток підприємництва у багатолісних районах і дозволить певною мірою вирішити проблему безробіття на депресивних сільських територіях.

Важливим чинником підвищення ефективності фінансування лісогосподарського комплексу є забезпечення кореспондування між пріоритетами соціально-економічного піднесення територіальних громад і цілями розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу. На жаль, у переважної більшості територіальних громад немає практичних можливостей (в контексті наявних соціально-економічних умов на місцевому рівні) для створення необхідних умов фінансового забезпечення лісогосподарського комплексу, в тому числі і шляхом залучення необхідних коштів для реалізації перспективних проектів у згаданій сфері діяльності.

Цим значною мірою можна пояснити недостатньо налагоджені партнерські взаємовідносини між органами державного управління лісовими ресурсами, лісогосподарськими, лісозаготівельними та деревообробними підприємствами, між фінансово-кредитними установами й органами місцевої влади. Тобто без глибокого реформування фінансової бази лісогосподарського комплексу подальший його розвиток можна вважати не тільки проблематичним, але практично взагалі неможливим. Відтворення лісових ресурсів, їх охорона і раціональне використання вимагає значного збільшення власних коштів підприємницьких структур незалежно від форм власності (державних, приватних, комунальних тощо), тому основним видом діяльності має бути не тільки лісоексплуатація, а й лісовирощування та надання екосистемних послуг лісовими насадженнями.

Слід також підкреслити, що існує необхідність впровадження в практику розвитку фінансового механізму такої правової форми, як лісові ресурси спільного ведення – держави і регіонів (держави і її регіонів). Такими ресурсами можуть бути лісові ресурси, які не мають того чи іншого загальнодержавного значення, але для забезпечення охорони та раціонального використання яких

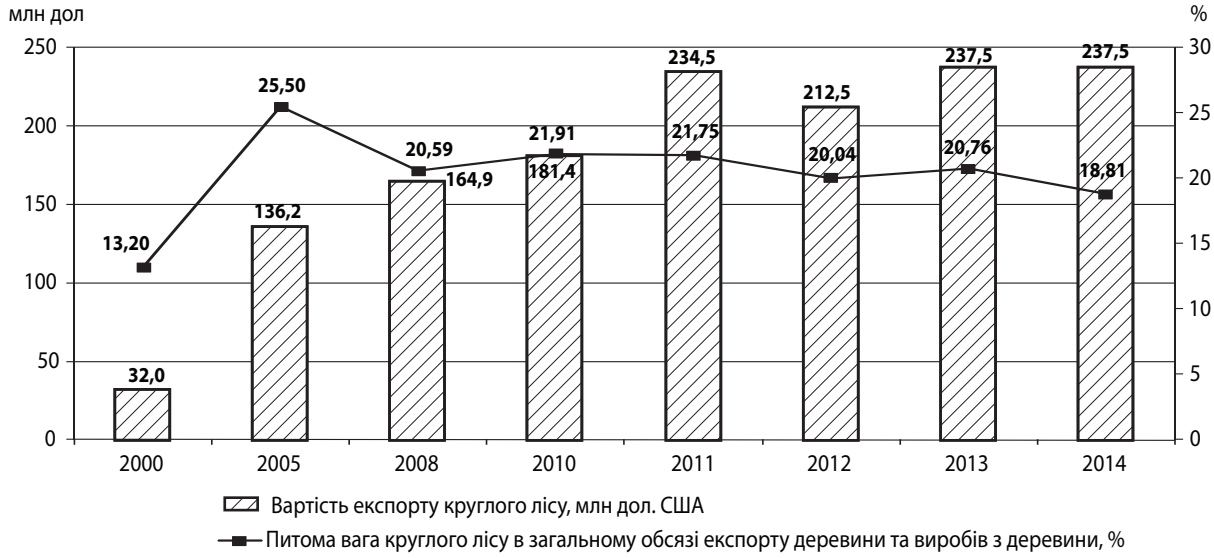

Рис. 3. Вартість експорту круглого лісу та його питома вага в загальному обсязі експорту деревини та виробів з деревини

Джерело: сформовано автором за даними FAOSTAT і Державної служби статистики України

необхідною є участь центральних органів влади. З іншого боку – лісові ресурси, які мають загальнодержавне значення, але для забезпечення охорони та раціонального використання яких необхідною є участь регіональних органів влади.

Розвиток лісогосподарського виробництва в контексті фінансування відтворення лісових ресурсів має забезпечити потреби лісогосподарського комплексу в цілому, в межах якого передбачається зростання рівня капіталізації використання лісосировинної бази. Цього можна досягти лише шляхом поступового цілеспрямованого реформування всього комплексу лісових відносин: фінансово-економічних, правових, організаційно-управлінських засад у сфері охорони, використання і відтворення лісосировинних ресурсів і різних корисних властивостей лісів.

Взаємовідносини підприємств лісового господарства з різними організаційно-господарськими структурами, відомствами, державними та місцевими органами влади здійснюються на основі економіко-правових механізмів. При цьому лісокористувачі, орендарі, лісовласники беруть участь у формуванні як державного, так і місцевого бюджету в частині надходження платежів, пов'язаних із спеціальним використанням лісових ресурсів і переробкою деревини.

Фінансове забезпечення пріоритетів розвитку лісогосподарського комплексу вимагає суттєвих змін у контексті реальної ситуації та визначення ефективних напрямів реформування. Метою вдосконалення лісових відносин має бути не задоволення відомчих, групових чи особистих інтересів, а створення ефективного комплексного механізму гармонізованої взаємодії лісовирощування та лісоексплуатації як рівнозначних складових раціонального лісокористування. У ході цього процесу повинні бути максимально враховані інтереси суспільства, держави і кожного громадянина, що саме по собі є досить непростою проблемою. Однак вона може бути вирішена тільки на основі поетапного реформування системи управління лісами саме на базі збалансованої стратегії раціонального лісокористування. Свою позитивну роль у цьому процесі має зіграти система фінансового забезпечення лісовідновлення та переробки деревини, яка повинна здійснюватися суб'єктами економічної діяльності не з примусу владних структур, а виходячи з еколого-економічної доцільності.

Висновки. Основу фінансування розвитку лісогосподарського комплексу складають: бюджетне фінансування лісовідновлення; використання коштів, отриманих на основі госпрозрахункової діяльності державних лісогосподарських підприємств та інших суб'єктів лісогосподарського підприємництва; фінансування лісогосподарських проектів за рахунок коштів, що були отримані внаслідок експорту необробленої деревини (до введення мораторію); використання частини рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів та екологічного податку за забруднення навколишнього природного середовища в частині відтворення лісоресурсного потенціалу; фінансування лісоохоронних заходів за рахунок коштів, отриманих у результаті відшкодування втрат лісогосподарського виробництва.

Фінансове забезпечення розвитку лісогосподарського комплексу залежить від реалізації комплексу таких заходів у напрямі диверсифікації форм і засобів фінансування лісогосподарських і лісоохоронних проектів: 1) підвищення рівня концентрації фінансових ресурсів деревообробних підрозділів державних лісогосподарських підприємств або ж відокремлення деревообробки від ведення лісового господарства, що у першому випадку підвищить рівень концентрації інвестиційних ресурсів, а в другому – створить однакові стартові умови для суб'єктів лісогосподарського підприємництва різних форм власності щодо придбання необробленої деревини на регіональних ринках лісопродукції; 2) тотальне, а не селективне введення мора-

торію на експорт необробленої деревини, що розширить лісосировинну базу розвитку територіальних лісогосподарських комплексів та підвищить рівень капіталізації лісогосподарського бізнесу; 3) розширення спектра функцій управління лісовими ресурсами на регіональному та місцевому рівнях, щоб забезпечити кореспондування пріоритетів соціально-економічного піднесення територіальних громад і пріоритетів розвитку територіального лісогосподарського комплексу; 4) розширення специфікації видів лісогосподарської діяльності, яка може здійснюватися на основі госпрозрахунку (рекреаційне лісокористування, ведення мисливського господарства); 5) інституціоналізація угод державно-приватного партнерства в частині заготівлі та переробки лісосічних відходів і відходів деревообробки з метою нарощення обсягів виробництва паливних деревних ресурсів.

У зв'язку з поглибленням процесів децентралізації збільшується вагомість розвитку територіальних лісогосподарських комплексів як для розвитку лісового сектора країни, так і для соціально-економічного піднесення окремих регіонів і територіальних громад базового рівня. Враховуючи обмежену специфікацію форм і засобів фінансування розвитку територіального лісогосподарського комплексу, виникає необхідність у диверсифікації джерел інвестиційного забезпечення реалізації лісогосподарських і лісоохоронних проектів і фінансування поточних витрат щодо відтворення лісоресурсного потенціалу й утримання об'єктів лісогосподарської інфраструктури.

Диверсифікація форм та засобів фінансування територіальних лісогосподарських комплексів має базуватися на інституціоналізації сучасних підприємницьких структур організації лісогосподарського виробництва, усуненні селективного характеру обмеження експорту необробленої деревини, розширенні специфікації видів лісогосподарської та лісоохоронної діяльності, впровадженні партнерських відносин між постійними лісокористувачами та суб'єктами приватного лісогосподарського підприємництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голуб О. А. Еколого-економічні проблеми регулювання експорту деревини / О. А. Голуб // Економіка природокористування і охорони довкілля : щорічник наук. пр. / Б. М. Данилишин (відп. ред.) ; Рада по вивченню продуктивних сил України. – Київ, 2006. – С. 218–224.

2. Голян В. А. Фінансово-економічний механізм проектного управління територіальним лісогосподарським комплексом / В. А. Голян, О. А. Голуб, О. В. Сакаль // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 8. – С. 5–10.

3. Голян В. А. Когда в Украине начнется честная лесная реформа [Електронний ресурс] / В. А. Голян. – Режим доступу : http://ua-ekonomist.com/9470-ekonomka-prirodokoristuvannya-ta-staliy-rozvitok-realyi-perspektivi.html.

4. Дяченко Я. Я. Концептуальні основи забезпечення економічної ефективності лісопромислової діяльності в умовах ринку / Я. Я. Дяченко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 10. – С. 150–154.

5. Карпук А. І. Напрямки реформування лісового господарства України / А. І. Карпук // Економіка природокористування і охорони довкілля : щорічник наук. пр. / Б. М. Данилишин (відп. ред.) ; Рада по вивченню продуктивних сил України. – Київ, 2006. – С. 242–247.

6. Коваль Я. В. Проблеми лісу в контексті трансформації економіки країни / Я. В. Коваль // Економіка природокористування і охорони довкілля : щорічник наук. пр. / Б. М. Данилишин (відп. ред.) ; Рада по вивченню продуктивних сил України. – Київ, 2006. – С. 14–21.

7. Рошкевич В. Ф. Інституціональні зміни у переробних ланках лісового сектору: пріоритети та детермінанти / В. Ф. Рошкевич // Економіст. – 2016. – № 7 (357). – С. 22–24.

8. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: нац. допов. / За ред. акад. НАН України Е. М. Лібанової, акад. НААН України М. А. Хвесика. – Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 776 с.

REFERENCES

Diachenko, Ya. Ya. "Kontseptualni osnovy zabezpechennia ekonomichnoi efektyvnosti lisopromyslovoi diialnosti v umovakh rynku" [The conceptual basis of economic efficiency of forestry activities in the market]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 10 (2012): 150-154.

Golyan, V. A. "Kogda v Ukraine nachnetsya chestnaya lesnaya reforma" [When Ukraine will start an honest reform of the forest]. http://ua-ekonomist.com/9470-ekonomka-prirodokoristuvannya-ta-staliy-rozvitok-realyi-perspektivi.html

Holian, V. A., Holub, O. A., and Sakal, O. V. "Finansovo-ekonomichnyi mekhanizm proektnoho upravlinnia terytorialnym lisohospodarskym kompleksom" [Financial-economic mechanism of the project management forest area]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 8 (2016): 5-10.

Holub, O. A. "Ekoloho-ekonomichni problemy rehuliuvannia eksportu derevyny" [Environmental and economic problems of regulation of export of wood]. In *Ekonomika pryrodokorystuvannia i okhorony dovkillia*, 218-224. Kyiv, 2006.

Karpuk, A. I. "Napriamky reformuvannia lisovoho hospodarstva Ukrainy" [The directions of reformation of forestry of Ukraine]. In *Ekonomika pryrodokorystuvannia i okhorony dovkillia*, 242-247. Kyiv, 2006.

Koval, Ya. V. "Problemy lisu v konteksti transformatsii ekonomiky krainy" [The problems of the forest sector in the context of transformation of the economy]. In *Ekonomika pryrodokorystuvannia i okhorony dovkillia*, 14-21. Kyiv, 2006.

Roshkevych, V. F. "Instytutsionalni zminy u pererobnykh lankakh lisovoho sektoru: priorytety ta determinanty" [Institutional changes in the processing units of the forest sector: priorities and determinants]. *Ekonomist*, no. 7 (357) (2016): 22-24.

Sotsialno-ekonomichnyi potentsial staloho rozvytku Ukrainy ta yii rehioniv [Socio-economic potential of sustainable development of Ukraine and its regions]. Kyiv: DU IEPSR NAN Ukrainy, 2014.

УДК 331.5

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

© 2016 ГРИШКІН В. О., СІМАХОВА А. О., ПЕРЕКОПСЬКА Ю. С.

УДК 331.5

Гришкін В. О., Сімахова А. О., Перекопська Ю. С.

Аналіз впливу глобалізації на зайнятість населення в Україні

Мета статті – аналіз впливу глобалізації на зайнятість населення України та дослідження зарубіжного досвіду регулювання ринку праці в умовах глобалізації. Проаналізовано теоретичні аспекти зайнятості населення на етапі ринкової трансформації економіки. Проведено комплексний аналіз сучасного стану зайнятості населення в Україні. Розглянуто та проаналізовано динаміку основних показників зайнятості населення та трудової міграції. Виявлено недоліки в механізмі регулювання зайнятості та запропоновано заходи щодо їх подолання на основі позитивного досвіду розвинених країн. Обґрунтовано необхідність адаптації зарубіжного досвіду до українських реалій та можливість його використання на національних теренах. Приведено основні завдання державної політики регулювання зайнятості населення України в умовах глобалізації.

Ключові слова: *зайнятість, ринок праці, національна економіка, глобалізація, інтеграція, зарубіжний досвід.*

Рис.: *5.* ***Табл.:*** *2.* ***Бібл.:*** *9.*

Гришкін Вадим Олегович *– доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та управління національним господарством, Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпро, 49050, Україна)*

E-mail: *megabriz@mail.ru*

Сімахова Анастасія Олексіївна *– кандидат економічних наук, в. о. завідувача кафедри економіки та управління національним господарством, Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпро, 49050, Україна)*

E-mail: *natturlix@rambler.ru*

Перекопська Юлія Сергіївна *– магістр, Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпро, 49050, Україна)*

E-mail: *perekopskaya-julia@yandex.ua*

УДК 331.5

Гришкин В. О., Симахова А. А., Перекопская Ю. С. Анализ влияния глобализации на занятость населения в Украине

Цель статьи – анализ влияния глобализации на занятость населения в Украине и исследование зарубежного опыта регулирования рынка труда в условиях глобализации. Проанализированы теоретические аспекты занятости населения на этапе рыночной трансформации экономики. Проведен комплексный анализ современного состояния занятости населения в Украине. Рассмотрена и проанализирована динамика основных показателей занятости населения и трудовой миграции. Выявлены недостатки в механизме регулирования занятости и предложены меры по их преодолению на основе положительного опыта развитых стран. Обоснована необходимость адаптации зарубежного опыта к украинским реалиям и возможность его использования на национальной территории. Приведены основные задания государственной политики регулирования занятости населения Украины в условиях глобализации.

Ключевые слова: *занятость, рынок труда, национальная экономика, глобализация, интеграция зарубежный опыт.*

Рис.: *5.* ***Табл.:*** *2.* ***Библ.:*** *9.*

Гришкин Вадим Олегович *– доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры экономики и управления национальным хозяйством, Днепропетровский национальный университет им. Олеся Гончара (ул. Научная, 13, Днепр, 49050, Украина)*

E-mail: *megabriz@mail.ru*

Симахова Анастасия Алексеевна *– кандидат экономических наук, и. о. заведующего кафедрой экономики и управления национальным хозяйством, Днепропетровский национальный университет им. Олеся Гончара (ул. Научная, 13, Днепр, 49050, Украина)*

E-mail: *natturlix@rambler.ru*

Перекопская Юлия Сергеевна *– магистр, Днепропетровский национальный университет им. Олеся Гончара (ул. Научная, 13, Днепр, 49050, Украина)*

E-mail: *perekopskaya-julia@yandex.ua*

UDC 331.5

Gryshkin V. O., Simakhova A. O., Perekopska Yu. S. The Analysis of the Impact of Globalization on Employment in Ukraine

The aim of the article is analyzing the impact of globalization on employment in Ukraine and studying foreign experience in regulation of the labor market under conditions of globalization. The theoretical aspects of employment of population at the stage of market transformation of economy have been analyzed. The comprehensive analysis of the current state of employment in Ukraine has been conducted. The dynamics of the main indicators of employment of population and labor migration has been considered and analyzed. The shortcomings in the mechanism of employment regulation are revealed and measures to overcome them on the basis of the positive experience of developed countries are proposed. The necessity of adapting the foreign experience to the Ukrainian realities and the possibility of its use in the national territory is justified. The main tasks of the state policy on regulating the employment of Ukraine's population under conditions of globalization are presented.

Keywords: *employment, labor market, national economy, globalization, integration, foreign experience.*

Fig.: *5.* ***Tabl.:*** *2.* ***Bibl.:*** *9.*

Gryshkin Vadym O. *– Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Professor, Department of Economics and Management of National Economy, Dnipropetrovsk National University named after Oles Gonchar (13 Naukova Str., Dnipro, 49050, Ukraine)*

E-mail: *megabriz@mail.ru*

Simakhova Anastasiia O. *– Candidate of Sciences (Economics), Acting Head of the Department, Department of Economics and Management of National Economy, Dnipropetrovsk National University named after Oles Gonchar (13 Naukova Str., Dnipro, 49050, Ukraine)*

E-mail: *natturlix@rambler.ru*

Perekopska Yuliia S. *– Master, Dnipropetrovsk National University named after Oles Gonchar (13 Naukova Str., Dnipro, 49050, Ukraine)*

E-mail: *perekopskaya-julia@yandex.ua*

Вступ. Сучасна глобалізація з кожним роком все більше впливає на усі сфери життя. Всі прояви глобалізованої світової економіки є вкрай відчутними й на національному просторі. Безумовно, не лишився осторонь цих процесів і розвиток вітчизняного ринку праці. Основний свій вплив на зайнятість населення України глобалізація справляє через інтелектуалізацію виробництва, зміни сучасної соціально-економічної архітектоніки й інфраструктури. Змінюються виробничі відносини, а отже, відбуваються зміни й у сфері зайнятості населення.

В умовах сьогоденної трансформації економіки України під тиском процесів глобалізації актуальним стає виявлення основних тенденцій розвитку вітчизняного ринку праці, аналіз його динаміки з перспективою розробки дієвих важелів його ринкового регулювання.

Дослідженням питань, пов'язаних із зайнятістю населення, з ринком праці, його змінами у процесі глобалізаційних тенденцій економіки, займалось багато видатних зарубіжних і вітчизняних учених, таких як: Р. Піндайк, С. Фішер, П. Самуельсон, С. Бандур, І. Гнибіденко, О. Грішнова, М. Карлін, А. Колот, Е. Лібанова, Л. Лісогор, І. Моторна, В. Онікієнко, І. Петрова, С. Сардак, В. Швець, Т. Федотова та ін. Незважаючи на значні здобутки вчених у вивченні названої проблематики, осторонь залишається систематизоване дослідження функціонування українського ринку праці в умовах глобалізації, а також розробка інструментів його регулювання для подолання негативних проявів глобалізованої економіки.

Метою статті є аналіз впливу глобалізації на зайнятість населення України та дослідження зарубіжного досвіду регулювання ринку праці в умовах глобалізації й обґрунтування необхідності його адаптації та можливості використання на національних теренах.

Виклад основних результатів дослідження. Зайнятість населення для будь-якої країни світової спільноти є одним із основних показників рівня добробуту населення, що відображає стан соціалізації економіки.

На думку науковця Моторної І. І., на сьогодні «основною тенденцією у розвитку соціально-трудових відносин … є стрімке поширення нових форм зайнятості у сфері безпосереднього докладання праці» [1, с. 152].

В умовах глобалізації в економіці України, як і у більшості країн світу, відбувається реструктуризація зайнятості відповідно до вимог ринку, який і є причиною виникнення нових її форм. Так, основні нетрадиційні форми зайнятості населення на сьогодні наведені на рис. 1.

Рис. 1. Нетрадиційні форми зайнятості населення

Джерело: сформовано авторами на основі [2, с. 75]

Наведені на рис. 1 нетрадиційні форми зайнятості ще називають «нетиповими», або «нестандартними», на відміну від стандартної зайнятості. Від останньої нестандартну зайнятість відрізняє значна творчість і гнучкість у зв'язку з використанням НТП і комп'ютерних технологій. У цьому сенсі найбільш відомою є дистанційна зайнятість, за якої працівник взагалі може бути неоформленим або працювати ненормований робочий день.

Прояв впливу глобалізаційних процесів на зайнятість населення можна спостерігати за різними формами та напрямами. Найбільш помітними є розвиток нетрадиційних форм зайнятості, зміна структури зайнятості та дисбаланс між структурою робочої сили та робочих місць.

За статистичними даними Державної служби статистики України, ситуація на сучасному українському ринку праці є достатньо складною та напруженою, оскільки спостерігається тенденція до скорочення попиту на робочу силу, а також зменшення чисельності зайнятого населення. Так, кількість зайнятих громадян України у віці 15–70 років у 2015 р. становила 16,44 млн осіб, що на 1,63 млн осіб менше, ніж у попередньому році, та на 2,87 млн осіб більше, ніж у 2013 р. [3, с. 25; 4], коли цей показник був найбільшим порівняно з останніми п'ять років.

Так, у 2015 р. серед зайнятого населення 26,2 %, або 4,3 млн українців. були зайняті у неформальному секторі економіки, що на 1,1 % більше, ніж у 2014 р., коли частка таких осіб становила 25,1 % серед усіх зайнятих і складала 4,5 млн осіб (рис. 2).

Отже, керуючись даними, репрезентованими на рис. 2, можна сказати, що з кожним роком кількість населення, що зайнята у неформальному секторі економіки, тільки зростає. Лише у 2012 р. спостерігалось незначне зменшення цього показника на 0,2 % відносно рівня 2011 р. Зростання зайнятості у неформальному секторі пов'язане з ситуацією щодо попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці. За даними Державної служби статистики України, погіршується співвідношення між попитом і пропозицією робочої сили майже в усіх видах економічної діяльності та групах професій. У 2015 р. кількість вакансій, заявлених роботодавцями, становила 25,9 тисяч, а отже, стосовно показника відповідного періоду 2014 р. (35,3 тисячі) скоротилася на 26,6 % (табл. 1).

Найбільш помітними та важкими наслідками впливу глобалізаційних процесів на зайнятість населення є безробіття та підвищення мобільності робочої сили, тобто трудова міграція. Так, станом на 2015 р. кількість безробітного населення України у віці 15–70 років склала 1,65 млн осіб, що порівняно з 2014 р. менше на 10,4 % і на 5 % менше показника 2011 р. [4; 5, с. 351]. Динаміку кількості безробітного населення наведено на рис. 3.

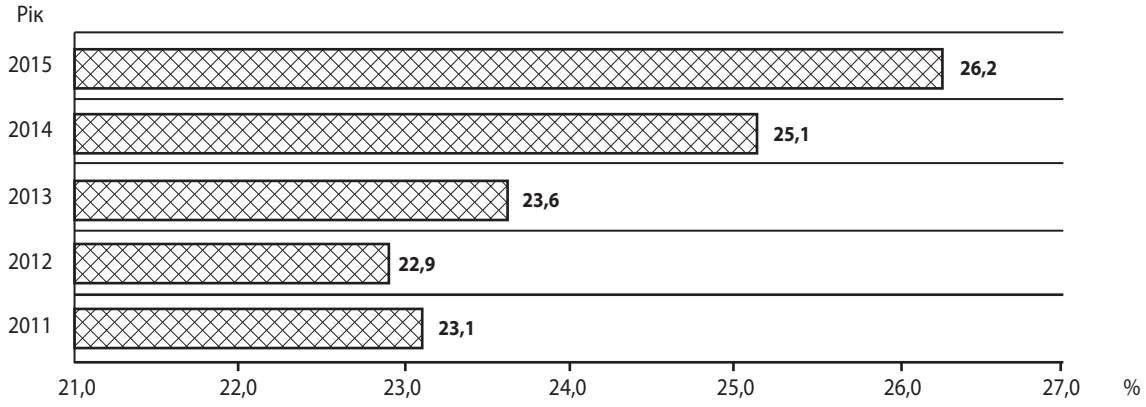

Рис. 2. Динаміка рівня зайнятості у неформальному секторі економіки України у 2011–2015 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [4]

Таблиця 1

Динаміка кількості безробітних і заявлених вакансій України у 2011–2015 рр.

Показник	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість безробітних, осіб	501 413	526 181	487 691	512 196	490 775
Кількість заявлених вакансій, одиниць	59 348	48 587	47 452	35 327	25 926
Навантаження на 1 вільне робоче місце	8	11	10	14	19
Дефіцит вакансій, одиниць	-442 065	-477 594	-440 239	-476 869	-464 849

Джерело: сформовано авторами на основі [4]

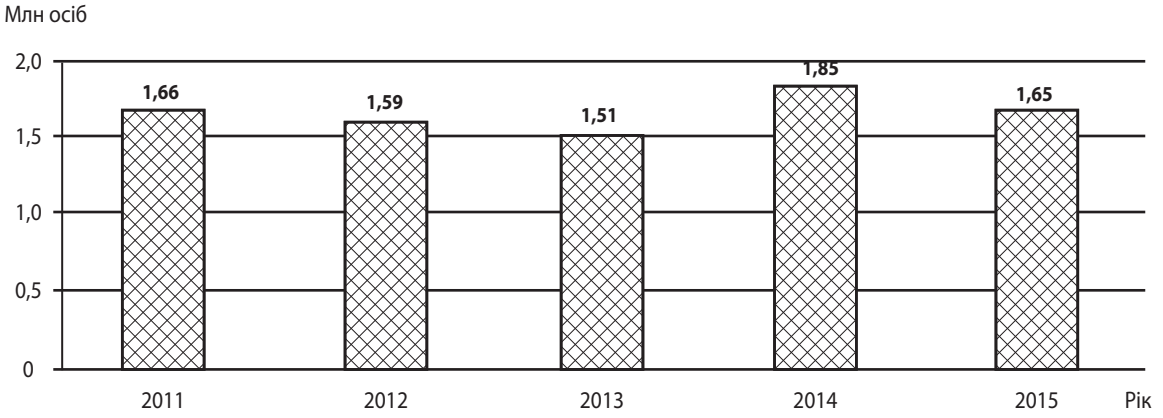

Рис. 3. Динаміка кількості безробітного населення України у 2011–2015 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [4]

З рис. 3 видно, що ситуація стосовно безробіття порівняно з минулим роком стабілізувалася, проте обсяги безробіття залишаються значними.

Трудова міграція є достатньо негативним явищем для України, оскільки вказує на сукупність несприятливих умов всередині країні, які виштовхують населення в міжнародні міграційні процеси. Так, за статистичними даними у 2015 р. кількість громадян України, які тимчасово працювали за кордоном за ліцензією на працевлаштування, склала 76,9 тис. осіб і була на 1,1 млн осіб менше порівняно з попереднім роком (рис. 4).

Таким чином, як видно з рис. 4, за останні роки кількість громадян, що офіційно працювали за кордоном, зменшувалась порівняно з 2012 р., коли вона становила найбільше значення – 86,7 тис. осіб. Проте слід зазначити, що державна статистика відображає масштаби переміщень лише тих українських громадян, які виїжджають на заробітки за допомогою офіційних посередників і декларують мету свого виїзду. Уявлення про більш-менш реальні потоки робочої сили за кордон можна відстежити за результатами лише вибіркових обстежень.

Зробивши аналіз сучасного стану зайнятості України під впливом глобалізації та оцінивши всі наслідки цих процесів, слід зауважити, що стан українського ринку праці достатньо складний, його діяльність не є ефективною та має негативні тенденції до функціонування. Таким чином, необхідно провести достатньо радикальні зміни до державної політики зайнятості для вирішення існуючих проблем,

використовуючи зарубіжний досвід створення ефективних механізмів у сфері забезпечення та сприяння зайнятості населення.

Безперервний суспільний прогрес і трансформація системи національного господарства відбувається під впливом певних соціальних, економічних, інноваційно-інвестиційних, політичних, культурних та інших факторів, які своїм чином впливають на соціальну сферу [6, с. 73]. Все це повинно позначитися на зайнятості та добробуті населення.

У світовій практиці господарювання виділяються стосовно зайнятості п'ять домінуючих моделей – шведська, японська, американська, німецька та англійська [7, с. 78]. Кожна з цих моделей, в свою чергу, має багато різновидностей, які відрізняються за вихідними принципами, методами і цілями формування політики зайнятості. Так, американська модель зайнятості спрямована на децентралізацію ринку праці. На противагу їй, німецька модель передбачає активну державну політику впливу на зайнятість населення шляхом заохочення як працівників, так і роботодавців.

Схожою на німецьку модель є англійська, яка характеризується також активною державною політикою шляхом заохочення та стимулювання роботодавців.

Шведська модель передбачає вплив держави на підприємництво. Основна її мета – захист найуразливіших верств населення, яким потрібна допомога у працевлаштуванні.

Японська модель стосується пожиттєвого найму, коли гарантії зайнятості повністю забезпечуються для працівника при роботі на певній посаді в організації.

З наших позицій, окрім перелічених моделей регулювання зайнятості населення, більшу увагу слід звернути на ефективні напрями забезпечення ефективності державного управління зайнятістю населення, які наведено у рис. 5.

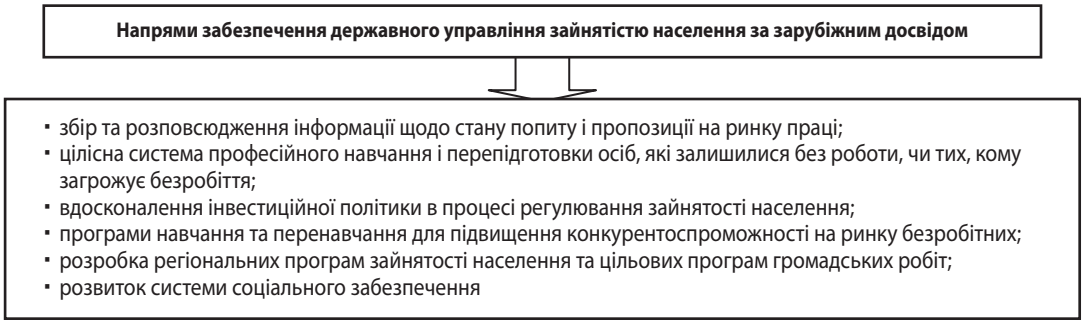

Рис. 5. Напрями забезпечення державного управління зайнятістю населення за зарубіжним досвідом

Джерело: сформовано автором на основі [7, с. 80; 8, с. 122–123; 9, с. 78–80]

Адаптація зарубіжного досвіду до українських умов та його впровадження має враховувати як загальні процеси, так і особливості й унікальність країни. Враховуючи світовий досвід, необхідно розробляти свою, адаптовану під складні українські умови політику зайнятості населення.

На наш погляд, державна політика зайнятості в Україні вже тривалий час потребує реформування. Це зумовлено низкою проблем, які мають місце у сфері зайнятості населення. Можна, безумовно, назвати основні з них: нелегальна зайнятість, виїзд українських фахівців для праці за кордон, високий рівень безробіття, особливо серед молоді. Саме ефективна державна політика щодо стимулювання та заохочення зайнятості, на нашу думку, має стати локомотивом вирішення проблем у цій сфері. Зайнятість населення найбільше відображається на забезпеченні гідного рівня життя та формування середнього класу в Україні.

Наявною проблемою є невиконання функцій у сфері державного управління процесами зайнятості в Україні, що підтверджує негайну необхідність реформування управління ринком праці.

Відповідно, необхідно удосконалити засоби державної політики, які спрямовані на стимулювання зайнятості в тяжкі періоди. У табл. 2 наведено завдання, які необхідно виконати задля реформування державної політики зайнятості населення.

На нашу думку, реалізація вищеперерахованих заходів дасть змогу покращити діяльність органів державного управління у сфері зайнятості та зміниться умови для розвитку робочої сили в Україні на краще.

Таким чином, сучасний механізм державного регулювання українського ринку праці має бути спрямований на впровадження комплексу заходів, які б забезпечили подолання наслідків, що були спричинені глобалізацією національної економіки.

Висновки. Таким чином, у результаті проведеного дослідження можна стверджувати, що український ринок праці знаходиться під достатнім впливом процесів глобалізації, які мають місце в національному економічному просторі. Виявлені вади державного управління у сфері зайнятості України призвели до певних деструкцій у функціонуванні ринку праці.

Негативний вплив глобалізації проявляється у поглибленні існуючої нерівності у сфері продуктивності праці, доходів, матеріального добробуту, спричинених вивільненням трудових ресурсів. Усе це призводить до збільшення кількості трудових емігрантів, причому до їх складу входять переважно молоді та висококваліфіковані спеціалісти, а також до збільшення нелегальної зайнятості в Україні.

На нашу думку, необхідною є розробка дієвих механізмів пристосування вітчизняного ринку праці до функціонування в умовах євроінтеграції та глобалізації національної економіки. В цьому аспекті важливим є адаптація сфери зайнятості населення України до викликів сьогодення.

Таблиця 2

Основні завдання щодо реформування державної політики зайнятості в умовах глобалізації

Завдання	Зміст заходів
Вдосконалення трудового законодавства та законодавства про зайнятість населення	▪ впровадити розвиток законодавства про зайнятість населення з метою приведення його відповідно до сучасних тенденцій у сфері праці у зв'язку з поглибленням різниці у змісті праці, формах її організації; ▪ провести гармонізацію трудового законодавства та законодавства про зайнятість населення з міжнародними нормами; ▪ розробити правову базу щодо «заємної праці» та вдосконалити законодавство України щодо правової захищеності персоналу в умовах лізингу та підвищення гнучкості ринку праці; ▪ вдосконалити механізм реалізації державних гарантій щодо працевлаштування осіб з обмеженими можливостями, інвалідів; ▪ розробити нормативно-правове забезпечення втілення нових професійних стандартів; ▪ реформувати систему державної соціальної підтримки безробітних громадян з метою їх стимулювання до активних пошуків роботи
Вдосконалення системи моніторингу та прогнозування ситуації на ринку праці	▪ проводити регулярні моніторинги попиту та пропозиції робочої сили та розробку пронозу попиту та пропозиції на ринку праці; ▪ окреслити професійно-кваліфікаційну структуру перспективної потреби роботодавців у трудових ресурсах; ▪ визначити величини та структуру додаткової потреби роботодавців у трудових ресурсах у зв'язку з реалізацією пріоритетних національних проектів, державних цільових програм, державних інвестиційних проектів
Забезпечення збалансованості професійної освіти та попиту на робочу силу відповідно до потреб ринку	▪ переглянути напрями та рівні професійної підготовки з урахуванням прогнозу попиту та пропозиції на ринку праці; ▪ розробити професійні стандарти з метою підвищення якості професійної освіти; ▪ створити умови рівного доступу громадян до галузевих та професійних ринків праці, сформувати основу для сертифікації персоналу; ▪ розвивати програми професійної орієнтації молоді та організувати професійно-пропагандистські кампанії
Розвиток кадрового потенціалу	▪ попереджати втрати кваліфікованих кадрів; ▪ створювати фонди зайнятості на підприємствах з метою фінансування процесів вивільнення, перерозподілу та перекваліфікації кадрів; ▪ фінансувати системи перенавчання за рахунок залучення коштів зацікавлених підприємств; ▪ розширювати кваліфікації робітників шляхом освоєння суміжних професій; ▪ підтримувати за рахунок держави ініціативи бізнесу з розвитку кадрового потенціалу; ▪ стимулювати розвиток приватно-державного партнерства в галузі зайнятості і інтеграцію у стратегії компаній програм підготовки фахівців
Стимулювання економічної активності населення	▪ розробити програму інтеграції до ринку праці та ефективної зайнятості безробітного населення, що є неконкурентоспроможним на ринку праці; ▪ переглянути системи соціальної підтримки безробітного населення з метою переходу на нові принципи стимулювання до активного пошуку роботи; ▪ забезпечити доступ до бази даних вакансій, оперативне оновлення бази даних та підвищення якості вакансій; ▪ збільшення можливостей для самостійного пошуку вакансій для осіб працездатного віку

Джерело: сформовано авторами на основі [7–9]

Враховуючи вплив глобалізаційних процесів на соціально-трудові відносини в Україні, пріоритетні напрями реформування державної політики зайнятості мають включати такі напрями: проведення зваженої міграційної політики; реформування системи соціального захисту безробітних, яка має спонукати їх до активного пошук нового робочого місця; сприяння розвитку малого та середнього бізнесу; організацію випереджального професійного навчання і стажування працівників; підвищення розміру оплати праці та наближення його до розмірів, що існують у сусідніх країнах; підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів; розвиток виробництва інноваційної продукції на базі сучасних робочих місць та новітніх технологій; розвиток інститутів ринку праці; участь у розробці міжнародних норм регулювання трудових відносин.

Основним перспективним напрямком подальших наукових досліджень виступає розробка механізму функціонування ринку зайнятості в умовах євроінтеграційних прагнень України з подоланням виявлених деструкцій функціонування вітчизняного ринку праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Моторна І. І. Нові форми зайнятості як тренд сучасного ринку праці / І. І. Моторна // Економіка та підприємництво : зб. наук. праць молодих учених та аспірантів. – 2011. – Вип. 27. – С. 152–160.

2. Колот А. М. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку : монографія / А. М. Колот. – Київ : КНЕУ, 2010. – 251 с.

3. Статистичний щорічник України за 2014 рік / За ред. І. М. Жук. – Київ : Державна служба статистики України, 2015. – 586 с.

4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/

5. Статистичний щорічник України за 2011 рік / За ред. О. Г. Осауленка ; Державна служба статистики України. – Київ : Август Трейд, 2012. – 558 с.

6. Симахова А. А. Оценка влияния результатов трансформационных изменений в экономике Украины на социальную сферу / А. А. Симахова // Проблемы экономики и менеджмента. – 2014. – № 1. – С. 73–75.

7. Забута Н. Регулювання зайнятості населення: теорія та зарубіжний досвід / Н. Забута // Економіка. Проблеми економічного становлення. – 2014. – № 5. – С. 76–82.

8. Гургула О. М. Зарубіжний досвід регулювання зайнятості населення та можливості його використання в Україні / О. М. Гургула // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 6. Ч. 4. – С. 121–124.

9. Іванченко А. В. Оцінювання дії механізмів державного регулювання зайнятості населення в Україні / А. В. Іванченко // Держава та регіони. Серія: Державне управління. – 2013. – № 1. – С. 72–82.

REFERENCES

Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. http://ukrstat.gov.ua/

Hurhula, O. M. "Zarubizhnyi dosvid rehuliuvannia zainiatosti naselennia ta mozhlyvosti ioho vykorystannia v Ukraini" [Foreign experience of regulation of employment and the possibility of its use in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu* vol. 4, no. 6 (2014): 121-124.

Ivanchenko, A. V. "Otsiniuvannia dii mekhanizmiv derzhavnoho rehuliuvannia zainiatosti naselennia v Ukraini" [Evaluation of the mechanisms of state regulation of employment in Ukraine]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Derzhavne upravlinnia*, no. 1 (2013): 72-82.

Kolot, A. M. *Sotsialno-trudova sfera: stan vidnosyn, novi vyklyky, tendentsii rozvytku* [Socio-labor sphere: the state of the relationship, new challenges, development trends]. Kyiv: KNEU, 2010.

Motorna, I. I. "Novi formy zainiatosti yak trend suchasnoho rynku pratsi" [New forms of employment as the trend of the modern labor market]. *Ekonomika ta pidpryiemnytstvo*, no. 27 (2011): 152-160.

Simakhova, A. A. "Otsenka vliyaniya rezultatov transformatsionnykh izmeneniy v ekonomike Ukrainy na sotsialnuyu sferu" [Evaluation of the effects of transformational changes in the economy of Ukraine in social sphere]. *Problemy ekonomiki i menedzhmenta*, no. 1 (2014): 73-75.

Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2011 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2011]. Kyiv: Avhust Treid, 2012.

Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2014 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2014]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2015.

Zabuta, N. "Rehuliuvannia zainiatosti naselennia: teoriia ta zarubizhnyi dosvid" [Regulation of employment: theory and international experience]. *Ekonomika. Problemy ekonomichnoho stanovlennia*, no. 5 (2014): 76-82.

УДК 351.77:336.5

НЕОБХІДНІСТЬ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОРЯДКУ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

© 2016 ДОЛБНЄВА Д. В., ГОНЧАРУК С. М.

УДК 351.77:336.5

Долбнєва Д. В., Гончарук С. М.

Необхідність та основні напрямки вдосконалення порядку формування та використання ресурсного потенціалу охорони здоров'я в Україні

Метою статті є визначення стану й основних проблем ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я України та визначення найбільш доцільних та актуальних напрямків вдосконалення порядку його формування та використання в контексті сучасних соціально-економічних трансформацій. В процесі дослідження було розглянуто показники, які характеризують стан фінансування видатків на функціонування системи охорони здоров'я країни за останні 4 роки, план на поточний рік і прогноз на наступний рік, що дало змогу стверджувати про існування бюджетної моделі та залишковий принцип фінансування цієї галузі; недостатність обсягу видатків на охорону здоров'я, неефективність, незаконність і нераціональність їх здійснення існуючою мережею закладів охорони здоров'я, про низький рівень державного та регіонального управління ресурсним потенціалом системи охорони здоров'я. Для подолання цих негативних тенденцій і забезпечення реформування системи охорони здоров'я відповідно до положень Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» розглянуто механізм державного управління ресурсним забезпеченням системи охорони здоров'я, впровадження якого дасть можливість поліпшити якість здоров'я населення, повного доступу до медичної допомоги, підвищити рівень фінансування та ефективності використання ресурсного потенціалу системи охорони здоров'я. Також запропоновано ряд заходів, які, на думку авторів, створять достатні передумови вдосконалення порядку формування та використання ресурсного потенціалу галузі. Перспективами подальших досліджень є розробка механізму залучення додаткових джерел фінансування галузі, вивчення та адаптація досвіду провідних країн світу щодо реформування системи охорони здоров'я, удосконалення класифікації фінансових ресурсів закладів охорони здоров'я.

Ключові слова: *механізм державного управління ресурсним забезпеченням системи охорони здоров'я, система охорона здоров'я, ресурсний потенціал, Стратегія сталого розвитку, фінансове забезпечення галузі.*

Рис.: *1.* ***Табл.:*** *2.* ***Бібл.:*** *14.*

Долбнєва Деніза Вадимівна *– кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту, Львівський національний університет ім. І. Франка (вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна)*

E-mail: *Deonisiya3@rambler.ru*

Гончарук Світлана Марківна *– кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Львівський національний університет ім. І. Франка (вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна)*

E-mail: *yvgoncharuk@i.ua*

УДК 351.77:336.5

Долбнева Д. В., Гончарук С. М. Необходимость и основные направления совершенствования порядка формирования и использования ресурсного потенциала здравоохранения в Украине

Целью статьи является определение состояния и основных проблем ресурсного обеспечения системы здравоохранения Украины и определения наиболее целесообразных и актуальных направлений совершенствования порядка его формирования и использования в контексте современных социально-экономических трансформаций. В процессе исследования были рассмотрены показатели, характеризующие состояние финансирования расходов на функционирование системы здравоохранения страны за последние 4 года, план на текущий год и прогноз на следующий год, что позволило утверждать о существовании бюджетной модели и остаточного принципа финансирования данной отрасли; недостаточности объема расходов на здравоохранение, неэффективности, незаконности и нерациональности их осуществления существующей сетью учреждений здравоохранения, о низком уровне государственного и регионального управления ресурсным потенциалом системы здравоохранения. Для преодоления этих негативных тенденций и обеспечения реформирования системы здравоохранения в соответствии с положениями Стратегии устойчивого развития «Украина – 2020» рассмотрен механизм государственного управления ресурсным обеспечением системы здравоохранения, внедрение которого позволит улучшить качество здоровья населения, полного доступа к медицинской помощи, повысить уровень

УДК 351.77:336.5

Dolbneva D. V., Honcharuk S. M. The Necessity and Basic Directions of Improving the Procedure for the Formation and Use of the Resource Potential of Health Care in Ukraine

The aim of the article is to determine the status and main problems of the resource provision of Ukraine's health care system and identify the most appropriate and relevant directions of improving the procedure for its formation and use in the context of the current social and economic transformations. The study considers indicators characterizing the status of funding expenditures on the functioning of the health system for the past 4 years, the plan for the current year and the forecast for the following one. This made it possible to make a conclusion about the budget model and residual principle of funding the branch; the insufficient amount of expenditures on health care; the inefficiency, illegality and irrationality of their implementation by the existing network of health care institutions; the low level of the state and regional control over the resource potential of Ukraine's health care system. To overcome these negative trends and ensure the health system reform in accordance with the Strategy for Sustainable Development "Ukraine – 2020", there considered a mechanism of state control over resources provision of the health care system, the implementation of which will improve the quality of health of the population, provide full access to health services, increase the level of funding and efficiency of using the resource potential of the health care system. There also proposed a number of measures which, in the authors' opinion, will create sufficient conditions for improving the procedure of forming and using the branch resource potential.

финансирования и эффективности использования ресурсного потенциала системы здравоохранения. Также предложен ряд мер, которые, по мнению авторов, создадут достаточные предпосылки совершенствования порядка формирования и использования ресурсного потенциала отрасли. Перспективами дальнейших исследований является разработка механизма привлечения дополнительных источников финансирования отрасли, изучение и адаптация опыта ведущих стран мира по реформированию системы здравоохранения, совершенствование классификации финансовых ресурсов учреждений здравоохранения.

Ключевые слова: *механизм государственного управления ресурсным обеспечением системы здравоохранения, система здравоохранения, ресурсный потенциал, Стратегия устойчивого развития, финансовое обеспечение отрасли.*

Рис.: *1.* ***Табл.:*** *2.* ***Библ.:*** *14.*

Долбнева Дениза Вадимовна *– кандидат экономических наук, доцент кафедры учета и аудита, Львовский национальный университет имени И. Франко (ул. Університетська, 1, Львов, 79000, Украина)*

E-mail: *Deonisiya3@rambler.ru*

Гончарук Светлана Марковна *– кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры учета и аудита, Львовский национальный университет имени И. Франко (ул. Університетська, 1, Львов, 79000, Украина)*

E-mail: *yvgoncharuk@i.ua*

Prospects for further research are developing a mechanism for attracting additional sources to the branch funding, studying and adapting experience of leading countries of the world in reforming the health system, improving the classification of financial resources of health care institutions.

Keywords: *mechanism of the state control over the resource provision of the health care system, resource potential, Strategy for Sustainable Development, financial support.*

Fig.: *1.* ***Tabl.:*** *2.* ***Bibl.:*** *14.*

Dolbneva Deniza V. *– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Accounting and Auditing, Ivan Franko National University of Lviv (1 Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine)*

E-mail: *Deonisiya3@rambler.ru*

Honcharuk Svitlana M. *– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Accounting and Auditing, Ivan Franko National University of Lviv (1 Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine)*

E-mail: *yvgoncharuk@i.ua*

Вступ. Сучасний стан економіки України та її регіонів характеризується кардинальними змінами в усіх галузях, у тому числі у системі охорони здоров'я, від ефективності функціонування якої залежить здоров'я кожної людини та нації в цілому. На сьогодні Президент та Уряд країни своїми діями мають максимально сприяти створенню необхідних умов, спрямованих на значне поліпшення здоров'я населення і підвищення рівня його благополуччя, скорочення нерівності в доступі до медичних послуг, зміцнення громадської охорони здоров'я та забезпечення формування системи охорони здоров'я, яка характеризуватиметься високою якістю та доступністю медичної допомоги, дотриманням принципів загального охоплення населення, соціальної справедливості та стійкості, буде повністю орієнтована на потреби людей, які з кожним роком стають все масштабнішими.

Значущість проблеми формування та використання ресурсного потенціалу системи охорони здоров'я значно загострюється у сучасних соціально-економічних умовах, які притаманні Україні, оскільки її вирішення в умовах недостатнього фінансування галузі поєднується з низькою ефективністю та нераціональністю використання ресурсів, обумовленою незбалансованістю структури, процесу і результату медичної допомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження теоретичних і практичних аспектів стану та проблем функціонування системи охорони здоров'я, її ресурсного забезпечення, як на регіональному рівні, так і на рівні країни загалом, здійснили провідні науковці та практики: М. М. Білинська, Ю. В. Вороненко, А. А. Григоренко, Т. С. Грузєва, О. П. Гульчій, Г. В. Дзяк, Л. І. Жаліло, Д. В. Карамишев, Б. П. Криштопа, В. В. Лазоришинець, В. М. Лобас, В. Ф. Москаленко, З. О. Надюк, Я. Ф. Радиш, І. В. Рожкова, І. М. Солоненко, Н. Д. Солоненко, О. С. Шаптала та ін.

Проте, незважаючи на значні напрацювання у цьому напрямі, відкритою залишається проблема пошуку можливостей удосконалення ресурсного потенціалу галузі, особливо на регіональному рівні. У той же час інтеграція України у європейський простір і необхідність поширення використання рекомендацій міжнародних стандартів на системи управління якістю ISO серії 9000 версії 2000 р. або їх національних аналогів ДСТУ у закладах охорони здоров'я визначають доцільність та актуальність подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є визначення ключових тенденцій, проблем і напрямків удосконалення ресурсного потенціалу системи охорони здоров'я в умовах сьогодення, а також розгляд **механізму державного управління ресурсним забезпеченням системи охорони здоров'я.**

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах трансформації соціально-економічних і політичних відносин в Україні спостерігається загострення цілого ряду проблем у системі охорони здоров'я, які потребують нових наукових підходів до розв'язання та прийняття принципових рішень як на рівні держави, так і її регіонів. Найважливішими з них є організаційно-економічні проблеми, зокрема:

- нестача ресурсного забезпечення сфери охорони здоров'я: бюджетні видатки покривають мінімальні фінансові потреби галузі охорони здоров'я на 52–54 %, а суми збільшення бюджету спрямовані практично на підвищення заробітної плати та енергоносіїв;
- нераціональне використання наявних ресурсів і низька доступність населення до якісних медичних послуг;
- недосконалість і неузгодженість чинного законодавства (Бюджетний кодекс України, Основи законодавства про охорону здоров'я України, закони

про місцеві державні адміністрації, про місцеве самоврядування в частині повноважень органів охорони здоров'я, мережі закладів охорони здоров'я);
- нестабільність і невідпрацьованість методів фінансування первинної медико-санітарної допомоги;
- відсутність чіткого розподілу на служби первинної та вторинної медичної допомоги;
- недосконалість структурно-організаційної моделі системи охорони здоров'я: існування паралельно з системою охорони здоров'я, що знаходиться у віданні Міністерства охорони здоров'я України, ряду служб систем міністерств і відомств, на фінансування яких витрачається 42,3 % видатків на охорону здоров'я з Державного бюджету;
- низький рівень кадрового забезпечення та відсутність економічної мотивації медичних працівників закладів охорони здоров'я, що призводить до відсутності зацікавленості в пацієнтах тощо.

На сьогодні більшість видатків на охорону здоров'я спрямовуються з Державного бюджету України, а також з місцевих бюджетів. Місце видатків на охорону здоров'я серед сумарних видатків Державного бюджету України за 2012–2015 рр. подано у табл. 1.

Таблиця 1

Видатки на охорону здоров'я в частині видатків Державного бюджету України за 2012–2015 рр.

Роки	Сумарні видатки Державного бюджету України, тис. грн	Видатки на охорону здоров'я, тис. грн	Питома вага, %	Відхилення порівняно з попереднім роком (+/-)	
				абсолютне	відносне
2012	271 221 901,96	11 358 497,28	4,19	+ 1 134 634,18	- 0,10
2013	287 607 749,20	12 879 344,79	4,48	+ 1 520 847,51	+ 0,29
2014	299 616 848,15	10 580 807,16	3,53	- 2 298 537,63	- 0,95
2015	576 911 410,25	10 934 865,97	1,90	+ 354 058,81	- 1,63
2016	674 518 822,71	12 138 631,82	1,80	+ 1 203 765,85	- 0,10
2017	775 264 946,13	60 470 665,80	7,80	+ 48 332 033,98	+ 6,0

[1] – показники видатків відповідно до Закону України «Про Державний бюджет на 2016 рік»;

[2] – показники видатків відповідно до Проекту Закону України «Про Державний бюджет на 2017 рік» та за даними прес-служби Міністерства охорони здоров'я України;

Джерело: сформовано авторами на основі [1; 2; 5–8; 14]

Наведені у табл. 1 дані яскраво свідчать про залишковий принцип фінансування охорони здоров'я в Україні. За аналізований період частка видатків на охорону здоров'я є мінімальною. Особливо критичною була ситуація з фінансування галузі у 2015 та 2016 роках: так при загальному зростанні видатків Державного бюджету у 2015 році на 277 294 562 105,84 грн порівняно з 2014 роком і на 305 689 508 292,99 грн порівняно з 2012 роком частка видатків на охорону здоров'я склала лише 1,90 % сумарних видатків Державного бюджету; у 2016 році обсяг загальних видатків Державного бюджету зростає на 97 607 412,46 тис. грн. порівняно з 2015 роком і на 403 296 920,75 тис. грн порівняно з 2012 роком (або майже у 2,5 разу), в той час як частка видатків на охорону здоров'я далі залишається дуже низькою – 1,8 %, що є найнижчим показником за аналізований період (на 2,39 % менше порівняно з 2012 роком і на 2,68 % – порівняно з 2013 роком, коли частка видатків з Державного бюджету на охорону здоров'я була найвищою в аналізованому періоді). Така ситуація є неприпустимою, враховуючи низький рівень життя населення, високі показники захворюваності, старіння нації, критичну екологічну ситуацію, проведення військових дій на сході країни та бажанням України стати членом Європейського Союзу.

Проте якщо вірити прогнозам Міністерства охорони здоров'я України, то у 2017 році видатки на фінансування галузі мають значно зрости порівняно з попередніми періодами, але цього і на далі вкрай мало для належного забезпечення розвитку галузі та проведення необхідних змін у рамках реалізації завдань із реформування системи охорони здоров'я у країні.

Важливо зазначити, що сьогодні Україна за таким показником, як рівень витрат на охорону здоров'я на одну людину, займає 89 місце у світі (серед 184 країн), а за показником тривалості життя – 108 місце [10, с. 219].

В Україні діє бюджетна модель фінансування системи охорони здоров'я, коли переважна частина видатків здійснюється з Державного та місцевих бюджетів. Так, на сьогодні основними джерелами фінансування галузі є:
- кошти державного та місцевого зведеного бюджету і соціального страхування – 51,7 % загальних витрат на охорону здоров'я (з них 76,8 % – кошти місцевих бюджетів, а 23,2 % виділяє держава);
- кошти приватних домогосподарств, роботодавців, некомерційних організацій, що обслуговують домогосподарства, – 48,1 %;
- кошти з іноземних джерел (міжнародних донорських організацій), спрямовані в систему охорони здоров'я України, – лише 0,2 %.

Щодо основних напрямків спрямування коштів галузі, то кошти йдуть на фінансування [4]:

1) військової медицини: Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство оборони України, Служба безпеки України, Державна прикордонна

служба України, на медичне обслуговування прикріпленого контингенту (понад 1,8 млрд грн);

2) відомчої медицини: Державне управління справами, Міністерство інфраструктури України, Національна академія наук України, на медичне обслуговування прикріпленого контингенту (понад 700 млн грн);
3) наукових установ Національної академії медичних наук України – на медичне обслуговування прикріпленого контингенту (понад 1,3 млрд грн);
4) цивільної медицини: заклади Міністерства охорони здоров'я України і комунальні заклади охорони здоров'я;
5) комунальних закладів охорони здоров'я (понад 46 млрд грн, а в закладах Міністерства охорони здоров'я України – 6,5 млрд грн). При цьому відомчі заклади охорони здоров'я не задіяні в наданні медичної допомоги неприкріпленому населенню, тобто громадяни позбавлені можливості користуватися медичними послугами відомчих лікувально-профілактичних закладів, що фінансуються з державного бюджету (не забезпечується рівний доступ громадян до медичного обслуговування).

Поряд з проблемою фінансування видатків на охорону здоров'я заслуговує на увагу проблема неефективного, нецільового та нераціонального використання наявних ресурсів існуючою мережею закладів охорони здоров'я, яка в багатьох випадках не відповідає реальним потребам населення. Головними причинами чого є:

- застаріла модель фінансування системи охорони здоров'я, при якій обсяг фінансування залежить від потужності закладу, а не від обсягу, виду та якості медичної допомоги;
- невідпрацьованість організаційно-економічного механізму формування і використання ресурсного потенціалу системи охорони здоров'я;
- відсутність затверджених нормативів лікувального харчування, реєстру природних лікувальних ресурсів і реєстру акредитованих закладів охорони здоров'я;
- Міністерство охорони здоров'я України не володіє необхідною та достатньою інформацією про дійсну потребу закладів охорони здоров'я у лікарських засобах;
- послаблення функцій стратегічного і поточного планування;
- відсутність багатоканальної системи фінансування охорони здоров'я та збереження залишкового принципу;
- відсутність дієвих стимулів щодо реструктуризації медичної допомоги і раціонального використання ресурсів;
- нормативно не врегульовані питання будівництва, експлуатації медичних установ тощо.

У результаті вкрай обмежені ресурси в охороні здоров'я переважно покривають витрати на утримання персоналу й оплату комунальних послуг, і дуже мала частка залишається для лікарських засобів, устаткування та модернізації інфраструктури. Із поточних суспільних витрат на лікарні (загального профілю та спеціалізовані) 63,5 % витрачається на оплату праці, 8,1 % – на комунальні платежі, 16,2 % – на прямі витрати на виробництво послуг та 12,2 % – на інші витрати. Тобто переважна частина суспільних коштів використовується на фінансування людського капіталу та інфраструктурні / комунальні платежі [4].

За даними Світового банку, понад 90 % медичних закладів в Україні використовують незаявлені приватні внески, надані натурою, а понад 58 % збирають внески з лікарів і медсестер (а ті, в свою чергу, – з пацієнтів) [4].

Крім того, через надзвичайно низький рівень державних витрат на придбання лікарських засобів фактично все необхідне для лікування, у тому числі під час стаціонарного лікування, лікарські засоби громадяни України змушені купувати за власні кошти. Водночас відсутність достатнього впливу держави на формування цінової політики у сфері обігу лікарських засобів призводить до необгрунтованого зростання цін на медикаменти, що за умов відсутності системи відшкодування пацієнтам вартості ліків робить їх економічно недоступними для переважної більшості населення України, насамперед для малозабезпечених верств населення [4].

Це дає підстави стверджувати, що наша держава потребує кардинального, комплексного та якісного реформування системи охорони здоров'я, спрямованого на створення системи охорони здоров'я, орієнтованої на пацієнта, спроможної забезпечити медичне обслуговування всіх громадян України на рівні розвинутих європейських держав, у тому числі і в частині пошуку додаткових джерел фінансування галузі.

З огляду на це, Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 було прийнято Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [3]. Виходячи із положень Стратегії, актуальність цієї реформи є вкрай високою, оскільки ця надзвичайно важлива сфера суспільного життя багато років поспіль потерпає від непослідовної соціально-економічної політики та, на відміну від інших галузей, все ще функціонує за застарілою, неефективною моделлю управління та фінансування [3].

Однак вважаємо, що ефективність реформування галузі буде повною мірою забезпечена без розробки та впровадження на регіональному рівні моделі організаційно-економічного механізму державного управління ресурсним потенціалом системи охорони здоров'я. Поділяючи підхід Авраменко Н. В. до побудови механізму державного управління ресурсним забезпеченням системи охорони здоров'я, який був запропонований у її дисертаційному дослідженні, розглянемо його складові та зв'язок між ними (рис. 1) [13, с. 21].

Поряд із цим можна виокремити ще ряд важливих напрямків вдосконалення формування та використання ресурсного потенціалу системи охорони здоров'я як на регіональному рівні, так і на рівні країни, які систематизовані нами і подані у табл. 2.

Ми вважаємо, що реалізація запропонованих у табл. 2 напрямів із удосконалення порядку формування та використання ресурсного потенціалу системи охорони здоров'я надасть можливість забезпечити належні умови для отримання якісної і доступної медичної допомоги всім верствам населення і на цій основі підвищити якість їхнього життя.

Рис. 1. Механізм державного управління ресурсним забезпеченням системи охорони здоров'я [13, с. 21]

Висновок. В результаті проведеного дослідження було обґрунтовано, що система охорони здоров'я в Україні характеризується цілою низкою проблем, які роблять її неефективною та нездатною забезпечити належний рівень медичних послуг, враховуючи потреби та фінансові можливості різних верств населення. Залишковий принцип фінансування видатків охорони здоров'я не дає можливості реалізувати хоча б частково тих заходів, про які заявлено як у Стратегії сталого розвитку України на період до 2020 року, так і в інших законодавчих і нормативно-правових актах. А ті кошти, які виділяються, використовуються неефективно, незаконно, не за цільовим призначенням та зі значними порушеннями (застосуванням непрозорих схем при закупівлі медикаментів і медичного обладнання, проведення будівельних робіт і реконструкції приміщень медичних закладів тощо) як на рівні органів державної та місцевої влади, так і самих медичних закладів.

Це свідчить не тільки про відсутність достатнього обсягу ресурсів для розвитку системи охорони здоров'я, але і про недостатній рівень організаційної та управлінської культури. Саме тому було запропоновано створити та впровадити на рівні держави та її регіонів механізм управління ресурсним забезпеченням системи охорони здоров'я, що стане передумовою реформування галузі та використання рекомендацій міжнародних стандартів у закладах охорони здоров'я України. Проте не тільки цей механізм має сприяти впровадженню реформ, але й комплекс організаційних заходів і заходів з удосконалення управління матеріально-технічними, трудовими та фінансовими ресурсами як на місцевому рівні, так і держави в цілому, здійснення яких є особливо актуальним і необхідним в умовах загострення соціально-економічної та екологічної ситуації в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про Державний бюджет України на 2016 рік [Електронний ресурс] : Закон України від 25.12.2015 № 928-VIII. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/928-19

2. Про Державний бюджет України на 2017 рік [Електронний ресурс] : Проект Закону України від 15.09.2016 № 5000. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60032

3. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015

4. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про реформу охорони здоров'я в Україні» [Електронний ресурс] : Постанова Верховної Ради України від 21.04.2016 № 1338-VIII. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1338-19

5. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2012 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства фінансів України. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/ publish/article?art_id=364385&cat_id=77440

6. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2013 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної казначейської служби. – Режим доступу : http://www.treasury.gov.ua/main/uk/ doccatalog/list?currDir=212666

Таблиця 2

Напрямки вдосконалення порядку формування та використання ресурсного потенціалу системи охорони здоров'я

Назва напрямку	Основні заходи, які необхідно реалізувати в межах напрямку
Забезпечення високого рівня управління матеріально-технічними ресурсами	▪ оптимізація структури й фінансування програми державних гарантій безоплатної медичної допомоги населенню; ▪ розробка і затвердження на рівні КМУ єдиних державних тарифів на медичні послуги, що підлягають закупівлі за рахунок державних коштів, та методики оціни вартості медичних послуг; ▪ забезпечення автономії закладів охорони здоров'я та пов'язана з цим зміна їх господарсько-правового статусу; ▪ запровадження контрактної моделі медичного обслуговування та врегулювання питання збалансування державних зобов'язань щодо медичного обслуговування населення; ▪ залучення надавачів медичних послуг усіх форм власності і форм господарювання до надання послуг у межах державного замовлення та їх координація; ▪ розмежування функцій платника та постачальника медичних послуг; ▪ моніторинг руху основних фондів, розробка, реалізація програми модернізації основних фондів, технічного стану медичного обладнання, формування планів його заміни; ▪ формування щорічних планів-завдань на закупівлю медичного обладнання й медикаментів, ремонт і реконструкцію будівель; ▪ розробка й реалізація програми з енергозбереження; ▪ -організація контролю за капітальними ремонтами будівель установ закладів охорони здоров'я
Забезпечення високого рівня управління трудовими ресурсами	▪ створення реєстру лікарів; ▪ запровадження ліцензування професійної діяльності та індивідуальної професійної відповідальності лікарів; ▪ залучення професійних асоціацій до формування кадрової політики, організації безперервного професійного удосконалення, впровадження інструментів дотримання етичних принципів професійної діяльності; ▪ підвищення заробітної плати лікарів у цілому до рівня середнього в промисловості регіону, збільшення додаткових виплат лікарям дільничної служби й фельдшерам, прийняття додаткових пільг для лікарів і середнього медичного персоналу, що працює на селі; ▪ створення галузевої системи оплати праці, що враховує обсяг, складність, якість і своєчасність наданої медичної послуги
Забезпечення ефективного та раціонального управління фінансовими ресурсами	▪ ефективний та справедливий розподіл публічних ресурсів і скорочення неформальних платежів; ▪ розвиток державно-приватного партнерства, у тому числі шляхом реалізації інвестиційних проектів із залученням приватного капіталу та інших джерел фінансування; ▪ наближення консолідованих витрат охорони здоров'я областей до рівня, рекомендованого Всесвітньою організацією здоров'я; ▪ зміна принципу страхування непрацюючого населення; ▪ створення комісії з мобілізації податкових платежів; ▪ розробка обласної програми додаткового медичного страхування; ▪ впорядкування переліку платних медичних послуг медичних установ
Реалізація загальних організаційних заходів	▪ внесення змін до функціональної класифікації видатків бюджету, спрямованих на забезпечення чіткого розділення фінансування первинної та вторинної медичної допомоги; ▪ створення єдиного інформаційного простору ресурсного потенціалу охорони здоров'я; ▪ розробка проекту концепції державної політики інформатизації охорони здоров'я на основі IT-технологій, передбачивши формування відповідної інфраструктури, створення національної інформаційно-комп'ютерної мережі у сфері охорони здоров'я, галузевої системи баз даних, опорних зон інформатизації охорони здоров'я в регіонах; комплексне запровадження та розвиток на третинному рівні медичної допомоги технологій телемедицини з максимальним наближенням її діагностичних та консультаційних можливостей до медика первинного контакту і пацієнта; ▪ диспансеризація працівників бюджетної сфери й додаткові медичні огляди осіб, які працюють у шкідливих умовах; ▪ оптимізація структури та фінансування програми державних гарантій безоплатної медичної допомоги населенню
Забезпечення високого рівня управління матеріальними, трудовими та фінансовими ресурсами на місцях	▪ створення відділів охорони здоров'я у складі виконавчих органів місцевих рад у містах обласного значення; ▪ оптимізація мережі закладів охорони здоров'я відповідно до потреб населення; ▪ інтеграція медичних закладів у лікарсько-госпітальні об'єднання з подальшою спеціалізацією лікарень; ▪ розвиток мережі реабілітаційних центрів, хоспісних закладів і надання паліативної допомоги відповідно до потреб і можливостей регіонів; ▪ при формуванні місцевих бюджетів передбачати кошти на виконання програм у сфері охорони здоров'я (з урахуванням потреб регіонів), на розвиток матеріально-технічної бази закладів охорони здоров'я всіх рівнів медичної допомоги, оновлення медичного обладнання та спеціалізованого санітарного транспорту, запровадження сучасних та ефективних медичних технологій діагностики, лікування, реабілітації пацієнтів відповідно до затверджених протоколів і стандартів медичної допомоги

Джерело: сформовано авторами на основі [4; 9–12]

7. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2014 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної казначейської служби. – Режим доступу : http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=147449

8. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2015 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної казначейської служби. – Режим доступу : http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=311513

9. Бобришева О. В. Удосконалення управління модернізаційними процесами в системі охорони здоров'я України / О. В. Бобришева // Економічний простір. – 2014. – № 84. – С. 56–67.

10. Горин В. П. Формування фінансових ресурсів охорони здоров'я в контексті виконання критеріїв економічної безпеки / В. П. Горин // Наукові записки. Серія «Економіка». – 2013. – № 23. – С. 216–221.

11. Іванов Ю. Б. Особливості фінансового забезпечення сфери охорони здоров'я в Україні / Ю. Б. Іванов, Ю. В. Бережна // Ефективна економіка. – 2014. – № 11. – С. 14–22.

12. Мальований М. І. Стан та проблеми державного фінансування охорони здоров'я в Україні / М. Мальований // Проблеми економіки. – 2013. – № 4. – С 116–124.

13. Авраменко Н. В. Державне управління системою охорони здоров'я на регіональному рівні : автореф. дис. … д-ра держ. упр. : 25.00.02 / Авраменко Наталія Вікторівна. – Запоріжжя, 2011. – 39 с.

14. Показники фінансування охорони здоров'я в проекті Бюджету-2017 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України. – Режим доступу : http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20160927_b.html

REFERENCES

Avramenko, N. V. "Derzhavne upravlinnia systemoiu okhorony zdorovia na rehionalnomu rivni" [Public health system management at the regional level]. *avtoref. dys. … d-ra derzh. upr. : 25.00.02*, 2011.

Bobrysheva, O. V. "Udoskonalennia upravlinnia modernizatsiinymy protsesamy v systemi okhorony zdorovia Ukrainy" [Improving the management of modernization processes in the healthcare system of Ukraine]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 84 (2014): 56-67.

Horyn, V. P. "Formuvannia finansovykh resursiv okhorony zdorovia v konteksti vykonannia kryteriiv ekonomichnoi bezpeky" [Of formation of financial resources of health in the context of the implementation of criteria of economic safety]. *Naukovi zapysky. Seriia «Ekonomika»*, no. 23 (2013): 216-221.

Ivanov, Yu. B., and Berezhna, Yu. V. "Osoblyvosti finansovoho zabezpechennia sfery okhorony zdorovia v Ukraini" [Features of financial support of sphere of health protection in Ukraine]. *Efektyvna ekonomika*, no. 11 (2014): 14-22.

[Legal Act of Ukraine] (2016). http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60032

[Legal Act of Ukraine]. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015

[Legal Act of Ukraine] (2016). http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1338-19

[Legal Act of Ukraine] (2015). http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/928-19

Malyovanyi, M. I. "Stan ta problemy derzhavnoho finansuvannia okhorony zdorovia v Ukraini" [The state and problems of state financing of health protection in Ukraine]. *Problemy ekonomiky*, no. 4 (2013): 116-124.

"Pokaznyky finansuvannia okhorony zdorovia v proekti Biudzhetu-2017" [Indicators of health financing in the draft Budget-2017]. Ofitsiinyi sait Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy. http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20160927_b.html

"Richnyi zvit pro vykonannia Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy za 2014 r." [Annual report on the implementation of the State budget of Ukraine for 2014]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby. http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=147449

"Richnyi zvit pro vykonannia Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy za 2012 r." [Annual report on the implementation of the State budget of Ukraine for 2012.]. Ofitsiinyi sait Ministerstva finansiv Ukrainy. http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=364385&cat_id=77440

"Richnyi zvit pro vykonannia Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy za 2015 r." [Annual report on the implementation of the State budget of Ukraine for 2015]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby. http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=311513

"Richnyi zvit pro vykonannia Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy za 2013 r." [Annual report on the implementation of the State budget of Ukraine for 2013]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby. http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=212666

УДК 657351:004

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ У СПОЖИВЧОМУ СЕКТОРІ

© 2016 КОВАЛЬ В. В., ДРОЗДОВА О. Г.

УДК 657351:004

Коваль В. В., Дроздова О. Г.

Державне регулювання та обліково-аналітичне забезпечення розвитку електронної комерції у споживчому секторі

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних засад державного регулювання та обліково-аналітичного забезпечення розвитку електронної комерції у споживчому секторі. Розглянуто особливості державного регулювання та обліково-аналітичного забезпечення розвитку електронної комерції у споживчому секторі. Досліджено міжнародний і вітчизняний досвід нормативно-правового забезпечення електронної комерції. Систематизовано напрями вирішення проблем розвитку електронної комерції в Україні, які ґрунтуються на необхідності мінімізації прямого регулювання з удосконаленням інституціонального середовища для поліпшення умов ведення бізнесу, в тому числі у частині фіскального режиму та спрощення митно-тарифного регулювання. Державне регулювання електронної комерції має конструктивно сприяти розвитку підприємництва, в тому числі і за рахунок вирішення проблеми фінансового контролю електронних транзакцій та підтримки платіжної інфраструктури електронної комерції на споживчому ринку на основі відповідного її обліково-аналітичного забезпечення. Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є вироблення чіткої та гармонізованої з міжнародними стандартами державної політики у сфері регулювання електронної комерції на споживчому ринку на основі відповідного її обліково-аналітичного забезпечення, оскільки поява нових об'єктів і форм господарської діяльності ставить нові завдання для бухгалтерського обліку, що розвивається паралельно з такими змінами та формує інформацію для управління як на мікро-, так і макрорівні.

Ключові слова: *державне регулювання, обліково-аналітичне забезпечення, електронна комерція, споживчий сектор.*

Рис.: *1.* ***Табл.:*** *3.* ***Бібл.:*** *19.*

Коваль Віктор Васильович *– доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри прикладної економіки, Одеський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету (вул. 25 Чапаєвської дивізії, 6, Одеса, 65070, Україна)*

E-mail: *victor-koval@ukr.net*

Дроздова Олена Геннадіївна *– кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку і оподаткування, Одеський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету (вул. 25 Чапаєвської дивізії, 6, Одеса, 65070, Україна)*

E-mail: *lena_drozdova@ukr.net*

УДК 657351:004

Коваль В. В., Дроздова Е. Г. Государственное регулирование и учетно-аналитическое обеспечение развития электронной коммерции в потребительском секторе

Целью статьи является обоснование теоретико-методологических принципов государственного регулирования и учетно-аналитического обеспечения развития электронной коммерции в потребительском секторе. Рассмотрены особенности государственного регулирования и учетно-аналитического обеспечения развития электронной коммерции в потребительском секторе. Исследован международный и отечественный опыт нормативно-правового обеспечения электронной коммерции. Систематизированы направления решения проблем развития электронной коммерции в Украине, базирующиеся на необходимости минимизации прямого регулирования с усовершенствованием институциональной среды для улучшения условий ведения бизнеса, в том числе в части фискального режима и упрощения таможенно-тарифного регулирования. Государственное регулирование электронной коммерции должно конструктивно содействовать развитию предпринимательства, в том числе и за счет решения проблемы финансового контроля электронных транзакций и поддержки платежной инфраструктуры электронной коммерции на потребительском рынке на основе соответствующего ее учетно-аналитического обеспечения. Перспективами последующих исследований в данном направлении является определение четкой и гармонизованной с международными стандартами государственной политики в сфере регуляции электронной коммерции на потребительском рынке на основе соответствующего ее учетно-аналитического обеспечения, поскольку появление новых объектов и форм хозяйственной деятельности ставит новые задания для бух-

UDC 657351:004

Koval V. V., Drozdova O. H. The State Regulation and Accounting and Analytical Support of the Development of E-Commerce in the Consumer Sector

The aim of the article is to study the theoretical and methodological principles of the state regulation and accounting and analytical support of the development of e-commerce in the consumer sector. The peculiarities of the state regulation and accounting and analytical support of the development of e-commerce in the consumer sector have been considered. The international and domestic experience in the field of regulatory support of e-commerce is studied. There systematized the ways of solving the problems of e-commerce in Ukraine based on the need to minimize the direct regulation with the perfection of the institutional environment to improve business conditions including the issues of the fiscal regime and simplification of the customs tariff regulation. The state regulation of e-commerce should constructively contribute to the development of entrepreneurship among other measures by solving the problem of financial control of electronic transactions and supporting the payment infrastructure of e-commerce in the consumer market on the basis of its corresponding accounting and analytical support. Prospects of further research in this direction are definition of a clear and harmonized with international standards state policy in the sphere of regulation of e-commerce in the consumer market on the basis of the relevant accounting and analytical support, since the appearance of new objects and forms of economic activity sets new tasks for the accounting, which develops in parallel with these changes and generates information for managing at both the micro and macro level.

Keywords: *state regulation, accounting and analytical support, e-commerce, consumer sector.*

галтерского учета, который развивается параллельно с такими изменениями и формирует информацию для управления как на микро-, так и макроуровне.

Ключевые слова: *государственное регулирование, учетно-аналитическое обеспечение, электронная коммерция, потребительский сектор.*

Рис.: *1.* ***Табл.:*** *3.* ***Библ.:*** *19.*

Коваль Виктор Васильевич *– доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой прикладной экономики, Одесский торгово-экономический институт Киевского национального торгово-экономического университета (ул. 25 Чапаевской дивизии, 6, Одесса, 65070, Украина)*

E-mail: *victor-koval@ukr.net*

Дроздова Елена Геннадиевна *– кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой учета и налогообложения, Одесский торгово-экономический институт Киевского национального торгово-экономического университета (ул. 25 Чапаевской дивизии, 6, Одесса, 65070, Украина)*

E-mail: *lena_drozdova@ukr.net*

Fig.: *1.* ***Tabl.:*** *3.* ***Bibl.:*** *19.*

Koval Viktor V. *– Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Head of the Department, Department of Applied Economics, Odessa Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics (6 25 Chapaivskoi Dyvizii Str., Odesa, 65070, Ukraine)*

E-mail: *victor-koval@ukr.net*

Drozdova Olena H. *– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Head of the Department, Department of Accounting and Taxation, Odessa Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics (6 25 Chapaivskoi Dyvizii Str., Odesa, 65070, Ukraine)*

E-mail: *lena_drozdova@ukr.net*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Функціонування електронної комерції зумовлено процесом глобалізації, науково-технічним прогресом, пріоритетністю нових факторів виробництва. Розвиток електронної комерції в Україні має розглядатися комплексно як з міжнародними тенденціями, так і регуляторною важливістю держави у визначеності законодавчого поля функціонування електронної комерції для нівеляції "тіньових" операцій у споживчому секторі (B2C).

В умовах зміни торгових векторів України з іншими країнами та переорієнтацію на ринки Євросоюзу саме електронна комерція виступає одним з механізмів підтримки традиційних каналів руху товарів, що забезпечує щорічно до 35 % зростання онлайн-продаж у вітчизняному споживчому секторі.

Проте, вивчаючи становлення та перспективи розвитку електронної комерції України у глобальному середовищі, О. В. Кот і Д. С. Антоненко зазначають, що порівняно з провідними країнами світу формування засад електронної комерції в Україні відбувалося з певною затримкою, що обумовлено рядом факторів: невідповідність матеріально-технічного забезпечення, недостатня поінформованість, невідповідне ставлення та регулювання державою цієї галузі, а також високий ступінь розбіжності державного законодавства зі світовими стандартами [8, с. 31].

Однак прийняття у 2015 р. Закону України "Про електронну комерцію" [2] визначає правила для учасників і вимагає їх виконання. Розглянемо підходи спеціалістів різних напрямів до зазначеного Закону з метою виявлення наявних проблем, які цей Закон вирішує, зокрема в частині бухгалтерського обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості електронної комерції висвітлювалися у працях економістів і юристів, зокрема правове забезпечення електронної комерції вивчали О. Воробйова [6], В. Рєзнікова [15]; міжнародно-правовий досвід оподаткування електронної комерції розглянуто у працях І. Бєлік [1]; тенденції розвитку електронної комерції в Україні та світі досліджують О. Кот, Д. Антоненко [8], С. Маловичко [11; 12], О. Мельничук [13], С. Пиріг [14]. Питання бухгалтерського обліку електронної комерції та торгівлі вивчали Т. Бочуля [3; 4], А. Крутова [9], С. Легенчук та Н. Королюк [10].

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій, їх наукове та практичне значення, низка питань стосовно державного регулювання та обліково-аналітичного забезпечення електронної комерції вимагає уточнення й нових підходів. Зокрема, потребують подальшого дослідження та удосконалення механізми регулювання електронної комерції у споживчому секторі.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних засад державного регулювання та обліково-аналітичного забезпечення розвитку електронної комерції у споживчому секторі**.**

Виклад основних результатів і їх обґрунтування. Еволюція електронного ринку пов'язана з поширенням мережі Інтернет. Досліджуючи ринок електронної комерції в Україні, С. О. Пиріг зазначає, що саме новий вид економічної діяльності – електронного бізнесу став можливим завдяки розвитку інтернет-технологій, що дозволяють раціоналізувати ділові процеси, підвищити їх продуктивність і ефективність [14, с. 166]. Користувачів мережі Інтернет у світі за регіонами зображено на рис. 1.

Детальний аналіз щодо користувачів Інтернету та статистики населення наведено в табл. 1.

Таким чином, протягом зазначеного періоду найбільша частка інтернет-користувачів спостерігається в Азії (49,6 %), а за рівнем поширення Інтернету лідирує Північна Америка (89,0 %), в свою чергу в Україні він складає майже 60 % [17]. Проте на сьогодні оцінити стан розвитку вітчизняної електронної торгівлі досить складно з причини використання переважно базових індикаторів використання мережі Інтернет (користувачі чи поширення Інтернету) із подальшою необхідністю систематично вимірювати електронні транзакції (не тільки товарів, а й послуг) та не повного охоплення всього переліку підприємств, які займаються електронною комерцією (через приховування

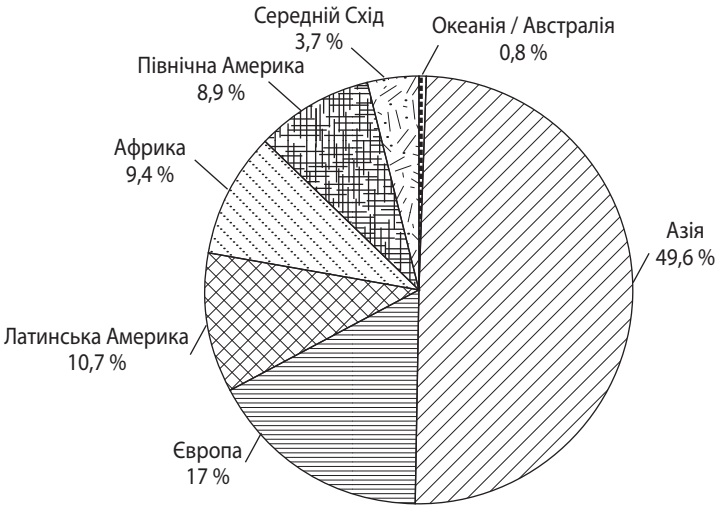

Рис. 1. Користувачі мережі Інтернет у світі за регіонами станом на червень 2016 р. [18]

Таблиця 1

Користувачі Інтернету у світі та статистика населення станом на червень 2016 р.

Регіон	Населення (2016)	Інтернет-користувачі (30.06.2016)	Поширення (% населення)	Зростання 2000–2016
Африка	1,185,529,578	339,283,342	28,6 %	7,415.6 %
Азія	4,052,652,889	1,792,163,654	44,2 %	1,467.9 %
Європа	832,073,224	614,979,903	73,9 %	485.2 %
Латинська Америка	626,054,392	384,751,302	61,5 %	2,029.4 %
Середній Схід	246,700,900	132,589,765	53,7 %	3,936.5 %
Північна Америка	359,492,293	320,067,193	89,0 %	196.1 %
Океанія / Австралія	37,590,704	27,540,654	73,3 %	261.4 %
Загалом	7,340,093,380	3,611,375,813	49,2 %	900.4 %

Джерело: [18]

реальних даних щодо своєї діяльності) [11, с. 72]. Останнє стосується також і небанківських організацій, які виступають емітентами електронних грошей (WebMoney, Bitcoin), та операцій з їх використанням, що регулюється Законом України «Про платіжні системи та переказ коштів» від 05.04.2001 № 2346-III [1], потребує удосконалення механізм державного регулювання діяльності електронних платіжних систем для стимулювання використання інформаційних технологій з метою підвищення конкурентоздатності підприємств торгівлі.

Однак важливо зазначити тенденцію останніх років зменшення ланцюгів руху товарів у системі електронної комерції, що сприяло зростанню її обсягів з одночасним зменшенням обсягів традиційної торгівлі, що в світовій практиці пояснюється змінами у функціонуванні та інституціональній адаптації суб'єктів електронної комерції (табл. 2).

Проте в Україні через недосконаліть законодавчого регулювання та невідповідність прийняття по часу, відповідно до вимог бізнесу та суспільства, законодавства про електронну комерцію не відбулось зростання офіційно зареєстрованих підприємств, які надають операції електронної торгівлі в споживчому секторі. Це також залежить від напрямів регуляторної політики держави та характеру "зовнішньої" (обумовлену законодавством) інституціональної

Таблиця 2

Обсяг електронної торгівлі в споживчому секторі (B2C) за 2013–2016 рр.

	2013 рік	Зміна, %	2014 рік	Зміна, %	2015 рік	Зміна, %	2016 рік	Зміна, %
Обсяг електронної торгівлі								
Європа, млрд євро	353,8	22	402	13,6	455,3	13,3	509,9	11,9
Євросоюз (EU28), млрд євро	319,7	14,6	359,1	12,32	407,4	13,45	455,5	11,81
Україна, млрд євро	0,660	48,0	0,784	18,7	1,058	35,0	1,43	35,0

Джерело: сформовано авторами на основі [17]

адаптації суб'єктів електронної комерції, які на її основі визначають власну стратегію розвитку з можливістю подолання інституціональних та адміністративних бар'єрів, наприклад, зниження трансакційних витрат і їх нелегальної мінімізації. Оскільки трансакційні витрати, як для держави, так і учасників електронної торгівлі, в умовах непрозорості товарно-грошових потоків зростають.

У свою чергу, адаптація до внутрішнього інституціонального середовища спрямована на моделювання поведінки суб'єкта економічної діяльності в сучасних умовах. Особливості діяльності таких суб'єктів господарювання відображаються в обліковій політиці підприємства та впливають на організацію бухгалтерського обліку, зокрема необхідним є висвітлення питань:

1. Спосіб доставки товару до споживача, що, відповідно, формує різні витрати та вимагає моделювання оптимального логістичного ланцюга з метою мінімізації дорожньо-транспортних витрат [7, с. 38].

Крім того, покупець самостійно приймає рішення щодо ланцюга постачання, оскільки може як придбати товар напряму від продавця, так і через посередника. Організація прямого контакту з виробником для сторін є найбільш прийнятним варіантом, оскільки це надає можливість управляти активом – клієнтська лояльність, яка має реальне грошове вираження через встановлення договірних відносин з продавцем [4, с. 24].

2. Ідентифікація веб-сайту як активу (нематеріального активу) з відповідною амортизацією. Створення сайту передбачає витрати не лише на розробку, але й супровід обслуговування, існування доменного імені тощо [7, с. 38].

Однак ідентифікація інтернет-магазину в обліку залежить від способу створення сайту:

- власне суб'єктом: на підставі трудового договору без передачі майнових прав або з передачею майнових прав, що визначає відображення в обліку у складі витрат майбутніх періодів або нематеріального активу відповідно;
- розробка сайту сторонньою організацією. Якщо договором передбачено передачу виняткових майнових прав, то сайт визначається нематеріальним активом;
- право на використання сайту згідно з договором про надання послуг користування сайтом. Передбачає плату власнику сайту за користування (витрати періоду) та роялті, коли договірні відносини оформлені через ліцензійний договір [5, с. 190].

3. Розрахунки покупців – готівкові та безготівкові, можливість передплати та придбання товару в кредит [7, с. 38].
4. Повернення товару через: брак, невідповідність очікуванням, невчасну доставку, зміну думки споживача [7, с. 38].

У Європейському Союзі сформувалася специфічна модель міжнародно-правового регулювання електронної комерції, за якої одночасно діє міжнародне право, наднаціональне право, а також національне право. При цьому норми наднаціонального права, що стосуються електронної комерції, не повинні перебувати в суперечності з нормами міжнародного права [6, с. 274].

Електронна комерція є досить новим явищем на вітчизняному ринку, її активне поширення свідчить про заінтересованість учасників, однак відсутність єдиного підходу вносить плутанину та перешкоджає подальшому розвитку. Прийняття Закону України «Про електронну комерцію», вочевидь, вирішує ряд наявних на практиці проблем і є фундаментальним забезпеченням діяльності всіх учасників в основних таких напрямах:

1. *Сутність базових понять: «електронна комерція», «електронна торгівля» та ін., що дозволить уникнути термінологічної плутанини, визначить склад учасників, їх права та обов'язки.*

Про необхідність визначення основних понять електронної комерції наголошують науковці та практики. Вивчаючи ці питання, а також перспективи правового забезпечення електронної комерції в Україні, В. Рєзнікова також вказує на те, що серед науковців підходи до визначення поняття «електронна комерція» різняться, а також розглядає співвідношення термінів «електронна комерція» та «електронна торгівля»[15, с. 59–60].

Сутність зазначених понять розкривається у Законі України «Про електронну комерцію», визначаючи «електронну комерцію» як «відносини…», внаслідок яких в учасників виникають права та обов'язки майнового характеру, в той час як електронна торгівля – це господарська діяльність у сфері електронної купівлі-продажу, реалізації товарів дистанційним способом покупцю шляхом вчинення електронних правочинів із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем [2, ст. 3, п. 1.1, п. 1.2]. Таким чином, визначено сутність і виявлено основні відмінності між базовими поняттями.

2. *Бухгалтерський облік процесу електронної комерції.*

Висвітлюючи питання бухгалтерського обліку процесу електронної комерції, С. Ф. Легенчук та Н. М. Королюк зазначають невирішені проблеми, серед яких – документування операцій в електронній комерції [10], А. С. Крутова вказує на важливості організації документообігу підприємств електронної торгівлі, а феномен електронного документа слід розглядати як носія інформації, електронного повідомлення та доказу [9, с. 21].

В зазначеному Законі, окрім загального порядку електронних правочинів, для бухгалтерського обліку важливим стало висвітлення питань порядку укладення електронного договору, підпис у сфері електронної комерції, розрахунки у сфері електронної комерції, зберігання електронних документів [2, ст. 11–13, 15].

3. Оподаткування електронної комерції.

Вивчаючи міжнародно-правовий досвід оподаткування електронної комерції, І. Б. Бєлік зазначає, що у рамках проблеми оподаткування електронної комерції на міжнародному рівні обговорюється ряд питань, в тому числі адміністративного регулювання, які застосовні до електронної комерції (зокрема питання валютного й митного законодавства) [1, с. 49–50]. Наголошується, що вирішення таких проблем можливо лише через гармонізацію податкових відносин, завдяки співпраці податкових орга-

нів з суб'єктами господарювання. Це сприятиме розвитку електронної комерції, запобігатиме неправомірному використанню електронних мереж і забезпечить додаткові надходження до бюджету [1, с. 53].

Проте варто виокремити інституціональні складнощі при оподаткуванні електронної комерції, що потребує адаптивних регуляторних заходів з боку держави: складність адресної (фізичної) ідентифікації інтернет-магазинів чи їх представництв через можливість їх реєстрації не в Україні; анонімність одержувачів електронних торгових операцій та ін.

На думку С. В. Маловичко, серед рекомендації стосовно стимулювання розвитку електронної комерції в Україні зазначаються: удосконалення правового регулювання, в тому числі інтеграції у світове правове поле, інформатизація суспільства, підтримка та контроль за безпекою обміну даними, а також спрощення оподаткування суб'єктів господарської діяльності [12, с. 295].

Крім того, системними напрямами розвитку електронної комерції виступає мінімізація прямого регулювання з удосконаленням інституціонального середовища для поліпшення умов ведення бізнесу, в тому числі у частині фіскального режиму, та спрощення митно-тарифного регулювання.

Вважаємо, що в цьому напрямі необхідно розглянути варіант податкових канікул для нових суб'єктів електронної комерції. Зокрема, діяльність інтернет-магазинів підлягає оподаткуванню, однак створення та забезпечення роботи такого магазину на перших етапах є досить ризикованим, що залежить від ряду факторів: правильності обрання товару та цільової аудиторії, політики ціноутворення, створення сайту, пошуку постачальників, залучення клієнтів ттощо. Тому впровадження податкових канікул на перших етапах діяльності інтернет-магазинів сприятиме розвитку їх бізнесу, а в подальшому – забезпечить сплату податків.

Однак при розгляді питання податкових преференцій варто виокремлювати суб'єктів електронної комерції, яким вони будуть надаватись, оскільки такими пільгами будуть користуватися більш конкурентні нерезиденти для просування товарів виробництва своєї країни.

Проте залишаються не до кінця вирішеними такі аспекти, як захист прав споживачів у сфері електронній комерції, що лише визначається Законом України «Про захист прав споживачів» (ст. 2 Закону України «Про електронну комерцію» [2]), а також контроль, у тому числі і фінансовий, з боку державних органів влади при укладанні електронних контрактів, захисті інтелектуальної власності й персональних даних споживачів, але не менш важливим питанням є регулювання конкуренції у сфері електронної комерції щодо кіберсквоттінгу (несумлінна реєстрація і використання розповсюджених доменних імен), що дозволяє реалізовувати фальсифікат або контрабандні товари.

Тому існуюча правова ситуація у вітчизняній сфері електронній комерції не відповідає вимогам світової практики проведення та регулювання електронних транзакцій у споживчому секторі через можливе ухиляння інтернет-магазину від виконання своїх обов'язків, у випадку необхідності одержання компенсацій споживачами, шляхом приховування фактичної адреси чи проведення взаєморозрахунків з іншими учасниками платіжних операцій (логістичні компанії, торговельні площадки) [19].

З урахуванням окресленого, державне регулювання електронної комерції має конструктивно сприяти розвитку підприємництва, в тому числі і за рахунок вирішення проблеми фінансового контролю електронних транзакцій та підтримки платіжної інфраструктури електронної комерції на споживчому ринку на основі відповідного її обліково-аналітичного забезпечення**,** оскільки поява нових об'єктів і форм господарської діяльності ставить нові завдання для бухгалтерського обліку, що розвивається паралельно з такими змінами та формує інформацію для управління.

Питання відображення у бухгалтерському обліку електронної комерції досліджувалося науковцями протягом останнього часу, а головним фактором, що сприяє його розвитку, стало прийняття Закону України «Про електронну комерцію» [2], основні переваги якого систематизовано в табл. 3.

Таблиця 3

Аналіз положень Закону України "Про електронну комерцію"

№ з / п	Питання, що потребувало вирішення	Приклади	Напрями для вдосконалення
1	Термінологічна визначеність та однозначність	Поява нових термінів та єдиний підхід до існуючих («електронний правочин», «електронний договір», «електронна торгівля», «електронна комерція» і т. д.) (розд. I, ст. 3)	–
2	Регламентовано права та обов'язки сторін електронного правочину	Продавець: надати інформацію відносно себе та товару, забезпечити відповідність предмета електронного договору та ін. (Розділ II, ст. 7). Правовий статус покупця: визначаються ЗУ «Про захист прав споживачів» (розд. II, ст. 8)	Ідентифікація особи виключно за допомогою електронного підпису не є ідеальним механізмом ідентифікації
3	Укладення електронного договору	Визначено учасники та особливості укладення електронного договору (розд. III, ст. 11)	–
4	Захист персональних даних у сфері електронної комерції	Зобов'язання щодо захисту персональних даних, що стали відомі з електронних документів (повідомлень) під час вчинення електронних правочинів (ЗУ «Про захист персональних даних») (розд. III, ст. 14)	–

Джерело: сформовано авторами на основі [16]

Прийняття Закону України «Про електронну комерцію» є важливим кроком для інтеграції українського ринку у світовий інформаційний простір, однак науковці виділяють такі завдання, що сприятимуть розвитку е-комерції в Україні, зокрема: затвердження Інформаційного кодексу України, створення національної інформаційної інфраструктури, запровадження е-урядування, фінансування проектів щодо систем електронної комерції та ін. [13, с. 67–68].

Нормативно-правове регулювання електронної комерції в споживчому секторі потребує подальшого реформування, оскільки відбувається зростання електронної комерції на нових комерційних платформах, таких як мобільний електронний бізнес, інтернет-аукціони (наприклад, державний аукціон СЕТАМ) і торговельні площадки у соціальних мережах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Активне зростання обсягу електронних транзакцій у споживчому секторі природно вимагало трансформації необхідного рівня державного регулювання електронної комерції, що пов'язано, в першу чергу, із удосконаленням нормативної практики договірних відносин між підприємствами та споживачами, зумовленої прийняттям З-аконом України «Про електронну комерцію» як фундаменту правового забезпечення. Ряд питань, що потребували вирішення в теорії та практиці, висвітлено в тексті Закону, а саме щодо термінологічної визначеності та однозначності, регламентування прав та обов'язків сторін електронного правочину, порядку укладення електронного договору та питань щодо захисту персональних даних. Дані впровадження впливають на бухгалтерський облік процесу електронної комерції, зокрема висвітлення питань щодо порядку укладення електронного договору, підпис у сфері електронної комерції, розрахунки у сфері електронної комерції, зберігання електронних документів.

Систематизовано напрями, які, на думку дослідників, у подальшому сприятимуть розвитку електронної комерції в Україні, серед яких: затвердження Інформаційного кодексу України, створення національної інформаційної інфраструктури, фінансування відповідних проектів та ін. В напрямі оподаткування електронної комерції визначено необхідність співпраці податкових органів із суб'єктами господарювання задля розвитку електронної комерції та забезпечення додаткових надходження до бюджету.

На нашу думку, держава повинна стати гарантом і учасником електронних торгових відносин, а сучасна державна політика має бути спрямована на розвиток національної інфраструктури електронної комерції, яка має будуватися на інституціональних заходах у напрямі легалізації електронних операції.

Загалом нормативно-правове регулювання процесу електронної комерції сприяє співпраці з іншими країнами, надає можливість збуту вітчизняних товарів, оскільки кожен із учасників діє відповідно до встановлених прав та обов'язків, маючи можливість захищати свої інтереси, однак це є лише початком на шляху формування необхідних умов розвитку електронної комерції в Україні. З цією метою вважаємо за необхідне впровадження податкових канікул для нових суб'єктів електронної комерції, що стане сприятливим фактором їх розвитку на етапі становлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про платіжні системи і переказ грошей в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 05.04.2001 № 2346-III. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2346-14

2. Про електронну комерцію [Електронний ресурс] : Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/675-19

3. Бєлік І. Б. Міжнародно-правовий досвід оподаткування електронної комерції / І. Б. Бєлік // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 49–54.

4. Бочуля Т. Обліково-інформаційний аспект товароруху в системі електронної торгівлі / Т. Бочуля // Бухгалтерський облік і аудит. – 2013. – № 4. – С. 22–31. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2013_4_5

5. Бочуля Т. В. Феномен інтернет-магазину в понятійному апараті бухгалтерського обліку / Т. В. Бочуля // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. – 2012. – № 3. – С. 187–191.

6. Воробйова О. П. Нормативно-правове забезпечення електронної комерції: міжнародний досвід / О. П. Воробйова // Ефективність державного управління. – 2012. – Вип. 30. – С. 269–275.

7. Квач Я. П. Сутність та розвиток електронної торгівлі в Україні: обліковий аспект / Я. П. Квач, О. Г. Дроздова // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2015. – № 2. – С. 33–40.

8. Кот О. В. Сутність, становлення та перспективи розвитку електронної комерції України у глобальному середовищі / О. В. Кот, Д. С. Антоненко // Технологический аудит и резервы производства. – 2015. – № 2 (6). – С. 28–32.

9. Крутова А. С. Методологія та організація бухгалтерського обліку в сфері електронної торгівлі : автореф. … д-ра екон. наук : 08.00.09 / Крутова Анжеліка Сергіївна. – Київ, 2011. – 29 с.

10. Легенчук С. Ф. Методика бухгалтерського обліку процесу електронної комерції [Електронний ресурс] / С. Ф. Легенчук, Н. М. Королюк. – Режим доступу : http://chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2010/v4/NV-2010-V4_55.pdf

11. Маловичко С. В. Аналіз сучасних тенденцій та динаміки розвитку електронної торгівлі на підприємствах України / С. В. Маловичко // Проблеми економіки. – 2015. – № 2. – С. 71–77.

12. Маловичко С. В. Еволюційні засади розвитку електронної комерції / С. В. Маловичко // Економічний аналіз : зб. наук. пр. – 2014. – Т. 18. – № 2. – С. 291–297.

13. Мельничук О. С. Глобальні тенденції розвитку електронної комерції / О. С. Мельничук // Наукові праці НДФІ. – 2014. – Вип. 1. – С. 58–69.

14. Пиріг С. О. Дослідження ринку електронної комерції в Україні / С. О. Пиріг // Економічні науки. Серія: Облік і фінанси. – 2014. – Вип. 11 (1). – С. 164–170.

15. Рєзнікова В. Поняття, значення та перспективи правового забезпечення електронної комерції в Україні / В. Рєзнікова // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2015. – № 2. – С. 58–72.

16. Ходаковський П. Ухвалено Закон про електронну комерцію, 14.09.2015 р. [Електронний ресурс] / П. Ходаковський, О. Баранова. – Режим доступу : http://arzinger.ua/ua/press/newsletter/page-3/101583/

17. European B2C E-commerce Report 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.ecommercewiki.org/wikis/www.ecommercewiki.org/images/2/25/European_B2C_Ecommerce_Report_2016.pdf

18. Internet World Stats [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.internetworldstats.com/stats.htm

19. Binding J. Regulations on E-Commerce Consumer Protection Rules in China and Europe Compared – Same but Different? / J. Binding, K. Purnhagen // Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law. – 2011. – Vol. 2. – P. 186–194.

REFERENCES

Bielik, I. B. "Mizhnarodno-pravovyi dosvid opodatkuvannia elektronnoi komertsii" [International legal experience in the taxation of electronic Commerce]. *Forum prava*, no. 2 (2013): 49-54.

Bochulia, T. "Oblikovo-informatsiinyi aspekt tovarorukhu v systemi elektronnoi torhivli" [Accounting and information aspect of goods movement in the e-Commerce system]. Bukhhalterskyi oblik i audyt. http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2013_4_5

Bochulia, T. V. "Fenomen internet-mahazynu v poniatiinomu aparati bukhhalterskoho obliku" [The phenomenon of the online store in the conceptual apparatus of accounting]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriia: Ekonomichni nauky*, no. 3 (2012): 187-191.

Binding, J., and Purnhagen, K. "Regulations on E-Commerce Consumer Protection Rules in China and Europe Compared - Same but Different?"*Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law* vol. 2 (2011): 186-194.

"European B2C E-commerce Report 2016" https://www.ecommercewiki.org/wikis/www.ecommercewiki.org/images/2/25/European_B2C_Ecommerce_Report_2016.pdf

"Internet World Stats" www.internetworldstats.com/stats.htm

Kvach, Ya. P., and Drozdova, O. H. "Sutnist ta rozvytok elektronnoi torhivli v Ukraini: oblikovyi aspekt" [The nature and development of e-Commerce in Ukraine: your aspect]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky*, no. 2 (2015): 33-40.

Kot, O. V., and Antonenko, D. S. "Sutnist, stanovlennia ta perspektyvy rozvytku elektronnoi komertsii Ukrainy u hlobalnomu seredovyshchi" [The nature, formation and prospects of development of e-Commerce of Ukraine in a global environment]. *Tekhnolohycheskyi audyt y rezervy proyzvodstva*, no. 2 (6) (2015): 28-32.

Krutova, A. S. "Metodolohiia ta orhanizatsiia bukhhalterskoho obliku v sferi elektronnoi torhivli" [Methodology and organization of accounting in the field of electronic Commerce]. *avtoref. … d-ra ekon. nauk : 08.00.09*, 2011.

Khodakovskyi, P. "Ukhvaleno Zakon pro elektronnu komertsiiu, 14. 09. 2015 r." [Adopted Law on electronic Commerce, 14.09.2015]. http://arzinger.ua/ua/press/newsletter/page-3/101583/

Lehenchuk, C. F., and Koroliuk, N. M. "Metodyka bukhhalterskoho obliku protsesu elektronnoi komertsii" [The method of accounting of e-Commerce]. http://chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2010/v4/NV-2010-V4_55.pdf

[Legal Act of Ukraine] (2001). http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2346-14

[Legal Act of Ukraine] (2015). http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/675-19

Malovychko, S. V. "Analiz suchasnykh tendentsii ta dynamiky rozvytku elektronnoi torhivli na pidpryiemstvakh Ukrainy" [The analysis of current trends and dynamics of development of electronic trade in the enterprises of Ukraine]. *Problemy ekonomiky*, no. 2 (2015): 71-77.

Malovychko, S. V. "Evoliutsiini zasady rozvytku elektronnoi komertsii" [The evolutionary basis for the development of e-Commerce]. *Ekonomichnyi analiz* vol. 18, no. 2 (2014): 291-297.

Melnychuk, O. S. "Hlobalni tendentsii rozvytku elektronnoi komertsii" [Global trends in the development of e-Commerce]. *Naukovi pratsi NDFI*, no. 1 (2014): 58-69.

Pyrih, S. O. "Doslidzhennia rynku elektronnoi komertsii v Ukraini" [Research e-Commerce market in Ukraine]. *Ekonomichni nauky. Seriia: Oblik i finansy*, no. 11 (1) (2014): 164-170.

Rieznikova, V. "Poniattia, znachennia ta perspektyvy pravovoho zabezpechennia elektronnoi komertsii v Ukraini" [Definition, importance and prospects of legal support of e-Commerce in Ukraine]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*, no. 2 (2015): 58-72.

Vorobiova, O. P. "Normatyvno-pravove zabezpechennia elektronnoi komertsii: mizhnarodnyi dosvid" [Regulatory support e-Commerce: international experience]. *Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia*, no. 30 (2012): 269-275.

УДК 336.1

СУЧАСНИЙ СТАН ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ УКРАЇНИ: ПРІОРИТЕТИ, СТРАТЕГІЯ ТА РИЗИКИ

© 2016 МАЛІК Є. О., ТАБАКОВА Т. В.

УДК 336.1

Малік Є. О., Табакова Т. В.

Сучасний стан державних фінансів України: пріоритети, стратегія та ризики

Метою статті є дослідження сучасного стану державних фінансів України, визначення проблем, які стоять на перешкоді стабілізації макроекономічної ситуації у країні, та розробка стратегії досягнення економічного розвитку шляхом визначення її трьох складових. Проаналізовано сучасну макроекономічну ситуацію у країні; визначено основні показники стійкості державних фінансів; з'ясовано, що низький рівень економічного розвитку у найближчі роки залишатиметься ключовим фактором, який послаблюватиме стійкість державних фінансів країни. У зв'язку з цим надано рекомендації щодо шляхів реформування системи державних фінансів. Обґрунтовано конкретні заходи щодо їх реалізації з урахуванням актуалізації нових викликів перед Україною. У процесі дослідження обґрунтовано актуальність системних перетворень у фіскальній і монетарній політиці уряду, необхідність модернізації виробничих фондів і впровадження новітніх технологій, збільшення інвестицій в інновації на мікрорівні з метою відновлення економіки нашої держави, що в майбутньому збільшить можливості бюджету та дозволить розрахуватись з боргами.

Ключові слова: *державні фінанси, бюджетна система, державний борг, децентралізація, макрофінансова стабільність, розвиток економіки, конкурентоспроможність, монетизація ВВП, фіскальна та монетарна політика.*

Рис.: *5.* ***Табл.:*** *1.* ***Бібл.:*** *13.*

Малік Євгенія Олександрівна *– кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)*

E-mail: *malik_3@ukr.net*

Табакова Тетяна Володимирівна *– кандидат економічних наук, асистент кафедри фінансів, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)*

E-mail: *tabakova.tetiana@gmail.com*

УДК 336.1

Малик Е. А., Табакова Т. В. Современное состояние государственных финансов Украины: приоритеты, стратегия и риски

Целью статьи является исследование современного состояния государственных финансов Украины, определение проблем, которые препятствуют стабилизации макроэкономической ситуации в стране, и разработка стратегии достижения экономического развития путем определения трех составляющих обеспечения ее развития. Проанализирована современная макроэкономическая ситуация в стране; определены основные показатели устойчивости государственных финансов; установлено, что низкий уровень экономического развития в ближайшие годы будет оставаться ключевым фактором, который будет ослаблять устойчивость государственных финансов. В связи с этим даны рекомендации о путях реформирования системы государственных финансов. Обоснованы конкретные меры по их реализации с учетом актуализации новых вызовов, возникших перед Украиной. В процессе исследования обоснована актуальность системных преобразований в фискальной и монетарной политике правительства, необходимость модернизации производственных фондов и внедрения новейших технологий, увеличения инвестиций в инновации на микроуровне с целью восстановления экономики государства, что в будущем увеличит возможности бюджета и позволит погасить долги страны.

Ключевые слова: *государственные финансы, бюджетная система, государственный долг, децентрализация, макрофинансовая стабильность, развитие экономики, конкурентоспособность, монетизация ВВП, фискальная и монетарная политика.*

Рис.: *5.* ***Табл.:*** *1.* ***Библ.:*** *13.*

Малик Евгения Александровна *– кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)*

UDC 336.1

Malik E. O., Tabakova T. V. The Current State of Public Finances in Ukraine: Priorities, Strategy and Risks

The aim of the article is to study the current state of public finances in Ukraine, define the problems hindering the stabilization of the macroeconomic situation in the country and elaborate strategies for achieving the economic development by determining its three components. The current macroeconomic situation in the country is analyzed; the basic indicators of sustainability of public finances are determined. It has been found that the low level of economic development in the coming years will be the key factor weakening the sustainability of public finances in the country. In this regard recommendations on the ways of reforming the system of public finances are given. There justified concrete measures on their implementation taking into account the actualization of the new challenges that have arisen before Ukraine. In the course of the study there proved the relevance of the system transformations in the fiscal and monetary policy of the government; the need to modernize production facilities and introduce new technologies, the increase of investments in innovations at the micro level in order to restore the national economy, which in the future will increase the possibilities of the budget and allow the country to repay debts.

Keywords: *public finances, budget system, government debt, decentralization, macro-financial stability, economic development, competitiveness, monetization of GDP, fiscal and monetary policies.*

Fig.: *5.* ***Tabl.:*** *1.* ***Bibl.:*** *13.*

Malik Evgeniya O. *– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Finance, Kyiv National Economic University named after V. Hetman (54/1 Peremohy Ave., Kyiv, 03068, Ukraine)*

E-mail: *malik_3@ukr.net*

E-mail: malik_3@ukr.net

Табакова Татьяна Владимировна *– кандидат экономических наук, ассистент кафедры финансов, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)*

E-mail: tabakova.tetiana@gmail.com

Tabakova Tetiana V. *– Candidate of Sciences (Economics), Assistant, Department of Finance, Kyiv National Economic University named after V. Hetman (54/1 Peremohy Ave., Kyiv, 03068, Ukraine)*

E-mail: tabakova.tetiana@gmail.com

Вступ. Проведення комплексної реформи регіонального управління та місцевого самоврядування, підвищення рівня фінансової незалежності й автономності місцевих бюджетів, зміцнення економічного потенціалу держави, забезпечення стабільного, цільового й ефективного розподілу бюджетних коштів для реалізації соціальних та економічних програм, здійснення заходів щодо досягнення макрофінансової стабільності з метою стимулювання економічного розвитку держави в цілому та її регіонів зокрема є головними завданнями, які нині стоять перед урядом України.

Економіка України на сьогодні переживає надзвичайно складний період і потребує термінових ефективних перетворень. Стан і тенденції розвитку державних фінансів, центральною ланкою котрих є державний бюджет, належать до ключових чинників економічного зростання як розвинутих країн, так і країн, що розвиваються [4]. Потреба в ефективному управлінні бюджетними ресурсами, створенні державної стратегії соціально-економічного розвитку з урахуванням національних і регіональних інтересів, збалансованій системі державних фінансів створюють умови для системних перетворень у країні та дають поштовх до досягнення конкурентоспроможності вітчизняної економіки, її розвитку та модернізації шляхом протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам, оновлення виробничого потенціалу та інвестицій в науково-технічні розробки. Водночас на цьому шляху стоять суттєві перешкоди, пов'язані з наслідками економічної кризи, значним занепадом виробничої сфери, загрозливо високим рівнем державного боргу, макрофінансовою нестабільністю, яка загостюється внаслідок військового конфлікту на сході України.

Питання реформування державних фінансів з метою зміцнення та розвитку держави завжди було актуальним, як для світових країн-лідерів, так і для всіх інших держав. Саме тому на сьогодні відомо безліч досліджень, що йому присвячені, серед яких можна виділити роботи В. Федосова, Т. Затонацької, О. Молдована, А. Даниленка, В. Зимовця та ін. Проте окреслене питання потребує подальшого вивчення, адже існує необхідність розробки нової стратегії реформування системи державних фінансів, яка б врахувала сучасну макроекономічну ситуацію в державі та дала б відповідь на нагальні питання, вирішила б сучасні проблеми.

Виклад основного матеріалу. Стан державних фінансів і тенденції їх розвитку належать до ключових чинників економічного зростання та розвитку будь-якої країни. Збалансована система державних фінансів та ефективне управління бюджетними ресурсами забезпечують формування сприятливого макроекономічного середовища для активізації підприємницької діяльності, збільшення інвестицій, належного соціального захисту населення [3]. У той же час негаразди в системі державних фінансів негативно позначаються на макроекономічній ситуації у країні. Відсутність збалансованості між доходами та видатками бюджету, нераціональна структура бюджетних ресурсів на їх нецільове використання збільшують тиск на стабільність національної валюти, призводять до недофінансування видатків бюджету, зниження рівня життя громадян і провокують нарощування державного боргу, що зводить нанівець спроби досягнення макроекономічної і макрофінансової стабільності у країні, не говорячи про досягнення нею конкурентоспроможної позиції на міжнародному рівні.

Сучасні реалії функціонування державних фінансів України свідчать про загострення кризового стану, що зумовлено як накопиченими у попередні роки макроекономічними дисбалансами, так і наслідками політичної нестабільності. Забезпечення стійкого довгострокового розвитку країни нерозривно пов'язано з усуненням загрозливих параметрів боргового навантаження, підвищенням рівня та ефективності витрачання бюджетних коштів, зменшенням рівня тінізації економіки, реальним скороченням податкового навантаження на суб'єкти господарювання та вдосконаленням системи адміністрування податків, узгодженням цілей та орієнтирів фіскальної і монетарної політики задля стабілізації національної економіки.

Нині проблема побудови ефективно діючої системи державних фінансів надзвичайно актуальна в умовах циклічних коливань економіки, спаду виробничого потенціалу, зниження рівня життя суспільства та погіршення конкурентоспроможності нашої держави. Важливим з цього приводу, як на нашу думку, є створення умов для соціально-економічного розвитку нашої держави. У цьому аспекті важливого значення набуває визначення пріоритетних напрямків реформування системи державних фінансів.

З огляду на вказані негаразди, першочерговими проблемами, вирішення яких має стати основою реформування системи державних фінансів у середньостроковій перспективі, є:

- низький рівень розвитку економіки;
- деструктивна боргова політика;
- високий рівень інфляційних коливань;
- надмірна централізація бюджетної системи;
- неефективна структура бюджетних видатків.

Стабільне фінансове становище держави є передумовою її економічного зростання та досягнення високого рівня життя її громадян. Визначальний вплив на стійкість державних фінансів має загальний рівень розвитку економіки країни, який вимірюється за показником ВВП на одну особу за паритетом купівельної спроможності (ПКС) [5].

Рівень ВВП на одну особу за ПКС в Україні є суттєво нижчим порівняно з найближчими сусідами (Польща, Словаччина, Угорщина), у яких цей показник коливається від 25 до 28 тис. дол. США в середньому за останні три

роки [8]. В Україні ж цей показник не перевищив 9,1 тис. дол. США (табл. 1), що свідчить про надзвичайно невисокий рівень добробуту громадян, більшість яких знаходиться за межею бідності. Низький рівень економічного розвитку у найближчі роки залишатиметься ключовим фактором, який послаблюватиме стійкість державних фінансів країни порівняно зі східноєвропейськими країнами-сусідами [5].

Не менш важливим чинником, який відчутно гальмує розвиток країни, є зростання рівня державного боргу, що призводить до погіршення фіскальної спроможності держави [4]. Темпи зростання рівня державного боргу у ВВП надзвичайно високі (майже в шість разів за останні дев'ять років), що має негативний вплив на стійкість державних фінансів, яку визначають високі валютні ризики зовнішньої заборгованості, нестабільна ситуація з рефінансуванням боргів попередніх років, а також тиск боргових виплат (табл. 1). Співвідношення рівня державного боргу до ВВП країни характеризує економічну ситуацію у державі, показує можливість обслуговування державного боргу за рахунок перенесення ресурсів із виробництва товарів для внутрішнього споживання на виробництво експортних товарів [7]. Здатність фінансової системи країни фінансувати державні борги за рахунок власних ресурсів визначається цим показником (рис. 1.)

Динаміка державного боргу відносно ВВП за 2007–2015 рр. в Україні свідчить про його суттєво нижчий рівень порівняно з країнами ЄС (до 2013 р.), однак темпи його зростання у період 2014–2015 рр. є загрозливо стрімкими. Такі тенденції були обумовлені багатьма факторами, серед яких можна виділити і необхідність додаткового фінансування оборонної галузі, і наявність соціальних та інших зобов'язань держави, обов'язкових для виконання, незважаючи на економічну нестабільність (насамперед це забезпечення потреб населення у енергоносіях), і необхідність погашення попередньо взятих на себе боргів. Проте загострення і дестабілізація економічного стану України передусім пов'язана з тим, що запозичені кошти, які мають використовуватись на фінансування інвестицій та розвиток економіки, спрямовуються на розв'язання поточних негараздів. Зростання боргової залежності в Україні спричинило погіршення фіскальної спроможності держави.

Таблиця 1

Показники стійкості державних фінансів України у 2007–2015 рр. *

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ВВП на особу (тис. дол. США)**	8,1	8,5	7,3	7,7	8,3	8,5	9,1	8,2	7,5
Валовий державний борг, % до ВВП	12,3	20,0	34,7	39.9	36.3	36,5	40,3	70,2	79,4
Відношення державного та гарантованого боргу до доходів державного бюджету, %	53,5	81,8	151,1	179,7	150,4	149,0	172,4	308,3	294,1
Частка зовнішнього боргу у загальній сумі державного боргу, %	78,8	75,4	66,8	64,0	63,3	59,9	51,4	55,6	52,6
Відношення державних витрат до ВВП, %	31,4	32,6	33,7	34,9	32,0	34,9	34,8	33,4	29,1
Індекс інфляції, %	116,6	122,3	112,3	109,1	104,6	99,8	100,5	124,9	143,3
Рівень монетизації на кінець періоду, %	55,0	54,4	53,4	55,2	52,6	54,8	62,5	61,1	50,2

**Джерело*: сформовано авторами на основі [10–12]

***Джерело*: сформовано авторами за статистичною інформацією Міжнародного валютного фонду [8]

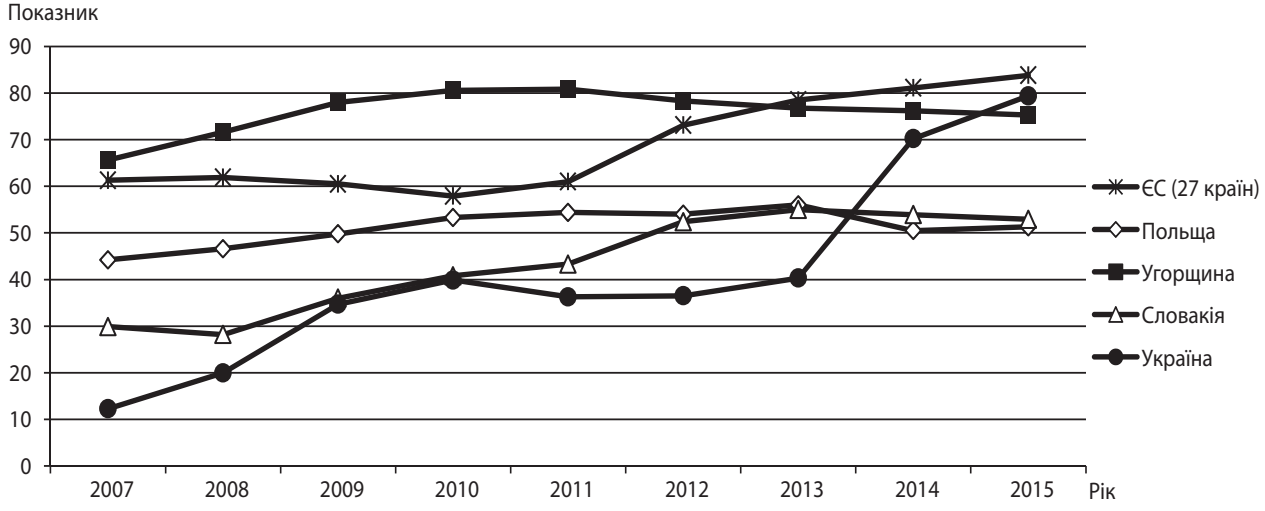

Рис. 1. Державний валовий борг відносно ВВП країн Європи у 2007–2015 рр., %

Джерело: сформовано авторами на основі [10; 13]

Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до доходів державного бюджету зросло з 53,5 % в 2007 р. до 308,3 % в 2014 р., у той час як максимальне припустиме значення цього показника для країн із ринками, що формуються, становить 100 % [5], у 2015 р. цей показник скоротився, проте його значення набагато перевищує гранично допустиме (табл. 1). Наслідком стрімкого зростання державного боргу (у поєднанні з високою вартістю запозичень) стало збільшення витрат на його погашення та обслуговування. Лише у 2014 р. такі витрати становили майже половину доходів та третину витрат державного бюджету (відповідно 47,3 % та 32,3 %) [5].

Зменшення рівня інфляції – одне з нагальних завдань, яке стоїть перед урядом, адже досягнення стійкості державних фінансів неможливе в умовах зниження передумов для нагромадження капіталів. За останні дев'ять років інфляційні коливання в Україні були досить нерівномірними (табл. 1) та спостерігався їх високий рівень. У цій же табл. 1 бачимо, що динаміка нагромадження фінансових ресурсів (за вимір взято грошовий агрегат широких грошей), у свою чергу, свідчить про зростання рівня монетизації ВВП в Україні у період з 2007 по 2015 рр. порівняно з 2000–2006 рр. (коли цей показник в середньому складав 33,4 % [12]). Значення рівня монетизації ВВП, який є основним індикатором зусиль держави та Національного банку України та характеризує ефективність управління грошовою масою, має нерівномірну тенденцію в нашій державі. Україна, Польща, Латвія мають приблизно однаковий рівень монетизації ВВП, проте купівельна спроможність населення зовсім різна [7]. Монетизація економіки має сприяти ефективному поповненню каналів грошового обігу необхідними грошовими коштами і створює основу для забезпечення зростання заощаджень населення, але для цього необхідно досягти приросту грошової маси у ВВП країни без інфляційного зростання, зростання банківських депозитів і зниження доларизації економіки, збільшення інвестиційних вкладень у пріоритетні галузі економіки [7].

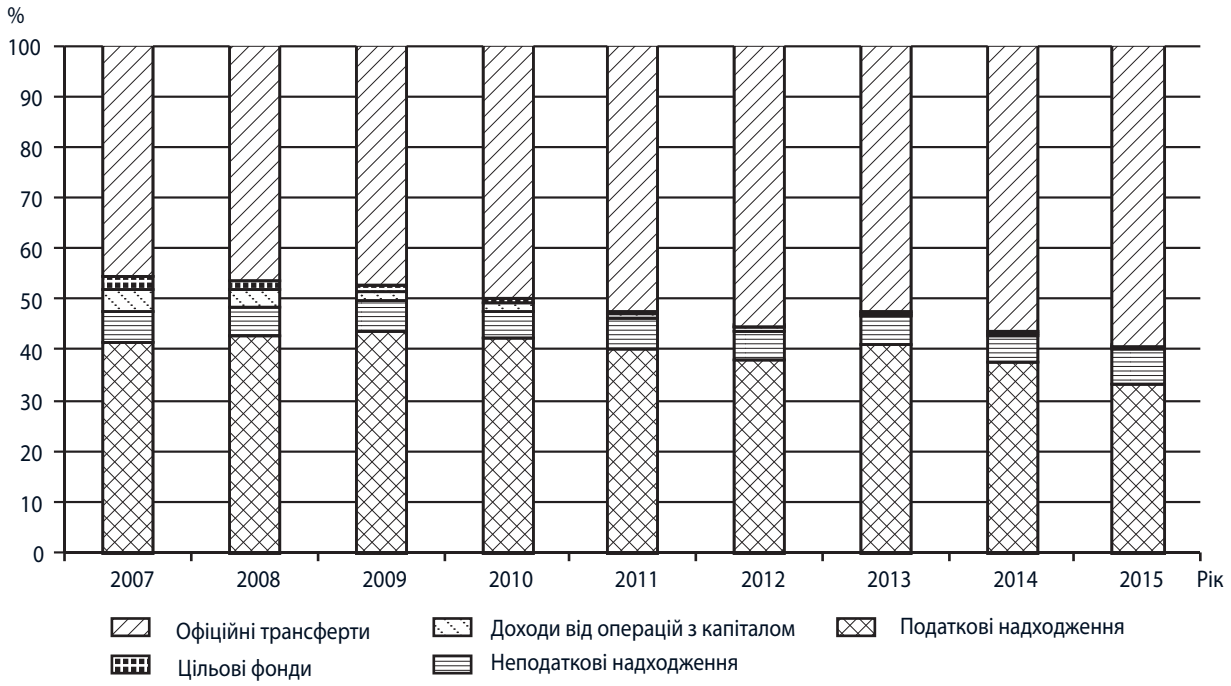

Рис. 2. Структура доходів місцевих бюджетів України у 2007–2015 рр., %

Джерело: сформовано авторами на основі [10]

Значною проблемою державних фінансів є надмірна централізація бюджетної системи, що послаблює зацікавленість органів місцевого самоврядування у збільшенні доходів за чинними статтями, та пошук нових джерел доходів [3]. З метою забезпечення реформування місцевого самоврядування в Україні першочерговим завданням є децентралізація влади. А для цього необхідним кроком є зміна адміністративно-територіального устрою у країні, передача повноважень і ресурсів на місцевий рівень.

Проведення бюджетної децентралізації полягає у зменшені обсягів трансфертів із державного бюджету та зміцнення дохідної бази місцевих бюджетів. Україна взяла курс на проведення децентралізації в останні роки, так джерела наповнення місцевих бюджетів було розширено за рахунок передачі з державного бюджету: 100 % плати за надання адмінпослуг, 100 % державного мита, 10 % податку на прибуток підприємств [9]. Водночас у структурі доходів місцевих бюджетів в Україні частка міжбюджетних трансфертів має тенденцію до зростання і становить близько 60 % у 2015 р. (рис. 2), що є свідченням високої залежності територіальних громад від фінансування з державного бюджету. Для прикладу, після проведення децентралізації структура доходів бюджету муніципалітету в Данії мала такий вигляд: 57 % – податок на доходи фізичних осіб, 7 % – земельний податок, державні субсидії та дотації – 22 %, плата за послуги – 12 %, податок від компаній – 2 %, інші – менше 1 % [6, с. 14]. У Швеції структура доходів муніципалітетів така: 67 % складають податки на доходи фізич-

них осіб, 14 % – нецільові субвенції, а 4 % – цільові субвенції, 6 % – збори, 3 % – рента й оренда [6, с. 21].

Доцільним, на наш погляд, є побудова ефективної системи фінансування місцевого самоврядування в Україні на основі трьох фундаментальних складових: 1) основним податком, що формує більшість ресурсів місцевого самоврядування, має бути податок на доходи фізичних осіб; 2) елемент державного фінансування місцевого самоврядування існує лише в частині забезпечення окремих повноважень; 3) вирівнювання спроможностей сильних та економічно слабких територій здійснюється через субвенції вирівнювання з державного бюджету.

В умовах подолання військової агресії, подальшої відбудови країни та її економічної переорієнтації важливим є проведення виваженої бюджетної політики та посилення контролю за ефективністю витрачання бюджетних коштів. Тобто необхідно започаткувати у країні нову систему державних видатків, яка передбачала б посилення ролі місцевих бюджетів [1].

Не менш важливим дестабілізуючим фактором, що веде до нецільового використання бюджетних коштів, є відсутність належного регулювання видаткової політики розпорядників бюджетних коштів [5]. В умовах подолання наслідків фінансової кризи уряди більшості країн, незалежно від рівня розвитку національних економік, застосовують потужні фіскальні інструменти впливу на економічне зростання. Одним із чинників стимулювання макроекономічної динаміки є вдосконалення державної бюджетної політики України у сфері видатків як важливого пріоритету реалізації соціально-економічної політики держави [1].

Як відомо, зі збільшенням частки державних витрат у ВВП зростає ступінь розвитку сектора фінансових корпорацій у країні, а отже, з'являються нові можливості боргового фінансування потреб, і економіка отримує можливість зниження фіскального навантаження на домогосподарства та на сектор малого та середнього бізнесу [2, с. 216]. Частка бюджетних витрат у ВВП України знаходиться на високому рівні (44,6 % в середньому за 2007–2015 рр.) порівняно з розвинутими зарубіжними країнами. Наприклад, частка витрат у ВВП в середньому за останні десять років у Франції складає 55,8 %, у Бельгії – 53,4 %, в Італії – 49,8 %, а у Великобританії – 45,4 % [13]. Україна є лідером серед країн стосовно швидкості нарощення частки державних витрат у відсотках до ВВП, проте рівень життя порівняно з провідними державами світу, такими як, наприклад, США, Німеччина чи Японія, є невисоким, що говорить про неефективність витрачання бюджетних коштів [7].

На наш погляд, найбільшою проблемою при розподілі бюджетних коштів є нераціональна структура видатків бюджету (рис. 3).

Частка видатків на освіту в Україні в середньому становить 6,5 % ВВП, видатки на охорону здоров'я в середньому складають 3,8 % ВВП за аналізований період. У за-

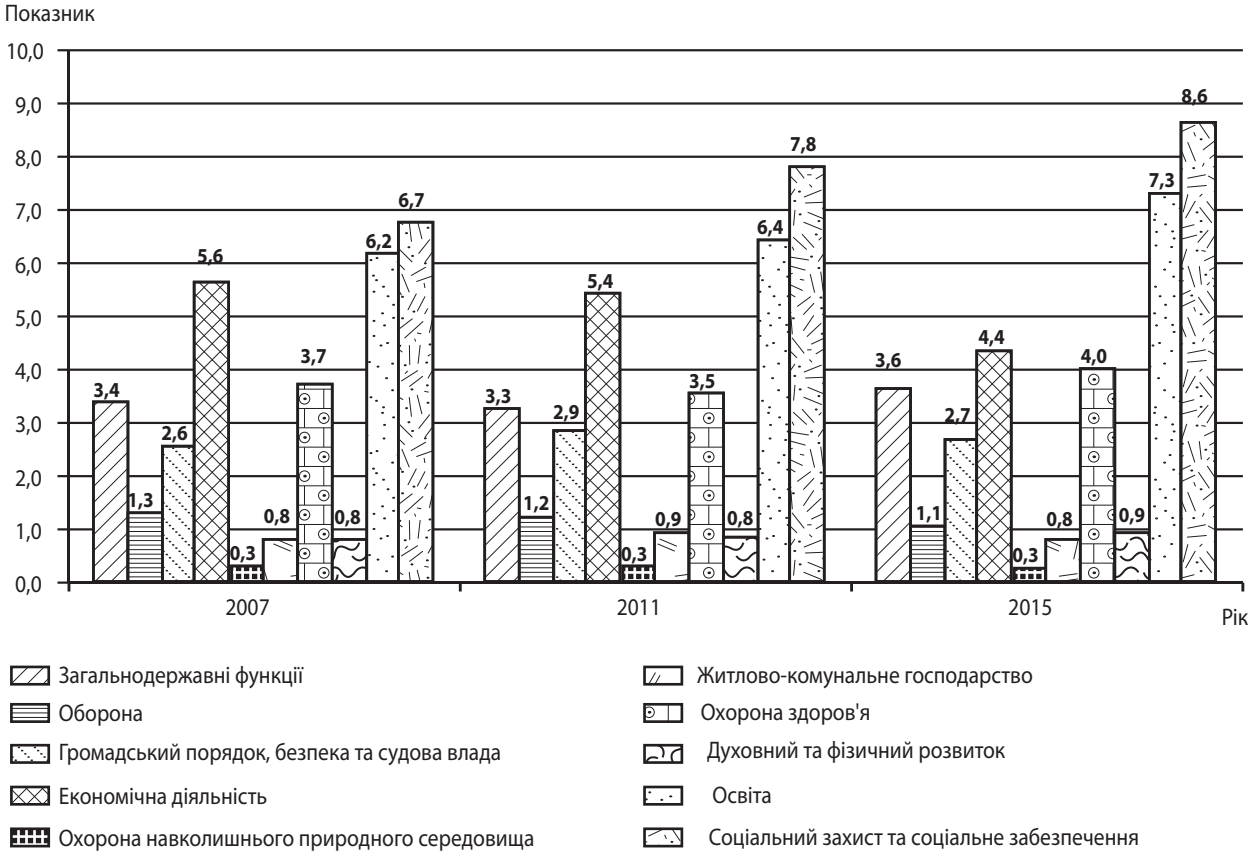

Рис. 3. Структура видатків зведеного бюджету України за 2007–2015 рр. відносно ВВП, %

Джерело: сформовано авторами на основі [10]

рубіжних країн ці показники знаходяться на вищому рівні (не говорячи вже про якість наданих послуг): у Бельгії 6,3 % ВВП становлять видатки на освіту і 8,1 % ВВП – видатки на охорону здоров'я, в Данії – 7,2 % та 8,7 % ВВП відповідно [13]. Структура видатків свідчить, що фінансування економічної діяльності має тенденцію до скорочення в Україні і складає 4,4 % ВВП у 2015 р. Для порівняння: у Чехії та Словаччині на підтримку економіки виділяється 6,1 % ВВП та 5,7 % ВВП відповідно [13]. У той же час видатки бюджету, спрямовані на бюрократичний апарат, в Україні значно перевищують відповідні показники зарубіжних країн. Фінансування громадського порядку, безпеки та судової влади, які в середньому становили 2,7 % ВВП в Україні, в Данії не перевищують 1 % ВВП, а в Німеччині – 1,6 % ВВП [13]. Крім цього, спостерігається низький рівень фінансування наукових розробок і досліджень (рис. 4), що обумов-

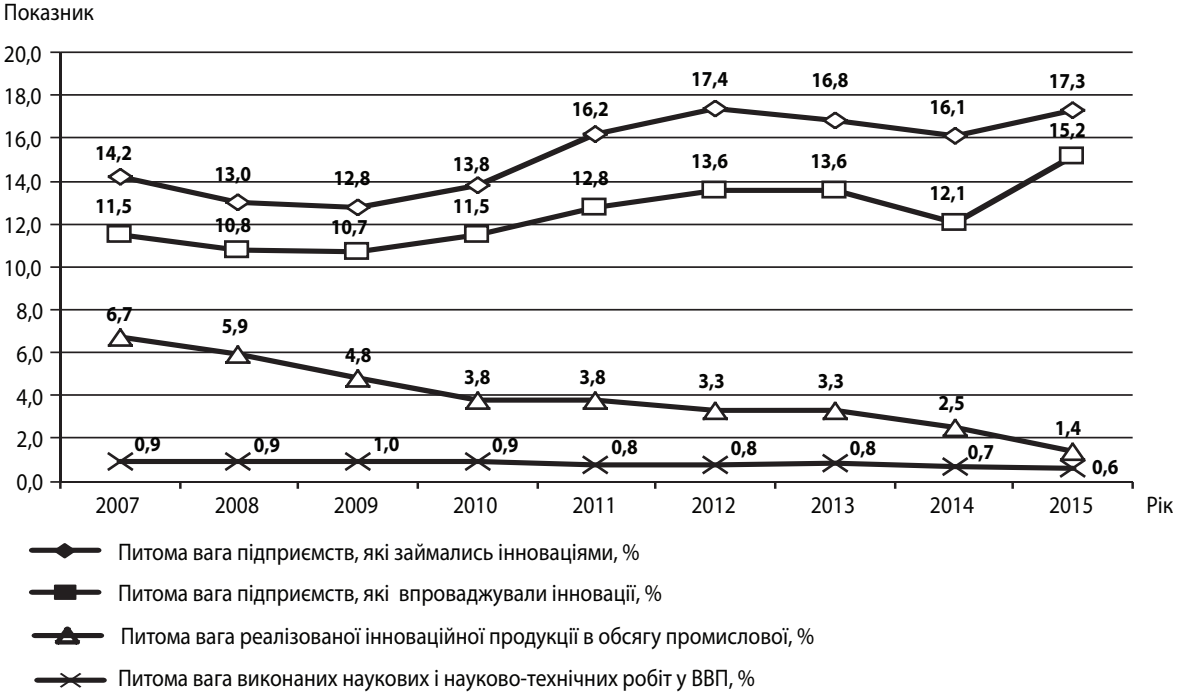

Рис. 4. Динаміка часток інноваційної діяльності в Україні у 2007–2015 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [11]

лено необхідністю відновлення конкурентоспроможності національної економіки та дає підстави дійти висновку про неефективність сучасної системи підтримки розвитку науки та інновацій. В умовах постійного скорочення видатків бюджету й обмеження фінансових ресурсів держави надзвичайним, на нашу думку, є саме раціоналізація структури видатків.

Тобто для стабілізації стану національної економіки у довгостроковій перспективі в Україні необхідно забезпечити підвищення рівня та ефективності викладення бюджетних коштів внаслідок збільшення питомої ваги видатків, спрямованих на розвиток і модернізацію економіки, шляхом скорочення видатків на підтримання бюрократичного апарату, зменшення податкового тиску на суб'єктів господарювання шляхом удосконалення системи адміністрування податків, що сприятиме збільшенню обсягів власних коштів підприємств, які можуть бути спрямовані на інвестиційні цілі. Основною загрозою для безпеки сектора державних фінансів України на сучасному етапі є поглиблення економічної кризи, яка загострюється внаслідок погіршення фінансового стану підприємств, банків, що підвищує ризики недоотримання державою податків, веде до зростання дефіциту державного бюджету та державного боргу [5].

Через призму дослідження зазначених негараздів, які випали на долю нашої держави, якісні зміни в системі державних фінансів повинні мати комплексний характер для відновлення фінансової спроможності мікрорівня (рис. 5).

Вирішення проблем української економіки потребує комплексного підходу. Сьогодні економіка та державні фінанси України перебувають у складному стані, що зумовлено як внутрішніми й зовнішніми загрозами, так і наслідками розпаду існуючої системи державного управління, невідповідністю здійснюваної останніми роками економічної й соціальної політики реальним потребам держави. Виважена боргова політика, реальне розширення фінансових можливостей регіонів, збільшення питомої ваги видатків, спрямованих на соціально-економічний розвиток країни, дозволить створити фіскальну політику, яка буде сприяти розвитку держави. Скорочення рівня інфляції, ефективне управління дефіцитом платіжного балансу з одночасним збільшенням інвестицій і інновацій, модернізацією виробничих фондів та створенням умов для відновлення фінансової спроможності мікрорівня позитивно вплине на економічний стан держави та створить умови для макрофінансової стабілізації.

Рис. 5. Складові забезпечення економічного розвитку держави

Джерело: сформовано авторами

Висновок. Таким чином, можна дійти висновків, що сучасний стан державних фінансів свідчить про необхідність створення додаткових умов для відновлення конкурентоспроможності нашої держави та забезпечення її розвитку. Неспроможність української економіки досягти макроекономічної та макрофінансової стабільності можна пояснити багатьма факторами, серед яких і надмірна централізація бюджетної системи, і неефективна структура видатків бюджету, і деструктивна боргова політика, і непередбачувані інфляційні коливання, і, як наслідок, низький рівень життя громадян. Однак, враховуючи наявні проблеми, головною метою при досягненні стабільності національної економіки має стати створення умов для поступового відновлення і модернізації виробництва шляхом відновлення фінансової спроможності мікрорівня, змін у фіскальній і монетарній політиці, які мають бути узгодженими в довгостроковій перспективі, сприяти досягненню сталого економічного зростання при низькому рівні безробіття за довгострокової цінової стабільності та зовнішньої стійкості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Затонацька Т. Г. Перспективи та передумови бюджетної децентралізації в Україні на сучасному етапі / Т. Г. Затонацька, Є. Ю. Кузькін, А. В. Ставицький // Наукові праці Науково-дослідного фінансового інституту. – 2015. – № 1 (70). – С. 74–86.

2. Зимовець В. В. Державна фінансова політика економічного розвитку / В. В. Зимовець. – Київ : Ін-т економіки та прогнозування. – 2010. – 356 с.

3. Квач Я. П. Проблеми та перспективи реформування державних фінансів в Україні / Я. П. Квач // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2015. – № 1. – С. 112–121.

4. Молдован О. О. Новий етап реформи системи державних фінансів України: ключові пріоритети та завдання / О. О. Молдован // Фінанси України. – 2014. – № 8. – С. 57–69.

5. Моніторинг факторів, що створюють ризики стійкості державних фінансів України: науково-аналітичні матеріали / А. І. Даниленко, В. В. Зимовець ; НАН України. – Київ : Ін-т економіки та прогнозування. – 2015. – С. 2–13.

6. Ткачук А. Скандинавський шлях. Досвід реформ адміністративно-територіального устрою і місцевого самоврядування в Данії та Швеції / Анатолій Ткачук. – Київ : Логос. – 2015. – 124 с.

7. Циганов С. А. Фіскальна і монетарна політика – складові забезпечення макрофінансової стабільності національної економіки / С. А. Циганов, Т. В. Табакова // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 5 (219). – С. 34–38.

8. Звіт Міжнародного валютного фонду «ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності» від квітня 2016 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду. – Режим доступу : http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/01/weodata/index.aspx

9. Інфографіка: фінансова децентралізація [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства фінансів України. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=409155&cat_id=397854

10. Річні звіти МФУ «Про виконання Державного бюджету України за 2007–2015 роки [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства фінансів України. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=51703

11. Статистична інформація Державного комітету статистики України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/

12. Статистична інформація Національного банку України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Національного банку України. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua

13. Статистичні звіти Єврокомісії від 27.09.2016 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Європейської комісії. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=teina225&plugin=1

REFERENCES

Danylenko, A. I., and Zymovets, V. V. *Monitorynh faktoriv, shcho stvoriuiut ryzyky stiikosti derzhavnykh finansiv Ukrainy* [Monitoring of factors that create risks for the sustainability of public finances of Ukraine]. Kyiv: In-t ekonomiky ta prohnozuvannia, 2015.

"Infohrafika: finansova detsentralizatsiia" [Infographics: financial decentralization]. Ofitsiinyi sait Ministerstva finansiv Ukrainy. http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=409155&cat_id=397854

Kvach, Ya. P. "Problemy ta perspektyvy reformuvannia derzhavnykh finansiv v Ukraini" [Problems and prospects of reforming public Finance in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy*, no. 1 (2015): 112-121.

Moldovan, O. O. "Novyi etap reformy systemy derzhavnykh finansiv Ukrainy: kliuchovi priorytety ta zavdannia" [A new stage of reform of public finances in Ukraine: key priorities and challenges]. *Finansy Ukrainy*, no. 8 (2014): 57-69.

"Richni zvity MFU «Pro vykonannia Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy za 2007-2015 rr. " [Annual reports of the IFIs «On execution of the State budget of Ukraine for 2007-2015]. Ofitsiinyi sait Ministerstva finansiv Ukrainy. http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=51703

"Statystychna informatsiia Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy" [Statistical information of the State statistics Committee of Ukraine]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. http://www.ukrstat.gov.ua/

"Statystychna informatsiia Natsionalnoho banku Ukrainy" [Statistical information of the National Bank of Ukraine]. Ofitsiinyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy. http://www.bank.gov.ua

"Statystychni zvity Yevrokomisii vid 27.09. 2016" [Statistical reports of the Commission of 27. 09. 2016]. Ofitsiinyi sait Yevropeiskoi komisii. http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=teina225&plugin=1

Tkachuk, A. *Skandynavskyi shliakh. Dosvid reform administratyvno-terytorialnoho ustroiu i mistsevoho samovriaduvannia v Danii ta Shvetsii* [The Scandinavian way. The experience of reforms of the administrative-territorial device and local self-government in Denmark and Sweden]. Kyiv: Lohos, 2015.

Tsyhanov, S. A. "Fiskalna i monetarna polityka - skladovi zabezpechennia makrofinansovoi stabilnosti natsionalnoi ekonomiky" [Fiscal and monetary policy components of ensuring macrofinancial stability of the national economy]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, no. 5 (219) (2014): 34-38.

Zymovets, V. V. *Derzhavna finansova polityka ekonomichnoho rozvytku* [State financial policy of economic development]. Kyiv: In-t ekonomiky ta prohnozuvannia, 2010.

Zatonatska, T. H., Kuzkin, Ye. Yu., and Stavytskyi, A. V. "Perspektyvy ta peredumovy biudzhetnoi detsentralizatsii v Ukraini na suchasnomu etapi" [Prospects and preconditions of fiscal decentralization in Ukraine at the present stage]. *Naukovi pratsi Naukovo-doslidnoho finansovoho instytutu*, no. 1 (70) (2015): 74-86.

"Zvit Mizhnarodnoho valiutnoho fondu «VVP na dushu naselennia za parytetom kupivelnoi spromozhnosti» vid kvitnia 2016 r." [Report of the International monetary Fund «GDP per capita at purchasing power parity» from April 2016]. http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/01/weodata/index.aspx

УДК 339.97:656.61

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ БЕЗПЕКИ СУДНОПЛАВСТВА

© 2016 **ПОЗНАНСЬКА І. В.**

УДК 339.97:656.61

Познанська І. В.

Організаційно-економічні аспекти впровадження міжнародних стандартів безпеки судноплавства

Метою статті є дослідження питань і проблем впровадження нових стандартів безпеки міжнародного морського судноплавства. Досліджено причини виникнення потреби щодо заснування міжнародного інституту, який забезпечуватиме контроль за безпекою торговельного судноплавства з боку держави порту. Визначено принцип роботи й організаційний механізм забезпечення контролю суден державою порту Паризького меморандуму про взаєморозуміння взагалі та Чорноморського меморандуму зокрема. Виділено основні критерії ранжування держав прапору відповідно до стану суден, що до них зараховуються, за ступенем відповідності вимогам безпеки судноплавства. Виділено основні критерії перевірок відповідності МоВ та такі, що найбільш часто зустрічаються в міжнародному судноплавстві та українських судноплавних компаній. Обґрунтовано необхідність створення умов для українських судновласників по заохоченню модернізації суден щодо безпеки навколишнього середовища та приділення особливої уваги до відповідності умов праці та відпочинку моряків міжнародним стандартам.

Ключові слова: *безпека судноплавства, Паризький меморандум про взаєморозуміння щодо контролю суден державою порту, українські судноплавні компанії, Чорноморський меморандум, держава прапору.*

Рис.: *2.* ***Табл.:*** *1.* ***Бібл.:*** *8.*

Познанська Інна Володимирівна *– кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу ринку транспортних послуг, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України (Французький бульвар, 29, Одеса, 65044, Україна)*

E-mail: *poznansky2007@yandex.ru*

УДК 339.97:656.61

Познанская И. В. Организационно-экономические аспекты внедрения международных стандартов безопасности судоходства

Целью статьи является исследование вопросов и проблем внедрения новых стандартов безопасности международного морского судоходства. Исследованы причины возникновения потребности в учреждении международного института, который будет обеспечивать контроль над безопасностью торгового судоходства со стороны государства порта. Определен принцип работы и организационный механизм обеспечения контроля судов государством порта Парижского меморандума о взаимопонимании вообще и Черноморского меморандума в частности. Выделены основные критерии ранжирования государств флага в соответствии с состоянием судов, которые к ним причисляются, по степени соответствия требованиям безопасности судоходства. Выделены основные критерии проверок соответствия МоВ и наиболее часто встречающиеся в международном судоходстве и при проверках украинских судоходных компаний. Обоснована необходимость создания условий для украинских судовладельцев по поощрению модернизации судов относительно безопасности окружающей среды и обращения особого внимания на соответствие условий труда и отдыха моряков международным стандартам.

Ключевые слова: *безопасность судоходства, Парижский меморандум о взаимопонимании по контролю судов государством порта, украинские судоходные компании, Черноморский меморандум, государство флага.*

Рис.: *2.* ***Табл.:*** *1.* ***Библ.:*** *8.*

Познанская Инна Владимировна *– кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, старший научный сотрудник отдела рынка транспортных услуг, Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины (Французский бульвар, 29, Одесса, 65044, Украина)*

E-mail: *poznansky2007@yandex.ru*

UDC 339.97:656.61

Poznanska I. V. Organizational-Economic Aspects of the Implementation of International Standards for Safety of Maritime Navigation

The aim of the article is to study issues and problems of the implementation of new safety standards for international maritime navigation. The causes of the need for establishment of an international institution that will ensure control over the safety of merchant shipping by the port state have been studied. There has been defined the principles of work and organizational mechanism for port state control provided by the Paris Memorandum of Understanding in general and the Black Sea Memorandum in particular. The basic criteria for the ranking of the flag state in accordance with the condition of vessels registered in them, by the degree of their correspondence to the requirements of safe navigation have been identified. The basic criteria for inspections of compliance with the Memorandum of Understanding and those most commonly applied in international navigation and inspections of Ukrainian shipping companies have been determined. The necessity of creating conditions for Ukrainian ship owners to promote the modernization of vessels with respect to safety of the environment and paying special attention to compliance of the conditions of work and rest of seafarers with international standards has been justified.

Keywords: *safety of navigation, Paris Memorandum of Understanding on Port State Control, Ukrainian shipping companies, the Black Sea Memorandum, the flag state.*

Fig.: *2.* ***Tabl.:*** *1.* ***Bibl.:*** *8.*

Poznanska Inna V. *– Candidate of Sciences (Economics), Senior Research Fellow, Senior Research Fellow, Department of Transport Market, Institute of Market Problems and Economic-Ecological Research of NAS of Ukraine (29 Frantsuzkyi Blvd., Odesa, 65044, Ukraine)*

E-mail: *poznansky2007@yandex.ru*

Вступ. Безпека у сфері міжнародного судноплавства є однією з проблем, якій на сьогодні приділено велику увагу при здійсненні міжнародної торгівлі. Морське судноплавство здавна пов'язане з певним ризиком, тому що не завжди судно в змозі протистояти морській стихії. І в наш час трапляються не тільки пошкодження, а й загибель суден через незадовільні міцності, остійності, надійності обладнання і оснащення судна, неправильного розміщення вантажу, помилок у судноводінні, а також внаслідок пожеж, зіткнень і посадок на мілину. Тому підвищення безпеки плавання суден завжди було серйозним завданням. Для реалізації цього завдання світовою спільнотою робляться кроки, спрямовані на уніфікацію міжнародних стандартів, закріплення в національних законодавствах норм міжнародного права, а також посилення вимог, що пред'являються до технічних засобів судноплавства і командам цих транспортних засобів. Міжнародні норми стосуються безпеки мореплавання, міжнародно-правових актів, що відносяться до цієї тематики, проблемі піратства, а також заходів боротьби з актами незаконного проникнення на судно в міжнародному і національних законодавствах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість публікацій у цій сфері присвячені формулюванню основних вимог міжнародно-правових актів [1; 2] Деякі роботи висвітлюють відображення впливу прийняття міжнародних стандартів безпеки морського судноплавства на показники роботи флоту [3; 4]. Низка робіт присвячена питанням відповідності міжнародним нормам безпеки судноплавства національного законодавства [5].

Постановка завдання. Дослідження присвячено аналізу роботи Паризького Меморандуму про взаєморозуміння щодо контролю суден державою порту, етапам адаптації його на регіональному рівні та реалізації зобов'язань України. Виявлення недоліків у роботі українського судноплавства повинно створити умови для їх своєчасного усунення та зміцнити позиції України на міжнародному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування ефективного механізму забезпечення безпеки судноплавства було досить тривалим та є результатом співпраці багатьох країн. Низка надзвичайних подій на морі призвела до розуміння необхідності більш пильної уваги до проблем охорони навколишнього середовища щодо експлуатації флоту. Майже 40 років тому після сильного політичного резонансу від крупного розливу танкера «Amoco Cadiz» Європейський Союз висунув пропозицію про заснування міжнародного інституту по контролю судноплавства, який сформулював би більш суворі правила щодо безпеки судноплавства, та першочерговим завданням було поступове виведення з експлуатації субстандартних суден, тобто обов'язкове оснащення танкерів подвійним дном. Паризький меморандум як регіональна угода існує з 1982 року між 14 європейськими державами та після поправок, прийнятих Міжнародною морською організацією, а також різноманітними директивами ЄС, сьогодні нараховує 27 країнчленів і має статус міжнародної адміністративної угоди між портовими властями, які повинні забезпечувати ефективну систему контролю суден з метою запобігання та усунення порушень вимог безпеки судноплавства для суден, що заходять у порт, без дискримінації прапора судна.

Відносно безпеки судноплавства усі іноземні торговельні судна проходять перевірку на відповідність вимогам 7 міжнародних конвенцій, які стосуються охорони людського життя на морі, цивільної відповідальності за шкоду від розливу нафти та умов праці моряків. підготовки та дипломування моряків і несення вахти, вантажної марки, обмірювання суден, запобіганню зіткненню суден на морі, забрудненню з суден,

Відповідно до міжнародних правил, передбачених міжнародними морськими конвенціями, відповідальність за безпеку судноплавства покладено на державу прапора, тобто на державу, під прапором якої зареєстровано судно. Поняття «контролю суден державою порту» (PSC) з'являється у той момент, коли судновласники, класифікаційні товариства та адміністрації з контролю суден держави прапора не змогли відповідати вимогам міжнародних морських конвенцій. Держави порту уповноважені контролювати іноземні судна, що заходять до їх портів, на відповідність міжнародним вимогам і, в разі необхідності, контролювати усунення виявлених невідповідностей до моменту виходу суден із порту.

В останні роки контроль суден державою порту набув широкого визнання та сприяв встановленню єдиного уніфікованого підходу до ефективної реалізації положень щодо контролю за безпекою судноплавства.

Сьогодні у світі комітети меморандумів про взаєморозуміння щодо контролю суден державою порту розрізняють за географічною приналежністю:

1) Паризький меморандум (Європейський та Північно-Атлантичний регіон);
2) Меморандум Вінья-дель-Мар (Латиноамериканський регіон);
3) Токійський меморандум (Азійсько-Тихоокеанський регіон);
4) Карибський меморандум (Карибський регіон);
5) Середземноморський меморандум (Середземноморський регіон);
6) Індоокеанський меморандум (Індоокеанський регіон);
7) Абуджійський меморандум (Західний та Центральноафриканський регіон);
8) Чорноморський меморандум (Чорноморський регіон).

7 квітня 2000 року 6 чорноморських держав – Україна, Грузія, Румунія, Республіка Болгарія, Турецька Республіка та Російська Федерація – підписали Меморандум про взаєморозуміння щодо контролю суден державою порту в Чорноморському регіоні (далі – Чорноморський меморандум).

Виконавчим органом Чорноморського меморандуму є Комітет, який займається питаннями політики, фінансів і управління, та скликається один раз на рік почергово в кожній з держав-учасниць. Роботу Комітету Чорноморського меморандуму забезпечує Секретаріат, штаб-квартира якого розташована в м. Стамбулі. Основними напрямами діяльності Чорноморського меморандуму є забезпечення безпеки судноплавства, охорона людського життя на морі та захист навколишнього середовища.

В Україні за реалізацію зобов'язань у рамках Чорноморського меморандуму та проведення контролю суден

державою порту покладено на Державну інспекцію України з безпеки на морському та річковому транспорті. За час роботи Укрморрічінспекції в рамках виконання PSC проведено велику кількість семінарів і тренінгів для інспекторів міжрегіональних територіальних органів Укрморрічінспекції, а також організовано та проведено 13-те засідання Комітету Чорноморського меморандуму в м. Одесі.

Контроль відповідності вимогам безпеки судноплавства з боку держави порту не нівелює обов'язки держави прапору в цьому напрямку, навпаки, основна відповідальність залишається на державі прапору. Функція держави порту в даному випадку допоміжна та має за свою мету спільно з державою прапору працювати над поступовим і планомірним створенням ефективної системи контролю за виконанням міжнародних вимог безпеки судноплавства. Інтереси держави порту щодо запобігання забрудненню акваторії свого порту дають поштовх до більш уважного ставлення до виконання вимог, що стає причиною усунення упущень, які мають місце та не були усунені державою прапору. Але, ці функції держави порту не повинні створювати умови для випадків зловживанням своїми обов'язками та бути організованими таким чином щоб звести до мінімуму затримку судна для цих операцій.

В недавньому минулому ще наприкінці 20-го століття інспектування суден відносно відповідності міжнародним вимогам було досить формальним і поверхневим та полягала у тому, що уповноважена особа здійснювала перевірку наявності на борту судна свідоцтва, виданого відповідно до Міжнародної конвенції про вантажну марку 1966 року, та обмежувалась тільки деякими параметрами безпеки. Практично такий же порядок перевірки передбачено в Міжнародній конвенції про запобігання забрудненню з суден 1973 року зі змінами 1978 року (МАРПОЛ 73/78), але у разі виявлення явних невідповідностей стану судна власті порту вже мали право затримати вихід із порту судна до усунення невідповідностей та за умови повної безпеки судна для морського середовища у найближчій судноремонтній верфі. І тільки в 1982 році роль держави порту у контролі за морськими суднами розширюється, і перевірка здійснюється як відносно вимог експлуатації, так і відносно впровадження системи управління на борту судна і компетентності офіцерського та командного складу. Проте посилення ролі держави порту не всі прийняли позитивно, вважаючи це порушенням прав і міжнародних вимог.

Згодом Паризький Меморандум про взаєморозуміння поступово отримував все більше визнання в міжнародному співтоваристві. В 1991 році ІМО були представлені та визнані резолюції відносно контролю за виконанням експлуатаційних вимог, а в 1997 році результати перевірок підтвердили достатню ефективність прийнятих норм відносно субстандартного судноплавства. Крім того, для суден, що відповідають технічним вимогам і мають позитивний імідж відносно відповідності вимогам безпеки, час перевірок значно зменшився, і навпаки, для суден з негативною історією перевірок значно підвищено ефективність перевірок. Це стало можливим за рахунок створення системи оцінки потенційно небезпечних прапорів, що виявляє, який ступінь уваги потребує конкретне судно а також який час потрібен для його перевірки.

З 2005 р. Паризький меморандум став міжурядовою організацією. Виконавчим органом Паризького меморандуму є комітет з контролю держави порту, який збирається в одній з 27 держав-членів і складається з представників Німеччини, Естонії, Норвегії, Російської Федерації та Євросоюзу. Комітет порушує питання політики щодо регіонального посилення контролю з боку держави порту, оцінки роботи технічних і цільових груп, приймає рішення про адміністративні процедури.

З 1999 р. Паризький меморандум публікує 3 списки держав прапора, що містяться в річних звітах:

- білий список, до складу якого входять держави прапора, судна яких, як правило, відповідають міжнародним стандартам;
- сірий список, що включає держави прапора, які мають середні дані по перевіркам контролю держави порту;
- чорний список, що складається з держав прапора, судна яких мають низькі показники безпеки.

Списки держав прапора, в яких держави отримують рейтинг відповідно до коефіцієнта націлювання, що виражає відношення кількості затримань суден до кількості інспекцій з боку держави порту відповідного флоту, так що зростання кількості перевірок покращує рейтинг, а зростання кількості затримань субстандартних суден – погіршує його, причому перевірці підлягають торговельні судна під прапором будь-якої країни, аж ніяк не тільки держав-членів Паризького меморандуму. У 2013 році в «білий список» перейшли Казахстан, Саудівська Аравія, Швейцарія та Індія. З «білого списку» в «сірий» перейшли Іспанія, Литва, Польща і Таїланд. Беліз і ще 10 прапорів з Танзанією в кінці списку перейшли з «сірого списку» в «чорний». На сьогодні «білий список» складається з 43 прапорів, на чолі якого Франція, Гонконг і Багамські острови. Пріоритет, який присвоєно КНДР і Болівії, поміщає морські судна під прапором цих держав у зону дуже високого ризику. Замикала «чорний список» Україна, яка перебуває між Монголією і Домініканою, що займає місце, яке відкриває «сірий список». Порівняно з 2013 роком кількість прапорів у «білому списку» зменшилася на 3 прапори при загальній кількості у 43 прапори. Нова у «білому списку» є Індія, яка була у «сірому» у минулому році. Франція була найвища в списку з точки зору продуктивності за три роки поспіль. Наступний в лінійці кращих прапорів в 2014 році є Гонконг, Багамські острови, Норвегія та Швеція. Прапори із середньою продуктивністю показані у «сірому списку». Їх поява в цьому списку можуть виступати як стимул для поліпшення і переходу до «білого списку». У той же час прапори в кінці «сірого списку» повинні бути обережними та не нехтувати контролем над своїми суднами, щоб не опинитися в кінцевому підсумку в «чорному списку» в наступному році. В «сірому списку» 2014 року загальна кількість склала 19 прапорів і записується як і в 2013 році. Іспанія, Литва, Польща і Таїланд перейшли з «білого списку», Беліз перейшов з «сірого списку» до «чорного». Найгірші показники в Об'єднаної Республіки Танзанія, Республіки Молдова, Того, Островів Кука і Домініканській Республіці. Україна знаходиться у «сірому списку» на 45 місці між Португалією та Малайзією [7]. Порівняно з попередньою редакцією списків рейтинг України знизився, що свідчить

Рис. 1. Інформаційно-організаційна структура Паризького МоВ

Джерело: сформовано на основі [6]

про погіршення якості торгового флоту під українським прапором.

Найбільша кількість порушень, виявлених під час перевірок на дотримання норм Паризького Меморандуму, стосуються праці та відпочинку (21 %), харчування (14 %), питань безпеки здоров'я і профілактики нещасних випадків (37 %).

Таблиця 1

Основні категорії перевірок відповідності МоВ, %

Основні групи перевірок	Категорії перевірок	2012	2013	2014
1	2	3	4	5
Сертифікація та документація	сертифікати екіпажу	2,04	2,06	3,35
	документи	6,69	6,25	7,59
	сертифікати судна	5,80	5,61	5,74
Зовнішній стан		4,50	4,49	4,14
Аварійні системи		4,31	4,30	4,38
Радіозв'язок		3,00	2,65	2,70
Вантажні операції, включаючи обладнання		0,65	0,67	0,51
Протипожежна безпека		15,2	13,57	13,43
Сигналізація		0,81	1,00	0,85
Умови праці та відпочинку (МОТ 147)	умови відпочинку	4,43	3,97	1,65
	умови праці	10,29	9,33	4,77
Умови праці та відпочинку (Maritime Labour Convention 2006)	MLC, 2006 параг. 1		0,03	0,12
	MLC, 2006 параг. 2		0,18	0,70
	MLC, 2006 параг. 3		0,53	2,94
	MLC, 2006 параг. 4		0,79	4,82
Безпека судноплавства		13,84	13,98	13,47
Рятувальні засоби		8,92	9,22	8,73
Небезпечні вантажі		0,20	0,20	0,23
Рухові установки та допоміжні механізми		4,96	5,52	4,86
Запобігання забрудненню	запобігання обростанню	0,05	0,05	0,04
	МАРПОЛ додаток 1	2,29	2,16	1,90
	МАРПОЛ додаток 2	0,06	0,06	0,06

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5
	МАРПОЛ додаток 3	0,02	0,02	0,01
	МАРПОЛ додаток 4	0,66	0,69	0,75
	МАРПОЛ додаток 5	0,62	1,81	1,30
	МАРПОЛ додаток 6	0,91	1,00	1,00
Міжнародний кодекс управління безпекою (ISM)		3,52	3,71	3,92
Охорона суден і портових споруджень (ISPS)		0,98	0,82	0,73
Інші		1,16	0,86	0,74

Джерело: сформовано автором на основі [8]

Сьогодні Паризький меморандум виконує значно більшу функцію, ніж інструмент контролю за виконанням міжнародних вимог. Підвищення ролі держави порту у рішенні питань безпеки судноплавства стало достатньо серйозним стимулом для підвищеної уваги держав прапору до стану свого флоту, але створення так званих списків перевели на новий рівень відношення до проблеми безпеки судноплавства у всьому світі. Перебування прапору держави у «чорному списку», крім ускладнення процедури перевірки, створює негативний імідж не тільки флоту, а і країни на міжнародній арені.

Найбільш поширені недоліки за результатами оглядів українських суден на відповідність нормам щодо запобігання субстандартного судноплавства за три роки перевірок відображено на рис. 2. Вони стосуються безпеки, охорони навколишнього середовища, умов праці та відпочинку.

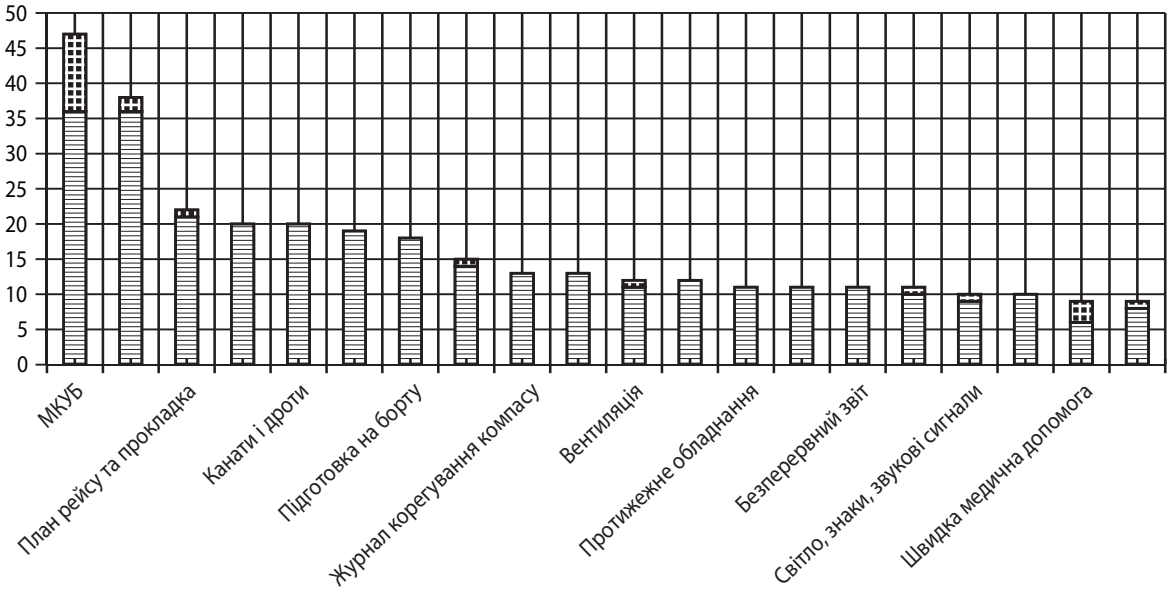

Рис. 2. Результати перевірок українських суден у 2013–2015 рр.

Джерело: сформовано автором на основі [8]

Успішність заходів, прийнятих проти субстандартного судноплавства в рамках Паризького меморандуму, надихнула прийняття інших регіональних угод, що мають таку ж спрямованість.

Чорноморський меморандум – найновіша угода (Меморандум про взаєморозуміння щодо контролю суден державою порту в регіоні Чорного моря). Чорноморський меморандум був підписаний у Стамбулі 7.04.2000 р. представниками морських адміністрацій Болгарії, Грузії, Румунії, Російської Федерації, Туреччини та України. Найбільш авторитетним є Паризький меморандум.

Виконавчим органом Чорноморського меморандуму є Комітет, який займається питаннями політики, фінансів і управління та скликається один раз на рік почергово в кожній з держав-учасниць. Роботу Комітету Чорноморського меморандуму забезпечує Секретаріат, штаб-квартира якого розташована в м. Стамбулі. Основними напрямами діяльності Чорноморського меморандуму є забезпечення безпеки судноплавства, охорона людського життя на морі та захист навколишнього середовища.

В Україні реалізацію зобов'язань в рамках Чорноморського меморандуму та проведення контролю суден держа-

вою порту покладено на Державну інспекцію України з безпеки на морському та річковому транспорті. За час роботи Укрморрічінспекції в рамках виконання PSC проведено велику кількість семінарів і тренінгів для інспекторів міжрегіональних територіальних органів Укрморрічінспекції, а також організовано та проведено 13-те засідання Комітету Чорноморського меморандуму в м. Одесі.

Висновки. Неспроможність держав прапору достатньо ефективно впливати на виконання вимог щодо безпеки судноплавства створили умови для формування допоміжного органу контролю, який з часом переріс у міжнародний інститут. Паризький меморандум про взаєморозуміння щодо контролю суден державою порту, крім безпосереднього контролю за запобіганням забрудненню з суден і виконання інших міжнародних вимог в акваторії портів, за останні роки набув набагато більшого значення в міжнародному співтоваристві. Створені Паризьким меморандумом списки відповідності вимогам безпеки судноплавства на сьогодні є всесвітньо визнаним критерієм авторитету держави прапору, а особливо флоту цієї країни. Увага українських судноплавних компаній до вимог безпеки судноплавства є обов'язковою умовою успішного функціонування на міжнародному ринку транспортних послуг. Результати перевірки українських суден відповідають реальному стану і є наслідком поступового знищення українського флоту, середній вік якого понад 20 років, а для модернізації устаткування та закупівлі нових високотехнологічних суден, тобто розвитку торговельного судноплавства, в Україні не створюється ніяких умов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горб С. Безопасность судоходства: европейские перспективы / С. Горб, П. Буланович // Порты Украины. – 2014. – № 6. – С. 46–48.

2. Жуковский В. М. Правовые проблемы безопасности судоходства и унификации международных стандартов / В.М.Жуковский, Л.М.Жуковская // Вестник РГГУ «Международные отношения. Регионоведение». – 2010.–№ 4 (47). – С. 132–140.

3. Шафран Л. М. Безопасность на транспорте: проблемы и пути решения / Л. М. Шафран, Е. П. Белобров // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми управління, економіки, екології та права щодо розвитку транспортного комплексу України» (16–17 червня 2011 р., м. Одеса). – С. 79–80.

4. Дебель С. И. Пиратство и методы борьбы с ним / С. И. Дебель // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми управління, економіки, екології та права щодо розвитку транспортного комплексу України» (19–20 квітня 2012 р., м. Одеса). – С. 27–29.

5. Kotlubay A. Ecological aspects of Black Sea shipping policy development / Alexey Kotlubay // Economic innovations. – 2013. – Vol. 56. – P. 8–18.

6. Port State Control Annual Report [Електронний ресурс] / Paris MoU. – 2014. – 64 p. – Режим доступу : www.parismou.org

7. Review of Maritime Transport 2015 [Електронний ресурс] / UNCTAD UNITED NATIONS. – 2015. – 122 p. – Режим доступу : http://unctad.org/rmt

8. The world merchant fleet in 2012 Statistics from Equasis [Електронний ресурс] / Paris MoU. – 2012. – 99 p. – Режим доступу : www.parismou.org

REFERENCES

Debel, S. I. "Piratstvo i metody borby s nim" [Piracy and methods of combating them]. *Problemy upravlinnia, ekonomiky, ekolohii ta prava shchodo rozvytku transportnoho kompleksu Ukrainy*. Odesa, 2012. 27-29.

Gorb, S., and Bulanovich, P. "Bezopasnost sudokhodstva: yevropeyskie perspektivy" [Safety of navigation: a European perspective]. *Porty Ukrainy*, no. 6 (2014): 46-48.

Kotlubay, A. "Ecological aspects of Black Sea shipping policy development"*Economic innovations* vol. 56 (2013): 8-18.

"Port State Control Annual Report" Paris MoU. www.parismou.org

"Review of Maritime Transport 2015" UNCTAD UNITED NATIONS. http://unctad.org/rmt

Shafran, L. M., and Belobrov, E. P. "Bezopasnost na transporte: problemy i puti resheniya" [Transport security: challenges and solutions]. *Problemy upravlinnia, ekonomiky, ekolohii ta prava shchodo rozvytku transportnoho kompleksu Ukrainy*. Odesa, 2011.79-80.

"The world merchant fleet in 2012 Statistics from Equasis" Paris MoU. www.parismou.org

Zhukovskiy, V. M., and Zhukovskaya, L. M. "Pravovyye problemy bezopasnosti sudokhodstva i unifikatsii mezhdunarodnykh standartov" [Legal problems of safety of navigation and harmonization of international standards]. *Vestnik RGGU «Mezhdunarodnyye otnosheniya. Regionovedeniye»*, no. 4 (47) (2010): 132-140.

УДК 336. 027

МАКРОФІНАНСОВІ ІНДИКАТОРИ В ЕКОНОМІЧНІЙ СТРАТЕГІЇ ДЕРЖАВИ

© 2016 **РУДИК Н. В.**

УДК 336. 027

Рудик Н. В.

Макрофінансові індикатори в економічній стратегії держави

Метою статті є дослідження дієвості поставлених стратегічних завдань держави та факту їх реалізації. На основі аналізу та систематизації наявної практичної та теоретичної бази визначено місце та значення макрофінансових індикаторів у системі управління державними фінансами. Запропоновано визначення МФІ у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні він являє кількісну міру, яка оцінює стан державних фінансів на момент прийняття рішення та відображає результат його впливу на досягнення цілей фінансової політики держави. Вузьке трактування зводить його до розуміння показника, адаптованого для цілей конкретного аналізу. Досліджено досвід попередньо встановлених стратегій управлінського апарату. На основі аналізу пріоритетних макрофінансових індикаторів проведено оцінку існуючої практики реалізації економічної стратегії держави. У результаті дослідження було встановлено невідповідність поставлених Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» задач з реальною ситуацією в економіці країни. Зауважено, що орієнтування макрофінансових індикаторів на досягнення тієї чи іншої межі лише в рамках одного звітного періоду негативно впливає на системність управління.

Ключові слова: *стратегія держави, фінансова політика, макрофінансові індикатори, система управління державними фінансами, функціональні складові системи управління.*

Рис.: *4.* ***Бібл.:*** *25.*

Рудик Наталія Василівна *– кандидат економічних наук, асистент кафедри фінансів, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)*

E-mail: *Nataly_Rudyk@ukr.net*

УДК 336. 027

Рудик Н. В. Макрофинансовые индикаторы в экономической стратегии государства

Целью статьи является исследование действенности поставленных государственных стратегических задач и факта их реализации. На основе анализа и систематизации имеющейся практической и теоретической базы определено место, а также значение макрофинансовых индикаторов в системе управления государственными финансами. Предложено определение МФИ в широком и узком смысле. В широком смысле он представляет количественную меру, оценивающую состояние государственных финансов на момент принятия решения и отражающую результат его воздействия на достижение целей финансовой политики государства. Узкое значение сводит его к пониманию показателя, адаптированного для целей конкретного анализа. Исследован опыт предыдущих стратегий управленческого аппарата. На основе анализа приоритетных макрофинансовых индикаторов проведена оценка существующей практики реализации экономической стратегии государства. В результате исследования было установлено несоответствие поставленных Стратегией устойчивого развития «Украина – 2020» задач с реальной ситуацией в экономике страны. Отмечено, что направленное использование макрофинансовых индикаторов на достижение той или иной границы только в рамках одного отчётного периода негативно влияет на системность управления.

Ключевые слова: *стратегия государства, финансовая политика, макрофинансовые индикаторы, система управления государственными финансами, функциональные составляющие системы управления.*

Рис.: *4.* ***Библ.:*** *25.*

Рудик Наталия Васильевна *– кандидат экономических наук, ассистент кафедры финансов, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)*

E-mail: *Nataly_Rudyk@ukr.net*

UDC 336. 027

Rudyk N. V. Macrofinancial Indicators in the Economic Strategy of the State

The aim of the article is to study the effectiveness of the set strategic objectives of the state and the fact of their implementation. On the basis of the analysis and systematization of the existing practical and theoretical framework the place and the importance of macrofinancial indicators in the public finance management system has been determined. The definition of MFI in the broad and narrow sense is suggested. In the broad sense it is a quantitative measure assessing the condition of public finances at the moment of decision-making and reflecting the results of its impact on achieving the objectives of the state financial policy. The narrow sense reduces it to understanding the indicator as the one adapted for the purposes of specific analysis. The experience of previous strategies of the administrative apparatus is studied. On the basis of analyzing the priority macrofinancial indicators the assessment of current practices of implementing the state economic strategy has been carried out. The study found a discrepancy between the objectives set by the Strategy for Sustainable Development "Ukraine – 2020" with the real situation in the country's economy. It is noted that the use of macrofinancial indicators aimed at achieving a particular limit only within a single reporting period negatively affects the system character of management.

Keywords: *state strategy, financial policy, macrofinancial indicators, public finance management system, functional components of the management system.*

Fig.: *4.* ***Bibl.****: 25.*

Rudyk Nataliia V. *– Candidate of Sciences (Economics), Assistant, Department of Finance, Kyiv National Economic University named after V. Hetman (54/1 Peremohy Ave., Kyiv, 03068, Ukraine)*

E-mail: *Nataly_Rudyk@ukr.net*

Вступ. В умовах стагнації економіки одним із можливих варіантів вирішення проблеми її відновлення стає чіткість розуміння фактичної ситуації, визначення масштабів змін, узгодженість дій різних рівнів і напрямів управління. Глобалізація та інтеграція сучасних фінансових відносин вимагають від держави дотримання стандартів фінансової політики. Проте важливим залишається збереження власної фінансової безпеки, що напряму пов'язана з можливістю прийняття стратегічних рішень органами управління.

Серед небагатьох науковців, що певним чином звертаються до проблематики управління державними фінансами на основі визначеної та упорядкованої системи макрофінансових індикаторів, важливо зазначити праці Барановського О. І. [1], Василика О. Д. [2], Герасименка О. М. [3], Єрмошенка М. М. [4], Льовочкіна С. В. [5], Любіча О. О. [6], Опаріна В. М. [7; 8], Федосова В. М. [9], Фещур Р. В., Шишковського С. В., Яворської Н. Р. [10]. Також ця проблема є нагальною до вирішення задля попередження кризових явищ.

Метою дослідження є обгрунтовування дієвості поставлених стратегічних завдань держави та їх фактична реалізація сьогодні, враховуючи макрофінансові індикатори як реагент на функціонування прийнятих управлінських рішень. Виходячи із мети, завданням є: вивчити досвід попередньо встановлених стратегій управлінського апарату, дослідити існуючу практику реалізації економічної стратегії держави на основі аналізу пріоритетних макрофінансових індикаторів. Практична реалізація цього дослідження надасть можливість окреслити позитивні та негативні сторони орієнтування на еталонність встановлених лімітів та визначити загальну необхідність їх дотримання. Для проведення повноспекторного дослідження необхідною умовою є розуміння сутності вихідних понять із метою підвищення якості тлумачення проведеного аналізу та розуміння проблематики управлінських рішень на макрорівні.

Макрофінансові індикатори (МФІ) знаходять своє сутнісне та функціональне відображення як на макро-, так і на мікрорівні. Повну уяву про значення поняття «макрофінансовий» дає його етимологічний аналіз. Перший корінь «макро» визначає рівень аналізу – найвищий, узагальнений аналіз агрегованих величин на рівні національної економіки. Другий корінь «фінансовий» окреслює сукупність економічних процесів, пов'язаних із формуванням, мобілізацією і розміщенням фінансових ресурсів та обміном, розподілом і перерозподілом створеного на їх основі суспільного продукту. Аналогічне визначення дає доктор економічних наук Льовочкін С. В. у монографії «Макрофінансова стабілізація в Україні у контексті економічного зростання» [11]. Будуючи дослідження на індуктивному методі, він переходить від показників фінансової діяльності підприємств (фінанси на мікрорівні) до сумарного впливу інституцій макроекономічної системи (фінанси на макрорівні), підкреслюючи, що емпіричні дослідження підтверджують можливість використання практично всіх мікрофінансових коефіцієнтів на макрорівні.

З метою упорядкування понятійного апарату дослідження є необхідність доповнити його ключовий термін – «макрофінансовий індикатор». Оскільки він є продуктом західної науки, доцільно звернутися насамперед до її доробку. Поняття, терміноване цим словосполученням, визначається провідними зарубіжними виданнями без суттєвих розбіжностей. Декілька довідників із фінансів пропонують розглядати макрофінансові індикатори як серію (або групу серій) статистичних даних, що використовуються фінансистами та економістами для аналізу і прогнозування змін у економічній діяльності [10; 12, с. 111; 13, с. 115]. Бізнесовий словник розуміє під макрофінансовими індикаторами ключові статистичні дані, що показують стан економіки, а також використовуються для згладження даних, спрощуючи у дослідженні процес порівняння, аналогічно до інших зазначених джерел [14; 15, с. 311; 16, с. 73; 17, с. 174]. За такого статичного підходу до розуміння суті макрофінансового індикатора виникає необхідність супроводження зазначеного терміна поняттям, яке уточнює його процесну складову. Тому суттєвого значення набуває розуміння поняття макрофінансової індикації в системі управління державними фінансами – процесу виявлення, вивчення, порівняння, фіксації природи події чи заходу для визначення (формування) відповідної реакції (реагування) на подальший, супровідний і повторний його прояв. Отже, у широкому розумінні він являє кількісну міру, яка оцінює стан державних фінансів на момент прийняття рішення та відображає результат його впливу на досягнення цілей фінансової політики держави. Вузьке трактування зводить макрофінансовий індикатор до розуміння показника, адаптованого для цілей конкретного аналізу на будь-якому із рівнів економічної системи (світове господарство, макроекономіка, мікроекономіка) відповідно до сфер фінансів (міжнародні фінанси, державні фінанси, фінанси суб'єктів господарювання).

Ідентифікацію місця макрофінансових індикаторів в економічній стратегії держави необхідно визначати з позиції двох вимірів: з точки зору місця в економічній політиці держави та класичної моделі складових управління, тобто організаційної структури керованого впливу.

Економічна теорія розглядає розвиток економіки як несиметричну висхідну, близьку до синусоїди функцію, що певним рівнем циклічності показує перевищення або відставання від довгострокового тренду зростання. Ця позиція висвітлена в працях багатьох учених, у тому числі лауреатів Нобелівської премії, відображається у двомірних циклах, тримірних спіралях та інших моделях. Безумовно, досягнення сучасної економічної теорії надають багатий інструментарій для корекції циклічних коливань як у короткостроковому, так і в середньостроковому періоді. Досягнення економічного зростання на довгострокових часових горизонтах є результатом виваженого поєднання економічної, соціальної, демографічної, фінансової, інвестиційної та інших складових державної політики. Однією з головних передумов їх реалізації є чітко визначені проміжні та кінцеві цілі політики, вимірювані за допомогою окремих індикаторів чи їх системи, обмежені часовими рамками, реалістичні й обґрунтовані.

Декларація довгострокових цілей передбачається в рамках визначення економічної стратегії держави. Довгий час після отримання незалежності в Україні планування економіки відносилось до категорії атрибутів радянської системи директивного управління і не отримувало достатньої уваги науковців та управлінців.

Задача формування першої науково обґрунтованої програми довгострокового економічного розвитку на рівні стратегічного документа була поставлена Президентом лише у 1998 році. Програма «Україна – 2010» [18] не була ні затверджена на державному рівні, ні реалізована, проте суттєво вплинула на короткострокові та середньострокові проекти, законотворчі процеси, діяльність міністерств і відомств. На рівні індикаторів програма визначала темпи зростання реального ВВП, інфляції та зайнятості, виробництва та інвестицій по галузях, експортно-імпортного балансу. Основний акцент робився на інвестиційну політику та розвиток промислових і агропромислових галузей. Стратегія управління державними фінансами і, відповідно, макрофінансові індикатори не визначалися.

Документом, який визначає необхідність застосування макрофінансових індикаторів у системі управління державними фінансами, є Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 рр.) «Шляхом європейської інтеграції» [19]. В рамках цього документа встановлюється посилання на Маастрихтські вимоги як передумови вступу до Європейського Союзу, регулювалися граничні обсяги державного боргу та бюджетного дефіциту, закладалися індикативні цілі податкових реформ, що мали сприяти скороченню розриву ВВП на душу населення між Україною та європейськими країнами. На жаль, не закладені у програмі процеси контролю за її виконанням негативно вплинули на рівень її реалізації навіть у роки найбільшої актуальності. Тим не менш, Стратегія була відображена у регіональних, галузевих та інших програмних документах.

У 2006 р. було розроблено нову стратегію агресивного економічного зростання, що отримала назву «Довгострокова стратегія розвитку України та пріоритети діяльності Кабінету Міністрів на 2006–2007 роки» [20]. Головним постулатом цієї стратегії знову визначалась інтеграція України в Європейський Союз та досягнення відповідного рівня економічного розвитку. Основними інструментами зростання економіки визначалися поліпшення інвестиційного клімату, дерегуляція економіки, зменшення частки державних підприємств. На період до 2008 р. встановлювалися такі цільові індикатори: зниження інфляції до 6 % за рік; отримання Україною суверенного рейтингу інвестиційного рівня; до 2010 р.: збільшення в 10 разів розміру щорічних прямих іноземних інвестицій; скорочення частки державних підприємств до частки, яка складає не більше 10 % від ВВП.

Актуальною на сьогодні є Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020. Стратегія національної модернізації», розроблена за дорученням Кабінету Міністрів України у 2010 р. Інститутом економіки та прогнозування та Міністерством економіки за участю громадських організацій. Головною стратегічною метою у Стратегії було визначено вихід країни на траєкторію стійкого розвитку зі зростанням добробуту та якості життя для усіх верств населення [21]. На 2014–2020 рр. визначається 21 ключовий показник, серед яких:

- чисті надходження прямих інвестицій за 2015–2020 рр.: 40 млрд дол. США;
- зменшення відношення загального дефіциту бюджету, до ВВП до 3 %;
- зменшення відношення загального державного боргу до ВВП до 60 %;
- зростання кредитного рейтингу України з CCC до BBB (за шкалою рейтингового агентства Standard and Poor's).

Економічна криза негативно вплинула на перспективну виконання цієї програми. У період її розробки в Україні було стабільне надходження прямих іноземних інвестицій в обсязі 5,6–6,5 млрд дол. США на рік (рис. 1, діапазон B). Враховуючи обсяги повернення інвестицій та ефект впливу курсових різниць (сумарно обидва фактори: до -1,5 млрд дол. на рік), країна показувала сталий приріст іноземних інвестицій. Починаючи з 2014 року (діапазон C рис. 1) сальдо залучених і повернених інвестицій стало від'ємним. За 2,5 роки загальний обсяг іноземних інвестицій в економіку України скоротився на 13,4 млрд дол. СШ, при залученні 9,16 млрд дол. нових інвестицій за відповідний період. Досягнення поставленої цілі «40 млрд дол. США» до 2020 року є малоймовірним.

Значно більші досягнення спостерігаються у частині виконання другого індикатора – відношення загального дефіциту бюджету до ВВП (рис. 2). Незважаючи на те, що цільове значення «3 % ВВП» фактично було досягнуто лише у 2015 р. (діапазон D рис. 2), потенціал виконання цього індикатора є досить високим, враховуючи реформи державних закупівель і системи дотування вартості природного газу.

Варто акцентувати увагу на кризових періодах (діапазон A та B, рис. 2), що були спричинені загальним спадом виробництва та необхідністю рефінансування фінансових установ. Прослідковується волатильність цього індикатора протягом 2012–2014 рр. (діапазон C), що починається з покращення ситуації за рахунок кредитних ресурсів у 2011 р. (значення 1,8 %).

Очікуваним є зростання третього індикатора – загального обсягу державного боргу до ВВП (рис. 3) починаючи з 2011 року (діапазон C та D). Управлінські рішення 2014 р. на сьогодні ні якісно, ні кількісно не змінили цю ситуації. Продовження залучення нових запозичень, низькі темпи зростання ВВП та високі валютні ризики залишають незмінною тенденцію зростання цього індикатора.

Рейтинги кредитоспроможності країни за шкалою рейтингового агентства Standard and Poor's сьогодні залишаються без змін в очікуванні зростання економіки на 2 % [24].

Позитивним є наявність чітких, вимірюваних цілей макрофінансової політики в стратегічних документах уряду, проте відсутність роботи з актуалізації їх цільових значень відповідно до поточних економічних умов є стримуючим фактором процесу відновлення економіки.

В рамках Дорожньої карти реформ для Верховної Ради України VIII скликання та безпосередньо Коаліційної угоди [25] визначено пріоритетні напрями реформування системи управління державним фінансами, що передбачає активне впровадження макрофінансових індикаторів на вищих рівнях управління. Завданнями у процесі досягнення відновлення економічного зростання визначено:

- створення системи управління ризиками державного боргу з метою запобігання піковим навантаженням на державний бюджет (підрозділ 2.6.6);

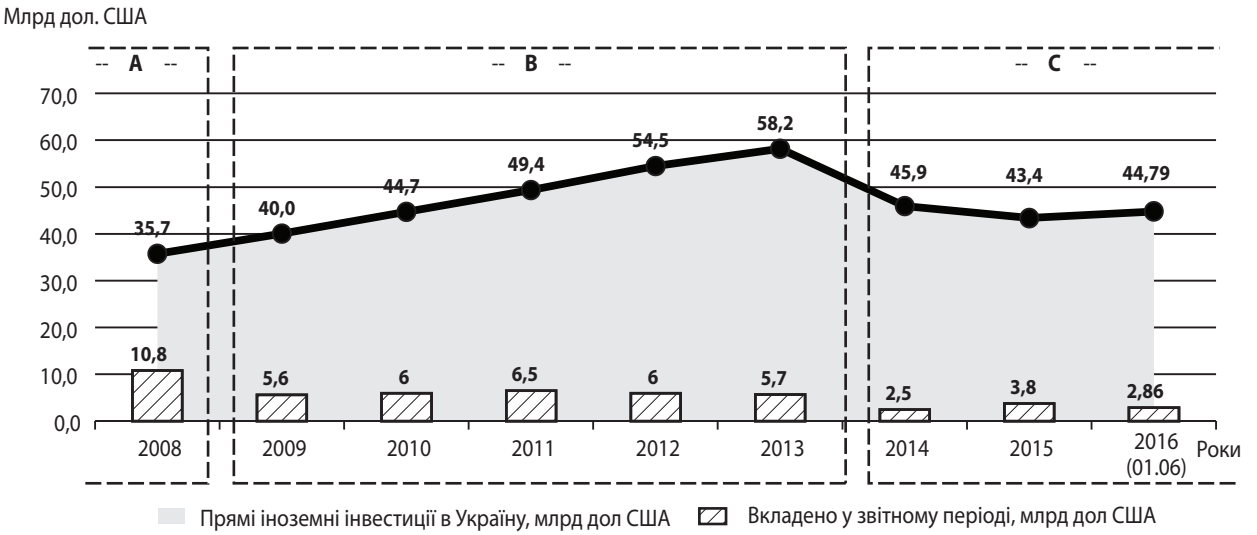

Рис. 1. Динаміка надходжень прямих інвестицій в Україну за 2008–2016 рр.

Джерело: сформовано автором на основі [22; 23]

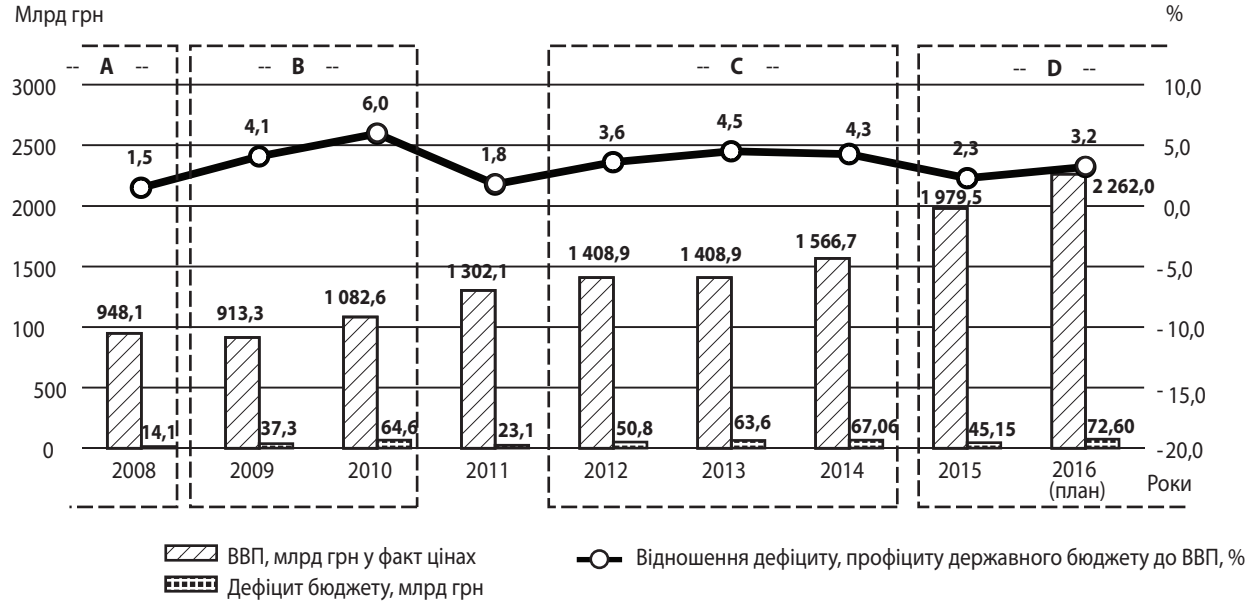

Рис. 2. МФІ відношення дефіциту / профіциту державного бюджету до ВВП за 2008–2016 рр.

Джерело: сформовано автором на основі [23]

- запровадження повноцінної системи планування і оцінювання виконання Державного бюджету України за результатами (запровадження комплексної системи ключових показників ефективності) на основі системи державного планування та прогнозування (підрозділ 2.6.8);
- забезпечення дотримання "структурних маяків" щодо дефіциту сектора загальнодержавного управління, передбачених у Меморандумі про економічну та фінансову політику між Україною та МВФ (підрозділ 2.6.12).

Реалізація цих та інших завдань нами вбачається доцільною через впровадження системи моніторингу та контролю за ключовими макрофінансовими індикаторами поточного стану, а також їх використання при розробці стратегій і сценаріїв реформування економіки.

Система заходів економічної політики спрямована на згладження відхилень кривої економічних циклів і цільового тренду економічного зростання. Залежно від етапу економічного циклу, поточних і стратегічних цілей формується стимулююча чи стримуюча політика, що охоплює фіскальні (введення або ліквідація надзвичайних податків, зміна податкових ставок та об'єкта оподаткування, управління зовнішнім і внутрішнім боргом), монетарні (управління грошовою масою, обліковою ставкою, ставною рефінансування та нормою резервування), інституційні (реорганізація управлінської структури системи державних фінансів, створення нових органів управління або розширення повноважень існуючих) та всі інші можливі важелі впливу, що дають можливість досягти максимального економічного зростання в середньо- та довгостроковій перспективі. Потреба в індикаторах як кількісних величинах

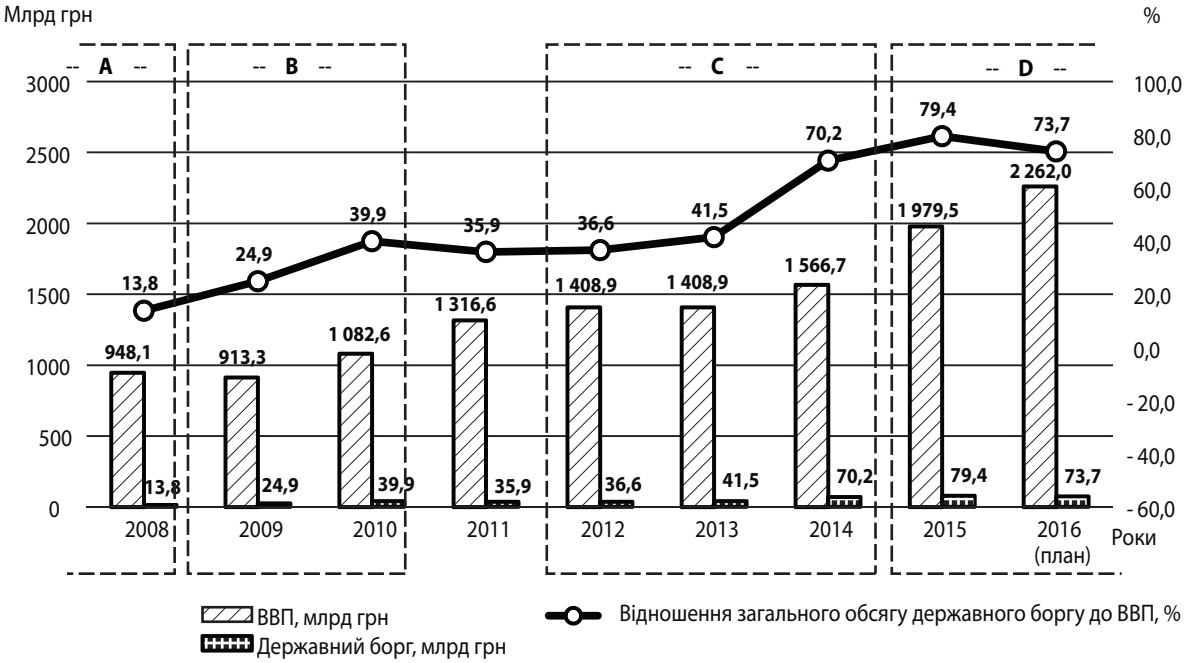

Рис. 3. МФІ відношення загального обсягу державного боргу до ВВП за 2008–2016 роки

Джерело: сформовано автором на основі [23].

виникає в момент оцінки поточного стану та ідентифікації тенденцій економіки (вони є вимірниками, фіксаторами, орієнтирами). Оскільки управління є безперервним циклічним процесом, фактично протягом одного циклу індикатори використовуються двічі: в процесі оцінки ситуації для формування плану заходів та оцінки наслідків впровадження цих заходів (рис. 4).

Підвищення якості прийнятих управлінських рішень можливе за рахунок моделювання та прогнозування майбутніх значень індикаторів на основі сукупності можливих рішень. Розподіл індикаторів на макроекономічні та макрофінансові (індикатори пов'язані з відносинами розподілу) є достатньо умовним, проте в багатьох країнах він використовується для окремого аналізу реальної економіки та надбудови у вигляді державних фінансів через специфічність процесів, притаманних кожному з елементів. До макрофінансових індикаторів належать індикатори бюджетної (в тому числі податкової), грошово-кредитної, боргової сфер, а також ринків капіталу: банківського, фондового та страхового. Сферою поточного дослідження макрофінансових індикаторів у процесі управління державними фінансами є перші три елементи. До макроекономічних відносять індикатори, що описують стан і процеси інших ринків на макрорівні. Наочно це підтверджується на рис. 4. Поєднання макрофінансових індикаторів із процесом управління досягається через подан\ння його у вигляді класичної моделі циклу управління «планування – організація – виконання – контроль», тобто функціональними складовими системи управління державними фінансами.

Висновок. Макрофінансові індикатори – це інструмент відображення результату впливу управлінських рішень на стан державних фінансів і тенденції їх зміни. На сучасному етапі вони стають невід'ємною частиною процесу стратегічного управління.

Орієнтація на кількісні методи оцінки є позитивною складовою процесу розвитку системи управління державними фінансами України. Використання макрофінансових індикаторів у програмах стратегічного розвитку створює основу для обґрунтованості, узгодженості та синергії управлінських рішень.

Проведений аналіз МФІ зі Стратегії сталого розвитку "«Україна – 2020» (рис. 1, 2, 3) виявляє необхідність урахування фактичної ситуації у фінансовій системі країни для формування реальних цілей. Оцінка ухвалених індикаторів показала низьку перспективу їх досягнення в умовах поточної економічної кризи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія / О. І. Барановський. – Київ : КНТЕУ, 2004. – 759 с.

2. Леоненко П. М. Теорія фінансів : навч. посіб. / П. М. Леоненко, П. І. Юхименко, А. А. Ільєнко та ін. ; за заг. ред. О. Д. Василик. - Київ : Центр навч. літ., 2005. – 480 с.

3. Лаптєв С. М. Особливості формування індикаторів оцінки стану економічної безпеки торговців цінними паперами [Електронний ресурс] / С. М. Лаптєв, О. М. Герасименко // Ефективна економіка. – 2011. – № 10. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_10_36

4. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення : монографія / М. М. Єрмошенко. – Київ : КНТЕУ, 2001. – 308 с.

5. Льовочкін С. В. Макрофінансова стабілізація в Україні у контексті економічного зростання : автореф. дис. … д-ра екон. наук : 08.04.01 / Льовочкін Сергій Володимирович. – Київ, 2004. – 34 с.

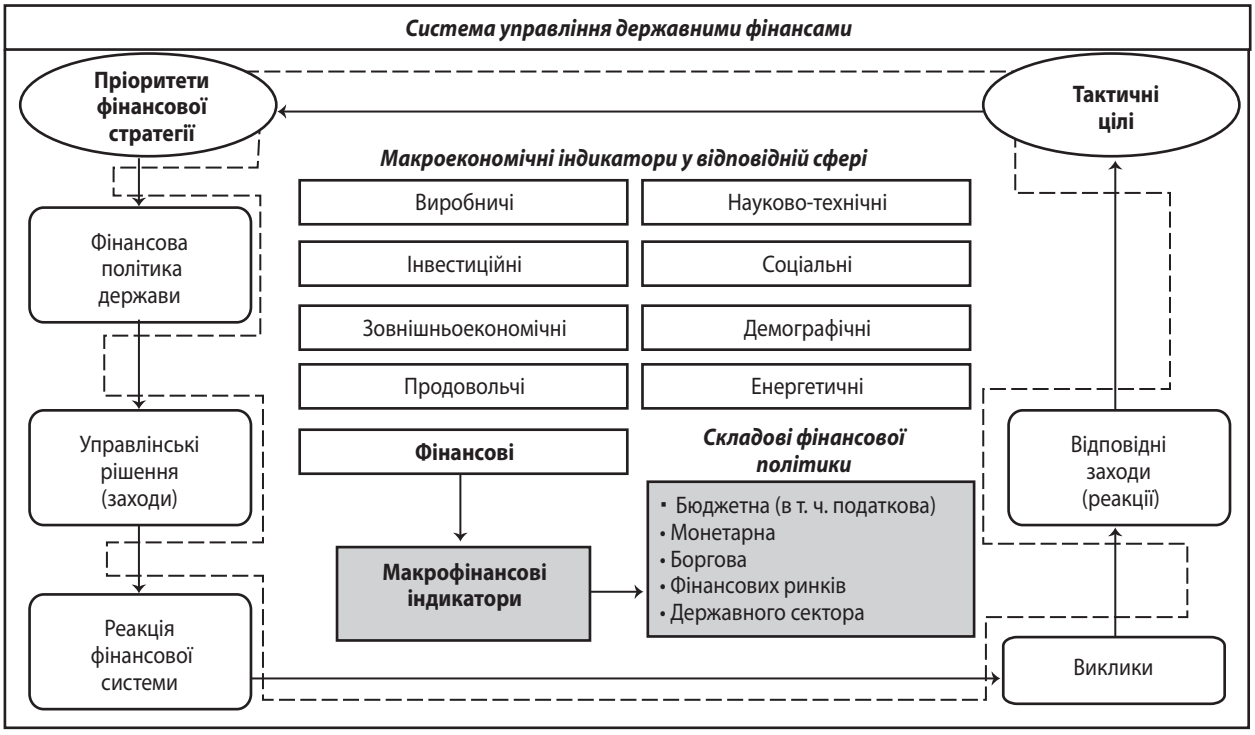

Рис. 4. Макрофінансові індикатори за складовими фінансової політики в системі управління державними фінансами

Джерело: сформовано автором

6. Любіч О. О. Методологія формування стратегії управління державними фінансами / Любіч О. О. // Проблеми інформатизації та управління. – 2004. – Вип. 9. – С. 165–169.

7. Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти) : монографія / В. М. Опарін. – Київ : КНЕУ, 2006. – 240 с.

8. Бюджетний менеджмент : підручник / [В. М. Федосов, В. М. Опарін, Л. Д. Сафонова та ін.] ; за заг. ред. В. М. Федосова. – Київ : КНЕУ, 2004. – 864 с.

9. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями : монографія / За наук. ред. В. Федосова. – Київ : КНЕУ, 2002. – 387 с.

10. Фещур Р. В. Сутність та класифікація індикаторів соціально-економічного розвитку підприємства [Електронний ресурс] / Р. В. Фещур, С. В. Шишковський, Н. Р. Яворська. – Режим доступу : http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/25899/1/88-497-500.pdf.

11. Льовочкін С. В. Макрофінансова стабілізація в Україні у контексті економічного зростання : монографія / С. В. Льовочкін. – Київ : Наша культура і наука, 2003. – 431 с.

12. The Encyclopedic Dictionary of Economics. – Guilford, Connecticut : The Dushkin Publisher Group. Inc., 1991. – 269 p.

13. Shim J. K. Dictionary of Economics. Business Dictionary Series / J. K. Shim, G. G. Siegel. – N.Y. : John Wiley and Sons, Inc., 1995. – 373 p.

14. Financial Indicators: Business Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.answers.com/topic/indicator

15. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок (українсько-англо-російський тлумачний словник) / Л. М. Алексєєнко, В. М. Олексієнко, А. І. Юркевич. – Київ : Максимум, 2000. – 592 с.

16. Большой толковый словарь бизнеса. Русско-английский, англо-русский / К. Пасс, Б. Лоус, Э. Пендлтон и др. – М. : Вече ; АСТ, 1988. – 275 с.

17. Економіка: від А до Я: понятійно-термінологічний словник / О. В. Кууроченко, М. А. Копнов, В. П. Сладкевич та ін. – Київ : Персонал. – 2008. – 368 с.

18. Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік [Електронний ресурс] : Закон України від 20.05.2010 № 2278-VI. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2278-17

19. Про Стратегію економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004–2015 роки [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 28.04.2004 № 493/2004. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/493/2004

20. Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України «Довгострокова стратегія розвитку України та пріоритети діяльності Кабінету Міністрів на 2006-2007 роки» [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.01.2006 № 14. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua/document/28400737/359

21. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015-ВР. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015

22. Прямі іноземні інвестиції // Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2016/zd/ivu/ivu_u/arh_ivu2016.html

23. Виконання бюджетів // Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Ре-

жим доступу : http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477

24. Список кредитних рейтингів // Офіційний сайт Standard and Poor's [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.standardandpoors.com/ru_RU/delegate/getPDF?articleId=1728892&type=COMMENTS&subType=REGULATORY

25. Коаліційна угода [Електронний ресурс] : Проект Верховної Ради України VIII скликання, 2014 рік. – Режим доступу : http://www.afo.com.ua/doc/Coalition_Agreement_2014.pdf

REFERENCES

Aleksieienko, L. M., Oleksiienko, V. M., and Yurkevych, A. I. *Ekonomichnyi slovnyk: bankivska sprava, fondovyi rynok (ukrainsko-anhlo-rosiiskyi tlumachnyi slovnyk)* [Dictionary: banking, stock market (Ukrainian-English-Russian explanatory dictionary)]. Kyiv: Maksymum, 2000.

Baranovskyi, O. I. *Finansova bezpeka v Ukraini (metodolohiia otsinky ta mekhanizmy zabezpechennia)* [Financial security in Ukraine (assessment methodology and mechanisms)]. Kyiv: KNTEU, 2004.

Fedosov, V. M. et al. *Biudzhetnyi menedzhment* [Budget management]. Kyiv: KNEU, 2004.

Finansova restrukturyzatsiia v Ukraini: problemy i napriamy [Financial restructuring in Ukraine: problems and directions]. Kyiv: KNEU, 2002.

Feshchur, R. V., Shyshkovskyi, S. V., and Yavorska, N. R. "Sutnist ta klasyfikatsiia indykatoriv sotsialno-ekonomichnoho rozvytku pidpryiemstva" [The nature and classification of indicators of socio-economic development of the enterprise]. http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/25899/1/88-497-500.pdf

"Financial Indicators: Business Dictionary" http://www.answers.com/topic/indicator

Kurochenko, O. V. et al. *Ekonomika: vid A do Ya: poniatiino-terminolohichnyi slovnyk* [Economy: from A to z: terminological dictionary]. Kyiv: Personal, 2008.

Laptiev, S. M., and Herasymenko, O. M. "Osoblyvosti formuvannia indykatoriv otsinky stanu ekonomichnoi bezpeky torhovtsiv tsinnymy paperamy" [Features of formation of indicators of assessment of economic security for securities traders]. Efektyvna ekonomika. http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_10_36

Lyovochkin, S. V. "Makrofinansova stabilizatsiia v Ukraini u konteksti ekonomichnoho zrostannia" [Macro-financial stabilization in Ukraine in the context of economic growth]. *avtoref. dys. … d-ra ekon. nauk : 08.04.01*, 2004.

Lyovochkin, S. V. *Makrofinansova stabilizatsiia v Ukraini u konteksti ekonomichnoho zrostannia* [Macro-financial stabilization in Ukraine in the context of economic growth]. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2003.

Liubich, O. O. "Metodolohiia formuvannia stratehii upravlinnia derzhavnymy finansamy" [Methodology of formation of strategy of public Finance management]. *Problemy informatyzatsii ta upravlinnia*, no. 9 (2004): 165-169.

Leonenko, P. M. et al. *Teoriia finansiv* [Theory of Finance]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2005.

[Legal Act of Ukraine] (2010). http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2278-17

[Legal Act of Ukraine] (2004). http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/493/2004

[Legal Act of Ukraine] (2006). www.kmu.gov.ua/document/28400737/359

[Legal Act of Ukraine] (2015). http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015

[Legal Act of Ukraine] (2014). http://www.afo.com.ua/doc/Coalition_Agreement_2014.pdf

Oparin, V. M. *Finansova systema Ukrainy (teoretyko-metodolohichni aspekty)* [The financial system of Ukraine (theoretical and methodological aspects)]. Kyiv: KNEU, 2006.

Pass, K. et al. *Bolshoy tolkovyy slovar biznesa. Russko-angliyskiy, anglo-russkiy* [Great dictionary of business. Russian-English, English-Russian]. Moscow: Veche; AST, 1988.

"Priami inozemni investytsii" [Foreign direct investment]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2016/zd/ivu/ivu_u/arh_ivu2016.html

"Spysok kredytnykh reitynhiv" [List of credit ratings]. Ofitsiinyi sait Standard and Poor's. http://www.standardandpoors.com/ru_RU/delegate/getPDF?articleId=1728892&type=COMMENTS&subType=REGULATORY

Shim, J. K., and Siegel, G. G. *Dictionary of Economics. Business Dictionary Series*New York: John Wiley and Sons, Inc., 1995.

*The Encyclopedic Dictionary of Economics*Guilford, Connecticut: The Dushkin Publisher Group. Inc., 1991.

"Vykonannia biudzhetiv" [Budget]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy. http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477

Yermoshenko, M. M. *Finansova bezpeka derzhavy: natsionalni interesy, realni zahrozy, stratehiia zabezpechennia* [Financial security of the state: national interests, the real threat, the strategy of providing]. Kyiv: KNTEU, 2001.

УДК 628.472.38

ПОВОДЖЕННЯ З ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ З ПОЗИЦІЇ ФУНКЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

© 2016 СКРИПНИК А. В., МІХНО І. С.

УДК 628.472.38

Скрипник А. В., Міхно І. С.

Поводження з побутовими відходами з позиції функції суспільного добробуту

Проаналізовано причини сучасного катастрофічного стану накопичення небезпечних побутових відходів. Виявлено головні історичні, економічні та соціальні фактори, що призвели до існуючого становища. Здійснено оцінку швидкості накопичення побутових відходів та оцінку обсягу інвестицій, що необхідні для практично повного гальмування процесу накопичування. Запропоновано аналітичний вигляд регіональної функції суспільного добробуту, що враховує основні складові процесу, інвестування в переробку, потенційне зменшення площ під сміттєзвалища та їх використання в аграрному бізнесі, витрати на транспортування. В результаті розрахунків отримано тіньову ціну відведення територій під сміттєзвалища, яка під час упровадження відповідного законодавства може служити орієнтиром для місцевих громад. На підставі моделі NPV зроблено пропозиції стосовно впровадження податкових пільг, що дозволяють зробити цей бізнес інвестиційно привабливим.

Ключові слова: *функція суспільного добробуту, термін окупності, сміттєзвалище, місцева громада, вартість землі.*

Табл.: *1.* ***Формул:*** *11.* ***Бібл.:*** *19.*

Скрипник Андрій Васильович *– доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики, Національний університет біоресурсів і природокористування України (вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041, Україна)*

E-mail: *avskripnik@ukr.net*

Міхно Інеса Сергіївна *– аспірант кафедри економічної кібернетики, Національний університет біоресурсів і природокористування України (вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041, Україна)*

E-mail: *inessa.mihno@gmail.com*

УДК 628.472.38

Скрипник А. В., Михно И. С. Обращение с бытовыми отходами с позиции функции общественного благосостояния

Проанализированы причины современного катастрофического состояния накопления опасных бытовых отходов. Выявлены основные исторические, экономические и социальные факторы, приведшие к существующему положению. Осуществлена оценка скорости накопления бытовых отходов и оценка объема инвестиций, необходимых для практически полного торможения процесса накопления. Предложен аналитический вид региональной функции общественного благосостояния, учитывающий основные составляющие процесса, инвестирования в переработку, потенциальное уменьшение площадей под свалки и их использование в аграрном бизнесе, расходы на транспортировку. В результате расчетов получена теневая цена отвода территорий под свалки, которая при внедрении соответствующего законодательства может служить ориентиром для местных общин. На основании модели NPV сделаны предложения относительно внедрения налоговых льгот, которые в состоянии сделать этот бизнес инвестиционно привлекательным.

Ключевые слова: *функция общественного благосостояния, срок окупаемости, свалка, местная община, стоимость земли.*

Табл.: *1.* ***Формул:*** *11.* ***Библ.:*** *19.*

Скрипник Андрей Васильевич *– доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономической кибернетики, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (ул. Героев Обороны, 15., Киев, 03041, Украина)*

E-mail: *avskripnik@ukr.net*

Михно Инесса Сергеевна *– аспирант кафедры экономической кибернетики, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (ул. Героев Обороны, 15., Киев, 03041, Украина)*

E-mail: *inessa.mihno@gmail.com*

UDC 628.472.38

Skripnik A. V., Mihno I. S. Treatment of Household Waste in the Context of the Social Welfare Function

The reasons for the contemporary catastrophic state of the accumulation of dangerous household wastes have been analyzed. The basic historical, economic and social factors that led to the current situation have been identified. The estimation of the rate of accumulation of household wastes and the volume of investment required for the almost complete inhibition of the accumulation process have been performed. There has been suggested an analytical type of the regional social welfare function, which takes into account the main components of the process, investments in recycling, potential reduction of the area intended for landfills and their use in the agricultural business, expenditures on transportation. As a result of the calculations there obtained the shadow price of allotting territories for landfills, which at introduction of a relevant legislation can serve as a reference point for local communities. On the basis of the NPV model there made proposals of the introduction of tax incentives, which can make the business attractive for investors.

Keywords: *social welfare function, payback period, landfill, local community, land value.*

Tabl.: *1.* ***Formulae:*** *11.* ***Bibl.:*** *19.*

Skripnik Andrey V. *– Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Economic Cybernetics, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15 Heroiv Oborony Str., Kyiv, 03041, Ukraine)*

E-mail: *avskripnik@ukr.net*

Mihno Inesa S. *– Postgraduate Student of the Department of Economic Cybernetics, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15 Heroiv Oborony Str., Kyiv, 03041, Ukraine)*

E-mail: *inessa.mihno@gmail.com*

Вступ. Проблема утилізації відходів життєдіяльності стає все більш актуальною разом із підвищенням рівня добробуту населення. Це пояснюється декількома факторами, головними з яких є погіршення стану зовнішнього середовища і якості життя на територіях, прилеглих до території зберігання відходів; по-друге, можливістю повторного використання відходів як сировини.

Першими з цією проблемою зіштовхнулись розвинуті країни зі значною щільністю населення, де купівельна спроможність, виробництво та рівень споживання товарів вищий, ніж у інших країнах. Були запропоновані методи вирішення цієї проблеми та впроваджені в експлуатацію. Сфера утилізації сміття стає однією з найбільш інноваційно привабливих галузей економіки, однак не завжди економічно ефективною. В цьому випадку частка витрат перекладається на населення, яке несе додаткові витрати на підвищення якості життя за рахунок покращення стану зовнішнього середовища.

У країнах, що розвиваються та не мають великої щільності населення, переважають традиційні методи складування відходів, що базуються на можливості використання малопридатних для мешкання та економічної діяльності територіях. При цьому вважається, що зовнішнє середовище в змозі адаптувати за деякий кінцевий проміжок часу відходи життєдіяльності. Цей підхід насамперед пов'язаний з незначною вартістю земельних ресурсів цих країнах, відсутністю фінансових ресурсів на впровадження інновацій у галузі поводження з відходами, відсутністю бажання та можливостей населення сплачувати додаткові платежі за утилізацію відходів життєдіяльності. Внаслідок реалізації концепції природної адаптації ситуація в деяких країнах стає близькою до критичної. До країн, що до остатнього часу підтримують таку стратегію, відноситься і Україна.

На 2014 рік, за даними Державного комітету статистики в Україні, створено 12 млрд т сміття 1–4 класів небезпеки, з яких утилізовано тільки 109 млн т. Швидкість накопичення відходів 1–4 класів у 2014 році склала 355 млн т на рік. Основним продуцентом побутових відходів в Україні є м. Київ (1,2–1,5 млн т твердих побутових відходів 1–3 класу на рік, які складають незначну частку від загальної кількості відходів, що продукуються у м. Києві), що має найбільшу кількість населення та більш високий рівень життя. Суттєво зростає частка території, що займають сміттєскладовища, а несприятливий екологічний вплив розповсюджується на досить значні території [1]. Причина полягає у діючій системі псевдоутилізації, коли фірми-перевізники отримують кошти за вивіз відходів, однак це не означає, що вони будуть складуватись на офіційних сміттєзбірниках. Відповідно до санітарно-гігієнічних норм (Закон України «Про відходи» від 05.03.1998 № 187/98-ВР) територія на відстані 1 км по периметру сміттєзвалища вважається непридатною для використання, однак екологонебезпечний влив (повітря, ґрунтові та стічні води тощо) розповсюджується на значно більшій території [19]. Екологічна катастрофа внаслідок загоряння сміттєзвалища м. Львова наявно показала, що країна підійшла до надзвичайно небезпечної межі у поводженні з відходами. Можливість реалізації подібних сценаріїв в інших великих містах нашої країни надзвичайно велика. Тому вирішення питань доцільності та економічної ефективності повної переробки відходів життєдіяльності надзвичайно актуально.

Кожна країни має неоднакові ресурсні потенціали (площа, первинні ресурси, щільність населення, рівень економічного розвитку та споживання) та по-різному будує стратегію власного розвитку, що суттєво впливає на сферу поводження з відходами. Відсутність або обмеженість первинних ресурсів ведуть до більш раціонального використання відходів життєдіяльності, а отже, сприяють розвитку сфери утилізації відходів. З іншого боку, наявність значних територій, необмеженість природних ресурсів і недостатній ступінь розуміння населення важливості питань збереження стану зовнішнього середовища, що характерна для країн колишнього СРСР, призвела до практично катастрофічної ситуації. Приклад цього – сучасна Росія, де перероблюється менше 5 % від загальної кількості сміття [3]. Одним із важливих факторів, що призвів до існуючого катастрофічного стану, являється можливість адміністративного або самовільного виділення місць під сміттєзвалища без погодження з місцевою громадою. Існування земель з невизначеною належністю, відсутність ринку землі сільськогосподарського призначення створюють ситуацію, коли ціна землі не є індикатором її якості. В цьому випадку основні суспільні витрати на утилізацію покладаються на населення наближених до сміттєзвалищ населених пунктів.

Огляд фундаментальних робіт та останніх досліджень з теми. В концепції системної динаміки Медоуза ключовими факторами, що мали вплив на подальший розвиток людства, були забруднення навколишнього середовища та скінченність невідновлюваних природних ресурсів [4]. На сьогодні існують технології, що здатні вирішити ці проблеми, але вони потребують значних капіталовкладень, які не спроможні здійснити більшість країн, що розвиваються, через обмеженість ресурсів і відсутність підтримки населення. Залучення інвесторів і кредитування цієї економічної галузі є складним через значні ризики, малий горизонт планування та залежність від багатьох економічних, політичних та інституціональних факторів.

А. Пігу у своїй роботі про екстерналії наголошував, що при виробництві можливий від'ємний зовнішній ефект через неврахування третіх факторів, наприклад, при випуску продукції багато підприємств не враховують екологічний фактор, а впровадження сучасних екологобезпечних технологій призведе до значних витрат і збільшення собівартості продукції. На думку А. Пігу, суспільство повинно було зобов'язати забруднювача сплачувати екологічні витрати шляхом сплати податку на забруднення. Податок Пігу має дорівнювати збитку на одиницю виробленого забруднення, обумовленого величиною негативного зовнішнього ефекту. Якщо величини податку і зовнішніх витрат збігаються, рівновага досягається в точці ефективного розподілу ресурсів. Тоді підприємства приймають свої рішення відповідно до потреб суспільства, не зашкоджуючи йому, нейтралізуючи негативі фактори чи залишки [5]. Існуючий рівень екологічного оподаткування в Україні суттєво менший за умови досягнення рівноваги в точці ефективного розподілу ресурсів [6].

У дослідженні Шамсундара Субарао та Нараяна Дананджая зазначається, що залишки продуктів життєдіяльності є небезпечними для екосистеми, що особливо помітно у країнах з низьким рівнем життя, де вкрай важко використовувати новітні технології та впроваджувати інновації [7].

Г. Цобаноглоус, Х. Теісен та С. А. Віджил наголошують, що результативні економічні показники насамперед залежать від методів та обраних інструментів утилізації, що загалом зумовлене наявністю ризиків і впливає на кількість капіталовкладень у галузь [8].

Йошем Звієр, Вінчент Блок, Пітер Лементс та Роберт-Джан вважають, що функціонування біоекономіки можливе у країнах, де узгоджене законодавство та виконуються всесвітні екологічні вимоги, де рівень потреб до якісного середовища за пірамідою Маслоу вищий за фізіологічні потреби [9].

Віллі Хаас, Фрідолін Краусмен, Домінік Вейдерхофєр та Маркус Хейнз підрахували, що в ЄС швидкість утворення сміття є вищою порівняно з країнами, що розвиваються, але швидкість накопичення є меншою, що пов'язано з функціонуванням «зеленої економіки» у розвинутих країнах [10].

Україна протягом певного часу відносилася до країн, що розвиваються, тому має ряд схожих проблем у вирішенні цього питання у світі.

Міхно І. С. наголошує, що в умовах зростання вартості сировинних ресурсів украй нераціонально, як з економічної, так і екологічної точки зору, ховати під землю готову сировину, придатну для повторного використання. Крім того, потрібно враховувати інтереси суспільства, яке відчуває погіршення екологічного стану внаслідок розташування сміттєзвалищ поблизу великих міст, що є забороненим у розвинутих країнах [11].

Кобушко І. М. наголошує, що існуючі проблеми екологізації пов'язані з недостатнім обсягом фінансових ресурсів, що спрямовуються для забезпечення фінансування природоохоронних заходів. Перехід України до сталого розвитку можна забезпечити шляхом формування ефективного фінансово-економічного механізму екологізації, що забезпечує формування, розподіл і використання фінансових ресурсів для вирішення екологічних проблем [12].

Як зазначають Шульга Є. В. та Єфремова Л. В., тільки комплексне функціонування держави, підприємства і населення, що складають єдину економічну систему, допоможе вирішити проблему накопичення й утилізації сміття [13]. На наш погляд, за наявного стану макроекономічної нестабільності країни і значного зниження рівня життя більшої частки населення важко очікувати, що в піраміді пріоритетів (Маслоу) екологічний стан суспільства буде переважати звичайні фізіологічні потреби, і це надзвичайно збільшує ймовірність екологічних катастроф.

Метою статті є розгляд ситуації з побутовими відходами з позицій функції суспільного добробуту та з урахуванням реалій української економіки сьогодення: значний дефіцит бюджетних ресурсів, надзвичайно складні умови для відкриття бізнесу зі значним терміном окупності, недосконалість екологічного оподаткування.

Виклад основного матеріалу. Проблему поводження з відходами можна поділити на дві: по-перше, потрібно зупинити накопичення відходів, а на другому етапі вирішити питання поступового знищення стаціонарних сміттєзвалищ. Швидкість накопичення відходів 1–3 класів небезпеки в масштабі країни складає приблизно 9 млн т на рік (це приблизно 0,6 кг / (доб. люд.), однак для великих міст цій показник може бути суттєво більшим. Що стосується відходів 4 класу, основну масу яких складають ТПВ та малонебезпечні відходи промисловості, листя, брухт, одяг та ін., то їх кількість є найбільшою у структурній класифікації відходів за класом небезпеки. Через велику кількість, різний склад і можливість вторинного використання повинно бути забезпечено безпечне складування для отримання біогазу, чи переробки в енергетику чи сортування та вторинної обробки, що є найкращим сценарієм. Швидкість накопичення відходів 4 класу є суттєво більшою (приблизно 3,5 кг / (доб. люд.)), ніж 1–3 класів. Однак вони значно легше утилізуються, тому має бути налагоджено їх окреме складування з подальшою утилізацією.

Розглянемо існуючий стан утилізації відходів для великих міст. На сьогодні в Україні працюючих сучасних утилізаційних заводів немає, і функціонує з 1987 року лише один сміттєспалювальний завод «Енергія», що розташований у межах міста Києва. Він відноситься до 2 класу небезпеки та використовує застарілі технології, що базуються на спаленні сміття та отримання енергії (побудований сучасний сміттєпереробний завод у Рівненській області досі не працює через причини, що будуть вказані нижче). На заводі «Енергія» використовується термічне знешкодження ТПВ без його попереднього сортування. Ця методика утилізації є екологічно небезпечною та майже не використовується в розвинутих країнах. Фактична потужність заводу «Енергія» скаладе 240 тис. т ТПВ на рік, що менше проектної потужності заводу (350 тис. т / рік) [14]. Завод був побудований за межами Києва, але з розширенням міста опинився у районі з великою щільністю населення. В результаті діяльності підприємства утворюються небезпечні відходи, що суттєво погіршує якість життя у районах, наближених до підприємства. Тому київські відходи продовжують накопичуватись на сміттєзвалищах, найбільше з яких розташовано у с. Підгірці (ТПВ-5) та у 2016 році вже займає площу 65 га (офіційно – 63,7 га). Висота сміттєвих гір від нульової позначки (дно котловану) складає 120 м. Якщо вважати стандартну щільність сміття 0,2 т / куб. м, то загальна вага накопичених на цьому полігоні відходів складає 16 млн т. Характерним є відкритість полігону та безпосередній контакт сміття з екосистемою. Єдиним захистом є шари ґрунту, якими періодично засипають сміття для зменшення впливу. Постійне витікання фільтрату у землю та забруднення ним підземних вод впливає на якість сільськогосподарської продукції та водних басейнів. Виділення у повітря шкідливих речовин впливає на стан здоров'я місцевих жителів [15].

У м. Рівному у 2013 р. за вимогою місцевої громади (мешканців міста та близько розташованих районів) за проектом компанії «УКРЕКО-ІНДАСТРІ» за участю іноземних інвесторів побудували сучасний сміттепереробний завод твердих побутових відходів «Санком» з проектною

потужністю 300 тис. т сміття у рік (величина інвестицій – 7 млн $) [16].

Враховуючи швидкість генерації побутових відходів на одного мешканця загальний, обсяг генерації на обласному рівні складає приблизно 400 тис. т [16], такого підприємства було б достатньо для суттєвого зменшення швидкості накопичення відходів на обласному рівні, але він досі не працює на повну потужність. Йдеться про те, що кінцевим продуктом цього підприємства є сировина, а в законодавстві України не передбачено ліцензії на переробку сміття. Відповідні зміни у Закон «Про ліцензування видів господарської діяльності» було запропоновано до розгляду у Верховній Раді України від 02.02.2016 р., але вони досі не розглянуті [17].

На сьогодні в Україні існує ринок вторинної сировини, зокрема приватні підприємства закуповують паперові вироби, метали, пластик, скло, використані будівельні матеріали тощо для подальшої переробки та реалізації. Інформацію про ці підприємства можна дослідити на сайті prom.ua. Однак, на наш погляд, цей ринок охоплює незначну частку продуцентів сміття. Більшість населення не вважає за потрібне сортувати відходи, а та частка населення, яка заробляє на сортуванні поблизу первинних (тимчасових) і вторинних (постійних) міст збереження та захоронення, не в змозі переробляти значні потоки сміття, що генеруються населенням. Якщо умовно поділити все населення на дві частки: перша, що генерує відходи, та друга, що їх переробляє, та врахувати стабільну тенденцію погіршення рівня життя останніх років, то можна припустити в майбутньому досягнення балансу між генерацією та утилізацією відносно компонент, що будуть затребувані у вигляді сировини. Однак навряд чи таке рішення задовольнить суспільство через достатньо наявні причини. Висновок із цього ліричного відступу: не слід перекладати рішення про утилізацію відходів на низькодохідні та асоціальні верстви населення: частка суспільства, яка генерує основну масу відходів, повинна вирішувати питання про її утилізацію.

З проведеного аналізу можна зробити висновок, що ринок утилізації сміття в Україні знаходиться у стані зародження, а наявні підприємства не здатні вирішити проблеми. Однією із причин, яка гальмує вхід інвесторів на перспективний ринок вторинної сировини, є відсутність законодавства про ліцензування і тарифікацію цієї діяльності. Ситуацію, що склалася, можна вирішити двома шляхами: скасувати Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державного регулювання у сфері комунальних послуг» [16]. Це анулює норму, визначену цим законом, про монопольний статус об'єктів з переробки відходів та обов'язковість отримання ліцензії. Або ж для відновлення роботи рівненського сміттєпереробного заводу потрібно внести зміни у Закон України «Про ліцензування окремих видів господарської діяльності», передбачивши, що переробка відходів є ліцензованим видом діяльності [17]. Слід підкреслити, що випадок із цим підприємством служить сигналом попередження для іноземних інвесторів про надзвичайно великий інституціональний ризик інвестувань у галузь переробки відходів.

Перейдемо до вирішення конкретного питання зупинення накопичення відходів на рівні країни.

Порівняємо кількість заводів із утилізації сміття у різних країнах Європи станом на 2013 рік.

Деякі країни Європи не мають сміттєпереробних заводів (Греція, Болгарія, Румунія, Латвія). В Україні, як вже згадувалося раніше, на сьогодні немає діючих сучасних сміттєпереробних заводів. З табл. 1 прослідковується така тенденція: кількість заводів на 1 млн мешканців зростає у міру зростання ВВП на душу населення (коефіцієнт кореляції 0,7). Так, найбільші показники – в Данії і Швейцарії. Ці країни характеризуються високим рівнем життя, а отже, і великою швидкістю генерації відходів. Тобто населення країни з високим рівнем економічного розвитку має суттєво інші пріоритети, тому впровадження додаткових податків (платежів) для покращення стану зовнішнього середовища має підтримку населення.

Таблиця 1

Кількість заводів з утилізації сміття у країнах Європи

Країна	Кількість сміттєпереробних заводів, шт.	Кількість населення, млн осіб	Питома кількість заводів на 1 млн мешканців	ВВП (номінал) на душу населення, US $	Країна	Кількість сміттєпереробних заводів, шт.	Кількість населення, млн осіб	Питома кількість заводів на 1 млн мешканців	ВВП (номінал) на душу населення, US $
Норвегія	16	5,2	3,1	76	Португалія	3	10,4	0,3	19
Фінляндія	6	5,5	1,1	42	Іспанія	11	46,4	0,2	26
Швеція	32	9,7	3,3	49	Австрія	13	8,6	1,5	44
Данія	27	5,7	4,7	51	Словенія	1	2,1	0,5	21
Великобританія	26	64,8	0,4	44	Польща	1	38	0,03	13
Бельгія	18	11,3	1,6	40	Німеччина	81	81,2	1	41
Франція	126	64,2	2	38	Естонія	1	1,3	0,8	17
Нідерланди	12	16,9	0,7	44	Люксембург	1	0,6	1,7	103
Швейцарія	30	8,2	3,7	82	Угорщина	1	9,9	0,1	12
Чеська республіка	3	10,5	0,3	17	Литва	1	2,9	0,3	14

Джерело: [18]

Базуючись на отриманій в роботі [2] річній швидкості генерації відходів в Україні (9 млн т / рік) та стандартній потужності одного підприємства 300 тис. т / рік, можна зазначити, що кількість підприємств з переробки сміття приблизно дорівнює 30. При цьому на 1 млн мешканців буде припадати 0,75 підприємства, що суттєво більше, ніж цій показник у східноєвропейських країнах, але менше, ніж у розвинутих країнах. Величина інвестувань у цей проект приблизно дорівнює 200 млн USD, і не існує ніяких підстав вважати, що такі кошти можна отримати за рахунок державного або місцевих бюджетів. Тому роль держави та суспільства полягає у створенні умов для впровадження бізнесу з утилізації відходів, збільшення інвестиційної привабливості в умовах існуючої макроекономічної нестабільності.

Що стосується планування розташування всіх 30 підприємств на території країни, то з точки зору функції суспільного добробуту підприємства повинні бути наближені до міст інтенсивної генерації (великих міст), що мінімізує транспортні витрати, однак при цьому наближення до великих міст створює ситуацію екологічної небезпеки. Тобто в цьому випадку має реалізуватись мінімізація функції суспільних втрат, яка складається з транспортних витрат і монетаризації умов погіршення зовнішнього середовища для мешканців наближених районів. Звичайно, ця оптимізаційна задача має сенс тільки за наявності єдиного інвестора для території всієї країни.

Питання утилізації відходів розглядаються на місцевому рівні, тому доцільно прив'язати це питання до діючої системи адміністративного ділення. Зазвичай у більшості випадків найбільший репродуцент сміття – це обласний центр, однак це не означає, що в будь-якій області не існує інших потужних джерел генерації сміття (наприклад, м. Біла Церква у Київській області). Тому питання місця розташування, потужності, ціни, типу (технологія переробки сміття) повинні вирішуватись на рівні місцевої громади. На наш погляд, це одна з перших проблем, яку повинна вирішити місцева громада. Пропонуємо загальну постановку проблеми поводження з відходами на регіональному рівні, яка вирішується за допомогою функції суспільного добробуту мешканців регіону, що враховує обсяг інвестувань у підприємства з переробки сміття, суму витрат на транспортування сміття до міст переробки та ефект покращення стану зовнішнього середовища внаслідок відсутності на території регіону сміттєзвалищ, негативний просторовий вплив яких на стан зовнішнього середовища суттєво перевищує площі сміттєзвалищ (як у ситуації з ТПВ- 5). Наближеність до сміттєзвалищ суттєво зменшує ціну земельних ділянок, наприклад, при однаковій відстані від Києва до с. Підгірці (біля ТПВ-5) середня ціна – 1100 $ / сотка, а до с. Горенка – 2800 $ / сотка. Більш швидкий аналогічний ефект слід очікувати при впровадженні ринку землі сільськогосподарського призначення.

Розглянемо постановку оптимізаційної задачі відносно розташування та потужності підприємств з переробки побутових відходів. Нехай вектор $\overline{R}_j$ визначає координати джерел генерації побутових відходів (обласний і районні центри, в яких зосереджена вся регіональна репродуктивність відходів), а V_j – потужність репродукції відходів у j пункті, $j = 1, 2, \ldots; N$ – кількість центрів репродуктивності у регіоні, що досліджується; r_i $(i = 1, 2,\ldots, m)$ – координати m підприємств із переробки відходів.

Введемо такі позначення:

U_r – регіональна компонента функції суспільного добробуту, що пов'язана зі станом зовнішнього середовища та витратами на його покращення;

U_{rE} – екологічна складова регіональної функції суспільного добробуту;

$L(r_i)$ – втрати функції добробуту на транспортування відходів до міст переробки;

I_i – обсяг інвестувань у виробництво потужністю $\mathrm{Pr}_i \quad (i = 1, 2, \ldots, m)$.

Вважаємо, що екологічна складова регіональної компоненти функції суспільного добробуту дорівнює дисконтному валовому доходу за рахунок збільшення аграрної продукції від приросту площ землі сільськогосподарського призначення ΔS, що потенційно виникає внаслідок функціонування підприємств з переробки сміття:

$$U_{rE} = \frac{\Delta S \cdot p_a}{\mu}, \tag{1}$$

де p_a – вартість аграрної продукції з одиниці площі;
μ – ставка дисконтування.

Функціонал транспортних витрат (координати підприємств визначають у процесі вирішення оптимізаційної проблеми) можна подати у такому вигляді:

$$L(r_i) = \sum_{i=1}^{m}\sum_{j=1}^{N}\left|R_j - r_i\right| V_j d_{ji} \overline{p}, \tag{2}$$

де d_{ji} – частка відходів з j джерела потужністю V_j що транспортується до i підприємства на відстань $\left|R_j - r_i\right|$;

$\overline{p}$ – середня регіональна вартість транспортування одиничного вантажу відходів на одиничну відстань.

Крім того, робимо припущення, що потужність підприємства пропорційна обсягу інвестувань:

$$\mathrm{Pr}_i = \zeta \cdot I_i, \tag{3}$$

де ζ – коефіцієнт пропорційності потужності підприємства від його вартості. Він показує вагу сміття, що переробляється за рік, на одну інвестовану грошову одиницю (враховуючи вартість підприємств, такою грошовою одиницею доцільно вважати 1 млн USD). Так, у наведеному прикладі про Рівненський завод з утилізації сміття:

$$\zeta = \frac{43 \text{ тис. т}}{\text{млнUSD}}.$$

Позначимо сумарний регіональний обсяг інвестувань в утилізацію сміття I_Σ, тоді величина додаткових площ для аграрного виробництва внаслідок функціонування переробки визначається:

$$\Delta S = \xi \cdot \zeta \cdot I_\Sigma, \tag{4}$$

де ξ – коефіцієнт пропорційності потужності підприємства до площ, що могли бути зайняті сміттям. Він показує, яку площу займає 1 тис. т сміття.

Якщо, наприклад, 1 тис. т займає площу 0,04 га (4 сотки), то він дорівнює 0,04. Введемо один коефіцієнт, який дорівнює добутку попередніх і показує, яка площа звільняється при інвестуванні 1 млн USD у підприємство з утилізації відходів:

$$\lambda = \zeta \cdot \xi. \tag{5}$$

У наведеному прикладі:

$$\lambda = 1{,}72\,\text{га/млнUSD} \Rightarrow c = \frac{1}{\lambda} = 0{,}58\,\text{млнUSD/га}. \tag{6}$$

Обернена величина до параметра λ є тіньовою ціною 1 га, якщо його буде використано під звалище. У випадку наведеного прикладу вона дорівнює 0,58 млн USD / га, (така ціна отримана за умови, що 1 тис. т займає площу 0,04 га).

Загальний вигляд функції регіонального добробуту, що пов'язана з екологічним станом, а також із урахуванням (1, 2, 4, 5) визначається:

$$U_r = \frac{\lambda I_\Sigma \cdot p_a}{\mu} - \sum_{i=1}^{m}\sum_{j=1}^{N}\left|R_j - r_i\right| V_j d_{ij}\overline{p} - I_\Sigma. \tag{7}$$

До виразу (8) потрібно додати умову регіональної замкненості (місцеве населення, як правило, не підтримує утилізацію сміття з інших регіонів) та умову достатності потужностей для переробки на регіональному рівні:

$$\sum_{i=1}^{m} d_{ij} = 1,\ j = 1,2,...,N,$$
$$\sum_{j=1}^{N} V_j \le \zeta \cdot I_\Sigma. \tag{8}$$

Якщо знехтувати у виразі (7) складовою витрат на транспортування, то отримуємо регіональну функцію суспільного добробуту у вигляді лінійної функції від обсягу інвестувань у переробку сміття:

$$U_r = I_\Sigma\left(\frac{p_a/\mu}{c} - 1\right). \tag{9}$$

Дріб у дужках уявляє відношення дисконтного потоку доходу від аграрного використання з 1 га до тіньової вартості 1 га під сміттєзвалище. Зазвичай це відношення в сучасних умовах суттєво менше за 1. Якщо вважати вартість аграрної продукції за 1 га 5 тис. USD = 0,005 млн USD та дисконтну ставку 0,1, то відношення дорівнює 0,05, і величина в дужках від'ємна. Це означає, що в сучасних умовах інвестування у сміттєпереробку не сприяє зростанню функції суспільного добробуту. Проте якщо використати множник зростання непридатних площ поблизу сміттєсховищ, який за оцінками, наведеними в роботі [2], дорівнює 84, то ситуація змінюється на протилежну, й інвестування в переробку сприяє зростанню функції суспільного добробуту. Однак це не вирішує питання стосовно знаходження коштів на інвестування в процес переробки сміття. Відомо, що термін окупності інвестувань у переробку сміття у розвинутих країнах складає приблизно 5 років. Однак у розвинутих країнах ставки дисконтування оцінюються на рівні 1–5 %, тоді як в Україні найнижчу оцінку ставки дисконтування за умови інвестувань у доларах можна оцінити як 10 %. Зробимо спробу оцінити, як зміниться термін окупності за цих умов.

Вважаємо, що термін окупності інвестувань I дорівнює T рокам за умови річного прибутку після оподаткування $П$ та ставки дисконтування u. Тоді для визначених параметрів виконується співвідношення:

$$I = \frac{П(1-(1+u)^{-T})}{u} \Rightarrow П = \frac{I \cdot u}{1-(1+u)^{-T}}. \tag{10}$$

Нехай обсяг інвестувань дорівнює 7 млн USD, ставка дисконтування 3,5 % (середина інтервалу). В цьому випадку щорічний прибуток $П$ = 1,55 млн USD.

За умови збереження цього прибутку оцінимо термін окупності при 10 % дисконтній ставці. З виразу (10) знайдемо термін окупності:

$$T = \frac{Ln(П/(П - I \cdot u))}{Ln(1+u)} \approx 6{,}3\ \text{років}. \tag{11}$$

Внаслідок зростання ставки дисконтування термін окупності проекту зріс с 5 до 6,3 років, а це означає що інвестиційна привабливість проекту суттєво зменшилась. Немає ніяких підстав для зарубіжних інвесторів інвестувати у переробку сміття в Україні. На сьогодні не існує податкових пільг для підприємств з переробки сміття, тобто вони працюють на звичайній системі оподаткування [6]. Однак, на наш погляд, внаслідок катастрофічності ситуації потрібно вирішувати питання пільгового оподаткування галузі переробки побутових відходів. Для цього потрібно скасувати імпортний ПДВ на обладнання, що сплачується при ввезенні на митну територію України, та надати пільги з податку на прибуток підприємства. В цьому випадку обсяг інвестувань зменшиться на 16,7 % (I = 5,83 *млн USD*), а прибуток зросте на 22 % ($П$ = 1,94 *млн USD*). Термін окупності складе лише 3,7 років.

Це означає, що впровадження податкових пільг для утилізації відходів умов, проведення кампанії з підготовки відходів до переробки (якісне сортування) можуть суттєво покращити показники ефективності цього перспективного бізнесу. Отже, витрати на покращення стану зовнішнього середовища перекладаються на ту частку суспільства, що генерує більшу частку відходів. Що стосується відходів виробництва, то відповідно до теоретичних положень А. Пігу [5] екологічні податки на виробництво мають компенсуватись за рахунок податків на виробників. Кінцевим платником цих податків буде населення, однак в ціновій інформації повинна міститись частка, що відповідає за погіршення стану зовнішнього середовища внаслідок виробництва цього товару.

Висновки

Проблеми утилізації побутових відходів не можна перекладати на низькодохідні верстви населення, оскільки вона повинна вирішуватися насамперед тими, хто їх генерує. Пропонується підхід до утилізації побутових відходів із позицій функції регіонального суспільного добробуту, що враховує як витрати на придбання сучасних підприємств з переробки сміття, так і доходи від площ, що звільняються за допомогою функціонування таких підприємств. В подальшому пропонується кількісно враховувати покращення якості життя за рахунок покращення екологічного стану.

Наявна у країні макроекономічна нестабільність робить галузь переробки сміття інвестиційно не привабливою, однак за допомогою податкових пільг та враховуючи сучасний рівень оплати праці порівняно з європейськими країнами, ситуацію може бути покращено.

В Україні не існує повноцінного законодавства, що забезпечує роботу сучасних сміттепереробних заводів і впровадження новітніх технологій у сфери переробки. Мається на увазі неузгодження законодавства на ліцензування переробки сміття та комунальних послуг. Вирішення цих питань суттєво зменшить ризики інвестувань у галузь переробки побутових відходів.

Базуючись на швидкості генерації побутових відходів населенням України, отримано оцінку кількісті підприємств та обсягів інвестувань на регіональному та національному рівнях, що необхідно для запобігання екологічної катастрофи (подальшого накопичення відходів). За допомогою витратно-дохідного аналізу отримано тіньову оцінку вартості відведення 1 га землі під сміттєзвалище. Надалі під час оцінювання площ із незадовільним екологічним станом поблизу сміттєзвалищ тіньова вартість має бути скорегована.

В подальшому передбачається дослідження просторових ефектів впливу звалищ побутових відходів на якість життя прилеглих населених пунктів для отримання коректної оцінки суспільних витрат.

ЛІТЕРАТУРА

1. Один із найбільших полігонів Київщини заповниться через три роки [Електронний ресурс] // Соцпортал. – Режим доступу : http://socportal.info/2016/06/04/odin-iz-najbil-shih-poligoniv-kiyivshhini-zapovnit-sya-cherez-tri-roki.html

2. Скрипник А. В. Оптимізація утилізації відходів в Україні / А. В. Скрипник, І. С. Міхно // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія «Економіка і менеджмент». – 2014. – № 2 (17). – С. 14–25.

3. Гринпис России [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.greenpeace.org/russia/ru/campaigns/waste/

4. О проектах "Римского клуба" // Препринт комитета по системному анализу при Президиуме АН СССР. – М. : ВНИИСИ, 1977.

5. Pigou A. The Economics of Welfare / A. Pigou. – London : Macmillan and Co, 1920. – 460 p.

6. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 01.09.2015 № 2755-17. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

7. Subbarao S. Micro Perspectives for Decentralized Energy Supply / S. Subbarao, N. Dhananjaya // Proceedings of the International Conference (2015, Bangalore). – 2015. – P. 82–84.

8. Tchobanoglous G. Integrated solid waste management: engineering principles and management issues / G. Tchobanoglous, H. Theisen, S. Vigil. – New York : McGraw-Hill, 1993. – 978 p.

9. Zwier J. The Ideal of a Zero-Waste Humanity: Philosophical Reflections on the Demand for a Bio-Based Economy / J. Zwier, V. Blok, P. Lemmens // Journal of Agricultural and Environmental Ethics. – 2015. – Vol. 28. – Iss. 2. – P. 353–374.

10. Haas W. How Circular is the Global Economy? An Assessment of Material Flows, Waste Production, and Recycling in the European Union and the World in 2005 / W. Haas, F. Krausmann, D. Wiedenhofer // Journal of Industrial Ecology. – 2015. – Vol. 19 (5). – P. 765–777.

11. Міхно І. С. Методи фінансування утилізації відходів. Світовий досвід / І. С. Міхно // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія «Економіка і менеджмент». – 2015. – № 1 (18). – С. 33–45.

12. Кобушко И. Н. Финансово-экономический механизм экологизации промышленного производства : дисс. … канд. экон. наук : 08.00.06 / Кобушко Игорь Николаевич. – Сумы, 2007. – 249 с.

13. Шульга Е. В. Экономические пути утилизации отходов в Украине / Е. В. Шульга, Л. В. Ефремова // Бизнес Информ. – 2012. – № 12. – С. 138–141.

14. Корпоративний сайт «Київенерго» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kyivenergo.com/uk

15. Державна санітарно-епідеміологічна служба Київської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.oblses-kiev.com.ua/

16. Офіційний сайт ТОВ «Санком» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sunkom.rv.ua/

17. Про ліцензування певних видів господарської діяльності [Електронний ресурс] : Закон України від 01.06.2000 № 1775-III. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1775-14

18. Confederation of European Waste-to-Energy Plants [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cewep.eu/

19. Про відходи [Електронний ресурс] : Закон України від від 05.03.1998 № 187/98-ВР. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80

REFERENCES

"Confederation of European Waste-to-Energy Plants" http://www.cewep.eu/

Derzhavna sanitarno-epidemiolohichna sluzhba Kyivskoi oblasti. http://www.oblses-kiev.com.ua/

Grinpis Rossii. http://www.greenpeace.org/russia/ru/campaigns/waste/

Haas, W., Krausmann, F., and Wiedenhofer, D. "How Circular is the Global Economy? An Assessment of Material Flows, Waste Production, and Recycling in the European Union and the World in 2005"*Journal of Industrial Ecology* vol. 19 (5) (2015): 765-777.

Kobushko, I. N. "Finansovo-ekonomicheskiy mekhanizm ekologizatsii promyshlennogo proizvodstva" [Financial-economic mechanism of ecologization of industrial production]. *diss. … kand. ekon. nauk : 08.00.06*, 2007.

Korporatyvnyi sait «Kyivenerho». http://kyivenergo.com/uk

[Legal Act of Ukraine] (2015). http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

[Legal Act of Ukraine] (2000). http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1775-14

[Legal Act of Ukraine] (1998). http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80

Mikhno, I. S. "Metody finansuvannia utylizatsii vidkhodiv. Svitovyi dosvid" [Methods of financing waste management. World experience]. *Visnyk Skhidnoievropeiskoho universytetu ekonomiky i menedzhmentu. Seriia «Ekonomika i menedzhment»*, no. 1 (18) (2015): 33-45.

"O proektakh «Rimskogo kluba»" [About the project «Club of Rome»]. In *Preprint komiteta po sistemnomu analizu pri Prezidiume AN SSSR*Moscow: VNIISI, 1977.

Ofitsiinyi sait TOV «Sankom». http://sunkom.rv.ua/

"Odyn iz naibilshykh polihoniv Kyivshchyny zapovnytsia cherez try roky" [One of the largest landfills of Kiev region will be filled in three years]. Sotsportal. http://socportal.info/2016/06/04/odin-iz-najbil-shih-poligoniv-kiyivshhini-zapovnit-sya-cherez-tri-roki.html

Pigou, A. *The Economics of Welfare*London: Macmillan and Co, 1920.

Skrypnyk, A. V., and Mikhno, I. S. "Optymizatsiia utylizatsii vidkhodiv v Ukraini" [Optimization of waste management in Ukraine]. *Visnyk Skhidnoievropeiskoho universytetu ekonomiky i menedzhmentu. Seriia «Ekonomika i menedzhment»*, no. 2 (17) (2014): 14-25.

Subbarao, S., and Dhananjaya, N. "Micro Perspectives for Decentralized Energy Supply"*Proceedings of the International Conference*. Bangalore, 2015.82-84.

Shulga, E. V., and Yefremova, L. V. "Ekonomicheskiye puti utilizatsii otkhodov v Ukraine" [Economic ways of waste management in Ukraine]. *Biznes Inform*, no. 12 (2012): 138-141.

Tchobanoglous, G., Theisen, H., and Vigil, S. *Integrated solid waste management: engineering principles and management issues*New York: McGraw-Hill, 1993.

Zwier, J., Blok, V., and Lemmens, P. "The Ideal of a Zero-Waste Humanity: Philosophical Reflections on the Demand for a Bio-Based Economy"*Journal of Agricultural and Environmental Ethics* vol. 28, no. 2 (2015): 353-374.

УДК 368.013(477)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ АГРАРНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

© 2016 ТАТАРІНА Т. В.

УДК 368.013(477)

Татаріна Т. В.

Тенденції розвитку ринку аграрного страхування в Україні

Метою статті є визначення перспективних напрямів реформування ринку аграрного страхування на основі дослідження його сучасного стану та розгляду основних проблем розвитку. Проаналізовано сучасний стан ринку аграрного страхування в Україні. Доведено, що цей сегмент страхового ринку має тенденцію до повільного скорочення, адже всі основні показники страхування в динаміці за останні чотири роки мають спадний характер. Враховуючи складну макроекономічну ситуацію у країні, ринок агрострахування доводить свою життєздатність та потенціал для подальшого розвитку. На основі виявлених тенденцій розвитку страхування аграрних ризиків з'ясовано проблеми, котрі заважають подальшому ефективному функціонуванню ринку. Запропоновано напрями реформування вітчизняного ринку аграрного страхування, зокрема, впровадження новітніх програм страхового захисту з перестраховою гарантією, прискорена розробка заходів зі страхового захисту інвестицій і кредитування. Також ринок агрострахування потребує зусиль із боку держави у його підтримці: введення змін до чинного законодавства і механізмів щодо їх виконання.

Ключові слова: *ринок агрострахування, державне субсидіювання, перестрахування аграрних ризиків.*

Табл.: *4.* ***Бібл.:*** *8.*

Татаріна Тетяна Володимирівна *– кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри страхування, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)*

E-mail: *tv.tatarina@yandex.ua*

УДК 368.013(477)

Татарина Т. В. Тенденции развития рынка аграрного страхования в Украине

Целью статьи является определение перспективных направлений реформирования рынка аграрного страхования на основе исследования его современного состояния и рассмотрения основных проблем развития. В статье проанализировано современное состояние рынка аграрного страхования Украины. Доказано, что этот сегмент страхового рынка имеет тенденцию к медленному сокращению, поскольку все основные показатели страхования в динамике за последние четыре года имеют убывающий характер. Учитывая сложную макроэкономическую ситуацию в стране, рынок агрострахования доказывает свою жизнеспособность и потенциал для дальнейшего развития. На основе выявленных тенденций развития страхования аграрных рисков описаны проблемы, мешающие дальнейшему эффективному функционированию рынка. Предложены направления реформирования отечественного рынка аграрного страхования, в частности, внедрение новых программ страховой защиты с перестраховочной гарантией, ускоренная разработка мер по страховой защите инвестиций и кредитования. Также рынок агрострахования требует усилий со стороны государства в его поддержке: введение изменений действующего законодательства и механизмов по их исполнению.

Ключевые слова: *рынок агрострахования, государственное субсидирование, перестрахование аграрных рисков.*

Табл.: *4.* ***Библ.:*** *8.*

Татарина Татьяна Владимировна *– кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры страхования, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)*

E-mail: *tv.tatarina@yandex.ua*

УДК 368.013(477)

Tatarina T. V. Trends in the Development of the Agricultural Insurance Market in Ukraine

The aim of the article is to identify the promising directions in reforming the agricultural insurance market on the basis of studying its current state and consideration of the major development problems. The article analyzes the current state of the agricultural insurance market in Ukraine. It is proved that this segment of the insurance market has a tendency to slow reduction, as all the major insurance indicators in the dynamics for the past four years have a decreasing character. In spite the difficult macroeconomic situation in the country, agricultural insurance market proves its vitality and potential for further development. On the basis of the identified trends in the development of insurance of agricultural risks the problems hampering further effective functioning of the market are described. There suggested directions in reforming the national agricultural insurance market, in particular, the introduction of new programs of insurance protection with reinsurance guarantee, accelerated development of measures on insurance protection of investing and crediting. Also the agricultural insurance market requires efforts by the government aimed at its support: the introduction of changes in the active legislation and their enforcement mechanisms.

Keywords: *agricultural insurance market, government subsidy, reinsurance of agricultural risks.*

Tabl.: *4.* ***Bibl.:*** *8.*

Tatarina Tetyana V. *– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Insurance, Kyiv National Economic University named after V. Hetman (54/1 Peremohy Ave., Kyiv, 03068, Ukraine)*

E-mail: *tv.tatarina@yandex.ua*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними дослідженнями. Україна займає провідні позиції у світі з виробництва й експорту сільськогосподарської продукції. На сучасному етапі розвитку аграрного сектора найважливішим завданням являється подальша його розбудова, адже країна має значний потенціал до збільшення і підвищення якості виробництва.

Аграрне виробництво – одна з важливих, специфічних і водночас найбільш ризикованих сфер діяльності людини. Специфічні особливості аграрного ринку: висока вартість об'єктів через значну площу земельних угідь, підвищений ступінь ризикованості виробництва, кумулятивність збитків внаслідок природних катастроф і прогресуючих кліматичних змін, довготривалість циклу виробництва, що впливає на доходність аграріїв, зумовлюють необхідність використання одного з найважливіших інструментів мінімізації ризиків – страхування і за необхідності подальшої диверсифікації ризиків за допомогою перестрахування.

В умовах складної політико-економічної ситуації в Україні, скорочення всіх реальних показників ринку страхування, зокрема й аграрного, важливого значення набуває дослідження тенденцій його розвитку, виявлення проблем і шляхів їх вирішення за допомогою об'єднання зусиль страховиків, агровиробників і держави.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Питанням розвитку ринку аграрного страхування значну увагу приділили такі вітчизняні та зарубіжні вчені: В. Д. Базилевич, О. О. Гаманкова, С. А. Навроцький, С. С. Осадець, Р. В. Пікус, В. В. Шахов, Я. П. Шумелда, Р. Т. Юлдашев та ін.

Однак існує потреба у подальшому дослідженні теоретичних і практичних аспектів функціонування ринку аграрного страхування в Україні та розробці пропозицій щодо його розвитку, визначенні ролі держави у реформуванні аграрного сектора економіки шляхом вдосконалення системи регулювання та надання підтримки.

Формулювання мети і завдань. Мета статті полягає у визначенні перспективних напрямів реформування ринку аграрного страхування на основі дослідження його сучасного стану та виявлення основних проблем розвитку. Під час написання статті були поставлені такі завдання, що розкривають її мету:

- визначити основні тенденції розвитку ринку аграрного страхування в Україні;
- дослідити проблеми, котрі стримують розвиток страхування аграрних ризиків, та визначити шляхи їх вирішення;
- довести необхідність державної підтримки та диверсифікації ризиків за допомогою перестрахування для подальшого ефективного функціонування ринку аграрного страхування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Страхування ризиків аграрного виробництва у розвинених країнах є найбільш дієвим механізмом забезпечення безперервності, збалансованості та стабільності розвитку аграрного ринку й одним із ефективних методів компенсації збитків у цьому сегменті. Рівень страхування аграрних ризиків у цих країнах перевищує 60 % (США, Канада, Австралія – 78 %; Кіпр страхує 100 % сільськогосподарських угідь). В Україні цей показник характеризується низьким рівнем охоплення страхового поля (не перевищує 5 %), хоча статистика збитків підтверджує підвищену ризикованість цього сегмента [1].

Макроекономічні показники функціонування вітчизняного агроринку, приведені в табл. 1, свідчать про такі особливості розвитку:

- за даними 2005–2007 рр. спостерігаємо значне зростання основних показників, що пов'язано з підтримкою держави аграріїв через введення субсидій на страхові премії;
- з 2009 р. помітне різке скорочення показників через відміну субсидіювання;
- у наступні п'ять років відбувається адаптація ринку до роботи в складних умовах;
- починаючи з 2013 р. показники ринку мають спадний характер через погіршення загальної економічної ситуації у країні.

Значне скорочення з 2013 р. обсягу страхових премій у страхуванні аграрних ризиків обумовлено знеціненням національної валюти, що спричинило відмову багатьох

Таблиця 1

Динаміка основних показників страхування сільськогосподарських культур в Україні за 2005–2015 рр.

Роки	Кількість договорів	Застрахована площа, тис. га	Сума премії, млн грн
2005	910	390	13
2006	1330	670	29
2007	4397	2360	117
2008	1637	1171	155
2009	1980	510	42
2010	1217	553	72
2011	2710	786	136
2012	1936	727	130
2013	1722	869	135
2014	1392	732	73
2015	1062	689	78

Джерело: сформовано автором на основі [2]

сільгоспвиробників від укладення договорів страхування. Зменшення показника застрахованої площі за цей же період можна пояснити політично-економічною ситуацією у країні. Так, анексія частини території України спровокувала втрату можливостей для розвитку аграрного страхування, адже відповідно скоротились площі в Донецькій, Луганській областях і в Криму.

У територіальному розрізі за кількістю укладених договорів в 2015 р. у страхуванні сільськогосподарських культур найбільшу питому вагу займає Вінницька область (130 договорів), далі – Дніпропетровська (101), Полтавська (86). За показником застрахованої площі лідерство утримують Хмельницька область (18,7 % у загальному обсязі), Вінницька (9,2 %) і Харківська (8,9 %). За обсягом зібраних премій найбільшу частку займають: Хмельницька область (15,2 % у загальному обсязі), Дніпропетровська (14,6 %) і Вінницька (11,6 %). За показником страхового відшкодування першість належить Хмельницькій області, на яку припадає 70 % від усіх виплат.

Дослідження ринку агрострахування свідчить про досить незначну кількість продавців цих послуг в Україні. Активних учасників українського ринку аграрного страхування в 2014 р. було всього 16 страхових компаній, котрі отримали ліцензії на проведення страхування врожаю сільськогосподарських культур [3].

В 2015 р. можна виділити з 12 страховиків на ринку 7 найбільш активних у сегменті аграрного страхування (табл. 2).

Таблиця 2

Частка страхових компаній у показниках діяльності вітчизняного ринку агрострахування, %

Страхові компанії	Частка страховика у загальній застрахованій площі	Частка страховика у загальних страхових преміях	Частка у виплатах	Збитковість
Теком	9,8	5,8	38,7	85,3
Брокбізнес	1,4	2,1	7,5	46,1
Інго Україна	29,1	17,0	44,5	33,7
АХА страхування	16,7	12,5	5,4	5,5
АСКА	1,4	7,0	2,2	4,2
УАСК	2,0	5,9	0,5	1,2
PZU Україна	20,1	20,9	1,2	0,7
Оранта-січ	4,1	0,1	–	–
Фініст	14,6	27,8	–	–
Універсальна	0,3	0,1	–	–
УПСК	0,2	0,6	–	–
Страхові гарантії	0,3	0,1	–	–
Загалом / середня	100	100	100	12,9

Джерело: сформовано автором на основі [2]

Найбільшу питому вагу у показниках застрахованої площі і надходжень страхової премії займають такі страховики: ПАТ «Інго Україна» – 29,1 % і 17 %; ПАТ «PZU Україна» – 20,1 % і 20,9 %; ПАТ «Фініст» – 14,6 % і 27,8 %; ПАТ «Теком» – 9,8 % і 5,8 %. Частка у виплатах страхового відшкодування переважає у страхових компаніях ПАТ «Інго Україна» і «Теком» 44,5 % і 38,7 % відповідно. Показник збитковості у цих страховиків найбільший, що свідчить про високий рівень виплат, а отже, виконання ними своїх зобов'язань перед страхувальниками.

Високий рівень виплат за 2015 р. припадає на сільськогосподарські культури: озиме жито (65,4 %); кукурудза (20,3 %); озима пшениця (15,4 %). Серед переліку запропонованих програм страхового захисту сільськогосподарських культур переважає «повна загибель» (93,9 % від усіх надходжень страхових премій). В основному це договори страхування озимих культур на час перезимівлі. Поіменовані ризики займають значно меншу частку – всього 7 % від усіх укладених договорів (табл. 3).

Як видно з табл. 3, сільгоспвиробники використовують обмежений перелік ризиків за програмами страхового захисту і невеликій асортимент послуг. Відсутнє повноцінне мультиризикове страхування врожаю ярих та озимих культур на весняно-літній період. Майже не укладаються договори в страхуванні врожаю на весь цикл вирощування. Така ситуація свідчить про високу вартість цих продуктів і прагнення аграріїв знизити ціну на захист.

Загалом розмір страхового тарифу є найважливішим показником для страхувальника при прийнятті рішення щодо укладення договору страхування сільськогосподарських культур.

Середньорічна ставка страхової премії за останні 5 років зменшується (2011 р. – 3,74 %; 2013 р. – 3,1 %; 2015 р. – 2,0 %), «що пояснюється укладанням договорів страхування з безумовною франшизою у 50 %, котрі передбачають компенсацію лише катастрофічних збитків» [4]. Знижує тарифну ставку і використання аграріями в деяких випадках формального страхування, наприклад, при отриманні кредиту.

Проведений аналіз сучасного стану ринку аграрного страхування в Україні свідчить про його уповільнення, що пов'язано з такими проблемами:

Таблиця 3

Структура обраних страхувальниками програм страхового захисту посівів культур в Україні за 2015 р., %

Програма	Частка договорів	Частка застрахованої площі	Частка страхової суми	Частка страхових премій
Повна загибель	75,3	51,1	44,5	93,9
Поіменовані ризики	7,0	5,4	10,8	0,1
Повна загибель + весняні заморозки	14,1	42,1	43,8	5,7
Часткова та повна загибель + весняні заморозки	3,6	1,4	0,9	0,3
Загалом	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: сформовано автором на основі [2]

- обсягом і частотою настання можливих збитків і необхідністю їх належної диверсифікації;
- недосконалістю системи законодавчого регулювання ринку агрострахування, а також невиконанням у повному обсязі певних чинних нормативних положень (державне субсидіювання);
- недовірою фермерських господарств щодо гарантування виплат страховими компаніями;
- штучним заниженням ціни на страховий захист для активізації укладення договорів страхування;
- складністю у реалізації програм страхового покриття для аграріїв, недостатністю статистичної або вимірювальної бази для запровадження нових страхових продуктів (страхування за погодним індексом);
- заниженістю активності сюрвеєрських компаній, відсутністю регламентованих норм проведення оглядів відповідно до міжнародних стандартів.

Розглянемо детальніше кожну з визначених проблем у страхуванні агроризиків, обґрунтуємо напрями їх вирішення.

Сьогодні страхові компанії не завжди зацікавлені у прийнятті аграрних ризиків на страхування через величезні суми потенційних об'єктів, їх кумулятивність і малоефективну систему перестрахувального захисту. «Підтвердженням цьому є присутність страхових компаній на ринку, котрі мають ліцензії на здійснення агрострахування, але не виявляють активності (ПАТ «Агрополіс», «Український Страховий Дім», «Фініст» тощо)». І відповідно раніше активні страховики, які відмовляються в останні роки приймати аграрні ризики на страхування» [5, с. 17].

Нівелювати такі ризики страховикам можна, насамперед, за допомогою перестрахувальних операцій, оскільки підвищення франшизи до 50 % (сценарій попередніх років) призводило до погіршення фінансової стійкості аграрних підприємств, адже компенсувати збитки у розмірі 50 % виробники мали самостійно.

На міжнародних страхових ринках зацікавленість перестраховиків агрострахуванням постійно підвищується. Якщо двадцять років тому середній рівень утримання перестраховиком у страхуванні сільськогосподарських культур становив 10 млн дол., то сьогодні навіть брокери можуть легко розмістити за договорами перестрахування суму на порядок більшу. Основною формою покриття в цьому сегменті ринку залишаються пропорційні договори, а в непропорційному – договори ексцедента збитковості (Stop Loss). Якість послуг учасників ринку перестрахування також покращилася: сильні компанії з високими рейтингами збільшують свою участь у перестрахуванні агроризиків. «Найбільш відомі сьогодні міжнародні перестраховики по захисту сільськогосподарських ризиків: «Munich Re», «Swiss Re», «Patner Re», «Hannover Re», лондонські компанії « QBE/ LIMIT» [6].

Міжнародні страховики, порівнюючи продукти фондового ринку та ринку перестрахування, надають зазвичай перевагу перестрахувальним операціям. Перестраховики, маючи віковий досвід із оцінки аграрних ризиків і їх територіального розподілу на основі довгострокових договорів, обирають оптимальний перестрахувальний захист.

«В Україні агрострахування практично не захищено перестрахувальними операціями. Причин цьому декілька. По-перше, пропозиції щодо укладення договору перестрахування надходять в останній момент, коли тільки підписаний договір страхування або страховики прогнозують його укладення з великою часткою власного утримання. В цей період портфелі західних рейтингових перестраховиків закриті для небезпечних ризиків. Отже, перестрахування стає можливим лише за високої ціни на перестрахувальний захист. По-друге, значно підвищують вартість перестрахувального покриття на міжнародних ринках і договору на факультативній основі. Облігаторні покриття мають довгостроковий характер, тобто учасники мають можливість їх щорічного поновлення з деякими уточненнями умов договору. Адміністративні витрати перестраховика значними є лише на етапі первинного підписання. В наступних періодах такі договори дають стабільний дохід при невеликих витратах» [7].

Як свідчить світова практика, ще одним важливим чинником у розвитку й ефективному функціонуванні сільськогосподарських ринків розвинутих країн вважають державне субсидіювання. На міжнародних страхових ринках можна виокремити кілька моделей участі держави у стимулюванні розвитку аграрних ринків:

- пасивна участь – здійснення сільськогосподарського страхування без участі держави;
- активна – з повною участю держави (введення держмонополії);
- стимулююча – здійснення страхування з «непрямою» участю держави (підтримка різних суб'єктів ринку, сприяння розвитку певних видів страхування).

Найбільш поширена у світі третя модель. До першої можна віднести таку країну, як Німеччина, тобто це укладення договорів страхування на добровільній основі без державної підтримки. Така особливість обумовлена:

- високим рівнем страхової культури сільгоспвиробників;
- активним використанням методів управління ризиками (новітні технології виробництва; використання фінансових інструментів);
- розвиненістю ринку цінних паперів (опціони, ф'ючерси, форвардні контракти).

В Україні запровадження державної підтримки у сільському господарстві започатковано у 2004 р. відповідно до Закону «Про підтримку сільського господарства України», яким передбачалося повертати аграрним підприємствам за рахунок коштів Держбюджету 50 % сплачених ними страхових платежів, а також відшкодовувати 50 % вартості франшизи, якщо вона не перевищить 30 % страхової суми. Але тільки в 2005–2006 рр. почалась часткова реалізація цих планів. На кінець 2006 р. сільгоспвиробниками заявлено на компенсацію страхових платежів у сумі 12,5 млн грн. Водночас за цей період недофінансування становило 19,2 %, тобто кожне п'яте підприємство не отримало субсидію. У 2008 р. з передбачених Держбюджетом 200 млн грн було передано всього 72,8 млн грн (табл. 4). За даними табл. 4 відслідковуємо, що державне субсидіювання здійснювалось тільки включно по 2008 р. У 2009–2011 рр. програма субсидіювання була згорнута – кошти з бюджету вже не надходили.

Таблиця 4

Обсяги надання державних субсидій вітчизняним сільгоспвиробникам за 2005–2014 рр., млн грн

Показники	2005	2006	2007	2008	2009 / 2010	2011 / 2012	2013 / 2014
Субсидія	5,8	12,5	47,8	72,8	-	-	-

Джерело: сформовано автором на основі [5, с. 17]

Спроби відновити виплати державних субсидій здійснювались у 2012 р., але плани були реалізовані лише частково.

У складних політично-економічних умовах розвитку країни багато фермерських господарств не поспішають укладати договори страхування, адже не впевнені у можливостях страховиків компенсувати збитки через неврожайність. Деякі сільгоспвиробники страхують посіви чи поголів'я худоби не за потребою, а задля отримання банківського кредиту. На противагу цьому, страхові компанії активізують укладення договорів страхування шляхом зниження страхових тарифів і застосування бонусів. Але використання у страховому договорі франшизи або обмеженого покриття не відображає реального співвідношення між надходженням страхової премії та прийнятого на відповідальність страховика зобов'язання.

Як свідчить світовий досвід, страховики при визначенні ціни на страховий захист, мають враховувати:

статистику збитків за період 5–10 років;

- визначення розміру максимально можливих збитків (катастроф);
- методологію визначення збитків;
- витрати на ведення справи (комісійні страхових агентів);
- закладену у страховому тарифі прибутковість страховика.

Складними іноді для фермерів є і розроблені програми страхового захисту. Запровадження зрозумілих і простих програм для аграріїв є важливим чинником готовності всіх суб'єктів до співпраці.

Аграрний ринок гостро потребує появи сюрвеєрських компаній і дотримання регламентованих норм і етапів проведення оцінки ризиків аграріями відповідно до міжнародних стандартів. У 2012 р. пройшла успішно перша державна сертифікація андерайтерів, яких на сьогодні в Україні 32 спеціалісти, тоді як, наприклад, в Туреччині потреби ринку задовольняють 800 фахівців у рослинництві і близько 800 експертів у тваринництві [8]. Стандартизація умов і правил здійснення оцінки ризиків в агрострахуванні дозволить активно співпрацювати на високому рівні банківським установам, міжнародним компаніям і страховикам і водночас зменшити навантаження у структурі страхового тарифу за статтею «витрати на ведення справи».

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна дійти таких висновків. За досліджуваний період (2005–2015 рр.) всі показники, котрі характеризують діяльність ринку агрострахування, мають тенденцію до повільного скорочення. На початок 2016 р. приблизно лише п'ята частина всіх ліцензованих страховиків укладають договори страхування врожаю сільськогосподарських культур. Асортимент страхових послуг у цьому сегменті звужений, ставка страхової премії штучно занижена. Відсутні програми страхового забезпечення гарантій інвесторам, кредиторам, лізингодавцям.

Водночас ринок аграрного страхування має потенціал для подальшого розвитку. Необхідні зміни, які б створили передумови для його ефективного функціонування. Основними напрямами реформування агрострахування мають стати: впровадження новітніх програм страхового захисту з перестраховою гарантією; прискорена розробка заходів зі страхового захисту інвестицій і кредитування. Також ринок агрострахування потребує зусиль із боку держави у його підтримці та введення змін до чинного законодавства і механізмів щодо їх виконання.

ЛІТЕРАТУРА

1. В Украине разработан и обсуждается проект Концепции развития агрострахования [Електронний ресурс]

// Фориншурер. – Режим доступу : http://forinsurer.com/news/14/06/23/31086

2. Якубович В. Ринок агрострахування України. Фокус на 2014–2016 роках. Проект «Розвиток фінансування аграрного сектору в Європі та Центральній Азії» [Електронний ресурс] / В. Якубович. – Режим доступу : http://forinsurer.com/files/file00564.pdf

3. Татаріна Т. В. Перспективи розвитку агрострахування в Україні / Т. В. Татаріна // Збірник тез доповідей X Міжнародної науково-практичної конференції «Інноваційний ресурс страхового ринку в сучасних умовах» (4–5 грудня 2014 р., м. Київ) / За заг. ред. проф. В. Д. Базилевича. – Київ : Логос, 2014. – 432 с.

4. Рынок Агрострахования Украины в 2013 г. : аналит. исследование [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://agroinsurance.com/files/documents/Agroinsurance_in_Ukraine_2013_report_final.pdf

5. Шинкаренко Я. Огляд ринку агрострахування України в 2013 році / Я. Шинкаренко // Страхова справа. – 2014. – № 2 (54). – С. 16–18.

6. Guy Carpenter. Обзор мирового рынка страхования и перестрахования сельскохозяйственных рисков [Електронний ресурс] / Guy Carpenter // Фориншурер. – Режим доступу : http://forinsurer.com/public/06/11/10/2702

7. Сосенко Е. Перестрахование сельскохозяйственных рисков в Украине [Електронний ресурс] / Е. Сосенко // Фориншурер. – Режим доступу : http://forinsurer.com/public/07/04/13/3009

8. Гончаренко С. Гари Роше: Украинское агрострахование нуждается в концептуально новой стратегии [Електронний ресурс] / С. Гончаренко // Тусовка. – Режим доступу : http://tusovka.kr.ua/news/2015/01/22/gari-roshe-ukrainskoe-agrostrahovanie-nuzhdaetsja-v-kontseptualno-novoi-strategii

REFERENCES

Carpenter, G. "Obzor mirovogo rynka strakhovaniya i perestrakhovaniya selskokhozyaystvennykh riskov" [Overview of the world market of insurance and reinsurance of agricultural risks]. Forinshurer. http://forinsurer.com/public/06/11/10/2702

Goncharenko, S. "Gari Roshe: Ukrainskoye agrostrakhovaniye nuzhdayetsya v kontseptualno novoy strategii" [Harry Roche: Ukrainian agricultural insurance needs a conceptually new strategy]. Tusovka. http://tusovka.kr.ua/news/2015/01/22/gari-roshe-ukrainskoe-agrostrahovanie-nuzhdaetsja-v-kontseptualno-novoi-strategii

"Rynok Agrostrakhovaniya Ukrainy v 2013 g. " [The Insurance market in Ukraine in 2013]. http://agroinsurance.com/files/documents/Agroinsurance_in_Ukraine_2013_report_final.pdf

Shynkarenko, Ya. "Ohliad rynku ahrostrakhuvannia Ukrainy v 2013 rotsi" [Overview of insurance market in Ukraine in 2013]. *Strakhova sprava*, no. 2 (54) (2014): 16-18.

Sosenko, E. "Perestrakhovaniye selskokhozyaystvennykh riskov v Ukraine" [Reinsurance of agricultural risks in Ukraine]. Forinshurer. http://forinsurer.com/public/07/04/13/3009

Tatarina, T. V. "Perspektyvy rozvytku ahrostrakhuvannia v Ukraini" [Prospects of development of agricultural insurance in Ukraine]. *Innovatsiinyi resurs strakhovoho rynku v suchasnykh umovakh*. Kyiv: Lohos, 2014.

"V Ukraine razrabotan i obsuzhdaetsya proekt Kontseptsii razvitiya agrostrakhovaniya" [In Ukraine, prepared and discussed the draft concept of development of agricultural insurance]. Forinshurer. http://forinsurer.com/news/14/06/23/31086

Yakubovych, V. "Rynok ahrostrakhuvannia Ukrainy. Fokus na 2014-2016 rokakh. Proekt «Rozvytok finansuvannia ahrarnoho sektoru v Yevropi ta Tsentralnii Azii»" [Agricultural insurance market in Ukraine. Focus on the years 2014-2016. The project «Development of financing of the agricultural sector in Europe and Central Asia»]. http://forinsurer.com/files/file00564.pdf

УДК 336.148.061.5

МОНІТОРИНГ ЕФЕКТИВНОСТІ БЮДЖЕТНОГО УПРАВЛІННЯ ТОРГОВЕЛЬНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ УКРАЇНИ

© 2016 ФРОЛОВА Л. В., БРАГІНА О. С.

УДК 336.148.061.5

Фролова Л. В., Брагіна О. С.

Моніторинг ефективності бюджетного управління торговельними підприємствами України

Обґрунтовано актуальність проведення моніторингу ефективності бюджетного управління на торговельних підприємствах України. Визначено, що ефективність системи управління кожного торговельного підприємства, зокрема ефективність системи бюджетного управління, визначається низкою факторів, серед яких були розглянуті сфера діяльності підприємства, конкурентна ситуація на ринку та рівень життя населення. Ефективність бюджетного управління та, як результат, ефективність діяльності торговельних підприємств знаходять своє відображення у результатах ефективності основних показників фінансових бюджетів підприємств. Внаслідок цього, використовуючи метод нечітких множин, було здійснено інтегральну оцінку ефективності бюджетного управління на основі ефективності фінансових бюджетів: бюджету доходів і витрат, бюджету руху грошових коштів і балансовоґо бюджету. Дослідження здійснювалося як в цілому по Україні, так і по найбільш розвинених її регіонах.

Ключові слова: *моніторинг, ефективність, бюджетне управління, торговельне підприємство.*

Рис.: *7.* ***Табл.:*** *4.* ***Бібл.:*** *15.*

Фролова Лариса Володимирівна *– доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємства, Одеський національний політехнічний університет (пр. Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна)*

E-mail: *larisa.frolova@mail.ru*

Брагіна Ольга Сергіївна *– здобувач кафедри економіки підприємства, Одеський національний політехнічний університет (пр. Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна)*

E-mail: *puzirichka@mail.ru*

УДК 336.148.061.5

Фролова Л. В., Брагина О. С. Мониторинг эффективности бюджетного управления торговыми предприятиями Украины

Обоснована актуальность проведения мониторинга эффективности бюджетного управления на торговых предприятиях Украины. Определено, что эффективность системы управления каждого торгового предприятия, в частности эффективность системы бюджетного управления, определяется рядом факторов, среди которых были рассмотрены сфера деятельности предприятия, конкурентная ситуация на рынке и уровень жизни населения. Эффективность бюджетного управления и, как результат, эффективность деятельности торговых предприятий находят свое отражение в результатах эффективности основных показателей финансовых бюджетов предприятий. Вследствие этого, используя метод нечетких множеств, была осуществлена интегральная оценка эффективности бюджетного управления на основе эффективности финансовых бюджетов: бюджета доходов и расходов, бюджета движения денежных средств и балансового бюджета. Исследование осуществлялось как в целом по Украине, так и по наиболее развитым ее регионам.

Ключевые слова: *мониторинг, эффективность, бюджетное управление, торговое предприятие.*

Рис.: *7.* ***Табл.:*** *4.* ***Библ.:*** *15.*

Фролова Лариса Владимировна *– доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры экономики предприятия, Одесский национальный политехнический университет (пр. Шевченко, 1, Одесса, 65044, Украина)*

E-mail: *larisa.frolova@mail.ru*

Брагина Ольга Сергеевна *– соискатель кафедры экономики предприятия, Одесский национальный политехнический университет (пр. Шевченко, 1, Одесса, 65044, Украина)*

E-mail: *puzirichka@mail.ru*

UDC 336.148.061.5

Frolova L. V., Bragina O. S. Monitoring the Efficiency of Budget Management of Trade Enterprises in Ukraine

The article justifies the actuality of carrying out the monitoring of budget management efficiency at trade enterprises in Ukraine. It has been found that the efficiency of each trade enterprise management system, in particular the efficiency of budget management system, is determined by several factors, among which there considered the enterprise business profile, the competitive situation in the market and the standard of living of the population. The efficiency of budget management and, as a result, the efficiency of trade enterprises' activity is reflected in the results of the effectiveness of the main indicators of the financial budgets of enterprises. Therefore, using the method of fuzzy sets, there carried out an integral evaluation of the efficiency of budget management based on the efficiency of financial budgets: the budget revenues and expenditures, cash flow budget and budgeted balance sheet. The study is carried out for Ukraine as a whole, and its most developed regions.

Keywords: *monitoring, efficiency, budget management, trade enterprise.*

Fig.: *7.* ***Tabl.:*** *4.* ***Bibl.:*** *15.*

Frolova Larysa V. *– Doctor of Science (Economics), Professor, Professor, Department of Enterprise Economics, Odessa National Polytechnic University (1 Shevchenka Ave., Odesa, 65044, Ukraine)*

E-mail: *larisa.frolova@mail.ru*

Bragina Olga S. *– Applicant of the Department of Enterprise Economics, Odessa National Polytechnic University (1 Shevchenka Ave., Odesa, 65044, Ukraine)*

E-mail: *puzirichka@mail.ru*

Вступ. На сьогодні ринок торгівлі країни зазнає суттєвих змін, що характеризується постійними змінами кон'юнктури ринку, підвищенням ступеня конкуренції, значним зростанням цін на споживчі товари, зниженням асортименту одних товарів і розширенням інших, зміною джерел постачання товарів на торговельні підприємства. Ці зміни ставлять у складні умови торговельні підприємства країни, а існуюча ринкова нестабільність вимагає від них і їх систем управління високого ступеня гнучкості й адаптивності. У зв'язку з цим необхідним є проведення постійного моніторингу ефективності бюджетного управління на торговельних підприємствах і на цій основі – розробки ефективних стратегій управління ними. Основним завданням ефективного бюджетного управління торговельними підприємствами є досягнення стабільно високих фінансових результатів при постійно мінливих умовах зовнішнього середовища.

Дослідженню питань бюджетного управління та оцінки його ефективності присвячені роботи багатьох зарубіжних і вітчизняних дослідників, серед яких великий внесок зробили І. Бланк, Є. Брігхем, Н. Наумова, Л. Жарикова, В. Савчук, А. Харко, В. Хруцький, Д. Шевчук, К. Шиборщ і багато ін. Однак залишається важливим дослідження питання оцінки ефективності бюджетного управління на макрорівні, що дасть можливість врахувати характерні особливості конкретного регіону країни при формуванні стратегії та прийняття управлінських рішень на торговельних підприємствах.

Метою статті є здійснення моніторингу та формування механізму оцінки ефективності бюджетного управління на торговельних підприємствах України.

На сьогодні торгівля є однією зі сфер економіки, яка найбільш прогресивно і динамічно розвивається, за темпами зростання випереджає інші галузі. Рівні розвитку українського споживчого ринку в цілому і торгівлі зокрема є найважливішими індикаторами, що відображають соціально-економічні процеси, які відбуваються у країні, динаміку та зміну рівня життя населення. Згідно зі статистичною інформацією в Україні у 2015 році найбільша кількість активно функціонуючих підприємств припадає саме на сфери оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (14,55 %). За кількістю зайнятого населення України у 2014 році сфери оптової та роздрібної торгівлі займають перше місце (21,94 %) [11]. Таким чином, саме торговельним підприємствам потрібно відвести провідне місце в розвитку економіки країни.

Ефективність функціонування торгівлі країни визначається ефективністю функціонування кожного окремого торговельного підприємства, ефективність функціонування якого безпосередньо залежить від ефективності діючої на підприємстві системи управління. У зв'язку з цим актуальним стає питання дослідження стану ефективності функціонування торгівлі на ринку країни на основі статистичної інформації. Результати статистичного дослідження будуть виступати основою для визначення факторів, які впливають на ефективність системи бюджетного управління торговельними підприємствами.

Ефективність системи управління кожного торговельного підприємства і, зокрема, ефективність системи бюджетного управління визначається низкою зовнішніх і внутрішніх факторів, серед яких – масштаби та сфера діяльності підприємства, конкурентна ситуація на ринку, політична стабільність, рівень життя населення тощо.

Одним із ключових показників ефективності бюджетного управління торговельними підприємствами та показником, що характеризує масштаби діяльності та обсяги продажів, є товарооборот, який знаходить своє відображення в бюджеті продажів. Бюджет обсягів продажів і його товарна структура, визначаючи рівень і загальний характер всієї діяльності торговельного підприємства, здійснюють вплив на більшість інших бюджетів, які більшою мірою виходять від інформації, що визначена в бюджеті продажів. Аналізуючи ринок роздрібної торгівлі України (табл. 1), варто зазначити позитивні зміни протягом останніх 10 років. Обсяги роздрібного товарообороту в поточних цінах в цілому по Україні та за регіонами, що аналізуються, збільшуються з кожним роком.

Таблиця 1

Аналіз роздрібного товарообороту підприємств України за 2005–2015 рр. [11]

Рік	Україна	Дніпропетровська область		Харківська область		Одеська область		м. Київ	
	Обсяг роздрібного товарообороту в поточних цінах, млн грн	Обсяг роздрібного товарообороту в поточних цінах, млн грн	Питома вага в загальному об'ємі, %	Обсяг роздрібного товарообороту в поточних цінах, млн грн	Питома вага в загальному об'ємі, %	Обсяг роздрібного товарообороту в поточних цінах, млн грн	Питома вага в загальному об'ємі, %	Обсяг роздрібного товарообороту в поточних цінах, млн грн	Питома вага в загальному об'ємі, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2005	91903,70	8357,70	9,09	6755,70	7,35	4946,40	5,38	15736,20	17,12
2006	123668,00	11146,00	9,01	8843,70	7,15	7101,70	5,74	23720,00	19,18
2007	175122,80	15905,80	9,08	12305,20	7,03	9724,00	5,55	34868,10	19,91
2008	243898,40	22397,20	9,18	16634,30	6,82	13842,30	5,68	46502,10	19,07
2009	229855,10	19980,90	8,69	15692,80	6,83	14462,60	6,29	42790,50	18,62
2010	274599,60	24531,20	8,93	18406,20	6,70	17573,60	6,40	50090,70	18,24

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2011	346497,90	29961,60	8,65	22682,80	6,55	22474,30	6,49	62846,90	18,14
2012	404862,60	35362,80	8,73	26015,90	6,43	26496,80	6,54	73004,80	18,03
2013	429242,30	37537,70	8,75	27960,00	6,51	28764,80	6,7	77135,00	17,97
2014	437175,00	43250,20	9,89	32255,30	7,38	32071,40	7,34	84676,50	19,37
2015	477966,60	47204,70	9,88	36081,40	7,55	36732,70	7,69	98848,80	20,68

В загальному обсязі роздрібного товарообороту країни найбільшу питому вагу займає м. Київ, частка якого в 2015 р. сягає 20,68 %. Значну частку займає Дніпропетровська область, позначка якої коливається від 8,69 % до 9,89 %. Приблизно однакові частки займають Одеська і Харківська області. Значення яких у 2015 р. сягнули 7,69 % і 7,55 % відповідно.

Динаміку темпів зростання роздрібного товарообороту підприємств найбільш розвинених регіонів країни наведено на рис. 1.

Рис. 1. Динаміка темпів зростання роздрібного товарообороту підприємств України за 2005–2015 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [1; 4; 7; 8]

Подовжуючи аналіз ринку роздрібної торгівлі України, слід зазначити, що до 2013 року включно простежувалися позитивні зміни. Темп зростання обсягу регіонального роздрібного товарообігу відзначається в цілому на рівні темпу зростання роздрібного товарообігу країни. Слід зазначити негативну зміну значення цього показника в 2009 році, що пов'язано зі світовою фінансовою кризою і її наслідками, а також в 2014 році, що можна пояснити складними політичними обставинами і їхнім впливом на економіку регіону та країни.

Аналізуючи структуру роздрібного товарообороту (рис. 2), можна помітити, що більшу частку займають непродовольчі товари, значення яких коливаються з 2005 по 2015 роки від 58,7 % до 65,6 %. Відповідно, частка продовольчих товарів коливається від 34,4 % до 41,6 %.

Варто відзначити найбільший стрибок збільшення частки продовольчих товарів за аналізований період у 2009 році (на 5,6 %), а також починаючи з 2013 року. Ці стрибки пов'язані зі складною політичною і економічною ситуацією, що впливає на характер розподілу витрат населення. Перерозподіл видатків йде в бік збільшення в загальній структурі споживання продуктів харчування і товарів першої необхідності, а також зниженням непродовольчих товарів, тобто товарів, обмеження споживання яких не зробить порівняно істотного впливу.

Аналізуючи галузь роздрібної торгівлі України, особливе місце важливо виділити тим факторам, які впливали на ефективність її функціонування. Слід зазначити, що від рівня загальних доходів населення багато в чому залежить формування обсягу товарообороту торговельних підприємств.

Розподіл населення України за рівнем еквівалентних загальних доходів на душу населення на місяць наведено в табл. 2.

Розглядаючи дані про розподіл населення за рівнем еквівалентних загальних доходів на душу населення на місяць, слід зазначити значний стрибок суми заробітної плати в 2008 і 2012 роках. Так, в 2008 році максимальне значення суми заробітної плати досягло межі 1920,1–2280,0 грн, притому що в 2007 році максимальне значення було в межі 840,1–1200,0 грн. У 2012 році максимальне значення суми заробітної плати перевищило 3700 грн, притому

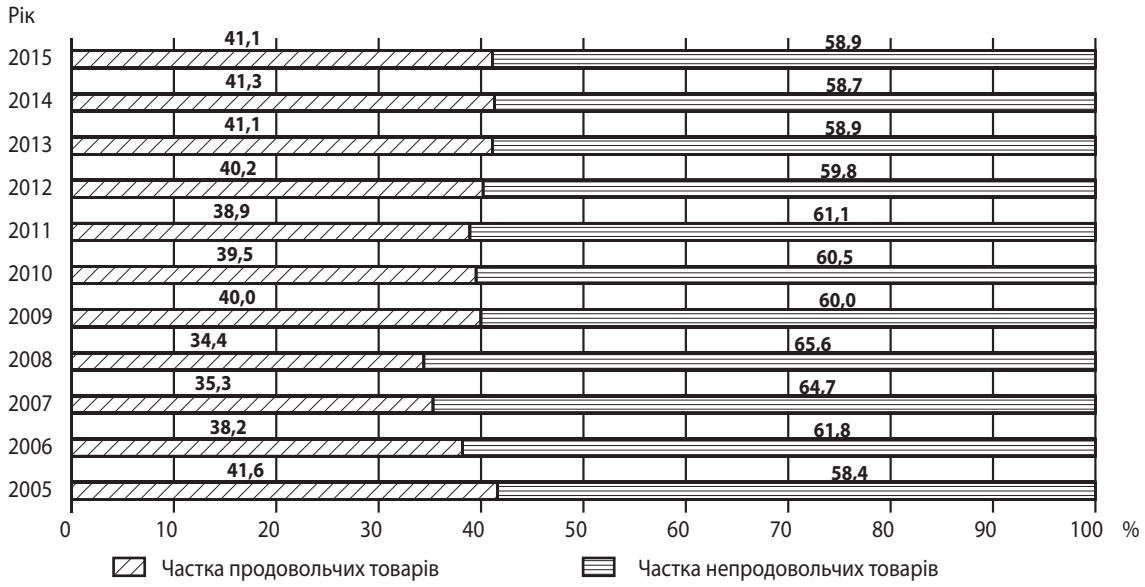

Рис. 2. Питома вага продовольчих і непродовольчих товарів у роздрібному товарообороті України за 2005–2015 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [11]

що в 2011 році максимальне значення становило 1920,1–2280,0 грн. Взагалі ж розподіл населення за рівнем доходів із кожним роком свідчить, що все більша кількість населення починає одержувати більшу суму заробітної плати.

Диференціація життєвого рівня населення на основі аналізу динаміки прожиткового населення і розподілу населення залежно від нього наведено на рис. 3.

На основі наведених даних на рис. 3 зазначимо, що чисельність населення з доходами нижче прожиткового мінімуму в 2005–2006 рр. становила приблизно чверть всього населення. Але починаючи з 2007 року ця цифра істотно знизилася, склавши 12,7 %. Так, з 2008 по 2015 рік відбувалися постійні коливання відсотку населення з доходами нижче прожитого мінімуму в межах від 5,8 % до 9,1 %. Важливо зазначити, що за аналізований період відбувалося постійне зростання розміру середньорічного прожиткового мінімуму. Так, за аналізоване десятиріччя з 2005 по 2015 рр. сума середньорічного прожиткового мінімуму виросла у 2,9 разу.

Аналіз товарообороту та показників, які здійснюють вагомий вплив на ефективність бюджетного управління торговельних підприємств, дає можливість судити про умови, які визначають характер та ефективність їх діяльності.

Ефективність бюджетного управління та, як результат, ефективність діяльності торговельних підприємств знаходять своє відображення у результатах ефективності основних показників фінансових бюджетів підприємств. Загалом оцінка ефективності виглядає як відношення результатів до ресурсів або витрат. Для дослідження ефективності бюджетного управління на торговельних підприємствах виділимо структурні елементи (бюджети):

Рис. 3. Диференціація життєвого рівня населення України за 2005–2015 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [11]

Таблиця 2

Розподіл населення України за рівнем еквівалентних загальних доходів на душу населення на місяць за 2005–2015рр., % [11]

Сума заробітної плати, грн	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
до 480,0	37,3	21,5	9,3	2,5	1,9	0,7	0,2	0,3	0,1	0,1	0,1
480,1–840,02	62,7	78,5	45,1	21,2	17,1	8	5	3,1	2,3	1,4	0,9
840,1–1200,0	…	…	45,6	32,1	32	26	18,7	12,9	9,1	7,9	4,8
1200,1–1560,0	…	…	…	21,1	22,1	27	26,7	23,9	21,3	19,2	11,3
1560,1–1920,0	…	…	…	11,2	12,5	16,4	20	21,1	22,1	23,1	18,2
1920,1–2280,0	…	…	…	11,9	14,4	21,9	29,4	14,4	16,6	16,5	17,6
2280,1–2640,0	…	…	…	…	…	…	…	9,4	10,4	11,7	15,9
2640,1–3000,0	…	…	…	…	…	…	…	5,6	6,7	7,8	11,4
3000,1–3360,0	…	…	…	…	…	…	…	3	4,3	4,6	6,7
3360,1–3720,0	…	…	…	…	…	…	…	2,2	2	2,5	4,4
понад 3720,0	…	…	…	…	…	…	…	4,1	5,1	5,2	8,7

- бюджет доходів і витрат (БДВ) – дає можливість оцінити фінансові результати;
- бюджет руху грошових коштів (БРГК) – дає можливість оцінити грошовий потік;
- балансовий бюджет (ББ) – дає можливість оцінити фінансовий стан.

Таке виділення сукупності фінансових бюджетів для аналізу зумовлено тим, що саме за інформацією цих бюджетів є можливість судити про фінансовий стан і результати діяльності підприємства.

Результативним показників ефективності бюджету доходів і витрат є прибуток (збиток) торговельного підприємства. Тому аналіз ефективності бюджету доходів і витрат на торговельних підприємствах України здійснено шляхом аналізу їх фінансових результатів (рис. 4).

Аналіз бюджету доходів і витрат торговельних підприємств України за 2015 рік (рис. 4) показав, що в цілому їх діяльність характеризується збитковістю. При цьому сума збитків перевищує суму прибутку приблизно в 2 рази (-348445,4 тис. грн). На ринку торговельних підприємств найбільшу їх кількість становили дрібні підприємства, а найменшу – великі підприємства. Варто зазначити, що найбільшу суму збитків (-277910,3 тис. грн) та найбільшу величину прибутку (186770,4 тис. грн) отримали середні підприємства, що забезпечило негативний фінансовий результат у сумі -91139,9 тис. грн. Найменшу суму прибутку принесли дрібні торговельні підприємства, забезпечивши цим негативний фінансовий результат (-111728,7 тис. грн).

Бюджет доходів і витрат країни складається з відповідних бюджетів його регіонів, дослідження результативності найбільш розвинених із них наведено на рис. 5.

Аналіз фінансових результатів торговельних підприємств (рис. 5), дозволяє дійти висновку, що в цілому у 2015 р. по Україні більша кількість торговельних підприємств отримали прибуток 73,7 %, що стало результатом отримання прибутку у сумі 387532,9 млн грн. Незважаючи

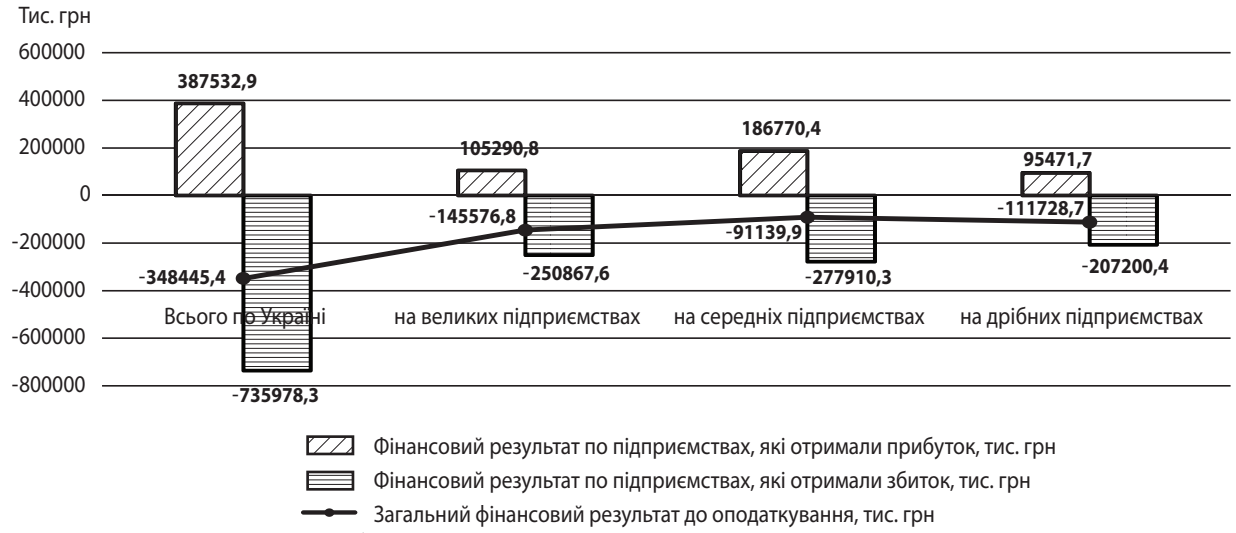

Рис. 4. Величина бюджету доходів і витрат торговельних підприємств України за 2015 р.

Джерело: сформовано авторами на основі [11]

Рис. 5. Характеристика фінансових результатів бюджету доходів і витрат України за 2015 р., %

Джерело: сформовано авторами на основі [2; 5; 7; 9; 11]

на те, що 26,3 % підприємств України отримали збиток, загальна сума збитку склала в 1,9 разу більше, ніж сума прибутку (-735978,3 млн грн). Варто зазначити, що більший відсоток прибуткових підприємств характерний для підприємств Одеської області (75,6 %). Найменший відсоток прибуткових підприємств характерний для Київського регіону (67,4 %)

На сьогодні вітчизняна роздрібна торгівля зазнає суттєві структурні й інституційні зміни. Перехід ринкової торгівлі на якісно інший етап розвитку характеризується ринковими коливаннями та вимагає від них і їх систем управління високого ступеня стабільності їх фінансового стану. Стабільність фінансового стану підприємств знаходить своє відображення в балансовому бюджеті. Основні показники аналізу балансового бюджету наведені на рис. 6.

Аналіз балансового бюджету торговельних підприємств свідчить, що найбільша частина балансу підприємств країни формується за рахунок м. Києва. Найнижче значення балансу регіону в загальному балансі країни характерне для підприємств Одеської області. Аналізуючи динаміку балансу підприємств, можна прослідити збільшення як в цілому по Україні, так і за всіма регіонами, зокрема на кінець року.

Аналіз динаміки грошових коштів торговельних підприємств (рис. 7) показує, що з 2009 по 2014 рр. теми зростання оборотних актів і, зокрема, грошових коштів збільшувалися з кожним роком. Частка грошових коштів у загальній сумі оборотних активів також збільшувалася з кожним роком. Так, складаючи у 2009 році 5,45 %, у 2014 році вона сягнула 7,6 %.

Загальну оцінку ефективності бюджетного управління за регіонами країни пропонуємо здійснювати на основі використання методу нечітких множин [12–14]. Популярність цього методу пов'язана з необхідністю прийняття рішень в умовах невизначеності, в яких функціонує будь-яке підприємство. На думку вчених [13–15], цей метод об'єднує

Рис. 6. Динаміка балансового бюджету торговельних підприємств України за 2014 р., %

Джерело: сформовано авторами на основі [3; 6; 7; 10; 11]

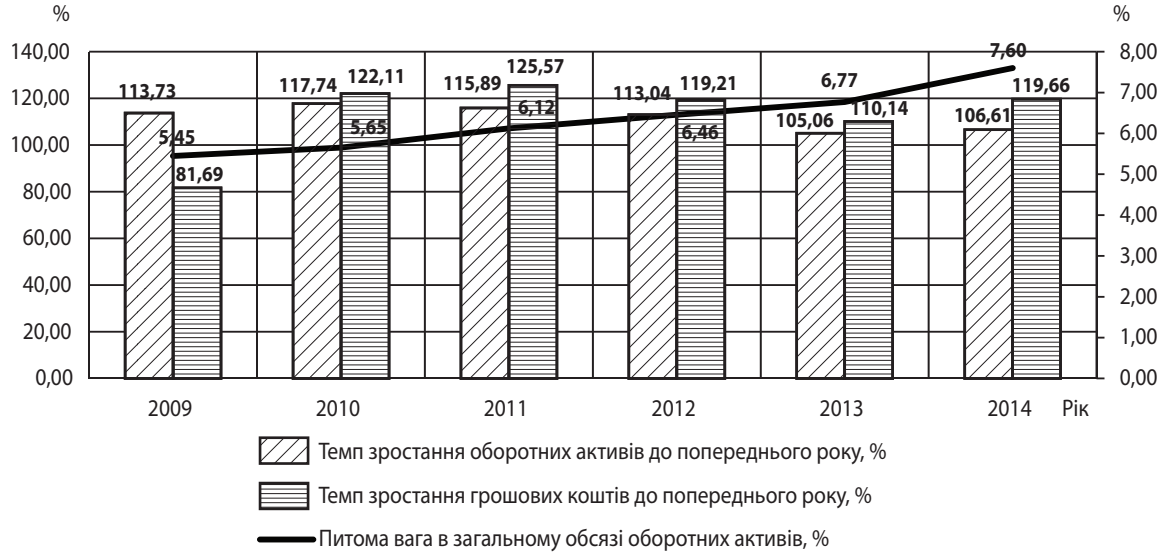

Рис. 7. Динаміка грошових коштів торговельних підприємств України за 2009–2014 рр., %

Джерело: сформовано авторами на основі [11]

облік кількісних і якісних показників в аналізі, при цьому розглядаючи їх не тільки в статиці, але і в динаміці.

Для проведення оцінки нами було використано показники рентабельності для кожного з бюджетів торговельних підприємств за регіонами країни. Допустимі інтервали зміни показників, які характеризують ефективність бюджетного управління на основі рентабельності фінансових бюджетів за даними 2014 року, наведено в табл. 3.

На основі допустимих інтервалів зміни показників було побудовано карту розпізнавання поточного рівня показників ефективності бюджетного управління для торговельних підприємств за регіонами (табл. 4).

Виходячи з проведених розрахунків, слід зазначити, що підприємства з найбільшим результатом інтегральної оцінки мають більш ефективну систему бюджетного управління. Таким чином, найкращі значення інтегрального показника характерні для торговельних підприємств Харківського регіону. Найнижче значення характерне для підприємств Київського регіону, загальне інтегральне значення якого склало 0,14.

Висновок. Результати проведеного дослідження дають можливість дійти висновків, що питання здійснення моніторингу ефективності бюджетного управління торговельними підприємствами України в цілому і окремо по її регіонах відіграє дуже важливе значення, оскільки ці дослідження виступають основою для розробки ефективних стратегій управління та формування стратегічної політики на кожному з торговельних підприємств.

Здійсненні дослідження моніторингу ефективності бюджетного управління торговельними підприємствами України дають можливість прослідити характерні особливості у здійсненні бюджетного управління та значення його показників ефективності за кожним окремим регіоном країни. Варто зазначити: ефективність бюджетного управління залежить від низки факторів, що викликають великий інтерес і в подальших дослідженнях у цій галузі.

Таблиця 3

Допустимі інтервали зміни показників ефективності бюджетів

Показник	Формалізація	Значущість	Критерій розподілу на підмножини				
			Mi1	Mi2	Mi3	Mi4	Mi5
			Дуже низький	Низький	Середній	Високий	Дуже високий
			0,1	0,3	0,5	0,7	0,9
Рентабельність товарообороту (ефективність БДВ)	X1	0,50	X1<-3,32	-3,32 <X1<-2,08	-2,08<X1<-0,83	-0,83<X1<0,41	0,42<X1
Рентабельність грошових коштів (ефективність БРГК)	X2	0,17	X1<-2,86	-2,86<X1<-1,85	-1,85<X1<-0,84	-0,84<X1<0,17	0,16<X1
Рентабельність капіталу (ефективність ББ)	X3	0,33	X1<-0,23	-0,23<X1<0,15	-0,15<X1<-0,07	-0,07<X1<0,01	0,01<X1

Таблиця 4

Карта розпізнавання поточного рівня показників ефективності бюджетів

Показник	Регіон	Значущість	Критерій розподілу на підмножини				
			Mi1	Mi2	Mi3	Mi4	Mi5
			Дуже низький	Низький	Середній	Високий	Дуже високий
			0,1	0,3	0,5	0,7	0,9
Рентабельність товарообороту (ефективність бюджету доходів і витрат)	Дн	0,50	0	0	0	1	0
	Хр		0	0	0	0	1
	Од		0	0	1	0	0
	Кв		0	1	0	0	0
Рентабельність грошових коштів (ефективність бюджету грошових коштів)	Дн	0,17	0	0	1	0	0
	Хр		0	0	0	1	0
	Од		0	0	1	0	0
	Кв		0	0	1	0	0
Рентабельність капіталу (ефективність балансового бюджету)	Дн	0,33	0	0	1	0	0
	Хр		0	0	0	1	0
	Од		0	0	1	0	0
	Кв		0	0	1	0	0
Інтегральне значення	Дн	-	Рт = 0,35/ Рдс = 0,09 / Рк = 0,17 --- І = 0,20				
	Хр		Рт = 0,45 / Рдс = 0,12 / Рк = 0,23 --- І = 0,27				
	Од		Рт = 0,25 / Рдс = 0,09 / Рк = 0,17 --- І = 0,17				
	Кв		Рт = 0,15 /Рдс = 0,09 /Рк = 0,17 --- І = 0,14				

ЛІТЕРАТУРА

1. Обсяг роздрібного товарообороту підприємств, які здійснювали діяльність із роздрібної торгівлі [Електронний ресурс] // Головне управління статистики в Дніпропетровській області. – Режим доступу : http://www.dneprstat.gov.ua/statinfo%202015/sr/2016/sr4_k02.pdf

2. Фінансові результати до оподаткування за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] // Головне управління статистики в Дніпропетровській області. – Режим доступу : http://www.dneprstat.gov.ua/statinfo%202015/f/2015/f10_1.pdf

3. Показники балансу підприємств за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] // Головне управління статистики в Дніпропетровській області. – Режим доступу : http://www.dneprstat.gov.ua/statinfo%202015/f/2015/f4_k04.pdf

4. Обсяг роздрібного товарообороту підприємств, які здійснювали діяльність із роздрібної торгівлі [Електронний ресурс] // Головне управління статистики у м. Києві. – Режим доступу : http://www.kiev.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=984&lang=1

5. Фінансові результати до оподаткування підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] // Головне управління статистики у м. Києві. – Режим доступу : http://kiev.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=2541&lang=1

6. Показники балансу підприємств за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] // Головне управління статистики у м. Києві. – Режим доступу : http://kiev.ukrstat.gov.ua

7. Головне управління статистики в Одеській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.od.ukrstat.gov.ua

8. Обсяг роздрібного товарообороту підприємств, які здійснювали діяльність із роздрібної торгівлі [Електронний ресурс] // Головне управління статистики в Харківській області. – Режим доступу : http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/ar-obs-2015

9. Фінансові результати до оподаткування за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] // Головне управління статистики в Харківській області. – Режим доступу : http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/finansovi-rezultaty-pidpryiemstv-do-opodatkuvannia-za-vydamy-ekonomichnoi-diialnosti

10. Показники балансу підприємств за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] // Головне управління статистики в Харківській області. – Режим доступу : http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/arkhiv-pokaznyky-balansu-pidpryiemstv-za-vydamy-ekonomichnoi-diialnosti-za-2014-rik

11. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua

12. Замула О. А. Застосування теорії нечітких множин та лінгвістичної невизначеності при оцінюванні ризиків інформаційної безпеки / О. А. Замула, В. І. Черниш, О. І. Аніщенко // Системи обробки інформації. – 2011. – № 5 (95). – 152–155.

13. Каід В. А. Методи побудови функцій належності нечітких множин / В. А. Каід // Вісник Південного федерального університету. Технічні науки. – 2013. – № 2 (139). – С. 145–153.

14. Лотфи З. Понятие лингвистической переменной и его применение к принятию приближенных решений / З. Лотфи. – М. : Мир, 1976. – 165.

15. Орлов А. І. Теорія нечітких множин – частина теорії ймовірностей / А. І. Орлов // Науковий журнал КубГАУ. – 2013. – № 92 (08). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ej.kubagro.ru/2013/08/pdf/39.pdf

REFERENCES

Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. http://ukrstat.gov.ua

"Finansovi rezultaty do opodatkuvannia za vydamy ekonomichnoi diialnosti" [Financial results before taxation of economic activities]. Holovne upravlinnia statystyky v Dnipropetrovskii oblast. http://www.dneprstat.gov.ua/statinfo%202015/f/2015/f10_1.pdf

"Finansovi rezultaty do opodatkuvannia pidpryiemstv za ikh rozmiramy za vydamy ekonomichnoi diialnosti" [Financial results before taxation of the enterprise size by economic activity]. Holovne upravlinnia statystyky u m. Kyievi. http://kiev.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=2541&lang=1

"Finansovi rezultaty do opodatkuvannia za vydamy ekonomichnoi diialnosti" [Financial results before taxation of economic activities]. Holovne upravlinnia statystyky v Kharkivskii oblasti. http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/finansovi-rezultaty-pidpryiemstv-do-opodatkuvannia-za-vydamy-ekonomichnoi-diialnosti

Holovne upravlinnia statystyky v Odeskii oblasti. http://www.od.ukrstat.gov.ua

Kaid, V. A. "Metody pobudovy funktsii nalezhnosti nechitkykh mnozhyn" [Methods for constructing membership functions of fuzzy sets]. *Visnyk Pivdennoho federalnoho universytetu. Tekhnichni nauky*, no. 2 (139) (2013): 145-153.

Lotfi, Z. *Poniatiye lingvisticheskoy peremennoy i yego primeneniye k prinyatiyu priblizhennykh resheniy* [The concept of a linguistic variable and its application to the adoption of approximate solutions]. Moscow: Mir, 1976.

"Obsiah rozdribnoho tovarooborotu pidpryiemstv, yaki zdiisniuvaly diialnist iz rozdribnoi torhivli" [The volume of retail trade turnover of enterprises, which carried out activities with retailers]. Holovne upravlinnia statystyky v Kharkivskii oblasti. http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/ar-obs-2015

"Obsiah rozdribnoho tovarooborotu pidpryiemstv, yaki zdiisniuvaly diialnist iz rozdribnoi torhivli" [The volume of retail trade turnover of enterprises, which carried out activities with retailers]. Holovne upravlinnia statystyky u m. Kyievi. http://www.kiev.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=984&lang=1

"Obsiah rozdribnoho tovarooborotu pidpryiemstv, yaki zdiisniuvaly diialnist iz rozdribnoi torhivli" [The volume of retail trade turnover of enterprises, which carried out activities with retailers]. Holovne upravlinnia statystyky v Dnipropetrovskii oblasti. http://www.dneprstat.gov.ua/statinfo%202015/sr/2016/sr4_k02.pdf

Orlov, A. I. "Teoriia nechitkykh mnozhyn - chastyna teorii imovirnostei" [Fuzzy set theory - part of probability theory]. Naukovyi zhurnal KubHAU. http://ej.kubagro.ru/2013/08/pdf/39.pdf

"Pokaznyky balansu pidpryiemstv za vydamy ekonomichnoi diialnosti" [Indicators of the balance of enterprises by types of economic activities]. Holovne upravlinnia statystyky u m. Kyievi. http://kiev.ukrstat.gov.ua

"Pokaznyky balansu pidpryiemstv za vydamy ekonomichnoi diialnosti" [Indicators of the balance of enterprises by types of economic activities]. Holovne upravlinnia statystyky v Dnipropetrovskii oblasti. http://www.dneprstat.gov.ua/statinfo%202015/f/2015/f4_k04.pdf

"Pokaznyky balansu pidpryiemstv za vydamy ekonomichnoi diialnosti" [Indicators of the balance of enterprises by types of economic activities]. Holovne upravlinnia statystyky v Kharkivskii oblasti. http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/arkhiv-pokaznyky-balansu-pidpryiemstv-za-vydamy-ekonomichnoi-diialnosti-za-2014-rik

Zamula, O. A., Chernysh, V. I., and Anishchenko, O. I. "Zastosuvannia teorii nechitkykh mnozhyn ta linhvistychnoi nevyznachenosti pry otsiniuvanni ryzykiv informatsiinoi bezpeky" [Application of fuzzy set theory and linguistic uncertainty in risk assessment information security]. *Systemy obrobky informatsii*, no. 5 (95) (2011): 152-155.

УДК 332.1

ОЦІНКА β-КОНВЕРГЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

© 2016 КИЗИМ М. О., КОЗИРЄВА О. В.

УДК 332.1

Кизим М. О., Козирєва О. В.

Оцінка β конвергенції соціально-економічного розвитку регіонів України

Статтю присвячено оцінці в-конвергенції соціально-економічного розвитку регіонів України. Досліджено сутність і теоретичні засади оцінки σ- та в-конвергенції. Розглянуто неокласичну теорію зростання Р. Солоу, на якій базуються моделі в-конвергенції. Проаналізовано сутність та особливості оцінки абсолютної (безумовної) та умовної в-конвергенції. Проаналізовано існуючі емпіричні дослідження економічного розвитку країн і їх регіонів із використанням моделей конвергенції та визначено, що: питання теорії конвергентно-дивергентного розвитку країн і їх регіонів достатньо розроблені; існують окремі дослідження, спрямовані на оцінку та аналіз конвергенції регіонального розвитку в Україні, проте відсутнє комплексне дослідження з побудовою всіх наведених різновидів моделей в-конвергенції для періоду часу, який би охоплював роки до- та післякризового періоду 2008–2009 рр. Запропоновано схему дослідження конвергентних процесів у регіонах України та на її основі проведено оцінку в-конвергенції для регіонів України із застосуванням чотирьох видів моделей: Барро, Сала-і-Мартіна; Баумоля; Солоу-Свана; Квадрадо-Роура. На базі проведеного дослідження визначено, що для периферійних регіонів частка послуг у валовому регіональному продукті більшою мірою та наявність мінеральних ресурсів – меншою обумовлюють наявність конвергенції їх соціально-економічного розвитку, однак наведений результат одержано лише з використанням моделі Барро, Сала-і-Мартіна, для інших моделей умова в-конвергенції не виконується. Для регіонів-лідерів не ідентифіковано жодного серед досліджених додаткових параметрів як такого, що обумовлює їх конвергенцію.

Ключові слова: *конвергенція, в-конвергенція, соціально-економічний розвиток, регіон, оцінка, теорія зростання, модель Солоу-Свана, модель Барро, Сала-і-Мартіна, модель Баумоля, модель Квадрадо-Роура.*

Рис.: *3.* ***Табл.:*** *4.* ***Формул:*** *6.* ***Бібл.:*** *14.*

Кизим Микола Олександрович *– доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, директор Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України (пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх, Харків, 61022, Україна)*

E-mail: *ndc_ipr@ukr.net*

Козирєва Олена Вадимівна *– кандидат економічних наук, доцент, здобувач Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України (пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх, Харків, 61022, Україна)*

УДК 332.1

Кизим Н. А., Козырева Е. В. Оценка в-конвергенции социально-экономического развития регионов Украины

Статья посвящена оценке в-конвергенции социально-экономического развития регионов Украины. Исследованы сущность и теоретические основы оценки σ- и в-конвергенции. Рассмотрена неоклассическая теория роста Р. Солоу, на которой базируются модели в-конвергенции. Проанализированы сущность и особенности оценки абсолютной (безусловной) и условной в-конвергенции. Проанализированы существующие эмпирические исследования экономического развития стран и их регионов с использованием моделей конвергенции и определено, что: вопросы теории конвергентно-дивергентного развития стран и их регионов достаточно разработаны; существуют отдельные исследования, направленные на оценку и анализ конвергенции регионального развития в Украине, однако отсутствует комплексное исследование с построением всех приведенных разновидностей моделей в-конвергенции для периода времени, который бы охватывал года до- и послекризисного периода 2008–2009 гг. Предложена схема исследования конвергентных процессов в регионах Украины и на ее основе проведена оценка в-конвергенции для регионов Украины с применением четырех видов моделей: Барро, Сала-и-Мартина; Баумоля; Солоу-Свана; Квадрадо-Роура. На основе проведенного исследования определено, что для периферийных регионов доля услуг в валовом региональном продукте в большей степени и наличие минеральных ресурсов – в меньшее обусловливают наличие конвергенции их социально-экономического развития, однако приведенный результат получен только с использованием модели Барро, Сала-и-Мартина, для

UDC 332.1

Kyzym M. O., Kosyrieva O. V. Evaluating в-convergence of the Socio-Economic Development of Ukraine's Regions

The article is devoted to evaluating в-convergence of the socio-economic development of Ukraine's regions. The essence and theoretical basis of evaluation of σ- and в-convergence is studied. The neoclassical theory of growth of R. Solow that serves as a basis for models of в-convergence is considered. The essence and features of evaluation of the absolute (unconditional) and conditional в-convergence is examined. The existing empirical researches of the economic development of countries and their regions with the use of convergence models are analyzed and it is found that: the theory of convergent-divergent development of countries and their regions is sufficiently developed; there are certain studies aimed at evaluation and analysis of the convergence of regional development in Ukraine, but there is no comprehensive study that comprises the building of all the above types of в-convergence models for the period covering the years before and after the crisis of 2008–2009. A scheme of the investigation of the convergence process in regions of Ukraine is proposed, and on this basis the evaluation of в-convergence for Ukraine's regions is conducted with the use of four types of models: the Barro and Sala-i-Martin model, the Baumol model, the Solow-Swan model, the Cuadrado-Roura model. On the basis of the study it has been found that for the peripheral regions the presence of convergence of their social and economic development is determined by the share of services in the gross regional product to a greater extent and availability of mineral resources to a less extent, but the given result is obtained only with the use of the Barro Sala-i-Martin model, for the other models the condition of в-convergence is not met.

других моделей условие β-конвергенции не выполняется. Для регионов-лидеров не идентифицировано ни одного среди исследованных дополнительных параметров в качестве такого, который обусловливает их конвергенцию.

Ключевые слова: *конвергенция, β-конвергенция, социально-экономическое развитие, регион, оценка, теория роста, модель Солоу-Свана, модель Барро, Сала-и-Мартина, модель Баумоля, модель Квадрадо-Роура.*

Рис.: *3.* ***Табл.:*** *4.* ***Формул:*** *6.* ***Библ.:*** *14.*

Кизим Николай Александрович *– доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент НАН Украины, директор Научно-исследовательского центра индустриальных проблем развития НАН Украины (пл. Свободы, 5, Госпром, 7 подъезд, 8 эт., Харьков, 61022, Украина)*

E-mail: *ndc_ipr@ukr.net*

Козырева Елена Вадимовна *– кандидат экономических наук, доцент, соискатель Научно-исследовательского центра индустриальных проблем развития НАН Украины (пл. Свободы, 5, Госпром, 7 подъезд, 8 эт., Харьков, 61022, Украина)*

Keywords: *convergence, β-convergence, socio-economic development, region, evaluation, growth theory, Solow-Swan model, Barro and Sala-i-Martin model, Baumol model, Cuadrado-Roura model.*

Fig.: *3.* ***Tabl.:*** *4.* ***Formulae:*** *6.* ***Bibl.:*** *14.*

Kyzym Mykola O. *– Doctor of Science (Economics), Professor, Corresponding Member of NAS of Ukraine, Director of the Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (8 floor, 7 entrance, Derzhprom, 5 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine)*

E-mail: *ndc_ipr@ukr.net*

Kosyrieva Olena V. *– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Applicant of the Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (8 floor, 7 entrance, Derzhprom, 5 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine)*

Вступ. Нерівномірність і структурні диспропорції регіонального економічного розвитку є проблемою, що має місце в багатьох країнах світу, в тому числі і в Україні. Нерівномірність розвитку регіонів країн науковцями та практиками визнається тим фактором, що здійснює негативний вплив на їх соціально-економічний розвиток і потребує впровадження відповідних заходів, спрямованих на вирівнювання зазначених диспропорцій.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми нерівномірності регіонального розвитку присвячено ряд праць видатних як зарубіжних, так і вітчизняних економістів, як-то: Р. Барро, Дж. Гросмана, П. Кругмана, Г. Менк'ю, Г. Мюрдаля, П. Ромера, Т. Свана, К. Сала-і-Мартіна, Р. Солоу, Б. Херза, а також І. Бистрякова, В. Гейця, О. Геймана, Б. Данилишина, І. Лук'яненка, О. Раєвневої, І. Сторонянської та ін. Науковцями на цей час розроблено теорію неокласичного аналізу економічного зростання та конвергенції, досліджено певні закономірності міжрегіонального розвитку у країнах світу. Проте, незважаючи на напрацьовану фундаментальну базу дослідження закономірностей функціонування регіональної економіки, залишається актуальною проблема оцінки й аналізу нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів в Україні з метою визначення пріоритетних напрямків його активізації і заходів подолання наявних структурних диспропорцій.

Метою статті є оцінка β-конвергенції соціально-економічного розвитку регіонів України.

Результати. Одним із найпоширеніших інструментів дослідження міжрегіональної нерівномірності соціально-економічного розвитку є моделі, які засновані на концепції конвергенції, під якою розуміється процес зближення в часі соціально-економічних показників розвитку регіонів до певного рівня.

Значне розповсюдження сьогодні отримали концепції σ- та β-конвергенції [1–5; 7; 8].

Під σ-конвергенцією розуміється тенденція зменшення у часі відмінностей значень показників регіонального розвитку. Для перевірки її наявності використовують модель авторегресії такого вигляду:

$$\sigma_t^2 = b \cdot \sigma_{t-1}^2 + \sigma_e^2, \qquad (1)$$

де σ_t^2 – дисперсія показника на душу населення в момент часу *t*;

b – коефіцієнт моделі.

Висновок про присутність σ-конвергенції можна зробити, якщо $0 < b < 1$.

Як індикатори σ-конвергенції у своїх дослідженнях науковці використовують такі [2; 8]:

- коефіцієнт варіації для визначення кількісної однорідності сукупності об'єктів (регіонів):

$$K_{\text{var}} = \frac{\sigma}{\overline{y}} = \frac{\sqrt{\frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n}(y_i - \overline{y})^2}}{\overline{y}},$$

де y_i – рівень показника на душу населення в регіоні *i;*

$\overline{y}$ – средний рівень показника на душу населення;

n – кількість регіонів;

σ – середньоквадратичне відхилення значень показника *y*.

- коефіцієнт асиметрії для визначення зміщення розподілу об'єктів відносно нормального розподілу:

$$A_s = \frac{\mu_3}{\sigma^3},$$

де μ_3 – момент третього порядку.

- індекс Джині для визначення середнього співвідношення доходів багатих і бідних регіонів:

$$G = \frac{\sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{n}\left|y_i - y_j\right|}{2n^2\overline{y}}.$$

- індекс Тейла для визначення рівня рівномірності співвідношення частки доходів регіонів і їх населення, тобто концентрації доходів:

$$T = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n}\frac{y_i}{\overline{y}}\ln\left(\frac{y_i}{\overline{y}}\right).$$

Перелічені індикатори можна розглядати як у статиці для аналізу відмінностей, що мають місце в конкретний момент часу, так і у динаміці – для визначення зміни характеристик сукупності об'єктів. Зростання кожного з індикаторів свідчить про загальну дивергенційну тенденцію серед регіонів країни.

Моделі β-конвергенції базуються на неокласичній теорії зростання Р. Солоу, згідно з якою темпи економічного зростання додатково корелюють із розбіжністю ВРП на душу населення певного регіону та душового ВРП регіону, що має стійку траєкторію зростання (постійний темп зростання) [3]. Слід зауважити, що в цій моделі зростання припускається рівність для всіх регіонів фізичного та людського капіталу у ВРП, темпу технічного прогресу, норми збережень, норми амортизації та темпу зростання населення. Таким чином, слабкі регіони повинні розвиватися швидше, ніж сильні, що у довгостроковій перспективі приведе до вирівнювання їх відмінностей в економічному розвитку.

В моделі Р. Солоу використовується виробнича функція Кобба-Дугласа, в якій праця і капітал є взаємозамінними:

$$Y(t) = A(t)K(t)^{\alpha} L(t)^{1-\alpha}, 0 < \alpha < 1.$$

Взаємозамінність факторів пояснюється технологічними умовами та неокласичною передумовою щодо досконалої конкуренції на ринках ресурсів.

Модель передбачає такі припущення:

- реальна заробітна плата змінюється пропорційно продуктивності праці;
- продуктивність праці та реальна заробітна плата зростають стабільними темпами, які можна охарактеризувати як стійке становище;
- продуктивність капіталу спадаюча;
- постійна віддача від масштабу (сума коефіцієнтів при K та L дорівнює 1);
- незмінна норма вибуття (амортизації);
- відсутність інвестиційних лагів;
- державні закупівлі не враховуються, тому сукупний попит визначається інвестиціями та споживанням.

Рівновага в моделі стійка, тобто якщо виникає невідповідність інвестицій вибуттю, модель прямує до рівноважного стану [6].

Модель Солоу визначає стійку рівновагу в довгостроковому періоді та пояснює його технічним прогресом, який є єдиною основою стійкого зростання добробуту. Оскільки переважна більшість змінних моделі (норма заощаджень, норма вибуття, темп зростання населення, технічний прогрес) визначається екзогенно, подальші спроби удосконалення моделі були пов'язані з перетворенням їх в ендогенні.

Серед недоліків моделі слід вказати на її достатньо загальний характер – вона не враховує багатьох соціальних, екологічних та інших факторів, які обмежують економічне зростання. Крім того, не завжди виконується передумова щодо постійного темпу приросту населення працездатного віку, який може залежати, зокрема, й від темпів еміграції.

Якщо економічне зростання розвинених країн світу було добре описано цією моделлю, то експерименти на основі даних за країнами, що розвиваються, не дали переконливих пояснень їх економічного зростання. Стійка рівновага виявилась не завжди досяжною для країн, що розвиваються [6]. Однак слід враховувати, що експерименти з даними за країнами, що розвиваються, проводились на основі даних, які охоплювали приблизно період 1960–1990 рр., коли типовими для провідних країн були саме капіталоємні технології, а основою технічного прогресу можна було вважати зростання капіталоозброєності праці. Після 1990-х рр. відбулись суттєві трансформації складових економічних систем країн світу. Зокрема у 80–90-ті рр. економісти намагаються врахувати вплив людського капіталу у зростання ВВП.

Важливе значення в моделі має тезис про збіжність (конвергенцію). Дві країни з однаковою виробничою функцією, темпом зростання населення, нормою вибуття та нормою заощаджень будуть прямувати до одного й того ж стійкого рівня капіталоозброєності. Країна, що розвивається, має нижчий початковий рівень капіталоозброєності, ніж розвинена, та у обох він нижчий за рівноважний. Таким чином, перша має більш високі темпи зростання капіталоозброєності та при наближенні до стійкого рівня темп приросту капіталоозброєності буде зменшуватись, а отже, і темп зростання економіки в цілому буде зменшуватись.

β-конвергенція характеризує ситуацію, коли регіони з низьким рівнем соціально-економічного розвитку мають більш високі темпи економічного зростання, ніж регіони з низьким його рівнем, і, таким чином, у довгостроковому періоді відбувається вирівнювання рівнів економічного розвитку регіонів [1]. Гіпотези σ-конвергенції і β-конвергенції є взаємопов'язаними, але не еквівалентними. β-конвергенція вказує на існування тенденції до зменшення міжрегіональної соціально-економічної диференціації. Але в той же час випадкові шоки, що впливають на економіку регіонів, можуть протидіяти цій тенденції і тимчасово збільшувати дисперсію розподілу показників соціально-економічного розвитку (σ-дивергенцію) [3]. Отже, з β-конвергенції на пряму не витікає σ-конвергенція, тобто β-конвергенція є необхідною, але недостатньою умовою σ-конвергенції. Під глобальною конвергенцією автори розуміють зближення рівнів розвитку регіонів по всій сукупності досліджуваних об'єктів. Клубна конвергенція розрахована на те, що економіки регіонів мають не спільну для всіх траєкторію зростання, а спільну серед групи (кластера) близьких за початковим рівнем розвитку та іншими характеристиками. Отже, кластерна (клубна) конвергенція припускає угруповання регіонів на однорідні кластери, у середині яких швидкість зближення значно перевищує відповідний показник для всієї вибірки [2].

Виокремлюють абсолютну (безумовну) та умовну β-конвергенції. Наявність абсолютної β-конвергенції означає зближення рівнів розвитку регіонів у часі без накладання додаткових умов, тобто до складу екзогенних змінних включено лише початковий рівень розвитку.

Гіпотеза щодо строгої (абсолютної) збіжності пояснює той факт, що у разі виконання наведених вище припущень країни з меншим початковим запасом капіталу розвиваються швидше, ніж ті, що мають більший початковий запас капіталу. Однак абсолютна збіжність на практиці малоймовірна, тому використовується гіпотеза щодо слабкої (умовної) збіжності, коли кожна країна має свій стійкий

рівень капіталоозброєності, тобто передумова щодо однакової норми збереження знімається [6].

Для оцінки абсолютної (безумовної) β-конвергенції використовуються моделі регресії, в яких залежною зміною є середні темпи зростання показника, а незалежною – його початковий рівень. Так, модель Г. Барро і Х. Сала-і-Мартіна β-конвергенції в лінеаризованому вигляді описується рівнянням [9]:

$$\frac{1}{T}\ln\left(\frac{y_{i,T}}{y_{i,0}}\right)=C-\frac{(1-e^{-\beta T})}{T}\ln y_{i,0}+\varepsilon_i, \qquad (2)$$

де $y_{i,T}$ – темп зростання показника *i*-го регіону в кінцевий момент часу *T*;

$y_{i,0}$ – темп зростання показника *i*-го регіону в початковий момент часу;

C, *β* – параметри моделі (*β* показує, наскільки відсотків щорічно скорочується розрив);

$b=-\frac{(1-e^{-\beta T})}{T}$ – темп конвергенції (показує, наскільки відсотків знизиться темп економічного зростання при збільшенні початкового значення показника на 1 %);

ε_i – випадкова складова (помилка).

Отже, критерієм конвергенції у цій моделі є: $0 < \beta < 1$, $b < 0$.

Модель Баумоля має такий вигляд:

$$\ln\left(\frac{y_{i,T}}{y_{i,0}}\right)=\alpha+\beta\ln y_{i,0}+\varepsilon. \qquad (3)$$

Критерієм конвергенції моделі Баумоля є: $\beta < 0$.

Модель Солоу-Свана є модифікацією моделі Г. Барро і Х. Сала-і-Мартіна для ланцюгових темпів зростання:

$$\frac{1}{T}\left(\frac{\ln y_{i,t}}{\ln y_{i,t-1}}\right)=\alpha-\frac{(1-e^{-\beta T})}{T}\ln y_{t-1}+\varepsilon_{i,t},$$
$$b=-\frac{(1-e^{-\beta T})}{T}, \qquad (4)$$

Критерій конвергенції: $0 < \beta < 1$, $b < 0$.

Модель Квадрадо-Роура має такий вигляд:

$$\Delta Y_{i,t}-\Delta\overline{Y}_t=\alpha+\beta(Y_{i,t-1}-\overline{Y}_{t-1})+\varepsilon_{i,t}, \qquad (5)$$

де $Y_{i,t}$ – логарифм показника на душу населення в регіоні *i* в період часу *t;*

$$\Delta Y_{i,t}=Y_{i,t}-Y_{i,t-1},$$

$$\Delta\overline{Y}_t=\frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n}\Delta Y_{i,t},$$

де α, β – параметри моделі.

Критерій конвергенції: $\beta < 0$.

Умовна *β*-конвергенція має місце у випадку, коли відношення між темпами зростання показника розвитку регіонів на душу населення та його початковим рівнем від'ємне за умови включення додаткових факторів, які є визначальними для стійкого розвитку, до якого прямують економічні об'єкти. У такому випадку модель умовної *β*-конференції виглядає аналогічно рівнянню (2) з включенням матриці додаткових факторів:

$$\frac{1}{T}\ln\left(\frac{y_{i,T}}{y_{i,0}}\right)=C+b\ln y_{i,0}+\sum_{j=1}^{k}d_j x_{ij}+\varepsilon_i, \qquad (6)$$

де x_{ij} – матриця додаткових факторів;

d_{ij} – додаткові параметри моделі.

Критерієм наявності *β*-конвергенції також є від'ємність коефіцієнта *b*.

Значного поширення серед дослідників набуло включення до моделей конвергенції лагової просторової змінної [2; 7]. У цьому випадку рівняння (2) трансформується у таке:

$$\frac{1}{T}\ln\left(\frac{y_{i,T}}{y_{i,0}}\right)=C-\frac{(1-e^{-\beta T})}{T}\ln y_{i,0}+\rho W_y+\varepsilon_i,$$

де ρ – просторовий авторегресійний параметр;

W_y – лагова просторова змінна.

Одним із способів побудови матриці просторових ваг *W* є визначення її елементів за допомогою фіктивних змінних: «1» – регіони *i* та *j* мають спільну границю, «0» – регіони *i* та *j* не мають спільну границю. На основі цієї матриці розраховується вектор лагової просторової змінної:

$$W_y=y_{i(-1)}=\sum_{j=1}^{n}w_{ij}y_j,$$

де *n* – кількість регіонів.

Адекватність одержаних рівнянь *β*-конвергенції традиційно перевіряється за допомогою коефіцієнта детермінації *R*-квадрат. Значущість параметрів моделі визначається з використанням статистик Стьюдента та Фішера.

Серед емпіричних досліджень однаково розповсюдженим є використання моделей конвергенції для аналізу економічного розвитку країн, регіонів однієї країни, окремих регіонів різних країн.

Так, у своїй статті Bernhard Herz і Lukas Vogel представили результати дослідження регіонального розвитку в Центральній та Східній Європі, яке охоплює період 1990–2002 рр. та 31 регіон рівня NUTS 2 Польщі, Угорщини та Чехії [11]. Як інструментарій використовувались показники σ- і β-конвергенції. Метою дослідження було визначення перспектив регіонального економічного надолужування та зближення країн, що вступають до ЄС, та пошук структурних детермінант регіонального зростання. Індикаторами економічного зростання слугували валова додана вартість на одну особу населення та валова додана вартість на одного працюючого.

Antonio Spilimbergo та Natasha Xingyuan Che провели дослідження впливу структурних реформ на швидкість регіональної β-конвергенції 32 країн світу [14].

В. В. Воронов та О. Я. Лавриненко досліджували регіони країн ЄС у період 1995–2009 рр. та як показник економічного розвитку використовували ВВП на одну особу за паритетом купівельної спроможності [4]. Було встановлено наявність процесів σ- і β-конвергенції в регіонах ЄС рівня NUTS 1.

У роботі [2] з метою аналізу нерівномірності розвитку регіонів України досліджено конвергенційно-дивергенційні процеси, що мали місце у період 2000–2009 рр. Обрано три показника доходності, за якими здійснено аналіз σ-конвергенції регіонів: валова додана вартість на душу

населення, середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників і дохід на душу населення. Як індикатори використано коефіцієнт варіації, індекси Тейла, індекс Джині, коефіцієнт асиметрії. Для визначення динамічної та просторової збіжності регіонів за допомогою моделі β-конвергенції Г. Барро і Х. Сала-і-Мартіна (2) використано показник валової доданої вартості. Побудовані моделі безумовної (абсолютної) β-конвергенції, як для всього досліджуваного періоду, так і для періодів 2000–2004 рр. та 2004–2009 рр., виявились неадекватними, про що свідчать низькі значення коефіцієнтів детермінації рівнянь, у тому числі у випадках виконання умови наявності β-конвергенції. Отже, однозначний висновок про наявність або відсутність регіональної конвергенції авторам зробити не вдалось.

На наступному етапі в модель було включено додаткові умови, а саме обсяги реалізації промислової, сільськогосподарської продукції, торгівлі та послуг, в результаті були одержані адекватні моделі для всіх проаналізованих періодів, і підтверджена гіпотеза про наявність умовної *β*-конвергенції. На основі аналізу статистичних характеристик рівнянь сформульовано висновок про те, що саме промисловість і сфера послуг в Україні обумовлюють конвергенцію регіонального розвитку.

Для аналізу просторових міжрегіональних взаємодій у модель конвергенції включено лагову просторову змінну, що дозволило виявити відповідність більшості регіонів рівню розвитку сусідніх регіонів [2].

Дослідження І. З. Сторонянської охоплювало період 1996–2006 рр. [7]. На основі вивчення σ-конвергенції було виділено період сильної (1996–2000 рр.) та слабкої дивергенції (2001–2006 рр.) за показником валової доданої вартості регіонів України у розрахунку на одну особу населення. Виходячи з цього, подальша перевірка наявності абсолютної β-конвергенції здійснювалась для періоду 2001–2006 рр. з використанням моделі Г. Барро і Х. Сала-і-Мартіна (2). Статистичні показники якості побудованої моделі були інтерпретовані авторами як слабке свідчення про наявність абсолютної β-конвергенції. Таким чином, не було підтверджено існування абсолютної конвергенції або абсолютної дивергенції.

Також для обраного періоду були побудовані моделі мінімально-умовної β-конвергенції у специфікації моделі просторового лагу й умовної β-конвергенції з використанням рівняння (6), де як умови були включені показники, що відтворюють основні напрями бюджетної політики (зокрема середнє співвідношення обсягу сукупної фінансової допомоги із державного бюджету до ВДВ, середнє співвідношення обсягу сукупної фінансової допомоги із державного бюджету до загального обсягу доходів регіонального бюджету, середнє співвідношення інвестицій в основний капітал, профінансоване із бюджетів усіх рівнів, до ВДВ).

В результаті було підтверджено гіпотезу про існування мінімально-умовної *β*-конвергенції, що дозволило зробити висновок про додатну кореляцію середніх темпів розвитку регіону з середніми темпами розвитку його сусідів. Для показників бюджетної політики також підтверджена гіпотеза умовної конвергенції. Однак слід констатувати, що у випадках, коли в одержаних рівняннях виконувалась умова наявності конвергенції, коефіцієнт детермінації становив 0,30–0,40, що свідчить про невисокий рівень адекватності отриманих моделей.

Конвергенція розвитку регіонів Росії досліджена у роботах В. І. Іванової на основі даних за період 1996–2012 рр. з урахуванням панельної структури даних. Як основний індикатор економічного розвитку використано показних середньодушових доходів населення [12].

Лукьянова А. Л. [13] використовує для оцінки конвергенції коефіцієнт варіації, коефіцієнт Джині, індекс Тейла для визначення наявності σ-конвергенції регіонів Росії за рівнем заробітної плати.

Таким чином, проведений аналіз дозволив зробити висновки про те, що на цей час:

- достатньо розробленими є питання теорії конвергентно-дивергентного розвитку країн і їх регіонів;
- існують окремі дослідження, спрямовані на оцінку й аналіз конвергенції регіонального розвитку в Україні, проте відсутнє комплексне дослідження з побудовою всіх наведених різновидів моделей *β*-конвергенції для періоду часу, який би охоплював роки до- та післякризового періоду 2008–2009 рр.

На основі аналізу робіт українських і зарубіжних авторів, присвячених вивченню нерівномірності регіонального розвитку, пропонується така схема дослідження конвергентних процесів у регіонах України (рис. 1).

У межах цього дослідження аналіз β-конвергенції для регіонів України здійснювався за чотирма видами моделей: Барро, Сала-і-Мартіна; Баумоля; Солоу-Свана; Квадрадо-Роура. Як показники соціально-економічного розвитку використовувався валовий регіональний продукт і валова додана вартість у розрахунку на одну особу населення. Інструментарієм для проведення обчислень було обрано пакет прикладних програм Matlab. Дослідження проводилось на основі здійсненої в попередніх дослідженнях кластеризації регіонів України за рівнем соціально-економічного розвитку по даних 2001–2013 рр.: кластер 1 – Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Львівська, Одеська, Харківська області; 2 – всі інші регіони; 3 – м. Київ. Додатково, як експеримент, вказані моделі були реалізовані для множини всіх регіонів України разом і всіх регіонів, за виключенням м. Києва.

Розрахунки майже за всіма моделями продемонстрували відсутність *β*-конвергенції як за досліджуваними кластерами регіонів, так і за всіма регіонами України в цілому (табл. 1).

Слабка β-конвергенція за показником ВРП на душу населення (табл. 2, рис. 2) для всіх множин регіонів спостерігається лише відповідно до моделі Солоу-Свана, оскільки лише у цьому випадку параметр моделі, що відповідає за темп конвергенції, має статистичну значущість. Однак навіть у цьому випадку рівень адекватності моделі вкрай низький ($r^2 \approx 0{,}2$).

β-конвергенція за показником доходу на душу населення (табл. 3, рис. 3) для усіх множин регіонів спостерігається відповідно до моделі Солоу-Свана, оскільки параметр моделі, що відповідає за темп конвергенції, має статистичну значущість і рівень адекватності моделі достатньо високий ($r^2 \approx 0{,}8$).

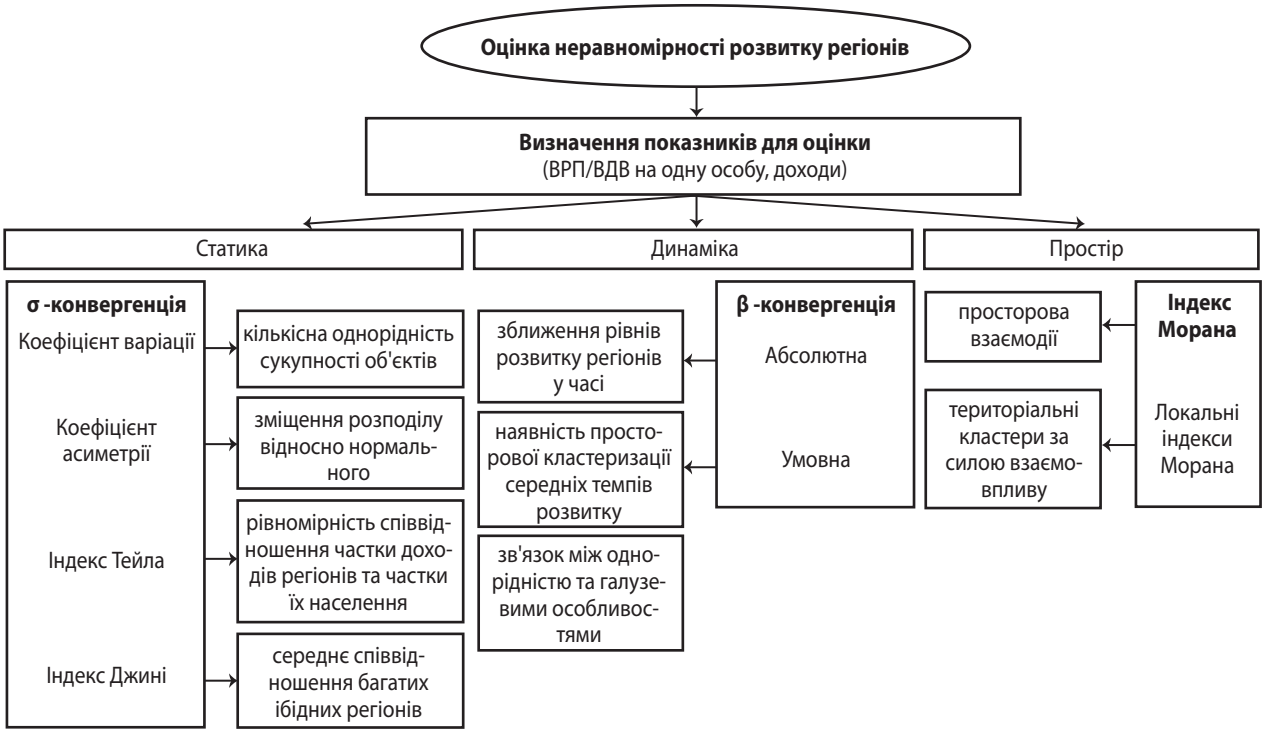

Рис. 1. Схема дослідження конвергенції соціально-економічного розвитку регіонів України

Одержаний результат можна пояснити вирівнюванням доходів населення у розрахунку на одну особу інструментами бюджетної політики держави.

Для перевірки припущення про зміни у взаємозв'язках темпів зростання економік регіонів, які спричинені кризовими явищами 2008–2009 рр., були побудовані моделі β-конвергенції, що охоплювали такі окремі два періоди: 2001–2007 рр.; 2008–2013 рр.

Для періоду 2001–2007 рр. жодне з побудованих рівнянь моделей не підтвердило наявність β-конвергенції.

Характерною особливістю періоду 2008–2013 рр. стало виконання умови β-конвергенції для всіх моделей та кластерів, однак найвище значення коефіцієнта кореляції становило 0,3 в моделі Барро, Сала-і-Мартіна для множини регіонів Кластера 1 при низькій статистичній значущості коефіцієнта, що відповідає за наявність β-конвергенції.

Для визначення наявності умовної β-конвергенції за ВРП вводилися додаткові параметри в моделі, віднесені до поточних факторів самофінансування та саморозвитку регіонів України: капітальні інвестиції на 1 особу, грн; прямі іноземні інвестиції на 1 особу, дол. США; фахівці вищої кваліфікації, зайняті в економіці, на 10000 економічно активного населення, осіб; частка внутрішніх поточних витрат на виконання наукових і науково-технічних робіт власними силами у ВРП, %; частка підприємств, що займалися інноваціями у загальній кількості обстежених промислових підприємств, %; частка інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %; частка реалізованої інноваційної продукції за межі України у % до загального обсягу реалізованої інноваційної продукції, %; експорт товарів на одну особу, дол. США; експорт товарів на одну особу, дол. США; експорт послуг на одну особу, дол. США; частка промисловості у ВДВ регіону, %; частка сфери послуг у ВДВ регіону, %; частка переробної промисловості у ВДВ регіону, %. Поміж природних факторів для аналізу було використано показник, що характеризує мінеральні ресурси регіону.

Переважна більшість експериментів з додатковими параметрами не виявила присутність конвергенційних процесів при побудові тих самих різновидів моделей, які були використані під час дослідження безумовної конвергенції.

Розрахунки показали, що умова β-конвергенції виконується в моделі Барро, Сала-і-Мартіна при включенні показника частки послуг у ВРП та мінеральні ресурси для регіонів другого кластера, тобто тих, що є слабкішими за основними показниками соціально-економічного розвитку. Однак достатньо високий коефіцієнт детермінації та значущі коефіцієнти має лише отримане рівняння, яке містить параметр «частка послуг у ВРП» (табл. 4).

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що для регіонів, які віднесені в результаті кластеризації до периферійних (Кластер 2), частка послуг у ВРП більшою мірою та наявність мінеральних ресурсів – меншою обумовлюють наявність конвергенції їх соціально-економічного розвитку. Однак наведений результат одержано лише з використанням моделі Барро, Сала-і-Мартіна, для інших моделей умова β-конвергенції не виконується. Для регіонів-лідерів, які потрапили до Кластера 1, не ідентифіковано жодного серед досліджених додаткових параметрів як такого, що обумовлює їх конвергенцію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Современные проблемы моделирования социально-экономических систем : монография / Под ред. В. С. Пономаренко, Н. А. Кизима, Т. С. Клебановой. – Харьков : ФЛП Александрова К. М. ; ИД «ИНЖЭК», 2009. – 440 с.

Таблиця 1

Моделі β-конвергенції та їх статистичні характеристики за кластерами

Різновид моделі	2001–2007 рр.			2008–2013 рр.			2001–2013 рр.		
	коефіцієнт	t-статистика	p	коефіцієнт	t-статистика	p	коефіцієнт	t-статистика	p
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Кластер 1 (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Львівська, Одеська, Харківська області)									
Модель Барро, Сала-і-Мартіна									
Константа	-0,07	-0,3094	0,7675	0,4033	1,9449	0,0998	0,0048	0,0556	0,9575
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,037	1,3023	0,2406	-0,0317	-1,4679	0,1925	0,0217	2,0038	0,0919
Швидкість конвергенції / дивергенції	-0,0334			0,0345			-0,0193		
R-квадрат	0,2204			0,2642			0,4009		
Модель Баумоля									
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,2221			-0,1586			0,2604		
Модель Солоу-Свана									
Константа	0,1654	42,0618	2,3E-38	0,2129	54,4113	7,93E-25	0,0908	78,5061	1,68E-87
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,0007	1,4564	0,1521	-0,0011	-1,2469	0,2201	-0,0006	-5,0502	2,16E-0,6
Швидкість конвергенції / дивергенції	-0,0007			0,0011			0,0006		
R-квадрат	0,0441			0,0393			0,2134		
Модель Квадрадо-Роура									
Константа	-2E-17	-3,7E-15	1	-5,2E-18	-6,9E-16	1	-1,8E-18	-4,1E-16	1
Швидкість конвергенції/дивергенції	0,0374	1,7176	0,0926	-0,0365	-1,5589	0,1273	0,0075	0,4735	0,637
R-квадрат	0,0603			0,0601			0,0024		
Кластер 2 (всі інші області)									
Модель Барро, Сала-і-Мартіна									
Константа	-0,1355	-0,9588	0,3539	0,3401	2,0573	0,1672	0,1429	1,4325	0,174
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,0448	2,5441	0,0234	-0,025	-1,457	0,1317	0,0043	0,3434	0,7364
Швидкість конвергенції/дивергенції	-0,0397			0,0267			-0,0042		
R-квадрат	0,3162			0,1317			0,0084		
Модель Баумоля									

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,2688			-0,1248			0,0512		
Модель Солоу-Свана									
Константа	0,1645	59,6146	1,74E-76	0,2106	36,8231	4,5E-51	0,0908	115,8213	3,5E-178
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,0008	2,361	0,0203	-0,0009	-1,4991	0,1379	-0,0006	-7,417	3,87E-12
Швидкість конвергенції / дивергенції	-0,0008			0,0009			0,0006		
R-квадрат	0,056			0,028			0,2245		
Модель Квадрадо-Роура									
Константа	-3,1E-17	-8,9E-15	1	1,28E-17	2,81E-15	1	-1,5E-18	-5,5E-16	1
Швидкість конвергенції / дивергенції	0,0418	3,1951	0,0019	-0,023	-1,4873	0,141	0,0025	0,2331	0,8005
R-квадрат	0,098			0,0276			0,0003		
Всі регіони разом (без м. Києва)									
Модель Барро, Сала-і-Мартіна									
Константа	-0,1064	-0,9301	0,3624	0,3633	2,9593	0,0072	0,0983	1,3902	0,1784
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,0143	2,8901	0,0085	-0,0274	-2,1518	0,0426	0,0099	1,1176	0,2758
Швидкість конвергенції / дивергенції	-0,0369			0,0295			-0,0093		
R-квадрат	0,2752			0,1739			0,0537		
Модель Баумоля									
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,2479			-0,1371			0,1184		
Модель Солоу-Свана									
Константа	0,1648	73,5876	5,70E-115	0,2114	-2,50E-15	1,28E-75	0,0908	140,3715	8,30E-266
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,0007	2,7725	0,0063	-0,001	-2,1618	0,0508	-0,0006	-8,9955	3,34E-17
Швидкість конвергенції / дивергенції	-0,0007			0,001			0,0006		
R-квадрат	0,0514			0,0319			0,2205		
Модель Квадрадо-Роура									
Константа	-4,40E-18	-1,50E-15	1	-9,80E-18	-2,50E-15	1	-1,70E-18	-7,00E-16	1
Швидкість конвергенції/дивергенції	0,0398	3,5396	0,0005	-0,0279	-2,1618	0,0327	0,004	0,4723	0,6371
R-квадрат	0,0811			0,0381			0,0008		

Таблиця 2

Результати оцінки безумовної β-конвергенції регіонів України за ВРП на душу населення (2013 р.)

Моделі		Всі регіони		1 кластер		2 кластер	
		Параметр конвергенції / дивергенції	Статистична значущість, p(b)	Параметр конвергенції / дивергенції	Статистична значущість, p(b)	Параметр конвергенції / дивергенції	Статистична значущість, p(b)
Модель Барро, Сала-і-Мартіна	b	0,007506	0,19148	0,01449	0,772239	0,001992	0,838827
	β	-0,00719		-0,01319		-0,0019	
Модель Баумоля	β	0,090067		0,202891		0,027885	
Модель Солоу-Свана	b	**-0,00531**	**$6,3*10^{-51}$**	**-0,00067**	**$1,5*10^{-8}$**	**-0,0005**	**$4,6*10^{-16}$**
	β	**0,005486**		**0,000668**		**-0,000527**	
Модель Квадрадо-Роура	β	0,00454	0,45726	0,01268	0,74901	-0,0088	0,510225

Напівжирним шрифтом виділено значущі параметри конвергенції

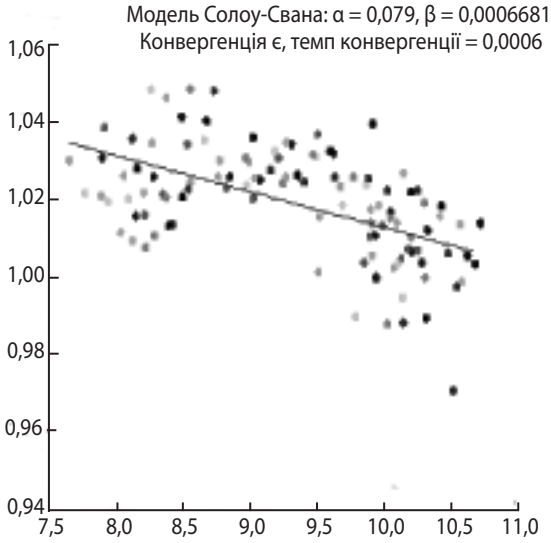

Кластер 1

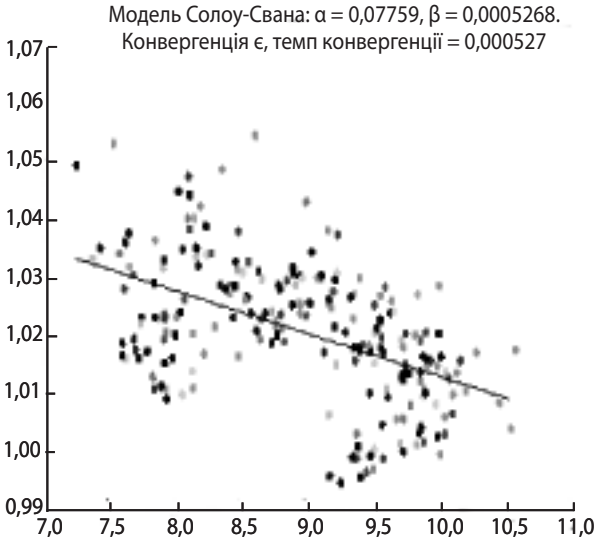

Кластер 2

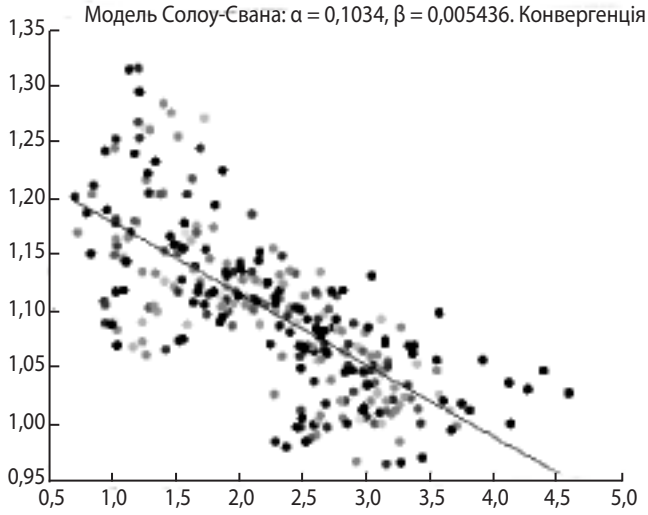

Рис. 2. Всі регіони України

Таблиця 3

Результати оцінки безумовної β-конвергенції регіонів України за доходами населення

Моделі		Всі регіони		1 кластер		2 кластер	
		Параметр конвергенції / дивергенції	Статистична значущість, p(b)	Параметр конвергенції / дивергенції	Статистична значущість, p(b)	Параметр конвергенції / дивергенції	Статистична значущість, p(b)
Модель Барро, Сала-і-Мартіна	b	0,027548	0,026169	-0,03288	0,177447	-0,01692	0,071638
	β	-0,0238		0,041812		0,018918	
Модель Баумоля	β	0,330572		0,031377		-0,20309	
Модель Солоу-Свана	b	**-0,00763**	**$1,5*10^{-93}$**	**-0,00694**	**$4,93*10^{-31}$**	**-0,0085**	**$1,7*10^{-64}$**
	β	**0,008007**		**0,007249**		**0,00896**	
Модель Квадрадо-Роура	β	0,026371	0,000266	-0,0387	0,096696	-0,03479	0,026649

Напівжирним шрифтом виділено значущі параметри конвергенції

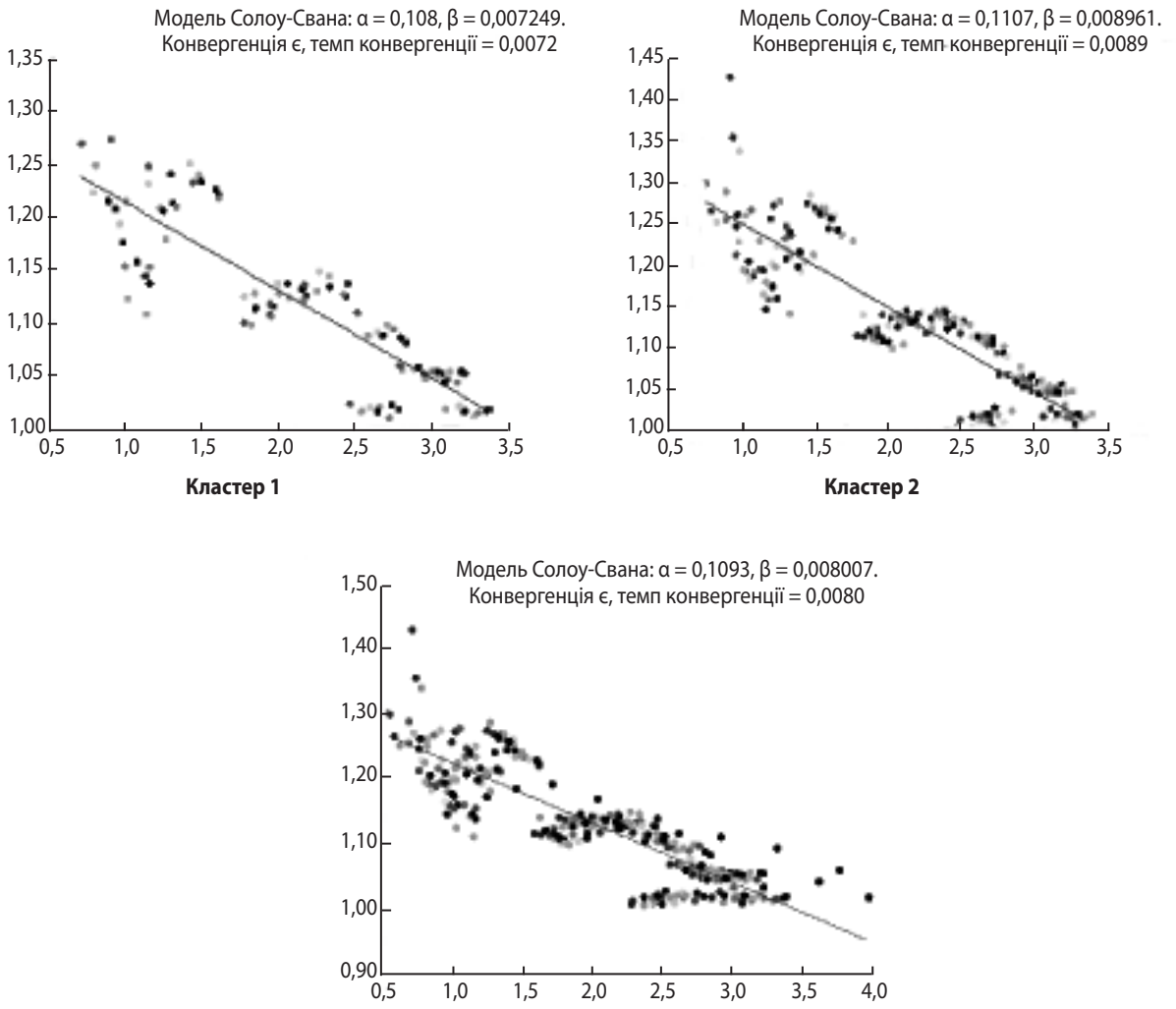

Рис. 3. Всі регіони України

2. Кизим Н. А. Неравномерность регионального развития в Украине: теоретические основы, инструментарий диагностики, тенденции : монография / Н. А. Кизим, Е. В. Раевнева, А. Ю. Бобкова. – Харьков : ИД «ИНЖЭК», 2011. – 224 с.

3. Гейман О. А. Нелинейность экономики и неравномерность развития регионов : монография / О. А. Гейман. – Харьков : ФЛП Либуркина Л.М. ; ИД «ИНЖЭК», 2009. – 428 с.

Таблиця 4

Результати аналізу умовної β-конвергенції за ВРП (2001–2013 рр.) з використанням моделі Барро, Сала-і-Мартіна

Різновид моделі	Кластер 2					
	додатковий параметр – «частка послуг у ВРП»			додатковий параметр – «мінеральні ресурси»		
	коефіцієнт	t-статистика	p	коефіцієнт	t-статистика	p
Константа	0,5363	5,4007	0,0001	0,2033	2,1597	0,0501
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	**-0,0419**	-3,4934	0,0040	**-0,0044**	-0,3612	0,7237
Швидкість конвергенції / дивергенції	-0,0754	-	-	0,4449	-	-
Додатковий параметр	-	-5,6788	7,556E-05	-	2,7994	0,0151
R-квадрат	0,7363	-	-	0,4151	-	-

Напівжирним шрифтом виділено параметри, які свідчать про наявність β-конвергенції

4. Воронов В. В. Процессы конвергенции и дивергенции в регионах Европейского Союза: особенности и квалиметрия / В. В. Воронов, О. Я. Лавриненко // Балтийский регион. – 2013. – № 3 (17). – С. 65–81.

5. Лук'яненко І. Г. Системне моделювання показників бюджетної системи України / І. Г. Лук'яненко. – Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2004. – 242 с.

6. Нуреев Р. М. Экономика развития : учебник / Р. М. Нуреев. – М. : Норма, 2008. – 367 с.

7. Сторонянська І. З. Регіони України: пошук моделі конвергентного розвитку : монографія / І. З. Сторонянська ; Ін-т регіон. досл. НАН України. – Львів : Арал, 2008. – 144 с.

8. Толмачев М. Н. Теоретические и эмпирические подходы к конвергенции сельскохозяйственного производства / М. Н. Толмачев // Вестник Волгоградского государственного ун-та. Серия 3 : Экономика. Экология. – 2012. – № 1 (20). – С. 193–199.

9. Barro R. J. Economic Growth and Convergence across the United States / R. J. Barro, X. Sala-i-Martin // Working Paper 3419. – Cambridge ; Mass. : NBER, 1990. – 69 p.

10. Sala-i-Martin X. Regional Cohesion: Evidence and Theories of Regional Growth and Convergence [Електронний ресурс] / Xavier Sala-i-Martin // Department of Economics and Business, Universitat Pompeu Fabra. – Режим доступу : http://www.econ.upf.edu/docs/papers/downloads/104.pdf

11. Herz B. Regional Convergence in Central and Eastern Europe: Evidence from a Decade of Transition [Електронний ресурс] / B. Herz, L. Vogel // Social Science Research Network. – Режим доступу : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=988275

12. Иванова В. И. Региональная конвергенция доходов населения: пространственный анализ / В. И. Иванова // Пространственная экономика. – 2014. – № 4. – С. 100–119.

13. Лукьянова А. Л. Динамика и структура неравенства по заработной плате (1998–2005 гг.) / А. Л. Лукьянова ; препринт WP3/2007/06. – М. : ГУ ВШЭ, 2007. – 68 с.

14. Spilimbergo A. Structural Reforms and Regional Convergence / A. Spilimbergo, N. Xingyuan Che // IMF Working Paper. – 2012. – 33 p.

REFERENCES

Barro, R. J., and Sala-i-Martin, X. "Economic Growth and Convergence across the United States" In *Working Paper 3419* Cambridge; Mass. : NBER, 1990.

Herz, B., and Vogel, L. "Regional Convergence in Central and Eastern Europe: Evidence from a Decade of Transition" http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=988275

Ivanova, V. I. "Regionalnaya konvergentsiya dokhodov naseleniya: prostranstvennyy analiz" [Regional convergence of income: spatial analysis]. *Prostranstvennaya ekonomika*, no. 4 (2014): 100-119.

Kizim, N. A., Rayevneva, E. V., and Bobkova, A. Yu. *Neravnomernost regionalnogo razvitiya v Ukraine: teoreticheskiye osnovy, instrumentariy diagnostiki, tendentsii* [The uneven regional development in Ukraine: theoretical foundations, diagnostic tools, trends]. Kharkiv: INZhEK, 2011.

Lukianenko, I. H. *Systemne modeliuvannia pokaznykiv biudzhetnoi systemy Ukrainy* [System simulation of the indicators of budget system of Ukraine]. Kyiv: VD «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2004.

Lukyanova, A. L. *Dinamika i struktura neravenstva po zarabotnoy plate (1998-2005 gg.)* [Dynamics and structure of wage inequality (1998-2005)]. Moscow: GU VShE, 2007.

Nelineynost ekonomiki i neravnomernost razvitiya regionov [The nonlinearity of the economy and the uneven development of regions]. Kharkiv: FLP Liburkina L. M. ; INZhEK, 2009.

Nureyev, R. M. *Ekonomika razvitiya* [Economics of development]. Moscow: Norma, 2008.

Sovremennyye problemy modelirovaniya sotsialno-ekonomicheskikh sistem [Modern problems of modeling socio-economic systems]. Kharkiv: FLP Aleksandrova K. M. ; INZhEK, 2009.

Sala-i-Martin, X. "Regional Cohesion: Evidence and Theories of Regional Growth and Convergence" http://www.econ.upf.edu/docs/papers/downloads/104.pdf

Storonianska, I. Z. *Rehiony Ukrainy: poshuk modeli konverhentnoho rozvytku* [Regions of Ukraine: in search of a model of convergent development]. Lviv: Aral, 2008.

Spilimbergo, A., and Xingyuan Che, N. "Structural Reforms and Regional Convergence" *IMF Working Paper* (2012).

Tolmachev, M. N. "Teoreticheskiye i empiricheskiye podkhody k konvergentsii selskokhozyaystvennogo proizvodstva" [Theoretical and empirical approaches to the convergence of agricultural production]. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo un-ta. Seriya 3 «Ekonomika. Ekologiya»*, no. 1 (20) (2012): 193-199.

Voronov, V. V., and Lavrinenko, O. Ya. "Protsessy konvergentsii i divergentsii v regionakh Yevropeyskogo Soyuza: osobennosti i kvalimetriya" [Processes of convergence and divergence in the regions of the European Union: characteristics and qualimetry]. *Baltiyskiy region*, no. 3 (17) (2013): 65-81.

УДК 332.145

ПОЗИЦІОНУВАННЯ МІСТА ХАРКОВА ТА ОКРЕМИХ ВЕЛИКИХ МІСТ УКРАЇНИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ, НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ РІВНЯХ

© 2016 ЯРОШЕНКО І. В., СЕМИГУЛІНА І. Б.

УДК 332.145

Ярошенко І. В., Семигуліна І. Б.

Позиціонування міста Харкова та окремих великих міст України на регіональному, національному та міжнародному рівнях

Ефективна система публічного управління, комплексне, раціональне і результативне використання всіх наявних територіальних ресурсів неможливе без системної різносторонньої оцінки існуючого соціально-економічного потенціалу територій, на основі якої визначаються пріоритетні напрями соціального економічного розвитку країни, регіону, окремої території, міста. В основному драйвером розвитку певної території (регіону) є адміністративні міста (обласні центри, міста обласного та районного значення), які завдяки економіко-географічному, природно-ресурсному, соціальному й екологічному потенціалам виконують функцію точок (центрів) регіонального розвитку і безпосередньо впливають на загальний потенціал, позиціонування і конкурентні переваги території в цілому серед регіональних суб'єктів господарської діяльності України. Особливого значення в цьому контексті для соціально-економічного розвитку регіонів набувають адміністративні центри областей. У наведених матеріалах розглянуто значення міста Харкова в економічному та соціальному житті регіону. Досліджено позиціонування міста Харкова й окремих великих міст України на регіональному, національному та міжнародному рівнях.

Ключові слова: *соціально-економічний розвиток, міста, потенціал, розвиток територій, рейтинг, позиціонування, регіон.*

Рис.: *11.* ***Табл.:*** *4.* ***Бібл.:*** *21.*

Ярошенко Ігор Васильович *– кандидат економічних наук, завідувач відділу проблем розвитку регіональної економіки, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх, Харків, 61022, Україна)*

E-mail: *iyaroshenko@i.ua*

Семигуліна Ірина Борисівна *– молодший науковий співробітник відділу проблем розвитку регіональної економіки, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх, Харків, 61022, Україна)*

УДК 332.145

Ярошенко И. В., Семигулина И. Б. Позиционирование города Харькова и отдельных крупных городов Украины на региональном, национальном и международном уровнях

Эффективная система публичного управления, комплексное, рациональное и результативное использование всех существующих территориальных ресурсов невозможны без системной разносторонней оценки существующего социально-экономического потенциала территорий, на основе которой определяются приоритетные направления социально-экономического развития страны, региона, отдельной территории, города. В основном драйвером развития определенной территории (региона) являются административные города (областные центры, города областного и районного значения), которые благодаря экономико-географическому, природно-ресурсному, социальному и экологическому потенциалам выполняют функцию точек (центров) регионального развития и непосредственно влияют на общий потенциал, позиционирование и конкурентные преимущества территории в целом среди региональных субъектов хозяйственной деятельности Украины. Особое значение в этом контексте для социально-экономического развития регионов приобретают административные центры областей. В представленных материалах рассмотрено значение города Харькова в экономической и социальной жизни региона. Исследовано позиционирование города Харькова и отдельных крупных городов Украины на региональном, национальном и международном уровнях.

Ключевые слова: *социально-экономическое развитие, города, потенциал, развитие территорий, рейтинг, позиционирование, регион.*

Рис.: *11.* ***Табл.:*** *4.* ***Библ.:*** *21.*

Ярошенко Игорь Васильевич *– кандидат экономических наук, заведующий отделом проблем развития региональной экономики, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (пл. Свободы, 5, Госпром, 7 подъезд, 8 эт., Харьков, 61022, Украина)*

UDC 332.145

Yaroshenko I. V., Semigulina I. B. The Positioning of the City of Kharkiv and Individual Large Cities of Ukraine at the Regional, National and International Levels

The efficient system of public administration, comprehensive, rational and effective use of all existing territorial resources are impossible without a system versatile assessment of the existing socio-economic potential of the territories, on the basis of which the priority directions of socio-economic development of the country, region, individual territory, city are determined. The main driver of development of a certain territory (region) is administrative cities (regional centers, cities of regional and district significance), which due to economic and geographical, natural resource, social and environmental potentials act as points (centers) of regional development, and directly affect the general potential, positioning and competitive advantages of the territory as a whole among the regional economic entities of Ukraine. Administrative centers acquire in this context particular importance for socio-economic development of the regions. In the presented materials the importance of the city of Kharkiv in the economic and social life of the region is considered, the positioning of the city of Kharkiv and individual large cities of Ukraine at the regional, national and international levels is studied.

Keywords: *socio-economic development, cities, potential, development of territories, rating, positioning, region.*

Fig.: *11.* ***Tabl.:*** *4.* ***Bibl.:*** *21.*

Yaroshenko Igor V. *– Candidate of Sciences (Economics), Head of, Department of Regional Economic Problems, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (8 floor, 7 entrance, Derzhprom, 5 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine)*

E-mail: *iyaroshenko@i.ua*

Semigulina Irina B. *– Junior Researcher of the Department of Regional Economic Problems, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (8 floor, 7 entrance, Derzhprom, 5 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine)*

E-mail: iyaroshenko@i.ua

***Семигулина Ирина Борисовна** – младший научный сотрудник отдела проблем развития региональной экономики, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (пл. Свободы, 5, Госпром, 7 подъезд, 8 эт., Харьков, 61022, Украина)*

Вступ. Формування та реалізація ефективної регіональної політики в Україні в умовах проведення реформ у різних сферах соціально-економічної і суспільно-політичної діяльності, зокрема реформи децентралізації влади, є одним із головних факторів успішного сталого розвитку країни та її територій.

Ефективна система публічного управління, комплексне, раціональне та результативне використання всіх наявних територіальних ресурсів, неможливе без системної різносторонньої оцінки існуючого соціально-економічного потенціалу територій, на основі якої визначаються пріоритетні напрями соціального економічного розвитку країни, регіону, окремої території, міста.

В основному драйвером розвитку певної території (регіону) є адміністративні міста (обласні центри, міста обласного та районного значення), які завдяки економіко-географічному, природно-ресурсному, соціальному й екологічному потенціалам виконують функцію точок (центрів) регіонального розвитку та безпосередньо впливають на загальний потенціал, позиціонування і конкурентні переваги території в цілому серед регіональних суб'єктів господарської діяльності України. Особливе значення в цьому контексті для соціально-економічного розвитку регіонів мають адміністративні центри областей.

У наведених матеріалах розглянуто значення міста Харкова в економічному і соціальному житті регіону. Досліджено позиціонування міста Харкова і окремих великих міст України на регіональному, національному та міжнародному рівнях.

Потужний виробничо-господарський потенціал міста з широкою галузевою структурою економіки, розвиненість транспортно-логістичної мережі загальнодержавного і міжнародного значення, високий рівень науково-технічного, освітнього, трудового потенціалів формують значні конкурентні переваги міста Харкова, що і визначає актуальність детального дослідження проблем і можливостей міста для розробки перспективних напрямів розвитку.

Мета статті – оцінити позиціонування міста Харкова й окремих великих міст України на регіональному, національному, міжнародному рівнях.

Завдання статті. Провести аналіз соціально-еконо-мічних показників розвитку міста Харкова та його позиціонування на регіональному, національному та міжнарод-ному рівнях, оцінити його значення для розвитку регіональ-ної, національної економік. Визначити проблеми, конкурентні переваги соціально-економічного розвитку міста Харкова для подальшого формування стратегічних засад, перспектив і пріоритетів перспективного розвитку. Провести аналіз соціально-економічних показників розвитку окремих великих міст України та їх позиціонування на регіональному, національному та міжнародному рівнях.

Основні результати. Харків – сучасний промисловий, науковий, торговельний, туристичний і культурний центр східної України та транспортно-логістичний вузол Північно-Східної Європи. Природно-географічне положення забезпечує місту і всьому регіону значні можливості для розвитку міжнародного співробітництва та зовнішньоекономічної діяльності.

Харків має вагоме значення для економіки регіону, концентрації його економічних, фінансових, наукових, інвестиційних, інноваційних і трудових ресурсів. Питома вага міста Харкова в основних соціально-економічних показниках розвитку області займає від 50 і більше відсотків (рис. 1).

В сучасному Харкові (рис. 1) проживає 53,2 % і працює 67,6 % населення області; навчається – 94,8 % студентів; реалізується 54,7 % промислової і 85,4 % інноваційної продукції; здійснюється 70,4 % оптових і 82,4 % роздрібних торгових операцій; експортується 77,3 % і імпортується 59,8 % товарів; проводиться більше половини автотранспортних перевезень: відповідно пасажирооборот – 50,2 % і вантажооборот – 55,3 %; надається 90,3 % послуг. В той час як за площею території (350 кв. км) місто займає лише 1,1 % області.

Природно-географічне становище, розвинена економіка та ринкова інфраструктура, науково-освітній і трудовий потенціали дозволяють претендувати Харкову на лідируючі позиції серед найбільших обласних міст України (табл. 1).

Місто Харків з населенням більше 1,4 млн осіб (на 01.01.2016 р.) є другим після Києва (2,9 млн жителів) за чисельністю жителів і одним із трьох міст-мільонерів в Україні (рис. 2).

В місті одна із найбільших у країні кількість вишів (56 вишів, це 2 місце після м. Києва – 107 вишів); кількість підприємств, що виконують науково-дослідні розробки (151 підприємство, 2 місце після м. Києва – 314 підприємств), і чисельність учених (11,9 тис. осіб, 2 місце після м. Києва – 32,5 тис. осіб); місто займає передові позиції за обсягом вантажообороту (1,4 млрд ткм, 2 місце після м. Києва – 3,1 млрд ткм).

У 2015 році Харків перебуває серед лідерів за обсягом капітальних і іноземних інвестицій (6,6 млрд грн і 1,3 млрд дол. США відповідно); за показниками роздрібної торгівлі (26,4 млрд грн) і реалізованих послуг (15,6 млрд грн). Місто є третім (без урахування показників м. Києва) за обсягом реалізованої промислової продукції (52,9 млрд грн) і обсягом прийнятого в експлуатацію житла (245,5 тис. кв. м).

В той же час у 2015 р. за соціально-економічними показниками в розрахунку на 1 жителя міста (обсяги реалізації промислової продукції, послуг, роздрібний товарооборот, капітальні й іноземні інвестиції) і рівнем середньої заробітної плати Харків поступається практично всім найбільшим обласним містам України (табл. 1).

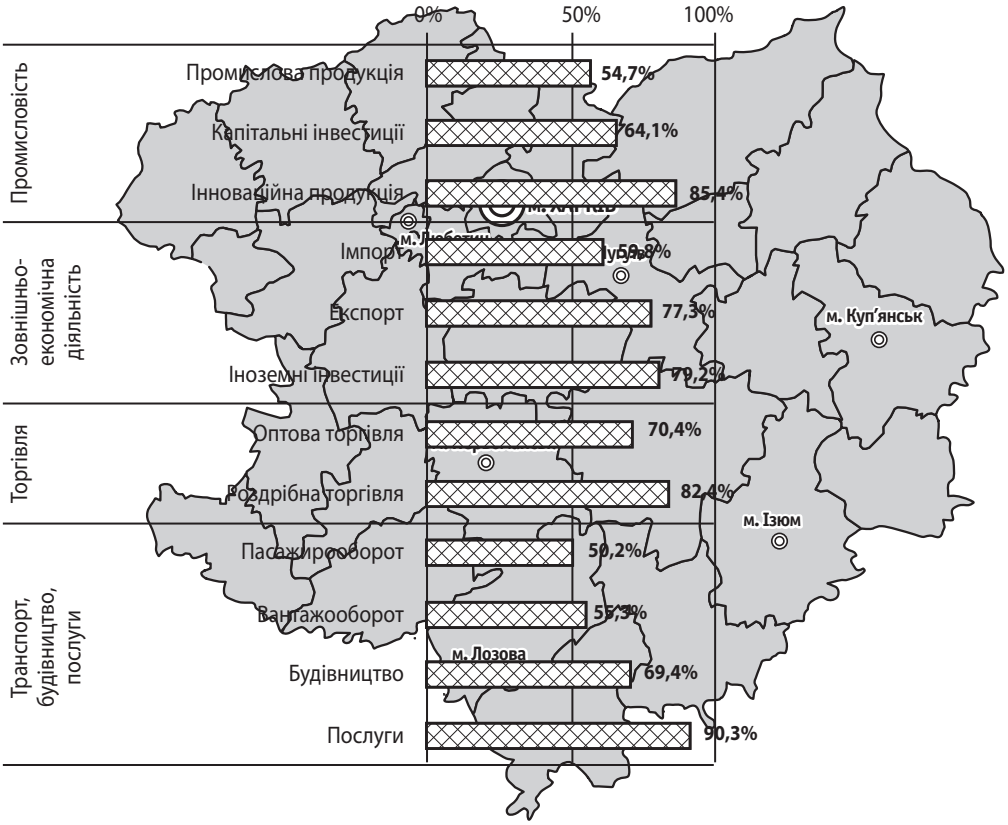

Рис. 1. Питома вага міста Харкова в Харківській області у 2014 р.

Джерело: сформовано авторами на основі [1; 2; 8–10])

Таблиця 1

Місце Харкова серед найбільших обласних центрів України у 2014–2015 рр.

Показники	Обласні міста України						Ранг Харкова
	Київ	Одеса	Дніпро	Львів	Запоріжжя	Харків	
1	2	3	4	5	6	7	8
Територія, кв. км	839,0	162,4	405,0	180,0	331,0	350,0	3
Кількість наявного населення, тис. осіб	2906,6	1010,8	986,3	758,4	756,9	1449,7	2
Кількість вищих учбових закладів (I–IV рівнів акредитації, 2014 р.), од.	107	39	52	43	17	56	2
Кількість підприємств, які виконують наукові дослідження і розробки (2014 р.), од.	314	51	57	72	23	151	2
Чисельність учених (2014 р.), осіб	32527	2129	8183	3239	3792	11853	2
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн	124415,1	16947,7	82370,1	24257,8	95222,7	52942,9	4
Обсяг реалізованої промислової продукції на 1 особу, грн	42804,3	16766,6	83514,2	31985,5	125806,2	36462,1	4
Капітальні інвестиції, млн грн	80216,8	5055,3	7008,5	5850,8	4810,2	6564,0	3
Капітальні інвестиції на одну особу, грн	28275,2	5075,5	7124,6	7714,7	6327,6	4582,5	4
Прийнято в експлуатацію житла, тис. кв. м	1365,8	371,6	161,5	571,8	58,9	245,5	4
Вантажооборот автомобільного транспорту (2014 р), млн ткм	3101,3	537,0	896,9	1066,7	433,7	1358,7	2

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8
Пасажирооборот автомобільного транспорту (2014 р.), млн. пас. км	3898,3	2492,1	1436,9	2080,3	537,9	835,5	5
Прямі іноземні інвестиції в економіку міста, млн дол. США	22600,4	565,6	1669,8	754,2	880,8	1326,0	3
Прямі іноземні інвестиції в економіку міста на 1 особу, дол. США	7775,6	559,5	1693,0	994,5	1163,6	914,7	5
Роздрібний товарооборот (2014 р.), млн грн	125931,9	33736,9	21655,2	14142,3	12653,1	26420,6	3
Роздрібний товарооборот на 1 особу (2014 р.), грн	2459,8	33189,3	21825,4	18630,3	16605,1	18196,0	4
Обсяг реалізованих послуг (2014 р.), млн грн	125828,5	17990,8	15172,1	10642,0	4328,7	15616,6	3
Обсяг реалізованих послуг на 1 особу (2014 р.), грн	43569,4	17698,8	15291,4	14019,2	5680,7	10748,7	5
Середньомісячна заробітна плата, грн	6732	4089	4266	3958	4470	3840	6

Джерело: сформовано авторами на основі [2–7; 10]

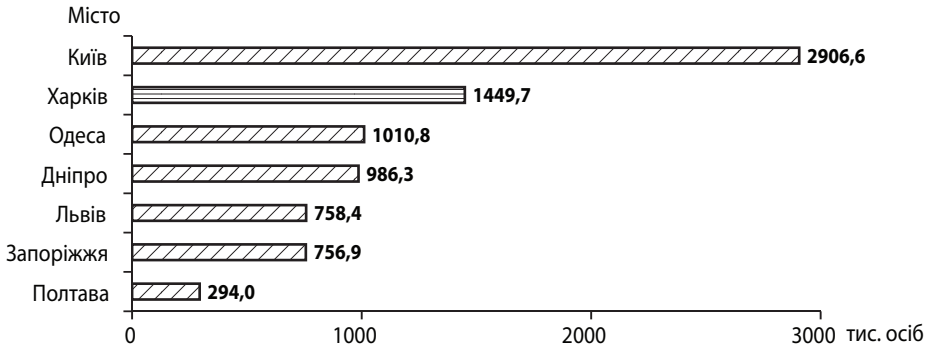

Рис. 2. Позиція міста Харкова серед великих обласних міст України за показником чисельності населення на 01.01.2016 р.

Джерело: сформовано авторами на основі [2–7; 10]

Таблиця 2

Позиція м. Харкова за показниками житлово-комунального господарства серед великих обласних міст України за 2013 рік

Показники	Одеса	Дніпро	Запоріжжя	Львів	Вінниця	Харків	Ранг Харкова
1	2	3	4	5	6	7	8
Протяжність мережі централізованого водопостачання, км	1660,8	2008,4	2538,7	2268,3	584,6	2657,9	1
на 1 кв. км	7,0	4,9	9,1	13,3	8,5	7,6	4
на 1 тис. жителів	1,6	2,0	3,3	3,0	1,6	1,8	4
Рівень зношеності мережі, %	26,1	68,1	61,9	62,3	21,0	52,7	3
Витік і невраховані витрати води, %	32,3	36,1	34,5	57,2	31,4	39,0	5
Протяжність мережі централізованого водовідведення, км	683,5	1268,3	952,4	644,5	502,4	1638,1	1
на 1 кв. км	2,9	3,1	3,4	3,8	7,3	4,7	2
на 1 тис. жителів	0,7	1,3	1,2	0,8	1,4	1,1	4
Рівень зношеності мережі, %	н/д	21,9	59,0	28,9	12,4	79,1	5
Охоплення населення послугою, %	н/д	61,7	67,4	80,6	86,1	83,5	2

Закінчення табл. 2

1	2	3	4	5	6	7	8
Протяжність мереж централізованого теплопостачання, км	796,7	1548,3	1430,3	428,9	30,3	3202,9	1
на 1 кв. км	3,4	3,8	5,1	2,5	0,4	9,2	1
на 1 тис. жителів	0,8	1,6	1,9	0,6	0,1	2,2	1
Кількість контейнерів для збору твердих побутових відходів в місті, од.	н/д	4811	н/д	3151	1700	7927	1
Обсяг зібраних ТПВ від населення, млн куб. м	н/д	1184,2	н/д	0,2	0,6	1764,2	1
Протяжність комунальних доріг, км	891,4	1808,8	1000,7	588,9	363,6	1680,7	2
на 1 кв. км	3,8	4,4	3,6	3,4	5,3	4,8	2
на 1 тис. жителів	0,9	1,8	1,3	0,8	1,0	1,2	3
Кількість автомобільних маршрутів, од.	88	136	96	52	43	147	1

Джерело: сформовано авторами на основі [11]

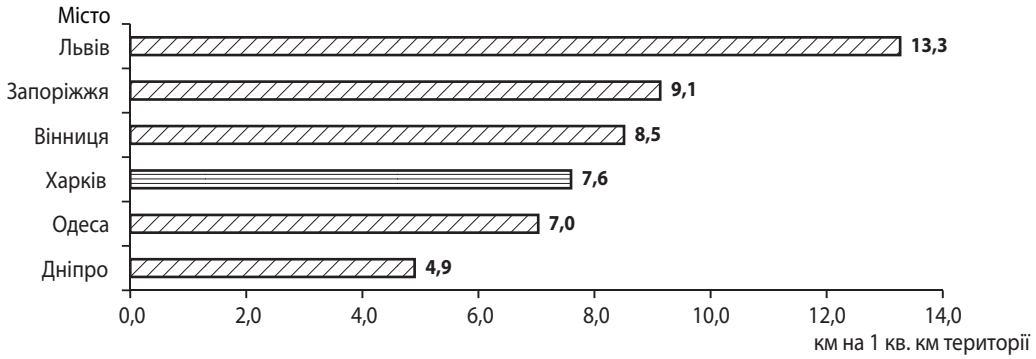

Рис. 3. Позиція міста Харкова серед великих обласних міст України за показником протяжності мережі водопостачання в розрахунку на 1 кв. м території міста в 2013 р.

Джерело: сформовано авторами на основі [11]

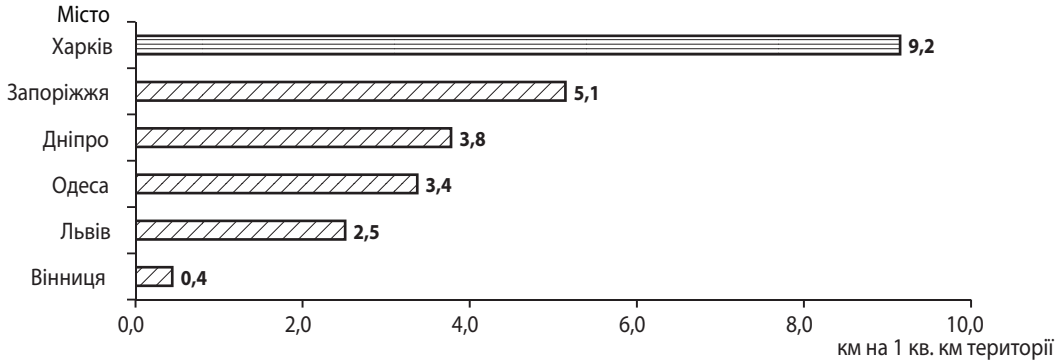

Рис. 4. Позиція міста Харкова серед великих обласних міст України за показником протяжності теплової мережі в розрахунку на 1 кв. м території міста в 2013 р.

Джерело: сформовано авторами на основі [11]

Аналіз даних муніципальної статистики Асоціації міст України за результатами 2013 р. дозволяє визначити позиціонування міста Харкова за показниками житлово-комунального господарства серед великих обласних міст України (табл. 2).

Житлово-комунальне господарство міста Харкова, враховуючи площу території (сьоме за площею території серед міст України), характеризується значною протяжністю мереж водо- і теплопостачання (рис. 3, 4), великою транспортною мережею та інфраструктурою для збору твердих побутових відходів (ТПВ) серед найбільших обласних міст України (Дніпро, Одеса, Запоріжжя, Львів). Розміри житлово-комунального господарства міста, як в цілому, так і в розрахунку на 1 кв. км території

Таблиця 3

Позиція міста Харкова в рейтингах серед міст України

Рейтингові організації	Показники
СГ Рейтинг, International Republican Institute [12]	Муніципальне дослідження рівня якості життя в 2016 р.: ▪ 2 місце (із 22 міст України) – за індексом оцінки якості обслуговування та послуг у місті; ▪ 1 місце – за позитивною оцінкою роботи місцевої влади; ▪ 2 місце – за бажанням жити в рідному місті; ▪ 8 місце – за критерієм корупції як суттєвої проблеми життєдіяльності міста
Рейтингове агентство «Євро-Рейтинг» [13]	Рейтинг інвестиційної ефективності за 1 кв. 2016 р.: ▪ 10 місце (із 22 міст України) – за рівнем інвестиційної активності; ▪ 10 місце – за рівнем соціально-економічного ефекту від інвестицій
AVentures Group, mittenpay.com, EWDN, East-West Digital News [17]	Дослідження IT-галузі в Україні, 2016 р. (Ukraine: Rise of a Technology Nation): ▪ 2 місце в п'ятірці самих технологічних міст України

Джерело: сформовано авторами на основі [12; 13; 17]

і на 1 тис. жителів, та високий рівень зношеності мереж водопостачання і водовідведення потребують значних фінансових ресурсів на утримання, ремонт і модернізацію інфраструктури.

Крім офіційних звітів органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, міністерств тощо, в Україні незалежними рейтинговими агенціями, громадськими організаціями, іншими установами постійно проводяться рейтингові дослідження на основі опитувань громадської думки щодо всебічної оцінки сфер життєдіяльності суспільства, територій, населених пунктів, обласних центрів та інше, що дозволяє більш об'єктивно визначати позиціонування міст країни, зокрема Харкова (табл. 3).

Так, наприклад, дані щорічного всеукраїнського муніципального опитування рівня якості життя в Україні, що проводиться Соціологічною групою «Рейтинг» від імені Міжнародного республіканського інституту (International Republican Institute), дають можливість сформувати су-

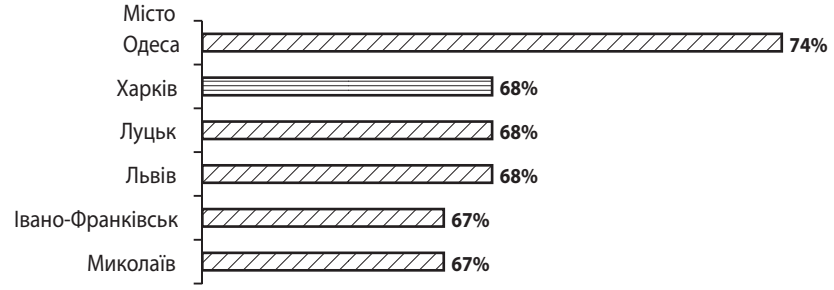

Рис. 5. Частка населення (опитаного), що бажають жити в рідному місті; рейтинг якості життя 2016 р.

Джерело: сформовано авторами на основі [12]

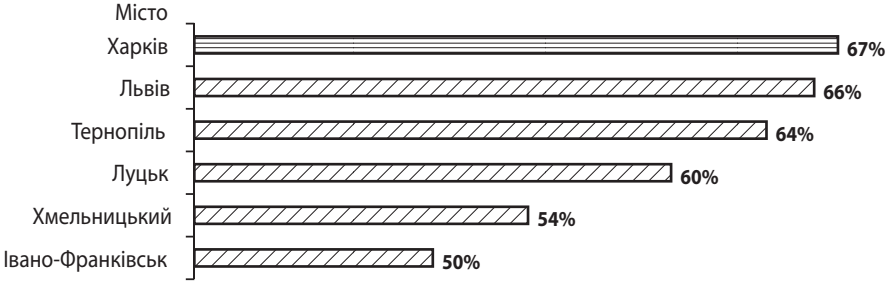

Рис. 6. Частка населення (опитаного), що схвалюють роботу органів місцевого самоврядування; рейтинг якості життя 2016 р.

Джерело: сформовано авторами на основі [12]

спільний погляд на рівень місцевого самоврядування у країні, оцінити бачення щодо ставлення жителів до місцевої влади та муніципальних послуг. Дослідження охоплює такі громадські сфери життєдіяльності міст, як питання стурбованості рівнем корупції, ставлення і настрої жителів до різних питань суспільства, відношення до діяльності посадових осіб та інститутів, оцінка якості обслуговування та надання послуг.

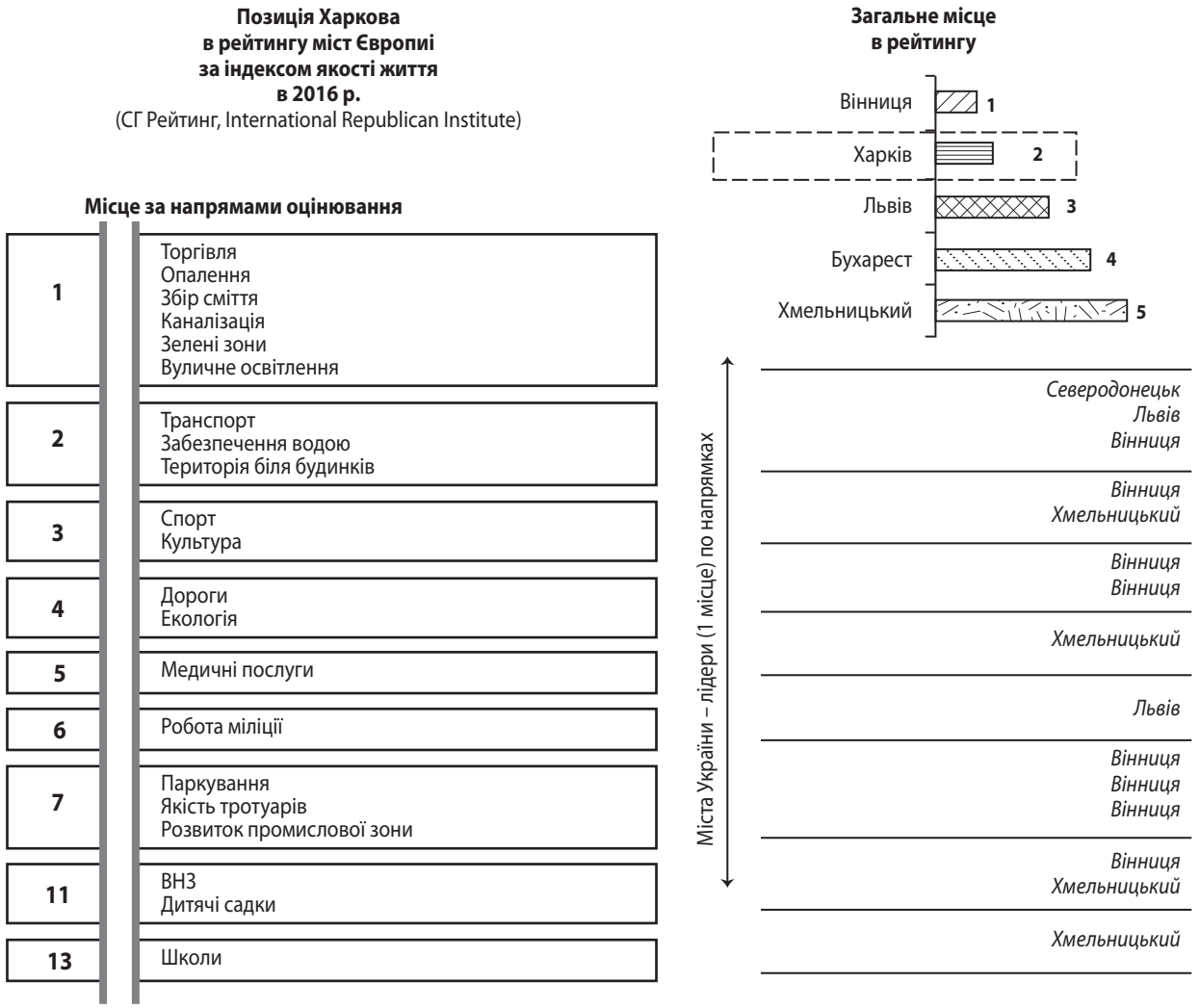

Рис. 7. Позиція міста Харкова в рейтингу міст України за рівнем якості життя; рейтинг якості життя 2016 р.

Джерело: сформовано авторами на основі [12]

За результатами дослідження рівня якості життя [12], місто Харків в 2016 р. залишається одним із самих бажаних і комфортних міст України: 68 % громадян бажають жити в рідному місті (рис. 5); 67 % жителів міста схвалюють роботу органів місцевого самоврядування (рис. 6).

Харків займає друге місце (після Вінниці) в рейтингу за якістю обслуговування та надання послуг і перебуває в п'ятірці лідерів по 14 (із 21) критеріям щодо оцінки міської економіки і благоустрою території (рис. 7).

За оцінками респондентів місто має переваги у вирішенні питань щодо надання медичних послуг (5 позиція в рейтингу), стану доріг (4), роботи транспорту (2), забезпечення вуличного освітлення (1), умов розвитку торгівлі (1), роботи систем водопостачання (2), опалення (1), каналізаційної мережі (1) і вивозу сміття (1), розширення зелених зон (1), чистоти придомової території (2) і рівня екологічного середовища (4), розвитку спорту (3) та культури (3).

В той же час за результатами опитувань жителів міста, потребує покращення діяльність поліції (6 позиція в рейтингу серед 24 міст України), рівень якості тротуарів (7) і послуг паркування (7), недостатнім є розвиток промислової зони (7), на середньому рівні залишається якість послуг у вишах (11), школах (13) і дитячих садках (11).

За оцінкою рівня інвестиційної привабливості міст України в 1 кварталі 2016 року, що проведена рейтинговим агентством «Євро-Рейтинг», Харків показав інвестиційну ефективність на рівні вище середнього (10 місце серед 22 міст України) [13]. Місто займає 10 місце за рівнем інвестиційної активності, а саме: за розміром капіталовкладень (15 місце) і іноземних інвестицій (4); обсягом будівельних робіт (13) і 10 місце за показником соціально-економічного ефекту від інвестицій: за розміром заробітної плати (16 місце), станом працевлаштування безробітних (10); обсягом прийнятого в експлуатацію житла (15) і надання послуг (7).

Результати дослідження свідчать про те, що, незважаючи на досить високу позицію Харкова в цілому, є окремі напрямки діяльності, які необхідно посилювати. Це дасть можливість більш результативно використовувати переваги міста, зокрема для залучення інвестиційних коштів, для покращення добробуту територіальної громади.

За матеріалами дослідження представників компаній AVentures Group і East-West Digital News [17] у 2016 році

сучасний розвиток ІТ- галузі в Україні представлений більше 1000 ІТ-компаніями, більше 100 науково-дослідними центрами і більше 2000 стартапів, 4 % експорту ІТ-послуг (у загальній сумі експорту послуг з України).

Сучасний Харків є другим у п'ятірці самих технологічних міст України (33 ІТ-компанії із 210 наведених у дослідженні, які займаються аутсорсингом з кількістю робітників більше 80 осіб).

Україна є першою у рейтингу країн Центральної і Східної Європи по кількості випускників технічних вузів, щорічно 10 % випускників (близько 15 тис.) отримують ІТ-професію. Східна Україна, найбільша кількість вишів якої наведена в Харкові, за кількістю випускників із технічною освітою є другою серед регіонів України (20 % університетів, 21 % бакалаврів, 24 % магістрів, 25 % докторів наук). У десятку кращих технічних вузів України, за даними дослідження, увійшли Харківський політехнічний університет (2 місце), Харківський авіаційний інститут (7 місце), Харківський національний університет радіоелектроніки (9 місце).

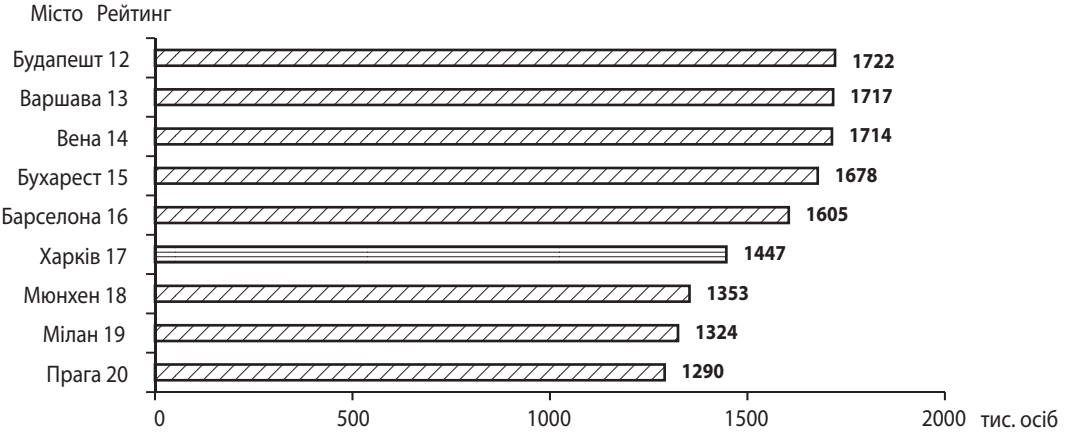

Рис. 8. Позиція міста Харкова серед міст Європи за чисельністю населення

Джерело: сформовано авторами на основі [15]

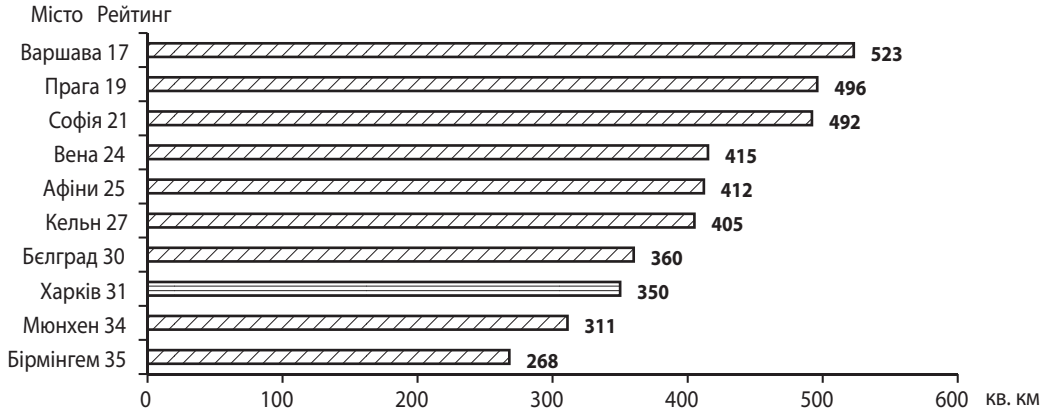

Рис. 9. Позиція міста Харкова серед міст Європи за площею території

Джерело: сформовано авторами на основі [14]

Для подальшого успішного розвитку міста Харкова важливо визначити його позиціонування на міжнародному рівні, особливо має значення оцінка потенціалу, поточних можливостей, майбутніх перспективних напрямів розвитку порівняно зі схожими за економічним і соціальним показниками міст і територій іноземних країн.

У Європейському середовищі відомість міста Харкова визначає, в першу чергу, його належність до міст-мільонерів за чисельністю населення (17 місце із 33 міст-мільонерів) (рис. 8).

За площею території м. Харків займає 31 місце серед 40 європейських міст (з площею більше 100 кв. км) (рис. 9).

В свою чергу, використання інформації міжнародних рейтингів і оцінок соціально-економічного розвитку окремих територій (країн, певних одиниць всередині країн, територій, міст) дає можливість на основі порівняння та впорядкування за значенням рейтингів оцінити різні напрямки, пов'язані із життєдіяльністю людини.

Відповідно до оцінок рівня життя в світі і Європі, що проводиться на основі світової бази даних користувачів контенту Numbeo (за допомогою он-лайн-досліджень без використання офіційних урядових звітів), позиція України залишається одна із самих низьких – 52 місце із 56 світових країн і остання із переліку 29 європейських країн, лідерами рейтингу є Швейцарія, Данія, Нова Зеландія, Германія [16].

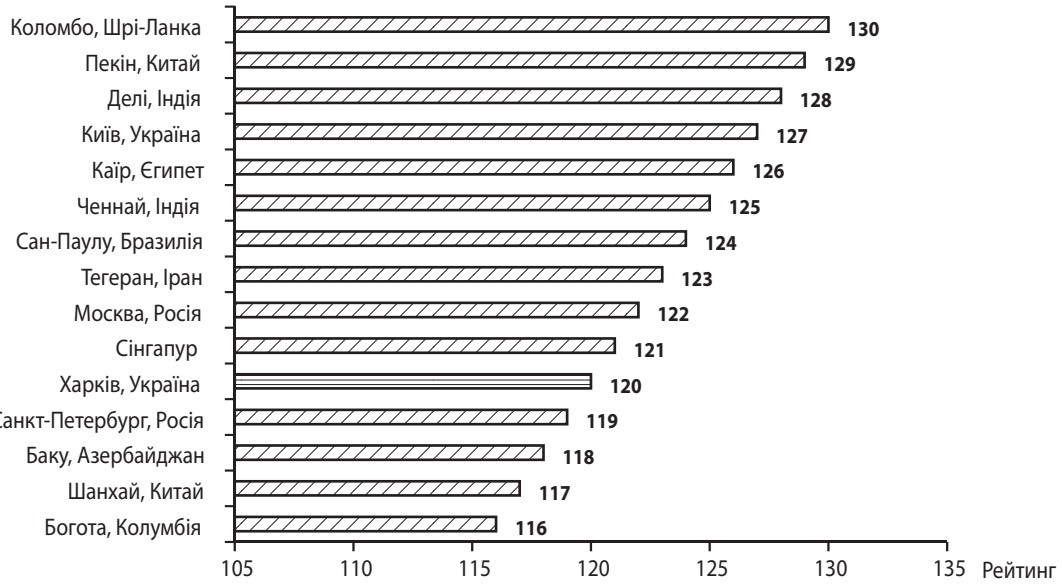

Рис. 10. Позиція міста Харкова в рейтингу міст світу за рівнем якості життя, контент Numbeo за 1 півріччя 2016 р.

Джерело: сформовано авторами на основі [16]

При розрахунку вищезазначеного індексу рівня життя враховуються життєво важливі показники сталого соціально-економічного розвитку для кожної території (країни або міста): індекси купівельної спроможності (вище – краще), забруднення (нижче – краще), співвідношення вартості нерухомості і доходів (нижче – краще), вартості життя (нижче – краще), безпеки (вище – краще), охорони здоров'я (вище – краще), витрати часу на затримку в пробках (нижче – краще), клімату (вище – краще).

За поточним в 1 півріччі 2016 року значенням індексу якості життя, розрахованим для крупних світових міст, позиція Харкова (рис. 10) залишається низькою – 120 місце із 142 наведених у рейтингу міст світу, в тому числі за індексом купівельної спроможності (142 місце – дуже низький рівень), індексом безпеки (110 – помірний), індексом охорони здоров'я (141 – низький), індексом клімату (105 – помірний), індексом вартості життя (7 – дуже низький), ціною нерухомості до доходів (131 – дуже високий), витратами часу в пробках (64 – помірний), індексом забруднення (77 – помірний).

Найближчими сусідами міста Харкова в рейтингу міст світу за рівнем якості життя: Баку (Азербайджан) - 118 місце, Санкт-Петербург (Росія) - 119, Сінгапур – 121, Москва (Росія) – 122, Тегеран (Іран) – 123, Сан-Паулу (Бразилія) – 124.

Серед крупних європейських міст Харків за рівнем життя посідає місце в останній десятці – 48 місце із 50 наведених у рейтингу, найбільш проблемними по показниках оцінки є вкрай низький рівень купівельної спроможності (50 місце), охорони здоров'я (50), безпеки (47), вкрай високий рівень співвідношення вартості нерухомості і доходів (48), найнижчим із представлених європейських міст рівень вартості життя (рис. 11).

За даними наведеного рейтингу рівень якості життя в місті Харкові є нижчим, ніж у таких містах східної Європи, як: Бухарест (Румунія) – 44 місце, Софія (Болгарія) – 34, Варшава (Польща) – 28, Прага (Чехія) – 16.

Проблемою для всебічної оцінки позицій великих міст України, зокрема і Харкова, на міжнародному рівні є їх відсутність у багатьох світових рейтингах. Опосередковано уявлення про стан розвитку великих міст країни можна скласти на основі наведених у ряді рейтингів позицій міста Києва (табл. 4).

Відповідно до рейтингу якості життя і особистої безпеки міст у світі, за даними Western European Cities Top англійської консалтингової компанії Mercer [20], проводиться щорічна оцінка місцевих умов за найбільш важливими категоріями життєдіяльності, що характеризують політичне та соціальне середовище, економічну та соціально-культурну сфери, медичні й оздоровчі аспекти, освіту, комунальні послуги та транспорт, відпочинок, виробництво продовольчих товарів, житло, екологічне середовище. Місто Київ займає 176 позицію (за рівнем якості життя) і 189 позицію (за рівнем особистої безпеки) із 230 оцінених міст.

У даних European Green City («Зелений» рейтинг міст Європи) за матеріалами компанії Siemens [21] досліджено вплив міст на навколишнє середовище за категоріями: викиди CO2, енергоспоживання, будівлі, транспорт, вода, використання земельних ресурсів і відходи, якість повітря, екологічна політика міста. Місто Київ – останнє в рейтингу 30 європейських міст, що свідчить про проблемний стан екологічної безпеки в усіх містах України на фоні показників європейських міст.

Рейтинг міст світу за рівнем якості життя в 2014 році (Global Liveability 2014), проведений дослідним центром The Economist Intelligence Unit (аналітичний підрозділ британського журналу Economist) [19], оцінює рівень стабільності, охорони здоров'я, культури та навколишнього середовища, освіти й інфраструктури. Місто Київ займає 70 місце із 140 міст світу.

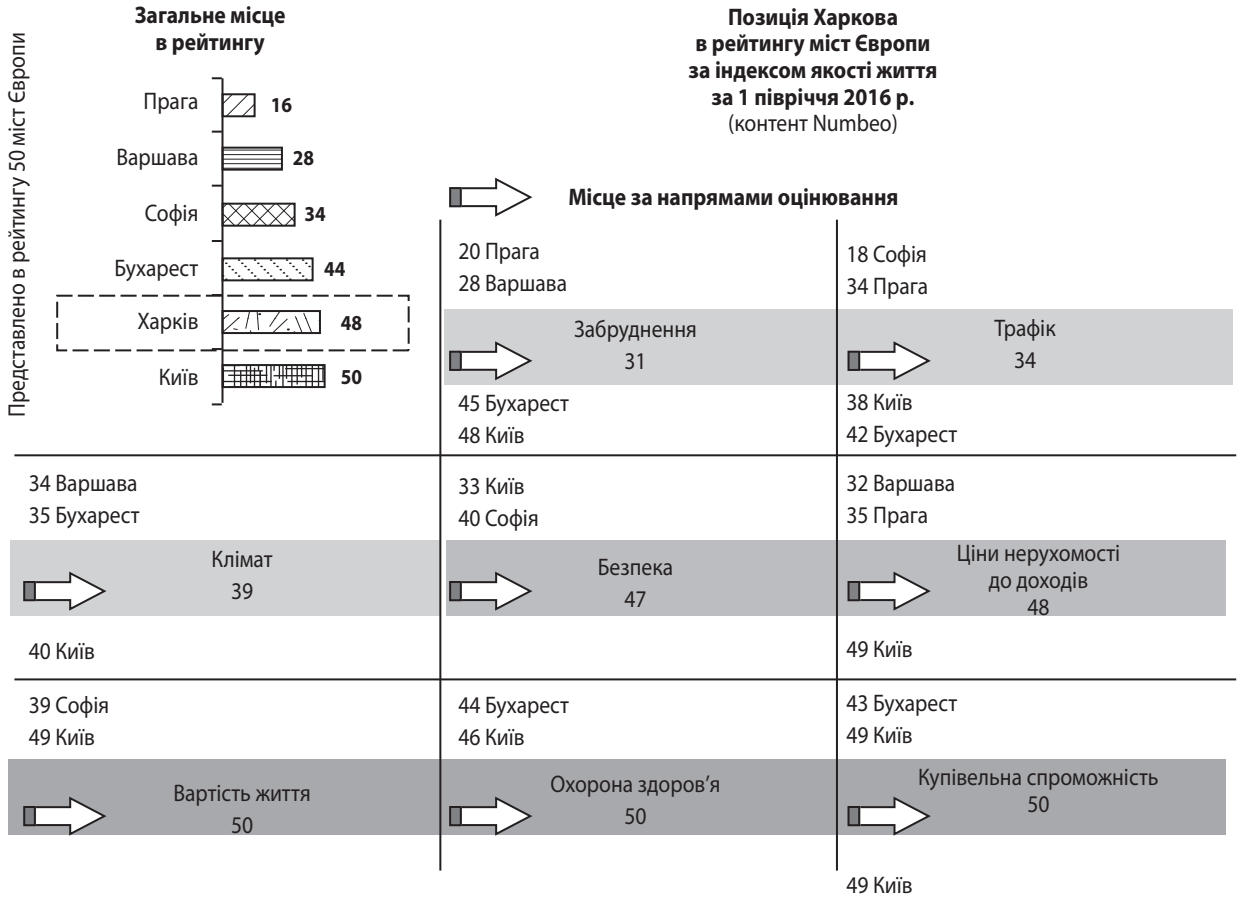

Рис. 11. Позиція міста Харкова в рейтингу міст Європи за рівнем якості життя, контент Numbeo за 1 півріччя 2016 р.

Джерело: сформовано авторами на основі [16]

Таблиця 4

Позиція міста Києва в рейтингах міст Європи і світу

Рейтингові організації	Показники
Британський ДЦ The Economist Intelligence Unit [19]	Рейтинг рівня якості життя (Global Liveability 2014) ▪ Київ – 70 місце із 140 міст світу
Міжнародна КК Reputation Institute [18]	Рейтинг репутації (The 2015 City RepTrak) ▪ Київ – 94 місце із 100 міст світу
Консалтінгова компанія Mercer [20]	Рейтинг якості життя і особистої безпеки (Western European Cities Top): ▪ Київ – 176 місце із 230 в світі за рівнем якості життя; ▪ Київ – 189 місце із 230 в світі за рівнем особистої безпеки
Компанія Siemens [21]	«Зелений» рейтинг міст Європи (European Green City) ▪ Київ – 30 місце серед 30 європейських міст

Джерело: сформовано авторами на основі [18–21]

За рейтингом репутації міст світу 2015 року (The 2015 City RepTrak) міжнародної консалтингової компанії Reputation Institute [18], оцінюється економічне і ділове середовище, привабливість і ефективність управління. Місто Київ займає 94 місце із 100 міст світу.

Позиція українських міст у більшості світових і європейських рейтингах залишається нижчою порівняно з такими містами східної Європи, як Прага, Варшава, Софія, Бухарест та інші.

Висновки.

1. Сучасний Харків завдяки природно-географічному розташуванню, розвинутій транспортно-логістичній інфраструктурі, наявності промислового, наукового, освітнього, торговельного, туристичного, культурного потенціалів є не лише центром соціально-економічного розвитку східної частини України і займає важливу позицію на території Північно-Східної Європи, а й забезпечує місту

і всьому регіону значні можливості для розширення міжнародного співробітництва та створення власного позитивного іміджу у європейському і світовому просторі.

2. Харків має вагоме значення для економіки Харківського регіону, де сконцентровано більшість його економічних, фінансових, наукових, інвестиційних, інноваційних і трудових ресурсів. По основних соціально-економічних показниках розвитку території місто Харків займає від 50 і більше відсотків питомої ваги в показниках області.
3. Розвинена економіка та ринкова інфраструктура, науково-освітній і трудовий потенціали дозволяють претендувати Харкову на лідируючі позиції по основних соціально-економічних показниках серед таких обласних міст України, як Дніпро, Одеса, Запоріжжя, Львів.
4. Можливість об'єктивної оцінки позиціонування міста Харкова на національному рівні посилюється завдяки використанню наявних даних рейтингових досліджень, що проводяться в Україні: Харків займає 2 місце серед міст України за рівнем якості життя; 10 місце – за рейтингом інвестиційної ефективності; 2 місце в п'ятірці самих технологічних міст України.
5. Важливий фактором для визначення пріоритетних напрямів подальшого розвитку міста Харкова є оцінка його позиціонування на міжнародному рівні. Якщо серед міст Європи Харків відомий за кількістю населення (17 місце з 35 міст-мільонерів) і площею території (31 місце з 40 за площею більше 100 кв. км.), то за основними соціально-економічними й іншими показниками світових і європейських рейтингів займає останні місця, наприклад за рівнем життя посідає 48 місце із 50 наведених в рейтингу.
6. На фоні значного соціального, економічного, екологічного, науково-освітнього, культурного потенціалів міста не вирішеними залишаються проблеми, пов'язані з низьким рівнем життя, застарілою і неефективною структурою економіки, відсутністю достатніх умов для стимулювання малого і середнього бізнесу, відсутністю перспектив для саморозвитку молоді, розривом наукових і виробничих зв'язків, застарілістю і зношеністю комунальної, транспортної, виробничої інфраструктури тощо.
7. Актуальність і необхідність дослідження переваг і можливостей Харкова на фоні оцінки та позиціонування в різних сферах життєдіяльності суспільства в регіональному, державному і міжнародному масштабах набуває подальшого значення для формування концептуальних засад і стратегічних планів розвитку міста з використанням конкурентних можливостей на основі взаємовигідного розвитку всіх сфер діяльності – економіки, науки, освіти, медицини, культури, туризму, спорту, що в перспективі дасть можливість забезпечити ефективний соціально-економічних розвиток міста, забезпечити створення нових робочих місць і зростання добробуту та якості життя громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua

2. Офіційний сайт Головного управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kh.ukrstat.gov.ua

3. Офіційний сайт Головного управління статистики у м. Києві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kiev.ukrstat.gov.ua

4. Офіційний сайт Головного управління статистики в Одеській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.od.ukrstat.gov.ua

5. Офіційний сайт Головного управління статистики в Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dneprstat.gov.ua

6. Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lv.ukrstat.gov.ua

7. Офіційний сайт Головного управління статистики у Запорізькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zp.ukrstat.gov.ua

8. Регіони України. 2015 : статист. зб. : у 2 ч. Ч. 1 / Державна служба статистики України ; за ред. І. М. Жук ; відп. за вип. Г. М. Тимошенко.– Київ : ДП "Інформ.-аналіт. агентство", 2015. – 305 с.

9. Регіони України. 2015 : статист. зб. : у 2 ч. Ч. 2 / Державна служба статистики України ; за ред. І. М. Жук ; відп. за вип. Г. М. Тимошенко.– Київ : ДП "Інформ.-аналіт. агентство", 2015. – 681 с.

10. Міста і райони Харківської області в 2014 році : статист. щорічник /; за ред. О. Г. Мамонтової. – Харків : Головне управл. статистики у Харків. обл., 2015. – 371 с.

11. Автоматизована система муніципальної статистики [Електронний ресурс] // Асоціація міст України. – Режим доступу : http://www.auc.org.ua/sites/default/files/asms__prikladi_vikoristannya._dani_za_2013_rik._.pdf

12. Муніципальне дослідження рівня якості життя. Всеукраїнське муніципальне опитування 2016 [Електронний ресурс] // Center for Insights in Survey Research. – Режим доступу : http://mresearcher.com/2016/04/gruppa-rejting-vseukrainskij-municipalnyj-opros.html

13. Рейтинг инвестиционной эффективности городов Украины по итогам 1-го квартала 2016 г. [Електронний ресурс] // Рейтинговое агентство «Евро-Рейтинг». – Режим доступу : http://euro-rating.com.ua/obnovlen-rejting-investitsionnoj-effektivnosti-gorodov-ukrainy

14. Крупнейшие города Европы по площади [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://geogoroda.ru/big-cities/europe

15. Список городов-миллионеров Европы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ru.wikipedia.org

16. Индекс качества жизни: середина 2016 года [Електронний ресурс] // База пользовательского контента Numbeo. – Режим доступ: http://ukrtime.net/mir/numbeo-sostavila-rejting-stran-mira-po-urovnyu-zhizni/

17. Ukraine: Rise of a Technology Nation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://itc.ua/news/vyishlo-ischerpyivayushhee-issledovanie-sostoyaniya-otrasli-v-ukraine

18. Reputation Institute: Рейтинг репутации городов мира 2015 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// gtmarket.ru/news/2015/ 10/23/7260

19. Economist Intelligence Unit: Рейтинг городов мира по уровню качества жизни в 2014 году [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gtmarket.ru/news/2014/08/19/6864

20. Western european cities top. Рейтинг качества жизни и личной безопасности [Електронний ресурс] // Mercer. – Режим доступу: http://www.mercer.com/newsroom/western-european-cities-top-quality-of-living-ranking-mercer.html

21. European Green City: «Зеленый» рейтинг городов Европы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// w5.siemens.com/web/ua/ru/ news_press/publications/Documents/ EuropeanGreenCity.pdf

REFERENCES

"Avtomatyzovana systema munitsypalnoi statystyky" [Automated system of municipal statistics]. Asotsiatsiia mist Ukrainy. http://www.auc.org.ua/sites/default/files/asms__prikladi_vikoristannya._dani_za_2013_rik._.pdf

"Economist Intelligence Unit: Reyting gorodov mira po urovnyu kachestva zhizni v 2014 godu" http://gtmarket.ru/news/2014/08/19/6864

"European Green City: «Zelenyy» reyting gorodov Yevropy" [European Green City: Green city of Europe]. http://w5.siemens.com/web/ua/ru/news_press/publications/Documents/EuropeanGreenCity.pdf

"Indeks kachestva zhizni: seredina 2016 goda" [The quality of life index: mid-2016]. Baza polzovatelskogo kontenta Numbeo. http://ukrtime.net/mir/numbeo-sostavila-rejting-stran-mira-po-urovnyu-zhizni/

"Krupneyshiye goroda Yevropy po ploshchadi" [The largest city in Europe by area]. http://geogoroda.ru/big-cities/europe

Mista i raiony Kharkivskoi oblasti v 2014 rotsi [Cities and districts of the Kharkiv region in 2014]. Kharkiv: Holovne upravl. statystyky u Kharkiv. obl., 2015.

"Munitsypalne doslidzhennia rivnia yakosti zhyttia. Vseukrainske munitsypalne opytuvannia 2016" [Municipal level study of quality of life. The nationwide municipal poll 2016]. Center for Insights in Survey Research. http://mresearcher.com/2016/04/gruppa-rejting-vseukrainskij-municipalnyj-opros.html

Ofitsiinyi sait Holovnoho upravlinnia statystky u Lvivskii oblasti. http://www.lv.ukrstat.gov.ua

Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. http://www.ukrstat.gov.ua

Ofitsiinyi sait Holovnoho upravlinnia statystky u Zaporizkii oblasti. http://www.zp.ukrstat.gov.ua

Ofitsiinyi sait Holovnoho upravlinnia statystky v Dnipropetrovskii oblasti. http://www.dneprstat.gov.ua

Ofitsiinyi sait Holovnoho upravlinnia statystky v Odeskii oblasti. http://www.od.ukrstat.gov.ua.

Ofitsiinyi sait Holovnoho upravlinnia statystky u Kharkivskii oblasti. http://kh.ukrstat.gov.ua

Ofitsiinyi sait Holovnoho upravlinnia statystky u m. Kyievi. http://kiev.ukrstat.gov.ua

Rehiony Ukrainy. 2015 [The Regions of Ukraine. 2015]. Part 1. Kyiv: DP «Inform.-analit. ahentstvo», 2015.

"Reputation Institute: Reyting reputatsii gorodov mira 2015 goda" [Reputation Institute: reputation Rating cities in the world 2015]. http://gtmarket.ru/news/2015/10/23/7260

"Reyting investitsionnoy effektivnosti gorodov Ukrainy po itogam 1-go kvartala 2016 g." [Investment efficiency rating of Ukrainian cities at the end of the 1st quarter of 2016]. Reytingovoye agentstvo «Yevro-Reyting». http://euro-rating.com.ua/obnovlen-rejting-investitsionnoj-effektivnosti-gorodov-ukrainy

Rehiony Ukrainy. 2015 [The Regions of Ukraine. 2015]. Part 2. Kyiv: DP «Inform.-analit. ahentstvo», 2015.

"Spisok gorodov-millionerov Yevropy" [List of cities in Europe]. https://ru.wikipedia.org

"Ukraine: Rise of a Technology Nation" http://itc.ua/news/vyishlo-ischerpyivayushhee-issledovanie-sostoyaniya-otrasli-v-ukraine

"Western european cities top. Reyting kachestva zhizni i lichnoy bezopasnosti" [Western european cities top. Ranking of quality of life and personal security]. Mercer. http://www.mercer.com/newsroom/western-european-cities-top-quality-of-living-ranking-mercer.html

УДК 658

ОЦІНЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ВЗАЄМОДІЇ ПІДПРИЄМСТВА ТА ПОТЕНЦІЙНИХ КОНТРАГЕНТІВ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

© 2016 **ГАВЛОВСЬКА Н. І.**

УДК 658

Гавловська Н. І.

Оцінювання процесів взаємодії підприємства та потенційних контрагентів у контексті забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності

Запропоновано авторський підхід щодо оцінювання доцільності взаємодії вітчизняних підприємств – суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності з іноземними контрагентами з урахуванням дотримання балансу вигоди та безпеки. Для вирішення поставлених у дослідженні завдань використано засоби економіко-математичного моделювання, а саме концептуальні положення теорії ігор. Визначено передумови моделювання сценаріїв взаємодії контрагентів та оцінювання наслідків такої взаємодії. Запропоновано діадичну ігрову модель, у якій кожен із гравців буде мати лише дві чисті стратегії, а також розглянуто можливість застосування гри трьох осіб із розробленням відповідної матриці виграшів кожного гравця. На основі розрахунку можливих варіантів взаємодії основних гравців запропоновано можливі варіанти такої взаємодії і розроблено анкету експертного оцінювання елементів матриці рішень кожного гравця. Запропоновано розв'язки гри з відповідними матрицями, де визначено дві рівноважні за Нешем ситуації та 10 ефективних ситуацій за Парето. Визначено оптимальний розв'язок гри для всіх учасників взаємодії, що дозволяє досягти достатнього рівня ефективності і безпеки кожного гравця.

Ключові слова: *економічна безпека підприємства, зовнішньоекономічна діяльність, контрагенти, взаємодія, теорія ігор.*

Рис.: *2.* ***Табл.:*** *2.* ***Формул:*** *19.* ***Бібл.:*** *9.*

Гавловська Наталія Іванівна *– кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, Хмельницький національний університет (вул. Інститутська, 11, Хмельницький, 29016, Україна)*

E-mail: *nataligavlovska@gmail.com*

УДК 658

Гавловская Н. И. Оценка процессов взаимодействия предприятия и потенциальных контрагентов в контексте обеспечения экономической безопасности внешнеэкономической деятельности

Предложен авторский подход к оценке целесообразности взаимодействия отечественных предприятий – субъектов внешнеэкономической деятельности с иностранными контрагентами с учетом соблюдения баланса выгоды и безопасности. Для решения поставленных в исследовании задач использованы средства экономико-математического моделирования, а именно концептуальные положения теории игр. Определены предпосылки моделирования сценариев взаимодействия контрагентов и оценки последствий такого взаимодействия. Предложена диадическая игровая модель, в которой каждый из игроков будет иметь только две чистые стратегии, а также рассмотрена возможность применения игры трех участников с разработкой соответствующей матрицы выигрышей каждого игрока. На основе расчета возможных вариантов взаимодействия основных игроков предложены возможные варианты такого взаимодействия и разработана анкета экспертного оценивания элементов матрицы решений каждого игрока. Предложены решения игры с соответствующими матрицами, где определены две равновесные по Нэшу ситуации и 10 эффективных ситуаций по Парето. Определено оптимальное решение игры для всех участников взаимодействия, что позволяет достичь достаточного уровня эффективности и безопасности каждого игрока.

Ключевые слова: *экономическая безопасность предприятия, внешнеэкономическая деятельность, контрагенты, взаимодействие, теория игр.*

Рис.: *2.* ***Табл.:*** *2.* ***Формул:*** *19.* ***Библ.:*** *9.*

UDC 339.972

Havlovska N. I. Evaluation of Processes of Interaction between the Enterprise and Potential Contractors in the Context of Ensuring Economic Security of Foreign Economic Activity

The author's approach to evaluating appropriateness of interaction of domestic enterprises-subjects of foreign economic activity with foreign partners taking into account balancing benefits and safety has been presented. To solve the problems set in the study, there were used means of economic and mathematical simulation, namely, conceptual provisions of the theory of games. Preconditions for simulating scenarios of interaction between contractors and evaluation of effects of this interaction have been determined. A dyadic game model, in which each player will only have two pure strategies, has been proposed, and possibility of using a three-player game with development of a corresponding matrix of wins of each player has been considered. On the basis of the calculation of possible options of interaction between the major players possible options for this interaction have been found and a questionnaire for expert evaluation of the matrix elements of each player's decisions has been developed. There suggested solutions of the game by relevant matrices, where two Nash equilibrium situations and 10 Pareto efficient situations are defined. The optimal solution of the game for all participants in the interaction, which allows to achieve a sufficient level of efficiency and safety of each player has been found.

Keywords: *economic security of the enterprise, international economic activity, contractors, interaction, game theory.*

Fig.: *2.* ***Tabl.:*** *2.* ***Formulae:*** *19.* ***Bibl.:*** *9.*

Havlovska Nataliia I. *– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Associate Professor, Department of Management, Khmelnitsky National University (11 Instytutska Str., Khmelnytsky, 29016, Ukraine)*

E-mail: *nataligavlovska@gmail.com*

Гавловская Наталия Ивановна *– кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента, Хмельницкий национальный университет (ул. Інститутская, 11, Хмельницкий, 29016, Украина)*

E-mail: *nataligavlovska@gmail.com*

Вступ. Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності є на сьогодні одним із пріоритетів управлінського впливу менеджменту та власників вітчизняних підприємств. При цьому зовнішньоекономічна діяльність передбачає наявність контрагента або контрагентів, при взаємодії з якими і виникають фактори негативного впливу та основні небезпеки. Тому для економічної безпеки вітчизняних суб'єктів ЗЕД надзвичайно важливим завданням є вибір такого контрагента, який би задовольняв потреби підприємства і не генерував таких ризиків, які б могли за умови їх реалізації призвести до вагомого погіршення економічної ситуації на підприємстві. При цьому одним із основних критеріїв повинен бути баланс вигідності та безпеки взаємодії для всіх учасників процесу такої взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовними дослідженнями економічної безпеки суб'єктів господарювання вітчизняні науковці займаються вже доволі тривалий час, однак наукових розробок і напрацювань у контексті забезпечення безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств на сьогодні відносно мало. Серед науковців, що активно займаються окресленою проблематикою, необхідно виділити: Козаченко Г. В., Манцурова І. Г., Нижника В. М. Погорелова Ю. С., Рудніченка Є. М. та ін.

Постановка завдання. Основним завданням дослідження є розроблення моделі оцінювання безпеки та вигідності взаємодії суб'єкта ЗЕД з іноземними контрагентами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вирішення складних економічних задач на сьогодні все активніше застосовується математичний інструментарій, і розробляються відповідні моделі [4], що здатні забезпечити варіабельність управлінських рішень менеджменту та власників вітчизняних підприємств. У подальшому розроблений інструментарій може бути основою відповідного спеціального програмного забезпечення, що буде задовольняти вимоги конкретних користувачів. Це актуально і для сфери забезпечення економічної безпеки вітчизняних підприємств. Однак необхідно зазначити, що повна автоматизація процесів забезпечення економічної безпеки підприємства не завжди здатна забезпечити максимально-ефективне функціонування системи економічної безпеки, оскільки суто механістичний підхід може призвести до втрати прихованих можливостей або до виникнення неявних загроз, які не можуть бути чітко ідентифіковані у процесі моделювання. Тому взаємодія менеджменту, власників і служби економічної безпеки є обов'язковою у процесі прийняття стратегічних рішень (наприклад, вибору контрагентів), а тактичний рівень може відбуватися і без участі власників, головне, щоб цілі досягалися, а на пропозиції служби економічної безпеки зважали і використовували як інструмент у прийнятті управлінських рішень.

Враховуючи вищевикладене, перед суб'єктами управління постає актуальне завдання прийняття рішень щодо вибору контрагента або контрагентів при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності. Найчастіше кількість потенційних контрагентів є незначною, проте вона залежить від декількох важливих параметрів суб'єкта ЗЕД. Серед цих параметрів – вид діяльності суб'єкта, потужність його фінансових активів, рентабельність, кредитоспроможність тощо. Надалі позначатимемо загальну кількість контрагентів (включно зі суб'єктом ЗЕД) через N. Таким чином, $N = 2, 3, \ldots$, і суб'єкт ЗЕД може взаємодіяти з $N-1$ контрагентом.

Якщо будь-яку кількість контрагентів сприймати як одного контрагента, то тоді у суб'єкта ЗЕД залишиться лише дві можливості (альтернативи). Перша альтернатива полягатиме у рішенні взаємодіяти з контрагентами, друга – відмовитись від такої взаємодії. Це – найпростіший варіант для моделювання сценаріїв взаємодії контрагентів та оцінювання наслідків такої взаємодії. Більш складним варіантом моделі буде той, коли суб'єкт обиратиме одного або декількох контрагентів для взаємодії.

За найпростішого варіанта для моделювання сценаріїв взаємодії отримаємо діадичну ігрову модель, у якій кожен з N гравців буде мати лише дві чисті стратегії [2; 5]. Матриці виграшів гравців є N-вимірними масивами, формат яких у цьому випадку може бути наведений як $\underbrace{2\times 2\times\cdots\times 2}_{N\text{ разів}}$.

Матрицю виграшів k-го гравця позначимо через:

$$\mathbf{U}_k = \left[u_l^{(k)} \right]_{\underbrace{2\times 2\times\cdots\times 2}_{N\text{ разів}}}, \quad k = \overline{1, N}. \tag{1}$$

У записі (1) перелік N індексів позначено через l, а значення $u_l^{(k)}$ є корисністю k-го гравця у ситуації з переліком індексів l. Тоді діадична гра:

$$\left\langle \{a_k, y_k\}_{k=1}^{N},\ \{\mathbf{U}_k\}_{k=1}^{N} \right\rangle \text{ при } k = \overline{1, N} \tag{2}$$

є моделлю найпростішого варіанта сценаріїв взаємодії контрагентів, у якій чиста стратегія k-го гравця a_k означає рішення взаємодіяти з контрагентами, а чиста стратегія y_k – відмову від такої взаємодії. Вважатимемо, що індекс 1 відповідатиме a_k, а індекс 2 – y_k.

Наприклад, якщо у нас є два контрагенти, то отримаємо діадичну гру трьох осіб. Матриця виграшів k-го гравця тоді запишеться як:

$$\mathbf{U}_k = \left[\begin{pmatrix} u_{111}^{(k)} & u_{121}^{(k)} \\ u_{211}^{(k)} & u_{221}^{(k)} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} u_{112}^{(k)} & u_{122}^{(k)} \\ u_{212}^{(k)} & u_{222}^{(k)} \end{pmatrix} \right], \quad k = \overline{1, 3},$$

де ліва 2×2-матриця відповідає чистій стратегії a_3 (третій гравець прийняв рішення про взаємодію з контрагентами), а права 2×2-матриця – чистій стратегії y_3 (третій гравець відмовився від взаємодії з контрагентами). Отже, для ведення і розв'язування гри тут маємо отримати три матриці:

$$\mathbf{U}_1=\left[\begin{pmatrix} u^{(1)}_{111} & u^{(1)}_{121} \\ u^{(1)}_{211} & u^{(1)}_{221} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} u^{(1)}_{112} & u^{(1)}_{122} \\ u^{(1)}_{212} & u^{(1)}_{222} \end{pmatrix}\right],$$

$$\mathbf{U}_2=\left[\begin{pmatrix} u^{(2)}_{111} & u^{(2)}_{121} \\ u^{(2)}_{211} & u^{(2)}_{221} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} u^{(2)}_{112} & u^{(2)}_{122} \\ u^{(2)}_{212} & u^{(2)}_{222} \end{pmatrix}\right],$$

$$\mathbf{U}_3=\left[\begin{pmatrix} u^{(3)}_{111} & u^{(3)}_{121} \\ u^{(3)}_{211} & u^{(3)}_{221} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} u^{(3)}_{112} & u^{(3)}_{122} \\ u^{(3)}_{212} & u^{(3)}_{222} \end{pmatrix}\right],$$

які у сукупності мають 24 елементи. Звичайно, значення цих елементів, взагалі кажучи, є різними. Якщо у нас буде три контрагенти, що є цілком розповсюдженим явищем у конкурентній боротьбі (взаємодії), то матриця виграшів k-го гравця записуватиметься так:

$$\mathbf{U}_k=\left[\begin{pmatrix} u^{(k)}_{1111} & u^{(k)}_{1211} \\ u^{(k)}_{2111} & u^{(k)}_{2211} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} u^{(k)}_{1121} & u^{(k)}_{1221} \\ u^{(k)}_{2121} & u^{(k)}_{2221} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} u^{(k)}_{1112} & u^{(k)}_{1212} \\ u^{(k)}_{2112} & u^{(k)}_{2212} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} u^{(k)}_{1122} & u^{(k)}_{1222} \\ u^{(k)}_{2122} & u^{(k)}_{2222} \end{pmatrix}\right], \quad k=\overline{1,4}.$$

Тут 2×2 -матриця (надалі – підматриця) у верхньому лівому куті відповідає тому, що третій і четвертий гравці прийняли рішення про взаємодію. Підматриця у верхньому правому куті відповідає тому, що третій гравець відмовився від взаємодії з контрагентами, а четвертий гравець прийняв рішення про взаємодію з контрагентами. Підматриця у нижньому лівому куті відповідає тому, що третій гравець прийняв рішення про взаємодію, а четвертий – відмовився від взаємодії. Нарешті, підматриця у нижньому правому куті відповідає тому, що і третій, і четвертий гравці одночасно відмовились від взаємодії з контрагентами.

Записи матриць виграшів гравців в іграх з п'ятьма і більше гравцями є аналогічними – це блочне представлення багатовимірної матриці, де кожен блок складається з 2×2 -матриць. Індексація елементів такої багатовимірної матриці здійснюється також по блокам, де першими йдуть індекси гравців із меншими порядковими номерами.

Наразі звернемося до дуже важливого пункту – розв'язування гри (2). Під розв'язком гри (2) будемо розуміти таке сполучення (комбінацію) чистих стратегій усіх контрагентів (гравців)

$$\{x^*_j\}_{j=1}^N \quad \text{при} \quad x^*_j\in\{a_j, y_j\}, \tag{3}$$

за якого забезпечується повна взаємовигідність, рівновага та відкритість (справедливість) у розподілі корисностей [1; 3]. Відомо, що частково це вдається реалізувати у рівновагах за Нешем або за Парето. Ситуація (3), яка відповідає переліку індексів l^*, є рівноважною за Нешем, якщо для будь-якої ситуації з переліком індексів l виконується нерівність [3]

$$u^{(k)}_l\le u^{(k)}_{l^*}\ \forall\, k=\overline{1,N}. \tag{4}$$

Ситуація (3) є рівноважною за Парето, якщо не існує переліку індексів $l^{(0)}$ такого, що для кожного $k=\overline{1,N}$ виконано нерівності [2; 3]

$$u^{(k)}_{l^*}\le u^{(k)}_{l^{(0)}} \quad \text{та} \quad u^{(k_0)}_{l^*}< u^{(k_0)}_{l^{(0)}}, \tag{5}$$

де k_0 є номером деякого гравця ($k_0\in\{\overline{1,N}\}$).

Звісно, перед тим, як визначити всі ситуації, рівноважні за Нешем та за Парето, необхідно отримати достовірні оцінки елементів матриць $\{\mathbf{U}_k\}_{k=1}^N$. У грі (2) для кожного гравця маємо визначити оцінки 2^N ситуацій. Усього необхідно визначити $N\cdot 2^N$ оцінок. У принципі, кожен учасник гри може визначати оцінки своїх виграшів у кожній із 2^N ситуацій самостійно. Після цього його матриця виграшів має бути повідомлена решті учасників (стосовно нього – $(N-1)$ -му контрагенту). Проте такий план є доволі ризикованим, оскільки фальсифікації (навмисне дезінформування) не виключені. Тому слід готуватися до визначення $N\cdot 2^N$ оцінок власноруч. Іншими словами, нам (як одному з учасників, щодо якого решта $N-1$ учасник є контрагентами) необхідно оцінити не тільки свою матрицю виграшів, а й матриці виграшів усіх інших гравців.

Для визначення достовірних оцінок елементів матриць $\{\mathbf{U}_k\}_{k=1}^N$ використаємо підхід, за яким вимоги до експертів є мінімальними [7].

Нехай усього є M експертів, де число M може бути достатньо великим, якщо, наприклад, експертні судження (оцінювання) збираються через локальну корпоративну соціальну мережу [8]. Кожен експерт оцінює ситуацію

$$\{x_j\}_{j=1}^N, \quad x_j\in\{a_j, y_j\}, \tag{6}$$

у грі (2) за найпростішим принципом. Якщо він вважає, що ситуація (6) є вигідною для k-го гравця, то експерт оцінює цю ситуацію як 1. Якщо ситуація (6), за думкою експерта, є невигідною для k-го гравця, то експерт оцінює цю ситуацію як 0. Наприклад, якщо у нас є три контрагенти, то ситуація $\{a_1, y_2, a_3, a_4\}$, котра означає відмову другого контрагента від взаємодії (решта – згодні), оцінюється для кожного з чотирьох гравців.

Отже, нехай m-й експерт, де $m=\overline{1,M}$, виставляє свою оцінку (судження) щодо вигідності ситуації (6) для k-го гравця. Позначимо цю оцінку через $b_m(k,\{x_j\}_{j=1}^N)$. Усього для ситуації (6) m-й експерт виставляє N таких оцінок. Вони є множиною $\{b_m(k,\{x_j\}_{j=1}^N)\}_{k=1}^N$.

Експерти виставляють результати своїх суджень за анкетою (див. табл. 1). Кожна ситуація індексується, але і розшифровується за позначеннями a_j й y_j, що має допомагати експертам зорієнтуватися і не розгубитися серед потоку шифрів (інакше їх судження будуть радше вільними, ніж осмисленими). Дані з анкети оброблюються в автоматичному режимі.

Вважатимемо, що перелік індексів l відповідає ситуації (6). Тоді:

$$\tilde{u}^{(k)}_l=\frac{1}{M}\sum_{m=1}^M b_m(k,\{x_j\}_{j=1}^N) \tag{7}$$

є середнім арифметичним суджень експертів щодо корисності цієї ситуації для k-го гравця. Очевидно, що $\tilde{u}^{(k)}_l\in[0;1]$.

Таблиця 1

Типова анкета для експертного оцінювання елементів матриці рішень гравця у 2 × 2 × 2-грі

Шифр ситуації (індексація для матриці виграшів через набір індексів *l*)	Розшифровка	Оцінка ситуації (судження експерта) – ситуація вигідна для цього гравця (1) або ситуація невигідна для цього гравця (0)
111	$\{a_1, a_2, a_3\}$	
211	$\{y_1, a_2, a_3\}$	
121	$\{a_1, y_2, a_3\}$	
221	$\{y_1, y_2, a_3\}$	
112	$\{a_1, a_2, y_3\}$	
212	$\{y_1, a_2, y_3\}$	
122	$\{a_1, y_2, y_3\}$	
222	$\{y_1, y_2, y_3\}$	

Цілком зрозуміло, що оцінка $\tilde{u}_l^{(k)} = 0$, якщо всі експерти мають негативну думку щодо корисності ситуації (6) для *k*-го гравця. Також зрозуміло, що $\tilde{u}_l^{(k)} = 1$, якщо всі експерти мають позитивну думку щодо корисності цієї ситуації для *k*-го гравця. Маловірогідно, що випадок $\tilde{u}_l^{(k)} = 0$ або $\tilde{u}_l^{(k)} = 1$ станеться за достатньо великої кількості експертів (близько сотень). Для незначних груп експертів (не більше 2 – 3 десятків) випадки таких маргінальних усереднених суджень є ймовірними.

Очевидно, що при $\tilde{u}_l^{(k)} \approx 0.5$, то близько половини всіх експертів вважають цю ситуацію корисною для *k*-го гравця, пропонуючи йому дотримуватись відповідного рішення. З іншого боку, близько половини всіх експертів вважають цю ситуацію невигідною для *k* -го гравця. Іншими словами, якщо оцінка будь-якої ситуації є близькою до значення 0.5, то експертна думка (в агрегованому смислі) є фактично невизначеною. Це означає, що експертні судження, які у сукупності дають таку оцінку, мають бути, скоріш за все, відкинуті та переглянуті у подальшому.

Звісно, якщо $\tilde{u}_l^{(k)} = 0.48$ або $\tilde{u}_l^{(k)} = 0.52$, то висновок щодо усередненої експертної оцінки залишається такими самим. Цю оцінку використовувати недоцільно. Але тут же виникає інше питання: яка межа такої "недоцільності"? Скажімо, оцінка $\tilde{u}_l^{(k)} = 0.46$ може бути використана? Чи лише оцінка $\tilde{u}_l^{(k)} < 0.46$ вважатиметься прийнятною?

Однозначної відповіді на ці питання, зрозуміло, не існує. Можна лише говорити про те, що усереднені експертні оцінки виду $\tilde{u}_l^{(k)} = 0.5 \pm \delta$, де значення δ вибирається з низки практичних міркувань, є недопустимими. Формально тут $\delta \in (0; \delta_{\max}]$, де $\delta_{\max} < 0.3$ (зафіксуємо саме цю межу для однозначності). Тому умова:

$$\tilde{u}_l^{(k)} \notin [0.5 - \delta; 0.5 + \delta] \qquad (8)$$

є умовою прийняття оцінки (7), після чого ситуація (6) оцінюється як $u_l^{(k)} = \tilde{u}_l^{(k)}$.

Для прикладу візьмемо процес, коли суб'єкт ЗЕД (для визначеності покладатимемо, що це – перший гравець) повинен прийняти рішення про вихід на ринок (взаємодію) або відмову від такого виходу (відмову від взаємодії) за умови існування двох контрагентів. Усього експертів *M = 60*. Матриця виграшів суб'єкта ЗЕД є такою:

$$\mathbf{U}_1 = \left[\begin{pmatrix} 0.25 & 0.35 \\ 0.9 & 0.2 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0.2667 & 0.4167 \\ 0.5833 & 0.3667 \end{pmatrix} \right]. \qquad (9)$$

Зауважимо, що спочатку ситуація $\{y_1, a_2, y_3\}$ експертами була оцінена як:

$$u_{212}^{(1)} = 32/60 = 0.5333,$$

що вважається незадовільним при $\delta = 0.04$, оскільки тоді умова (8) порушується. В результаті повторного опитування експертів виявилося, що:

$$u_{212}^{(1)} = 35/60 = 0.5833.$$

Матриці виграшів контрагентів є такими:

$$\mathbf{U}_2 = \left[\begin{pmatrix} 0.7833 & 0.5667 \\ 0.55 & 0.95 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0.2833 & 0.7667 \\ 0.7833 & 0.3833 \end{pmatrix} \right] \qquad (10)$$

та

$$\mathbf{U}_3 = \left[\begin{pmatrix} 0.5833 & 0.15 \\ 0.1667 & 0.55 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0.7667 & 0.1833 \\ 0.9167 & 0.5833 \end{pmatrix} \right]. \qquad (11)$$

Елементи $u_{121}^{(2)}$ та $u_{211}^{(2)}$ матриці (10) також довелося оцінювати повторно. Ці елементи відповідають ситуаціям $\{a_1, y_2, a_3\}$ та $\{y_1, a_2, a_3\}$. Спочатку їх оцінками були:

$$u_{121}^{(2)} = 32/60 = 0.5333 \text{ та } u_{211}^{(2)} = 30/60 = 0.5,$$

що порушувало умову (8). Після повторного опитування виявилося, що нові оцінки відповідають критерію прийнятності:

$$u_{121}^{(2)} = 34/60 = 0.5667 \text{ та } u_{211}^{(2)} = 33/60 = 0.55.$$

В матриці (11) довелося переоцінювати вже три ситуації:

$$\{a_1, a_2, a_3\}, \quad \{y_1, y_2, a_3\}, \quad \{y_1, y_2, y_3\},$$

де спочатку були такі оцінки:

$$u_{111}^{(3)} = 31/60 = 0.5167,$$

$$u_{221}^{(3)} = 32/60 = 0.5333,$$

$$u_{222}^{(3)} = 29/60 = 0.4833.$$

Після повторного опитування експертів нові оцінки стали такими, що відповідають умові (8):

$$u_{111}^{(3)} = 35/60 = 0.5833,$$

$$u_{221}^{(3)} = 33/60 = 0.55,$$

$$u_{222}^{(3)} = 35/60 = 0.5833.$$

Зауважимо, що при переоцінюванні ситуації $\{y_1, y_2, a_3\}$ з $u_{222}^{(3)} = 0.4833$ на $u_{222}^{(3)} = 0.5833$ свою думку змінили 6 експертів, які стали вважати цю ситуацію вигідною для третього гравця.

Розглянемо розв'язки гри з матрицями виграшів (9) – (11). У цій грі існують дві ситуації, що рівноважні за Нешем. Перша рівноважна ситуація $\{a_1, y_2, y_3\}$ дає виграш $u_{122}^{(1)} = 0.4167$ для суб'єкта ЗЕД, а контрагенти отримують $u_{122}^{(2)} = 0.7667$ та $u_{122}^{(3)} = 0.1833$ відповідно. Друга рівноважна ситуація $\{y_1, a_2, y_3\}$ дає виграш $u_{212}^{(1)} = 0.5833$ для суб'єкта ЗЕД, а контрагенти отримують $u_{212}^{(2)} = 0.7833$ та $u_{212}^{(3)} = 0.9167$ відповідно. Як бачимо, ця ситуація є більш вигідною одночасно для усіх гравців, оскільки:

$$u_{212}^{(1)} = 0.5833 > 0.4167 = u_{122}^{(1)},$$

$$u_{212}^{(2)} = 0.7833 > 0.7667 = u_{122}^{(2)},$$

$$u_{212}^{(3)} = 0.9167 > 0.1833 = u_{122}^{(3)}.$$

Ситуація $\{y_1, a_2, y_3\}$, у якій суб'єкт ЗЕД відмовляється від взаємодії з контрагентами, також є рівноважною (ефективною) і за Парето. Для ситуації $\{y_1, a_2, y_3\}$ одночасно виконані й умова (4), й умова (5). Поряд із цією ситуацією маємо ще дві ефективні за Парето ситуації: $\{y_1, a_2, a_3\}$ й $\{y_1, y_2, a_3\}$. У ситуації $\{y_1, a_2, a_3\}$ виграші гравців є такими:

$$u_{211}^{(1)} = 0.9, \quad u_{211}^{(2)} = 0.55, \quad u_{211}^{(3)} = 0.1667.$$

Так, ця ситуація з 90-відсотковою корисністю є вигідною для нас (підприємства як суб'єкта ЗЕД), однак вона є невигідною для контрагентів, особливо для другого контрагента (для третього гравця). У ситуації $\{y_1, y_2, a_3\}$ навпаки, наш виграш складає усього $u_{221}^{(1)} = 0.2$, тоді як виграшами контрагентів є $u_{221}^{(2)} = 0.95$ та $u_{221}^{(3)} = 0.55$.

Сумарний виграш (корисність) гравців у ситуації $\{y_1, a_2, y_3\}$ складає:

$$0.5833 + 0.7833 + 0.9167 = 2.2833.$$

Сумарна корисність у ситуації $\{y_1, y_2, a_3\}$ є значно меншою, оскільки:

$$0.2 + 0.95 + 0.55 = 1.7,$$

а сумарна корисність у ситуації $\{y_1, a_2, a_3\}$ (яка є вигідною для підприємства і невигідною для його контрагентів) є ще меншою:

$$0.9 + 0.55 + 0.1667 = 1.6167.$$

Отже, з цих трьох ситуацій найвигіднішою для усіх одночасно є ситуація $\{y_1, a_2, y_3\}$. А оскільки вона є ще й рівноважною за Нешем, то саме такі дії кожного з трьох гравців є оптимальними за вказаних умов в матрицях (9) – (11): ми відмовляємось від взаємодії, перший контрагент йде на взаємодію, а другий відмовляється від неї.

За варіанта, коли контрагент вказує, чи він взаємодіє (не взаємодіє) з кожним з контрагентів, для моделювання сценаріїв взаємодії отримаємо безкоаліційну ігрову модель. Така модель виявиться діадичною грою (2) лише у випадку, коли $N - 2$, тобто у нас буде лише один контрагент і відповідно один варіант взаємодії чи її відсутності. У такій безкоаліційній грі кожен з N гравців буде мати 2^{N-1} чистих стратегій. Матриці виграшів гравців так само є N -вимірними масивами, але їх формат у цьому випадку може бути наведений як $\underbrace{2^{N-1} \times 2^{N-1} \times \cdots \times 2^{N-1}}_{N \text{ разів}}$.

Матрицю виграшів k-го гравця позначимо через:

$$\mathbf{W}_k = \left[w_G^{(k)} \right]_{\underbrace{2^{N-1} \times 2^{N-1} \times \cdots \times 2^{N-1}}_{N \text{ разів}}}, \quad k = \overline{1, N}. \tag{12}$$

Безкоаліційна гра:

$$\left\langle \{D_k\}_{k=1}^N, \{\mathbf{W}_k\}_{k=1}^N \right\rangle \quad \text{при} \quad k = \overline{1, N} \tag{13}$$

є моделлю варіанта сценаріїв взаємодії контрагентів, за яким кожен гравець обирає послідовність зі своїх $(N-1)$-го контрагента, де вказується взаємодія чи відсутність взаємодії з кожним з них. Множина D_k складається з N елементів типу "0" та "1", де "0" на n-й позиції означає відсутність взаємодії, "1" – рішення про взаємодію контрагентом, номер якого дорівнює $n+1$, якщо $k < n$, та n за умови $k > n$. Наприклад, нехай у грі з чотирма гравцями перший гравець обирає стратегію $\{0, 1, 1\}$. Це означає, що він прийняв рішення не взаємодіяти з третім і четвертим контрагентами, а з другим взаємодії не буде. Для другого ж гравця стратегія $\{0, 1, 1\}$ означає відсутність взаємодії з першим контрагентом і рішення про взаємодію з третім та четвертим контрагентами.

Оцінювання елементів матриць $\{\mathbf{W}_k\}_{k=1}^N$ проводиться так само, як і для діадичної гри (2). Експерти виставляють результати своїх суджень за анкетою (див. табл. 2 для першого гравця), де усього вони мають оцінити $(2^{N-1})^N = 2^{N(N-1)}$ ситуацій для кожного гравця. Кожна ситуація індексується через множину індексів G таким чином. Кожен набір індексів G – це трійка чисел від 1 до 4, що відповідають позиції елемента тривимірної матриці (12). Набори індексів розшифровуються у термінах множини D_k (див. приклад з множиною D_1). Розшифровка сприяє

Таблиця 2

Типова анкета для експертного оцінювання елементів матриці рішень першого гравця у 4 × 4 × 4-грі

Шифр ситуації (індексація для матриці виграшів через набір індексів *G*)	Розшифровка у термінах множини D_1 та дій контрагентів (двох інших гравців)		Оцінка ситуації (судження експерта) – ситуація вигідна для першого гравця (1) або ситуація невигідна для першого гравця (0)
1	2		3
111	{1, 1}	обидва контрагенти **взаємодіють**	
211	{1, 0}		
311	{0, 1}		
411	{0, 0}		
121	{1, 1}	перший контрагент **взаємодіє** з нами і ***не взаємодіє*** з другим; другий – **взаємодіє** з усіма	
221	{1, 0}		
321	{0, 1}		
421	{0, 0}		
131	{1, 1}	перший контрагент ***не взаємодіє*** з нами і **взаємодіє** з другим; другий – **взаємодіє** з усіма	
231	{1, 0}		
331	{0, 1}		
431	{0, 0}		
141	{1, 1}	перший контрагент ***не взаємодіє***; другий – **взаємодіє** з усіма	
241	{1, 0}		
341	{0, 1}		
441	{0, 0}		
112	{1, 1}	перший контрагент **взаємодіє** з усіма; другий – **взаємодіє** з нами і ***не взаємодіє*** з першим	
212	{1, 0}		
312	{0, 1}		
412	{0, 0}		
122	{1, 1}	перший контрагент **взаємодіє** з нами і ***не взаємодіє*** з другим; другий – **взаємодіє** з нами і ***не взаємодіє*** з першим	
222	{1, 0}		
322	{0, 1}		
422	{0, 0}		
132	{1, 1}	перший контрагент ***не взаємодіє*** з нами і **взаємодіє** з другим; другий – **взаємодіє** з нами і ***не взаємодіє*** з першим	
232	{1, 0}		
332	{0, 1}		
432	{0, 0}		
142	{1, 1}	перший контрагент ***не взаємодіє***; другий – **взаємодіє** з нами і ***не взаємодіє*** з першим	
242	{1, 0}		
342	{0, 1}		
442	{0, 0}		
113	{1, 1}	перший контрагент **взаємодіє** з усіма; другий – ***не взаємодіє*** з нами і **взаємодіє** з першим	
213	{1, 0}		
313	{0, 1}		
413	{0, 0}		
123	{1, 1}	перший контрагент **взаємодіє** з нами і ***не взаємодіє*** з другим; другий – ***не взаємодіє*** з нами і **взаємодіє** з першим	
223	{1, 0}		
323	{0, 1}		
423	{0, 0}		

Закінчення табл. 2

1	2		3
133	{1, 1}	обидва контрагенти ***не взаємодіють*** з нами і **взаємодіють** один з одним	
233	{1, 0}		
333	{0, 1}		
433	{0, 0}		
143	{1, 1}	перший контрагент ***не взаємодіє***; другий – ***не взаємодіє*** з нами і **взаємодіє** з першим	
243	{1, 0}		
343	{0, 1}		
443	{0, 0}		
114	{1, 1}	перший контрагент **взаємодіє** з усіма; другий – ***не взаємодіє***	
214	{1, 0}		
314	{0, 1}		
414	{0, 0}		
124	{1, 1}	перший контрагент **взаємодіє** з нами і ***не взаємодіє*** з другим; другий – ***не взаємодіє***	
224	{1, 0}		
324	{0, 1}		
424	{0, 0}		
134	{1, 1}	перший контрагент ***не взаємодіє*** з нами і **взаємодіє** з другим; другий – ***не взаємодіє***	
234	{1, 0}		
334	{0, 1}		
434	{0, 0}		
144	{1, 1}	обидва контрагенти ***не взаємодіють***	
244	{1, 0}		
344	{0, 1}		
444	{0, 0}		

кращій орієнтації експертів серед значного потоку шифрів. Дані з анкети оброблюються також в автоматичному режимі.

Як і при розв'язуванні гри (2), під розв'язком гри (13) будемо розуміти таке сполучення (комбінацію) чистих стратегій усіх контрагентів (гравців):

$$\{z_j^*\}_{j=1}^N \quad \text{при} \quad z_j^* \in D_j, \tag{14}$$

за якого забезпечується повна взаємовигідність, рівновага та відкритість (справедливість) у розподілі корисностей. Ситуація (14), яка відповідає переліку індексів G^*, є рівноважною за Нешем, якщо для будь-якої ситуації:

$$\{z_j\}_{j=1}^N \quad \text{при} \quad z_j \in D_j \tag{15}$$

з переліком індексів G виконується нерівність [3]:

$$w_G^{(k)} \le w_{G^*}^{(k)} \quad \forall k = \overline{1, N}. \tag{16}$$

Ситуація (14) є рівноважною за Парето у грі (13), якщо не існує переліку індексів $G^{(0)}$ такого, що для кожного $k = \overline{1, N}$ виконано нерівності [6; 9]:

$$w_{G^*}^{(k)} \le w_{G^{(0)}}^{(k)} \quad \text{та} \quad w_{G^*}^{(k_0)} < w_{G^{(0)}}^{(k_0)}, \tag{17}$$

де k_0 є номером деякого гравця $(k_0 \in \overline{\{1, N\}})$.

Середнє арифметичне суджень експертів щодо корисності ситуації (15) для k-го гравця позначимо через $\tilde{w}_G^{(k)}$, де:

$$\tilde{w}_G^{(k)} = \frac{1}{M} \sum_{m=1}^{M} s_m(k, \{x_j\}_{j=1}^N), \tag{18}$$

причому $s_m(k, \{x_j\}_{j=1}^N)$ є оцінкою (судженням) m-го експерта щодо вигідності ситуації (15) для k-го гравця. Звісно, ця оцінка є дуже простою: може бути лише $s_m(k, \{x_j\}_{j=1}^N) = 0$ або $s_m(k, \{x_j\}_{j=1}^N) = 1$. Аналогічно умові (8) для діадичної гри, умовою прийняття оцінки (18) є:

$$\tilde{w}_G^{(k)} \notin [0.5 - \delta;\ 0.5 + \delta], \tag{19}$$

після чого ситуація (15) оцінюється як $w_G^{(k)} = \tilde{w}_G^{(k)}$.

На рис. 1 показано матриці виграшів суб'єкта ЗЕД і двох контрагентів у грі (13). Тут кожен учасник взаємодії вибирає конкретно тих, із ким він буде взаємодіяти, і тих, із ким він взаємодіяти не буде.

На рис. 2 показано розв'язки цієї гри. Усього виявилось дві рівноваги за Нешем і 10 ефективних ситуацій за Парето.

Як бачимо, обидві ситуації, що є рівноважними за Нешем, виявляються ще й ефективними за Парето, задо-

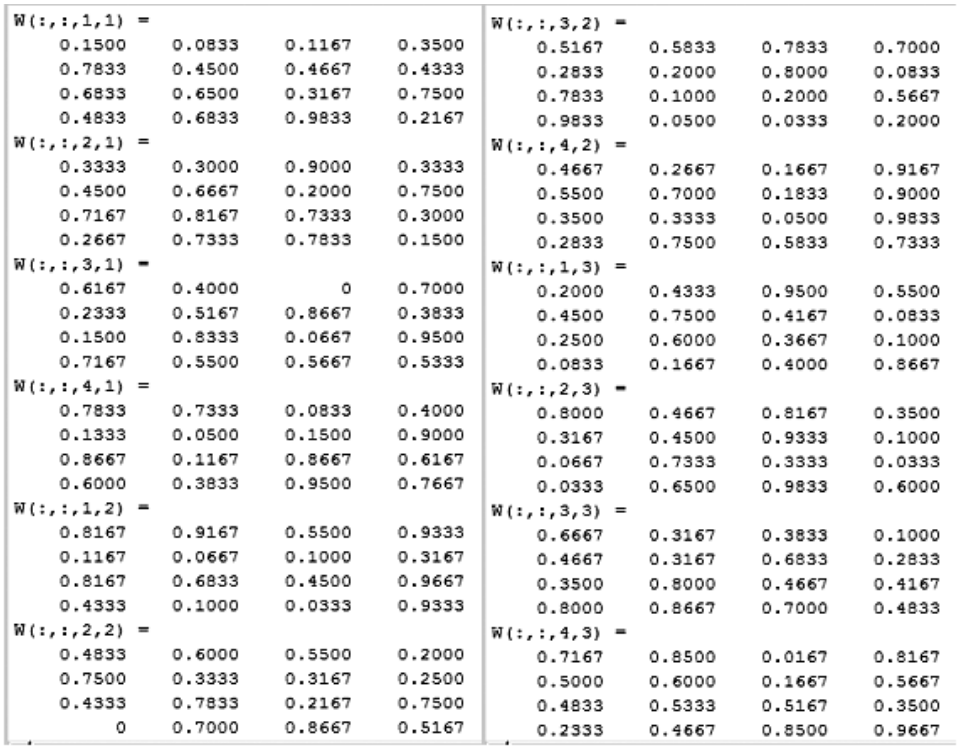

W(:,:,1,1) =

0.1500	0.0833	0.1167	0.3500
0.7833	0.4500	0.4667	0.4333
0.6833	0.6500	0.3167	0.7500
0.4833	0.6833	0.9833	0.2167

W(:,:,2,1) =

0.3333	0.3000	0.9000	0.3333
0.4500	0.6667	0.2000	0.7500
0.7167	0.8167	0.7333	0.3000
0.2667	0.7333	0.7833	0.1500

W(:,:,3,1) =

0.6167	0.4000	0	0.7000
0.2333	0.5167	0.8667	0.3833
0.1500	0.8333	0.0667	0.9500
0.7167	0.5500	0.5667	0.5333

W(:,:,4,1) =

0.7833	0.7333	0.0833	0.4000
0.1333	0.0500	0.1500	0.9000
0.8667	0.1167	0.8667	0.6167
0.6000	0.3833	0.9500	0.7667

W(:,:,1,2) =

0.8167	0.9167	0.5500	0.9333
0.1167	0.0667	0.1000	0.3167
0.8167	0.6833	0.4500	0.9667
0.4333	0.1000	0.0333	0.9333

W(:,:,2,2) =

0.4833	0.6000	0.5500	0.2000
0.7500	0.3333	0.3167	0.2500
0.4333	0.7833	0.2167	0.7500
0	0.7000	0.8667	0.5167

W(:,:,3,2) =

0.5167	0.5833	0.7833	0.7000
0.2833	0.2000	0.8000	0.0833
0.7833	0.1000	0.2000	0.5667
0.9833	0.0500	0.0333	0.2000

W(:,:,4,2) =

0.4667	0.2667	0.1667	0.9167
0.5500	0.7000	0.1833	0.9000
0.3500	0.3333	0.0500	0.9833
0.2833	0.7500	0.5833	0.7333

W(:,:,1,3) =

0.2000	0.4333	0.9500	0.5500
0.4500	0.7500	0.4167	0.0833
0.2500	0.6000	0.3667	0.1000
0.0833	0.1667	0.4000	0.8667

W(:,:,2,3) =

0.8000	0.4667	0.8167	0.3500
0.3167	0.4500	0.9333	0.1000
0.0667	0.7333	0.3333	0.0333
0.0333	0.6500	0.9833	0.6000

W(:,:,3,3) =

0.6667	0.3167	0.3833	0.1000
0.4667	0.3167	0.6833	0.2833
0.3500	0.8000	0.4667	0.4167
0.8000	0.8667	0.7000	0.4833

W(:,:,4,3) =

0.7167	0.8500	0.0167	0.8167
0.5000	0.6000	0.1667	0.5667
0.4833	0.5333	0.5167	0.3500
0.2333	0.4667	0.8500	0.9667

Рис. 1. Матриці виграшів $\{\mathbf{W}_k\}_{k=1}^3$ суб'єкта ЗЕД (перший гравець) і двох контрагентів у грі (13)

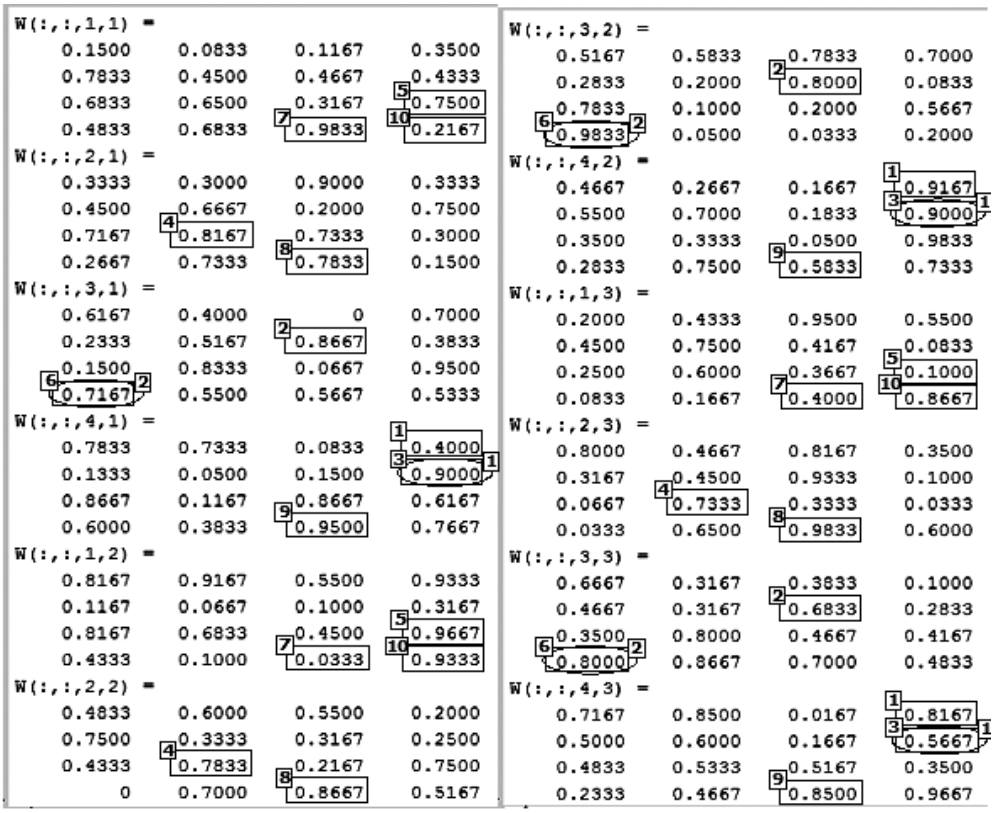

W(:,:,1,1) =

0.1500	0.0833	0.1167	0.3500
0.7833	0.4500	0.4667	0.4333
0.6833	0.6500	0.3167	0.7500
0.4833	0.6833	0.9833	0.2167

W(:,:,2,1) =

0.3333	0.3000	0.9000	0.3333
0.4500	0.6667	0.2000	0.7500
0.7167	0.8167	0.7333	0.3000
0.2667	0.7333	0.7833	0.1500

W(:,:,3,1) =

0.6167	0.4000	0	0.7000
0.2333	0.5167	0.8667	0.3833
0.1500	0.8333	0.0667	0.9500
0.7167	0.5500	0.5667	0.5333

W(:,:,4,1) =

0.7833	0.7333	0.0833	0.4000
0.1333	0.0500	0.1500	0.9000
0.8667	0.1167	0.8667	0.6167
0.6000	0.3833	0.9500	0.7667

W(:,:,1,2) =

0.8167	0.9167	0.5500	0.9333
0.1167	0.0667	0.1000	0.3167
0.8167	0.6833	0.4500	0.9667
0.4333	0.1000	0.0333	0.9333

W(:,:,2,2) =

0.4833	0.6000	0.5500	0.2000
0.7500	0.3333	0.3167	0.2500
0.4333	0.7833	0.2167	0.7500
0	0.7000	0.8667	0.5167

W(:,:,3,2) =

0.5167	0.5833	0.7833	0.7000
0.2833	0.2000	0.8000	0.0833
0.7833	0.1000	0.2000	0.5667
0.9833	0.0500	0.0333	0.2000

W(:,:,4,2) =

0.4667	0.2667	0.1667	0.9167
0.5500	0.7000	0.1833	0.9000
0.3500	0.3333	0.0500	0.9833
0.2833	0.7500	0.5833	0.7333

W(:,:,1,3) =

0.2000	0.4333	0.9500	0.5500
0.4500	0.7500	0.4167	0.0833
0.2500	0.6000	0.3667	0.1000
0.0833	0.1667	0.4000	0.8667

W(:,:,2,3) =

0.8000	0.4667	0.8167	0.3500
0.3167	0.4500	0.9333	0.1000
0.0667	0.7333	0.3333	0.0333
0.0333	0.6500	0.9833	0.6000

W(:,:,3,3) =

0.6667	0.3167	0.3833	0.1000
0.4667	0.3167	0.6833	0.2833
0.3500	0.8000	0.4667	0.4167
0.8000	0.8667	0.7000	0.4833

W(:,:,4,3) =

0.7167	0.8500	0.0167	0.8167
0.5000	0.6000	0.1667	0.5667
0.4833	0.5333	0.5167	0.3500
0.2333	0.4667	0.8500	0.9667

Рис. 2. Розв'язки гри з відповідними матрицями $\{\mathbf{W}_k\}_{k=1}^3$:
овалами обведені дві рівноважні за Нешем ситуації (пронумеровані праворуч);
прямокутниками обведені 10 ефективних ситуацій за Парето (пронумеровані ліворуч)

вольняючи одночасно умовам (16) та (17). Перша ситуація має шифр «244», де обидва контрагенти не взаємодіють, а ми взаємодіємо лише з першим із них. Її сумарна корисність складає

$$0.9 + 0.9 + 0.5667 = 2.3667.$$

Друга ситуація має шифр «413», де ми не входимо ні у які взаємодії, перший контрагент взаємодіє з усіма, а другий – не взаємодіє з нами і взаємодіє з першим. Сумарна корисність ситуації «413» складає:

$$0.7167 + 0.9833 + 0.8 = 2.5,$$

що краще за ситуацію «244». Однак це не найбільша сумарна корисність, оскільки ефективна за Парето ситуація «432» дає ще більше:

$$0.7833 + 0.8667 + 0.9833 = 2.6333.$$

У цій ситуації ми також не взаємодіємо ні з ким, але перший контрагент, не взаємодіючи з нами, взаємодіє з другим; другий – взаємодіє з нами і не взаємодіє з першим.

Ситуація «432» не є рівноважною за Нешем. Але вона більш вигідна для усієї трійки учасників ринкового процесу, ніж найвигідніша рівноважна за Нешем ситуація «413». При переході з ситуації «413» до ситуації «432» втрачатиме лише другий гравець (перший контрагент), що складатиме 0.1166 одиниць корисності. За цих умов і ми, і другий контрагент можемо домовитись про деяку компенсацію першому контрагенту заради збереження хиткої, але ефективної ситуації «432».

Висновки. Отже, запропонований підхід дозволяє визначити оптимальний варіант взаємодії з урахуванням інтересів усіх задіяних учасників. З позиції економічної безпеки кожного з учасників взаємодії оптимальний варіант взаємодії дозволяє забезпечити прийнятний рівень вигоди від взаємодії без нанесення суттєвої шкоди жодному з контрагентів або з можливістю відповідної компенсації, яка буде забезпечувати позитивне рішення всіх суб'єктів щодо можливості взаємодії, оскільки інтереси всіх суб'єктів будуть враховані.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волошин О. Ф. Моделі та методи прийняття рішень : [навч. посіб.] / О. Ф. Волошин, С. О. Мащенко. – К. : Київський університет, 2010. – 336 с.

2. Воробьев Н. Н. Основы теории игр. Бескоалиционные игры / Н. Н. Воробьев. – М. : Наука, 1984. – 496 с.

3. Воробьев Н. Н. Теория игр для экономистов-кибернетиков / Н. Н. Воробьев. – М. : Наука, 1985. – 272 с.

4. Рудніченко Є. М. Оцінювання та моделювання впливу суб'єктів митного регулювання на систему економічної безпеки підприємства : [монографія] / Є. М. Рудніченко. – Луганськ : Промдрук, 2014. – 389 с.

5. Романюк В. В. Статистическая вероятность наличия ситуаций равновесия по Нешу в чистых стратегиях в диадической игре со стохастически ограничиваемыми выигрышами для задачи реализации игрового моделирования рационального использования ресурсов с альтернативным выбором действия / В. В. Романюк // Вісник Хмельницького національного університету. Технічні науки. – 2014. – № 5. – С. 50–54.

6. Теория игр : [учеб. пособие для ун-тов] / Л. А. Петросян, Н. А. Зенкевич, Е. А. Семина. – М. : Высшая школа, 1998. – 304 с.

7. Fu C. A group evidential reasoning approach based on expert reliability / C. Fu, J.-B. Yang, S.-L. Yang // European Journal of Operational Research. – 2015. – Vol. 246, Iss. 3. – P. 886–893.

8. Palomares I. Low-dimensional visualization of experts' preferences in urgent group decision making under uncertainty / I. Palomares, L. Martínez // Procedia Computer Science. – 2014. – Vol. 29. – P. 2090–2101.

9. Romanuke V. V. Pure strategies Pareto efficient situations versus pure strategies Nash equilibrium situations by their stochastically constrained payoffs in dyadic game modeling of resources rational usage with alternative choice of action / V. V. Romanuke // Herald of Khmelnytskyi national university. Technical sciences. – 2014. – № 6. – С. 140–143.

REFERENCES

Fu, C., Yang, J.-B., and Yang, S.-L. "A group evidential reasoning approach based on expert reliability" *European Journal of Operational Research* vol. 246, no. 3 (2015): 886-893.

Petrosyan, L. A., Zenkevich, N. A., and Semina, E. A. *Teoriya igr* [Game theory]. Moscow: Vysshaya shkola, 1998.

Palomares, I., and Martinez, L. "Low-dimensional visualization of experts' preferences in urgent group decision making under uncertainty" *Procedia Computer Science* vol. 29 (2014): 2090-2101.

Rudnichenko, Ye. M. *Otsiniuvannia ta modeliuvannia vplyvu subiektiv mytnoho rehuliuvannia na systemu ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva* [Evaluation and modelling of the influence of regulated entities on the system of enterprise economic security]. Luhansk: Promdruk, 2014.

Romanyuk, V. V. "Statisticheskaya veroyatnost nalichiya situatsiy ravnovesiya po Neshu v chistykh strategiyakh v diadicheskoy igre so stokhasticheski ogranichivayemymi vyigryshami dlya zadachi realizatsii igrovogo modelirovaniya ratsionalnogo ispolzovaniya resursov s alternativnym vyborom deystviya" [The statistical probability of the existence of equilibrium in NASU in pure strategies in dyadic game with stochastically bounded by the payoffs for the tasks realization of the game modeling the rational use of resources with the alternative choice of action]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnogo universitetu. Tekhnichni nauky*, no. 5 (2014): 50-54.

Romanuke, V. V. "Pure strategies Pareto efficient situations versus pure strategies Nash equilibrium situations by their stochastically constrained payoffs in dyadic game modeling of resources rational usage with alternative choice of action" *Herald of Khmelnytskyi national university. Technical sciences*, no. 6 (2014): 140-143.

Voloshyn, O. F., and Mashchenko, S. O. *Modeli ta metody pryiniattia rishen* [Models and methods of decision-making]. Kyiv: Kyivskyi universytet, 2010.

Vorobev, N. N. *Teoriya igr dlya ekonomistov-kibernetikov* [Game theory for economists-cyberneticists]. Moscow: Nauka, 1985.

Vorobev, N. N. *Osnovy teorii igr. Beskoalitsionnyye igry* [Fundamentals of the theory of games. Noncooperative games]. Moscow: Nauka, 1984.

УДК 339.187.44

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗМІЩЕННЯ ТОРГОВЕЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ ФРАНЧАЙЗИНГОВОЇ РОЗДРІБНОЇ ТОРГОВЕЛЬНОЇ МЕРЕЖІ[1]

© 2016 **ГРИГОРЕНКО Т. М.**

УДК 339.187.44

Григоренко Т. М.

Методичні підходи до розміщення торговельних об'єктів франчайзингової роздрібної торговельної мережі

Запропоновано методичні підходи до відбору стратегічних зон господарювання для подальшого розміщення торговельних об'єктів франчайзингової роздрібної торговельної мережі. Визначено основні етапи та запропоновано критерії оцінювання стратегічних зон господарювання для подальшого розміщення торговельних об'єктів франчайзингової роздрібної торговельної мережі. Оскільки такий відбір вимагає врахування різних показників і напрямів оцінювання, запропоновано авторську шкалу оцінювання, яка дозволить узагальнити та систематизувати дані дослідження та розрахунки попередніх етапів аналізу. Визначено найбільш важливі критерії та послідовність відбору потенційних франчайзі для франчайзингових роздрібних торговельних мереж, запропоновано методику їх оцінювання. Використання запропонованих методичних підходів надасть можливість франчайзеру приймати обґрунтовані рішення щодо відбору потенційних ринків присутності, мінімізувати затрати часу та зусиль на вибір франчайзі, а отже, й оптимізувати процес розвитку франчайзингової роздрібної торговельної мережі, що сприятиме формуванню її структури.

Ключові слова: *франчайзингова роздрібна торговельна мережа, методичні підходи, етапи, критерії оцінювання, СЗГ, франчайзі.*

Рис.: *2.* ***Табл.:*** *1.* ***Формул:*** *4.* ***Бібл.:*** *13.*

Григоренко Тетяна Миколаївна *– кандидат економічних наук, старший викладач кафедри торговельного підприємництва та логістики, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)*

E-mail: *opalll@yandex.ua*

УДК 339.187.44

Григоренко Т. Н. Методические подходы к размещению торговых объектов франчайзинговой розничной торговой сети

Предложены методические подходы к отбору стратегических зон хозяйствования для дальнейшего размещения торговых объектов франчайзинговой розничной торговой сети. Определены основные этапы и предложены критерии оценки стратегических зон хозяйствования для дальнейшего размещения торговых объектов франчайзинговой розничной торговой сети. Поскольку такой отбор требует учета различных показателей и направлений оценки, предложена авторская шкала оценивания, позволяющая обобщить и систематизировать данные исследования и расчеты предыдущих этапов анализа. Определены наиболее важные критерии и последовательность отбора потенциальных франчайзи для франчайзинговых розничных торговых сетей, предложена методика их оценки. Использование предложенных методических подходов позволит франчайзеру принимать обоснованные решения по отбору потенциальных рынков присутствия, минимизировать затраты времени и усилий на выбор франчайзи, а значит, и оптимизировать процесс развития франчайзинговой розничной торговой сети, что будет способствовать формированию её структуры.

Ключевые слова: *франчайзинговая розничная торговая сеть, методические подходы, этапы, критерии оценивания, СЗХ, франчайзи.*

Рис.: *2.* ***Табл.:*** *1.* ***Формул:*** *4.* ***Библ.:*** *13.*

Григоренко Татьяна Николаевна *– кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры торгового предпринимательства и логистики, Киевский национальный торгово-экономический университет (ул. Киото, 19, Киев, 02156, Украина)*

E-mail: *opalll@yandex.ua*

UDC 339.187.44

Grygorenko T. M. Methodological Approaches to Locating Outlets of the Franchise Retail Network

Methodical approaches to selecting strategic areas of managing the future location of franchise retail network outlets are presented. The main stages in the assessment of strategic areas of managing the future location of franchise retail network outlets have been determined and the evaluation criteria have been suggested. Since such selection requires consideration of a variety of indicators and directions of the assessment, the author proposes a scale of evaluation, which allows generalizing and organizing the research data and calculations of the previous stages of the analysis. The most important criteria and sequence of the selection of the potential franchisees for the franchise retail network have been identified, the technique for their evaluation has been proposed. The use of the suggested methodological approaches will allow the franchiser making sound decisions on the selection of potential target markets, minimizing expenditures of time and efforts on the selection of franchisees and hence optimizing the process of development of the franchise retail network, which will contribute to the formation of its structure.

Keywords: *franchise retail network, methodological approaches, stages, evaluation criteria, strategic areas of management (SAM), franchisee.*

Fig.: *2.* ***Tabl.:*** *1.* ***Formulae:*** *4.* ***Bibl.:*** *13.*

Grygorenko Tetyana M. *– Candidate of Sciences (Economics), Senior Lecturer of the Department of Enterprise Trade and Logistics, Kyiv National University of Trade and Economics (19 Kioto Str., Kyiv, 02156, Ukraine)*

E-mail: *opalll@yandex.ua*

Постановка проблеми. Економічна ситуація, що склалася в Україні, суттєво вплинула на одну з найбільш динамічних галузей вітчизняної економіки – торгівлю. В умовах посилення конкуренції, різкого обмеження фінансових ресурсів Державного та місцевого бюджетів, а також відсутності дієвої системи фінансування, кредитування і страхування підприємницької діяльності привабліва для інвестицій сфера роздрібної торгівлі переходить

[1] Роботу виконано в межах НДР №605/20 «Розвиток та структурна переорієнтація сфери товарного обігу як фактор економічного зростання» (номер державної реєстрації 0113U000505)

у розряд найбільш ризикованих. Усе більшу зацікавленість у виробників і торгових компаній викликає франчайзинг як спосіб створення мережі роздрібних торговельних підприємств, що забезпечує ефективне просування та збут власної продукції, сприяє розвитку та розширенню діяльності, не вкладаючи при цьому власні кошти, надає можливість досягнути максимальних результатів протягом мінімального терміну.

При створенні франчайзингової роздрібної торговельної мережі перед підприємством-франчайзером постає ряд питань, пов'язаних із формуванням, функціонуванням і розвитком франчайзингової мережі. Незважаючи на те, що франчайзинг є ефективним способом організації бізнесу, створення франчайзингової мережі не зменшує, а, навпаки, додає завдань управлінському апарату підприємства-франчайзера. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання розробки методичних підходів до дослідження регіональних ринків і виявлення найбільш перспективних для подальшого розміщення торговельних об'єктів франчайзингової мережі та пошуку потенційних франчайзі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що у сучасній науковій економічній літературі висвітлено різні теоретичні та практичні аспекти франчайзингу: проаналізовано сутність франчайзингу, історія його розвитку, переваги використання як для суб'єктів малого, так і великого підприємництва, надано обґрунтування ефективності франчайзингу, розглянуто світовий досвід його використання. Так, зокрема, досліджували франчайзинг як ефективну форму співробітництва зарубіжні науковці М. Вудроу, Ж. Дельтей, Г. Клікет, А. Майлер, Р. Мартін, Я. Мюррей, М. Мендельсон, Дж. Стенворт, Б. Сміт, Л. Сімс, С. Сілінг, С. Спінеллі, Р. Розенберг, Д. Уіндспергер, Ж. Бородіна, М. Золотов, М. Канигіна, В. Качканов, О. Козіна, Р. Луценко, О. Панфілов, І. Рикова, Д. Суворов, Н. Шумілова та ін.

У працях таких українських дослідників, як Г. Андрощук, М. Бедринець, І. Килимник, О. Корольчук, А. Магомедова, Я. Сидоров, О. Трушенко, Г. Цират [1–8] та інших, проаналізовано закордонний і вітчизняний досвід застосування франчайзингу, надано рекомендації з побудови франчайзингової мережі, франчайзинг розглянуто як інтегровану форма розвитку бізнесу, проаналізовані такі питання, як бухгалтерський облік, оподатковування, юридичні питання діяльності.

Аналіз економічної літератури дозволяє дійти висновку, що багато теоретичних і практичних аспектів розвитку франчайзингу в роздрібній торгівлі України поки що залишаються недостатньо вивченими.

Мета статті – розробити методичний підхід до розміщення торговельних об'єктів франчайзингової роздрібної торговельної мережі, що надасть змогу оптимізувати процес розвитку франчайзингової роздрібної торговельної мережі.

Виклад основного матеріалу. Одне з найважливіших стратегічних рішень, що приймає франчайзер для розвитку мережі та формування її структури, – це дослідження регіональних ринків і виявлення найбільш перспективних. Саме на цих ринках у подальшому він здійснює пошук потенційних франчайзі. Науково обґрунтований підхід до відбору потенційних ринків присутності франчайзера є одним із основних напрямів удосконалення процесу створення франчайзингової роздрібної торговельної мережі і її розвитку.

Розроблена автором статті методика відбору потенційно перспективних, а отже, і стратегічних зон господарювання (СЗГ) для подальшого розміщення торговельних об'єктів франчайзингової роздрібної торговельної мережі (ФРТМ) складається з таких основних етапів (рис. 1):

1 етап. *Аналіз стану і визначення перспектив соціально-економічного та демографічного розвитку СЗГ* (досліджуваного регіону, міста чи району).

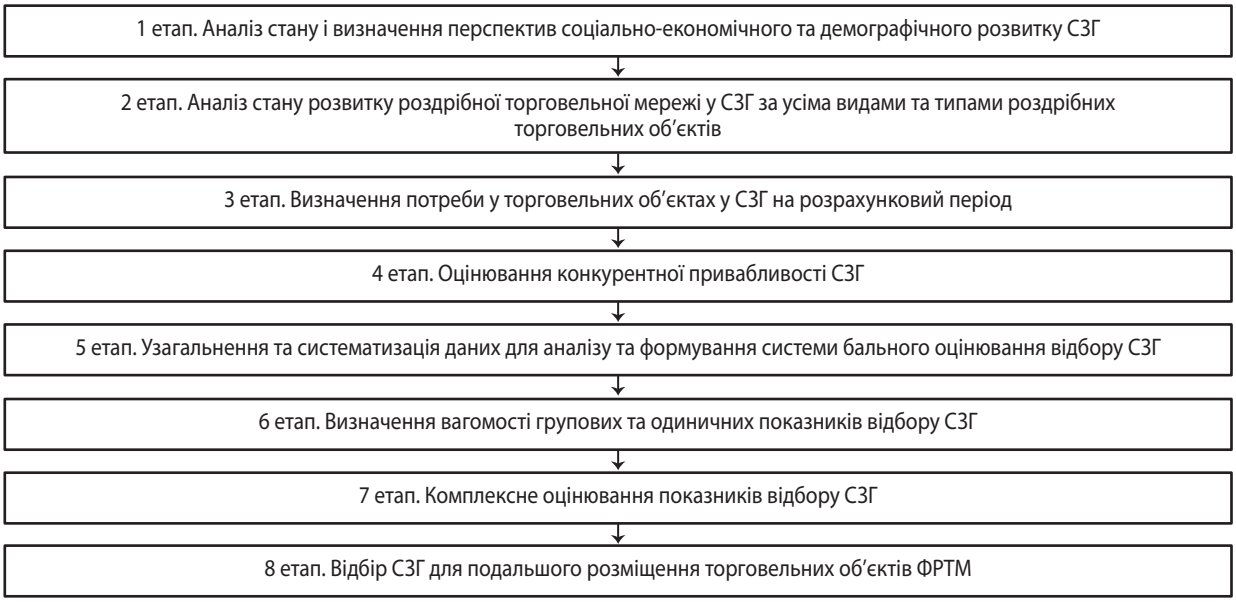

Рис. 1. Основні етапи оцінювання СЗГ для подальшого розміщення торговельних об'єктів ФРТМ

Джерело: сформовано автором

На цьому етапі необхідно оцінити ступінь стабільності розвитку економіки СЗГ. Для цього потрібно проаналізувати та визначити:

- роль досліджуваного територіального об'єкта в системі розселення та його взаємозв'язок із іншими населеними пунктами;
- чисельність і склад населення (за ознаками: статево-віковою, соціальною і професійною приналежністю, розміром і життєвим циклом сім'ї, кількістю у ній дітей, рівнем освіти, культури та стилем життя), їх грошові доходи, рівень безробіття та інфляції, роль особистого підсобного господарства у задоволенні потреб споживачів, кількість домогосподарств тощо;
- обсяг, структуру та темпи розвитку промислового виробництва;
- обсяг і структуру роздрібного товарообороту;
- обсяг і структуру попиту приїжджих;
- показники розвитку житлового будівництва;
- показники розвитку транспорту;
- функціональне зонування населеного пункту та його планувальну структуру тощо [9, с. 38, 85].

2 етап. *Аналіз стану розвитку роздрібної торговельної мережі у СЗГ за усіма видами та типами торговельних об'єктів.* Цей етап передбачає:

- визначення фактичної забезпеченості населення торговельними об'єктами та щільності їх територіального розміщення;
- виявлення торговельних об'єктів, не придатних для подальшого функціонування, які слід закрити;
- визначення ефективності функціонування торговельних об'єктів і виконання ними соціальних і економічних функцій [9, с. 85].

На цьому етапі для всебічного оцінювання стану розвитку роздрібної торговельної мережі доцільно застосувати систему показників, що пропонує Голошубова Н. О., які можна розділити на три групи:

перша – показники кількісного оцінювання розвитку роздрібної торговельної мережі, які характеризують забезпеченість населення роздрібними торговельними об'єктами та надають можливість оцінити її рівень, а також визначити щільність розміщення торговельних об'єктів і ступінь їх навантаження;

друга – показники оцінювання якісного складу роздрібної торговельної мережі;

третя – показники оцінювання ефективності функціонування роздрібних торговельних об'єктів [9, с. 49–61].

3 етап. *Визначення потреби в торговельних об'єктах у СЗГ на розрахунковий період.* Визначається відповідно до нормативів забезпеченості населення торговельною площею магазинів та іншими видами торговельних об'єктів.

Використовуючи нормативний метод, цей показник, зокрема для магазинів, розраховується за формулою:

$$П_{S_Т} = \frac{Н_{S_Т} \cdot Ч_Н \cdot К_К \cdot К_Щ}{1000}, \quad (1)$$

де $П_{S_Т}$ – потреба в торговельній площі магазинів на кінець розрахункового періоду, м^2;

$Н_{S_Т}$ – норматив забезпеченості населення торговельною площею магазинів, м^2 у розрахунку на 1000 осіб;

$Ч_н$ – чисельність населення на кінець розрахункового періоду, осіб;

$К_к$ – коригуючий коефіцієнт, що характеризує відмінність середньодушового товарообороту цього населеного пункту чи його району ($I^{НП}_{ТО}$) порівняно з середнім показником ($I^{С}_{ТО}$) по регіону чи населеному пункту (для районів міста). Слід зазначити, що

$$К_к = 1 \text{ при } I^{НП}_{ТО} = I^{С}_{ТО};$$
$$К_к < 1 \text{ при } I^{НП}_{ТО} < I^{С}_{ТО};$$
$$К_к > 1 \text{ при } I^{НП}_{ТО} > I^{С}_{ТО};$$

$К_щ$ – коригуючий коефіцієнт, що характеризує відмінність показника щільності населення на одиницю території (1 км^2) цього населеного пункту чи його району ($I^{НП}_{Щ}$) порівняно з середнім показником ($I^{С}_{Щ}$) по регіону чи населеному пункту (для районів міста).

Закономірність зміни величини цього коефіцієнта аналогічна коефіцієнту за показником середньодушового товарообороту [9, с. 85–86].

Реалізація 1–3 етапів оцінювання СЗГ для подальшого розміщення торговельних об'єктів ФРТМ – це складний і трудомісткий процес, який потребує відповідного інформаційного забезпечення і професійних знань із цих питань. Місцеві органи державної влади повинні мати інформацію щодо забезпеченості населення роздрібною торговельною мережею, передусім торговельною площею магазинів, їх структури за типами та потреби в них. У своїй роботі вони повинні керуватися Генеральним планом розвитку населеного пункту, який містить аналітичну частину щодо соціально-економічного, демографічного стану та його розвитку на перспективу. Невід'ємною частиною такого плану є (і повинні бути) показники стану та потреби в розвитку роздрібної торговельної мережі.

Для цього необхідно вирішити такі проблеми:

- розробити нормативи забезпеченості населення дрібнороздрібними торговельними об'єктами й удосконалити нормативний метод визначення потреби у всіх видах торговельних об'єктів;
- проводити облік роздрібних торговельних об'єктів, що належать не тільки підприємствам – юридичним особам, а й фізичним особам – підприємцям;
- удосконалити статистичну звітність щодо всіх видів роздрібних торговельних об'єктів і позамагазинних каналів продажу товарів, надавати її в статистичних збірниках і на сайтах Державної служби статистики України [10, с. 24].

4 етап. *Оцінювання конкурентної привабливості СЗГ.* Оцінювання конкурентної привабливості СЗГ пропонується здійснювати за такими показниками: місткістю ринку; інтенсивністю конкуренції на ринку; оцінкою ключових факторів успіху та конкурентних переваг.

Місткість ринку пропонується оцінювати за ступенем розвитку організованої торгівлі у секторі малого бізнесу, оскільки найчастіше придбання франшизи цікавить насамперед суб'єктів малого підприємництва. Цей показ-

ник може приймати значення від 0 до 100 % від загального обороту роздрібної торгівлі у секторі малого бізнесу СЗГ. Отже, зростання цього показника свідчить про низьку місткість ринку та його слабку привабливість для подальшого розміщення торговельних об'єктів ФРТМ.

Інтенсивність конкуренції визначається за значеннями таких взаємопов'язаних показників, як індекс Герфіндаля-Гіршмана і коефіцієнт концентрації ринку [11]. Індекс Герфіндаля-Гіршмана приймає значення від 0 до 10000. Відповідно, у разі збільшенні цього показника ринок схильний до монополізації, а його зниження свідчить про низьку інтенсивність конкуренції і привабливість. Індекс ринкової концентрації приймає значення від 0 до 100 %. Відповідно, зростання цього показника свідчить про високу концентрацію ринку та його слабку привабливість.

Оцінювання ключових факторів успіху та конкурентних переваг здійснюється за допомогою дослідження факторів, які повинна мати ФРТМ для входження у цю зону господарювання і зміцнення своїх конкурентних позицій. На думку автора статті, такими факторами є:

- відомість торговельної марки;
- імідж та репутація ФРТМ;
- наявність потенційних франчайзі;
- можливість здійснення ефективної маркетингової діяльності, передусім забезпечення прийнятної для переважної більшості споживачів товарної та цінової політики;
- можливість забезпечення пропозиції товарів і послуг, що відповідають попиту споживачів і належній якості їх обслуговування;
- можливість здійснення ефективної логістичної діяльності;
- політика місцевих органів влади (дія регіональних програм розвитку торгівлі; програми підтримки підприємництва; відсутність протекціоністських заходів стосовно торговельних об'єктів-конкурентів тощо).

5 етап. *Узагальнення та систематизація даних відбору та формування системи бального оцінювання СЗГ.*

Оскільки відбір СЗГ для подальшого розміщення торговельних об'єктів ФРТМ вимагає врахування різних показників і напрямів її оцінювання, доцільно використати авторську 5-бальну шкалу оцінювання, яка дозволить узагальнити та систематизувати дані дослідження та розрахунків попередніх етапів аналізу (табл. 1).

Таблиця 1

Комплексне оцінювання СЗГ для подальшого розміщення торговельних об'єктів ФРТМ

Критерії оцінювання СЗГ	Бали	Зміст оцінки
1	2	3
Соціально-економічний розвиток	1	Критичний рівень розвитку
	2	Низький рівень розвитку
	3	Середній рівень розвитку
	4	Вище середнього рівня
	5	Високий рівень розвитку
Демографічний розвиток	1	Критичний рівень розвитку
	2	Низький рівень розвитку
	3	Середній рівень розвитку
	4	Вище середнього рівня
	5	Високий рівень розвитку
Стан розвитку роздрібної торговельної мережі	1	Високий рівень розвитку РТМ
	2	Вище середнього рівня розвитку РТМ
	3	Середній рівень розвитку РТМ
	4	Нижче середнього рівня РТМ
	5	Низький рівень розвитку РТМ
Потреба в торговельних об'єктах на розрахунковий період	1	Забезпеченість населення торговельною площею магазинів відповідає нормативу або перевищує його
	2	Рівень забезпеченості населення торговельною площею магазинів становить 81–99 % нормативу
	3	Рівень забезпеченості населення торговельною площею магазинів становить 61–80 % нормативу
	4	Рівень забезпеченості населення торговельною площею магазинів становить 41–60 % нормативу
	5	Рівень забезпеченості населення торговельною площею магазинів становить до 40 % нормативу

Продовження табл. 1

1	2	3
Місткість ринку	1	Питома вага організованої торгівлі вище 80 % загального обороту роздрібної торгівлі в секторі малого бізнесу СЗГ
	2	Питома вага організованої торгівлі – 61–80 % загального обороту роздрібної торгівлі в секторі малого бізнесу СЗГ
	3	Питома вага організованої торгівлі – 41-60% загального обороту роздрібної торгівлі в секторі малого бізнесу СЗГ
	4	Питома вага організованої торгівлі – 20–40 % загального обороту роздрібної торгівлі в секторі малого бізнесу СЗГ
	5	Питома вага організованої торгівлі нижче 20 % загального обороту роздрібної торгівлі в секторі малого бізнесу СЗГ
Інтенсивність конкуренції	1	Індекс ринкової концентрації – 81–100 %
	2	Індекс ринкової концентрації – 61–80 %
	3	Індекс ринкової концентрації – 41–60 %
	4	Індекс ринкової концентрації – 21–40 %
	5	Індекс ринкової концентрації – 0–20 %
Відомість торговельної марки	1	80–100 % респондентів ніколи не чули про цю торговельну марку
	2	20–40 % респондентів знають цю торговельну марку
	3	41–60 % респондентів знають цю торговельну марку
	4	61–80 % респондентів знають цю торговельну марку
	5	81–100 % респондентів знають цю торговельну марку
Імідж і репутація ФРТМ	1	Інформація про імідж і репутацію відсутня
	2	Сумнівний імідж і низький рівень репутації
	3	Сприятливий імідж і середній рівень репутації
	4	Сприятливий імідж і хороша репутація
	5	Бездоганний імідж і бездоганна репутація
Наявність потенційних франчайзі	1	Потенційні франчайзі відсутні
	2	Кількість потенційних франчайзі – до 30 % фізичних і юридичних осіб – підприємців
	3	Кількість потенційних франчайзі – 31–50 % фізичних і юридичних осіб – підприємців
	4	Кількість потенційних франчайзі – 51–70 % фізичних і юридичних осіб – підприємців
	5	Кількість потенційних франчайзі – більше 71 % фізичних і юридичних осіб – підприємців
Можливість здійснення ефективної маркетингової діяльності	1	Відсутні будь-які умови для здійснення ефективної маркетингової діяльності
	2	Є значні перешкоди для здійснення ефективної маркетингової діяльності, але їх можна усунути, доклавши значні зусилля
	3	Є певні перешкоди для здійснення ефективної маркетингової діяльності, але їх можна усунути, доклавши незначні зусилля
	4	Є незначні перешкоди для здійснення ефективної маркетингової діяльності
	5	Є всі умови для здійснення ефективної маркетингової діяльності
Можливість забезпечення пропозиції товарів і послуг, що відповідають попиту споживачів і належній якості їх обслуговування	1	Можливість забезпечення пропозиції товарів і послуг, що відповідають попиту споживачів і належній якості їх обслуговування, повністю відсутні
	2	Є значні перешкоди забезпечення пропозиції товарів і послуг, що відповідають попиту споживачів і належній якості їх обслуговування, але їх можна усунути доклавши значні зусилля
	3	Є певні перешкоди забезпечення пропозицію товарів і послуг, що відповідають попиту споживачів і належній якості їх обслуговування, але їх можна усунути доклавши незначні зусилля
	4	Є незначні перешкоди забезпечення пропозиції товарів і послуг, що відповідають попиту споживачів і належній якості їх обслуговування
	5	Є всі умови забезпечення пропозиції товарів і послуг, що відповідають попиту споживачів і належній якості їх обслуговування

Закінчення табл. 1

1	2	3
Ефективність логістичної діяльності	1	Відсутні будь-які умови для здійснення ефективної логістичної діяльності
	2	Є значні перешкоди для здійснення ефективної логістичної діяльності, але їх можна усунути доклавши значні зусилля
	3	Є певні перешкоди для здійснення ефективної логістичної діяльності, але їх можна усунути доклавши незначні зусилля
	4	Є незначні перешкоди для здійснення ефективної логістичної діяльності
	5	Є всі умови для здійснення ефективної логістичної діяльності
Політика місцевих органів влади	1	Відсутні регіональні програм розвитку торгівлі та програми підтримки підприємництва, присутні протекціоністські заходи стосовно торговельних об'єктів-конкурентів
	2	Регіональні програм розвитку торгівлі та програми підтримки підприємництва діють погано, присутні протекціоністські заходи стосовно торговельних об'єктів-конкурентів
	3	Регіональні програми розвитку торгівлі та програми підтримки підприємництва діють погано, відсутні протекціоністські заходи стосовно торговельних об'єктів-конкурентів
	4	Діють регіональні програм розвитку торгівлі та програми підтримки підприємництва, присутні протекціоністські заходи стосовно торговельних об'єктів-конкурентів
	5	Діють регіональні програм розвитку торгівлі та програми підтримки підприємництва, відсутні протекціоністські заходи стосовно торговельних об'єктів-конкурентів

Джерело: сформовано автором

Зауважимо, що ці критерії можуть бути уточнені експертами, що проводять оцінку СЗГ із поправкою на ринкову ситуацію.

6 етап. *Визначення вагомості групових та одиничних показників відбору СЗГ.* Оскільки під час аналізу і відбору СЗГ для подальшого розміщення торговельних об'єктів ФРТМ вирішується багатокритеріальна задача оптимізації розв'язку з нерівноцінними критеріями, то необхідно оцінити і розставити їх за ступенем важливості. Вагомість кожного параметра в загальній кількості параметрів, що розглядаються при оцінці найбільш привабливої СЗГ для подальшого розміщення торговельних об'єктів ФРТМ визначається методом попарного порівняння. Оцінку проводить експертна комісія франчайзера з фахівців у цій галузі, або цю функцію можна передати на аутсорсинг.

Визначення коефіцієнтів вагомості передбачає:

- визначення ступеня важливості параметрів, присвоєння їм різних рангів;
- перевірку придатності експертних оцінок для подальшого використання;
- виявлення та оцінку пріоритету параметрів;
- обробку результатів і визначення коефіцієнтів вагомості.

7 етап. *Комплексне оцінювання показників і відбір СЗГ для подальшого розміщення торговельних об'єктів ФРТМ* проводиться за формулою:

$$УЗ = \sum_{i=1} a_i \times Б, \qquad (2)$$

де $УЗ$ – узагальнена бальна оцінка;

a_i – коефіцієнт вагомості;

$Б$ – бал, виставлений експертом.

Точність і достовірність експертних оцінок, у першу чергу, визначається професійною компетентністю експертів, умінням аналізувати показники, отримані в результаті розрахунків на 1–4 етапах дослідження, умінням узагальнити свій і світовий досвід із досліджуваної проблематики.

8 етап. За результатами розрахунків складається рейтинг досліджуваних СЗГ для відбору та подальшого розміщення торговельних об'єктів ФРТМ.

Наступним найвагомішим рішенням, що приймає франчайзер для розвитку ФРТМ та формування її структури, окрім вибору СЗГ, є підбір франчайзі, який вимагає від франчайзера здійснення ретельного оцінювання потенційних партнерів. У процесі відбору партнерів франчайзери користуються визначеними критеріями, на основі яких проводиться порівняльне оцінювання потенційних франчайзі.

Вивчення матеріалу наукових джерел і власні дослідження дали змогу сформувати чотири групи найбільш важливих критеріїв відбору франчайзі для ФРТМ [12; 13]:

фінансова спроможність (величина власного капіталу потенційного франчайзі; кредитоспроможність; величина грошових коштів, що можуть бути залучені франчайзі; фінансова надійність; ефективність діяльності потенційного франчайзі як підприємця та ін.);

професійна підготовленість (досвід ведення підприємницької діяльності взагалі та у торгівлі; наявність професійних навичок управління підприємством або власним бізнесом; досвід роботи у торгівлі; відповідна професійна освіта та ін.);

правовий статус потенційного франчайзі (юридична чи фізична особа – підприємець; організаційно-правова форма господарювання);

особисті якості (готовність дотримуватися стандартів франчайзера; ділова репутація; бажання та готовність навчатися; цілеспрямованість; наполегливість; дисциплінованість; вміння працювати в команді; готовність витрачати багато часу та зусиль для досягнення поставленої мети тощо).

Нами розроблено схему послідовності відбору потенційних франчайзі для ФРТМ (рис. 2).

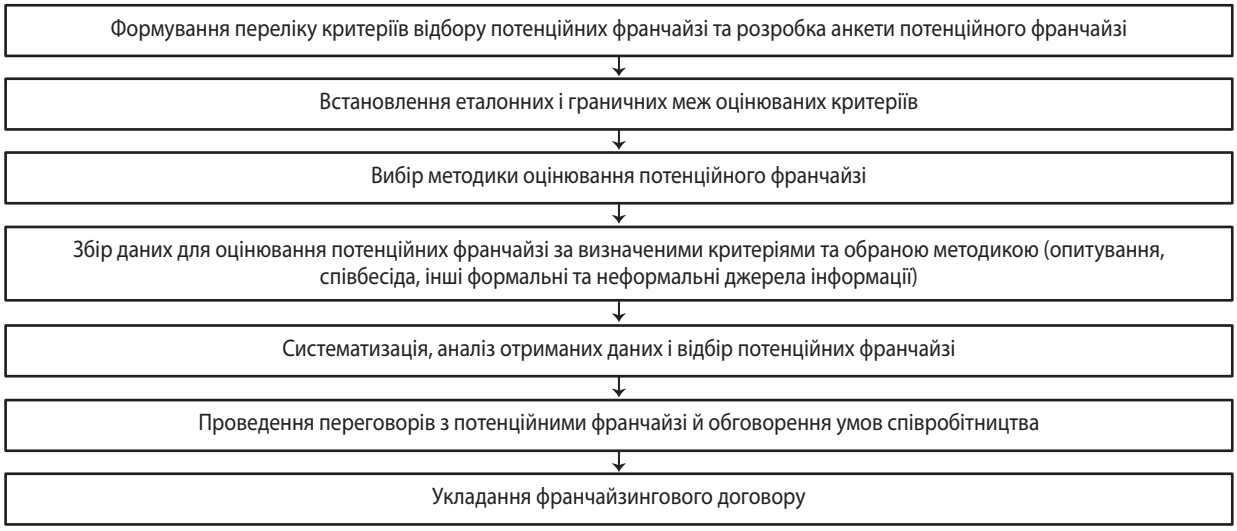

Рис. 2. Послідовність відбору потенційних франчайзі для ФРТМ

Джерело: сформовано автором

Спочатку формується перелік критеріїв відбору потенційних франчайзі та розробляється анкета потенційного франчайзі. Критерії відбору потенційних франчайзі ФРТМ, що запропоновані автором, не є остаточними і залежать від таких факторів:

- вид діяльності франчайзера ФРТМ (товаровиробник, торговий посередник, роздрібний торговець);
- товарна спеціалізація франчайзера ФРТМ;
- вид і тип торговельних об'єктів, що входять до складу ФРТМ;
- тип франшизи;
- стадія розвитку ФРТМ у розрізі життєвого циклу франчайзингу (зародження, становлення, розвиток, стабілізація, занепад);
- стратегія розвитку ФРТМ;
- фінансовий стан франчайзера та ін.

На основі критеріїв, які є визначальними для франчайзера, формується перелік запитань і розробляється анкета потенційного франчайзі.

Встановлення еталонних і граничних меж оцінюваних критеріїв надасть можливість франчайзеру відокремити тих потенційних франчайзі, з якими він хотів би співпрацювати. В подальшому оцінюються ті претенденти, які відповідають основним вимогам франчайзера.

Наступним етапом є вибір методики оцінювання потенційного франчайзі ФРТМ. Для оцінювання потенційних франчайзі можна застосувати будь-який із цих методів: метод рангів, розрахунок рейтингу потенційних франчайзі, метод кваліметричної оцінки та розрахунок для кожного потенційного франчайзі інтегрального показника або провести кластерний аналіз потенційних франчайзі в програмі «Statistica».

На нашу думку, найбільш доцільно застосувати кваліметричну оцінку потенційних франчайзі. Цей метод надає можливість порівняти критерії відбору франчайзі відносно еталону.

Для забезпечення об'єктивного оцінювання потенційних франчайзі необхідно формалізувати критерії їх відбору, тобто подати їх у вигляді масиву цифрових даних. Метод кваліметричної оцінки дозволяє отримати показник оцінювання потенційних франчайзі у вигляді деякої цифрової величини. Показники оцінювання потенційних франчайзі переводять у безрозмірний вигляд, застосовуючи таку формулу:

$$P_i = \frac{p_i - p_i^{бр}}{p_i^{em}{}_i - p_i^{бр}}, \quad (3)$$

де P_i – i-й показник оцінювання потенційних франчайзі в безрозмірному вигляді (відносний показник);

p_i – i-й показник оцінювання потенційних франчайзі в натуральному вигляді (абсолютний показник);

$p_i^{бр}$ – бракувальне (найгірше допустиме) значення i-го показника оцінювання потенційного франчайзі;

p_i^{em} – еталонне (найкраще можливе) значення i-го показника оцінювання потенційного франчайзі.

Інтегральний показник оцінювання потенційних франчайзі розраховується за формулою:

$$Q = \sum_{i=1}^{n} a_i \cdot P_i, \quad (4)$$

де a_i – коефіцієнт вагомості i-го показника;

P_i – відносний показник оцінювання потенційного франчайзі;

n – число оцінюваних показників.

Коефіцієнт вагомості показника визначається експертним або аналітичним (неекспертним) методами.

Таким чином, метод кваліметричної оцінки включає ряд послідовних етапів: формування еталонної множини показників, визначення коефіцієнтів вагомості, еталонних і бракувальних значень показників якості, підбір методик для оцінювання величини кожного показника.

Якщо методика відбору обрана, можна приступати до збору даних для оцінювання потенційних франчайзі за визначеними критеріями. Для збору необхідних даних доцільно скористатися розробленими анкетами, провести Internet- або телефонні опитування, збирати дані з формальних і неформальних джерел інформації.

Зібрана інформація підлягає систематизації та аналізу шляхом обраного методу оцінювання. В результаті формується перелік потенційних франчайзі, з якими доцільне подальше проведення переговорів, обговорення умов співробітництва й укладання франчайзингового договору.

Висновки. Запропоновані методики відбору СЗГ для подальшого розміщення торговельних об'єктів ФРТМ та відбору потенційних франчайзі у торгівлі нададуть можливість франчайзеру приймати обґрунтовані рішення щодо відбору потенційних ринків присутності, мінімізувати затрати часу та зусиль на вибір франчайзі, а отже, й оптимізувати процес розвитку ФРТМ і формування її структури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрощук С. Твердая выгода мягкого франчайзинга / С. Андрощук // Компаньон. – 2002. – № 26 (282). – С. 42–44.

2. Бедринець М. Франчайзинг: світовий досвід і перспективи розвитку в Україні / М. Бедринець // Фінанси України. – 2001. – № 2. – С. 96–103.

3. Килимник І. Проблема відповідальності сторін за договором комерційної концесії (франчайзингу) / І. Килимник // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 10. – С. 115–118.

4. Корольчук О. П. Франчайзинг (теорія, методологія, практика) : монографія / О. П. Корольчук. – К. : КНТЕУ, 2006. – 207 с.

5. Магомедова А. М. Сучасні тенденції розвитку партнерських підприємницьких відносин за франчайзингових умов / А. М. Магомедова // Кримський економічний вісник. – 2012. – Ч. 2, № 1 (01). – С. 36–39.

6. Сидоров Я. Договір комерційної концесії: аналіз зарубіжного досвіду і тенденцій розвитку в Україні / Я. Сидоров // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 1. – С. 151–154.

7. Трушенко О. М. Франчайзинг як спосіб розвитку підприємницької організації : автореф. дис. … канд. екон. наук : 08.00.01 / Трушенко Олена Миколаївна. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.

8. Цират А. В. Руководство по составлению и заключению франчайзинговых договоров: право и практика : учеб.-практ. пособие / А.В. Цират. – К. : Истина, 2010. – 352 с.

9. Голошубова Н. О. Організація торгівлі : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Н. О. Голошубова. – К. : КНТЕУ, 2012. – 680 с.

10. Голошубова Н. О. Структурна перебудова торгівлі споживчими товарами в Україні / Н. О. Голошубова // Товари і ринки. – 2013. – № 1. – С. 16–27.

11. Ряховская Ю. Ю. Проблемы исследования емкости и конкурентной среды рынка услуг [Електронний ресурс] / Ю. Ю. Ряховская // Экономика России: основные направления совершенствования : межвуз. сб. науч. тр. Вып. 6: Корпоративный менеджмент. – Режим доступу : http://www.cfin.ru/bandurin/article/sbrn07/20.shtml

12. Кузьмін О. Є. Рекомендації з оцінювання потенційних франчайзі машинобудівними підприємствами [Електронний ресурс] / О. Є. Кузьмін, І. З. Салата. – Режим доступу : http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2010/20_12/177_Kuz.pdf

13. Спинелли С. Франчайзинг – путь к богатству / С. Спинелли, Р. М. Розенберг, С. Берли ; пер. с англ. – М. : Вильямс, 2007. – 384 с.

REFERENCES

Androshchuk, S. "Tverdaya vygoda myagkogo franchayzinga" [Hard benefits soft franchising]. *Kompanyon*, no. 26 (282) (2002): 42-44.

Bedrynets, M. "Franchaizynh: svitovyi dosvid i perspektyvy rozvytku v Ukraini" [Franchising: world experience and development prospects in Ukraine]. *Finansy Ukrainy*, no. 2 (2001): 96-103.

Holoshubova, N. O. *Orhanizatsiia torhivli* [Trade organization]. Kyiv: KNTEU, 2012.

Holoshubova, N. O. "Strukturna perebudova torhivli spozhyvchymy tovaramy v Ukraini" [Restructuring of trade in consumer goods in Ukraine]. *Tovary i rynky*, no. 1 (2013): 16-27.

Kylymnyk, I. "Problema vidpovidalnosti storin za dohovorom komertsiinoi kontsesii (franchaizynhu)" [The problem of responsibility of the parties under the contract of commercial concession (franchise)]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, no. 10 (2004): 115-118.

Korolchuk, O. P. *Franchaizynh (teoriia, metodolohiia, praktyka)* [Franchising (theory, methodology, practice)]. Kyiv: KNTEU, 2006.

Kuzmin, O. Ye., and Salata, I. Z. "Rekomendatsii z otsiniuvannia potentsiinykh franchaizi mashynobudivnymy pidpryiemstvamy" [Recommendations for evaluating potential franchisees of engineering companies]. http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2010/20_12/177_Kuz.pdf

Mahomedova, A. M. "Suchasni tendentsii rozvytku partnerskykh pidpryiemnytskykh vidnosyn za franchaizynhovykh umov" [Modern trends in the development of partner business relations in franchising conditions]. *Krymskyi ekonomichnyi visnyk* vol. 2, no. 1 (01) (2012): 36-39.

Ryakhovskaya, Yu. Yu. "Problemy issledovaniya emkosti i konkurentnoy sredy rynka uslug" [Problems of research capacity and competitive environment of the market of services]. Ekonomika Rossii: osnovnyye napravleniya sovershenstvovaniya. http://www.cfin.ru/bandurin/article/sbrn07/20.shtml

Sydorov, Ya. "Dohovir komertsiinoi kontsesii: analiz zarubizhnoho dosvidu i tendentsii rozvytku v Ukraini" [The contract of the commercial concession: the analysis of foreign experience and tendencies of development in Ukraine]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, no. 1 (2004): 151-154.

Spinelli, S., Rozenberg, R. M., and Berli, S. *Franchayzing - put k bogatstvu* [Franchising - the way to wealth]. Moscow: Viliams, 2007.

Trushenko, O. M. "Franchaizynh yak sposib rozvytku pidpryiemnytskoi orhanizatsii" [Franchising as a method of development of enterprise organization]. *avtoref. dys. … kand. ekon. nauk : 08.00.01*, 2008.

Tsirat, A. V. *Rukovodstvo po sostavleniyu i zaklyucheniyu franchayzingovykh dogovorov: pravo i praktika* [Guide to drafting and concluding of franchise agreements: law and practice]. Kyiv: Istina, 2010.

УДК 658.52:38.24

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КОРПОРАТИВНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

© 2016 **ГУЦАЛЮК О. М.**

УДК 658.52:38.24

Гуцалюк О. М.

Концептуальні засади забезпечення економічної безпеки корпоративних інтеграційних процесів

Об'єктивне зростання кількості проявів і сили впливів негативних факторів-загроз із боку зовнішнього оточення актуалізує питання забезпечення економічної безпеки національних суб'єктів господарювання. У статті враховано, що поряд з протидією загрозам підприємства прагнуть до розвитку, однією з форм якого є створення корпоративних структур і провадження інтеграційних процесів. Досягнення бажаного рівня економічної безпеки корпоративної структури пропонується забезпечувати шляхом оптимізації співвідношення ресурсів і компетентностей, навичок, умінь чи технологій щодо їх використання в рамках інтегрованого логістичного ланцюга створення вартості. При цьому реалізація інтеграційного процесу виступає саме інструментом досягнення такого оптимального співвіднесення, а рівень економічної безпеки розглядається як один з критеріїв оптимізації. В основу забезпечення економічної безпеки корпоративного інтеграційного процесу покладено систему авторських гіпотез. Кожній з висунутих гіпотез відповідає сукупність концептуальних положень, орієнтованих на практичну реалізацію запропонованих підходів. У рамках означених концептуальних положень представлено зв'язок між стимулами та перевагами інтеграції та базисом забезпечення їх безпеки, досліджено відмінності між безпекою функціонування та безпекою розвитку, обґрунтовано використання методології логістики для узгодження інтересів учасників корпоративної структури, доведено доречність застосування ресурсного підходу для управління інтеграцією та безпекою розвитку. Графічне відображення причинно-наслідкових зв'язків між означеними концептуальними положеннями дозволило формалізувати предметну сферу дослідження безпеки корпоративної інтеграції.

Ключові слова: *корпоративна структура, економічна безпека, інтеграційний процес, безпека розвитку, ресурс безпеки, корпоративна логістика.*

Рис.: *3.* ***Табл.:*** *1.* ***Бібл.:*** *18.*

Гуцалюк Олексій Миколайович *– кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів, менеджменту та адміністрування, Кіровоградський інститут розвитку людини Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (вул. Покровська, 73, Кропивницький, 25006, Україна)*

E-mail: *alex-d.88@mail.ru*

УДК 658.52:38.24

Гуцалюк А. Н. Концептуальные основы обеспечения экономической безопасности корпоративных интеграционных процессов

Объективный рост количества проявлений и силы влияния негативных факторов-угроз со стороны окружения актуализирует вопрос обеспечения экономической безопасности национальных субъектов хозяйствования. В статье учтено, что совместно с противодействием угрозам предприятия стремятся к развитию, одной из форм которого является создание корпоративных структур и осуществление интеграционных процессов. Достижение желательного уровня экономической безопасности корпоративной структуры предлагается обеспечивать путем оптимизации соотношения ресурсов и компетентностей, умений и технологий их использования в рамках интегрированной логистической цепи создания стоимости. При этом именно реализация интеграционного процесса выступает инструментом достижения такого оптимального соотнесения, а уровень экономической безопасности рассматривается как один из критериев оптимизации. В основу обеспечения экономической безопасности корпоративного интеграционного процесса положена система авторских гипотез. Каждой из выдвинутых гипотез соответствует совокупность концептуальных положений, ориентированных на практическую реализацию предложенных подходов. В рамках этих концептуальных положений: представлена связь между стимулами и преимуществами интеграции и базисом обеспечения их безопасности, исследованы отличия между безопасностью функционирования и безопасностью развития, обосновано использование методологии логистики для согласования интересов участников корпоративной структуры, доказана уместность применения ресурсного подхода для управления интеграцией и безопасностью развития. Графическое отображение причинно-следственных связей между предложенными концептуальными положениями позво-

UDC 658.52:38.24

Gutsaliuk O. M. The Conceptual Framework for Ensuring Economic Safety of Corporate Integration Processes

The objective growth of the number of displays and influence of negative factors of threats from the environment actualizes the issue of ensuring economic safety of national economic entities. The article notes that simultaneously with counteracting threats enterprises are working for development, one form of which is the establishment of corporate structures and implementation of integration processes. It is proposed to ensure achieving the desired level of the corporate structure economic safety through optimizing the correlation of resources and competencies, skills and technologies for their use within the integrated logistics value chain. In this case it is the implementation of the integration process that serves as an instrument for achieving this optimal correlation, and the level of economic safety is considered as one of the optimization criteria. The system of authors' hypotheses is taken as the basis for ensuring economic safety of the corporate integration process. Each of the hypotheses corresponds to a set of conceptual principles aimed at practical implementation of the proposed approaches. Within these conceptual principles the relationship between incentives and benefits of integration and the basis for ensuring their safety is presented, the differences between safety of functioning and safety of development are studied, the use of the methodology of logistics to harmonize the interests of participants of the corporate structure is justified, the relevance of applying the resource approach to manage the integration and development safety is proved. The graphical representation of causal relationships between the proposed conceptual principles allowed formalizing the subject area of studying corporate integration safety.

Keywords: *corporate structure, economic safety, integration process development safety, resource safety, corporate logistics.*

Fig.: *3.* ***Tabl.:*** *1.* ***Bibl.:*** *18.*

лило формализовать предметную область исследования безопасности корпоративной интеграции.

Ключевые слова: *корпоративная структура, экономическая безопасность, интеграционный процесс, безопасность развития, ресурс безопасности, корпоративная логистика.*

Рис.: *3.* ***Табл.:*** *1.* ***Библ.:*** *18.*

Гуцалюк Алексей Николаевич *– кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой финансов, менеджмента и администрирования, Кировоградский институт развития человека Открытого международного университета развития человека «Украина» (ул. Покровская, 73, Кропивницкий, 25006, Украина)*

E-mail: *alex-d.88@mail.ru*

Gutsaliuk Oleksii M. *– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Finance, Management and Administration, Kirovograd Institute of Human Development of the Open International University of Human Development «Ukraine» (73 Pokrovska Str., Kropyvnytskyi, 25006, Ukraine)*

E-mail: *alex-d.88@mail.ru*

Вступ. Збільшення динамічності та непередбачуваності зовнішнього середовища, зростання вимог споживачів до пропонованої ринком цінності, ускладнення умов ведення конкурентної боротьби та цілий ряд подібних тенденцій потребують від суб'єктів господарювання пошуку нових підходів до забезпечення стабільності свого функціонування чи розвитку. Це можливо при максимально досяжному одночасному врахуванні менеджментом таких суб'єктів, принципів і переваг нових управлінських концепцій (зрозуміло, з урахуванням галузевої приналежності підприємств та специфіки їх діяльності). Як правило, функціонування та розвиток підприємств стикаються з численною кількістю негативних викликів із боку середовища. Відповідно, й використання нових управлінських інструментів можливо лише за умови успішної протидії будь-яким загрозам саме за їх допомогою. Отже, й дослідження питань забезпечення й підтримки економічної безпеки суб'єктів господарювання залишається доволі необхідним та актуальним.

Постановка проблеми й аналіз останніх досліджень. Розглядаючи питання підтримки економічної безпеки підприємств, слід враховувати поширення інтеграційних процесів і кооперaційних відносин підприємств. Дійсно, корпоративна інтеграція вже давно перетворилася у певний тренд розвитку світової та національної економічної системи. Підтвердженням тому є розробки таких авторів, як Ю. П. Аніскін [1], В. М. Бурков [6], М. І. Гераськін [7], В. М. Горбатов [8], Ю. О. Мічурінка [15], О. Є. Попов [16], В. В. Боковець [5]. У той же час у більшості випадків дослідниками приділяється увага перебігу процесів корпоративної інтеграції [8; 15], організації корпоративних відносин [6; 7], дослідженню конкурентоспроможності [8] чи розвитку корпоративних структур [1; 5] та безпосередньо корпоративному управлінню [1; 16].

Питання підтримки економічної безпеки корпоративних структур, як правило, розглядаються в рамках дослідження ризиків, що супроводжують угоди зі злиття чи поглинання корпоративних підприємств (докладно розглянуто у працях А. А. Бегаєвої [3] та Д. Депамфіліса [10]). Зрозуміло, що такі дослідження зачіпають лише один із багатьох аспектів забезпечення економічної безпеки корпоративних інтеграційних процесів. Наявні ж розробки у сфері економічної безпеки переважно стосуються рівня функціонування окремих підприємств (так, як це зроблено у працях М. В. Куркіна [14] та Г. О. Гончарова [9]) або держави в цілому (показовою тут є робота Г. В. Козаченко [12], де визначено зв'язки між загрозами макро-, мезо- та мікрорівнів). Отже, й питання забезпечення економічної безпеки корпоративного розвитку набувають все більшої актуальності.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічного базису організації управління та формування системи концептуальних положень забезпечення економічної безпеки корпоративних інтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації поставленої мети сформулюємо систему гіпотез, які враховуватимуть одночасну наявність у національній економічній системі тенденцій поширення корпоративної інтеграції і прагнень суб'єктів господарювання підтримувати певний рівень економічної безпеки. Сукупність таких гіпотез ({*Г*}), у свою чергу, утворить предметну область дослідження. Таку предметну область наведено на рис. 1. Особливістю цієї схеми є те, що вона не лише обґрунтовує систему гіпотез, а й визначає концептуальне підґрунтя щодо забезпечення економічної безпеки корпоративних інтеграційних процесів. Саме зв'язки між поданими на рис. 1 концептами визначають ту чи іншу гіпотезу. Далі наведемо їх більш докладну характеристику та визначимо взаємозв'язок з концептуальними положеннями ({*КП*}) щодо організації підтримки економічної безпеки інтеграційних процесів (ці положення визначаються в рамках визначених гіпотез).

Перша гіпотеза. Процеси корпоративної інтеграції не лише надають переваги у конкурентній боротьбі, а й збільшують можливості для підтримки бажаного рівня економічної безпеки для всіх учасників інтеграційного процесу за одночасного розширення кількості видів загроз і зростання сили їх кумулятивного впливу. Прийняття цієї гіпотези дозволяє сформулювати ряд положень щодо забезпечення економічної безпеки корпоративних інтеграційних процесів.

Концептуальне положення 1. З огляду на значний перелік мотивів і стимулів для початку інтеграційної взаємодії підприємств, а також враховуючи численність форм і видів утворення корпоративних структур, слід узгоджувати зміст поняття «корпоративний інтеграційний процес» з особливостями та параметрами життєдіяльності конкретних суб'єктів господарювання.

Прийняття управлінських рішень значною мірою залежить від досвіду та уподобань осіб, які їх приймають. Обране такою особою розуміння змісту поняття «корпора-

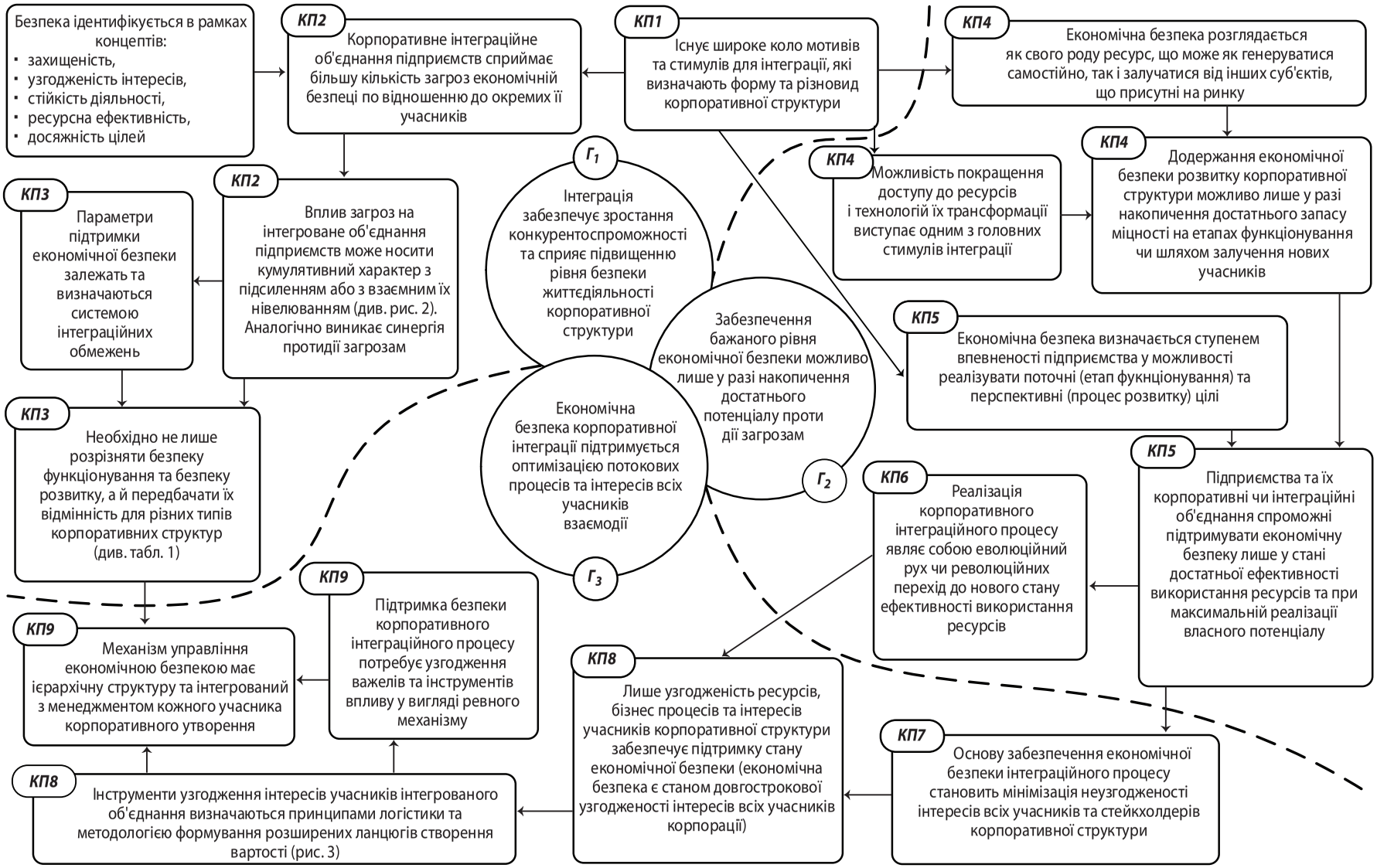

Рис. 1. Логіка забезпечення економічної безпеки корпоративних інтеграційних процесів

тивний інтеграційний процес» врешті-решт впливає на особливі вимоги до його ідентифікації, планування та реалізації. В економічній літературі [1; 3; 5; 8; 10] виділяють переважно такі підходи до утворення корпоративних структур: на основі майнових відносин чи розподілу прав власності (різного роду холдингові об'єднання, концерни, консорціуми чи промислові групи), на основі концентрації контролю над ресурсами (інтеграція навколо збутових компаній чи власників складних для відтворення ресурсів у вигляді картелю чи синдикату), на основі добровільного прийняття ряду інституційних обмежень (концерни, стратегічні альянси, мережні структури тощо). Зрозуміло, що це лише одна з багатьох класифікаційних ознак. При цьому існує цілий ряд стимулів чи передумов для формування корпоративної структури того чи іншого типу. Такі стимули можуть лежати у ринковій (збільшення ринкової влади чи покращення положення на ринку), технологічній (досягнення компліментарності виробництва чи ефекту масштабу), агентській (покращення параметрів корпоративного контролю чи статусу керівництва суб'єктів інтеграції), інформаційній (обмін знаннями) та інших площинах.

Отже, особа, яка приймає рішення, орієнтуючись на об'єктивно існуючі передумови для виникнення корпоративної структури, приймає рішення для старту інтеграційного процесу. Під час такої інтеграції або виникає нове корпоративне утворення, або змінюється архітектоніка вже наявного утворення. В останньому випадку можливим є як перегляд складу учасників корпоративної структури чи параметрів розподілу прав власності й корпоративного контролю, так і трансформація ключових настанов взаємодії учасників корпоративної інтеграції. Відповідно, під корпоративним інтеграційним процесом пропонується розуміти всю послідовність дій і чергування практик діяльності, які забезпечують досягнення результату інтеграції.

Концептуальне положення 2. В умовах корпоративного інтеграційного об'єднання підприємств відбувається розширення переліку та ступеня прояву загроз економічній безпеці за рахунок їх кумулятивної дії або за рахунок синергії засобів протидії загрозам з боку учасників корпоративної структури.

Існує широке коло підходів до розуміння економічної безпеки підприємства. Як видно з рис. 1, в основу визначення економічної безпеки підприємства можуть бути покладені такі концепти, як «наявність ресурсів», «захищеність», «узгодженість інтересів», «стійкість» тощо (наявність цих концептів підтверджується, зокрема, розробками [2; 6; 9; 11]). Зрозуміло, що в рамках кожного з концептів можна передбачити виділення різних видів економічної безпеки, розподілених за широким переліком класифікаційних ознак (наприклад, ознаки типу загроз, ступеня впливу чи масштабу загроз). В рамках наявної класифікації видів економічної безпеки доволі поширеним є її розподіл на зовнішню (забезпечується контрагентами підприємства) та внутрішню (підтримується в рамках складових внутрішнього середовища підприємства). В умовах інтеграційного об'єднання підприємств додається ще один проміжний рівень загроз, який пропонується визначити як «інтеграційні фактори загрози». Це такі загрози, які не притаманні для жодного з учасників корпоративної структури або вплив яких значно підсилюється саме при об'єднанні підприємств (такий тип загроз пропонуємо ідентифікувати як «кумулятивні загрози»). Схематичне зображення дії таких загроз наведено на рис. 2.

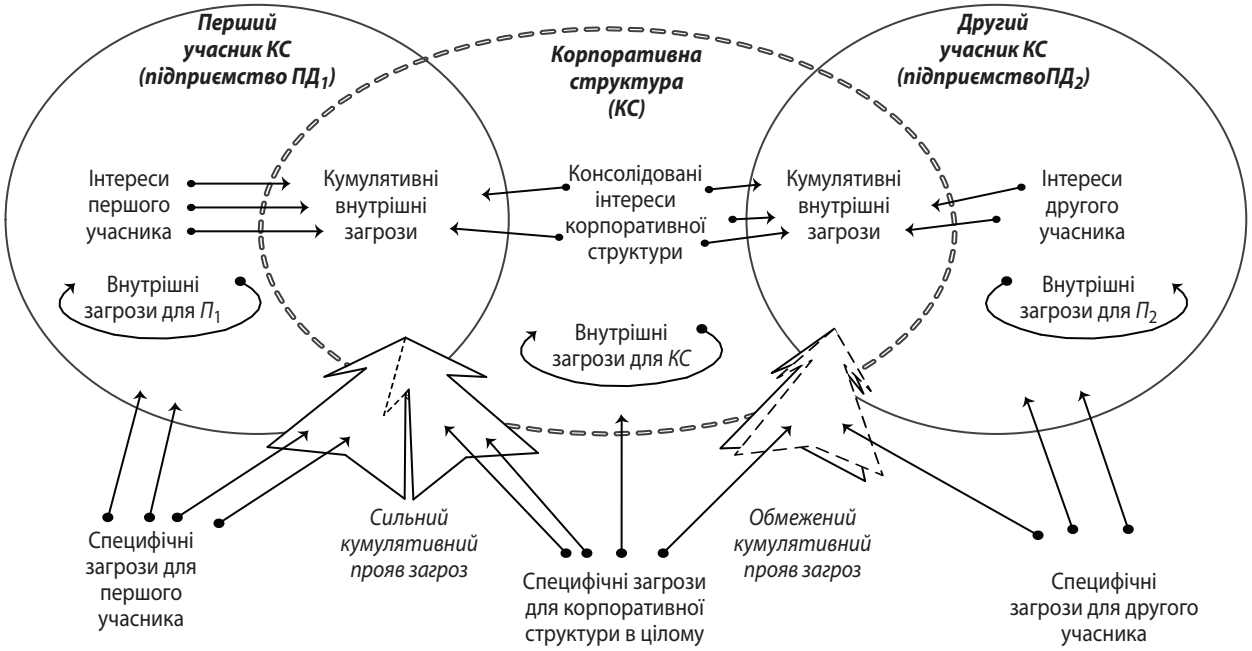

Рис. 2. Особливості прояву загроз економічній безпеці в рамках корпоративної структури чи інтеграційного об'єднання підприємств

Як видно з рис. 2, специфічні саме для інтеграційного об'єднання загрози виникають в місцях координації бізнес-процесів окремих учасників корпоративної структури (в момент узгодження входів одного бізнес-процесу з виходами іншого). Окрім того, ряд специфічних загроз виникає саме під час реалізації інтеграційного процесу, а по завершенні інтеграційних перетворень їх прояв нівелюється (такі загрози пропонуємо ідентифікувати як «загрози інтеграційному розвитку»).

Концептуальне положення 3. Обраний варіант реалізації корпоративного інтеграційного процесу визначає параметри забезпечення економічної безпеки функціонування та розвитку корпоративної структури (при обов'язковому врахуванні відмінностей між підтримкою безпеки функціонування та забезпеченням безпеки розвитку). Отже, й економічну безпеку життєдіяльності корпоративної структури слід розглядати у тісному взаємозв'язку зі стимулами, формами, видами та підходами до проходження циклу інтеграції.

В умовах корпоративної інтеграції відбувається розширення змісту поняття економічної безпеки в напрямку його співвіднесення з параметрами взаємодії учасників корпоративної структури та особливостями її утворення. Основу для такого співвіднесення становить наведене у табл. 1 авторське відображення особливостей такого узгодженого розгляду корпоративної інтеграції та економічної безпеки. Окрім того, ряд авторів [4; 14] розглядають економічну безпеку як спроможність суб'єкта господарювання реалізовувати свою місію та досягати цілі життєдіяльності. З огляду на те, що система цілей може змінюватися еволюційним чи революційним шляхом, доречним буде розподіляти економічну безпеку корпоративної структури, безпеку функціонування та безпеку розвитку, як це подано у табл. 1.

Друга гіпотеза. Забезпечення бажаного рівня економічної безпеки, як функціонування, так і розвитку корпоративних інтеграційних процесів, можливо лише у разі акумулювання достатнього потенціалу протидії факторам-загрозам.

Концептуальне положення 4. Додержання бажаного рівня економічної безпеки розвитку корпоративної структури можливо лише у разі накопичення достатнього запасу міцності на етапах функціонування чи шляхом залучення нових учасників і їх систем діяльності в процесі інтеграційних перетворень.

Одним із головних стимулів для здійснення інтеграційної взаємодії, як видно з табл. 1, є об'єднання ресурсів. З такої точки зору вельми цікавим є дослідження Д. В. Бєлкіна [4], який розглядає економічну безпеку підприємства як певного роду ресурс. На думку цього автора, «ресурс економічної безпеки» може генеруватися підприємством

Таблиця 1

Співвіднесення загроз економічній безпеці корпоративної структури з мотивами старту інтеграційного процесу
(фрагмент)

Група мотивів	Тип інтегрованого об'єднання	Специфіка та характер прояву факторів-загроз	
		Процеси функціонування	Процес розвитку
1	2	3	4
Ринкові переваги (покращення положення на ринку чи вихід на нові ринки)	Окреме підприємство без інтеграційної взаємодії	Зміна умови платежів, банкрутство споживача, змова конкурентів, зміна лояльності	Брак коштів для виходу на нові ринки чи для підтримки нової маркетингової стратегії
	Жорсткий інтегрований холдинг	До загроз окремого підприємства додаються погрози зростання масштабу виробництва	Кількість учасників не відповідає потенційній ємності ринку. Вади консолідації
	Конгломератне об'єднання на основі майнових відносин	Відсутність взаємної підтримки учасників конгломерату. Ризики взаємодії	Зміна складу учасників не приводить до покращення положення на ринку
	М'яке інтеграційне об'єднання зі спільними цілями	Опортуністична поведінка в рамках угод про взаємодію. Складність узгодження цілей	Невідповідність нових угод про взаємодію запитам ринку. Невірний вибір учасників
Технологічні переваги (економія за рахунок масштабу та інвестицій)	Окреме підприємство без інтеграційної взаємодії	Ризики при узгодженні технологічного процесу з партнерами чи постачальниками	Ризики при зміні правил роботи з постачальниками чи фінансуванні інновацій
	Жорсткий інтегрований холдинг	Втрата гнучкості виробничого процесу. Зростання логістичних ризиків	Складність залучення нових учасників. Зростання витрат на технологічне оновлення
	Конгломератне об'єднання на основі майнових відносин	Слабка узгодженість бізнес-процесів учасників. Відсутність переваг при конкуренції	Невірний вибір напряму фінансування розвитку. Ризики старту нових видів діяльності
	М'яке інтеграційне об'єднання зі спільними цілями	Ризики невідповідності характеристик та параметрів систем діяльності учасників	Складності для консолідації ресурсів на програму розвитку. Невірний вибір атрактора

Закінчення табл. 1

1	2	3	4
Інформаційні переваги (активізація обміну інформацією та знанням)	Окреме підприємство без інтеграційної взаємодії	Обмеженість доступу та висока вартість інформації. Атаки на інформаційні системи	Невірна конфігурація нових сховищ даних. Обмеженість фінансування бажаних змін
	Жорсткий інтегрований холдинг	Зростання витрат на захист інформації. Вади в організації доступу до знань	Невідповідності між інформаційним та оновленими логістичними потоками
	Конгломератне об'єднання на основі майнових відносин	Збільшення кількості користувачів інформації призводить до її асиметрії	Вади у визначенні регламенту доступу до інформацій і знань для нових учасників
	М'яке інтеграційне об'єднання зі спільними цілями	Витік конференційної інформації. Порушення вимог доступу до спільних знань	Залучення учасників із меншим ступенем захисту інформації чи відсутнім знанням

самостійно, а може придбатися у сторонніх організацій. Основу такого підходу становлять прийняті тлумачення категорії ресурс як «кількісної міри можливості виконання будь-якої діяльності» (неможливість ведення діяльності як фактор-загроза) та як «умови отримання бажаного результату» (отримати бажаний результат можна за рахунок певних перетворень, які супроводжуватимуть інтеграційні процеси).

Отже, будемо вважати, що такий ресурс економічної безпеки може розглядатися як один із факторів прийняття рішення про інтеграцію чи дезінтеграцію. Відповідно, пропонуємо означені у табл. 1 фактори вважати пріоритетними чи базовими факторами (передумовами) старту інтеграційних процесів. У той же час до них додаватимуться додаткові чи компліментарні фактори старту інтеграції. Отже, «ресурс економічної безпеки» виступатиме одним із таких факторів.

Концептуальне положення 5. Одними з головних передумов забезпечення економічної безпеки корпоративної структури виступають рівень наявного потенціалу й ефективність її діяльності в поточній конфігурації учасників, наявних у них ресурсів та технологій обробки акумульованих ресурсів.

Визначення безпеки як особливого роду ресурсу тісно перетинається з розробками С. О. Арефьєва [2] щодо представлення економічної безпеки як «стану ефективного використання підприємством своїх ресурсів і можливостей». За таких умов здійснення трансформаційних процесів (такі процеси супроводжують як інтеграційні перетворення, так і безпосередньо акти розвитку) має приводити до покращення поточного «стану ефективного використання ресурсів». В іншому випадку можна стверджувати про економічно небезпечний розвиток чи про зростання загроз безпеці корпоративного утворення. Тож передбачимо наявність в основі управління перебігом корпоративного інтеграційного процесу так званого ресурсно-компетентністного підходу до менеджменту. Безпека розвитку у такому випадку забезпечуватиметься шляхом оптимізації співвідношення ресурсів і компетентностей, навичок, умінь чи технологій щодо їх використання в рамках інтегрованого логістичного ланцюга створення вартості. При цьому реалізація інтеграційного процесу виступає саме інструментом досягнення такого оптимального співвіднесення, а рівень економічної безпеки розглядається як один із критеріїв оптимізації.

Концептуальне положення 6. Реалізація корпоративного інтеграційного процесу поміж іншим являє собою перехід до нового стану ефективності використання ресурсів шляхом еволюційного (трансформація наявних у рамках корпоративного об'єднання інституціональних норм та інтеграційних угод) чи революційного (зміна архітектоніки корпоративного об'єднання) розвитку.

Згідно з поданою на рис. 2 схеми корпоративна структура стикається зі значною кількістю факторів-загроз, які переважно формуються в зовнішньому оточенні та здійснюють кумулятивний вплив на параметри її життєдіяльності. Тут заначимо, що не можна охарактеризувати стан підприємства як «економічно безпечний» у разі значної кількості негативних впливів і загроз із боку середовища. Водночас, якщо бізнес-процеси підприємства узгоджені з такими впливами та наявний ресурс економічної безпеки, можна стверджувати про достатню захищеність підприємства. Отже, забезпеченість економічної безпеки корпоративної структури виникає лише у разі досягнення відповідності між наявним потенціалом корпоративного підприємства, умовами оточення та умовами інституціоналізації параметрів взаємодії учасників інтеграційної взаємодії.

Третя гіпотеза. Прийняття ресурсного підходу як головного мотиву старту інтеграційної взаємодії та основи управління рівнем економічної безпеки корпоративної структури вимагає раціональної організації її бізнес-процесів і їх орієнтації на забезпечення максимальної узгодженості інтересів усіх стейкхолдерів.

Концептуальне положення 7. Основу забезпечення економічної безпеки інтеграційного процесу становить мінімізація неузгодженості інтересів усіх учасників і стейкхолдерів корпоративної структури (як наявних, так і потенційно можливих після завершення інтеграційно-дезінтеграційного циклу).

Доволі часто економічна безпека дослідниками вивчається з точки зору спроможності чи наявності перешкод для досягнення підприємством певної системи цілей, а та-

кож з точки зору рівня захищеності економічних інтересів підприємства перед зовнішніми впливами. Тут слід враховувати, що в умовах корпоративної структури існує ціла система інтересів її учасників, від рівня оптимальності якої залежить і кількість негативних факторів-загроз. Більш того, під час реалізації інтеграційного процесу відбувається перегляд таких інтересів, та проходить тимчасова втрата узгодженості між ними. Така ситуація є додатковою загрозою саме для безпеки розвитку. У цьому контексті вельми цінним є дослідження Л. С. Шульженко [18], яка пропонує розглядати наявні протиріччя між учасниками стратегічного альянсу як загрози його економічній безпеці. Отже, щодо мети дослідження передбачимо, що корпоративний конфлікт будь-якого типу можна навести як один чи сукупність факторів-загроз.

Концептуальне положення 8. Підґрунтя для узгодження інтересів учасників корпоративної структури мають складати концепція корпоративної логістики та методологія формування розширених ланцюгів створення вартості. Відповідно, оскільки узгодженість інтересів забезпечує підтримку стану економічної безпеки, то й економічну безпеку треба визначати як стан довгострокової узгодженості інтересів усіх учасників інтеграційного об'єднання.

Як вірно зазначає Г. В. Єфімова [11, с. 11], забезпечити економічну безпеку корпоративної структури можливо лише у разі створення сприятливих умов для її функціонування, а у випадку цього дослідження – ще й для розвиту. На думку автора, сприятливість умов функціонування досягається у разі забезпечення відповідності між наявними ресурсами та бізнес-процесами щодо їх перетворення. Сприйнятливість умов розвитку, в свою чергу, передбачає забезпечення відповідності поточних та наступних умов залучення ресурсів до бізнес-процесів корпоративного підприємства. Цілком слушним є також твердження Л. С. Шульженко [18, с. 362] щодо необхідності досліджувати економічну безпеку корпоративного утворення з урахуванням особливостей взаємодії його учасників і стейкхолдерів. Таким чином, актуалізується питання пошуку інструменту оптимізації такої взаємодії бізнес-процесів окремих учасників корпоративної структури.

Саме тому пропонуємо використовувати концепцію реконфігурування ланцюгів постачань [17] та корпоративну логістику [13] не лише як інструмент забезпечення узгодженості бізнес-процесів корпоративного утворення, а і як інструмент забезпечення економічної безпеки корпоративного інтеграційного процесу. За такого підходу інструментарій логістики забезпечує сприйнятливість умов розвитку корпоративної структури й оптимізує вимоги до перебігу інтеграційного процесу. Графічне відображення досягнення такої сприйнятливості умов розвитку за допомогою інструментів корпоративної логістики наведено на рис. 3.

Зазначимо, що однією з перших робіт щодо визначення саме факторів-загроз для логістичної системи підприємства були розробки М. В. Куркіна [14, с. 232–246]. Інші автори оперували поняттям логістичного ризику, а отже, обмежували кількість факторів впливу. Подана на рис. 3 схема в цілому оперується на підхід М. В. Куркіна. Водночас у ній враховано не лише ризики в рамках бізнес-процесів одного підприємства. Ця схема, по-перше, передбачає їх кумулятивний вплив (це відповідає задекларованому на рис. 2 підходу). По-друге, на рис. 3 визначено умови для забезпечення економічної безпеки інтеграційного процесу шляхом використання інструментарію корпоративної логістики.

Концептуальне положення 9. Підтримка економічної безпеки корпоративного інтеграційного процесу потребує використання значної кількості важелів та інструментів впливу, які разом із інституціональним забезпеченням взаємодії утворюють відповідний управлінський механізм, який має ієрархічну структуру й інтегрований з менеджментом кожного учасника корпоративного утворення.

Пропозиція використання корпоративної логістики як інструменту оптимізації використання ресурсного потенціалу корпоративної структури та його узгодження з бізнес-процесами її учасників орієнтується лише на сприяння досягненню встановлених цілей. Ця пропозиція відповідає представленню змісту економічної безпеки

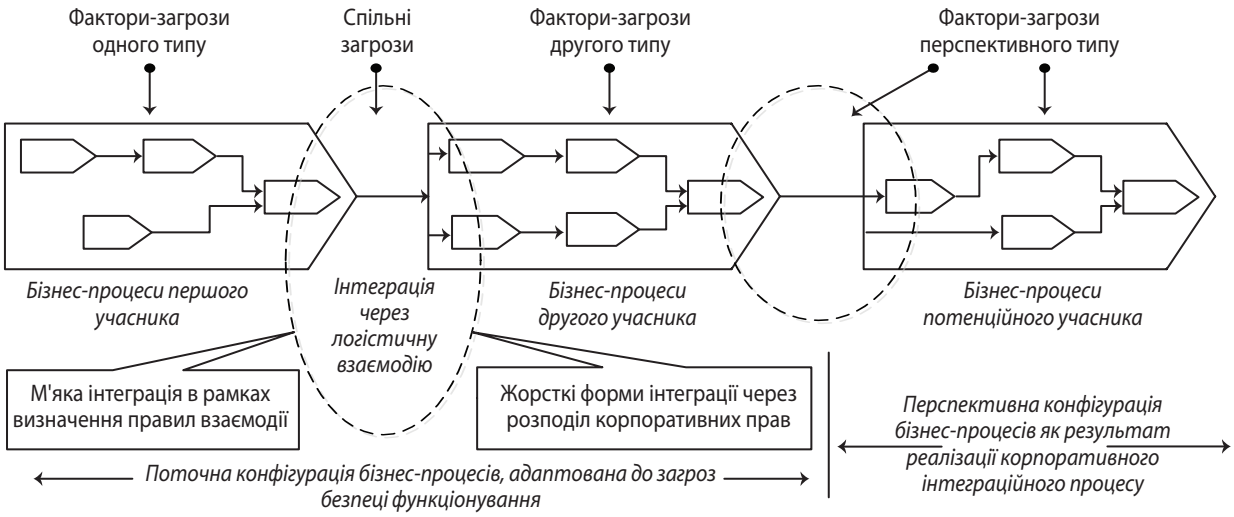

Рис. 3. Потокове представлення економічної безпеки інтеграційного процесу

в рамках концептів «узгодженість інтересів» та «можливість досягнення цілей». В свою чергу, такі концепти, як «захищеність» і «стійкість життєдіяльності» вимагають одночасного використання й «традиційних» методів управління економічною безпекою. Зрозуміло, що такі методи мають використовуватися в рамках всіх поданих на рис. 2 напрямів прояву факторів-загроз. Більш того, при створенні інструментарію забезпечення економічної безпеки слід враховувати складну архітектоніку корпоративної структури.

Висновки. В статті сформульовано ряд гіпотез щодо забезпечення економічної безпеки функціонування та розвитку корпоративних структур. При цьому розглянуто варіант розвитку, заснований на інтеграційних циклах і зміні параметрів інституціоналізації взаємодії учасників корпоративної структури. Детальний розгляд означених гіпотез дозволив визначити причинно-наслідкові зв'язки між концептуальними положеннями щодо підтримки рівня економічної безпеки корпоративних інтеграційних процесів.

Доведення висунутих гіпотез створює підґрунтя для досягнення бажаного рівня економічної безпеки корпоративної структури шляхом оптимізації співвідношення ресурсів і компетентностей, навичок, умінь чи технологій щодо їх використання в рамках інтегрованого логістичного ланцюга створення вартості. При цьому реалізація інтеграційного процесу виступає саме інструментом досягнення такого оптимального співвіднесення, а рівень економічної безпеки розглядається як один із критеріїв оптимізації. У той же час актуалізується розробка аналітичного інструментарію та системи показників оцінки рівня економічної безпеки корпоративних процесів, орієнтованих на ресурсно-процесне розуміння корпоративної безпеки. Саме визначення переліку таких показників й інструментів їх кількісного оцінювання і постає перспективами подальших розробок автора. Отримання означеного інструментарію одночасно дозволить провести емпіричну оцінку запропонованих гіпотез та, у разі їх доведення, трансформувати розроблені концептуальні положення у практичну площину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анискин Ю. П. Корпоративное управление инновационным развитием / Под ред. Ю. П. Анискина. – М. : Омега-Л, 2007. – 411 с.

2. Арефьев С. О. Определение категории «экономическая безопасность предприятия» / С. О. Арефьев // Бизнес Информ. – 2009. – № 3. – С. 82–85.

3. Бегаева А. А. Корпоративные слияния и поглощения. Проблемы и перспективы правового регулирования : монография / А. А. Бегаева. – М. : Инфотропик Медиа, 2010. – 256 с.

4. Белкин Д. В. Основные подходы к исследованию экономической безопасности предприятий / Д. В. Белкин // Вестник Тольяттинского государственного университета. – 2011. – № 4. – С. 183–186.

5. Боковець В. В. Теоретико-методичні засади управління корпораціями : монографія / В. В. Боковець – Київ : Кондор, 2016. – 206 с.

6. Бурков В. Н. Механизмы согласования корпоративных интересов / В. Н. Бурков, В. В. Дорохин, В. Г. Балашов. – М. : ИПУ РАН, 2002. – 73 с.

7. Гераськин М. И. Согласование экономических интересов в корпоративных структурах / М. И. Гераськин. – М. : ИПУ РАН, 2005. – 293 с.

8. Горбатов В. М. Конкурентоспособность и циклы развития интегрированных структур бизнеса : монография / В. М. Горбатов. – Харьков : ИД "ИНЖЭК", 2006. – 592 с.

9. Гончаров Г. О. Теоретичні та практичні основи вдосконалення системи економічної безпеки малого підприємництва в Україні : монографія / Г. О. Гончаров. – Полтава : Техсервіс, 2014. – 332 с.

10. Депамфилис Д. Слияния, поглощения и другие способы реструктуризации компании / Д. Депамфилис. – М. : Олимп-Бизнес, 2007. – 960 с.

11. Єфімова Г. В. Визначення категорій «економічна безпека підприємства» і «безпечний розвиток підприємства» / Г. В. Єфімова, С. М. Марущак // Бізнес Інформ. – 2013. – № 11. – С. 8–13.

12. Козаченко Г. В. Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія / Ред. Г. В. Козаченко. – Луганськ : Промдрук, 2014. – 337 с.

13. Корпоративная логистика. 300 ответов на вопросы профессионалов / Под. ред. В. И. Сергеева. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 976 с.

14. Куркин Н. В. Управление экономической безопасностью развития предприятия : монография / Н. В. Куркин. – Днепропетровск : АРТ-ПРЕСС, 2004. – 452 с.

15. Мичурина О. Ю. Теория и практика интеграционных процессов в промышленности : монография / О. Ю. Мичурина. – М. : ИНФРА-М, 2012. – 287 с.

16. Попов О. Є. Розподіл і реалізація корпоративного контролю при формуванні капіталу акціонерного товариства : монографія / О. Є. Попов, А. М. Котов, Т. Г. Зайцева. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2009. – 320 с.

17. Шапиро Дж. Моделирование цепи поставок / Под ред. В. С. Лукинского ; пер. с англ. – СПб. : Питер, 2006. – 720 с.

18. Шульженко Л. С. Економічна безпека стратегічного альянсу в контексті теорій взаємодії / Л. С. Шульженко // Бізнес Інформ. – 2013. – № 8. – С. 361–366.

REFERENCES

Aniskin, Yu. P. *Korporativnoye upravleniye innovatsionnym razvitiyem* [Corporate governance and innovative development]. Moscow: Omega-L, 2007.

Arefev, S. O. "Opredeleniye kategorii «ekonomicheskaya bezopasnost predpriyatiya»" [The definition of the category «enterprise economic security»]. *Biznes Inform*, no. 3 (2009): 82-85.

Begayeva, A. A. *Korporativnyye sliyaniya i pogloshcheniya. Problemy i perspektivy pravovogo regulirovaniya* [Corporate mergers and acquisitions. Problems and perspectives of legal regulation]. Moscow: Infotropik Media, 2010.

Belkin, D. V. "Osnovnyye podkhody k issledovaniyu ekonomicheskoy bezopasnosti predpriyatiy" [The main approaches to the study of economic security of enterprises]. *Vestnik Tolyattinskogo gosudarstvennogo universiteta*, no. 4 (2011): 183-186.

Bokovets, V. V. *Teoretyko-metodychni zasady upravlinnia korporatsiiamy* [Theoretical and methodological foundations of corporate governance]. Kyiv: Kondor, 2016.

Burkov, V. N., Dorokhin, V. V., and Balashov, V. G. *Mekhanizmy soglasovaniya korporativnykh interesov*Moscow: IPU RAN, 2002.

Depamfilis, D. *Sliyaniya, pogloshcheniya i drugiye sposoby restrukturizatsii kompanii* [Mergers, acquisitions, and other restructuring of the company]. Moscow: Olimp-Biznes, 2007.

Gorbatov, V. M. *Konkurentosposobnost i tsikly razvitiya integrirovannykh struktur biznesa* [Competitiveness and development cycles of integrated business structures]. Kharkiv: INZhEK, 2006.

Geraskin, M. I. *Soglasovaniye ekonomicheskikh interesov v korporativnykh strukturakh* [The harmonization of economic interests in corporate structures]. Moscow: IPU RAN, 2005.

Honcharov, H. O. *Teoretychni ta praktychni osnovy vdoskonalennia systemy ekonomichnoi bezpeky maloho pidpryiemnytstva v Ukraini* [Theoretical and practical bases of improvement of the system of economic security of small business in Ukraine]. Poltava: Tekhservis, 2014.

Kozachenko, H. V. *Systema ekonomichnoi bezpeky: derzhava, rehion, pidpryiemstvo* [System of economic security: state, region, enterprise]. Luhansk: Promdruk, 2014.

Korporativnaya logistika. 300 otvetov na voprosy professionalov [Corporate logistics. 300 answers to questions of professionals]. Moscow: INFRA-M, 2005.

Kurkin, N. V. *Upravleniye ekonomicheskoy bezopasnostyu razvitiya predpriyatiya* [Economic security management of enterprise development]. Dnepropetrovsk: ART-PRESS, 2004.

Michurina, O. Yu. *Teoriya i praktika integratsionnykh protsessov v promyshlennosti* [Theory and practice of integration processes in industry]. Moscow: INFRA-M, 2012.

Popov, O. Ye., Kotov, A. M., and Zaitseva, T. H. *Rozpodil i realizatsiia korporatyvnoho kontroliu pry formuvanni kapitalu aktsionernoho tovarystva* [Distribution and implementation of corporate control in the capital formation of joint stock companies]. Kharkiv: INZhEK, 2009.

Shapiro, Dzh. *Modelirovaniye tsepi postavok* [Modeling the supply chain]. St. Petersburg: Piter, 2006.

Shulzhenko, L. S. "Ekonomichna bezpeka stratehichnoho aliansu v konteksti teorii vzaiemodii" [Economic security of strategic Alliance in the context of interaction theories]. *Biznes Inform*, no. 8 (2013): 361-366.

Yefimova, H. V., and Marushchak, S. M. "Vyznachennia katehorii «ekonomichna bezpeka pidpryiemstva» i «bezpechnyi rozvytok pidpryiemstva»" [The definition of the category «enterprise economic security» and «safe development of an enterprise»]. *Biznes Inform*, no. 11 (2013): 8-13.

УДК 631.1 : 339.137.2

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ МАЛИХ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

© 2016 **ДАНЬКО Ю. І.**

УДК 631.1 : 339.137.2

Данько Ю. І.

Інноваційні підходи до забезпечення конкурентоспроможності малих аграрних підприємств

Мета статті полягає в обґрунтуванні інноваційних підходів до забезпечення конкурентоспроможності малих аграрних підприємств через побудову коротких «локальних» ланцюгів поставок із урахуванням концепцій ведення сталого сільського господарства. В результаті дослідження були проаналізовані сучасні наукові підходи та реальний стан забезпечення конкурентоспроможності малих і середніх аграрних підприємств. Запропоновано впроваджувати трикомпонентну модель конкурентоспроможності, яка включає у себе перегляд асортименту продукції і відповідних ринкових ніш, перебудову ланцюгів поставок і утворення об'єднань (кластерів). Узагальнено інноваційні моделі доведення кінцевого продукту до споживача. Сформований функціонально-операційний розподіл у системі забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств. Перспективами подальших досліджень є визначення економічної ефективності від запропонованих заходів щодо конкретного суб'єкта виробничої діяльності.

Ключові слова: *конкурентоспроможність, аграрне підприємство, розподіл продукції, локалізація, сталий розвиток, ланцюг поставок.*

Рис.: *2.* ***Табл.:*** *2.* ***Бібл.:*** *14.*

Данько Юрій Іванович *– кандидат економічних наук, доцент, завідувач науково-дослідної частини, Сумський національний аграрний університет (вул. Кондратьєва, 160, Суми, 40021, Україна)*

E-mail: *y.danko@sau.sumy.ua*

УДК 631.1 : 339.137.2

Данько Ю. И. Инновационные подходы к обеспечению конкурентоспособности малых аграрных предприятий

Цель статьи состоит в обосновании инновационных подходов к обеспечению конкурентоспособности малых аграрных предприятий путем построения коротких «локальных» цепей поставок с учетом концепций ведения устойчивого сельского хозяйства. В результате исследования были проанализированы современные научные подходы и реальное состояние обеспечения конкурентоспособности малых и средних аграрных предприятий. Предложено внедрять трехкомпонентную модель конкурентоспособности, включающую в себя пересмотр ассортимента продукции и соответствующих рыночных ниш, перестройку цепей поставок и создание объединений (кластеров). Обобщены инновационные модели доведения конечного продукта до потребителя. Сформировано функционально-операционное распределение в системе обеспечения конкурентоспособности аграрных предприятий. Перспективами дальнейших исследований является определение экономической эффективности от предложенных мероприятий по конкретному субъекту производственной деятельности.

Ключевые слова: *конкурентоспособность, аграрное предприятие, распределение продукции, локализация, устойчивое развитие, цепь поставок.*

Рис.: *2.* ***Табл.:*** *2.* ***Библ.:*** *14.*

Данько Юрий Иванович *– кандидат экономических наук, доцент, заведующий научно-исследовательской части, Сумской национальный аграрный университет (ул. Кондратьева, 160, Сумы, 40021, Украина)*

E-mail: *y.danko@sau.sumy.ua*

UDC 631.1 : 339.137.2

Danko Yu. I. Innovative Approaches to Ensuring the Competitiveness of Small Agricultural Enterprises

The aim of the article is to justify the innovative approaches to ensuring the competitiveness of small agricultural enterprises by building short "local" supply chains in view of the concepts of sustainable agriculture. The study analyzes the modern scientific approaches and the real state of ensuring the competitiveness of small and medium agricultural enterprises. It is proposed to introduce a three-component model of competitiveness, which includes reviewing the range of products and related market niches, restructuring supply chains and creating associations (clusters). The innovative models of bringing the final product to the consumer have been generalized. The functional and operational distribution in the system of ensuring the competitiveness of agricultural enterprises has been formed. The prospects for further research are to determine the cost-effectiveness of the proposed measures for the specific subject of industrial activity.

Keywords: *competitiveness, agricultural enterprise, product distribution, localization, sustainable development, supply chain.*

Fig.: *2.* ***Tabl.:*** *2.* ***Bibl.:*** *14.*

Danko Yuriy I. *– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Head of the Scientific and Research Part, Sumy National Agrarian University (160 Kondratieva Str., Sumy, 40021, Ukraine)*

E-mail: *y.danko@sau.sumy.ua*

Актуальність проблеми дослідження. На сьогодні агропромисловий сектор займає стратегічні позиції в економіці України. Ряд економічних криз, які відбулися в період з 2008 по 2016 роки, зумовили галузеву трансформацію народного господарства, вивівши на передові позиції історично пріоритетне для держави сільське господарство. В ситуації, яка склалася, значних змін зазнав і сам агропромисловий комплекс. Зокрема, відбувся структурний перерозподіл між основними групами виробників – сільськогосподарським підприємством та господар-

ствами населення, у бік збільшення питомої ваги перших. Остаточно сформувалася і динамічно розвивається група таких суб'єктів агропродовольчого ринку, як агрохолдинги. Потужний фінансовий ресурс, а також сприятлива кон'юнктура вітчизняних і міжнародного ринків дозволили їм стати потужними гравцями світового масштабу. Можна говорити, що окремі підгалузі АПК, як то виробництво та реалізація соняшнику чи кукурудзи, в тому числі і на міжнародних ринках, є повністю олігополізованими. Такий прорив став можливим завдяки системному впровадженню інновацій у процеси розвитку виробництва та маркетингу, що забезпечило посилення конкурентних позицій як агропродовольчої продукції, яка виробляється, так і самих агрохолдингів.

Малі та середні підприємства аграрного бізнесу, в умовах що склалися, ведуть активний пошук власних ринкових ніш. Не витримуючи цінової конкуренції по окремих видах продукції, вони змушені диверсифікувати свою діяльність. Ефективність таких процесів залежить від базової інноваційної системи, яка має бути закладена у формування конкурентоспроможності суб'єктів аграрного ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність зазначеної теми дослідження підтверджується існуючим науковим доробком провідних науковців України та зарубіжжя. Так, ключові засади формування конкурентоспроможності на основі впровадження інновацій знайшли своє відображення в наукових працях таких учених, як Березіна Л. М. [1], Губенко В.І. [2], Краснорудький О. О. [3], Непочатенко О. О. [4], Пуцентейло П. Р. [5], Яців І. Б. [6] та ін. Значну увагу питанням вирішення структурного дисбалансу виробниками різного масштабу господарювання за рахунок інноваційного забезпечення конкурентоспроможності приділяється у дослідженнях закордонних учених, зокрема Дж. Берті і К. Мулгана [7], С. Давідова і К. Томпсона [8] та багатьох ін. Проте слід зазначити, що науково-методичних підходів до конкурентоспроможності малих і середніх аграрних підприємств на основі локалізації політики розподілу з урахуванням концепцій сталого розвитку, адаптованих до сучасних вітчизняних умов господарювання, не було побудовано.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні інноваційних підходів до забезпечення конкурентоспроможності малих і середніх аграрних підприємств через побудову коротких «локальних» ланцюгів поставок із урахуванням концепцій ведення сталого сільського господарства.

Виклад основного матеріалу. Впродовж останніх десятиліть стан світової системи агропродовольчого виробництва зазнає критики як науковців, так і цілих громадських інститутів. В більшості випадків критики виступають за перехід до «сталих систем агрогосподарювання». Зокрема, у спеціалізованому виданні «Distributed, Interconnected and Democratic Agri-Food Economies: New Directions in Research» [9] йдеться про те, що домінування крупних вертикально інтегрованих виробничих структур в аграрному секторі, безумовно, сприяло досягненню більш високого рівня виробництва сільськогосподарської продукції і продуктів харчування. Проте цей успіх призвів до багатьох негативних наслідків економічного, екологічного та соціального характеру. Зокрема, на думку Дж. Лутза і Дж. Шачінгера [10], це викликало підвищену маргіналізацію, нерівність і вразливість малих підприємств, вплинуло на їх прибутковість і збільшило витрати виробництва. Дослідники С. Давідова та К. Томпсон [8] вважають, що розвиток великих інтегрованих структур у світі поставив бар'єри для доступу на ринок невеликим сімейним фермам. Як побічний результат діяльності агрохолдингів Р. Хоппер, Дж. Макдональд і П. Корб виділяють занедбаність сільськогосподарських земель і депопуляції областей, в яких такі холдинги переважають [11].

Оскільки малі та середні підприємства відіграють важливу роль у забезпеченні зайнятості у сільській місцевості та підтримують соціальну сферу, зменшення кількості таких підприємств є негативним наслідком не лише для агропродовольчого сектора економіки, а й для розвитку сільських територій. Втрата малих підприємств призводить до депопуляції сільської місцевості, що в свою чергу впливає на попит послуг і розвиток інфраструктури сільських територій. Така ситуація не є винятком і для нашої держави. У табл. 1 наведені показники, які характеризують ситуацію, що склалася в сільському господарстві України.

Таблиця 1

Окремі показники розвитку аграрних підприємств України у 2010–2015 рр.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Відхилення
Сільське населення у віці 16–59 років, тис. осіб	8584,9	8558,3	8526,5	8486,4	8442,1	7911,9	-142,8
Кількість найманих працівників, тис. осіб	724,8	711	697,8	652,1	596	560,3	-128,8
Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників, грн	1430	1791	2026	2270	2476	3140	1046
Виробництво сільськогосподарської продукції в аграрних підприємствах, тис. грн (у постійних цінах 2010 року)	94089	121054	113082	136591	139058	131919	44969,4
Кількість аграрних підприємств	56493	56133	49415	49046	46199	45379	-10294
в т. ч. приватні підприємства	4243	4140	4220	4095	3772	3627	-471
в т. ч. фермерські господарства	41726	41488	34035	34168	33084	32303	-8642

Джерело: сформовано автором на основі даних Державного комітету статистики України

Незважаючи на зростання середньомісячної заробітної плати штатних працівників аграрних підприємств України, майже в двічі має місце зниження кількості найманих працівників у сільському господарстві – на 128 тис. осіб за 5 років. В цілому кількість населення працездатного віку в сільській місцевості зменшилася на 142 тис. осіб. На фоні збільшення обсягів виробленої продукції та зростання інших макроекономічних показників розвитку аграрного сектора відбувається суттєве скорочення кількості господарюючих суб'єктів.

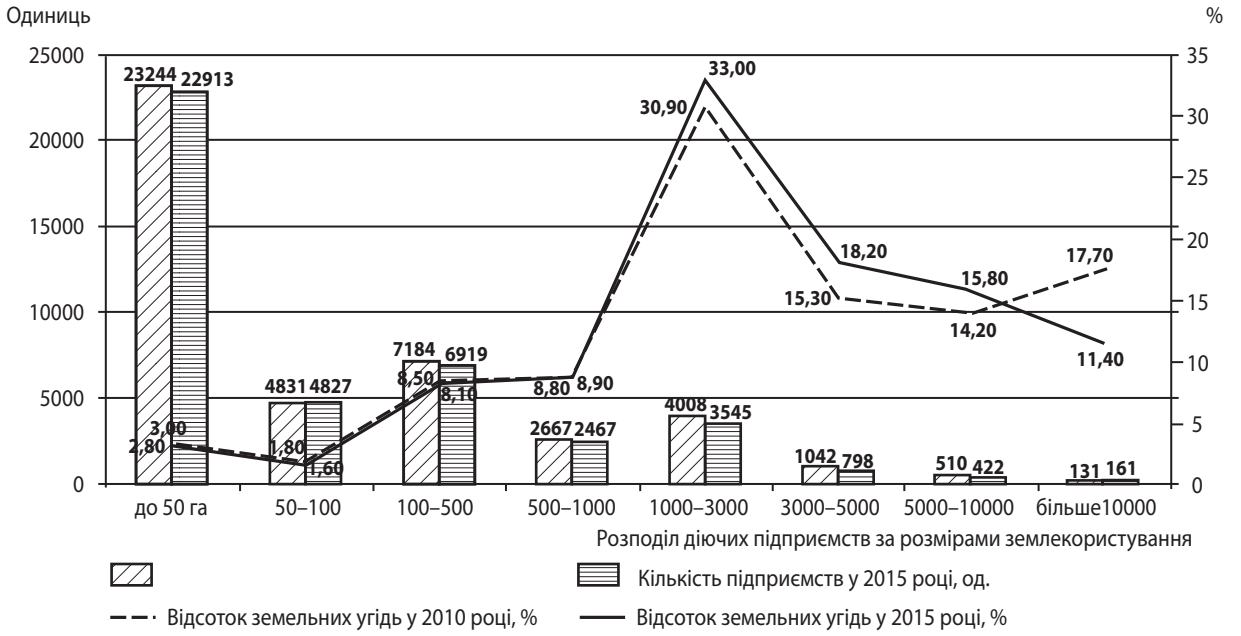

Рис. 1. Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств за розміром сільськогосподарських угідь

Джерело: сформовано автором на основі даних Державного комітету статистики України

Так, за останні п'ять років припинили свою діяльність понад 10 тисяч аграрних підприємств, з яких 8642 – фермерські господарства і 471 – приватне підприємство. У переважній більшості це малі та середні господарства.

Порівняно з 2010 роком у звітному році на 30 одиниць збільшилася кількість підприємств, які мають землекористування понад 10 тис. га. Крім того, на 6 % збільшився обсяг їх загального землекористування. У 2015 році обсяг земельного банку у землекористуванні крупних підприємств становив 17, 7 % від загальної площі сільськогосподарських угідь по Україні. В цілому частка земельних угідь, що знаходяться у використанні агрохолдингів, становить 26,6 %.

У відповідь на поглиблення численних економічних, екологічних і соціальних криз традиційної агропродовольчої системи в останні два десятиліття світова практика розвитку сільських територій свідчить про появу альтернативи агрохолдинговим типам виробництва і розподілу агропродовольчої продукції. Відбувається повторна локалізація коротких ланцюгів виробництва та реалізації агропродовольчої продукції. Це явище у світі отримало назву «короткий ланцюг поставок продовольчих продуктів або альтернативна агропродовольча мережа» (AAFNs) [7].

Для малих і середніх підприємств в Україні покращення своїх конкурентних позицій на локальних ринках можливе за рахунок провадження трикомпонентної моделі конкурентоспроможності, яка включає в себе перегляд асортименту продукції і відповідних ринкових ніш, перебудову ланцюгів поставок і утворення об'єднань (кластерів). Застосування такої стратегії повністю узгоджується з концепцією створення спільних цінностей Портера і Крамер [13]. Має місце не лише підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств, а й відбувається одночасне покращення соціально-економічного стану сільських територій, в яких вони здійснюють свою діяльність. Створення спільних цінностей концентрується на виявленні та розширенні зв'язків між соціальним і економічним прогресом.

Говорячи про перегляд асортименту та формування власних ринкових ніш, ми, перш за все, маємо на увазі, що, на відміну від традиційних маркетингових концепцій, де продукт на ринку визначається своїми специфічними характеристиками, які відрізняють його від інших продуктів, наша ідея полягає в диференціації продукту відповідно до трьох різних груп, наділених власними характеристиками.

Перша група – це *«якість, безпечність і відповідність санітарним нормам»*. Сюди відносимо свіжість агропродовольчої продукції, смак, консистенцію, склад і структуру, способи виробництва (включаючи і технології ведення сільського господарства), натуральність тощо.

Друга група характеристик – *«стале сільське господарство»*. До характеристик цієї групи відносимо органічність, біодинамічність, практику управління відходами, практику управління водними ресурсами, екосистемні послуги з сільськогосподарського виробництва, благополуччя тварин і т. д.

Третя група *«локалізація»* – відстань між місцем виробництва та точками продажу, адміністративні кордони, ідентичності тощо.

Важливою складовою формування конкурентоспроможності малих і середніх підприємств є введення інновацій у товарорух продукції, а саме розробка чи взаємодія з новими ланцюгами поставок, які є коротшими та спрямованими на створення нових «нішевих ринків». Відповідно до досліджень Дж. Ван дер Плуг і ін. [12] це може відбуватися за допомогою інтерактивної суміші чотирьох процесів:

- демонополізація (деолігополізація) наявних ринків;
- формування нових зв'язків між наявними ринками,
- створення нових ринків;
- розвиток нових структур управління для наявних і нових ринків.

Реалізація агропродовольчої продукції від малого виробника до кінцевого споживача може відбуватися за декількома варіантами, проте вони всі можуть бути об'єднані в одну логічну схему.

Всі ці моделі (рис. 2) відносяться до інноваційних форм виробництва, розподілу і споживання продуктів харчування, які побудовані на тісному зв'язку між виробником і споживачем, що дозволяє забезпечити сталий розвиток нових форм відносин та ефективний розподіл додаткової вартості серед первинних виробників. Вони засновані на принципах *прозорості* (споживач може відслідковувати походження продукції і способи її виробництва), *демократії* (виробник переналаштовує управлінські відносини в ланцюжку поставок із урахуванням контролю споживачем), *справедливості* (справедливий дохід для дрібних виробників, справедливий розподіл доданої вартості по ланцюгу поставок, доступна ціна для споживача, доступність також для груп з низькими доходами).

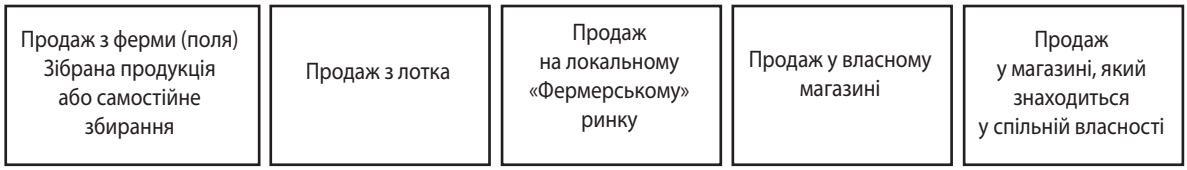

Рис. 2. Інноваційні моделі доведення агропродовольчої продукції до кінцевого споживача

Джерело: сформовано автором

Як справедливо зазначає у своїх дослідженнях О. Краснорученький [3], об'єктивним критерієм трансформації характеристик функціонування систем розподілу продукції аграрних підприємств на ринку є, перш за все, зміни у структурі розподілу продукції через різні канали реалізації. Зважаючи на те, що продаж продукції переробним підприємствам, населенню та на ринку є окремими випадками прояву прямого збуту або побудови товаровиробниками вертикальних маркетингових систем, критичними в цьому контексті є зміни питомої ваги обсягів агропродовольчої продукції, що реалізуються через посередницькі мережі, тобто комерційні ланцюги маркетингових посередників.

Слід зазначити, що основною проблемою реалізації продукції через прямі маркетингові канали розподілу є недостатнє інформаційне забезпечення процесу та нерозвинена інфраструктура. Основною перешкодою для локалізації є відсутність економічних, організаційних і фізичних структур відповідного масштабу для переміщення агропродовольчої продукції від місцевого виробника до місцевого споживача.

На відміну від стратегії «економії на масштабах», яка є характерною для традиційних систем виробництва агропродовольчої продукції, малі та середні підприємства змушені досягати конкурентних переваг за рахунок більш високих капіталовкладень в інновації. Відповідно, вони мають реалізувати власний потенціал таким чином, щоб задовольнити існуючий попит із боку місцевого населення та прилеглих міст. Аграрні підприємства, які борються за нішеві позиції на ринках, мають стати джерелом харчових продуктів для конкретних осіб і сімей і досягти оптового споживання за рахунок високої якості продукції, зберігаючи при цьому екологічні пріоритети і підтримуючи власну ідентичність.

Аграрним підприємствам у боротьбі за власні конкурентні позиції на локальних ринках агропродовольчої продукції необхідно зосередитися на вирішенні конкретних функцій, кожна з яких виражається через конкретні операції (табл. 2). Набір таких функцій є досить широким, і його метою є формування власної мережі споживачів з нульовим каналом розподілу.

Висновок. У цьому дослідженні запропоновано інноваційні підходи до формування конкурентоспроможності малих і середніх аграрних товаровиробників через локалізацію їх ринкових зусиль. Такий підхід повністю відповідає сучасним тенденціям у світі, що підтверджується публікаціями закордонних учених-економістів. Побудова коротких ланцюгів поставок із урахуванням концепції сталого сільського господарства хоч і потребує додаткових капіталовкладень із боку підприємства, проте знижує потенційні ризики. Авторське бачення науково-методичного підходу до формування інструментарію конкурентоспроможності полягає у використанні функціонально-операційної моделі, яка базуватиметься на таких напрямах розвитку, як логістика, маркетинг, зв'язки з громадськістю, продуктовий і додатковий сервіс.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березіна Л. М. Інноваційна політика підприємств АПК: тактичні та стратегічні аспекти / Л. М. Березіна // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 4. – С. 122–132.

2. Губенко В. І. Конкурентоспроможність продукції АПК: стан та можливості в умовах глобалізації / В. І. Губенко // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент». – 2010. – Вип. 5, ч. 2. – С. 3– 7.

Таблиця 2

Функціонально-операційний розподіл у системі забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств

Функції	Операції
Логістика	▪ Агрегація на підприємствах ▪ Розподіл (доставка до клієнтів і зниження кількості точок в ланцюгу поставок) ▪ Збереження агропродовольчої продукції ▪ Поводження з відходами ▪ Інформація та зв'язок
Маркетинг	▪ Цільові ринки ▪ Комерція та електронна комерція ▪ Ідентифікація продуктів через брендинг ▪ Маркування та сертифікація ▪ Ведення переговорів зі споживачем, щоб забезпечувати справедливе відшкодування для виробників ▪ Побудова ефективних інформаційних потоків і прозорості вздовж ланцюга поставок (комунікації, інформація та прозорість) ▪ Вплив на купівельну поведінку споживача
Продуктовий сервіс	▪ Зберігання ▪ Передпродажна обробка (мийка, обрізка, лущення, рубка, заморожування) ▪ Додаткова обробка (бланшування, вимочування, сушіння, варіння, змішування, приготування їжі, розлив, укупорювання, стерилізація, охолодження, екстракція, фільтрація, випалювання або обробки парою, прокатка, концентрація, пресування і т.д.) ▪ Упаковка та перепакування
Додатковий сервіс	▪ Розвиток мережі виробників ▪ Планування виробництва: перед початком сезону до збору врожаю ▪ Бізнес-послуги управління і керівництва ▪ Фарм-брендинг ▪ Безпечність харчових продуктів ▪ Підтримка переходу до органічного сільського господарства ▪ Визначення та реалізація ресурсів, таких як субсидії і кредити ▪ Лобіювання на місцевому, регіональному та національному рівнях ▪ Навчання та семінари
Зв'язки з громадськістю	▪ Сімейні заходи ▪ Соціальні проекти сільського господарства ▪ «Школи садівництва» ▪ Підтримка місцевого виробника ▪ Екскурсії по підприємству ▪ Освітні програми ▪ Підтримка реалізації місцевих стратегій

Джерело: сформовано автором

3. Красноруцький О. О. Управління збутом продукції аграрних підприємств: теорія, методологія, практика : дис. … канд. екон. наук : 08.00.04 / Красноруцький Олексій Олександрович. Харків, 2013. – 375 с.

4. Непочатенко О. О. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств України / О. О. Непочатенко, С. А. Чекалюк // Економіка АПК. – 2015. – № 7. – С. 41–46.

5. Пуцентейло П. Р. Конкурентоспроможність м'ясного скотарства України: теорія і практика : монографія / П. Р. Пуцентейло. – Тернопіль : ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2011. – 420 с.

6. Яців І. Б. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств : монографія / І. Б. Яців. – Львів : Український бестселер, 2013. – 427 с

7. Berti G. Competitiveness of Small Farms and Innovative Food Supply Chains: The Role of Food Hubs in Creating Sustainable Regional and Local Food Systems / G. Berti, C. Mulligan // Sustainability. – 2016. – Т. 8. – № 7. – С. 616.

8. Davidova S. Family Farming In Europe: Challenges And Prospects, In-Depth Analysis [Електронний ресурс] / S. Davidova, K. Thomson. – 2014. – Режим доступу : http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2014/529047/IPOL-AGRI_NT(2014)529047_EN.pdf

9. Distributed, Interconnected and Democratic Agri-Food Economies: New Directions in Research [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mdpi.com/journal/agriculture/special_issues/democratic_agri_food_economies

10. Lutz J. Do Local Food Networks Foster Socio-Ecological Transitions towards Food Sovereignty? / J. Lutz, J. Schachinger // Learning from Real Place Experiences. Sustainability. – 2013. – № 5 (11). – P. 4778–4796.

11. Hoppe R. Small Farms in the United States Persistence Under Pressure / R. Hoppe, J. MacDonald, P. Korb // USDA Economic Research Service. – 2010. – № (EIB-63). – 39 p.

12. Van Der Ploeg J. Rural development through the construction of new, nested, markets: Comparative perspectives from China, Brazil and the European Union / J. Van Der Ploeg, Y. Jingzhong, S. Schneider // Journal of Rural Studies. – 2012. – Vol. 39. – P. 133–173.

13. Porter M. Creating Shared Value: How to reinvent capitalism and unleash a wave of innovation and growth / M. Porter, M. Kramer // Harvard Business Review. – 2011. – Vol. 89. – P. 62–77.

14. Сільське господарство України: Статистичний збірник за 2015 рік / Відповід. за вип. О. М. Прокопенко. – Київ : Держ. служба статистики України, 2016. – 360 с.

REFERENCES

Berezina, L. M. "Innovatsiina polityka pidpryiemstv APK: taktychni ta stratehichni aspekty" [Innovation policy of agricultural enterprises: tactical and strategic aspects]. *Marketynh i menedzhment innovatsii*, no. 4 (2013): 122-132.

Berti, G., and Mulligan, C. "Competitiveness of Small Farms and Innovative Food Supply Chains: The Role of Food Hubs in Creating Sustainable Regional and Local Food Systems"*Sustainability* vol. 8, no. 7 (2016): 616-.

Davidova, S., and Thomson, K. "Family Farming In Europe: Challenges And Prospects, In-Depth Analysis" http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2014/529047/IPOL-AGRI_NT(2014)529047_EN.pdf

"Distributed, Interconnected and Democratic Agri-Food Economies: New Directions in Research" http://www.mdpi.com/journal/agriculture/special_issues/democratic_agri_food_economies

Hubenko, V. I. "Konkurentospromozhnist produktsii APK: stan ta mozhlyvosti v umovakh hlobalizatsii" [Competitiveness of agricultural products: status and opportunities in the context of globalization]. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriia «Ekonomika ta menedzhment»* vol. 2, no. 5 (2010): 3-7.

Hoppe, R., MacDonald, J., and Korb, P. "Small Farms in the United States Persistence Under Pressure"*USDA Economic Research Service*, no. EIB-63 (2010): 39-.

Krasnorutskyi, O. O. "Upravlinnia zbutom produktsii ahrarnykh pidpryiemstv: teoriia, metodolohiia, praktyka" [Sales management of production of agricultural enterprises: theory, methodology, practice]. *dys. … kand. ekon. nauk : 08.00.04*, 2013.

Lutz, J., and Schachinger, J. "Do Local Food Networks Foster Socio-Ecological Transitions towards Food Sovereignty?"*Learning from Real Place Experiences. Sustainability*, no. 5 (11) (2013): 4778-4796.

Nepochatenko, O. O., and Chekaliuk, S. A. "Konkurentospromozhnist silskohospodarskykh pidpryiemstv Ukrainy" [Competitiveness of agricultural enterprises of Ukraine]. *Ekonomika APK*, no. 7 (2015): 41-46.

Putsenteilo, P. R. *Konkurentospromozhnist miasnoho skotarstva Ukrainy: teoriia i praktyka* [The competitiveness of meat cattle breeding of Ukraine: theory and practice]. Ternopil: Ekonomichna dumka TNEU, 2011.

Porter, M., and Kramer, M. "Creating Shared Value: How to reinvent capitalism and unleash a wave of innovation and growth"*Harvard Business Review* vol. 89 (2011): 62-77.

Silske hospodarstvo Ukrainy [Agriculture of Ukraine]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2016.

Van Der Ploeg, J., Jingzhong, Y., and Schneider, S. "Rural development through the construction of new, nested, markets: Comparative perspectives from China, Brazil and the European Union"*Journal of Rural Studies* vol. 39 (2012): 133-173.

Yatsiv, I. B. *Konkurentospromozhnist silskohospodarskykh pidpryiemstv* [Competitiveness of agricultural enterprises]. Lviv: Ukrainskyi bestseler, 2013.

УДК 657.2

ОЦІНКА РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ

© 2016 ДІКАНЬ Л. В., ВЛАДІМІРОВА Н. П.

УДК 657.2

Дікань Л. В., Владімірова Н. П.

Оцінка рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання

Метою статті є розробка методичного підходу до оцінки рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання. Визначено, що діяльність підприємства постійно піддається внутрішнім і зовнішнім загрозам, тому в нестабільних ринкових умовах господарювання для запобігання банкрутству і ліквідації підприємства важливим є формування ефективної системи управління його фінансовою безпекою. Узагальнено наявні підходи до оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання. Проведено їх критичний аналіз. Запропоновано методичний підхід до оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання. Запропоновано проводити оцінку рівня фінансової безпеки кількісно та якісно з подальшим порівнянням і співставленням їх результатів. Кількісну оцінку запропоновано проводити методом нечіткої логіки, якісну – методом аналізу ієрархій. Оцінку рівня фінансової безпеки було проведено на десяти суб'єктах господарювання. Визначено, що якісна оцінка рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання, на відміну від кількісної, дозволяє визначити не тільки фінансову стабільність суб'єкта господарювання, а й оцінити його фінансову стратегію.

Ключові слова: *фінансова безпека, суб'єкти господарювання, рівень фінансової безпеки, індикатор фінансової безпеки, фінансова стійкість.*

Рис.: *1.* ***Табл.:*** *2.* ***Формул:*** *15.* ***Бібл.:*** *8.*

Дікань Лариса Василівна *– кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри контролю та аудиту, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Науки, 9а, Харків, 61166, Україна)*

E-mail: *hneu_audit09@ukr.net*

Владімірова Наталія Петрівна *– аспірант кафедри контролю і аудиту, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Науки, 9а, Харків, 61166, Україна)*

E-mail: *mosy777777@rambler.ru*

УДК 657.2

Дикань Л. В., Владимирова Н. П. Оценка уровня финансовой безопасности предприятия

Целью статьи является разработка методического подхода к оценке уровня финансовой безопасности субъекта хозяйствования. Определено, что деятельность предприятия постоянно подвергается внутренним и внешним угрозам, поэтому в нестабильных рыночных условиях хозяйствования для предотвращения банкротства и ликвидации предприятия важным является формирование эффективной системы управления его финансовой безопасностью. В статье проведено обобщение существующих подходов к оценке уровня финансовой безопасности субъектов хозяйствования. Проведено их критический анализ. Предложен методический подход к оценке уровня финансовой безопасности субъектов хозяйствования. Предложено проводить оценку уровня финансовой безопасности количественно и качественно с последующим сравнением и сопоставлением их результатов. Количественную оценку предложено проводить с помощью метода нечеткой логики, качественную – метода анализа иерархий. Оценка уровня финансовой безопасности была проведена на десяти субъектах хозяйствования. Определено, что качественная оценка уровня финансовой безопасности субъектов хозяйствования, в отличие от количественной, позволяет определить не только финансовую стабильность предприятия, но и оценить его финансовую стратегию.

Ключевые слова: *финансовая безопасность, субъекты хозяйствования, уровень финансовой безопасности, индикатор финансовой безопасности, финансовая устойчивость.*

Рис.: *1.* ***Табл.:*** *2.* ***Формул:*** *15.* ***Бібл.:*** *8.*

Дикань Лариса Васильевна *– кандидат экономических наук, профессор, заведующий кафедрой контроля и аудита, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеца (пр. Науки, 9а, Харьков, 61166, Украина)*

E-mail: *hneu_audit09@ukr.net*

Владимирова Наталия Петровна *– аспирант кафедры контроля и аудита, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеца (пр. Науки, 9а, Харьков, 61166, Украина)*

E-mail: *mosy777777@rambler.ru*

UDC 657.2

Dikan L. V., Vladimirova N. P. Evaluation of Enterprise Financial Safety

The aim of the article is to develop a methodological approach to evaluation of the level of economic entity financial safety. It has been found that the enterprise activity is constantly subjected to internal and external threats, therefore under volatile market economic conditions it is important to form an effective system of management of its financial safety to avoid the bankruptcy and liquidation of the enterprise. The article presents a generalization of existing approaches to evaluating the level of financial safety of economic entities and their critical analysis. The methodical approach to evaluating the level of financial safety of economic entities is proposed. It is suggested to evaluate the level of financial safety qualitatively and quantitatively with the consequent comparing and contrasting of their results. It is proposed to carry out the quantitative evaluation by the method of fuzzy logic and the qualitative one by the method of hierarchy analysis. The evaluation of the level of financial safety was carried out at ten economic entities. It is determined that the qualitative evaluation of the level of business entity financial safety, unlike the quantitative one allows to determine not only the enterprise financial stability but also to assess its financial.

Keywords: *financial safety economic entities, the level of financial safety, indicator of financial safety, financial stability.*

Fig.: *1.* ***Tabl.:*** *2.* ***Formulae:*** *15.* ***Bibl.:*** *8.*

Dikan Larysa V. *– Candidate of Sciences (Economics), Professor, Head of the Department of Control and Audit, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine)*

E-mail: *hneu_audit09@ukr.net*

Vladimirova Nataliia P. *– Postgraduate Student of the Department of Control and Audit, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine)*

E-mail: *mosy777777@rambler.ru*

Вступ. Діяльність підприємства постійно піддається внутрішнім і зовнішнім загрозам, тому в нестабільних ринкових умовах господарювання для запобігання банкрутству і ліквідації підприємства важливим є формування ефективної системи управління його фінансовою безпекою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам фінансової безпеки приділяється чимала увага вітчизняними та зарубіжними вченими-економістами, такими як І. Бланк, В. Забродський, О. Гудзь, В. Богомолов, В. Гапоненко та ін. Окремі питання забезпечення фінансової безпеки окреслені в роботах О. Ареф'євої, О. Бандурки, О. Барановського, В. Гейця, М. Кизима, М. Куркіна, В. Мунтіяна, Г. Пастернака-Тарушенко, В. Пономаренка, В. Симоненка та ін. В роботах цих авторів увагу приділено визначенню потенційних загроз фінансовій безпеці суб'єктів господарювання, проведено оцінку рівня фінансової безпеки та окреслено шляхи його підвищення. Однак слід зазначити, що в теоретичному плані і в прикладній області дослідження цього найважливішого питання ще багато невирішеного. Особливо це стосується діагностики фінансової безпеки.

Постановка завдання. Метою статті є розробка методичного підходу до оцінки рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. В результаті проведеного дослідження встановлено, що для оцінки рівня фінансової безпеки можна використовувати ряд моделей: СТЕП-аналіз, SWOT- і SPACE-аналізи, п'ятифакторну модель Альтмана, модель Спрінгейна, модель Фулмера та ін.

Значною увагою серед учених і практиків для оцінки фінансової безпеки в розрізі взаємозв'язку її з фінансовою стійкістю користується модель оцінки фінансової безпеки credit-men [2; 3]. Цей метод розроблений у Франції Ж. Депаляном, який довів, що фінансова ситуація підприємства може характеризуватися 5 показниками:

1) коефіцієнт швидкої ліквідності = (дебіторська заборгованість + грошові кошти) / короткострокова кредиторська заборгованість;
2) коефіцієнт кредитоспроможності = власний капітал / довгострокова, середньострокова та короткострокова заборгованість;
3) коефіцієнт іммобілізації власного капіталу = власний капітал /залишкова вартість необоротних активів;
4) коефіцієнт оборотності запасів = собівартість продажів / середній запас;
5) коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості = обсяг продажів (виручка) до оподаткування / (клієнти +векселі (до отримання та враховані)) [5].

Для кожного показника визначають нормативну величину, тобто типовий коефіцієнт, який порівнюють із показником досліджуваного підприємства. Потім до цього підприємства застосовують таке рівняння, в якому комплексний індикатор фінансової стійкості визначається за формулою [3]:

$$N = 25R_1 + 25R_2 + 10R_3 + 20R_4 + 20R_5, \quad (1)$$

де R_1, R_2 R_3, R_4, R_5 – коефіцієнти відповідно обороту запасів, поточної ліквідності, левериджу, рентабельності, ефективності.

Варто зауважити, що ефективність такої системи атестації базується, перш за все, на обґрунтованості нормативних значень, прийнятих до розгляду. Щоб визначити ці значення, фахівці спираються не тільки на свій досвід, але і на статистичні дослідження, що проводяться спеціальними організаціями, оскільки типові коефіцієнти подібні в цілому із середніми коефіцієнтами галузі досліджуваного підприємства.

Отриманий показник порівнюється зі значенням, рівним 100. Якщо виконується N нерівність <100, то підприємство має високий рівень фінансової безпеки, а інакше – низький.

Отже, у моделі credit-men [3] пропонується оцінювати фінансову безпеку за показниками фінансової стійкості підприємств незалежно від зовнішніх джерел фінансування.

В цілому автором виокремлено такі підходи до оцінки рівня фінансової безпеки: 1) на основі розрахунку відносних фінансових показників і динаміки їх змін; 2) на основі оцінки наслідків загроз безпеки через визначення матеріального збитку; 3) на основі розрахунку інтегрального показника за відхиленнями фактичної величини показника від порогової; 4) на основі розрахунку інтегрального показника з використанням експертних оцінок.

На думку автора, перший підхід є дуже широким, оскільки в цьому випадку процес забезпечення фінансової безпеки ототожнюється фактично з усім фінансовим станом підприємства. В той же час оцінка фінансової безпеки суб'єкта господарювання не може зводитися до простого аналізу його фінансового стану.

Другий підхід передбачає застосування критерію «Мінімум сукупного збитку, який наноситься безпеці» [3]. Однак такий критерій дуже складно розраховувати через відсутність необхідних для цього бухгалтерських і статистичних даних. Для його використання потрібно введення додаткового обліку.

Найбільш поширеним є індикаторний підхід, який полягає у відборі певних показників, що характеризують фінансову безпеку, і в порівнянні їх фактичних значень з граничними.

Автором для оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання пропонується методичний підхід, в основі якого лежить така послідовність оцінки (рис. 1). Як наведено на рис. 1, оцінку рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання пропонується проводити кількісно та якісно з подальшим порівнянням і співставленням результатів.

Під час проведення кількісної оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання, перш за все, здійснюється відбір індикаторів за допомогою експертного опитування. Так, були обрані такі індикатори: коефіцієнт швидкої ліквідності; коефіцієнт кредитоспроможності; коефіцієнт іммобілізації власного капіталу; коефіцієнт оборотності запасів; коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості та коефіцієнт Бівера [8].

Варто звернути увагу, що п'ять з шести обраних експертами індикаторів фінансової безпеки суб'єктів гос-

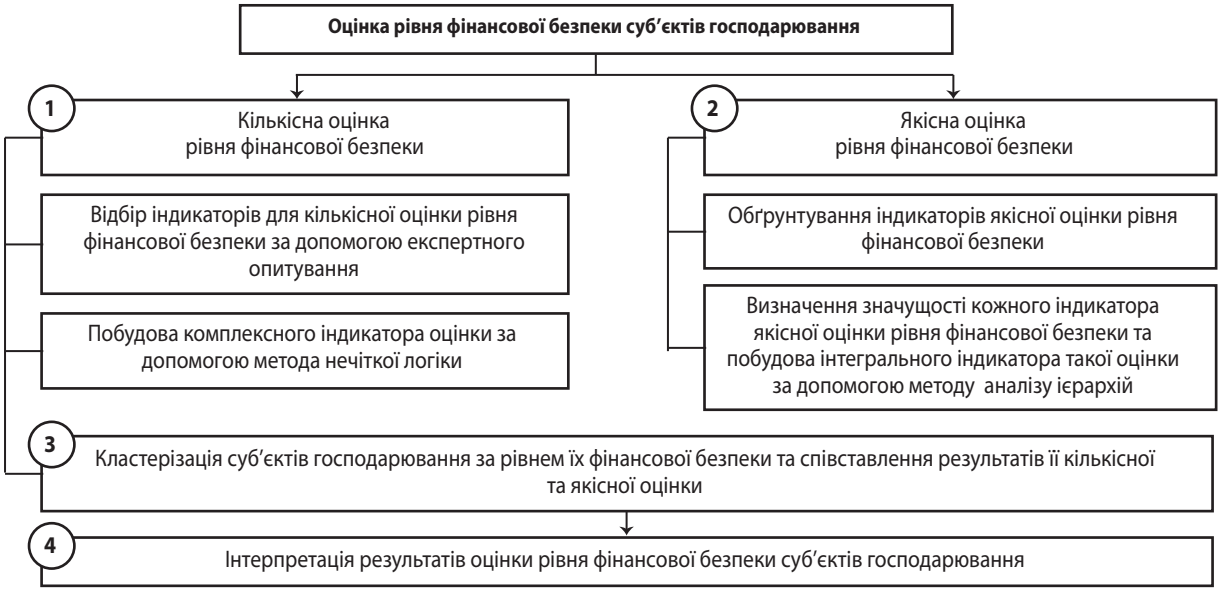

Рис. 1. Послідовність оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання

Джерело: сформовано автором

подарювання, як зазначалося вище, лежать в основі методики оцінки фінансової безпеки суб'єктів господарювання Ж. Депаляна.

Розрахунок цих індикаторів проводився за допомогою Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затверджених наказом Міністерства економіки України від 19.01.2006 № 14 в редакції наказу Міністерства економіки України від 26.10.2010 № 1361 [4] на підставі даних [6].

Варто звернути особливу увагу не те, що наведені індикатори враховують тільки кількісні характеристики діяльності підприємства, які дозволяють, насамперед, окреслити фінансову стійкість підприємства до загроз, викликаних внутрішніми та зовнішніми факторами, а також можливість протистояти таким загрозам, використовуючи наявні фінансові, матеріальні та трудові ресурси. При цьому до уваги не беруться якісні індикатори, які хоча й можуть скоректувати рівень фінансової безпеки з урахуванням ступеня впливу, наприклад, людського чиннику, проте носять суб'єктивний характер та потребують від суб'єкта господарювання додаткових витрат на аналітичні роботи.

Побудова комплексного індикатора оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання буде проводитися на десяти суб'єктах господарювання за допомогою методу нечіткої логіки [1].

Для побудови комплексного індикатора оцінки фінансової безпеки слід ввести деякі позначення:

1) нехай задано п'ять тимчасових інтервалів I, II,...,V (тобто період, за який проводилося дослідження 2011–2015 рр.), в яких проводилося дослідження фінансової безпеки суб'єктів господарювання. Нехай досліджувані суб'єкти господарювання в кожному з періодів характеризується набором $N = 6$ індикаторів фінансової безпеки. У періоді I це індикатори $X_1, \ldots, X_n$ із значеннями $x_{I1}, \ldots, x_{IN}$, в періоді II – ті ж індикатори зі значеннями $x_{II1}, \ldots, x_{IIN}$, а отже, у періоді V – ті ж індикатори зі значеннями $x_{V1}, \ldots, x_{VN}$. Причому передбачається, що система індикаторів {X} достатня для достовірного аналізу (для класифікації і зіставлення рівнів фінансової безпеки суб'єктів господарювання).
2) можливі стани A фінансової безпеки суб'єктів господарювання слід розбити на три (у спільному випадку пересічних) нечіткі підмножини вигляду:
A_1 – нечітка підмножина станів «нормальний»;
A_2 – нечітка підмножина станів «задовільний»;
A_3 – нечітка підмножина станів «критичний».

Цебто терм-множина лінгвістичної змінної «Стан фінансової безпеки суб'єктів господарювання» складається з трьох компонентів. Кожній з підмножин A_1, A_2, A_3 відповідають свої функції приналежності $\mu_1(V)$, $\mu_2(V)$, $\mu_3(V)$, де V – комплексний індикатор фінансової безпеки суб'єктів господарювання, причому чим вище V, тим краще фінансова безпека суб'єктів господарювання.

Слід зауважити, що для уникнення великої кількості графіків, слід ввести математичний формалізм, тобто поставимо в однозначну відповідність функції приналежності $\mu(V)$ нечітке число:

$$\beta(a_1, a_2, a_3, a_4), \qquad (2)$$

де a_1 й a_4 – абсциси нижньої основи;

a_2 й a_3 — абсциси верхньої основи трапеції, що задає μ в області з ненульовою приналежністю носія V відповідній нечіткій підмножині [1].

При цьому числа β – трапецієвидними або, коротко, T-числами [1].

Слід зазначити, що комплексний індикатор V функціонально або алгоритмічно пов'язаний з набором індикаторів оцінки фінансової безпеки суб'єктів господарювання:

$$V_I = \psi(X_{I1},...,X_{IN}), \quad V_{II} = \psi(X_{II1},...,X_{IIN}),$$
$$V_{III} = \psi(X_{III1},...,X_{IIIN}), \quad V_{IV} = \psi(X_{IV1},...,X_{IVN}), \quad (3)$$
$$V_V = \psi(X_{V1},...,X_{VN}).$$

Слід зауважити, що вигляд функції ψ – невідомий та підлягає визначенню.

3) відносно кожного індикатора оцінки фінансової безпеки суб'єктів господарювання $X_1, \ldots, X_n$ відомо, як його зміна впливає на зміну (збільшує чи зменшує) комплексного індикатора V. Це можна позначити $X_i\downarrow \to V\downarrow$. Якщо це виконується, то виконується й зворотне $X_i \to V$. У функціональному записі:

$$r(V) = \delta_i r(X_i), \quad (4)$$

де

$$\delta = \begin{cases} 1, & \text{якщо } X_i \uparrow \to V \uparrow \\ -1, & \text{якщо } X_i \downarrow \to V \downarrow \end{cases}. \quad (5)$$

Необхідно зазначити, що всі індикатори оцінки фінансової безпеки суб'єктів господарювання мають позитивний вплив на фінансову безпеку суб'єктів господарювання.

4) для кількісної оцінки фінансової безпеки суб'єктів господарювання слід ввести лінгвістичну змінну «Рівень фінансової безпеки суб'єктів господарювання» зі значеннями {високий, середній, низький}.

Тоді задача комплексного аналізу може бути сформульована таким чином:

а) визначити процедуру ψ (функцію або алгоритм), що зв'язує набір індикаторів {X} з комплексним індикатором *V*. Тоді по мірі отримання кількісних значень V_i на підставі функцій {μ} слід виходити з поточного стану фінансової безпеки суб'єктів господарювання, який може буди наведений такими видами: критичний – з рівнем відповідності $\mu_1(V)$; загрожуючий – з рівнем відповідності $\mu_2(V)$; нормальний – з рівнем відповідності $\mu_3(V)$.

Це твердження додає певну вагу кожній з гіпотез приналежності поточного стану фінансової безпеки суб'єктів господарювання до однієї з нечітких підмножин {*A*}. При цьому особа, що ухвалює рішення відносно підприємства, може задовольнитися тією гіпотезою, для якої значення μ(*V*) максимально, а отже таким чином для себе оцінити рівень фінансової безпеки суб'єктів господарювання;

б) визначити, покращилася чи погіршилася фінансова безпека суб'єктів господарювання за період II, III, IV, V стосовно періоду I. Ця задача вирішується попутно із попереднім: якщо $V_{II,III,IV,V} > V_I$, то стан покращав; якщо $V_{II,III,IV,V} < V_I$ – то погіршав.

Необхідно зазначити, що якісно позитивна або негативна динаміка фінансової безпеки суб'єктів господарювання розпізнається аналізом змін значень {μ}: чи перемістився максимум {μ} із підмножини в підмножину, і якщо так, то в якому напрямі;

в) діагностувати фінансову безпеку суб'єктів господарювання, використовуючи раніше зазначену відповідність лінгвістичних замін.

Для побудови комплексного індикатора оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання *V*, перш за все, слід побудувати функцію приналежності {μ} нечітких підмножин {*A*}. Це можливо за допомогою аналізу видів стану лінгвістичної змінної «Стан фінансової безпеки суб'єктів господарювання». Тобто слід задати набір {μ}, якому відповідає трійка Т-чисел {β} виду (3.3): β_1 = (0,0000; 0,3333); β_2 = (0,3333; 0,6667); β_3 = (0,6667; 1,0000).

З цього описання слідує, що комплексний індикатор стану V повинен приймати значення від нуля до одиниці.

Далі було проведено оцінку значиущості індикаторів для комплексної оцінки. При цьому враховувалося, що кожному *i*-му індикатору відносно кожного *k*-го стану фінансової безпеки суб'єктів господарювання можна зіставити оцінку p_{ki} значущості цього індикатора для розпізнавання цього стану фінансової безпеки суб'єктів господарювання. Цебто побудова системи вагів p_{ik} проводилася по кожному досліджуваному суб'єкту господарювання суворо індивідуально.

Система оцінок значущостей {p} була пронумерована таким чином:

$$\sum_{i=1}^{N} p_{ik} = 1, \quad k = 1, 2, ...6. \quad (6)$$

Тому індикатори були проранжировані по убуванню значущості для аналізу:

$$X_{1)} \backslash біля \backslash X_{2)} \ldots \} \backslash біля \backslash X_n, \quad (7)$$

Для оцінки значущостей було використано шкалу Фішберна [1]:

$$p_i \backslash = 2 * (N - I + 1)/(N * (N + 1)), \quad i = 1 \ldots N. \quad (8)$$

Таким чином, значущість індикаторів становить: p_1 = 0,2857; p_2 = 0,2381; p_3= 0,1905; p_4 = 0,1429; p_5 = 0,0952; p_6 =0,0476.

Наступним кроком визначення комплексного індикатору стану фінансової безпеки суб'єктів господарювання була побудова показника X_i по порядку убування значущості для аналізу. Далі вважаємо, що набір функцій приналежності $I_{i\text{-}6,1}$ по кожному показнику X_i побудований. Цьому набору відповідає система *T*-чисел {μ}. Після чого були розраховані проміжні коефіцієнти:

$$Y_k^I = \frac{\sum_{i=1}^{N} \delta_i p_{ik}^I x_{ki}^I}{\sum_{i=1}^{N} \delta_i p_{ik}^I} \le 1, \quad I = 1,...,6, \quad k = 1,...3, \quad (9)$$

де δ_i має вигляд, наведений (5), p_{ik} будувався за схемою (6) та, як вже зазначалося, був розрахований по кожному досліджуваному суб'єкту господарювання суворо індивідуально.

Варто зауважити, що, як визначено в роботі [1], оптимальним способом побудови *V* є його узгодження із вибраною системою чисел {β}. Це припускає пошук *V* в нечіткій формі:

$$V(v_1, v_2, v_3) = \sum_{k=1}^{3} Y_k \otimes \beta_k, \quad (10)$$

де знак « $\otimes$ » операцію множення дійсного числа на нечітке число.

При цьому перехід від нечіткого числа V до дійсного вигляду був здійснений за допомогою формули (11):

$$V_{\&M} = \frac{(v_1 + v_2)}{2}. \quad (11)$$

Побудований для досліджуваних суб'єктів господарювання комплексний індикатор оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання наведений в табл. 1.

Досліджуючи дані табл. 1, слід звернути увагу, що за період з 2011 по 2015 рр. всі досліджувані суб'єкти господарювання мали критичний рівень фінансової безпеки.

Що стосується якісної оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання, то пропонується провести її за допомогою експертних оцінок. Для цього за допомогою методу аналізу ієрархій визначалася значущість кожного індикатора оцінки рівня захисту окремого елемента інтелектуального капіталу.

Таблиця 1

Динаміка комплексного індикатора оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання за 2011–2015 рр.

Суб'єкт господарювання	2011	2012	2013	2014	2015
Дочірня компанія «Укртрансгаз» ПАТ«НАК «Нафтогаз України»	0,1454	0,0376	0,0405	0,0455	0,1291
ПАТ «Лисичанськ-вугілля»	0,0449	0,0283	0,0294	0,0288	0,0362
ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України» (ПАТ «ДПЗКУ»)	0,0420	0,0330	0,0265	0,0425	0,0364
ДПАТ«Національна акціонерна компанія «Украгролізинг»	0,1646	0,1575	0,0456	0,1414	0,1213
ПАТ «Укртрансгаз»	0,0177	0,0178	0,0221	0,0281	0,0202
ПАТ «Укргазвидобування»	0,0274	0,0344	0,0350	0,1359	0,1440
ПрАТ«Індар»	0,1388	0,3514	0,1444	0,2974	0,1531
ПАТ «Укргідроенерго»	0,0236	0,0203	0,0162	0,0225	0,0232
ПАТ «Українське Дунайське пароплавство»	0,1199	0,0398	0,0384	0,0365	0,0333
ДП «Укрелектроважмаш»	0,0414	0,0420	0,1217	0,1206	0,1192

Варто зауважити, що пріоритетний індикатор оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання визначався за допомогою побудови матриць попарних порівнянь із послідуючою їх нормалізацією шляхом ділення суми елементів кожної строки на суму всіх елементів [7, с. 24]. При цьому для визначення узгодженості думок експертів у пакеті Statistica розраховувався коефіцієнт конкордації (12):

$$W = \frac{12S}{n^2(m^3 - m)}, \quad (12)$$

де S – сума квадратів відхилень всіх оцінок рангів кожного об'єкта експертизи від середнього значення;

n – число експертів;

m – число об'єктів експертизи.

Після чого для агрегування думок експертів, тобто визначення значущості, приймалося середнє геометричне, що розраховувалося за такою формулою (13):

$$a_{ij}^A = \sqrt[n]{a_{ij}^1 a_{ij}^2 ... a_{ij}^n}, \quad (13)$$

де a_{ij}^A – агрегована оцінка елементу, що належить i-му рядку і j-му стовпцю матриці парних порівнянь, значущість кожного індикатора фінансової безпеки суб'єктів господарювання;

n – число матриць парних порівнянь, кожна з яких складена одним експертом.

Після визначення значущості кожного індикатора фінансової безпеки суб'єктів господарювання слід перейти до розрахунку інтегрального індикатора оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання. Для цього всі індикатори оцінки рівня фінансової безпеки були стандартизовані таким чином:

$$x'_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{j\min}}{x_{j\max} - x_{j\min}}, \quad (14)$$

де x_{ij} – значення j-го признака для i-го об'єкта;

$x_{j\max}$, $x_{j\min}$ – максимальне та мінімальне значення j-ї ознаки для i-го об'єкта.

Інтегральний індикатор оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання визначено за допомогою формули [7] (15):

$$I_{A_i} = \sum_{i=1}^{n} a_i^A A_i, \quad n = \overline{1,15}, \quad (15)$$

де I_{A_i} – інтегральний індикатор оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання;

a_i^A – значущість кожного індикатора суб'єктів господарювання;

A_i – індикатори оцінки рівня суб'єктів господарювання.

Інтегральні індикатори оцінки суб'єктів господарювання для досліджуваних суб'єктів господарювання за 2011–2015 рр. наведені в табл. 2.

Якщо порівняти результати кількісної та якісної оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання, то можна простежити певні невідповідності, що, на думку ав-

Таблиця 2

Динаміка інтегрального індикатора оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання за 2011–2015 рр.

Суб'єкт господарювання	2011	2012	2013	2014	2015
Дочірня компанії «Укртрансгаз» ПАТ «НАК «Нафтогаз України»	0,6459	0,1766	0,4354	0,0806	0,5321
ПАТ «Лисичанськ-вугілля»	0,6999	0,3162	0,2623	0,2206	0,3454
ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України» (ПАТ «ДПЗКУ»)	0,4005	0,2616	0,2010	0,2766	0,1785
ДПАТ «Національна акціонерна компанія «Украгролізинг»	0,4703	0,3481	0,1865	0,8022	0,4356
ПАТ «Укртрансгаз»	0,4316	0,5353	0,2768	0,3185	0,5402
ПАТ «Укргазвидобування»	0,2392	0,1346	0,2191	0,3343	0,1635
ПрАТ «Індар»	0,2304	0,3414	0,2252	0,2354	0,2528
ПАТ «Укргідроенерго»	0,2539	0,1769	0,0781	0,2425	0,0549
ПАТ «Українське Дунайське пароплавство»	0,8174	0,3560	0,4785	0,2181	0,0325
ДП «Укрелектроважмаш»	0,7488	0,4423	0,6224	0,3892	0,2612

торів, є закономірним і відповідає дійсності, оскільки якісні індикатори, що визначають фінансову безпеку суб'єктів господарювання, на відміну від кількісних, дозволяють визначити не тільки фінансову стабільність суб'єкта господарювання, а й оцінити його фінансову стратегію.

Висновок. Таким чином, проведене у цьому дослідженні діагностування рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання підтверджує необхідність розробки комплексних заходів щодо його поліпшення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрейчиков А. В. Анализ, синтез, планирование решений в экономике / А. В. Андрейчиков, О. Н. Андрейчикова. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 368 с.

2. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія / О. І. Барановський. – Київ : Вид-во Київ. нац. торг.-екон. ун-ту, 2004. – 759 с.

3. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И. А. Бланк. – Київ : Ника-Центр, 2004. – 784 с.

4. Про Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства економіки України від 19.01.2006 № 14. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v_451800-01.

5. Підхомний О. М. Індикатори оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання / О. М. Підхомний, Л. С. Яструбецька // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». – 2007. – Вип. 4, Ч. 2. – С. 73–76.

6. Річні звіти підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.smida.gov.ua.

7. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий / Т. Саати ; пер. с англ. Р. Г. Вачнадзе. – М. : Радио и связь, 1993. – 278 с.

8. Ткачук Т. Безпека суб'єктів господарювання: системний аналіз / Т. Ткачук // Бизнес и безопасность. – 2012. – № 4. – С. 22–25.

REFERENCES

Andreychikov, A. V., and Andreychikova, O. N. *Analiz, sintez, planirovaniye resheniy v ekonomike* [Analysis, synthesis, planning of decisions in economy]. Moscow: Finansy i statistika, 2000.

Baranovskyi, O. I. *Finansova bezpeka v Ukraini (metodolohiia otsinky ta mekhanizmy zabezpechennia)* [Financial security in Ukraine (assessment methodology and mechanisms)]. Kyiv: Vydvo KNTEU, 2004.

Blank, I. A. *Upravleniye finansovoy bezopasnostyu predpriyatiya* [Administration of financial security of the enterprise]. Kyiv: Nika-Tsentr, 2004.

[Legal Act of Ukraine] (2006). http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v_451800-01

Pidkhomnyi, O. M., and Yastrubetska, L. S. "Indykatory otsinky rivnia finansovoi bezpeky subiektiv hospodariuvannia" [Indicators for assessing the level of financial security of business entities]. *Ekonomichni nauky. Seriia «Oblik i finansy»* vol. 2, no. 4 (2007): 73-76.

"Richni zvity pidpryiemstv" [Annual reports of enterprises]. http://www.smida.gov.ua

Saati, T. *Prinyatiye resheniy. Metod analiza ierarkhiy* [Decision-making. Method of analysis of hierarchies]. Moscow: Radio i sviaz, 1993.

Tkachuk, T. "Bezpeka subiektiv hospodariuvannia: systemnyi analiz" [Security of economic subjects: system analysis]. *Biznes i bezopasnost*, no. 4 (2012): 22-25.

УДК 303.7;005;65.01

РОЗВИТОК МЕТОДОЛОГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ У ПОСТІНДУСТРІАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

© 2016 **ІЗМАЙЛОВ Я. О.**

УДК 303.7;005;65.01

Ізмайлов Я. О.

Розвиток методології економічного аналізу господарської діяльності підприємств у постіндустріальній економіці

Метою статті є критичний аналіз і подальший розвиток методології аналізу господарської діяльності підприємств для постіндустріальної економіки. Обґрунтовано, що розвиток методології економічного аналізу повинен здійснюватись у напрямку створення передумов, за яких забезпечується можливість за результатами аналітичних розрахунків діагностувати та контролювати тенденції поліпшення кількісних і якісних параметрів виробничо-господарської діяльності підприємств для прийняття ефективних управлінських рішень. Доведено, що теоретико-методологічна конструкція економічного аналізу в умовах постіндустріальної економіки потребує удосконалення. Здійснено критичний аналіз думок провідних учених-аналітиків щодо сутності та класифікації принципів, методів і методик економічного аналізу. Уточнено сутність принципів, рекомендовано види та методи аналізу, що дозволять бухгалтерам, аналітикам, аудиторам, контролерам та іншим суб'єктам краще розуміти й ефективно використовувати теоретично-методологічні аспекти економічного аналізу на практиці. Сформовано порядок застосування методів економічного аналізу залежно від фаз інвестиційно-інноваційного процесу на підприємствах.

Ключові слова: *економічний аналіз, методологія, методи, принципи, інвестиційно-інноваційний розвиток, постіндустріальна економіка.*

Рис.: *1.* ***Табл.:*** *4.* ***Бібл.:*** *26.*

Ізмайлов Ярослав Олексійович *– кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки, Криворізький економічний інститут ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана» (вул. Медична, 16, Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 50000, Україна)*

E-mail: *izmyar@ukr.net*

УДК 303.7;005;65.01

Измайлов Я. А. Развитие методологии экономического анализа хозяйственной деятельности предприятий в постиндустриальной экономике

Целью статьи является критический анализ и дальнейшее развитие методологии анализа хозяйственной деятельности предприятий в постиндустриальной экономике. Обосновано, что развитие методологии экономического анализа должно осуществляться в направлении создания предпосылок, при которых обеспечивается возможность по результатам аналитических расчетов диагностировать и контролировать тенденции улучшения количественных и качественных параметров производственно-хозяйственной деятельности предприятий для принятия эффективных управленческих решений. Доказано, что теоретико-методологическая конструкция экономического анализа в условиях постиндустриальной экономики требует совершенствования. Осуществлен критический анализ мнений ученых-аналитиков относительно сущности и классификации принципов, методов и методик экономического анализа. Уточнена сущность принципов, рекомендованы виды и методы анализа, позволяющие бухгалтерам, аналитикам, аудиторам, контролерам и другим субъектам лучше понимать и эффективно использовать теоретико-методологические аспекты экономического анализа на практике. Сформирован порядок применения методов экономического анализа согласно фазам инвестиционно-инновационного процесса предприятий.

Ключевые слова: *экономический анализ, методология, методы, принципы, инвестиционно-инновационное развитие, постиндустриальная экономика.*

Рис.: *1.* ***Табл.:*** *4.* ***Библ.:*** *26.*

Измайлов Ярослав Алексеевич *– кандидат экономических наук, доцент кафедры международной экономики, Криворожский экономический институт ГВУЗ «КНЭУ им. В. Гетьмана» (ул. Медицинская, 16, Кривой Рог, Днепропетровская обл., 50000, Украина)*

E-mail: *izmyar@ukr.net*

UDC 303.7;005;65.01

Izmaylov Ya. O. Developing the Methodology for Economic Analysis of Enterprise Business Activity in the Post-Industrial Economy

The aim of the article is critical analysis and further development of the methodology for analysis of economic activities of enterprises in the post-industrial economy. It is proved that the development of the methodology for economic analysis should be carried out in the direction of creating preconditions that would provide a possibility to diagnose and monitor trends in improving the quantity and quality of production and economic activities of enterprises for making sound management decisions by the results of analytical calculations. It is justified that the theoretical and methodological structure of economic analysis in the post-industrial economy requires improvement. The critical analysis of views of analytical scientists about the nature and classification of principles, methods and techniques of economic analysis is performed. The essence of the principles are clarified, the types and methods of analysis that allow accountants, analysts, auditors, inspectors and others to better understand and apply the theoretical and methodological aspects of economic analysis in practice are recommended. The order of applying the methods of economic analysis in accordance with phases of the investment and innovation process at enterprises is developed.

Keywords: *economic analysis, methodology, methods, principles, investment and innovation development, post-industrial economy.*

Fig.: *1.* ***Tabl.:*** *4.* ***Bibl.:*** *26.*

Izmaylov Yaroslav O. *– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of International Economics, Kryvyi Rih Economic Institute of Kyiv National Economic University named after V. Hetman (16 Medychna Str., Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, 50000, Ukraine)*

E-mail: *izmyar@ukr.net*

Вступ. Формування моделі інвестиційно-інноваційного розвитку економіки України є неможливим без удосконалення інформаційно-аналітичного інструментарію господарської діяльності підприємств. Саме результати економічного аналізу надають можливість діагностувати та контролювати тенденції поліпшення кількісних і якісних параметрів виробничо-господарської діяльності підприємств. Аналітичні розрахунки допомагають активно впливати на економічні процеси суб'єкта господарювання, мобілізуючи потенційні резерви збільшення прибутковості та віддачі від інвестованого капіталу. Належним чином узагальнена та структурована аналітична інформація сприяє вчасному прийняттю економічно обґрунтованих інвестиційно-інноваційних та управлінських рішень.

Розвиток методології економічного аналізу в системі управління господарською діяльністю суб'єктів господарювання повинен відповідати процесу переходу України до постіндустріального суспільства. Зміни зовнішнього середовища, трансформація економічної та інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств, умови обмеженості ресурсів, нестача фінансування та періодичні економічні кризи спонукають будь-яку науку перебувати в стані постійного розвитку та вдосконалення, що стосується насамперед її методологічних засад.

Розвиток методології та організації економічного аналізу в постіндустріальному суспільстві стикається з певною невизначеністю змістової інтерпретації, класифікації методів економічного аналізу та механізму їх застосування через те, що ця наука має міждисциплінарний характер і впливає на ефективність господарської діяльності підприємств. Розвиток методології аналізу господарської діяльності підприємств та окремих аналітичних методик, що адаптовані до умов інвестиційно-інноваційного розвитку економіки України, дозволить створити необхідне аналітичне підґрунтя для ефективного менеджменту підприємств.

Удосконалення теорії економічного аналізу в постіндустріальних умовах має відбуватися на єдиних методологічних принципах, від застосування яких залежить створення системи взаємопов'язаних аналітичних даних, які відтворюють динаміку та структурні зрушення, що відбуваються у господарській діяльності підприємств під впливом інвестиційно-інноваційних чинників. Тому потрібно визначити відповідність принципів аналізу господарської діяльності підприємств вимогам моделі інвестиційно-інноваційного розвитку економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методологічні питання аналізу господарської діяльності підприємств та особливості їх вирішення відповідно до вимог розвитку України знайшли відображення в наукових працях українських учених, серед яких І. Бланк, Ф. Бутинець [9], В. Геєць [6], Д. Грицишен [7], В. Доля [8], В. Завгородній, В. Сопко [11], В. Івахненко [12], С. Калабухова [13], І. Лазаришина [16], Л. Лахтіонова [17], В. Мельник [18], Є. Мних [13], О. Олійник [20], А. Пересада, В. Семиноженко, С. Свірко [22], А. Сухоруков [23], М. Чумаченко [10]. Деякі аспекти економічного аналізу в постіндустріальному суспільстві опрацьовані закордонними науковцями: Х. Андерсоном, Г. Александером, М. Бакановим [3], С. Барнгольц [2], Д. Барсуковим [4], С. Барнесом, Дж. Бейлі, Г. Бірманом, С. Шмідтом [25], М. Бромвичем, Л. Бернстайном [5], В. Беренсом, П. Хавранеком, Е. Нікбахтом, А. Гроппелі, Б. Нідлзом, В. Ковальовим [14; 15], Д. Колдуеллом, Г. Савицькою [21], Я. Соколовим, М. Фрідманом [26], Р. Холтом, У. Шарпом, А. Шереметом [24] та ін.

Проведений аналіз останніх досліджень і публікацій з економічного аналізу в постіндустріальному суспільстві дозволяє констатувати, що наукових робіт, які присвячено комплексному дослідженню проблем методології та практики аналізу господарської діяльності підприємств в моделі інвестиційно-інноваційного розвитку України, не так багато. Привертає увагу відсутність однозначності у розкритті сутності, групуванні, забезпеченні взаємозв'язку й обґрунтованості принципів, видів і методів економічного аналізу.

Тому, враховуючи наявні теоретичні та практичні досягнення, потрібно виробити чітко визначений підхід до методології економічного аналізу, яка б відповідала моделі інвестиційно-інноваційного розвитку економіки України.

Постановка завдання. Метою статті є критичний аналіз і подальший розвиток методології аналізу господарської діяльності підприємств для постіндустріальної економіки.

Викладення матеріалу та результати. Зміст аналізу господарської діяльності підприємств у постіндустріальній економіці визначається насамперед метою дослідження, а також наявністю інформації і методикою його проведення. Головною метою економічного аналізу в моделі інвестиційно-інноваційного розвитку економіки України є виявлення і кількісна оцінка внутрішньовиробничих резервів із подальшою розробкою відповідних техніко-економічних заходів щодо їхньої реалізації. Особливість аналізу господарської діяльності полягає в тому, що він вивчає економічні процеси не взагалі, а на кожному підприємстві в специфічних умовах його діяльності. Ці умови утворюються під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів. Для підприємства головне значення мають суб'єктивні фактори (техніко-економічні показники), тому що ними можна керувати, змінювати їх для досягнення конкретної поставленої мети.

Відповідно до Академічного тлумачного словника української мови методологія – це: по-перше, вчення про науковий метод пізнання й перетворення світу, його філософська, теоретична основа, а по-друге, сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [1].

Структуру методології економічного аналізу в постіндустріальному суспільстві у взаємозв'язку її елементів наведено на рис. 1.

На думку А. Д. Шеремета, методологія (філософія методики) економічного аналізу складається із методу як загального підходу до дослідження та конкретної методики як сукупності спеціальних прийомів (методів), що застосовуються для обробки й аналізу економічної інформації. Метод економічного аналізу як загальний підхід до дослідження базується на діалектиці [24, с. 26–27].

З точки зору С. В. Калабухової, якість прийнятих господарських рішень залежить не стільки від методології спостереження, вимірювання та реєстрації даних про предметну сутність господарського факту або господар-

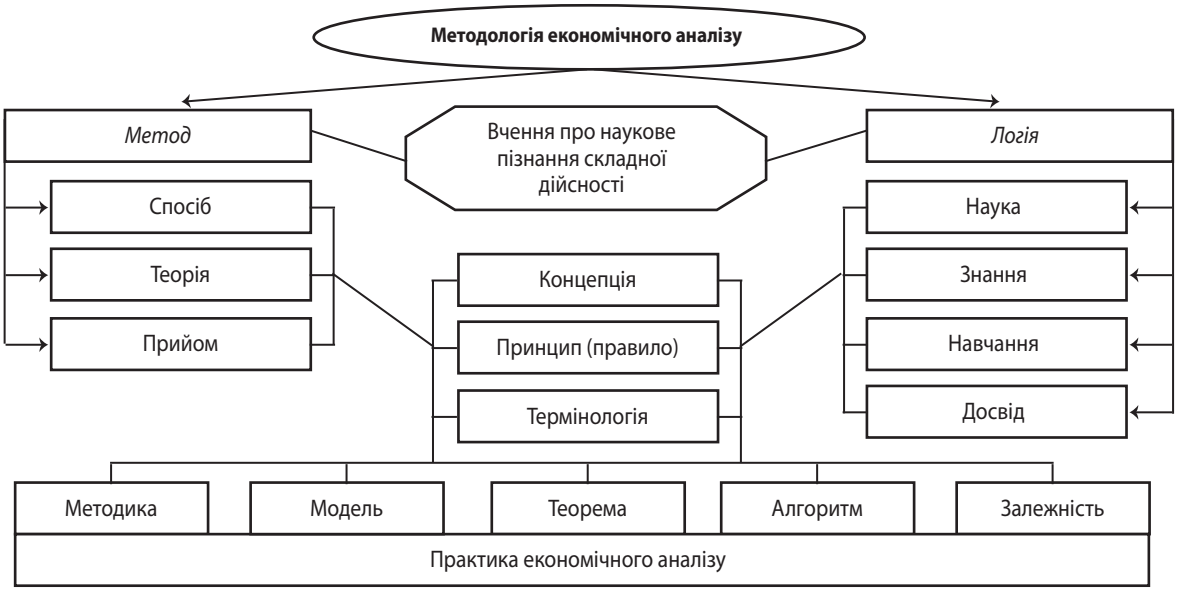

Рис. 1. Загальна структура методології аналізу господарської діяльності в постіндустріальній економіці

Джерело: сформовано автором на основі [14; 24]

ської операції, тобто від бухгалтерського обліку, скільки від методології осмислення інформації, від принципів побудови та наукового інструментарію обробки зафіксованої бухгалтерським обліком інформації для перетворення її у релевантну для зовнішніх і внутрішніх користувачів [13].

Тому для економічного аналізу господарської діяльності підприємств у постіндустріальній економіці, як і для бухгалтерського обліку, є характерним визначення базових принципів, які визначають результативність аналізу, його зв'язки з іншими функціями і системами управління, дають змогу відобразити основні функції аналізу як науки та практичної діяльності, виражають стан і етику дослідника, регулюють процедурну сторону методології і методики. Відмінність полягає в тому, що в економічному аналізі вони законодавчо не регламентуються.

Аналіз багатьох джерел [2–26] виявив, що більшість фахівців-аналітиків по-різному підходять до формування системи принципів аналізу, неоднозначно тлумачать зміст того чи іншого принципу, залишаючи в дискусійній площині деякі важливі аспекти теорії економічного аналізу. Це не дуже сприятливо позначається на організації аналітичного процесу. На нашу думку, при формуванні принципів слід запобігати суб'єктивних суджень, орієнтуючись на усвідомлення та узагальнення об'єктивних процесів і тенденцій в аналітичній сфері в межах єдиної методології економічного аналізу.

В Академічному тлумачному словнику української мови зазначено, що принцип – це: 1) основне вихідне положення будь-якої наукової системи, теорії, ідеологічного напряму і т. ін.; 2) особливість, яку покладено в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; 3) переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [1].

Принципи економічного аналізу незалежно від економіко-політичного устрою є обов'язковими для всіх господарських відносин. Зміна предмета економічного аналізу та поява нових об'єктів не означає змін у його принципах, тому що аналіз розв'язує проблеми, що виникають, тільки за допомогою властивих йому методів і принципів.

І. Д. Лазаришина [16] об'єднує принципи аналізу господарської діяльності підприємств у такі групи: методологічні, правові, організаційні та принципи професійної етики.

В результаті проведеного дослідження літературних джерел визначено перелік основних принципів економічного аналізу (табл. 1)

З табл. 1 можна побачити, що науковці сходяться у поглядах на важливість таких основних принципів економічного аналізу, як: ефективність (економічність), конкретність, комплексність, науковість, об'єктивність, оперативність, періодичність, системність.

Водночас зазначений перелік принципів виглядає досить великим. Тому пропонується використати більш раціональний, структурований підхід до принципів аналізу господарської діяльності підприємств, який передбачає групування принципів залежно від складових системи економічного аналізу. Згідно з цим підходом рекомендується виділити системні принципи, принципи інформації, що є результатом економічного аналізу, принципи організації, принципи здійснення економічного аналізу.

Доречним є також уточнення сутності основних принципів економічного аналізу в умовах моделі інвестиційно-інноваційного розвитку економіки України, які б характеризували аналіз господарської діяльності підприємств як цілісну систему (табл. 2).

Рекомендоване уточнення змістовної наповненості зазначених принципів дозволить при їх застосуванні в аналітичній практиці якісно формувати комплекс даних для ефективного управління господарською діяльністю підприємства в умовах постіндустріального розвитку країни. Принципи є складовою методології. Тому їх дотримання є необхідною умовою проведення аналітичних досліджень, запорукою вирішення завдань і досягнення поставлених аналітичних цілей. Адже вони визначають особливості за-

Таблиця 1

Підходи науковців до визначення системи принципів економічного аналізу

Принципи економічного аналізу	В. М. Івахненко [12]	М. І. Баканов, А. Д. Шеремет [3; 24]	Ф. Ф. Бутинець [10]	В. П. Завгородній, В.В. Сопко [11]	В. В. Ковальов [14; 15]	Є. В. Мних [19]	М. Г. Чумаченко [10]	Л. А. Бернстайн [5]	І. Д. Лазаришина [16]	Д. О. Грицишен [7]	О. В. Олійник [20]	Всього
Адаптивність				+				+				2
Автономність									+			1
Безперервність				+				+	+			3
Варіативність									+			1
Визначальної ролі практики в процесі пізнання											+	1
Випереджаючого відображення	+			+								2
Демократизм			+			+		+				3
Дієвість (конкретність)			+		+	+			+	+		5
Динамізм	+			+					+			3
Доречність							+	+	+			3
Достовірність							+		+			2
Ефективність (економічність)		+	+		+			+	+	+		6
Зрозумілість							+					1
Історизм											+	1
Конкретність	+	+	+	+						+		5
Комплексність			+		+	+	+	+	+	+		7
Науковість	+	+	+		+				+	+		6
Обґрунтованість									+			1
Об'єктивність		+	+		+		+	+		+	+	7
Оперативність		+	+				+		+	+		5
Періодичність		+			+		+	+		+		5
Пізнаваність											+	1
Плановість			+									1
Повнота									+			1
Порівнянність					+							1
Послідовність									+			1
Пропорційність	+			+								2
Прямоточність				+								1
Ритмічність				+								1
Системність			+		+	+	+	+	+	+		7
Спадкоємність											+	1
Співставність		+	+		+					+		4
Субординація				+								1
Суперечності											+	1
Творча активність											+	1

Джерело: сформовано автором

Таблиця 2

Рекомендоване уточнення сутності основних принципів аналізу господарської діяльності підприємств в умовах інвестиційно-інноваційного розвитку країни

Принцип	Сутність
Визначальна роль практики в процесі пізнання	суспільна практика є основною, кінцевою метою пізнання та критерієм істини
Дієвість	аналіз повинен активно впливати на досягнення поставлених цілей господарської діяльності, своєчасно виявляти недоліки, прорахунки в роботі підприємства і резерви поліпшення її показників, вивчати можливості підвищення ефективності роботи організації
Ефективність (економічність)	витрати на проведення аналізу повинні давати великий позитивний ефект. З цією метою, крім доцільності організації, під час його проведення повинні широко використовуватися провідні методики, засоби, які полегшують роботу аналітика
Конкретність	результатом аналізу є цільова спрямованість і адресність аналізу. Конкретний аналіз означає цільову спрямованість дослідження на конкретну практику і результативність у досягненні поставленої мети
Комплексність	тісно пов'язаний із принципом системного підходу, хоча має більш вузьке значення. Він передбачає всебічне дослідження причинних взаємозалежностей, комплексну оцінку вхідних параметрів функціонально-структурної побудови, їх зміну та розвиток на досліджуваному об'єкті у просторі і часі за кількісними і якісними ознаками та вихідні (результативні) параметри цього процесу. У полі зору аналітика повинні бути не лише основні (цільові) результати, а й побічні. Цілісність системи, яка відрізняється визначеною завершеністю, припускає й відокремлений аналіз її складових елементів
Науковість	методологія економічного аналізу спирається на останні досягнення науки та залежить від дії економічних законів, передбачає пізнання об'єктивної реальності функціонування економічної системи, впливу об'єктивних факторів її зміни та розвитку, Значний прогрес забезпечив широке застосування в економічному аналізі економіко-математичних методів і моделей та комп'ютерної технології обробки аналітичної інформації
Оперативність	аналіз повинен проводитися швидко і чітко з рекомендаціями, що спрямовані на поліпшення господарської діяльності підприємства та перетворюють аналіз в інструмент оперативного контролю
Об'єктивність	результати аналізу повинні відображати об'єктивну реальність і базуватися на достовірній інформації та точних аналітичних розрахунках, а не на думках зацікавлених осіб. При інтерпретації даних необхідно враховувати вплив на них усіх факторів та обмежень. Ідеальним варіантом для аналізу є використання економічних даних і фінансової звітності, достовірність яких підтверджено аудитором
Періодичність	передбачає необхідність систематичного проведення аналітичних досліджень за відповідні звітні періоди з метою цілісного уявлення про динаміку господарських процесів, основних показників, а також планування аналітичної роботи
Пізнаваність	економічні явища та процеси є пізнаваними, слугують об'єктами пізнання для економічних наук, зокрема для економічного аналізу
Регламентованість	відповідність методик аналізу сучасній міжнародній і державній соціально-економічній політиці та законодавству
Системність	кожний досліджуваний об'єкт повинен розглядається як складна динамічна система, складена з часток. Використовувати в аналізі чітко визначену методику, а не розрізнені показники. При цьому потрібно намагатися ухилятися від аналізу показників, які не пов'язані з досягненням конкретної мети
Творча активність	пізнання не вичерпується новою інформацією про світ

Джерело: сформовано автором

стосування окремих методів або комплексу методів економічного аналізу на етапі інвестиційно-інноваційного розвитку суспільства.

Важливою методологічною рисою аналізу є і те, що він здатний не тільки встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, але і давати їм кількісну характеристику, тобто забезпечувати зміну впливу факторів на результати діяльності. Це робить аналіз господарської діяльності підприємства точним, а висновки – обґрунтованими.

Вагоме значення в підборі методів аналізу господарської діяльності для формування комплексного обліково-аналітичного забезпечення управління промисловими підприємствами в постіндустріальній економіці мають напрями такого аналізу. Зважаючи на визначені вище класифікаційні ознаки економічного аналізу, вважаємо за необхідне виокремлювати такі види аналізу діяльності підприємств у постіндустріальних умовах (табл. 3).

Основним завданням управління господарською діяльністю підприємств у постіндустріальному суспільстві є прийняття ефективних рішень. Процес прийняття рішень можна умовно об'єднати у три основних етапи: 1) отримання інформації; 2) аналіз інформації; 3) безпосе-

Таблиця 3

Рекомендовані види аналізу господарської діяльності підприємств у постіндустріальній економіці за різними суб'єктно-об'єктними рівнями

Вид аналізу	Сутність
За відношенням до користувача	
Внутрішній	здійснюється на підприємстві для потреб управління господарською діяльністю
Зовнішній	здійснюється на підставі статистичної та фінансової звітності органами господарського управління, банками, фінансовими органами, акціонерами, інвесторами
За об'єктами управління	
Фінансово-економічний	основну увагу спрямовано на фінансові показники та результати діяльності підприємства
Техніко-економічний	вивчає взаємодію технічних та економічних процесів на результати господарської діяльності
Соціально-економічний	вивчає взаємозв'язок і вплив соціально-економічних процесів на результати господарської діяльності підприємства
Економіко-статистичний	використовується для вивчення масових суспільних явищ на різних рівнях управління: підприємства, галузі, регіону (муніципальному рівні)
Економіко-екологічний	здійснюється органами охорони навколишнього середовища, економічними службами підприємства з метою дослідження взаємодії екологічних і економічних процесів, що пов'язані зі збереженням та поліпшенням навколишнього середовища і витратами на екологію
Інвестиційний	використовується для розробки програм і оцінки ефективності інвестиційної діяльності підприємства
Маркетинговий	застосовується службою маркетингу підприємства або об'єднання для вивчення зовнішнього середовища функціонування підприємства, ринків сировини і збуту готової продукції, її конкурентоспроможності, попиту і пропозиції, комерційного ризику, формування цінової політики, розробки тактики і стратегії маркетингової діяльності
Функціонально-вартісний	основне призначення цього виду аналізу в тому, щоб виявити непотрібні функції об'єкта і попередити зайві витрати за рахунок ліквідації непотрібних вузлів, деталей, спрощення конструкції виробу, заміни матеріалів тощо
За галузевою ознакою	
Галузевий	методика якого враховує специфіку окремих галузей економіки (промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту тощо)
Міжгалузевий	вид аналізу господарської діяльності, що є теоретичною і методологічною основою економічного аналізу у всіх галузях економіки (видах економічної діяльності)
За змістом програми	
Комплексний	діяльність підприємства вивчається всебічно
Тематичний	аналізуються тільки окремі сторони господарської діяльності підприємства, що представляють в певний момент часу найбільший інтерес
Організаційна форма	
Централізований	вид аналізу, при якому керівництво вищої ланки залишає за собою більшу частину повноважень, необхідних для прийняття найважливіших рішень
Децентралізований	вид аналізу в організаціях, в яких повноваження розподілені за підпорядкованими рівнями управління
Інтегрований	поєднує у різних співвідношеннях централізовану та децентралізовану форми, є найбільш розповсюдженою на металургійних підприємствах
Періодичність проведення	
Разовий	аналіз проводиться епізодично за певних умов (у разі зміни керівництва, акціонерів, форс-мажорних обставин)
Періодичний	аналіз, що проводиться систематично через певний інтервал часу
Систематичний	сприяє впровадженню на підприємствах більш досконалої організації виробництва і праці, дозволяє знайти нові джерела для підвищення продуктивності праці, зниження собівартості продукції, поліпшення використання засобів виробництва, сприяє інноваціям і розподілу передового виробничого досвіду
Повнота охоплення об'єктів	
Суцільний	висновки за його результатами формуються після вивчення всіх без виключення об'єктів
Вибірковий	висновки формуються за результатами дослідження тільки частини об'єктів

Джерело: сформовано автором

редньо акт прийняття рішення. Для кожного виду управлінських рішень застосовуються відповідні методи аналізу: для прогнозування – методи перспективного аналізу; для прийняття оперативних рішень – методи оперативного аналізу; для оцінки та контролю господарської діяльності за минулі періоди – методи ретроспективного аналізу. До становлення економічного аналізу як науки привела необхідність створення універсальних методів дослідження і управління в галузі економіки.

Під методом науки в широкому сенсі розуміють спосіб пізнання і дослідження досліджуваного предмета. У сучасній науковій літературі зустрічається безліч визначень цього поняття, найбільш розповсюдженим з яких є розуміння методу як: по-перше, способу пізнання явищ природи та суспільного життя, а по-друге, прийому або системи прийомів, що застосовується в певній галузі діяльності (науці, виробництві тощо) [1].

Для економічного аналізу як галузі науки притаманний свій метод. На думку С. Б. Барнгольц, під методом економічного аналізу потрібно розуміти спосіб системного, комплексного вивчення, вимірювання та узагальнення впливу окремих факторів на виконання господарських планів і динаміку господарського розвитку, що здійснюється шляхом обробки спеціальними прийомами показників плану, обліку, звітності та інших джерел інформації [2]. Згідно з поглядами В. В. Ковальова і О. М. Волкової, метод економічного аналізу є системою теоретико-пізнавальних категорій, наукового інструментарію і регулятивних принципів дослідження процесів функціонування економічних суб'єктів, засобом пізнання економічного суб'єкта, який складається з ряду послідовно здійснюваних дій (стадій, етапів). Ці дослідники представляють метод економічного аналізу як комбінацію трьох складових: категорій науки, інструментарію дослідження та принципів [14].

Узагальнюючи наведені підходи до характеристики методу економічного аналізу, пропонується визначати метод аналізу господарської діяльності підприємств як спосіб вивчення і пізнання економічних процесів. Діалектичний метод пізнання визнаний найбільш прийнятним для всіх економічних наук. Використання діалектичного методу в аналізі означає, що вивчення господарської діяльності підприємства має проводитися з урахуванням усіх його внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків. Так, при впровадженні на підприємстві нової техніки – збільшуються витрати на її придбання та утримання, але водночас зменшуються витрати на оплату праці робітникам у зв'язку з підвищенням її продуктивності.

Реалізація у практичній діяльності бізнес-суб'єктів методу економічного аналізу, яку характеризують принципи економічного аналізу, потрібно розуміти як процес використання методу як елемента конкретної методики дослідження.

Під методикою розуміють сукупність способів, правил найбільш доцільного виконання якої-небудь роботи. В економічному аналізі методика являє собою сукупність аналітичних способів і правил дослідження економіки підприємства, певним чином підпорядкованих досягненню мети аналізу.

С. В. Калабухова в дослідженні елементів методу бухгалтерського аналізу в інформаційній економіці приходить до висновків, що реалізація процесу управління господарською діяльністю суб'єктів господарювання повинна відповідати процесу переходу України до постіндустріального суспільства. Але в той же час, коли політика держави спрямована на побудову інноваційної економіки – інновації та інноваційна діяльність досі не розглядаються як самостійні об'єкти не тільки економічного аналізу, але і бухгалтерського обліку. Звідси виникають проблеми, що пов'язані з обліком інновацій, розкриттям інформації про них у фінансовій звітності, обґрунтуванням системи показників ефективності інноваційної діяльності, розробкою комплексних методик її аналізу [13]. Тому оцінювання результатів інноваційної діяльності суб'єктів господарювання, її облік та аналіз вимагають нових концептуальних підходів

Згідно з поглядами А. Д. Шеремета [24], удосконаленню методології економічного аналізу та розробці підлягають такі розділи, як оцінка та аналіз ризиків, аналіз інноваційної діяльності, ціна капіталу та оцінка бізнесу, оцінка грошових потоків та грошей у часі, особливості управлінського аналізу в окремих галузях економіки тощо. Особливо він наголошує на важливості розвитку інформаційних систем через те, що швидкість аналітичних процедур має вирішальне значення.

Методи економічного аналізу, які застосовуються в дослідженнях господарської діяльності підприємств, налічують близько 100 найменувань, серед яких основними є формалізовані (логіко-економічні, економіко-математичні, традиційні методи статистики), неформалізовані (методи індивідуальних та колективних експертних оцінок) та методи стратегічного аналізу (SWOT, STEP, SPACE, GAP, PIMS, модель Мак-Кінсі) тощо. У той же час, зважаючи на недостатню дослідженість інновацій як складової інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств, рекомендується при виборі методів економічного аналізу враховувати окремі умовні фази інвестиційно-інноваційного процесу (табл. 4).

В умовах невідворотних процесів глобалізації економіки України національним виробником для виходу з конкурентоспроможною продукцією (послугами) на зовнішні та внутрішній ринки слід адаптувати свою господарську діяльність до умов інвестиційно-інноваційного розвитку суспільства. Тому для аналізу господарської діяльності підприємств та прийняття ефективних рішень у постіндустріальному суспільстві потребують розвитку такі перспективні методики економічного аналізу, як:

- ситуаційний аналіз, методика якого повинна відповідати постійним запитам управлінців, враховувати інфляційні процеси, дії конкурентів, кон'юнктуру ринку, ризики тощо;
- стратегічний аналіз, що аналізує майбутнє не тільки за показниками минулого, а й за прогнозованими умовами майбутнього. При аналізі ефективності бізнес-процесів рекомендується розробити нові й адаптувати класичні методи аналізу, що враховуватимуть їх кількісні та якісні характеристики;
- ABC-аналіз, який дозволяє обґрунтувати пріоритети та ключові напрямки змін у виробничому процесі. Результатом повинна бути мобілізація резервів господарювання через поліпшення організації та ефективності виробництва;

Таблиця 4

Рекомендоване застосування методів економічного аналізу підприємства залежно від фаз інвестиційно-інноваційного процесу

Фаза	Метод	Сутність
1	2	3
Визначення потреби, можливості та цілеспрямованості інновацій	SWOT-аналіз	метод аналізу, який дозволяє знайти оптимальне співвідношення між сильними та слабкими сторонами господарської діяльності підприємства з урахуванням її можливостей і загроз, спрямований на виявлення резервів зниження витрат за їх реалізації завдяки запровадженню більш ефективних варіантів виробництва, раціонального співвідношення між споживчими властивостями виробу та витратами на його виготовлення, сприяє визначенню способів зниження матеріало-, енерго- і трудомісткості продукції
	Дорожня карта	метод аналізу розвитку бізнесу або продажу певного продукту з урахуванням усіх відомих факторів за декількома сценаріями з оцінкою можливих ризиків. Побудова дорожньої карти складається з аналітичного визначення вузлів (або певних точок), на яких слід приймати важливі для господарської діяльності підприємства рішення залежно від поточної конкурентної ситуації на ринку з урахуванням можливих наслідків
	Бенчмаркінг	метод оцінки стратегій і цілей роботи підприємства порівняно з компаніями-лідерами для визначення його позиції на конкретному ринку товарів і послуг
	Портфоліо технологій	це метод фіксування, акумулювання, оцінки та самооцінки технологічно-виробничих досягнень підприємства за певний проміжок часу з метою відстеження прогресу в господарській діяльності за окремий проміжок часу
	Аналіз життєвого циклу продукту	метод аналізу процесу розроблення товару з огляду на стадії його життєвого циклу, оцінки потенціалу його збуту, одержання прибутку, з урахуванням поведінки конкуруючих компаній та обраної маркетингової стратегії підприємства
	Сценарій розвитку техніки	метод оцінки ризиків проекту розвитку технічної бази підприємства шляхом встановлення впливу на проект різних факторних комбінацій з урахуванням ймовірності настання кожного сценарію
	Евристичні методи	спеціальні методи аналізу, що ґрунтуються на використанні досвіду, інтуїції фахівця-аналітика та його творчого мислення
Генерація ідей	Мозковий штурм	метод висування, порівняння та відбору ідей групою експертів у процесі розв'язування аналітичного завдання
	Теорія розв'язання винахідницьких завдань (ТРВЗ)	метод що передбачає класифікаційний аналітичний механізм розв'язання винахідницьких завдань із застосуванням матриці протиріч, алгоритмізації процесів на підставі використання законів розвитку технічних систем
	Загальна оцінка інвестицій (RGI)	забезпечує оцінювання інвестиційних потреб і можливостей підприємства
	Інтелектуальний аналіз даних	метод виявлення раніше невідомих, практично корисних і нетривіальних інтерпретацій аналітичної інформації, необхідної для прийняття управлінських та інвестиційно-інноваційних рішень
Оцінка ідей (потенційних рішень)	Аналіз витрат / прибутку	метод системного аналізу структури витрат у взаємозв'язку з обсягами реалізації та прибутками підприємства
	Аналіз ризиків	метод аналізу ймовірності виникнення ризику й обсягів можливих фінансових втрат при настанні ризикової події
	Оцінка технології	метод аналізу й оцінки економічних наслідків та ризику впровадження технологій у разі нормальної чи аварійної експлуатації
	Рейтинговий метод	полягає у визначенні системи аналітичних показників, які оцінюють бізнес-ідею, порівняно з умовним еталонним результатом
Реалізація	Бізнес-модель	метод концептуальної аналітичної діагностики способу створення інновації або отримання корисного ефекту від бізнесової діяльності
	Структурування функції якості (QFD)	метод систематичного і структурованого перетворення побажань споживачів у вимоги до якості продукції, послуг і / або процесу, що забезпечує через аналітичну інформацію краще розуміння вимог споживачів при проектуванні, розробці й удосконаленні продукції, послуг і процесів
	Аналіз видів наслідків і потенційних відмов (FMEA)	метод превентивної аналітики спрямований на попередження та / або ослаблення шкідливих наслідків у споживача через можливі дефекти продукції і процесів її виробництва, що можуть виникати під час модернізації
	Мінімізація витрат	метод аналізу, що передбачає вибір найбільш дешевого варіанта в період прийняття управлінського й інвестиційно-інноваційного рішення

Закінчення табл. 4

1	2	3
	Маркетинговий аналіз	метод аналізу комерційної спроможності проекту, оцінка можливості реалізації певного продукту на обраному ринку й отримання рівня доходу, який зміг би покрити витрати за проектом і задовольнити інтереси інвесторів

Джерело: сформовано автором

- GAP-аналіз, завдяки якому можна знайти шлях від існуючого стану до бажаного;
- інституційний аналіз, який має на меті оцінити організаційні, правові, політичні й адміністративні умови діяльності підприємства.

Розглянута теоретико-методологічна конструкція економічного аналізу дозволить сформувати комплексне обліково-аналітичне управління підприємством на засадах інвестиційно-інноваційного розвитку, яке можливо використовувати для прийняття управлінських рішень, спрямованих на: зміну параметрів функціонування підприємства в поточному періоді для уникнення або зменшення всіх видів ризиків; виправлення збоїв, допущених у попередніх періодах, які впливають на стан підприємства; формування стратегічних напрямів розвитку та функціонування підприємства шляхом розробки заходів попередження ризиків, що забезпечить безперервність функціонування підприємства.

Висновки та напрямок подальших досліджень. Розвиток методології економічного аналізу повинен здійснюватись у напрямку створення передумов, за яких забезпечується можливість за результатами аналітичних розрахунків діагностувати та контролювати тенденції поліпшення кількісних і якісних параметрів виробничо-господарської діяльності підприємств як наслідок ефективних управлінських рішень.

Доведено, що теоретико-методологічна конструкція економічного аналізу в умовах постіндустріальної економіки потребує удосконалення.

Проведено критичний аналіз думок провідних учених-аналітиків щодо сутності та класифікації принципів, методів і методик економічного аналізу. Уточнено сутність принципів, рекомендовано види та методи аналізу, що дозволять бухгалтерам, аналітикам, аудиторам, контролерам та іншим суб'єктам краще розуміти й ефективно використовувати теоретично-методологічні аспекти економічного аналізу на практиці. Сформовано порядок застосування методів економічного аналізу залежно від фаз інвестиційно-інноваційного процесу на підприємствах.

Подальший науковий пошук доцільно зосередити на доповненні теоретико-методологічної бази економічного аналізу показниками, які дозволять проводити якісний і швидкий аналіз інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств для прийняття ефективних управлінських рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс[. – Режим доступу : http://sum.in.ua/.

2. Барнгольц С. Б. Экономический анализ хозяйственной деятельности на современном этапе развития / С. Б. Барнгольц. – М. : Финансы и статистика, 2008. – 345 с.

3. Баканов М. И. Теория экономического анализа : учебник / М. И. Баканов, А. Д. Шеремет. – М. : Финансы и статистика, 1998. – 416 с.

4. Барсуков Д. П. Экономический анализ как инструмент оценки экономической деятельности организаций культуры [Електронний ресурс] / Д. П. Барсуков, А. А. Екатерининская // Концепт : науч.-метод. электрон. журнал. – 2016. – Т. 15. – С. 2636–2640. – Режим доступу : http://e-koncept.ru/2016/96448.htm.

5. Бернстайн Л. А. Анализ финансовой отчетности: теория, практика и интерпретация / Л. А. Бернстайн ; пер. с англ. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 624 с.

6. Геєць В. М. Інституційна обумовленість інноваційних процесів у промисловому розвитку України / В. М. Геєць // Економіка України. – 2014. – № 12 (637). – С. 4–19.

7. Грицишен Д. О. Обліково-аналітичне забезпечення управління економіко-екологічною безпекою підприємств : монографія / Д. О. Грицишен. – Житомир : ЖДТУ, 2015. – 450 с.

8. Доля В. Т. Економічний аналіз: теорія практичні методики : навч. посіб. / В. Т. Доля. – Київ : Кондор, 2003. – 208 с.

9. Економічний аналіз : навч. посіб. / За ред. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир : Рута, 2003. – 680 с.

10. Економічний аналіз : навч. посіб. / М. А. Болюх, В. З. Бурчевський, М. І. Горбаток ; за ред. М. Г. Чумаченка. – Київ : КНЕУ, 2001. – 540 с.

11. Завгородній В. П. Організація бухгалтерського обліку, економічного контролю та аналізу / В. П. Завгородній, В. В. Сопко. – Київ : КНЕУ, 2000. – 258 с.

12. Івахненко В. М. Курс економічного аналізу : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / В. М. Івахненко. – Київ : КНЕУ, 2000. – 263 с.

13. Калабухова С. В. Елементи методу бухгалтерського аналізу в інформаційній економіці / С. В. Калабухова // Економічний аналіз. – 2015. – Т. 19. – № 1. – С. 6–12.

14. Ковалев В. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия : учебник / В. В. Ковалев, О. Н. Волкова. – М. : Проспект, 2004. – 424 с.

15. Ковалев В. В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности / В. В. Ковалев. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 512 с.

16. Лазаришина І. Д. Економічний аналіз в Україні: історія, методологія, практика : монографія / І. Д. Лазаришина. – Рівне : НУВГП, 2005. – 369 с.

17. Лахтіонова Л. А. Функції економічного аналізу на мікрорівні / Л. А. Лахтіонова, Н. О. Кириченко // Фінанси, облік і аудит : зб. наук. пр. КНЕУ, 2008. – Вип. № 11. – С. 245–250.

18. Мельник В.М. Основи економічного аналізу: короткий теоретико-методологічний курс : навч. посіб. / В. М. Мельник. – Київ : Кондор, 2003. – 128 с.

19. Мних Є. В. Економічний аналіз : підручник / Є. В. Мних. – Київ : ЦНЛ, 2005. – 472 с.

20. Олійник О. В. Розвиток економічного аналізу в умовах інституційних змін : монографія / О. В. Олійник. – Житомир : ЖДТУ, 2008. – 653 с.

21. Савицька Г. В. Економічний аналіз діяльності підприємства : навч. посіб. / Г. В. Савицька. – Київ : Знання, 2005. – 662 с.

22. Свірко С. В. Державні фінанси України: визначальні вектори, результати та проблеми розвитку / С. В. Свірко, Б. Ю. Кузьмінський // Незалежний аудитор. – 2015. – № 13 (III). – С. 24–31.

23. Сухоруков А. І. Активізація інвестиційно-інноваційної політики у промисловості – стратегічний пріоритет національних економічних інтересів України / А. І. Сухоруков, О. В. Собкевич // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2015. – № 3 (80). – С. 193–205.

24. Шеремет А. Д. Теория экономического анализа : учебник / А. Д. Шеремет. – М. : ИНФРА-М, 2011. – 352 с.

25. Bierman H. The Capital Budgeting Decision. Economic Analysis and Financing, 8th ed. / H. Bierman, S. Smidt. – New York : Macmillan Publishing, 1993. – 645 p.

26. Friedman M. The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits / M. Friedman. – New York : Times Magazine. – 2011. – 650 p.

REFERENCES

"Akademichnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy" [Academic explanatory dictionary of Ukrainian language]. http://sum.in.ua/

Barngolts, S. B. *Ekonomicheskiy analiz khozyaystvennoy deyatelnosti na sovremennom etape razvitiya* [Economic analysis of economic activities at the present stage of development]. Moscow: Finansy i statistika, 2008.

Bakanov, M. I., and Sheremet, A. D. *Teoriya ekonomicheskogo analiza* [The theory of economic analysis]. Moscow: Finansy i statistika, 1998.

Barsukov, D. P., and Ekaterininskaya, A. A. "Ekonomicheskiy analiz kak instrument otsenki ekonomicheskoy deyatelnosti organizatsiy kultury" [Economic analysis as a tool for assessment of economic activities of cultural organizations]. http://e-koncept.ru/2016/96448.htm

Bernstayn, L. A. *Analiz finansovoy otchetnosti: teoriya, praktika i interpretatsiya* [Financial statement analysis: theory, practice and interpretation]. Moscow: Finansy i statistika, 1996.

Boliukh, M. A., Burchevskyi, V. Z., and Horbatok, M. I. *Ekonomichnyi analiz* [Economic analysis]. Kyiv: KNEU, 2001.

Bierman, H., and Smidt, S. *The Capital Budgeting Decision. Economic Analysis and Financing*New York: Macmillan Publishing, 1993.

Dolia, V. T. *Ekonomichnyi analiz: teoriia praktychni metodyky* [Economic analysis: the theory of practical techniques]. Kyiv: Kondor, 2003.

Ekonomichnyi analiz [Economic analysis]. Zhytomyr: Ruta, 2003.

Friedman, M. *The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits*New York: Times Magazine, 2011.

Hrytsyshen, D. O. *Oblikovo-analitychne zabezpechennia upravlinnia ekonomiko-ekolohichnoiu bezpekoiu pidpryiemstv* [Registration-analytical maintenance of management of economic-ecological safety of enterprises]. Zhytomyr: ZhDTU, 2015.

Heiets, V. M. "Instytutsiina obumovlenist innovatsiinykh protsesiv u promyslovomu rozvytku Ukrainy" [Institutional conditioning of innovative processes in the industrial development of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 12 (637) (2014): 4-19.

Ivakhnenko, V. M. *Kurs ekonomichnoho analizu* [Course of economic analysis]. Kyiv: KNEU, 2000.

Kovalev, V. V., and Volkova, O. N. *Analiz khoziaystvennoy deyatelnosti predpriyatiya* [Analysis of economic activity of the enterprise]. Moscow: Prospekt, 2004.

Kovalev, V. V. *Finansovyy analiz: Upravleniye kapitalom. Vybor investitsiy. Analiz otchetnosti* [Financial analysis: capital Management. The choice of investments. Analysis reporting]. Moscow: Finansy i statistika, 2000.

Kalabukhova, S. V. "Elementy metodu bukhhalterskoho analizu v informatsiinii ekonomitsi" [Elements of accounting analysis in the information economy]. *Ekonomichnyi analiz* vol. 19, no. 1 (2015): 6-12.

Lakhtionova, L. A., and Kyrychenko, N. O. "Funktsii ekonomichnoho analizu na mikrorivni" [Functions of economic analysis at the micro level]. *Finansy, oblik i audyt*, no. 11 (2008): 245-250.

Lazaryshyna, I. D. *Ekonomichnyi analiz v Ukraini: istoriia, metodolohiia, praktyka* [Economic analysis: history, methodology, practice]. Rivne: NUVHP, 2005.

Mnykh, Ye. V. *Ekonomichnyi analiz* [Economic analysis]. Kyiv: TsNL, 2005.

Melnyk, V. M. *Osnovy ekonomichnoho analizu: korotkyi teoretyko-metodolohichnyi kurs* [Fundamentals of economic analysis: a brief theoretical and methodological course]. Kyiv: Kondor, 2003.

Oliinyk, O. V. *Rozvytok ekonomichnoho analizu v umovakh institutsiinykh zmin* [Development of economic analysis in the context of institutional change]. Zhytomyr: ZhDTU, 2008.

Svirko, S. V., and Kuzminskyi, B. Yu. "Derzhavni finansy Ukrainy: vyznachalni vektory, rezultaty ta problemy rozvytku" [Public finances in Ukraine: defining the vectors, the results and problems of development]. *Nezalezhnyi audytor*, no. 13 (3) (2015): 24-31.

Sukhorukov, A. I., and Sobkevych, O. V. "Aktyvizatsiia investytsiino-innovatsiinoi polityky u promyslovosti - stratehichnyi priorytet natsionalnykh ekonomichnykh interesiv Ukrainy" [The intensification of investment and innovative policy in the industry is a strategic priority of national economic interests of Ukraine]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, no. 3 (80) (2015): 193-205.

Sheremet, A. D. *Teoriya ekonomicheskogo analiza* [The theory of economic analysis]. Moscow: INFRA-M, 2011.

Savytska, H. V. *Ekonomichnyi analiz diialnosti pidpryiemstva* [Economic analysis of enterprise activity]. Kyiv: Znannia, 2005.

Zavhorodnii, V. P., and Sopko, V. V. *Orhanizatsiia bukhhalterskoho obliku, ekonomichnoho kontroliu ta analizu* [Organization of accounting, economic control and analysis]. Kyiv: KNEU, 2000.

УДК 658.153

ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ОБОРОТНИМ КАПІТАЛОМ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

© 2016 КРУТОВА А. С., СІФУРОВА А. І.

УДК 658.153

Крутова А. С., Сіфурова А. І.

Ефективність управління оборотним капіталом у системі забезпечення фінансової безпеки торговельних підприємств

Досліджено теоретико-методичні та практичні аспекти управління фінансовою безпекою підприємств оптової і роздрібної торгівлі України, узагальнено наукові підходи до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства. Обґрунтовано вплив рівня ефективності управління оборотним капіталом на підвищення показників рентабельності фінансово-господарської діяльності, ділової активності, зростання індикаторів фінансової стійкості та стабільності розвитку, забезпечення прийнятного рівня фінансової безпеки торговельних підприємств. Проаналізовано основні результати фінансово-господарської діяльності підприємств торгівлі України за період 2010–2015 рр., що вплинули на рівень їх фінансової безпеки, та відзначено негативні тенденції у динаміці отримання чистого прибутку, низької рентабельності продажів і збитковості використання оборотних активів. Виявлено значну диспропорцію у структурі загальних джерел формування капіталу, високу дефіцитність власних фінансових ресурсів, тенденцію у фінансуванні оборотних активів виключно за рахунок позикових коштів, стрімке зростання рівня відсоткових кредитних ставок. Надано оцінку індикаторам фінансової стійкості за коефіцієнтним та агрегатним підходами, що засвідчили нестійкий і кризовий фінансовий стан більшості підприємств оптової і роздрібної торгівлі України. Визначено резерви підвищення рівня фінансової безпеки з виокремленням ключових складових підсистем фінансової безпеки, критеріїв та індикаторів для об'єктивної оцінки фінансового стану, з урахуванням впливу зовнішнього середовища, що дозволить приймати обґрунтовані управлінські рішення щодо аналізу, запобігання та нейтралізації реальних і потенційних загроз для підприємств торгівлі.

Ключові слова: *фінансова безпека, оборотний капітал, ефективність, підприємства торгівлі.*

Рис.: *3.* ***Табл.:*** *2.* ***Бібл.:*** *16.*

Крутова Анжеліка Сергіївна *– доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, аналізу та страхування, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клочківська, 333, Харків, 61051, Україна)*

E-mail: *ankrutova@ukr.net*

Сіфурова Альона Ігорівна *– аспірант кафедри фінансів, аналізу та страхування, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клочківська, 333, Харків, 61051, Україна)*

УДК 658.153

Крутова А. С., Сифурова А. И. Эффективность управления оборотным капиталом в системе обеспечения финансовой безопасности торговых предприятий

В статье исследованы теоретико-методические и практические аспекты управления финансовой безопасностью предприятий оптовой и розничной торговли Украины, обобщены научные подходы к оценке уровня финансовой безопасности предприятия. Обосновано влияние уровня эффективности управления оборотным капиталом на повышение показателей рентабельности финансово-хозяйственной деятельности, деловой активности, рост индикаторов финансовой устойчивости и стабильности развития, обеспечения приемлемого уровня финансовой безопасности торговых предприятий. Проанализированы основные результаты финансово-хозяйственной деятельности предприятий торговли Украины за период 2010–2015 гг., повлиявшие на уровень их финансовой безопасности, отмечены негативные тенденции в динамике получения чистой прибыли, низкой рентабельности продаж и убыточности использования оборотных активов. Выявлена значительная диспропорция в структуре источников формирования капитала, высокий дефицит собственных финансовых ресурсов, тенденция в финансировании оборотных активов исключительно за счет заемных средств, стремительный рост уровня процентных кредитных ставок. Проведена оценка индикаторов финансовой устойчивости с помощью коэффициентного и агрегатного подходов, которые показали неустойчивое и кризисное финансовое состояние большинства предприятий оптовой и розничной торговли Украины. Определены резервы повышения уровня финансовой безопасности с выделением ключевых составляющих подсистем финансовой безопасности, критериев и индикаторов для объективной оценки финансового состояния, с учетом влияния внешней

UDC 658.153

Krutova A. S., Sifurova A. I.

Efficiency of Working Capital Management in the System of Financial Safety of Trade Enterprises

The article investigates theoretical and methodological and practical aspects of managing the financial security of enterprises of wholesale and retail trade in Ukraine, summarizes the scientific approaches to assessing enterprise financial security. There justified the influence of the level of efficiency of working capital management on improving the indicators of profitability of financial and economic activity, business activity; increasing financial sustainability and stability of development; ensuring an acceptable level of financial safety of trade enterprises. The main results of financial and economic activities of Ukrainian trade enterprises for the period 2010-2015 that influenced the level of their financial security are analyzed, the negative trends in the dynamics of receiving net profit, low profitability of sales and unprofitableness of using the current assets are highlighted. There revealed a significant disproportion in the structure of capital formation sources, high deficit of own financial resources, trend of financing the current assets entirely from borrowed funds, rapid growth of the level of credit interest rates. There performed an estimation of indicators of financial sustainability by means of the coefficient and aggregate approaches, which indicated the unstable and crisis financial condition of the majority of enterprises of wholesale and retail trade in Ukraine. There determined reserves of increasing financial security with the identification of the key components in the subsystems of financial security, criteria and indicators for an objective assessment of the financial status, taking into account the influence of the external environment, which will allow making sound management decisions regarding the analysis, prevention and neutralization of real and potential threats to trade enterprises.

среды, что позволит принимать обоснованные управленческие решения относительно анализа, предотвращения и нейтрализации реальных и потенциальных угроз для предприятий торговли.

Ключевые слова: *финансовая безопасность, оборотный капитал, эффективность, предприятия торговли.*

Рис.: *3.* ***Табл.:*** *2.* ***Библ.:*** *16.*

Крутова Анжелика Сергеевна *– доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой финансов, анализа и страхования, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клочковская, 333, Харьков, 61051, Украина)*

E-mail: *ankrutova@ukr.net*

Сифурова Алена Игоревна *– аспирант кафедры финансов, анализа и страхования, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клочковская, 333, Харьков, 61051, Украина)*

Keywords: *financial security, working capital, efficiency, trade enterprises.*

Fig.: *3.* ***Tabl.:*** *2.* ***Bibl.:*** *16.*

Krutova Anzhelika S. *– Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Finance, Analysis and Insurance, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (333 Klochkivska Str., Kharkiv, 61051, Ukraine)*

E-mail: *ankrutova@ukr.net*

Sifurova Alona I. *– Postgraduate Student of the Department of Finance, Analysis and Insurance, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (333 Klochkivska Str., Kharkiv, 61051, Ukraine)*

Постановка проблеми. В сучасних умовах посилення впливу кризових явищ на розвиток національної економіки та хронічної фінансової нестабільності на макро- та мікрорівнях гостро постають питання забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання, зокрема, підприємств торгівлі, розробки дієвих заходів щодо ефективної протидії наявним і можливим загрозам, нейтралізації впливу негативних чинників зовнішнього та внутрішнього середовища. Це потребує створення дієвої системи управління торговельним підприємством і, зокрема, її підсистеми – управління фінансовою діяльністю. Метою функціонування зазначеної підсистеми є забезпечення належного рівня фінансової безпеки підприємства, тобто такого стану фінансів, який узгоджує фінансові інтереси всіх суб'єктів ринку в процесі їх взаємодії, забезпечує достатню стійкість підприємства до загроз, дозволяє успішно реалізовувати цілі та завдання в межах обраної фінансової стратегії.

На наш погляд, одним із найважливіших внутрішніх економічних чинників і невід'ємних елементів у системі забезпечення фінансової безпеки й підсистеми управління фінансовою діяльністю торговельного підприємства є процес управління оборотним капіталом на всіх етапах його формування з власних і позикових джерел, розміщення в оборотні активи та використання у торговельно-господарській діяльності. Оптимізація обсягу та структури формування усіх складових частин оборотних активів та їх ефективне використання протягом торговельно-фінансового циклу суттєво впливають на рівень фінансової стійкості та стабільності розвитку підприємств торгівлі, на їх фінансову захищеність, зростання економічного потенціалу та ринкової вартості в поточному та довгостроковому періодах.

Враховуючи виключну роль оборотних коштів як наймобільнішої частини фінансових ресурсів, за рахунок яких авансуються елементи активів торговельних підприємств, особливої актуальності набуває дослідження теоретичних і практичних аспектів управління оборотним капіталом, аналіз впливу ефективності використання оборотних активів на підвищення рівня фінансової стійкості та забезпечення фінансової безпеки підприємств торгівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань сутності, ознак, умов забезпечення фінансової безпеки, класифікації загроз фінансовій безпеці присвячено значну кількість праць учених-економістів, таких як Антонової О. В., Барановського О. І., Білик М. Д., Блажевича О. Г., Бланка І. О., Бойкевича О. Р., Васильціва Т. Г., Волошина В. І., Воробйова Ю. М., Горячевої К. С., Гудзя О. Е., Єпіфанова А. О., Каркавчука В. В., Кириченко О. А., Пономаренко О. Е., Разгон Р. О., Судакової О. І. та ін.

Різні аспекти управління оборотним капіталом та активами підприємств, у тому числі торговельних, висвітлювали в своїх роботах такі відомі вітчизняні і зарубіжні вчені-економісти, як Баканов М., Бланк І., Брігхем Є., Брюховецька Н., Ван Хорн Дж., Власова Н., Ковальов В., Коллас Б., Лахтіонова Л., Лігоненко Л., Манесс Т., Омелянович Л., Павлова Л., Покропивний С., Стоянова Є., Ушакова Н., Фрейзер Л., Хелферт Є. та ін.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, залишаються актуальними питання, що пов'язані з розробкою економічного механізму управління фінансовою безпекою підприємств торгівлі з метою забезпечення її прийнятного рівня в кризових умовах господарювання. Виникає необхідність пошуку ефективних засобів протистояння сучасним загрозам, застосування дієвих методів мінімізації фінансових ризиків, нейтралізації можливих негативних їх наслідків. У процесі розбудови системи забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання достатню увагу треба приділити процесу ефективного управління оборотним капіталом підприємств в умовах ринкової нестабільності, методам оптимізації структури джерел фінансування оборотних активів, пошуку резервів підвищення рентабельності використання оборотних коштів, які є важливими чинниками впливу на підвищення фінансової стійкості та стабільності соціально-економічного розвитку торговельних підприємств.

Цілями статті є дослідження теоретико-методичних і практичних аспектів управління фінансовою безпекою підприємств торгівлі, узагальнення наукових підходів, методів і груп індикаторів для оцінки рівня фінансової безпеки підприємства; аналіз основних показників фінансово-господарської діяльності підприємств оптової та роздрібної торгівлі України за останні 5 років; виявлення тенденцій у динаміці та структурі фінансування оборотних активів за рахунок власних і позикових джерел фінансових ресурсів торговельних підприємств; оцінка ефективності використання оборотного капіталу як одного з ключових чинників

підвищення рівня фінансової стійкості та забезпечення фінансової безпеки підприємств торгівлі.

Основні результати дослідження. Фінансова безпека є багатоаспектною економічною категорією, сутність якої полягає у комплексній кількісній і якісній характеристиці стану фінансової системи підприємства, що являє собою сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів із зворотними зв'язками (принципів, підходів, функцій, методів, процесів, інструментів, критеріїв, індикаторів), які через взаємодію забезпечують ефективне функціонування цієї системи та її розвиток.

Забезпечення належного рівня фінансової безпеки підприємства можливе лише через створення дієвої системи управління фінансової безпекою підприємства. На думку А. О. Єпіфанова, Ю. Г. Кіма та інших авторів, система управління фінансовою безпекою підприємства повинна мати такі підсистеми: управління фінансовими ресурсами; управління ризиками; управління загрозами [10; 13].

Забезпечення стійкого стабільного економічного розвитку підприємств у сучасних умовах загострення фінансової кризи вимагає від керівництва ефективного управління фінансовою системою, а саме її станом. Розробка, обґрунтування, прийняття та реалізація управлінських рішень щодо забезпечення фінансової стабільності, збалансованості фінансових інтересів потребує використання елементів механізму управління, зокрема методів, критеріїв та індикаторів. Серед них на увагу заслуговують методи оцінки рівня фінансової безпеки підприємства. Кожен метод має свої умови та межі застосування, передбачає певний набір показників та інформаційне підґрунтя.

Серед науковців і практиків не існує єдиної думки відносно підходів і визначення сукупності індикаторів, що повною мірою характеризують діяльність підприємства і відповідають певному рівню його фінансової безпеки.

Аналіз інформаційних джерел показав, що сформувалися три основні групи підходів до оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства: 1) як складової економічної безпеки підприємства (Т. Г. Васильців [11], О. В. Антонова [15], Н. В. Ващенко, С. Н. Ілляшенко, Р. С. Папехін); 2) на основі розрахунку інтегрального показника: за допомогою визначення фінансових коефіцієнтів (Л. А. Могиліна [16], Т. Ф. Косянчук, Л. П. Гомілко, О. А. Кириченко,); шляхом оцінки рівня окремих складових фінансової безпеки (В. С. Пономаренко [12], К. С. Горячева [14]); 3) на основі аналізу загального фінансового стану підприємства (І. О. Бланк [9], А. О. Єпіфанов [10], Ю. Г. Кім [13], А. В. Половян, О. М. Підхомний, Л. С. Яструбецька).

Поділяємо думку науковців, які вважають, що не може існувати єдиного уніфікованого підходу та переліку показників для оцінки рівня фінансової безпеки підприємства, оскільки кожний суб'єкт підприємництва має свою специфіку й особливості ведення фінансово-господарської діяльності. Тому потрібно обирати обґрунтовані науково-методичні підходи до оцінки фінансової безпеки підприємств різних видів економічної діяльності.

Як зазначено вище, одним із найважливіших внутрішніх чинників і невід'ємних елементів у системі забезпечення фінансової безпеки торговельного підприємства є підсистема управління оборотним капіталом, що включає процеси його формування з власних і позикових джерел, оптимізацію структури фінансування різних елементів оборотних активів, рентабельне використання у торговельно-господарській діяльності. Дієвість такого управління впливає на рівень фінансової стійкості підприємств торгівлі, підвищує їх фінансову захищеність, забезпечує стабільність розвитку, зростання економічного потенціалу та ринкової вартості.

Ефективність діяльності підприємницьких структур у сучасних умовах господарювання можна визначити через комплексну фінансову оцінку за допомогою взаємопов'язаних показників і коефіцієнтів, які характеризують стан фінансової системи та рівень фінансової безпеки економічних суб'єктів.

Аналіз офіційної інформації Державної служби статистики України щодо динаміки та структури статей активу та пасиву балансу підприємств України, основним видом економічної діяльності яких є оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (відповідно до ДК 009:2010, КВЕД-2010) за період 31.12.2010 – 31.12.2015 рр., показав такі переважні тенденції [1–3], (табл. 1, рис. 1):

Таблиця 1

Динаміка основних показників фінансово-господарської діяльності підприємств оптової та роздрібної торгівлі України; ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів за період 2010–2015 рр.

Показники \ Роки	31.12.2010	31.12.2011	31.12.2012	31.12.2013	31.12.2014	31.12.2015
1	2	3	4	5	6	7
І. Показники динаміки активів і капіталу						
Активи (капітал), млн грн	930790,7	1061988,0	1113019,5	1148632,8	1171108,1	1190431,4
Необоротні активи, млн грн	185124,3	192611,3	186704,4	217565,2	202201,2	204829,8
питома вага в активах, %	19,9	18,1	16,8	18,9	17,3	17,2
Оборотні активи, млн грн	736664,8	858473,1	914972,8	930514,9	968579,8	982624,2
питома вага в активах, %	79,1	80,8	82,2	81,0	82,7	82,5
у т. ч.: запаси, млн грн	134513,3	171776	186463	190731,4	205624,2	210867,6
питома вага в оборотних активах, %	18,3	20,0	20,4	20,5	21,2	21,5

1	2	3	4	5	6	7
дебіторська заборгованість, млн грн	490736,6	511343,1	548189,6	560446,8	575447,3	589660,8
питома вага в оборотних активах, %	66,6	59,6	59,9	60,2	59,4	60,0
Власний капітал, млн грн	91606	105728,3	106525,9	97560,1	-24005,6	-44367,2
питома вага в капіталі, %	9,8	10,0	9,6	8,5	-2,0	-3,7
Позиковий капітал, млн грн	839184,7	956259,7	1006493,6	1051072,7	1195113,7	1234798,6
питома вага в капіталі, %	90,2	90,0	90,4	91,5	102,0	103,7
II. Показники фінансових результатів та ефективності використання оборотного капіталу						
Чистий доход (виручка) від реалізації продукції, млн грн	1380182,7	1662030,6	1648385,6	1656205,8	2076710,4	1966808,0
Чистий прибуток (збиток), млн грн	7547,4	12070,8	210,6	-13248,5	-133219,4	-94013,5
Рівень чистої рентабельності (збитковості) продажів, %	0,55	0,73	0,01	-0,80	-6,41	-4,78
Рівень чистої рентабельності (збитковості) використання оборотних активів, %	1,02	1,41	0,02	-1,42	-13,75	-9,57
Коефіцієнт оборотності оборотних активів, коеф.	1,87	1,94	1,8	1,78	2,14	2,0
Тривалість одного обороту, дні	194,8	188,5	202,6	205,1	170,2	182,4
Коефіцієнт оборотності запасів, коеф.	10,26	9,68	8,84	8,68	10,10	9,33
Тривалість одного обороту, дні	35,6	37,7	41,3	42,0	36,1	39,1
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості, коеф.	2,81	3,25	3,01	2,96	3,61	3,34
Тривалість одного обороту, дні	129,8	112,3	121,4	123,5	101,1	109,4

Джерело: сформовано авторами на основі [1–5]

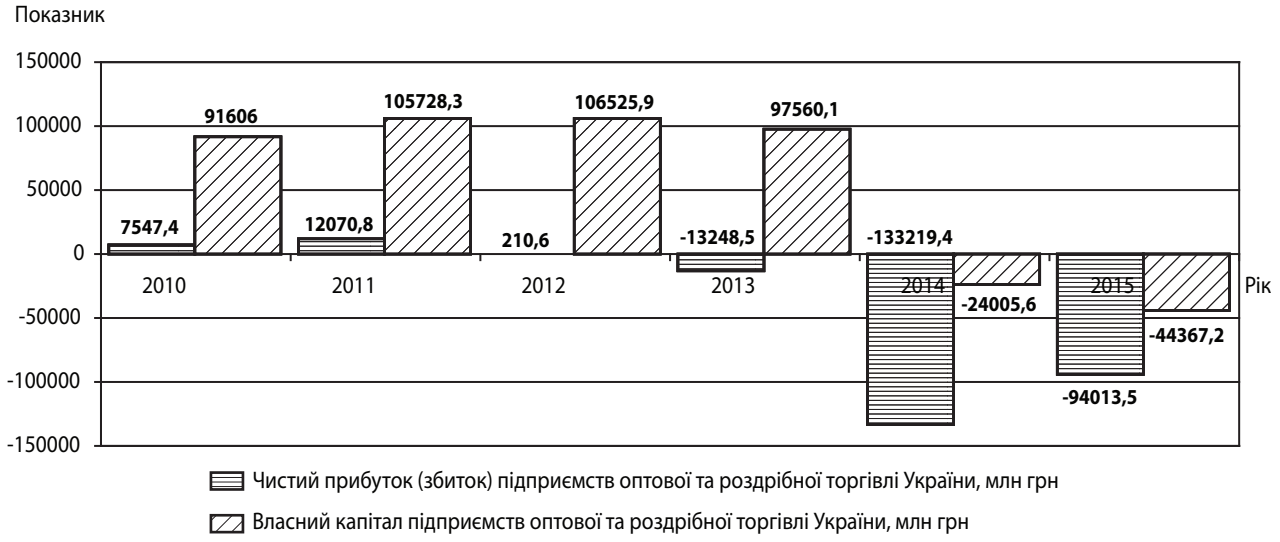

Рис. 1. Динаміка отриманого чистого прибутку (збитку) та власного капіталу підприємств України за видом діяльності: оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів за період 2010–2015 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі табл. 1 та [1–5]

- зростання обсягу та частки оборотних активів у сукупних активах торговельних підприємств з 79,1 % до 82,5 % (+ 3,4 %);
- збільшення обсягу та питомої ваги товарних запасів в оборотних активах з 18,3 % до 21,5 % (+ 3,2 %);

- наявність вкрай низької частки власних коштів у загальному капіталі підприємств торгівлі у 2010–2013 рр. (8,5–10 %) та повну його відсутність у 2014–2015 рр. (- 2,0 %; - 3,7 %);
- високу питому вагу позикових фінансових ресурсів у загальній структурі джерел формування капіталу підприємств оптової та роздрібної торгівлі України (90,0–103,7 %); зокрема, частка поточних зобов'язань і забезпечень за досліджуваний період зросла з 75,6 % до 86,4 % (+10,8 %).

Наявна диспропорція у структурі власних і позикових джерел формування загального капіталу підприємств оптової та роздрібної торгівлі України суттєво вплинула на процес формування фінансових результатів і рівень ефективності використання основного й оборотного капіталу торговельних підприємств протягом досліджуваного періоду (табл. 1, рис. 1–2).

Проведений аналіз засвідчив негативну динаміку отримання чистого прибутку підприємствами оптової та роздрібної торгівлі України починаючи з 2011 р., а з 2013 р. торговельні підприємства почали отримувати збиток, найвищий показник якого за досліджуваний період зафіксовано у 2014 році: -133219,4 млн грн. Відповідно до зазначених тенденцій відреагували і відносні показники чистої рентабельності продажів та використання оборотних активів, динаміка яких співпадає з динамікою чистого прибутку (збитку) підприємств торгівлі України (рис. 2).

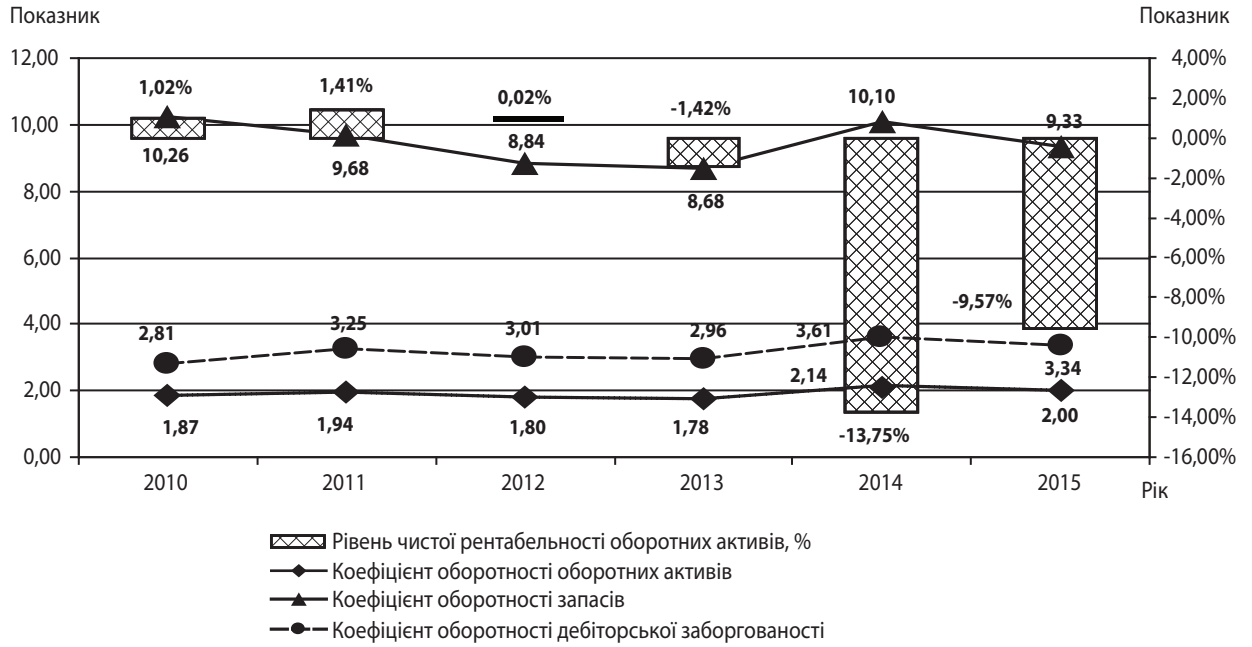

Рис. 2. Динаміка рівня рентабельності оборотних активів і показників ділової активності підприємств України за видом економічної діяльності: оптова та роздрібна торгівля; ремонт за період 2010–2015 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі табл. 1 та [1–5]

Такі негативні явища у формуванні кінцевих фінансових результатів підприємств, основним видом економічної діяльності яких є оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, можна пояснити суттєвим впливом зовнішніх негативних чинників, пов'язаних із загальною політичною та фінансово-економічною ситуацією, що склалася в Україні протягом досліджуваного періоду, зокрема у 2014–2015 рр. Також треба враховувати ту обставину, що статистичні дані починаючи з 2014 року надаються Державною службою статистики без урахування результатів діяльності торговельних підприємств, що знаходяться на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Слід зауважити, що серед основних показників оцінки ефективності фінансово-господарської діяльності підприємств важливе місце також посідають показники ділової активності, які відображають швидкість (прискорення або уповільнення) руху капіталу, характеризують інтенсивність повернення (оборотності) вкладених коштів та їх віддачу у вигляді чистого доходу, валового, операційного або чистого прибутку.

Аналіз засвідчив тенденцію до деякого прискорення оборотності загальної суми оборотних активів торговельних підприємств та їх окремих складових (запасів, дебіторської заборгованості) протягом 2014–2015 рр. (табл. 1, рис. 2). Але це не виявило значного впливу на позитивні зрушення у показниках рентабельності продажів і використання оборотного капіталу, не сприяло збільшенню обсягу власного капіталу підприємств торгівлі, динаміка яких залишалася від'ємною.

Протягом досліджуваного періоду спостерігалося поступове підвищення обсягу та частки позикових фінансових ресурсів у структурі формування загального капіталу підприємств оптової та роздрібної торгівлі України, що супроводжувалося одночасно стрімким зростанням рівня середньозважених відсоткових ставок для юридичних осіб

Рис. 3. Динаміка обсягу позикового капіталу, залученого підприємствами оптової та роздрібної торгівлі України, та рівня середньозважених відсоткових кредитних ставок для юридичних осіб за період 2010–2015 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі табл. 1 та [6–8]

за отриманими довго- та короткостроковими кредитами від банківських установ (рис. 3).

Це призвело до того, що починаючи з 2014 року позиковий капітал майже «витіснив» власні кошти торговельних підприємств, а висока ціна кредитних ресурсів вплинула на зниження рентабельності використання оборотних активів, профінансованих переважно за рахунок залучених позикових коштів, що спричинило зростання рівня фінансового ризику та середньозваженої вартості капіталу та вплинуло на різке зниження рівня фінансової безпеки підприємств оптової та роздрібної торгівлі України.

Є загальновідомим, що за недостатньо високої рентабельності використання активів суб'єкти господарювання, які мають більшу частку позикового капіталу у загальній його структурі, швидше втрачають платоспроможність, оскільки виникає від'ємний ефект фінансового левериджу внаслідок перевищення рівня середньої ставки відсотка за кредит над рівнем економічної рентабельності активів, у результаті чого підвищується ризик несплати відсотків і повернення боргів кредиторам, відбувається «проїдання» власного капіталу, що може стати причиною банкрутства підприємства [9].

Підвищуючи ефективність використання оборотного капіталу та профінансованих за його рахунок різних складових частин оборотних активів, торговельні підприємства можуть суттєво впливати на загальні показники своєї фінансово-господарської діяльності – рентабельності, ділової активності, ліквідності та платоспроможності, стимулювати зростання обсягу чистого прибутку та тієї його частини, яка капіталізується та спрямовується на поповнення власного капіталу, що в кінцевому рахунку сприятиме зростанню рівня фінансової стійкості та забезпеченню фінансової безпеки підприємства.

Формування оптимальної вертикальної та горизонтальної структури активів і капіталу є одним із найважливіших завдань у системі управління фінансовою безпекою будь-якого підприємства. Співвідношення між основним та оборотним капіталом, власним і позиковим, має принципове значення в розробці стратегії фінансування складових елементів активів торговельного підприємства за рахунок різних джерел фінансових ресурсів.

В табл. 2 наведено динаміку індикаторів фінансової безпеки торговельних підприємств України за період 31.12.2010 – 31.12.2015 рр. Розраховані показники фінансової стійкості підприємств оптової та роздрібної торгівлі за коефіцієнтним підходом (автономії, фінансового ризику, концентрації позикового капіталу, маневреності власного та перманентного капіталу тощо) навіть не наближаються до нормативних значень, що свідчить про низький рівень фінансової стійкості підприємств торгівлі України та їх високу залежність від запозичення довго- та короткострокових кредитних ресурсів.

Індикатори фінансової стійкості за агрегатним підходом свідчать про надлишок або нестачу власних оборотних коштів та інших джерел формування запасів, що дозволяє визначити тип фінансової стійкості торговельних підприємств України за досліджуваний період. За абсолютними показниками наявності власних оборотних коштів, обсягу функціонуючого капіталу, загальної величини основних джерел формування запасів, підприємства оптової та роздрібної торгівлі України за період 31.12.2010 – 31.12.2012 рр. мали нестійкий фінансовий стан та протягом останніх трьох років 31.12.2013 – 31.12.2015 рр. опинилися у кризовому фінансовому стані (табл. 2).

Аналіз показав, що торговельні підприємства дотримувалися переважно «агресивної стратегії» фінансування своїх активів. Про це свідчить вертикальна та горизонтальна структура активів і капіталу, співвідношення між власними та позиковими коштами. Протягом 2014–2015 рр. необоротні й оборотні активи підприємств

Таблиця 2

Індикатори фінансової безпеки торговельних підприємств України станом на 31.12.2010 – 31.12.2015 рр.

Показники \ Роки	31.12.2010	31.12.2011	31.12.2012	31.12.2013	31.12.2014	31.12.2015
I. Показники вертикальної та горизонтальної структури активів і капіталу						
1. Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії); (≥ 0,5)	0,098	0,100	0,096	0,085	-0,020	-0,037
2. Коефіцієнт концентрації позикового капіталу; (≤ 0,5)	0,902	0,900	0,904	0,915	1,020	1,037
3. Коефіцієнт концентрації перманентного (власного і довгострокового) капіталу; (≥ 0,5)	0,239	0,236	0,232	0,231	0,150	0,136
4. Коефіцієнт фінансового ризику (співвідношення позикового та власного капіталу); (≤ 0 ≤ 1)	9,161	9,045	9,448	10,774	-49,785	-27,831
5. Коефіцієнт маневреності власного капіталу; (> 0)	-1,021	-0,822	-0,753	-1,230	-9,423	-5,617
6. Коефіцієнт маневреності перманентного капіталу; (≥ 0,3)	0,408	0,550	0,672	0,492	-1,125	-0,965
7. Коефіцієнт забезпеченості оборотних активів власними оборотними коштами; (≥ 0,2)	0,051	0,068	0,078	0,052	-0,028	-0,044
8. Коефіцієнт забезпеченості запасів власними оборотними коштами; (≥ 0,6-0,8)	0,278	0,338	0,384	0,252	-0,131	-0,203
9. Індекс постійного активу; (≤ 0 ≤ 1)	2,021	1,822	1,753	2,230	-8,423	-4,617
10. Коефіцієнт покриття	1,047	1,066	1,079	1,054	0,973	0,955
II. Показники фінансової стійкості за агрегатним підходом						
1. Наявність власних оборотних коштів	-93518,3	-86883,0	-80178,5	-120005,1	-226206,8	-249197,0
2. Наявність власних оборотних і довгострокових позикових джерел формування запасів	37356,5	58100,0	71618,1	47978,3	-26995,3	-42813,9
3. Загальна величина основних джерел формування коштів	112621,4	166270,5	191616,3	167252,4	112209,5	100969,0
4. Надлишок (+) або нестача (–) власних оборотних коштів (ВОК)	-228031,6	-258659,0	-266641,5	-310736,5	-431831,0	-460064,6
	$ФС^{ВОК} < 0$					
5. Надлишок (+) або нестача (–) власних оборотних коштів і довгострокових джерел (ФК)	-97156,8	-113676,0	-114844,9	-142753,1	-232619,5	-253681,5
	$ФС^{ФК} < 0$					
6. Надлишок (+) або нестача (–) загальних джерел фінансування запасів (ЗД)	21891,9	5505,5	5153,3	-23479,0	-93414,7	-109898,6
	$ФС^{ЗД} \geq 0$			$ФС^{ЗД} < 0$		
Оцінка фінансового стану	Нестійкий стан	Нестійкий стан	Нестійкий стан	Кризовий стан	Кризовий стан	Кризовий стан

Джерело: сформовано авторами на основі табл. 1 та [1–5]

торгівлі фінансувалися виключно за рахунок позикового капіталу, як довгострокового, так і короткострокового. Така диспропорція у структурній політиці фінансування активів засвідчила високий рівень дефіцитності власного капіталу торговельних підприємств, їх високу залежність від позикових фінансових ресурсів та їх вартості на кредитному ринку, внаслідок чого підвищився рівень збитковості та ризик неплатоспроможності, погіршився загальний фінансовий стан, що позначилося на рівні фінансової безпеки підприємств оптової та роздрібної торгівлі України в цілому.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку про те, що теорія і практика управління підприємством вимагає застосування нових підходів до побудови ефективної системи управління фінансовою безпекою як сукупності управлінських процесів, що включають підсистеми управління фінансовими ресурсами, фінансовими ризиками та загрозами.

Наявні методичні підходи до управління фінансовою безпекою торговельних підприємств недостатньо розроблені як у науковому, так і організаційно-практичному аспекті, про що свідчить відсутність обґрунтування єдиної послідовності етапів цього процесу, принципів його реалізації, методичних рекомендацій щодо комплексного обчислення як кількісних, так і якісних характеристик суб'єкта господарювання, значної кількості параметрів зо-

внішнього середовища, що спричиняють певні перешкоди розвитку підприємства в умовах невизначеності.

Аналіз науково-методичного забезпечення оцінки фінансової безпеки підприємств виявив, що проблема залишається невирішеною, і це потребує подальших досліджень, зокрема, виокремлення складових фінансової безпеки, відбору індикаторів для визначення їх стану, урахування впливу зовнішнього середовища з метою прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо аналізу, відвернення та нейтралізації реальних і потенційних загроз.

Оцінюючи резерви підприємств торгівлі щодо підвищення рівня своєї фінансової безпеки, слід звернути особливу увагу на процес управління оборотним капіталом як наймобільнішою частиною фінансових ресурсів, вкладених у різні складові елементи оборотних активів, від ефективності управління якими великою мірою залежить зростання показників рентабельності фінансово-господарської діяльності, генерування позитивних грошових потоків у обсягах, достатніх для самофінансування розвитку, підвищення рівня фінансової стійкості та стабільності підприємств торгівлі, їх фінансової захищеності, зростання економічного потенціалу та ринкової вартості в поточному та довгостроковому періодах.

Ключовими вимогами в розробці та реалізації ефективної політики управління оборотним капіталом підприємств торгівлі, на нашу думку, повинні стати: пришвидшення темпів зростання частки власних коштів у структурі джерел фінансування оборотних активів; залучення позикових ресурсів на кредитному ринку з урахуванням критеріїв мінімізації їх вартості та ризику, співвідношення термінів залучення та повернення, максимізації рентабельності використання; досягнення пропорційності у структурі формування загального капіталу і профінансованих за його рахунок активів; формування стратегії стабільного розвитку торговельних підприємств з урахуванням мінливої ринкової кон'юнктури та впливу негативних чинників зовнішнього середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Структура балансу підприємств за видами економічної діяльності станом на 31.12.2010 – 31.12.2015 років [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/

2. Власний капітал за видами економічної діяльності станом на 31 грудня 2010–2015 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/

3. Оборотні активи за видами економічної діяльності станом на 31 грудня 2010–2015 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/

4. Фінансові результати підприємств до оподаткування за видами економічної діяльності у 2010–2015 роках [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/

5. Чистий прибуток (збиток) підприємств за видами економічної діяльності у 2010–2015 роках [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/

6. Процентні ставки за кредитами та депозитами у 2014–2015 роках : статист. вип. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Національного банку України. – Режим доступу : www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=66237

7. Аналітична записка щодо розвитку банківської системи. Кредити, надані в економіку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.me.gov.ua/Documents/Download?id=10c2858d

8. Кредитна діяльність банків України: проблеми та перспективи розвитку : монографія / За ред. В. В. Коваленко. – Одеса : Атлант, 2015. – 217 с.

9. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И. А. Бланк. – Киев : Эльга, 2009. – 645 с.

10. Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія / [А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський та ін.] ; за заг. ред. А. О. Єпіфанова. – Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2009. – 295 с.

11. Васильців Т. Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич та ін. ; [за ред. Т. Г. Васильціва]. – Львів : ЛКА, 2012. – 386 с.

12. Пономаренко В. С. Стратегія розвитку підприємств в умовах кризи : монографія / В. С. Пономаренко, О. М. Тридід, М. О. Кизим. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2003. – 328 с.

13. Кім Ю. Г. Управління системою фінансової безпеки підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 21.04.02 / Кім Юрій Геннадійович. – Київ, 2009. – 21 с.

14. Горячева К. С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01 / Горячева Кіра Сергіївна. – Київ, 2006. – 17 с.

15. Антонова О. В. Оцінка фінансової безпеки підприємств роздрібної торгівлі : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Антонова Олена Вікторівна. – Харків : ХДУХТ, 2014. – 21 с.

16. Могиліна Л. А. Управління фінансовою безпекою підприємств в умовах економічної нестабільності : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Могиліна Людмила Анатоліївна. – Суми, 2015. – 21 с.

REFERENCES

"Analitychna zapyska shchodo rozvytku bankivskoi systemy. Kredyty, nadani v ekonomiku Ukrainy" [Analytical note on development of the banking system. The credits granted to the economy of Ukraine]. www.me.gov.ua/Documents/Download?id=10c2858d

Antonova, O. V. "Otsinka finansovoi bezpeky pidpryiemstv rozdribnoi torhivli" [Assessment of financial safety of the enterprises of retail trade]. *avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04*, 2014.

Blank, I. A. *Upravleniне finansovoy bezopasnostiu predpriyatiya* [Administration of financial security of the enterprise]. Kyiv: Elga, 2009.

"Chystyi prybutok (zbytok) pidpryiemstv za vydamy ekonomichnoi diialnosti u 2010-2015 rokakh" [Net profit (loss) of enterprises by kinds of economic activities in 2010-2015]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. http://www.ukrstat.gov.ua/

"Finansovi rezultaty pidpryiemstv do opodatkuvannia za vydamy ekonomichnoi diialnosti u 2010-2015 rokakh" [Financial results of enterprises before taxation of economic activities in 2010-2015]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. http://www.ukrstat.gov.ua/

Horiacheva, K. S. "Mekhanizm upravlinnia finansovoiu bezpekoiu pidpryiemstva" [The mechanism of management of financial security of the company]. *avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.06.01*, 2006.

Kredytna diialnist bankiv Ukrainy: problemy ta perspektyvy rozvytku [Credit activity of banks of Ukraine: problems and prospects]. Odesa: Atlant, 2015.

Kim, Yu. H. "Upravlinnia systemoiu finansovoi bezpeky pidpryiemstva" [Control system of financial security company]. *avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 21.04.02*, 2009.

Mohylina, L. A. "Upravlinnia finansovoiu bezpekoiu pidpryiemstv v umovakh ekonomichnoi nestabilnosti" [Management of financial security of enterprises in conditions of economic instability]. *avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.08*, 2015.

"Oborotni aktyvy za vydamy ekonomichnoi diialnosti stanom na 31 hrudnia 2010-2015 roku" [Current assets by kinds of economic activities as of 31 December of the year 2010-2015]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. http://www.ukrstat.gov.ua/

Ponomarenko, V. S., Trydid, O. M., and Kyzym, M. O. *Stratehiia rozvytku pidpryiemstv v umovakh kryzy* [Development strategy of enterprises in crisis]. Kharkiv: INZhEK, 2003.

"Protsentni stavky za kredytamy ta depozytamy u 2014-2015 rokakh" [Interest rates on loans and deposits in 2014-2015]. Ofitsiinyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy. http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=66237

"Struktura balansu pidpryiemstv za vydamy ekonomichnoi diialnosti stanom na 31.12.2010 - 31.12.2015 rokiv" [Balance structure of enterprises by kinds of economic activities as at 31.12.2010 - 31.12.2015 years]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. http://www.ukrstat.gov.ua/

Vasyltsiv, T. H. et al. *Finansovo-ekonomichna bezpeka pidpryiemstv Ukrainy: stratehiia ta mekhanizmy zabezpechennia* [Financial and economic security of Ukraine: strategy and mechanisms to ensure]. Lviv: LKA, 2012.

"Vlasnyi kapital za vydamy ekonomichnoi diialnosti stanom na 31 hrudnia 2010-2015 roku" [Equity capital by type of economic activities as of 31 December of the year 2010-2015]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. http://www.ukrstat.gov.ua/

Yepifanov, A. O. et al. *Finansova bezpeka pidpryiemstv i bankivskykh ustanov* [Financial security of companies and banking institutions]. Sumy: DVNZ "UABS NBU", 2009.

УДК 658.1.003.12:656.078.8:656.7:061.5(045)

ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВО-РЕСУРСНИХ УМОВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АВІАТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ

© 2016 **ПОБЕРЕЖНА З. М.**

УДК 658.1.003.12:656.078.8:656.7:061.5(045)

Побережна З. М.

Оцінювання фінансово-ресурсних умов забезпечення конкурентоспроможності авіатранспортних підприємств

В матеріалі статті обґрунтовано методичну базу оцінювання фінансово-ресурсних умов забезпечення конкурентоспроможності авіатранспортних підприємств. Виявлено, що емісійна діяльність авіатранспортних підприємств є умовою їх ресурсної достатності, перспективної прибутковості та конкурентоспроможності. Запропоновано використовувати структурно-динамічний аналіз як методичну основу оцінювання результатів емісійної діяльності та подальшого прийняття рішень щодо фінансування за рахунок емісії корпоративних зобов'язань авіатранспортних підприємств, заходів із підвищення їх конкурентоспроможності. Доведено доцільність використання варіантного аналізу коефіцієнтів левериджу в процесі визначення структури капіталу авіатранспортних підприємств, за якої забезпечується їх конкурентоспроможність.

Ключові слова: *фінансові умови, конкурентоспроможність, авіатранспортні підприємства, емісійна діяльність, левередж, структура капіталу.*

Табл.: *9.* ***Формул:*** *2.* ***Бібл.:*** *9.*

Побережна Заріна Миколаївна *– кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, Національний авіаційний університет (пр. Космонавта Комарова, 1, Київ, 03058, Україна)*

E-mail: *Zarina_www@ukr.net*

УДК 658.1.003.12:656.078.8:656.7:061.5(045)

Побережная З. Н. Оценка финансово-ресурсных условий обеспечения конкурентоспособности авиатранспортных предприятий

В материале статьи обоснована методическая база оценки финансово-ресурсных условий обеспечения конкурентоспособности авиатранспортных предприятий. Определено, что эмиссионная деятельность авиатранспортных предприятий является условием их ресурсной достаточности, перспективной доходности и конкурентоспособности. Предложено использовать структурно-динамический анализ как методическую основу оценки результатов эмиссионной деятельности и дальнейшего принятия решений по финансированию за счет эмиссии корпоративных обязательств авиатранспортных предприятий, мер по повышению их конкурентоспособности. Доказана целесообразность использования вариантного анализа коэффициентов левериджа в процессе определения структуры капитала авиатранспортных предприятий, при которой обеспечивается их конкурентоспособность.

Ключевые слова: *финансовые условия, конкурентоспособность, авиатранспортные предприятия, эмиссионная деятельность, левередж, структура капитала.*

Табл.: *9.* ***Формул:*** *2.* ***Библ.:*** *9.*

Побережная Зарина Николаевна *– кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, Национальный авиационный университет (пр. Космонавта Комарова, 1, Киев, 03058, Украина)*

E-mail: *Zarina_www@ukr.net*

UDC 658.1.003.12:656.078.8:656.7:061.5(045)

Poberezhna Z. M. Evaluating Financial and Resource Conditions of Ensuring the Competitiveness of Air Transport Enterprises

The article justifies the methodological basis for evaluation of financial and resource conditions of ensuring the competitiveness of air transport enterprises. It has been determined that the issuing activity of air transport enterprises is a condition ensuring their resource sufficiency, prospective profitability and competitiveness. It is proposed to use structural and dynamic analysis as the methodological basis for evaluating the results of issuing activities and future decision-making on financing by means of issuing corporate bonds by air transport enterprises as well as the measures on improvement of their competitiveness. There has been proved the expediency of using the variant analysis of leverage ratios at determining the capital structure of air transport enterprises that would provide their competitiveness.

Keywords: *financial conditions, competitiveness, air transport enterprises, issuing activity, leverage, capital structure.*

Tabl.: *9.* ***Formulae****: 2.* ***Bibl.:*** *9.*

Poberezhna Zarina M. *– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Economics, National Aviation University (1 Kosmonavta Komarova Ave., Kyiv, 03058, Ukraine)*

E-mail: *Zarina_www@ukr.net*

Постановка проблеми. Залучення фінансових ресурсів для підвищення конкурентоспроможності авіатранспортних підприємств (АТП) здійснюється шляхом використання таких типів стратегій, які можуть мати внутрішню і зовнішню орієнтацію [6]:

1. Використання власних коштів для розширення своєї ринкової ніші. Така стратегія використовується великими та вузькоспеціалізованими АТП, які працюють на нестійких ринках. Стратегія в цілому є малоприбутковою.
2. Об'єднання фінансових ресурсів середніх і великих АТП для реалізації проектів захоплення нових ринків.
3. Використання всіх доступних джерел фінансування (позики, випуск акцій, створення консорціумів тощо) для формуванню та реалізації перспектив-

них інноваційних програм малих і середніх АТП. Стратегія є досить ризикованою, але високоприбутковою.

4. Залучення донорських коштів великих АТП у рамках вертикальної інтеграції з ними.
5. Перехресне фінансування (підрозділи, які генерують фінансові кошти, діляться з тими, у кого їх не вистачає).

Зовнішня орієнтація передбачає опору на позикові кошти (облігаційні позики та банківські кредити), а внутрішня – на власні (статутний капітал і прибуток) [3]. Стратегія фінансування визначає: оптимальне співвідношення внутрішніх і зовнішніх джерел залучення фінансових коштів; ціну, яку АТП може заплатити за них; способи розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів між підрозділами АТП.

Усе вищезазначене дає підстави стверджувати, що формування, управління та регулювання фінансовими ресурсами – складна справа, яка потребує від усіх служб і керівників підприємств здійснення складних і трудомістких розрахунків, прийняття управлінських рішень щодо здійснення перетворень, оптимізації діяльності підприємства та підвищення його конкурентоспроможності.

Отже, удосконалення управління фінансовими ресурсами АТП слід розглядати як один із головних чинників підвищення конкурентоспроможності підприємства за результатами ефективної фінансово-господарської діяльності. Від цього залежить поліпшення позиції АТП у конкурентній боротьбі, його стабільне функціонування та динамічний розвиток.

Важливе місце при забезпеченні конкурентоспроможності АТП у напрямі залучення фінансових ресурсів має визначення оптимальної структури їх джерел. Підвищення питомої ваги власних засобів позитивно впливає на фінансову діяльність. Висока питома вага залучених засобів ускладнює фінансову діяльність та потребує додаткових витрат. Тому в кожному окремому випадку проводиться глибокий аналіз необхідності та обґрунтованості залучення додаткових ресурсів. Проте відсутність методичного забезпечення поточної та перспективної оцінки результативності діяльності із залучення фінансових ресурсів, котра є умовою підвищення конкурентоспроможності АТП, не дозволяє приймати управлінські рішення та вживати заходів у напрямі активізації авіаційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам забезпечення конкурентоспроможності підприємств присвячено наукові праці О. Ареф'євої [1], Г. Астапової [2], О. Ложачевської [5], Є. Сича [7], Г. Скударя [8], Р. Фатхутдінова [9]. У роботах О. Ареф'євої, Г. Астапової, Є. Сича розкрито теоретико-методичні підходи до визначення та аналізу конкурентоспроможності підприємств. Дослідження О. Ложачевської присвячено оцінці забезпечення конкурентоспроможності підприємств в умовах глобалізації та євроінтеграції. Г. Скударем сформовано методологію управління конкурентоспроможністю підприємств. Наукові дослідження Р. Фатхутдінова пов'язані з антикризовими стратегіями забезпечення конкурентоспроможності. Зазначені дослідники у своїх наукових працях визначили значну роль фінансово-ресурсної складової в забезпеченні конкурентоспроможності підприємств, але не визначили методичних підходів до оцінювання фінансових умов забезпечення конкурентоспроможності підприємств, у томи числі авіатранспортних.

Мета статті – обгрунтування методичної бази оцінювання фінансових умов забезпечення конкурентоспроможності АТП.

Виклад основного матеріалу. У структурі фінансових ресурсів авіакомпаній, що наведені у табл. 1, вказують на домінуючі позиції власного капіталу у загальній величині ресурсів і на задовільне значення коефіцієнта автономії. Проте коефіцієнт достатності ресурсів для покриття потреб операційної діяльності не досягає одиниці, що вказує на недолік оборотного капіталу для фінансування діяльності та розвитку підприємств і, як наслідок, свідчить про необхідність залучення інвестицій.

Таблиця 1

Структура оборотного капіталу АТП та дані про забезпеченість потреб операційної діяльності власними коштами

Авіакомпанії	Частка джерела утворення та поповнення оборотного капіталу, %				Коефіцієнт достатності
	власні кошти	кредити	інвестиції	інші	
ПАТ «Рівненська авіакомпанія «Універсал-Авіа»	59	36	0	5	0,41
ПАТ «АК Кіровоградавіа»	61	39	0	0	0,36
ВАТ Українська авіаційно-торгова компанія «Авіапостач»	52	38	6	4	0,32
ВАТ «Авіакомпанія «Авіалінії України»	76	24	0	0	0,51
ПАТ «Авіакомпанія «Одеські авіалінії»	56	42	0	2	0,34
ПАТ «Авіаційна компанія «Дніпроавіа»	61	22	15	2	0,53
ПрАТ «МАУ»	71	19	10	0	0,7
ПрАТ «УРГА»	69	30	0	1	0,71
ПАТ «Авіалінії України»	72	25	0	3	0,69

Отже, саме це джерело є практично не вагомим у структурі оборотного капіталу. Серед дев'яти досліджених авіакомпаній (період дослідження – 2009–2014 рр.) тільки три залучили та використовують інвестиційні ресурси як джерело оборотного капіталу. При цьому усі дев'ять авіакомпаній є суб'єктами колективної форми власності, акціонерними товариствами, тобто авіакорпораціями. З них сім мають інвестиційно-спрямовану структуру статутного капіталу, оскільки їх корпоративними учасниками – діючими інвесторами є юридичні особи, які мають можливість робити суттєві інвестиційні вкладення у діяльність авіакорпорацій і підвищення їх конкурентоспроможності. Але інвестори тільки однієї такої авіакорпорації надали кошти на фінансування потреб операційної діяльності та зміцнення конкурентоспроможності.

Це свідчить про відсутність із боку діючих інвесторів зацікавленості у посиленні власної участі в корпоративному управлінні АТП. У свою чергу, з боку АТП не надходить відповідних емісійних пропозицій до діючих і потенційних інвесторів.

Вказане ствердження підтверджується даними про структуру власного капіталу досліджених АТП (табл. 2). Отже, у складі власних фінансових ресурсів АТП визначаються статутний капітал, додатковий вкладений капітал, інший додатковий капітал, нерозподілений прибуток та інші елементи.

Таблиця 2

Структура власного капіталу авіакомпаній

Авіакомпанії	Частка елементу власного капіталу, %				
	статутного	додаткового вкладеного	іншого додаткового	нерозподіленого прибутку	інших
ПАТ «Рівненська авіакомпанія «Універсал-Авіа»	88	0	0	10	2
ПАТ «АК Кіровоградавіа»	86	0	0	12	2
ПАТ Українська авіаційно-торгова компанія «Авіапостач»	92	0	0	7	1
ПАТ «Авіакомпанія «Авіалінії України»	87	0	0	12	1
ПАТ «Авіакомпанія «Одеські авіалінії»	91	0	0	7	2
ПАТ «Авіаційна компанія «Дніпроавіа»	90	0	0	9	1
ПрАТ «МАУ»	81	5	2	11	1
ПрАТ «УРГА»	78	9	2	8	3
ПАТ «Авіалінії України»	79	8	0	10	3

Крім того, відсутність з боку досліджених АТП будь-яких емісійних пропозицій до інвесторів підтверджують дані табл. 3. Доходи від фінансової діяльності є відсутніми у чотирьох з дев'яти авіакомпаній. Питома вага вказаних доходів у останніх п'яти порівняно з операційними доходами є незначною. Крім того, емісійні доходи взагалі не утворювалися, оскільки АТП не здійснювали емісійної діяльності, про що свідчать дані про зростання власного капіталу (табл. 4).

Фактично доходи від іншої діяльності підприємств утворюються внаслідок здійснення фінансових операцій, що не пов'язані із використанням АТП свого корпоративного статусу [4]. Домінуючі позиції у структурі доходів авіакомпаній належать доходам, що утворюються не внаслідок інвестиційної та емісійної діяльності. Незначні величини часток доходів від емісійної діяльності вказують на невикористання АТП можливостей корпоративного інвестування. Таким чином, корпоративні АТП обмежують темпи свого розвитку та можливості приросту прибутку на вкладений капітал.

Окрім власного капіталу, фінансові ресурси АТП формуються також за рахунок позикових коштів. Часто підприємствам не вистачає власних фінансових ресурсів, і тоді вони залучають їх на фінансовому ринку у формі переважно банківських кредитів, коштів від емісії боргових цінних паперів (облігацій, векселів). В результаті АТП втрачають можливість конвертації облігацій в інструменти власного капіталу і утворювати фінансові доходи від обліко-авіалійних операцій із векселями власної емісії.

За відсутності фінансових доходів у АТП дуже значною є частка фінансових витрат, які пов'язані із використанням короткострокових і довгострокових кредитів банків. Позикові кошти у вигляді кредитів використовуються більш ефективно, ніж власні оборотні кошти.

Це пов'язано з тим, що вони здійснюють більш швидкий кругообіг, мають строго цільове призначення та видаються на строго обумовлений строк, який супроводжується сплатою відсотків. У складі залучених фінансових ресурсів АТП домінують короткострокові кредити (табл. 5).

Відсутність довгострокових кредитів банків обумовлена, по-перше, кредитною політикою банків, що орієнтована на надання короткострокових позик з метою мінімізації кредитних ризиків; по-друге, нестійкою ліквідністю більшості АТП (табл. 6).

Таблиця 3

Структура доходів авіакомпаній за видами фінансово-господарської діяльності, %

Авіакомпанії	Доходи від операційної діяльності		Доходи від іншої діяльності	
	основної	іншої операційної	фінансової	інвестиційної
ПАТ «Рівненська авіакомпанія «Універсал-Авіа»	74	25	0	1
ПАТ «АК Кіровоградавіа»	76	21	0	3
ПАТ Українська авіаційно-торгова компанія «Авіапостач»	71	22	0	7
ПАТ «Авіакомпанія «Авіалінії України»	68	26	2	4
ПАТ «Авіакомпанія «Одеські авіалінії»	75	23	0	2
ПАТ «Авіаційна компанія «Дніпроавіа»	72	26	1	1
ПрАТ «МАУ»	69	21	4	6
ПрАТ «УРГА»	67	20	8	5
ПАТ «Авіалінії України»	68	22	5	5

Таблиця 4

Зведення про середньорічний приріст власного капіталу авіакомпаній за 2009–2014 рр.

Авіакомпанії	Середньорічний відсоток приросту власного капіталу авіакомпаній, %			
	загалом	за рахунок капіталізації прибутку	емісії цінних паперів	інших дій
ПАТ «Рівненська авіакомпанія «Універсал-Авіа»	0	0	0	0
ПАТ «АК Кіровоградавіа»	12	10	0	2
ПАТ Українська авіаційно-торгова компанія «Авіапостач»	0	0	0	0
ПАТ «Авіакомпанія «Авіалінії України»	15	15	0	0
ПАТ «Авіакомпанія «Одеські авіалінії»	0	0	0	0
ПАТ «Авіаційна компанія «Дніпроавіа»	10	5	0	5
ПрАТ «МАУ»	28	17	0	11
ПрАТ «УРГА»	36	21	0	15
ПАТ «Авіалінії України»	33	20	0	13

Таблиця 5

Структура залучених строкових фінансових ресурсів авіакомпаній

Авіакомпанії	Частка виду залучених ресурсів у їх загальній величині, %		
	короткострокові кредити	середньострокові	довгострокові
ПАТ «Рівненська авіакомпанія «Універсал-Авіа»	87	11	2
ПАТ «АК Кіровоградавіа»	89	11	0
ПАТ Українська авіаційно-торгова компанія «Авіапостач»	96	0	4
ПАТ «Авіакомпанія «Авіалінії України»	79	21	0
ПАТ «Авіакомпанія «Одеські авіалінії»	98	2	0
ПАТ «Авіаційна компанія «Дніпроавіа»	87	13	0
ПрАТ «МАУ»	71	16	13
ПрАТ «УРГА»	70	15	15
ПАТ «Авіалінії України»	70	18	12

Таблиця 6

Зведення про зміни значень показників ліквідності авіакомпаній у 2009–2014 рр.

Авіакомпанії	Відносна середня зміна значень показників ліквідності		
	абсолютної ліквідності	платоспроможності	покриття
ПАТ «Рівненська авіакомпанія «Універсал-Авіа»	0,6	0,8	0,7
ПАТ «АК Кіровоградавіа»	0,5	0,6	0,3
ПАТ Українська авіаційно-торгова компанія «Авіапостач»	0,8	0,9	0,7
ПАТ «Авіакомпанія «Авіалінії України»	0,7	0,8	0,7
ПАТ «Авіакомпанія «Одеські авіалінії»	0,3	0,4	0,3
ПАТ «Авіаційна компанія «Дніпроавіа»	0,4	0,5	0,4
ПрАТ «МАУ»	1,03	1	1,03
ПрАТ «УРГА»	1,03	1,04	1,02
ПАТ «Авіалінії України»	1,02	1,01	1,03

Наведені дані свідчать про відсутність використання корпоративних інструментів для забезпечення потреби АТП в оборотних коштах на фінансування операційної діяльності та на здійснення заходів із підвищення конкурентоспроможності. Цей висновок підтверджують дані табл. 7, згідно з котрими для покриття потреб операційної діяльності АТП використовують тільки капіталізовану частину чистого прибутку, якої за даними табл. 1 не вистачає.

Таким чином, за допомогою структурно-динамічного аналізу фінансової діяльності АТП виявлено відсутність фінансових умов забезпечення конкурентоспроможності. Водночас за результатами такого аналізу обов'язково приймається рішення відносно оптимізації структури капіалу

Таблиця 7

Зведення про використання корпоративних інструментів у забезпеченні потреб операційної діяльності авіакомпаній

Авіакомпанії	Частка у забезпеченні потреб в оборотних коштах, %			
	додатково емітованих акцій	емітованих облігацій	емітованих векселів	капіталізованого прибутку
ПАТ «Рівненська авіакомпанія «Універсал-Авіа»	0	0	0	100
ПАТ «АК Кіровоградавіа»	0	0	0	100
ПАТ Українська авіаційно-торгова компанія «Авіапостач»	0	0	0	100
ПАТ «Авіакомпанія «Авіалінії України»	0	0	0	100
ПАТ «Авіакомпанія «Одеські авіалінії»	0	0	0	100
ПАТ «Авіаційна компанія «Дніпроавіа»	0	0	0	100
ПрАТ «МАУ»	0	0	0	100
ПрАТ «УРГА»	0	0	0	100
ПАТ «Авіалінії України»	0	0	0	100

АТП. Процес оптимізації структури пасивів підприємства з метою посилення ліквідності та забезпечення подальшого збільшення прибутку називається левериджем. Розрізняють три види левериджу – операційний; фінансовий і операційно-фінансовий.

Операційний леверидж – це потенційна можливість впливати на прибуток АТП шляхом зміни структури інших витрат (витрат від участі в капіталі, емісійних витрат та інших фінансових витрат (у тому числі фінансових витрат, що пов'язані з кредитами), обсягу авіапослуг). Обчислюється рівень виробничого левериджу відношенням темпів приросту звичайного прибутку *(ΔЗП)* (до врахування надзвичайних доходів і витрат і сплати виплати податку на прибуток) до темпів приросту обсягу наданих авіапослуг *(ΔВР).* Взаємозв'язок між обсягом послуг, витратами від участі в капіталі, емісійними витратами та іншими фінансовими витратами виражається показником операційного левериджу.

$$Ко.л = \frac{\Delta ЗП}{\Delta ВР}. \quad (1)$$

Цей показник показує ступінь чутливості звичайного прибутку до зміни обсягу виручки від реалізації.

Більш високий рівень операційного левериджу звичайно мають АТП з більш високим обсягом емісійної діяльності. При цьому відбувається збільшення частки емісійних витрат і рівня операційного левериджу. Із зростанням останнього збільшується ступінь ризику недоотримання виручки, необхідної для відшкодування емісійних витрат.

Проведемо розрахунок виробничого левериджу на основі даних ЗАТ «Донбасаеро» (табл. 8).

Приведені дані показують, що найбільше значення коефіцієнта операційного левериджу спостерігається у випадку, коли кожний відсоток приросту виручки від реалізації при структурі витрат, що склалася, забезпечує приріст операційного прибутку за результатами надання послуги А – 3 %, послуги В – 4,26 %, послуги С – 6 %.

Умовою забезпечення приросту виручки від реалізації, що є слідством наявності конкурентоспроможності, є достатність оборотних коштів, яка забезпечується

Таблиця 8

Результати розрахунку операційного левериджу ПрАТ «УРГА»

Показники	Види авіапослуг		
	A	B	C
Виручка, тис. грн			
Варіант 1 (без урахування наявності емісійних витрат)	2400	2400	2400
Варіант 2 (з урахуванням наявності емісійних витрат)	2880	2880	2880
Сума витрат, тис. грн			
Варіант 1 (без наявності емісійних витрат)	1900	2000	2100
Варіант 2 (за наявності емісійних витрат)	2080	2150	2220
Прибуток, тис. грн			
Варіант 1 (без урахування наявності емісійних витрат)	500	400	300
Варіант 2 (з урахуванням наявності емісійних витрат)	800	730	660
Приріст операційного прибутку, %	60	82,5	120
Коефіцієнт виробничого левериджу	3	4,26	6

внаслідок емісійної діяльності авіакомпанії. Відповідно, при зниженні темпів операційної діяльності прибуток скорочуватиметься. Отже, на підприємстві високий ступінь операційного ризику.

Взаємозв'язок між прибутком і співвідношенням власного і позикового капіталу – це фінансовий леверидж (потенційна можливість впливати на прибуток шляхом зміни розмірів і структури власного та позикового капіталу). Його рівень вимірюється відношенням темпів приросту чистого прибутку ($\Delta ЧП$) до темпів приросту операційного прибутку ($\Delta ЗП$):

$$Кф.л. = \frac{\Delta ЧП}{\Delta ЗП}. \quad (2)$$

Цей показник показує, у скільки разів темпи приросту чистого прибутку перевищують темпи приросту звичайного прибутку. Це перевищення забезпечується за рахунок ефекту фінансового важеля, однією зі складових якого є його плече (відношення позикового капіталу до власного). Збільшуючи або зменшуючи плече важеля залежно від умов, що склалися, можна впливати на прибуток і прибутковість власного капіталу.

Зростання фінансового левериджу супроводжується підвищенням ступеня фінансового ризику, пов'язаного з можливим недоліком засобів для виплати відсотків по короткострокових (векселях) та довгострокових цінних паперах (облігаціях). Незначна зміна звичайного прибутку і рентабельності капіталу в умовах високого фінансового левериджу може привести до значної зміни чистого прибутку, що небезпечно при зниженні обсягів діяльності.

Порівняємо фінансовий ливерідж при різній структурі капіталу ПрАТ «УРГА» (табл. 9). Розрахуємо, як зміниться рентабельність власного капіталу при відхиленні прибутку від базового рівня на 10 %.

Дані показують, що якщо підприємство фінансує свою діяльність тільки за рахунок власних засобів, коефіцієнт фінансового левериджу рівний 1, тобто ефект важеля відсутній. В цьому прикладі зміна валового прибутку на 1 % приводить до такого ж збільшення або зменшення чистого прибутку. Зі зростанням частки позикового капіталу підвищується розмах варіації рентабельності власного капіталу (РСК), коефіцієнта фінансового левериджу та чистого прибутку. Це свідчить про підвищення ступеня фінансового ризику інвестування при високому плечі важеля.

Виробничо-фінансовий леверидж представляє з'єднання рівнів виробничого та фінансового левериджу. Він відображає загальний ризик, пов'язаний з можливим недоліком засобів для відшкодування виробничих витрат, у тому числі на забезпечення конкурентоспроможності і фінансових витрат по обслуговуванню зовнішнього боргу.

Розрахуємо цей показник на основі таких даних ПрАТ «УРГА», якщо приріст обсягу наданих авіапослуг складає 20 %, звичайного прибутку – 60 %, чистого прибутку – 75 %:

$$Кп.л. = 60 / 20 = 3;$$

$$Кф.л. = 75 / 60 = 1,25;$$

$$Кп.-ф.л. = 3 * 1,25 = 3,75.$$

Таблиця 9

Розрахунок фінансового левериджу при різних варіантах структури капіталу ПрАТ «УРГА»

Показники	Варіанти структури капіталу								
	1			2			3		
	Варіанти значень показника			Варіанти значень показника			Варіанти значень показника		
Загальна сума капіталу		1000			1000			1000	
Частка позикового капіталу, %		0			50			75	
Валовий прибуток	180	200	220	180	200	220	180	200	220
Сплачені відсотки	-	-	-	50	50	50	75	75	75
Податок	54	60	66	39	45	51	31,5	37,5	43,5
Чистий прибуток	126	140	154	91	105	119	74,5	87,5	101,5
РСК, %	12,6	14	15,4	18	21	23,8	29,8	35	40,6
Розмах РСК, %		28			5,6			10,8	
ΔП, %	-10	-	+10	-10	-	+10	-10	-	+10
ΔЧП, %	-10	-	+10	-13	-	+13,3	-16	-	+16
К фінансового левериджу		1,0			1,33			1,6	

На підставі цього розрахунку можна зробити висновок, що при структурі витрат на підприємстві (що передбачає підвищення конкурентоспроможності) і структурі джерел капіталу, що склалася, збільшення обсягу наданих авіапослуг на 1 % забезпечить приріст прибутку до оподаткування на 3 % і приріст чистого прибутку на 3,75 %. Кожний відсоток приросту прибутку до оподаткування приведе до збільшення чистого прибутку на 1,25 %. В такій же пропорції змінюватимуться ці показники і при зниженні конкурентоспроможності, спаді обсягу діяльності, який зумовлений недоліком коштів.

Таким чином, варіантний аналіз коефіцієнтів левериджу дозволяє визначити структуру джерел капіталу АТП, за якої є можливим забезпечення зростання конкурентоспроможності.

Висновок. Емісійна діяльність АТП є умовою їх ресурсної достатності, перспективної прибутковості та конкурентоспроможності, але може бути пов'язаною із ризиком недостатності коштів для покриття заборгованості за власними борговими цінними паперами. Проте такої загрози не утворюється, якщо йдеться про використання додатково емітованих пайових цінних паперів та корпоративних часток як інструментів фінансування операційної діяльності і заходів забезпечення конкурентоспроможності. Слід зазначити, що використання визначених корпоративних інструментів не є безпечним із позицій загрози часткової втрати корпоративних прав, особливо, коли йдеться про зменшення відносної величини корпоративної частки, котре відбувається внаслідок збільшення статутного капіталу. Методичною базою оцінювання емісійної діяльності виступає структурно-динамічний аналіз і варіантний аналіз коефіцієнтів левериджу АТП.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ареф'єва О. В. Розвиток підприємств авіаційної галузі в контексті економіки знань : [монографія] / О. В. Ареф'єва, А. М. Штангрет. – Львів : Укр. акад. друкарства, 2011. – 242 с.

2. Астапова Г. В. Підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства на основі удосконалення процесу ціноутворення / Г. В. Астапова // Проблеми системного підходу в економіці. – 2013. – Вип. 46. – С. 3–14.

3. Ганущак-Єфіменко Л. М. Стратегія управління ризиком господарського портфеля підприємства / Л. М. Ганущак-Єфіменко // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 4. – С. 89–99.

4. Ігнатьєва І. А. Особливості становлення корпоративної форми організації бізнесу та корпоративного сектора України [Електронний ресурс] / І. А. Ігнатьєва, О. І. Ігнатьєв // Ефективна економіка. – 2012. – № 10. – Режим доступу : http//economy.nayka.com.ua.

5. Ложачевська О. М. Забезпечення конкурентоспроможності українських підприємств в умовах глобалізації та євроінтеграції / О. М. Ложачевська // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. – 2008. – Вип. 20. – С. 3–10.

6. Макогон Ю. В. Стратегическое управление / Ю. В. Макогон. – Донецк : ДонНУ, 2003. – 206 с.

7. Сич Є. М. Закони економіки транспорту : [монографія] / Є. М. Сич, В. М. Кислий. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2009. – 160 с.

8. Скударь Г. М. Організаційно-економічний механізм управління конкурентоспроможністю підприємства : автореф. дис. … д-ра екон. наук : 08.02.03 / Скударь Георгій Маркович. – Донецьк, 2000. – 23 с.

9. Фатхутдинов Р. А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент / Р. А. Фатхутдинов. – М. : ИКТЦ Маркетинг, 2002. – 892 с.

REFERENCES

Arefieva, O. V., and Shtanhret, A. M. *Rozvytok pidpryiemstv aviatsiinoi haluzi v konteksti ekonomiky znan* [The development of the aviation industry enterprises in the context of the knowledge economy]. Lviv: Ukrainska akademiia drukarstva, 2011.

Astapova, H. V. "Pidvyshchennia rivnia konkurentospromozhnosti pidpryiemstva na osnovi udoskonalennia protsesu tsinoutvorennia" [Increasing the level of competitiveness of the enterprise on the basis of improvement of the pricing process]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*, no. 46 (2013): 3-14.

Fatkhutdinov, R. A. *Konkurentosposobnost organizatsii v usloviyakh krizisa: ekonomika, marketing, menedzhment* [The competitiveness of the organization in crisis: Economics, marketing, management]. Moscow: IKTTs Marketing, 2002.

Hanushchak-Yefimenko, L. M. "Stratehiia upravlinnia ryzykom hospodarskoho portfelia pidpryiemstva" [The risk management strategy of the economic portfolio of the enterprise]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 4 (2011): 89-99.

Ihnatieva, I. A., and Ihnatiev, O. I. "Osoblyvosti stanovlennia korporatyvnoi formy orhanizatsii biznesu ta korporatyvnoho sektora Ukrainy" [Peculiarities of formation the corporate form of business organization and corporate sector of Ukraine]. http// economy.nayka.com.ua

Lozhachevska, O. M. "Zabezpechennia konkurentospromozhnosti ukrainskykh pidpryiemstv v umovakh hlobalizatsii ta yevrointehratsii" [Ensuring the competitiveness of Ukrainian enterprises in the conditions of globalization and European integration]. *Problemy pidvyshchennia efektyvnosti infrastruktury*, no. 20 (2008): 3-10.

Makogon, Yu. V. *Strategicheskoye upravleniye* [Strategic management]. Donetsk: DonNU, 2003.

Skudar, H. M. "Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpryiemstva" [Organizational-economic mechanism of competitiveness management of the enterprise]. *avtoref. dys. … d-ra ekon. nauk : 08.02.03*, 2000.

Sych, Ye. M., and Kyslyi, V. M. *Zakony ekonomiky transportu* [The laws of Economics of transport]. Nizhyn: Aspekt-Polihraf, 2009.

УДК 657.338.2

ДІАГНОСТИКА У СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ: СУЧАСНІ НАПРЯМКИ ТА ПІДХОДИ

© 2016 **РЕТА М. В.**

УДК 657.338.2

Рета М. В.

Діагностика у системі стратегічного управлінського обліку: сучасні напрямки та підходи

Метою статті є обґрунтування методів, прийомів та основних показників для діагностики ефективності реалізації стратегічного розвитку підприємства, висвітлення концептуальних підходів проведення діагностики ефективності реалізації стратегії. Проаналізовано сучасні підходи до поняття «діагностика» та запропоновано власне бачення діагностики ефективності реалізації стратегії у контексті стратегічного управлінського обліку. Обґрунтовано місце та роль діагностики у системі стратегічного менеджменту підприємства. Проаналізовано наявні підходи до діагностики стратегії та процесу реалізації стратегічного розвитку. Запропоновано методичний підхід до визначення ефективності реалізації стратегії підприємства, який містить чотири етапи. В рамках підходу передбачено формування низки цільових показників, що характеризують певний перелік стратегій підприємства, що дозволяє отримати інтегральну оцінку кожної зі стратегій та на основі цих показників отримати сукупний інтегральний показник рівня реалізації стратегії. Проте, на відміну від наявних методик, запропоновано порівнювати не тільки фактичні та заплановані рівні показників, але й встановлювати, який рівень реалізації стратегії відповідає кожній грошовій одиниці, витраченій на реалізацію стратегії.

Ключові слова: *діагностика, стратегічний облік, інтегральний показник, витрати на реалізацію стратегії.*

Рис.: *2.* ***Табл.:*** *1.* ***Формул:*** *3.* ***Бібл.:*** *16.*

Рета Марина Володимирівна *– кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічного аналізу та обліку, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Багалія, 21, Харків, 61002, Україна)*

E-mail: *gimala@yandex.ru*

УДК 657.338.2

Рета М. В. Диагностика в системе стратегического управленческого учета: современные направления и подходы

Целью статьи является обоснование методов, приемов и основных показателей для диагностики эффективности реализации стратегического развития предприятия, освещение концептуальных подходов проведения диагностики эффективности реализации стратегии. Проанализированы современные подходы к понятию «диагностика» и предложено собственное видение диагностики эффективности реализации стратегии в контексте стратегического управленческого учета. Обоснованы место и роль диагностики в системе стратегического менеджмента предприятия. Проанализированы существующие подходы к диагностике стратегии и процесса реализации стратегического развития. Предложен методический подход к определению эффективности реализации стратегии предприятия, содержащий четыре этапа. В рамках подхода предполагается формирование ряда целевых показателей, характеризующих определенный перечень стратегий предприятия, позволяющий получить интегральную оценку каждой из стратегий и на основе этих показателей получить совокупный интегральный показатель уровня реализации стратегии. Однако, в отличие от существующих методик, предложено сравнивать не только фактические и запланированные уровни показателей, но и устанавливать какой, уровень реализации стратегии соответствует каждой денежной единице, затраченной на реализацию стратегии.

Ключевые слова: *диагностика, стратегический учет, интегральный показатель, расходы на реализацию стратегии.*

Рис.: *2.* ***Табл.:*** *1.* ***Формул:*** *3.* ***Библ.:*** *16.*

Рета Марина Владимировна *– кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономического анализа и учета, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Багалея, 21, Харьков, 61002, Украина)*

E-mail: *gimala@yandex.ru*

UDC 657.338.2

Reta M. V. Diagnosis in the Strategic Management Accounting System: Modern Trends and Approaches

The aim of the article is to justify methods, techniques and key indicators for diagnosing the effectiveness of the implementation of the enterprise strategic development, to highlight the conceptual approaches to conducting diagnosis of the effectiveness of the strategy implementation. Modern approaches to the concept of "diagnosis" have been analyzed and the author's vision of diagnosing the effectiveness of the strategy implementation in the context of the strategic management accounting has been suggested. The place and role of diagnosis in the system of enterprise strategic management have been substantiated. The methodical approach to determining the effectiveness of the implementation of the enterprise strategy comprising four stages has been proposed. As part of the approach there suggested formation of a number of targets characterizing a certain list of enterprise strategies allowing to conduct integral evaluation of each of the strategies and on the basis of these indicators to obtain the aggregate integral index of the level of the strategy implementation. However, unlike the existing methods, it is proposed to compare not only actual and planned levels of the indicators, but also determine what level of the strategy implementation corresponds to each monetary unit spent on the implementation of the strategy.

Keywords: *diagnosis, strategic accounting, integral index, expenditures on strategy implementation.*

Fig.: *2.* ***Tabl.:*** *1.* ***Formulae:*** *3.* ***Bibl.:*** *16.*

Reta Maryna V. *– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Economic Analysis and Accounting, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (21 Bahaliia Str., Kharkiv, 61002, Ukraine)*

E-mail: *gimala@yandex.ru*

Вступ. Сучасні світові тенденції свідчать про те, що отримання прибутку – це одна з цілей підприємства, проте вже не головна. Головною ціллю діяльності підприємства у сучасному бізнес-середовищі стає формування економічно обґрунтованої вартості підприємства, її підвищення або підтримання на певному рівні. Внаслідок цього виникають нові задачі для менеджменту підприємства, які потребують використання розширених підходів до формування інформаційного поля усього процесу прийняття рішень за різними сферами діяльності. Багатомірність, багатовекторність і швидкозмінність зовнішнього та внутрішнього середовища призводить до того, що для оцінки ефективності діяльності вже не достатньо простих, однокомпонентних та однокритеріальних показників, які, безумовно, можливо використовувати для поточних аналітичних звітів, але для вибору (або корегування) стратегії розвитку підприємства інформативність цих показників викликає сумніви. Одним із ефективних інструментів, який може забезпечити постійне, комплексне й оперативне визначення напрямків розвитку підприємства, є стратегічний управлінський облік, який спрямований на формування інформації для прийняття та підтримки реалізації стратегічних рішень. Одним із важливих компонентів стратегічного управлінського обліку є діагностика, яка дає можливість зібрати повний перелік інформації про зовнішнє і внутрішнє середовище підприємства і співставити рівень досягнення його цілей і задач.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню проблемних теоретико-методологічних та методичних аспектів діагностики і прогнозування присвячені роботи зарубіжних і вітчизняних учених, таких як Ю. Вебер, Дж. Джуран, П. Друкер, Р. Каплан, Д. Нортон, У. Шифер, О. Амоша, М. Кизим, В. Герасимчук, Р. Костирко, М. Чумаченко, Ю. Яковлєв, В. Дикань та ін. Проте, незважаючи на певну увагу в останні десятиліття, наявні концептуальні та прикладні підходи напрацьовані у сфері діагностики стратегічного розвитку підприємства, характеризуються недостатньою систематизацією та неврахуванням істотних складових під час цільової діагностики ефективності стратегічних напрямків розвитку.

Метою статті є обґрунтування методів, прийомів та основних показників для діагностики ефективності реалізації стратегічного розвитку підприємства, висвітлення концептуальних підходів проведення діагностики ефективності реалізації стратегії.

Результати досліджень. Розробка окремих підходів, методів та інструментів визначається насамперед специфікою діяльності підприємства, його місією, цілями та задачами, але інформаційна складова стає найважливішим елементом управління підприємствами, і нині жодне підприємство не бачить свого розвитку без постановки тактичних, стратегічних цілей, формулювання яких спирається на належне інформаційне забезпечення. Стратегія відбиває місію підприємства, яка поступово, для простоти та зручності реалізації, трансформується у цілі та декомпонується у задачі. Формулювання місії у цілі та задачі, підходи, рівні деталізації та ін. неодноразово розглядалося у роботах науковців. Але сам процес реалізації стратегії підприємства, зазвичай, займає досить істотний проміжок часу, впродовж якого відбуваються постійні коливання зовнішнього та внутрішнього середовища, що змушує доопрацьовувати, корегувати, а іноді і змінювати стратегію розвитку та діяльності підприємства. Взагалі процес реалізації стратегії не дискретний, він не має чітко окреслених стадій, а являє собою поступовий розвиток підприємства, перехід від одного стану до іншого. Тому для утримання процесу розвитку підприємства під контролем необхідне постійне відстеження та моніторинг основних факторів, що впливають на діяльність підприємства. Але, незважаючи на довгострокові терміни реалізації, на кожному з етапів необхідним є проведення діагностики ефективності реалізації стратегії підприємства та прогнозування його розвитку за умови впливу мінливих факторів функціонування. Проте ці питання не отримали належного висвітлення у науковій літературі. Отже, необхідним стає упорядкування наявних розробок і формування єдиних принципів до діагностики ефективності реалізації стратегії підприємства.

Поняття «діагностика» має різне трактування з погляду окремих учених-економістів. Так, наприклад, Л. А. Костирко на підставі аналізу значного спектра літературних джерел стверджує, що на сучасному етапі сформовано чотири концепції діагностики: аналітична, інформаційна, антикризова та консультаційно-дорадча. В межах першої концепції діагностику розглядають як аналітичну функцію, котра реалізується при дослідженні стану та поведінки об'єкта управління. Згідно з другою концепцією діагностику пов'язують з ідентифікуванням проблемних ситуацій і вузьких місць у системі управління підприємством з метою прийняття рішень. Антикризова концепція пов'язана з виявленням кризових аспектів функціонування підприємства. За консультаційно-дорадчою концепцією діагностика прирівнюється до відповідних інформаційних систем економічної орієнтації, які передбачають інформаційний супровід прийняття управлінських рішень [1]. Проте діагностику розглядають і як спосіб встановлення порушення у розвитку економічних процесів, і як комплекс дослідницьких процедур, а також як набір методів та інструментів оцінювання і прогнозування розвитку (табл. 1).

Як видно з наведеної таблиці, більшість науковців підходять до розуміння поняття «діагностика» як інструменту, як методу, як процесу та як функції управлінської діяльності.

Розвиток стратегічного менеджменту призвів до появи таких понять, як «стратегічна діагностика», діагностика «стратегічних можливостей», «стратегічного потенціалу», «потенціалу розвитку» тощо. Діагностика у стратегічному контексті подібна до поняття «економічна діагностика потенціалу розвитку підприємства», але цей термін характеризує визначення перспективних напрямків розвитку підприємства, виявлення слабких і сильних сторін, конкурентних переваг, потенційних зон зростання та формування відповідної стратегії (або набору стратегій розвитку). На відміну від нього, стратегічна діагностика спрямована на оцінку явищ і факторів з точки зору стратегічного розвитку. На це також вказує ряд науковців, зокрема О. Гребешкова та І. Федорцова зазначають: «якщо діагностика надає уявлення лише про наявний стан справ за допомогою зібраних фактів та даних, то стратегічна діагностика призвана надавати зібраним фактам та даним змісту, ваги. В результаті розставляються пріоритети і виявляються

Таблиця 1

Трактування поняття «діагностика» в науковій літературі

Джерело	Трактування поняття
Г. Савицька	розглядає діагностику як «спосіб встановлення характеру порушення нормального ходу економічних процесів на основі типових ознак, характерних тільки для цього порушення» [2]
О. Кузьмин, О. Мельник, О. Романко	діагностика діяльності підприємства передбачає оцінювання та ідентифікування стану, тенденцій і перспектив розвитку на базі системи індикаторів з метою формування структурованої інформаційної бази для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, спрямованих на усунення проблемних моментів і слабких сторін організації чи використання шансів умов функціонування й сильних позицій підприємства [5]
О. Вартанов	впровадження терміна «діагностика» здійснено не з метою позначення нового виду аналізу, а для того, щоб підкреслити, що основна увага повинна приділятися інтерпретації тих чи інших економічних результатів діяльності підприємства». Тобто економічна діагностика визначається як «розпізнання стану досліджуваного об'єкта, в тому числі економічного». Вона «спрямована, перш за все, на оцінку стану економічних об'єктів в умовах неповної інформації з метою виявлення проблем розвитку і перспективних шляхів їх вирішення, а також на вивчення режимів функціонування самих систем [3]
Г. Тейл	діагностика – це спосіб виявлення порушень в економіці підприємства на основі економічних ознак [4]
І. Сіменко	розглядає діагностику як узагальнену оцінку якості систем управління на основі моделі досконалості EFQM з виокремленням в її складі головних елементів системи управління (апарат управління, організаційна структура управління, організаційна культура, процес управління, організаційні комунікації) [6]
А. Воронкова та ін.	вказується, що управлінським інструментом, який здатен забезпечити зворотний зв'язок в управлінні, є діагностика діяльності. Саме тому спостерігається значне зростання ролі діагностики, основною метою якої є виявлення сильних і слабких сторін діяльності підприємства, пошук і залучення у виробничо-господарську діяльність резервів [7]. Водночас у науковому виданні діагностику характеризують як різновид управлінської діяльності, спрямованої на встановлення й вивчення ознак, оцінку внутрішнього стану управління підприємством і виявлення проблем ефективного функціонування й розвитку системи управління, а також формування шляхів їх вирішення [7]
Ш. Омаров	метою комплексної економічної діагностики діяльності підприємства є підвищення ефективності стратегічного управління на засадах формування та реалізації спеціальних методів і моделей оцінювання і розпізнавання його станів на момент визначення діагнозу, а також виявлення альтернатив і прогнозування параметрів динаміки та факторів прискорення соціально-економічного розвитку підприємства за окремими складовими [8]
В. Лук'янова	діагностику розглядає як процес розпізнавання та виявлення на основі визначених ознак (ключових оціночних показників, вивчення окремих результатів, неповної інформації) проблем у функціонуванні об'єкта з метою оцінювання наявних тенденцій і виявлення можливих перспектив його розвитку та аналіз варіантів найкращого вирішення наявних проблем [9]. Автор робить акцент на процесній природі діагностики
О. Гетьман, В. Шаповал	діагностика як спосіб розпізнавання соціально-економічної системи за допомогою реалізації комплексу дослідницьких процедур і виявлення в них слабких ланок і «вузьких місць» відноситься до методів непрямих досліджень [10]
І. Фаріон, Л. Савчук, С. Жукевич	діагностика – це метод аналізу стану внутрішнього середовища організації, встановлення проблем і вузьких місць, які спричиняють відхилення та деформації об'єкта від норми чи цілі, виявлення потенційно сильних і слабких сторін, що впливають на формування та реалізацію ефективної стратегії організації [11]
Я. Кость	розвиток дослідження сутності поняття «фінансова діагностика» та виділення її принципів, функцій і методичного інструментарію свідчить про те, що на зміну тлумаченню діагностики як процедури аналізу та встановлення поточного стану приходить ширше її розуміння, а саме як складової системи стратегічного управління, дієвого інструменту забезпечення конкурентоспроможності підприємства у довгостроковій перспективі. Також автором виокремлюються окремі складові економічної діагностики [12]: консалтингова, аналітична, інформаційна, антикризова

взаємовідносини між фактами. За допомогою стратегічної діагностики можливо визначати стратегічні напрями діяльності, цілі, а також виявляти стратегічні активи, що формують конкурентні переваги для компанії» [13].

Різноманітність навних понять свідчить про те, що питанням діагностики у сучасному стратегічному менеджменті присвячено досить значну увагу. Проте окремого визначення, що повністю окреслює це питання, ще не запропоновано. На нашу думку, діагностика ефективності реалізації стратегії у системі стратегічного управління підприємством являє собою безперервний процес комплексного виявлення проблем (відхилень за певними критеріями) у стратегічному плані розвитку підприємства, спрямований на оптимізацію і корегування стратегічного розвитку підприємства. Тобто діагностика ефективності стратегії підприємства концептуально має включати у себе дві складові: встановлення сфери оцінки та формування переліку критеріальних показників (індикаторів) та побудова на

Рис. 1. Діагностика ефективності реалізації стратегії як елемент стратегічного управління підприємством

Джерело: сформовано автором на основі [1; 14; 16]

їх основі показників для оцінки ефективності прийнятих стратегічних рішень.

Відповідно до сформованого визначення визначається мета, об'єкти, методи та принципи здійснення діагностики у системі стратегічного управління підприємством (рис. 1).

У той же час стрімка мінливість середовища, в якому функціонують підприємства, підвищує актуальність питання щодо визначення ефективності обраної стратегії під час її реалізації, тобто виникає необхідність формування підходів діагностики ефективності стратегії. Стратегічна діагностика виконує ряд функцій, таких як: аналітична, інформаційна, попереджувальна, стримувальна, консультаційно-дорадча, дослідницька, симптоматична [14].

Стратегічна діагностика у системі стратегічного управління підприємством складається з трьох напрямків: перспективної діагностики, ситуативної (антикризової) та діагностики ефективності поточної реалізації. У той же час підхід до формування інструментарію має відповідати системі стратегічного менеджменту та задовольняти її інформаційні вимоги.

Діагностика ефективності реалізації стратегії, як і будь-який інший елемент системи управління, спирається на ряд принципів і методів для відповідної її реалізації. На сьогодні розроблено низку методів, що дозволяють проводити діагностику за різними спрямуваннями. Наприклад, у роботі Р. М. Стрільчука [15] виокремлено кілька методичних підходів для здійснення діагностики стратегічних можливостей підприємства, які сформовано за трьома напрямками: за методом, що покладено в основу; за полікритеріальністю показника; за обов'язковістю використання. Більш детальні системи методів діагностики наведено в роботі [14], де запропоновано вісім класифікаційних ознак методів: за вираженням, за формою відображення, за обґрунтуванням, за прямуванням та ін. Вибір методів діагностики залежить від значного переліку чинників. до яких доцільно віднести: цілі і завдання, об'єкти діагностики, рівень деталізації, горизонт діагностики тощо.

Існує кілька принципових підходів до проведення діагностики ефективності стратегії підприємства. Перший підхід пропонує оцінити ефективність реалізації стратегії за показниками фінансової стійкості та фінансово-господарського стану підприємства, чому і присвячено більшість наукових робіт. Проте показники фінансово-господарського стану носять ретроспективний характер та здебільшого враховують виключно фінансові показники. В рамках другого підходу пропонується використати для діагностики інтегральний показник, який включає фінансові та нефінансові показники і дозволяє отримати комплексне уявлення про стратегічний розвиток підприємства. Інша група авторів стверджує про необхідність побудови інтегрального узагальнюючого показника, який дозволяє комплексно оцінити реалізацію окремої стратегії підприємства [16]. В роботі О. Є. Кузьміна, О. Г. Мельник розглянуто підхід до полікритеріальної діагностики діяльності машинобудівних підприємств як одного з інструментів, що формує інформаційну систему для прийняття інформаційних рішень, що дає можливість оцінити стан підприємства [14].

Але оцінка виключно стратегії або комплексна діагностика діяльності підприємства, його фінансового стану не надають можливість оцінити вплив сьогоднішньої ситуації та рішень на розвиток підприємства в майбутньому і не дає уявлення про досягнутий рівень реалізації стратегії. Третій підхід пропонує оцінити ефективність стратегії як сукупності ефективності реалізації окремих його стратегій, що дає змогу визначити, за рахунок чого відбуваються відхилення. Тому, враховуючи, що стратегічний розвиток підприємства відбувається за рахунок гармонійного розвитку його стратегій, найбільш доречним є використання третього підходу, завдяки якому стає можливим оцінити та визначити ефективність кожного окремого елементу стратегії.

Використовуючи наявні підходи стратегічного управління у системі стратегічної діагностики, можна застосувати збалансовану систему показників, завдяки якій є можливість згрупувати фінансові та нефінансові показники у взаємопов'язану систему.

Звичайно, що показники діагностики ефективності реалізації стратегії матимуть свою особливість для кожного підприємства і, крім того, матимуть різну значущість для кінцевого. По-перше, мають бути встановлені причинно-наслідкові зв'язки між стратегією підприємства та показниками, на які вона впливає; по друге, необхідне встановлення переліку критеріїв, за допомогою яких може бути виміряно ефективність реалізації стратегії.

Запропонована методика діагностики ефективності реалізації стратегії підприємства передбачає формування результуючих (індикативних) показників за кожною із стратегій підприємства, на основі чого формується загальна оцінка стратегічного розвитку підприємства. Крім того, передбачається порівняння фактичних і запланованих цільових показників та визначення суми витрат на досягнення певного рівня стратегії.

Складність і багатогранність реалізації стратегічного розвитку підприємства не дозволяють вибрати один показник результативності з кількості узагальнюючих результативних показників. Вибір критерію ефективності залежить від особливостей ситуації на ринку, цілей підприємства, наявності інформації про внутрішнє та зовнішнє середовища. Тому виникає потреба в комплексній оцінці, яку пропонується проводити за декількома напрямками.

Стратегічну діагностику пропонується провести за чотирма етапами (рис. 2). На першому етапі формується концепція діагностики, встановлюються цілі та визначаються суттєві фактори, які впливають на реалізацію стратегії підприємства. Як результат – саме істотні фактори дозволять конкретизувати сфери й об'єкти діагностики з подальшим визначенням системи показників та обґрунтуванням їх стандартних (еталонних) значень. Для визначення ефективності реалізації стратегії необхідно визначити обсяг витрат, які заплановано використати на реалізацію стратегії (досягнення еталонних значень показників). Результатом першого етапу має стати формування повного переліку показників для діагностики та формування масиву інформації про стандартні (заплановані) їх значення.

На другому етапі має бути сформовано масив даних по фактичних значеннях показників. А також сформована експертна група фахівців, які визначають вагомість кожного з показників для реалізації стратегії. За результатами цього етапу визначаються інтегральні показники за кожною стратегією підприємства, яка підлягає діагностиці. Такий розрахунок відбувається за кожною окремою стратегією, в результаті отримуємо значення інтегрального показника за стратегією:

$$P = \frac{1}{n}\sum \alpha_j \frac{p_j^o}{p_j^*}, \quad (1)$$

де n – кількість показників;
α_j – коефіцієнт вагомості j-го показника;
P_j^o – фактичний рівень j-го показника;
P_j^* – еталонна оцінка j-го показника.

На третьому етапі проводимо розрахунок та інтерпретацію узагальнюючого показника, який характеризує ступінь реалізації загальної стратегії розвитку підприємства:

$$I = \prod_{r=1}^{m} P_i, \quad (2)$$

де I – інтегральний узагальнюючий показник, що характеризує реалізацію сукупності стратегій підприємства;

Pi – інтегральний показник за кожною стратегією, що розраховані на другому етапі;

m – кількість стратегії підприємства.

Так, якщо показник $I = 1$, то стратегія підприємства виконується згідно з планом; якщо $I > 1$, то стратегічний розвиток підприємства відбувається стрімко і необхідна додаткова оцінка витрат на реалізацію стратегії, а якщо $I < 1$, то відбувається відхилення у реалізації стратегії підприємства.

Одним із головних критеріїв якості обраної стратегії є економічний результат діяльності. Тому методика дослідження та оцінювання стратегії передбачає формування системи показників, які будуть характеризувати економічні наслідки реалізації кожної із стратегії відповідно до конкретних умов і стану підприємства та встановлення еталонних значень цих показників. Тому на четвертому етапі відбувається аналіз отриманих показників із подальшим виявленням слабких і сильних сторін у реалізації стратегії та визначення необхідності подальшого корегування стратегії.

Для визначення ефективності реалізації стратегії проводиться розрахунок ефективності стратегії:

$$\text{Ефективність стратегії} = \frac{\Delta I}{\text{Витрати на впровадження стратегії}} \times 100\%, \quad (3)$$

де ΔI – різниця між плановим і фактичним інтегральним узагальнюючим показником.

Таким чином, буде можливо встановити, який рівень реалізації стратегії відповідає кожній грошовій одиниці, витраченій на реалізацію стратегії.

Висновки. Кожне підприємство, яке функціонує у конкурентному ринковому середовищі, має володіти інформацією про стан і перспективи стратегічного розвитку, про фактори та процеси, що впливають на його розвиток для своєчасного розроблення обґрунтованих управлінських рішень, які дозволять підвищити ефективність його діяльності. Запропонована методика діагностики й оцінки

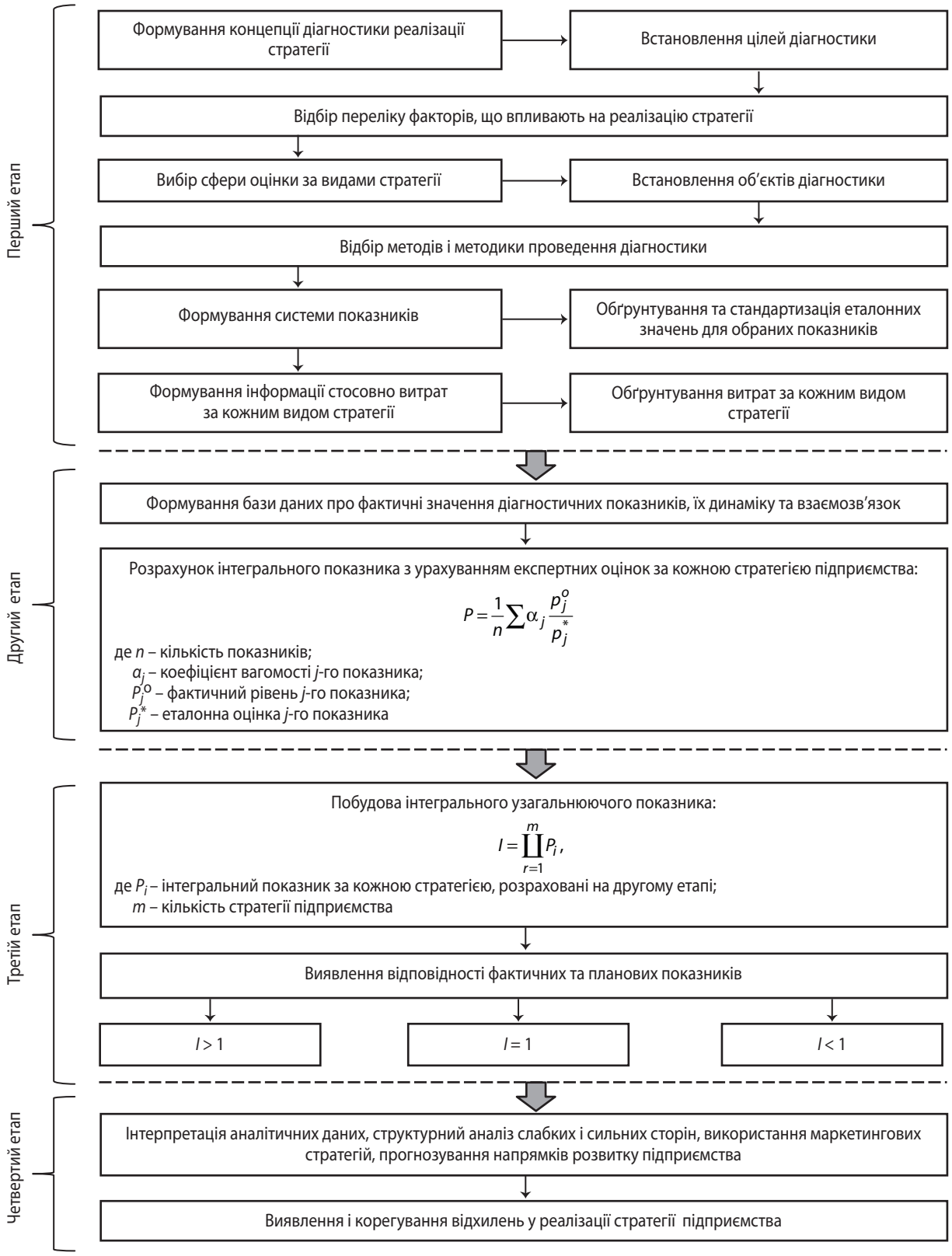

Рис. 2. Послідовність діагностики ефективності стратегії підприємства в процесі її реалізації

Джерело: сформовано автором

ефективності реалізації стратегії з точки зору співвідношення досягнутого рівня її реалізації та витрат на її реалізацію дає можливість глибше:

- зрозуміти фактори, що впливають на реалізацію кожної окремої стратегії підприємства;

- вибрати та проаналізувати стратегії, завдяки яким відбувається розвиток підприємства, та виокремити ті, які «гальмують» певні напрямки розвитку підприємства;
- проаналізувати витрати як на реалізацію стратегічного розвитку підприємства, так і на реалізацію кожної із стратегій підприємства, а також зрозуміти вартість кожного з можливих відхилень у їх реалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костирко Л. А. Діагностика потенціалу фінансово-економічної стійкості підприємства : [монографія] / Л. А. Костирко. – [2-ге вид., перероб. і допов.]. – Харків : Фактор, 2008. – 336 с.

2. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия / Г. В. Савицкая. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 400 с.

3. Вартанов А. С. Экономическая диагностика деятельности предприятия: организация и методология / А. С. Вартанов. – М. : Финансы и статистика, 1991. – 79 с.

4. Тейл Г. Экономический прогноз и принятие решений / Г. Тейл. – М. : Статистика, 1971. – 241 с.

5. Кузьмін О. Є. Конкурентоспроможність підприємства: планування та діагностика : [монографія] / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник, О. П. Романко ; [за заг. ред. О. Є. Кузьміна]. – Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2011. – 198 с.

6. Сіменко І. В. Діагностика якості систем управління підприємством : автореф. дис. … д-ра екон. наук / Сіменко Інна Віталіївна. – Донецьк, 2010. – 30 с.

7. Діагностика стану підприємства: теорія і практика : [монографія] / [За заг. ред. проф. А. Е. Воронкової]. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 448 с.

8. Омаров Ш. А. Діагностика результатів діяльності коксохімічних підприємств : автореф. дис. … канд. екон. наук : 08.00.04 / Омаров Шахін Анвер огли. – Харків, 2008. – 20 с.

9. Лук'янова В. В. Діагностика ризику діяльності підприємства : [монографія] / В. В. Лук'янова. – Хмельницький : ПП Ковальський В. В., 2007. – 312 с.

10. Гетьман О. О. Економічна діагностика : навч. посіб. / О. О. Гетьман, В. М. Шаповал. – Київ : Центр навч. літ., 2007. – 307 с.

11. Фаріон І. Д. Діагностика і економічний аналіз у сфері послуг : курс лекцій / І. Д. Фаріон, Л. І. Савчук, С. М. Жукевич ; за ред. І. Д Фаріона. – Тернопіль : Екон. думка, 2005. – 260 с.

12. Кость Я. О. Місце фінансової діагностики в системі фінансового менеджменту підприємства / Я. О. Кость // Наука й економіка. – 2010. – № 2. – С. 55–63.

13. Гребешкова О. Стратегічна діагностика активів підприємства: постановка проблеми [Електронний ресурс] / О. Гребешкова, І. Федорцова. – Режим доступу : http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/48585/24-Grebeshkova.pdf?sequence=1

14. Кузьміна О. Є. Концептуальні засади формування та використання полікретиріальних діагностичних систем на підприємствах машинобудування / О. Є. Кузьміна, О. Г. Мельник // Вісник економічної науки України. – 2010. – № 1. – С. 56–60.

15. Стрільчук Р. М. Науково-методичні підходи та методи здійснення діагностики стратегічних можливостей підприємства / Р. М. Стрільчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2669

16. Кочкіна Н. Оцінка ефективності стратегії блакитного океану для виноробної галузі України / Н. Кочкіна, І. Медведєва // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2015. – № 8 (173). – С. 25–31.

REFERENCES

Diahnostyka stanu pidpryiemstva: teoriia i praktyka [Diagnostics of enterprise: theory and practice]. Kharkiv: INZhEK, 2006.

Farion, I. D., Savchuk, L. I., and Zhukevych, S. M. *Diahnostyka i ekonomichnyi analiz u sferi posluh* [Diagnosis and economic analysis in the service sector]. Ternopil: Ekonomichna dumka, 2005.

Hetman, O. O., and Shapoval, V. M. *Ekonomichna diahnostyka* [Economic diagnostics]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2007.

Hrebeshkova, O., and Fedortsova, I. "Stratehichna diahnostyka aktyviv pidpryiemstva: postanovka problemy" [Strategic diagnostics assets of the enterprise: statement of the problem]. http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/48585/24-Grebeshkova.pdf?sequence=1

Kuzmin, O. Ye., Melnyk, O. H., and Romanko, O. P. *Konkurentospromozhnist pidpryiemstva: planuvannia ta diahnostyka* [The competitiveness of the enterprise: planning and diagnostics]. Ivano-Frankivsk: IFNTUNH, 2011.

Kostyrko, L. A. *Diahnostyka potentsialu finansovo-ekonomichnoi stiikosti pidpryiemstva* [Diagnosis of potential financial and economic sustainability of the enterprise]. Kharkiv: Faktor, 2008.

Kost, Ya. O. "Mistse finansovoi diahnostyky v systemi finansovoho menedzhmentu pidpryiemstva" [The role of financial diagnosis in the system of financial management of enterprise]. *Nauka i ekonomika*, no. 2 (2010): 55-63.

Kuzmina, O. Ye., and Melnyk, O. H. "Kontseptualni zasady formuvannia ta vykorystannia polikretyrialnykh diahnostychnykh system na pidpryiemstvakh mashynobuduvannia" [Conceptual bases of formation and use palmreading diagnostic systems at enterprises of mechanical engineering]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, no. 1 (2010): 56-60.

Kochkina, N., and Medvedieva, I. "Otsinka efektyvnosti stratehii blakytnoho okeanu dlia vynorobnoi haluzi Ukrainy" [Evaluation of the effectiveness of blue ocean strategy for the wine industry of Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka*, no. 8 (173) (2015): 25-31.

Lukianova, V. V. *Diahnostyka ryzyku diialnosti pidpryiemstva* [Diagnosis the risk of enterprise activity]. Khmelnytskyi: PP Kovalskyi V. V., 2007.

Omarov, Sh. A. "Diahnostyka rezultativ diialnosti koksokhimichnykh pidpryiemstv" [Diagnosis of the results of operations of coke-chemical enterprises]. *avtoref. dys. … kand. ekon. nauk : 08.00.04*, 2008.

Simenko, I. V. "Diahnostyka yakosti system upravlinnia pidpryiemstvom" [Quality diagnostics systems of enterprise management]. *avtoref. dys. … d-ra ekon. nauk*, 2010.

Savitskaya, G. V. *Analiz khozyaystvennoy deyatelnosti predpriyatiya* [Analysis of economic activity of the enterprise]. Moscow: INFRA-M, 2003.

Strilchuk, R. M. "Naukovo-metodychni pidkhody ta metody zdiisnennia diahnostyky stratehichnykh mozhlyvostei pidpryiemstva" [Scientific and methodological approaches and methods of diagnostics of the strategic opportunities of the enterprise]. http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2669

Teyl, G. *Ekonomicheskiy prognoz i prinyatiye resheniy* [Economic forecast and decision-making]. Moscow: Statistika, 1971.

Vartanov, A. S. *Ekonomicheskaya diagnostika deyatelnosti predpriyatiya: organizatsiya i metodologiya* [Economic diagnostics of activity of the enterprise: organization and methodology]. Moscow: Finansy i statistika, 1991.

УДК 65.01

ДІАГНОСТИКА В СИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА

© 2016 СКРИНЬКОВСЬКИЙ Р. М., ПАВЛОВСЬКІ Г.

УДК 65.01

Скриньковський Р. М., Павловські Г.

Діагностика в системі менеджменту підприємства

Метою статті є визначення ролі та місця діагностики в системі менеджменту у структурі системи цілей діагностики діяльності підприємства. Запропоновано сутність поняття "діагностика діяльності підприємства", під яким слід розуміти процес ідентифікації, аналізу й оцінювання стану підприємства та тенденцій його зміни (тобто зміни стану) за відповідними бізнес-індикаторами з метою розроблення рекомендацій щодо усунення проблемних моментів і слабких сторін функціонування підприємства для забезпечення якісно нового рівня його розвитку та формування перспектив із урахуванням наслідків за порушення законодавства у сфері економіки й управління підприємствами та права (юридичної відповідальності за порушення трудового, податкового законодавства, законодавства про захист економічної конкуренції, про комерційну таємницю тощо). Встановлено, що діагностика в системі менеджменту підприємства: 1) є структурною складовою (або частковою діагностичною ціллю) групи часткових діагностичних цілей системи цілей діагностики діяльності підприємства; 2) як підфункція функції контролю (як загальної функції менеджменту) враховує такі складові, як: оцінювання (визначення ключових ознак, характеристик, параметрів (показників, індикаторів), властивостей); аналіз (ретельне дослідження структури, динаміки, тенденцій, тощо); ідентифікування (передбачає визначення відхилень параметрів від критеріїв і / або стандартів, формулювання діагнозу). Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є розроблення методів кількісного оцінювання ефективності системи менеджменту з метою впровадження у практичну діяльність підприємств, а саме у процеси прийняття управлінських рішень.

Ключові слова: *підприємство, система менеджменту, контролювання як функція менеджменту, технологія менеджменту, управлінські рішення, діагностика.*

Рис.: *3.* ***Бібл.:*** *28.*

Скриньковський Руслан Миколайович – *кандидат економічних наук, доцент кафедра економіки підприємств та інформаційних технологій, Львівський університет бізнесу та права (вул. Кульпарківська, 99, Львів, 79021, Україна)*

E-mail: *uan_lviv@ukr.net*

Павловські Гжегож – *магістр економічних наук, власник компанії «Zaklad Handlowo-Uslugowy BHP» (вул. Костшинська, 17, Гужиця, 69-113, Польща)*

E-mail: *gpawlowski@op.pl*

УДК 65.01

Скрыньковский Р. Н., Павловски Г. Диагностика в системе менеджмента предприятия

Целью статьи является определение роли и места диагностики в системе менеджмента в структуре системы целей диагностики деятельности предприятия. Предложена сущность понятия «диагностика деятельности предприятия», под которым следует понимать процесс идентификации, анализа и оценки состояния предприятия и тенденций его изменения (изменения состояния) по соответствующим бизнес-индикаторам с целью разработки рекомендаций по устранению проблемных моментов и слабых сторон функционирования предприятия для обеспечения качественно нового уровня его развития и формирования перспектив с учетом последствий за нарушение законодательства в сфере экономики и управления предприятиями и права (юридической ответственности за нарушение трудового, налогового законодательства, законодательства о защите экономической конкуренции, о коммерческой тайне и т.п.). Установлено, что диагностика в системе менеджмента предприятия: 1) является структурной составляющей (или частичной диагностической целью) группы частных диагностических целей системы целей диагностики деятельности предприятия; 2) как подфункция функции контроля (как общей функции менеджмента) учитывает такие составляющие, как: оценка (определение ключевых признаков, характеристик, параметров (показателей, индикаторов), свойств) анализ (тщательное исследование структуры, динамики, тенденций и т.д.); идентификации (предусматривает определение отклонений параметров от критериев и / или стандартов, формулировка диагноза). Перспективами дальнейших исследований в данном направлении является разработка методов количественной оценки эффективности системы менеджмента с целью внедрения в практическую деятельность предприятий, а именно в процессы принятия управленческих решений.

UDC 65.01

Skrynkovskyy R. M., Pawlowski G. Diagnosis in the Enterprise Management System

The aim of the article is to define the role and place of the diagnosis management system in the structure of the task system of the enterprise diagnosis. There suggested the essence of the concept of «diagnosis of the enterprise», which is understood as the process of identification, analysis and evaluation of the enterprise state and trends in its changes (changes of the state) on the basis of relevant business indicators in order to develop recommendations on the elimination of problematic points and weaknesses in the functioning of the enterprise to ensure a qualitatively new level of its development and formation of prospects with consideration to the consequences of violation of the legislation in the field of economics and enterprise management and law (legal responsibility for the violation of the labor law, tax law, law on protection of economic competition, law on trade secret, etc.). It was found that the diagnosis in the system of enterprise management: 1) is a structural component (or a partial diagnosis task) in a group of private diagnosis tasks in the system of diagnosis task of the enterprise activity; 2) as a sub-function of the control function (as a general function of management) includes such components as: assessment (identification of key features, characteristics, parameters (indexes, indicators, properties); analysis (a thorough study of the structure, dynamics, trends, etc.); identification (involves determination of deviations of parameters from the criteria and/or standards, formulation of diagnosis). Prospects for further research in this direction are the development of methods for quantitative assessment of the effectiveness of the management system with the purpose of its introducing in practical activities of enterprises, namely in the processes of decision-making.

Keywords: *enterprise, management system, control as a function of management, management technique, management decisions, diagnosis.*

Ключевые слова: *предприятие, система менеджмента, контроль как функция менеджмента, технология менеджмента, управленческие решения, диагностика.*

Рис.: *3.* ***Библ.:*** *28.*

Скрыньковский Руслан Николаевич *– кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики предприятий и информационных технологий, Львовский университет бизнеса и права (ул. Кульпарковская, 99, Львов, 79021, Украина)*

E-mail: *uan_lviv@ukr.net*

Павловски Гжегож *– магистр экономических наук, владелец компании «Zaklad Handlowo-Uslugowy BHP» (ул. Костшинская, 17, Гужица, 69-113, Польша)*

E-mail: *gpawlowski@op.pl*

Fig.: *3.* ***Bibl.:*** *28.*

Skrynkovskyy Ruslan M. *– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Business Economy and Information Technology, Lviv University of Business and Law (99 Kulparkivska Str., Lviv, 79021, Ukraine)*

E-mail: *uan_lviv@ukr.net*

Pawlowski Grzegorz *– Master of Science (Economics), Owner of Company «Zaklad Handlowo-Uslugowy BHP» (17 Kostrzynska Str., Gorzyca, 69-113, Poland)*

E-mail: *gpawlowski@op.pl*

Постановка проблеми. Сучасні умови ризику та невизначеності в межах ускладнення структури ринкових відносин вимагають від керівників (менеджерів) підприємств пошуку (або формування) якісно нового підходу до діагностики в системі менеджменту підприємства, на предмет розроблення управлінських рішень (ефективних, результативних), спрямованих на ліквідацію проблем і / або використання шансів зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування підприємства в контексті його розвитку та формування перспективи. Це все й обумовило вибір теми статті, розкриває її актуальність і визначає загальну мету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так, вагомий внесок у розвиток теоретико-методологічних і методичних засад діагностики діяльності (економічної діагностики) підприємства (суб'єкта господарювання) зробили такі вчені-економісти, як Т. В. Божидарнік, А. Е. Воронкова, Л. А. Костирко, І. В. Кривов'язюк, В. В. Лук'янова, А. М. Ткаченко та ін. [1–5]. Зокрема, Л. А. Костирко [5] виокремлює такі концепції діагностики:

1) аналітична (проведення систематичної оцінки діяльності підприємства за показниками (індикаторами, параметрами) оперативного, управлінського, фінансового та податкового обліків). Тут, на нашу думку, доцільно також додати виробничий і статистичний облік;
2) інформаційна (ідентифікація проблем діяльності підприємства із визначенням причин їх виникнення з метою прийняття обґрунтованих (ефективних, результативних) управлінських рішень);
3) антикризова (оцінювання наявних і можливих кризових ситуацій (аспектів) на підприємстві з ціллю їх мінімізації та подолання у перспективі);
4) консультаційно-дорадча (визначення оцінки діяльності підприємства із використанням сучасних програмно-інформаційних засобів – програмних продуктів) [5, с. 8–14]. У той же час В. В. Лук'янова [2] наголошує на тому, що в основі діагностики діяльності (економічної діагностики) підприємства лежить виконання таких трьох основних функцій:

1) оціночної (визначення стану функціонування підприємства);
2) діагностичної (виявлення можливих змін стану);
3) пошукової (встановлення можливих шляхів (заходів) покращення стану) [2, с. 55]. Таким чином, діагностику діяльності підприємства (суб'єкта господарювання) розглядають як інформаційно-аналітичну систему.

Водночас у працях учених-економістів (І. В. Алєксєєва, І. О. Давидової, К. С. Жадька, О. В. Калініченка, О. Є. Кузьміна, Н. В. Лікарчук, О. Г. Мельник, І. М. Назаренко, Н. Я. Петришин, Н. М. Сиротинської, Т. О. Фролової, Д. Ф. Харківського, Г. О. Швиданенко, О. В. Юринець [6–21], Є. К. Пирожака, Л. А. Янковської та ін.) висвітлено різноманітні аспекти з теорії та практики щодо формування, оцінювання та розвитку системи менеджменту підприємства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Поряд з тим, визнаючи вагомий внесок наведених вище науковців [1–21] у розвиток окремих аспектів окресленої проблематики, слід зазначити, що сьогодні не до кінця вивченими залишаються питання діагностики в системі менеджменту підприємства, зокрема дискусійними є: 1) визначення ролі та місця діагностики в системі менеджменту підприємства; 2) погляди (бачення) про те, на якому етапі процесу управління підприємством проводиться (реалізовується) діагностика.

Метою статті є визначення ролі та місця діагностики в системі менеджменту у структурі системи цілей діагностики діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати вивчення й аналізу літературних джерел за проблемою [1–5; 20, с. 9–54] та практичні матеріали дають можливість стверджувати, що діагностика діяльності підприємства – це процес ідентифікації, аналізу й оцінювання стану підприємства і тенденцій його зміни (тобто зміни стану) за відповідними бізнес-індикаторами з метою розроблення рекомендацій щодо усунення проблемних моментів і слабких сторін функціонування підприємства для забезпечення якісно нового рівня його розвитку та формування перспектив з урахуванням наслідків за порушення законодавства у сфері економіки й управління підприємствами і права (юридичної відповідальності за порушення трудового, податкового законодавства, законодавства про захист економічної конкуренції, про комерційну таємницю [22–25] тощо). Підтвердження цьому є також результати досліджень [2; 6–8; 21].

Так, у науковій праці О. Є. Кузьміна, О. Г. Мельник та Л. В. Іванець [6] зазначено, що діагностика як процес оцінювання конкретного підприємства у визначений період за певними критеріями оптимальності тісно пов'язана із

моніторингом, економічним аналізом і системою інформаційного забезпечення підприємства [6, с. 11].

Водночас Т. А. Бурова [21] дотримується думки, що моніторинг діяльності підприємства – це система безперервного спостереження, аналізу та прогнозування показників стану підприємства (суб'єкта господарювання) з урахуванням впливу зовнішніх факторів і внутрішніх змінних (цілі, структура, технологія, люди (працівники), завдання [15–17]) з метою забезпечення прийняття обґрунтованих управлінських рішень (стратегічних, тактичних), а також оцінки їх ефективності та результативності [21]. В контексті цього Д. Ф. Харківський та А. П. Тарасевич [7] стверджують, що моніторинг підприємства:

1) орієнтований (спрямований) на короткострокові цілі та контролює такі показники (основні) – рентабельність, ліквідність, продуктивність і при-буток;
2) дозволяє нейтралізувати негативні тенденції загрозливого характеру в організаційно-виробничій сфері підприємства [7, с. 35–36]. Водночас варто наголосити на тому, що інформаційна система на підприємстві містить у собі інформацію із зовнішнього середовища непрямої дії, зовнішнього середовища прямої дії та внутрішнього середовища (внутрішніх змінних) [2, с. 56] (В. В. Лук'янова).

Слід також зазначити і те, що Г. О. Швиданенко та О. І. Олексик [8] дійшли висновку, що діагностика тотожна економічному аналізу, оскільки вона характеризується використанням методів і показників, технологій та алгоритмів економічного аналізу [8].

Крім цього, як свідчать результати досліджень літературних джерел [2; 6–21] та аналіз практичного досвіду підприємств, система цілей діагностики діяльності підприємства (суб'єкта господарювання), виходячи з виокремлення та систематизації діагностичних цілей (елементних, часткових, комплексних) системи цілей економічної діагностики підприємства [20, с. 138–139], містить таку структурну складову групи часткових діагностичних цілей (або часткову діагностичну ціль), як діагностика в системі менеджменту підприємства.

Беручи до уваги зазначене, слід також врахувати думку І. О. Давидової [9] в цьому контексті, яка стверджує, що управління підприємством як процес планування, організації, мотивації та контролю, являє собою процес функціонування підприємства (суб'єкта господарювання), який передбачає поєднання (наявність, єдність і взаємодію) керуючої (керівної) та керованої підсистем [9, с. 19]. Взаємодія об'єкта та суб'єкта управління, на думку науковця [9, с. 19], це передусім інформаційно-комунікаційна взаємодія.

Процес функціонування (роботи) підприємства (організації) як відкритої системи наведено на рис. 1 [16; 18, с. 42–43, 165; 19, с. 35, 43].

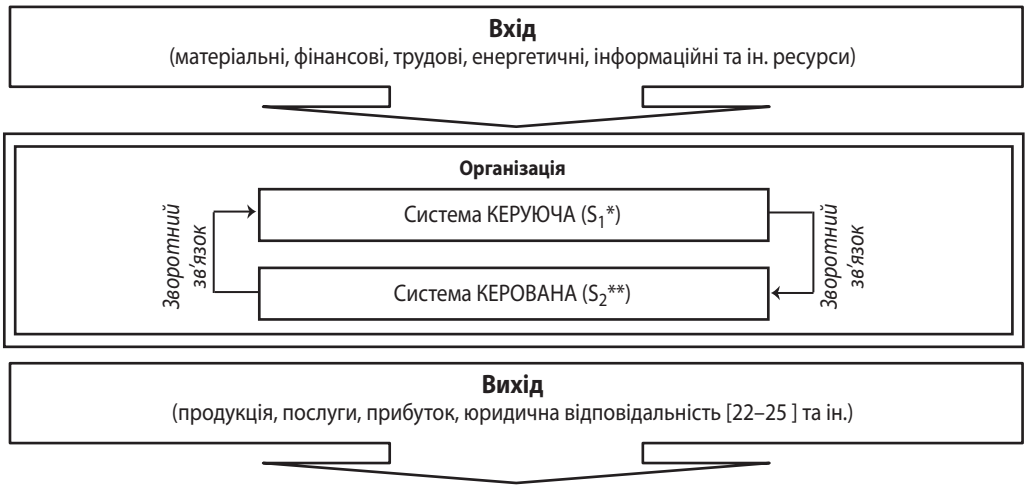

Примітка:

*S_1 – підсистема організації, основним завданням якої виступає вироблення управлінських рішень (тобто результатів альтернативної формалізації економічних, адміністративних, технологічних та соціально-психологічних методів менеджменту [18, с. 165]), завдяки яким здійснюється вплив на керовану систему організації;

**S_2 – під впливом управлінських рішень забезпечує досягнення цілей підприємства (тобто очікуваний результат діяльності підприємства).

Суб'єктами (елементами робочої сили) S1 та S2 є працівники (ситуаційний фактор організації), які перебувають у тісній та постійній взаємодії між собою у процесі трудової діяльності (управлінської, виробничо-господарської).

Працівників підприємства поділяють на [18, с. 42–43]: управлінський персонал (здійснюють свою діяльність у процесі управління підприємством) і робітників (виробничий персонал основного та допоміжного виробництва)

Рис. 1. Процес функціонування організації як відкритої системи

Джерело: [16; 18, с. 43; 19, с. 35, 43]

Як видно з рис. 1 та літературних джерел [10; 16; 18], базою комунікацій (комунікаційного процесу в системі менеджменту) є ефективне інформаційне забезпечення, де інформація повинна бути своєчасною, достовірною, повною, зрозумілою, корисною та регулярною [10].

Що стосується системи менеджменту підприємств гірничо-металургійного комплексу, то О. В. Калініченко [11] стверджує, що вона включає такі основні елементи: 1) механізм управління (система управління, методи управління, функції управління); 2) організаційну структуру управління; 3) процес управління та технічні засоби управління [11].

У той же час Т. О. Фролова [13] стверджує, що до сучасних функцій управління підприємством (корпорацією) слід віднести [13, с. 146]: 1) підготовчо-креативні функції (генерування ідей; стимулювання надходження (притоку) ідей; фіксація ідей; підготовка процесу до впровадження ідей; організування процесу підготовки плану стосовно надходження ідей); 2) організаційно-впроваджувальні функції (планування, опис, організація, супровід і контроль впровадження; аналіз, внесення коректив і формулювання удосконалень процесу впровадження); 3) функції досягнення мети (планування процесу завершення; конкретизація параметрів необхідних результатів; підготовка фіксації процесу завершення; узагальнення проведених змін; розробка рекомендацій); 4) інтегруюче-балансуючі функції (моделювання етапів виробничого процесу); 5) функції інформаційного забезпечення діяльності підприємства.

У свою чергу, у науковій праці І. М. Назаренко [12] зазначено, що функціями системи менеджменту підприємства (суб'єктів агробізнесу) є [12, с. 119]: функція планування; організаційна функція; операційна функція; функція мотивації; функція контролю. Тут варто зауважити, що планування (як загальна функція менеджменту) – це найбільш динамічна функція управління підприємством, оскільки згідно з нею передбачається дослідження, вивчення і аналіз інформації, прогнозування та програмування (розробка алгоритмів функціонування системи управління підприємством із використанням сучасних програмно-інформаційних засобів) [14, с. 38–40]. Водночас діагностика в системі менеджменту підприємства як підфункція функції контролю (контролювання як загальна функція менеджменту) враховує три складові: 1) оцінювання (визначення ключових ознак, характеристик, параметрів (показників, індикаторів), властивостей); 2) аналіз з аргументацією (ретельне дослідження структури, динаміки, тенденцій тощо); 3) ідентифікування (передбачає визначення відхилень параметрів від критеріїв і / або стандартів, формулювання діагнозу) [6, с. 12] (рис. 2).

У той же час процес управління організацією, виходячи із рис. 2 та інформації у джерелах [1–19; 26], охоплює такі чотири етапи:

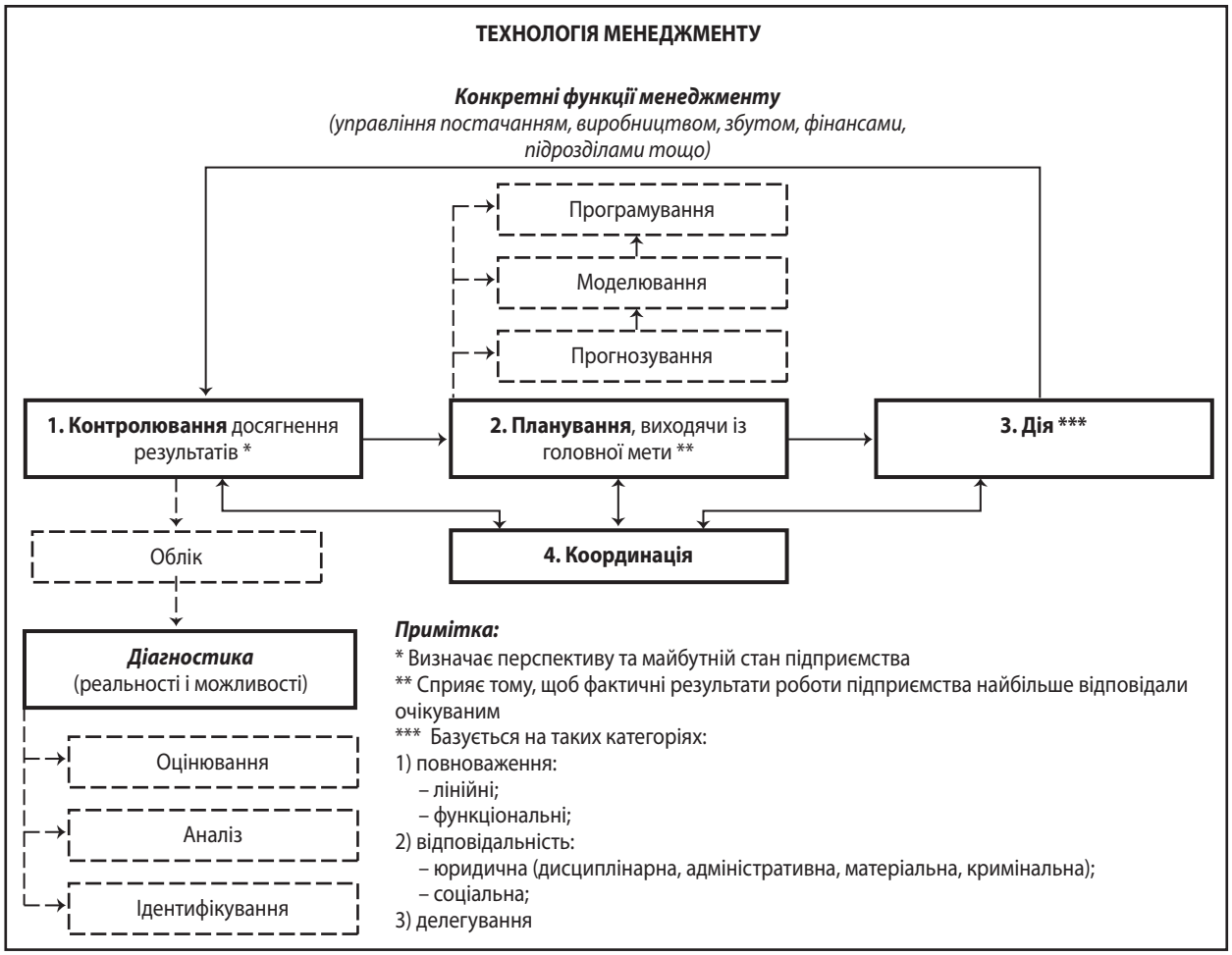

Рис. 2. Місце діагностики в системі менеджменту підприємства

Джерело: сформовано на основі [1–21; 26; 27] (Р. М. Скриньковський)

1. Етап – визначення (виокремлення сукупності) конкретних функцій менеджменту (зокрема функцій управління постачанням, виробництвом, збутом, фінансами, підрозділами тощо);
2. Етап – забезпечення реалізації конкретних функцій менеджменту через загальні функції менеджменту (контролювання, планування, функцію дії та координація);
3. Етап – визначення способів і методів впливу керівної (керуючої) системи підприємства на керовану систему;
4. Етап – забезпечення впливу керівної (керуючої) системи підприємства на керовану систему через прийняття управлінських рішень (тактичних, стратегічних) і механізми керівництва.

Для прикладу, щоб проаналізувати рівень ефективності системи менеджменту українських підприємств за останні 5 років (тобто в період 2011–2015 рр.), необхідно взяти два показники: загальну кількість підприємств (одиниць) та обсяги реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств (млн грн) (рис. 3).

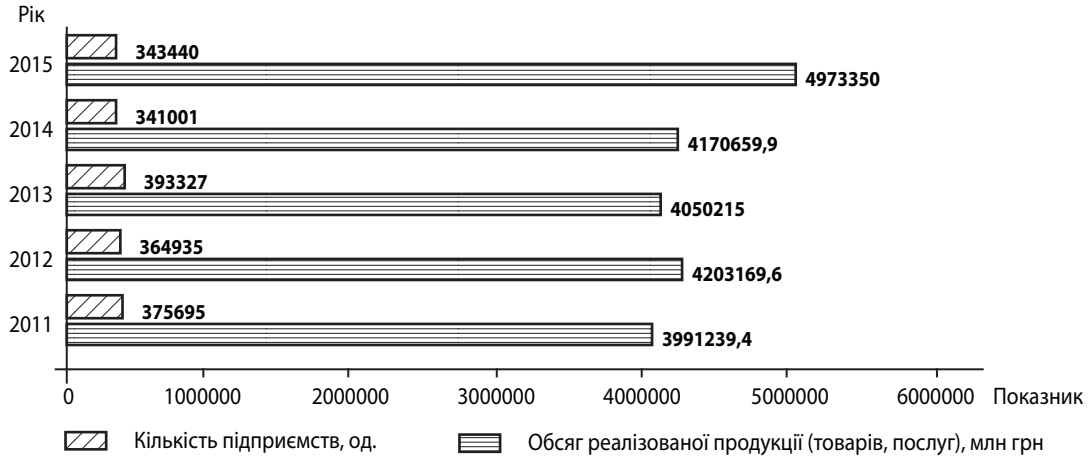

Рис. 3. Рівень ефективності системи менеджменту вітчизняних підприємств

Джерело: сформовано авторами на основі [28]

Із рис. 2 видно, що у 2015 р. порівняно із 2011 р. відбулося скорочення кількості підприємств на 9,3 %, однак при цьому обсяг реалізації продукції (товарів, послуг) зріс на 19,8 %. У 2014 р. спостерігалася аналогічна ситуація, що і у 2015 р. Так, кількість підприємств знизилася на 10,2 %, а обсяг реалізації продукції (товарів, послуг) збільшився на 4,3 % [28].

Таким чином, такий стан вітчизняних підприємств можна умовно пояснити підвищенням рівня ефективності системи менеджменту тих підприємств, що функціонували у 2014–2015 рр., оскільки обсяг реалізації продукції (товарів, послуг) у них вищий, ніж у 2011 р., коли функціонувало набагато більше підприємств.

Виходячи із інформаційної бази дослідження [1–28], можна зробити такі **висновки і визначити перспективи подальших наукових досліджень та надати рекомендації в цьому напрямі**, які полягають у такому:

1. Діагностика діяльності підприємства – це процес ідентифікації, аналізу й оцінювання стану підприємства і тенденцій його зміни (тобто зміни стану) за відповідними бізнес-індикаторами з метою розроблення рекомендацій щодо усунення проблемних моментів і слабких сторін функціонування підприємства для забезпечення якісно нового рівня його розвитку та формування перспектив з урахуванням наслідків за порушення законодавства у сфері економіки й управління підприємствами та права.
2. Система цілей діагностики діяльності підприємства, виходячи з виокремлення та систематизації діагностичних цілей (елементних, часткових, комплексних) системи цілей економічної діагностики підприємства, містить таку структурну складову групи часткових діагностичних цілей (або часткову діагностичну ціль), як діагностика в системі менеджменту підприємства.
3. Діагностика в системі менеджменту підприємства як підфункція функції контролю як функції менеджменту враховує три складові: 1) оцінювання (визначення ключових ознак, характеристик, параметрів (показників, індикаторів), властивостей); 2) аналіз із аргументацією (ретельне дослідження структури, динаміки, тенденцій тощо); 3) ідентифікування (передбачає визначення відхилень параметрів від критеріїв і / або стандартів, формулювання діагнозу).
5. В перспективі на основі висновків із теорії і аналізу результатів експерименту (активного, пасивного) доцільно розробити методи кількісного оцінювання ефективності системи менеджменту та впровадити одержані результати у практичну діяльність підприємств, а саме у процеси прийняття управлінських рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кривов'язюк І. В. Комплексна економічна діагностика підприємства : [монографія] / І. В. Кривов'язюк, Т. В. Божидарнік. – Луцьк : РВВ Луцького НТУ, 2012. – 226 с.

2. Лук'янова В. В. Сучасний стан теоретичних основ діагностики діяльності підприємства / В. В. Лук'янова // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 3, Т. 1. – С. 52–58.

3. Діагностика стану підприємства: теорія і практика : [монографія] / За заг. ред. А. Е. Воронкової. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2006. – 448 с.

4. Ткаченко А. М. Управління економічною діагностикою будівельного підприємства як основа його ризик-менеджменту [Електронний ресурс] / А. М. Ткаченко // Ефективна економіка. – 2012. – № 6. – Режим доступу : http://www.economy.nayka.com.ua

5. Костырко Л. А. Диагностика потенциала финансово-экономической устойчивости предприятия : [монография] / Л. А. Костырко ; Восточноукр. нац. ун-т им. В. Даля. – Луганск, 2004. – 240 с.

6. Кузьмін О. Є. Діагностика в системі процесно-структурованого менеджменту / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник, Л. В. Іванець // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – 2011. – № 714. – С. 9–14.

7. Харківський Д. Ф. Роль та значення моніторингу в антикризовому управлінні підприємством / Д. Ф. Харківський, А. П. Тарасевич // Економіка харчової промисловості. – 2012. – № 4 (16). – С. 35–38.

8. Швиданенко Г. О. Сучасна технологія діагностики фінан-сово-економічної діяльності підприємства : [монографія] / Г. О. Швиданенко, О. І. Олексик. – Київ : КНЕУ, 2002. – 192 с.

9. Давидова І. О. Інформаційне забезпечення управлінських рішень у системі інформаційного менеджменту / І. О. Давидова // Вісник Харківської державної академії культури. Серія: Соціальні комунікації. – 2015. – Вип. 46. – С. 16–25.

10. Жадько К. С. Моніторинг, діагностика та контроль у системі контролінгу діяльності суб'єктів підприємницької діяльності [Електронний ресурс] / К. С. Жадько // Ефективна економіка. – 2015. – № 10. – Режим доступу : http://www.economy.nayka.com.ua

11. Калініченко О. В. Шляхи удосконалення системи менеджменту підприємств гірничо-металургійного комплексу [Електронний ресурс] / О. В. Калініченко // Вісник Криворізького національного університету. – 2012. – № 32. – Режим доступу : http://knu.edu.ua/Files/Verstka33/79.pdf

12. Назаренко І. М. Діагностика в системі менеджменту суб'єктів агробізнесу / І. М. Назаренко // Економіка: реалії часу. – 2016. – № 1 (23). – С. 114–122.

13. Фролова Т. О. Еволюція функцій менеджменту до умов глобалізації / Т. О. Фролова // Бізнес Інформ. – 2012. – № 1. – С. 138–146.

14. Лікарчук Н. В. Сутність стратегії планування як функції управління / Н. В. Лікарчук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління. – 2014. – Вип. 1. – С. 37–40.

15. Кузьмін О. Є. Процесно-структурований менеджмент: методологія та інструментарій : [монографія] / О. Є. Кузьмін, І. В. Алєксєєв, О. Г. Мельник та ін. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. О. Є. Кузьміна. – Львів : Растр-7, 2013. – 428 с.

16. Кузьмін О. Є. Концепція та еволюція процесно-структурованого менеджменту / О. Є. Кузьмін // Економіка: реалії часу. – 2012. – № 2 (3). – С. 7–16.

17. Кузьмін О. Нова парадигма побудови систем менеджменту [Електронний ресурс] / О. Кузьмін, Н. Петришин, Н. Сиротинська // Демократичне врядування. – 2010. – Вип. 6. – Режим доступу : http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik6/fail/Syrotynska.pdf

18. Кузьмін О. Є. Теоретичні та прикладні засади менеджменту : навч. посіб. / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник. – Львів : Нац. ун-т "Львівська політехніка" ; Інтелект-Захід, 2007. – 384 с.

19. Кузьмін О. Є. Менеджмент : навч. посіб. / О. Є. Кузьмін, Н. Т. Мала, О. Г. Мельник та ін. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту "Львівська політехніка", 2012. – 240 с.

20. Мельник О. Г. Системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій : [монографія] / О. Г. Мельник. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2010. – 344 с.

21. Бурова Т. А. Наукові основи контролю в управлінні підприємством [Електронний ресурс] / Т. А. Бурова // Ефективна економіка. – 2014. – № 6. – Режим доступу : http://www.economy.nayka.com.ua

22. Скриньковський Р. М. Діагностика формування і використання прибутку підприємства та відповідальність керівника за порушення податкового законодавства / Р. М. Скриньковський, Р. І. Крамар // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 6. – С. 130–134.

23. Скриньковський Р. М. Діагностика конкурентного потенціалу підприємства та відповідальність за порушення законодавства про захист економічної конкуренції / Р. М. Скриньковський, А. Г. Чубенко // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 7. – С. 49–54.

24. Скриньковський Р. М. Діагностика ефективності організаційної структури управління виробничого підприємства та відповідальність за порушення трудового законодавства / Р. М. Скриньковський, Р. І. Крамар // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2016. – № 8. – С. 101–108.

25. Скриньковський Р. М. Діагностика ефективності системи захисту інформації на підприємстві та відповідальність за порушення законодавства про комерційну таємницю / Р. М. Скриньковський, Р. І. Крамар, П. С. Гарасим // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. – № 1. – С. 221–224.

26. Пинтосевич И. Полный контроль! Тайм-менеджмент нового поколения за 30 дней / И. Пинтосевич. – М. : Эксмо, 2013. – 192 с.

27. Odiorne G. S. Management By Objectives: A System of Managerial Leadership / G. S. Odiorne. – N. Y. : Pitman Pub. Corp, 1965. – 78 p.

28. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua

REFERENCES

Burova, T. A. "Naukovi osnovy kontroliu v upravlinni pidpryiemstvom" [Scientific basis of control in the enterprise management]. Efektyvna ekonomika. http://www.economy.nayka.com.ua

Diahnostyka stanu pidpryiemstva: teoriia i praktyka [Diagnostics of enterprise: theory and practice]. Kharkiv: INZhEK, 2006.

Davydova, I. O. "Informatsiine zabezpechennia upravlinskykh rishen u systemi informatsiinoho menedzhmentu" [Informational support of managerial decisions in the system of information management]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury. Seriia: Sotsialni komunikatsii*, no. 46 (2015): 16-25.

Frolova, T. O. "Evoliutsiia funktsii menedzhmentu do umov hlobalizatsii" [The evolution of management functions to the conditions of globalization]. *Biznes Inform*, no. 1 (2012): 138-146.

Kostyrko, L. A. *Diagnostika potentsiala finansovo-ekonomicheskoy ustoychivosti predpriyatiya* [Diagnosis of potential financial and economic sustainability of the enterprise]. Lugansk, 2004.

Kuzmin, O. Ye., Melnyk, O. H., and Ivanets, L. V. "Diahnostyka v systemi protsesno-strukturovanoho menedzhmentu" [Diagnostics in the system of process-structured management]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*, no. 714 (2011): 9-14.

Kharkivskyi, D. F., and Tarasevych, A. P. "Rol ta znachennia monitorynhu v antykryzovomu upravlinni pidpryiemstvom" [The role and importance of monitoring anti-crisis enterprise management]. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*, no. 4 (16) (2012): 35-38.

Kalinichenko, O. V. "Shliakhy udoskonalennia systemy menedzhmentu pidpryiemstv hirnycho-metalurhiinoho kompleksu" [Ways of improving the system of management of enterprises of mining-metallurgical complex]. Visnyk Kryvorizkoho natsionalnoho universytetu. http://knu.edu.ua/Files/Verstka33/79.pdf

Kuzmin, O. Ye. et al. *Protsesno-strukturovanyi menedzhment: metodolohiia ta instrumentarii* [Process-structured management methodology and Toolkit]. Lviv: Rastr-7, 2013.

Kuzmin, O. Ye. "Kontseptsiia ta evoliutsiia protsesno-strukturovanoho menedzhmentu" [The concept and evolution of process-structured management]. *Ekonomika: realii chasu*, no. 2 (3) (2012): 7-16.

Kuzmin, O., Petryshyn, N., and Syrotynska, N. "Nova paradyhma pobudovy system menedzhmentu" [The new paradigm of building management systems]. Demokratychne vriaduvannia. http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik6/fail/Syrotynska.pdf

Kuzmin, O. Ye., and Melnyk, O. H. *Teoretychni ta prykladni zasady menedzhmentu* [Theoretical and applied fundamentals of management]. Lviv: NU "Lvivska politekhnika"; Intelekt-Zakhid, 2007.

Kuzmin, O. Ye. et al. *Menedzhment* [Management]. Lviv: Vydvo NU "Lvivska politekhnika", 2012.

Kryvoviaziuk, I. V., and Bozhydarnik, T. V. *Kompleksna ekonomichna diahnostyka pidpryiemstva* [Comprehensive economic diagnostics of the enterprise]. Lutsk: RVV Lutskoho NTU, 2012.

Lukianova, V. V. "Suchasnyi stan teoretychnykh osnov diahnostyky diialnosti pidpryiemstva" [Contemporary state of the theoretical foundations of diagnostics of the enterprise activity]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu* vol. 1, no. 3 (2009): 52-58.

Likarchuk, N. V. "Sutnist stratehii planuvannia yak funktsii upravlinnia" [The entity planning strategies as a function of management]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Derzhavne upravlinnia*, no. 1 (2014): 37-40.

Melnyk, O. H. *Systemy diahnostyky diialnosti mashynobudivnykh pidpryiemstv: polikryterialna kontseptsiia ta instrumentarii* [Diagnostics of activity of engineering enterprises: polycriterial concept and tools]. Lviv: Vyd-vo NU «Lvivska politekhnika», 2010.

Nazarenko, I. M. "Diahnostyka v systemi menedzhmentu subiektiv ahrobiznesu" [Diagnosis in the management system of the subjects of agribusiness]. *Ekonomika: realii chasu*, no. 1 (23) (2016): 114-122.

Odiorne, G. S. *Management by Objectives: A System of Managerial Leadership*New York: Pitman Pub. Corp, 1965.

Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. http://www.ukrstat.gov.ua

Pintosevich, I. *Polnyy kontrol! Taym-menedzhment novogo pokoleniya za 30 dney* [Complete control! Time management a new generation in 30 days]. Moscow: Eksmo, 2013.

Skrynkovskyi, R. M., and Kramar, R. I. "Diahnostyka formuvannia i vykorystannia prybutku pidpryiemstva ta vidpovidalnist kerivnyka za porushennia podatkovoho zakonodavstva" [Diagnostics of formation and use of profit of the enterprise and responsibility for violation of tax legislation]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, no. 6 (2016): 130-134.

Skrynkovskyi, R. M., and Chubenko, A. H. "Diahnostyka konkurentnoho potentsialu pidpryiemstva ta vidpovidalnist za porushennia zakonodavstva pro zakhyst ekonomichnoi konkurentsii" [Diagnosis of the competitive potential of the enterprise and responsibility for violation of legislation on protection of economic competition]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, no. 7 (2016): 49-54.

Skrynkovskyi, R. M., and Kramar, R. I. "Diahnostyka efektyvnosti orhanizatsiinoi struktury upravlinnia vyrobnychoho pidpryiemstva ta vidpovidalnist za porushennia trudovoho zakonodavstva" [Diagnostic efficiency of the organizational management structure for the facility and responsibility for violation of labor laws]. *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, no. 8 (2016): 101-108.

Skrynkovskyi, R. M., Kramar, R. I., and Harasym, P. S. "Diahnostyka efektyvnosti systemy zakhystu informatsii na pidpryiemstvi ta vidpovidalnist za porushennia zakonodavstva pro komertsiinu taiemnytsiu" [Diagnostics of the effectiveness of the system of information protection in the enterprise and responsibility for violation of legislation on commercial secrets]. *Porivnialno-analitychne pravo*, no. 1 (2016): 221-224.

Shvydanenko, H. O., and Oleksyk, O. I. *Suchasna tekhnolohiia diahnostyky finansovo-ekonomichnoi diialnosti pidpryiemstva* [The modern technology of diagnostics of financial and economic activity of the enterprise]. Kyiv: KNEU, 2002.

Tkachenko, A. M. "Upravlinnia ekonomichnoiu diahnostykoiu budivelnoho pidpryiemstva yak osnova yoho ryzyk-menedzhmentu" [Management economic diagnosis of the building enterprise as the basis of its risk management]. Efektyvna ekonomika. http://www.economy.nayka.com.ua

Zhadko, K. S. "Monitorynh, diahnostyka ta kontrol u systemi kontrolinhu diialnosti subiektiv pidpryiemnytskoi diialnosti" [Monitoring, diagnostics and control in the system of controlling the activities of business entities]. Efektyvna ekonomika. http://www.economy. nayka. com. ua

УДК 338.1:658.1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ПЛАТФОРМА РОЗРОБКИ СИСТЕМИ АДАПТАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ДО ЗМІН ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

© 2016 **СОКОЛОВА Л. В.**

УДК 338.1:658.1

Соколова Л. В.

Теоретико-методологічна платформа розробки системи адаптації підприємств до змін зовнішнього середовища

Метою статті є розробка підходу до формування теоретико-методологічної платформи створення системи адаптації підприємств до стрімких змін зовнішнього середовища, активних сучасних викликів ринків. Акцентовано увагу на тому, що спроможність промислових підприємств мобільно реагувати на нестабільність зовнішнього оточення реалізується через систему їх адаптації, розробка якої повинна базуватися на відповідній теоретико-методологічній платформі. Проведений ретроспективний аналіз еволюції розвитку наукової думки щодо вирішення проблем адаптації підприємств дозволив дійти висновку, що досі відсутній погоджений погляд учених відносно наукового підґрунтя розробки адекватної системи адаптації промислових підприємств. Запропоновано підхід до формування теоретико-методологічної платформи процесу адаптації промислових підприємств як цілеспрямованої сукупності базових понять, принципів, теорій, наукових методів, моделей, законів і категорій, орієнтованих на розробку відповідної організаційно-економічної системи.

Ключові слова: *адаптація підприємства, нестабільність середовища, система адаптації, методологія, теоретико-методологічна платформа.*

Рис.: *2.* ***Бібл.:*** *33.*

Соколова Людмила Василівна *– доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічної кібернетики та управління економічною безпекою, Харківський національний університет радіоелектроніки (пр. Науки, 14, Харків, 61166, Україна)*

E-mail: *lv.sokolova@mail.ru*

УДК 338.1:658.1

Соколова Л. В. Теоретико-методологическая платформа разработки системы адаптации предприятий к изменениям внешней среды

Целью статьи является разработка подхода к формированию теоретико-методологической платформы создания системы адаптации предприятий к стремительным изменениям внешней среды, активным современным вызовам рынков. Акцентировано внимание на том, что способность промышленных предприятий мобильно реагировать на нестабильность внешнего окружения реализуется через систему их адаптации, разработка которой должна базироваться на соответствующей теоретико-методологической платформе. Проведенный ретроспективный анализ эволюции развития научной мысли по решению проблем адаптации предприятий позволил сделать вывод, что до сих пор отсутствует согласованный взгляд ученых относительно научной основы разработки адекватной системы адаптации промышленных предприятий. Предложен подход к формированию теоретико-методологической платформы процесса адаптации промышленных предприятий как целенаправленной совокупности базовых понятий, принципов, теорий, научных методов, моделей, законов и категорий, ориентированных на разработку соответствующей организационно-экономической системы.

Ключевые слова: *адаптация предприятия, нестабильность среды, система адаптации, методология, теоретико-методологическая платформа.*

Рис.: *2.* ***Библ.:*** *33.*

Соколова Людмила Васильевна *– доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры экономической кибернетики и управления экономической безопасностью, Харьковский национальный университет радиоэлектроники (пр. Науки, 14, Харьков, 61166, Украина)*

E-mail: *lv.sokolova@mail.ru*

UDC 338.1:658.1

Sokolova L. V. The Theoretical and Methodological Platform for Developing a System of Enterprise Adaptation to Changes in the External Environment

The aim of the article is the elaboration of an approach to creation of a theoretical and methodological platform for developing a system of enterprise adaptation to the rapid changes in the external environment, the modern active challenges of the markets. The attention is focused on the fact that the ability of industrial enterprises to respond flexibly to the external environment instability is realized through their adaptation system, the development of which should be based on an appropriate theoretical and methodological platform. The conducted retrospective analysis of the evolution of scientific thought on solving problems of enterprise adaptation allowed making the conclusion that still there is no agreed view of scientists on the scientific basis for the development of an adequate system for adaptation of industrial enterprises. There has been suggested an approach to developing a theoretical and methodological platform of the process of industrial enterprises' adaptation as a targeted set of basic concepts, principles, theories, scientific methods, models, laws and categories, oriented towards the elaboration of an appropriate organizational and economic system.

Keywords: *adaptation of the enterprise, instability of the environment, adaptation system, methodology, theoretical and methodological platform.*

Fig.: *2.* ***Bibl.:*** *33.*

Sokolova Lyudmila V. *– Doctor of Science (Economics), Professor, Professor, Department of Economic Cybernetics and Management of Economic Security, Kharkiv National University of Radioelectronics (14 Nauky Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine)*

E-mail: *lv.sokolova@mail.ru*

Вступ. Стратегічним орієнтиром структурної перебудови національної економіки обрано становлення конкурентоспроможних промислових підприємств – рівноправних партнерів у світовому економічному співтоваристві. Реалізація цих вимог можлива на підставі послідовного застосування арсеналу теорії адаптації підприємств, її науково-практичного та методичного інструментарію в межах предметного простору [1].

Останнім часом спостерігається зростання складності проблем вітчизняних промислових підприємств у сфері управлінської, комерційної, виробничої, маркетингової та інших видів діяльності. Тому в умовах сучасного ринку забезпечення конкурентоспроможності кожного підприємства повинно базуватися на дієвій цілеорієнтованій організаційно-економічній системі адаптації та впровадженні відповідного комплексу адаптаційних заходів із урахуванням різних форм, типів і видів адаптації.

В умовах національної економіки, орієнтованої на ринок, спроможність промислових підприємств мобільно реагувати на його сучасні виклики, на зміни, що відбуваються у зовнішньому середовищі, реалізується через систему їх адаптації. Здатність підприємств швидко адаптуватися до стрімких змін зовнішнього оточення визначає їх конкурентні позиції на ринках та ефективність їх виробничо-господарської діяльності. Розвиток адаптивних здібностей і можливостей їхньої реалізації на практиці сприяє результативній діяльності промислових підприємств на перспективу та веде до стабілізації економіки країни.

Проблеми адаптації сучасних підприємств до невизначеного, мінливого ринку у теперішній час є настільки важливими, актуальними, що постійно привертають увагу науковців – дослідників різних теоретико-методологічних і практичних аспектів адаптаційних процесів з метою удосконалення: підходів до формування системи та механізму адаптації; науково-методичних підходів до оцінки впливу стохастичних факторів зовнішнього середовища; методичних рекомендацій щодо впровадження комплексу адаптаційних заходів тощо.

Серед зарубіжних учених можна виділити наукові праці Р. Акоффа, І. Ансоффа, Г. Аубакирової, С. Болотова, Ву Тхиеу Занг, П. Друкера, В. Дубчак, Г. Клейнера, Л. Печеної, В. Тамбовцева та ін. [2–10]. В Україні з першими роботами, присвяченими проблемам адаптації промислових підприємств, у тому числі методологічної спрямованості, виступили вітчизняні учені П. Іващенко (1986 р.), В. Гончаров (1992 р.), Т. Ландина (1994 р.), Л. Соколова (1996 р.), Й. Петрович, О. Семенів, А. Кіт (1998 р.), В. Скубенко (1999 р.). У подальшому різні аспекти адаптації підприємств висвітлювалися у публікаціях таких науковців, як: В. Забродський (2000 р.), Н. Зинченко (2001 р.), М. Буднік (2002 р.), Т. Воінова, А. Бондаренко (2004 р.), І. Отенко (2008 р.), Н. Туріца (2009 р.), А. Геворкян (2009 р.), Н. Янченко (2011 р.), Е. Орлова (2013 р.) та ін. [11–25].

Мета роботи полягає у розробці підходу до формування теоретико-методологічної платформи створення системи адаптації підприємств до стрімких змін зовнішнього середовища, активних сучасних викликів ринків.

Методи дослідження. Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, інтернет-ресурси, загальнонаукові методи досліджень. Під час проведення дослідження використані методи структурно-логічного аналізу, порівняння, узагальнення.

Результати. Незалежна Україна свого часу визначила довгострокові цілі та пріоритети розвитку у напряму інтегрування у світовий економічний процес. Як відомо, за стратегічний напрям було обрано структурно-інноваційну модель економічного зростання, інтенсивного технічного та технологічного оновлення виробництва, становлення у країні принципово нової дієздатної національної системи, яка б функціонувала на ринкових засадах [26, с. 44]. Однак сьогодні Україна поставлена перед необхідністю проведення реформ під час проведення АТО за умови розриву певних господарських зв'язків і скорочення товарообороту, втрати ринків Донбасу та Кримської АР, що призвело до стратегічного дисбалансу між досягнутим рівнем економічного розвитку країни та вимогами постіндустріальної економіки [27, с. 154]. Характерним сьогодні є наявність певних ризиків у ринковій діяльності промислових підприємств країни, що актуалізувало проблему вирішення питань адаптації промисловості до суттєвих змін зовнішнього і, як наслідок, внутрішнього середовищ. Усе це у сукупності обумовлює формування потужного запиту до науки щодо розробки практичного інструментарію адаптації товаровиробників до сучасних стрімких змін і викликів ринку, який базується на відповідній теоретико-методологічній платформі – основному понятійно-категоріальному базисі.

Ефективність наукової діяльності, в тому числі з вивчення процесів адаптації промислових підприємств, забезпечується методологією. Проведені кабінетні дослідження щодо визначення дефініції поняття «методологія» дозволили стверджувати, що серед науковців відсутня погоджена думка щодо сутності цього філософського поняття [28–33].

За визначенням, що наведене у [28, с. 315], «методология – совокупность методов, применяемых в какой-либо науке». Методологія – вчення про метод діяльності як такий, включає принципи, методи діяльності і знання, що відображає їх [30]. Методологія – це систематизована сукупність підходів, способів, методів, прийомів і процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети [31]. Методологія – це сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в певній науці; вчення про методи пізнання та перетворення дійсності [32]. Відповідно до [33] методологією називають вчення про систему прийомів, способів і правил проведення наукового дослідження. Вважається, що методологія складається із таких важливих компонентів, як: характеристика діяльності (принципи, особливості, умови, норми діяльності); логічна структура діяльності (об'єкт, суб'єкт, предмет, форми, методи, результат діяльності); структура діяльності за часом (фази, стадії, етапи діяльності).

У роботі науковця Ю. П. Сурміна [29, с. 23–25] наведені «можливі варіанти структурного розуміння методології у сучасній науці». Серед них має сенс звернути увагу на таке визначення: «Методологія являє собою систему, яка включає в себе принципи, категорії, теорії, парадигми і методи, які мають специфічне цільове призначення, пов'язане з реалізацією діяльності. Це спосіб діяльності, спосіб ор-

ганізації системи». Такий підхід заслуговує на увагу саме тому, що «...він інтегрує всі основні складові методології».

Оскільки відповідно до зазначеної вище мети об'єктом дослідження виступає процес формування теоретико-методологічної платформи, то саме тому розкриття теми роботи базується на визначенні методології, що інтегрує її основні складові, пов'язані із реалізацією процесу адаптації промислових підприємств до викликів внутрішніх і зовнішніх ринків збуту продукції, до нестабільності, непередбачуваності їх зовнішнього середовища.

Об'єктивною підставою визначення підходу до формування шуканої теоретико-методологічної платформи є розробка дерева аналізу проблем адаптації сучасних підприємств (рис. 1), відповідно до якого має бути визначено досліджуваний процес, який спрямовано на розв'язання трьох основних завдань: забезпечення життєдіяльності й подальшого сталого розвитку підприємства в довгостроковій перспективі; підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства на ринках збуту; забезпечення високого рівня його інвестиційної привабливості. Досягнення поставленої мети можна реалізувати на основі розробки й впровадження організаційно-економічної системи адаптації підприємства [1, с. 14–15].

Архітектурна побудова пропонованої організаційно-економічної системи адаптації підприємства передбачає виділення як основних, так і підтримуючих підсистем. До основних підсистем віднесено такі як маркетингова, організаційно-планова й інноваційна.

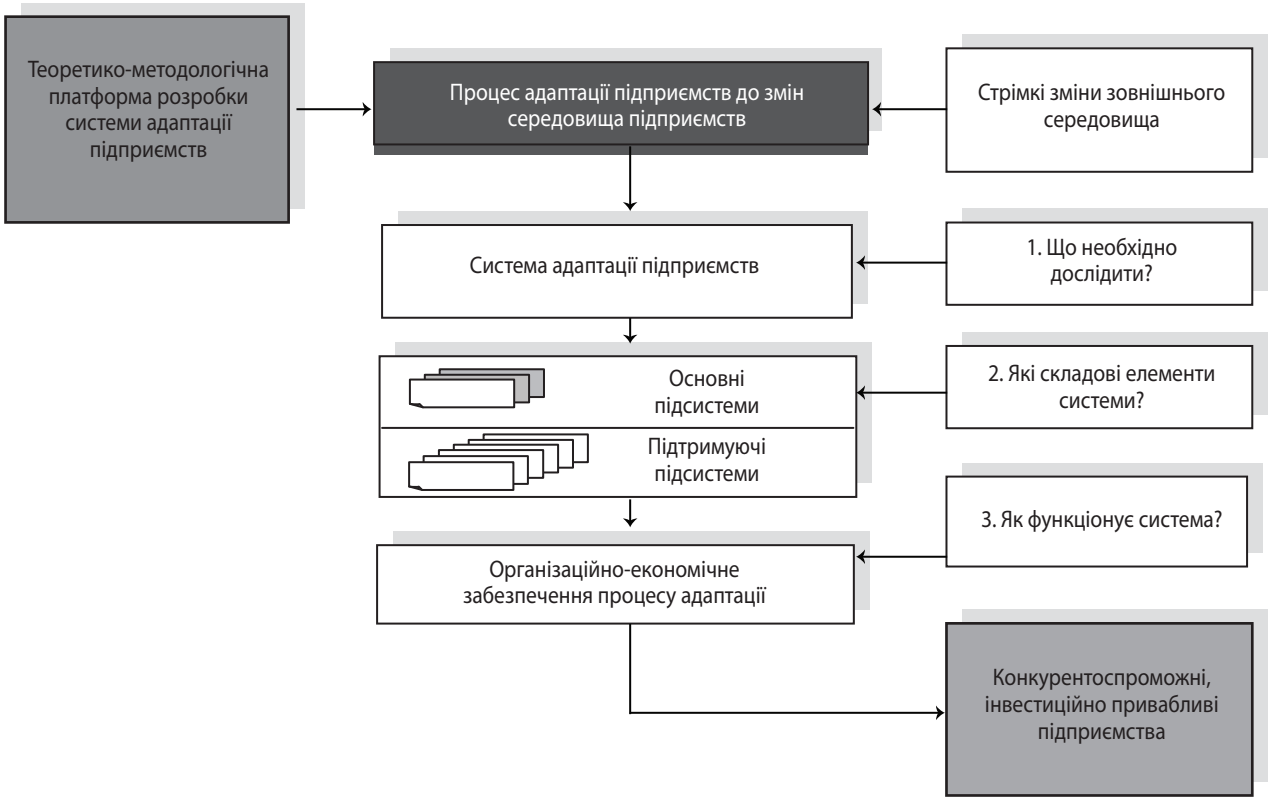

Рис. 1. Дерево аналізу проблем адаптації сучасних підприємств

Джерело: сформовано автором

Вибір основних підсистем умотивовано таким: а) успіх діяльності сучасного підприємства залежить від маркетингу та нововведень, що потребує інвестицій; б) планування є безперервним процесом використання нових шляхів і способів удосконалення функціонування підприємства за рахунок виявлених можливостей, умов і чинників зовнішнього середовища; в) необхідно організувати процес досягнення запланованих цілей і завдань адаптації підприємства.

До складу підтримуючих підсистем віднесено такі: інформаційна, економічна, логістична, фінансова, інвестиційна, соціально-психологічна, екологічна. Отже, враховуючи вищевикладене, пропонується теоретико-методологічна платформа дослідження процесу адаптації підприємств до змін зовнішнього середовища у вигляді, зображеному на рис. 2.

Пошук шляхів забезпечення економічного зростання підприємств промисловості у складних сучасних умовах господарювання, які характеризуються нестабільністю, мінливістю, непередбачуваністю впливу факторів зовнішнього середовища, обумовив теоретичне обґрунтування необхідності організаційно-економічного забезпечення процесу адаптації суб'єктів ринкових відносин.

Управління процесом адаптації підприємства реалізується через управління конкурентоспроможністю й інвестиційною привабливістю, що потребувало формалізації загального критерію – показника адаптивності у вигляді найбільш прийнятної степеневої функції [1, с. 16]. Відповідно до запропонованої моделі управління за відхиленням фактичних значень параметрів вектора адаптивності від оптимальних, заданих в адаптаційному просторі, виникає можливість оцінити спрямованість стратегічного розвитку

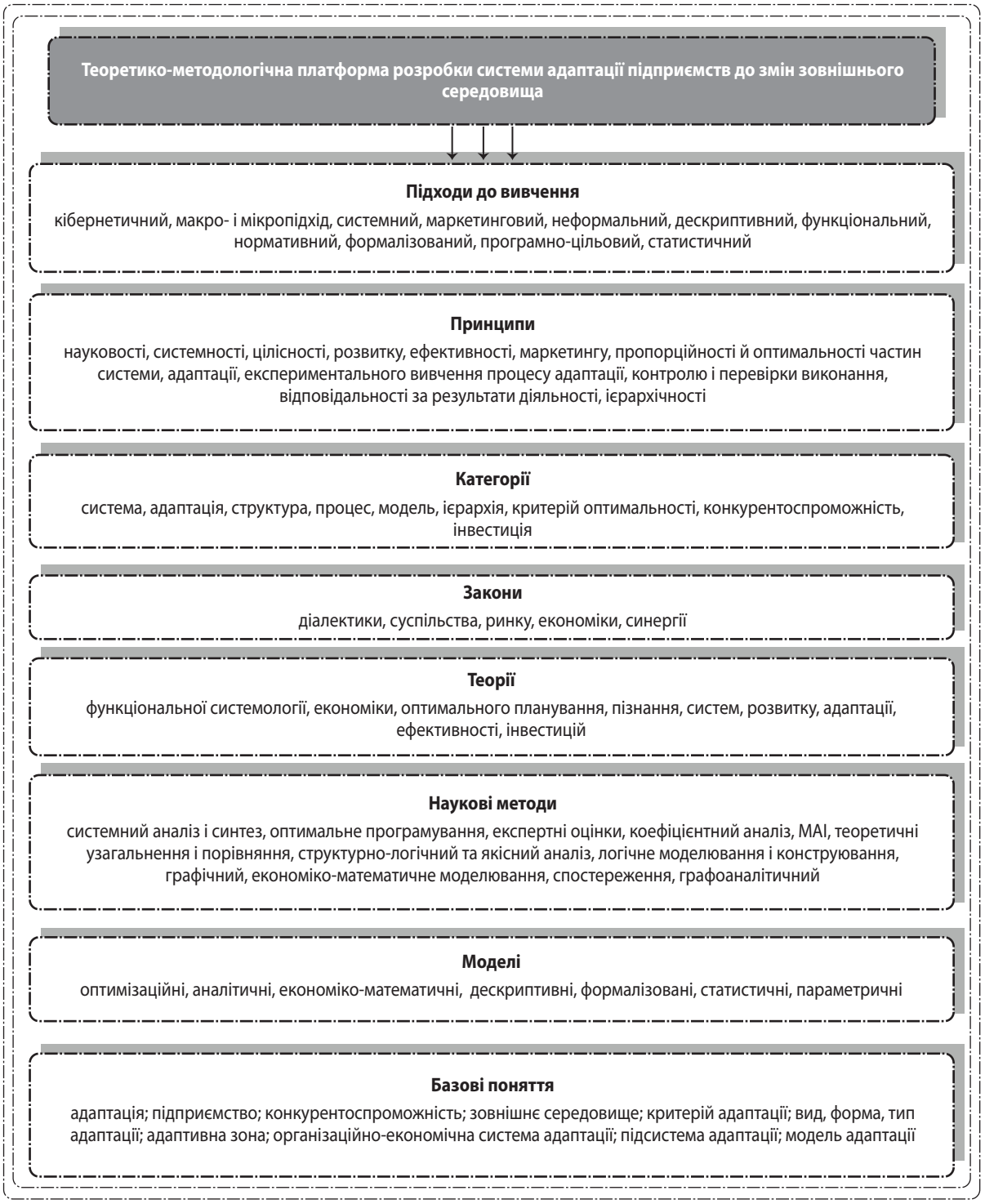

Рис. 2. Теоретико-методологічна платформа розробки системи адаптації підприємств до змін зовнішнього середовища

Джерело: сформовано автором

підприємств, порівняти їх стратегічні позиції, розглянути пріоритетність конкуруючих суб'єктів ринку, намітити для них напрями коригування корпоративних, конкурентних (бізнес-стратегій) та функціональних стратегій адаптації. Переваги запропонованої стратегічної моделі полягають у тому, що її застосування дозволяє оцінити правильність обраного курсу функціонування підприємства, скорочує час реалізації адаптаційних заходів, сприяє прийняттю обґрунтованих рішень у сфері управління адаптацією.

Висновки. Сучасні умови розвитку ринку формують для підприємств промисловості середовище, яке характеризується високим ступенем невизначеності та високим рівнем конкуренції. Це вимагає від кожного підприємства здатності підтримувати конкурентне положення

на ринках збуту у довгостроковому періоді, що можливо за умови своєчасного забезпечення його адаптації. Отримані результати роботи є теоретико-методологічним підґрунтям проведення подальших досліджень проблематики організаційно-економічного забезпечення адаптації вітчизняних підприємств промисловості до невизначеності середовища та сучасних викликів зовнішніх і внутрішніх ринків збуту конкурентоспроможної продукції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соколова Л. В. Організаційно-економічне забезпечення адаптації підприємств до невизначеності бізнес-середовища : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.06.01 / Соколова Людмила Василівна. – Донецьк, 2006. – 32 с.

2. Акофф Р. Л. Планирование в больших экономических системах [Електронний ресурс] / Л. Р. Акофф ; под ред. И. А. Ушакова ; пер с англ. Г. Б. Рубальского. – Режим доступу : http://lib.mexmat.ru/books/79256

3. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф ; под ред. Ю. Н. Каптуревского ; пер. с англ. – СПб. : Питер, 1999. – 416 с.

4. Аубакирова Г. М. Адаптация предприятий к работе в условиях рынка : монография / Г. М. Аубакирова. – Караганда : Санат-Полиграфия, 2004. – 213 с.

5. Болотов С. П. Динамика внешней среды и адаптация предприятия к рыночным условиям / С. П. Болотов // Корпоративное управление и инновационное развитие Севера : Вестник Научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета. – 2010. – № 4. – С. 6–20.

6. Ву Тхиеу Занг. Адаптация предприятия к изменениям внешней среды / Ву Тхиеу Занг // Бизнес Информ. – 1999. – № 3–4. – С. 104–108.

7. Друкер П. Менеджмент. Адаптация к реалиям потребителя [Електронний ресурс] / П. Друкер. – Режим доступу : http://westudents.com.ua/.../44160-adaptatsiya-k-reali

8. Дубчак В. В. Теоретико-методологические аспекты формирования системы адаптивного управления промышленными предприятиями : автореф. дис. … д-ра экон. наук : 08.06.01 / Дубчак В.В. – Ростов-на-Дону, 2006. – 59 с.

9. Клейнер Г. Б. Предприятие в нестабильной экономической среде: риски, стратегии, безопасность / Г. Б. Клейнер, В. Я. Тамбовцев. – М. : Экономика, 1997. – 288 с.

10. Печеная Л. Т. Формирование адаптивного механизма управления корпорацией: теория, методология, практика / Л. Т. Печеная. – Воронеж : ИСТОКИ, 2007. – 170 с.

11. Иващенко П. А. Адаптация в экономике / П. А. Иващенко. – Харків : Вища школа, 1986. – 144 с.

12. Адаптация промышленных предприятий к научно-техническим новшествам / Под ред. В. М. Гончарова. – Київ : Техника, 1992. – 316 с.

13. Ландина Т. В. Организационно-экономические механизмы адаптации предприятия к условиям рынка / Т. В. Ландина. – Київ : Наукова думка, 1994. – 150 с.

14. Соколова Л. В. Адаптация предприятий к условиям рынка / Л. В. Соколова. – Харків : ФОРТ, 1996. – 246 с.

15. Петрович Й. М. Сучасні тенденції адаптації підприємств машинобудування України до ринкових умов господарювання / Й. М. Петрович, О. М. Семенів, А. Ф. Кіт // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління. – 1998. – № 348. – С. 161–168.

16. Скубенко В. П. Условия и формы адаптации предприятия к рыночным отношениям / В. П. Скубенко. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 1999. – 224 с.

17. Забродский В. А. Адаптация экономических систем на основе управляемости / В. А. Забродский // Економічна кібернетика. – 2000. – № 3/4. – С. 40–45.

18. Зинченко Н. В. Оптимизационное моделирование адаптации промышленного предприятия к внешнему воздействию / Н. В. Зинченко // Економіка. Менеджмент. Підприємництво : зб. наук. праць Східноукр. нац. ун-ту. – Луганськ : Вид-во СНУ, 2001. – С. 55–57.

19. Буднік М. М. Адаптація промислових підприємств до ринкових умов господарювання : автореф. дис. … канд. екон. наук : 08.06.01 / Буднік Марина Миколаївна. – Харків, 2002. – 19 с.

20. Воінова Т. С. Теоретичні основи адаптації підприємств / Т. С. Воінова, А. В. Бондаренко // Коммунальное хозяйство городов. – 2004. – № 56. – С. 255–265.

21. Отенко І. П. Методологічні аспекти управління адаптивністю підприємства / І. П. Отенко // Научные труды ДонНТУ. – 2008. – № 33.1. – С. 35–39.

22. Туріца Н. А. Питання адаптації підприємства до зовнішнього середовища / Н. А. Туріца // Науковий вісник ОДЕУ. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – 2008. – № 2 (58). – С. 28–35.

23. Геворкян А. Ю. Адаптація підприємств машинобудування до умов СОТ : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Геворкян Артем Юрійович. – Харків, 2009. – 20 с.

24. Янченко Н. В. Оцінка рівня адаптації підприємств залізничного транспорту / Н. В. Янченко // Розвиток методів управління та господарювання на транспорті. – 2011. – № 36. – С. 160–170.

25. Орлова Е. Е. Адаптация субъектов хозяйствования в условиях транзитивной экономики / Е. Е. Орлова // Проблемы экономики и менеджмента. – 2013. – № 8 (24).– С. 72–77.

26. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки). Шляхом європейської інтеграції / Авт. кол.: А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін. – Київ : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

27. Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.kharkivoda.gov.ua/documents/16203/1088.pdf.

28. Словарь иностранных слов / Отв. ред. В. В. Бурцева, Н. М. Семенова. – М. : Русский язык – Медиа, 2004. – 819 с.

29. Сурмін Ю. П. Майстерня вченого : підручник для науковця / Ю. П. Сурмін. – Київ : Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні, 2006. – 302 с.

30. Методологія [Електронний ресурс] // Вікіпедія – вільна енциклопедія. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Методологія

31. Поняття методу й методології [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ua.textreferat.com/referat-8701-2.html

32. Поняття методології наукового дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://referat-ok.com.ua/.../ponyattya-metodologiji-naukovogo-d

33. Поняття про метод і методологія наукового дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ua-referat.com/Поняття_про_метод_і_методологія_наукового_дослід

REFERENCES

Akoff, R. L. "Planirovaniye v bolshikh ekonomicheskikh sistemakh" [Planning in large economic systems]. http://lib.mexmat.ru/books/79256

Ansoff, I. *Novaya korporativnaya strategiya* [The new corporate strategy]. St. Petersburg: Piter, 1999.

Aubakirova, G. M. *Adaptatsiya predpriyatiy k rabote v usloviyakh rynka* [Adaptation of companies to operate in the market]. Karaganda: Sanat-Poligrafiya, 2004.

Adaptatsiya promyshlennykh predpriyatiy k nauchno-tekhnicheskim novshestvam [Adaptation of industrial enterprises to scientific and technological innovations]. Kyiv: Tekhnika, 1992.

Bolotov, S. P. "Dinamika vneshney sredy i adaptatsiya predpriyatiya k rynochnym usloviyam" [Dynamics of external environment and adaptation of enterprises to market conditions]. *Korporativnoye upravleniye i innovatsionnoye razvitiye Severa : Vestnik Nauchno-issledovatelskogo tsentra korporativnogo prava, upravleniya i venchurnogo investirovaniya Syktyvkarskogo gosudarstvennogo universiteta*, no. 4 (2010): 6-20.

Budnik, M. M. "Adaptatsiia promyslovykh pidpryiemstv do rynkovykh umov hospodariuvannia" [Adaptation of industrial enterprises to market conditions]. *avtoref. dys. … kand. ekon. nauk : 08.06.01*, 2002.

Druker, P. "Menedzhment. Adaptatsiya k realiyam potrebitelya" [Management. Adaptation to the realities of the consumer]. http://westudents.com.ua/.../44160-adaptatsiya-k-reali

Dubchak, V. V. "Teoretiko-metodologicheskiye aspekty formirovaniya sistemy adaptivnogo upravleniya promyshlennymi predpriyatiyami" [Theoretical-methodological aspects of formation of system of adaptive management of industrial enterprises]. *avtoref. dis. … d-ra ekon. nauk : 08.06.01*, 2006.

Hevorkian, A. Yu. "Adaptatsiia pidpryiemstv mashynobuduvannia do umov SOT" [Adaptation of machine-building enterprises to the WTO]. *avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04*, 2009.

Halchynskyi, A. S. et al. *Stratehiia ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku Ukrainy (2004-2015 roky). Shliakhom yevropeiskoi intehratsii* [Strategy for economic and social development of Ukraine (2004-2015). Through European integration]. Kyiv: IVTs Derzhkomstatu Ukrainy, 2004.

Ivashchenko, P. A. *Adaptatsiya v ekonomike* [Adaptation in the economy]. Kharkiv: Vyshcha shkola, 1986.

Kleyner, G. B., and Tambovtsev, V. Ya. *Predpriyatiye v nestabilnoy ekonomicheskoy srede: riski, strategii, bezopasnost* [The enterprise in an unstable economic environment: risks, strategy, security]. Moscow: Ekonomika, 1997.

Landina, T. V. *Organizatsionno-ekonomicheskiye mekhanizmy adaptatsii predpriyatiya k usloviyam rynka* [Organizational and economic mechanisms of adaptation of enterprises to market conditions]. Kyiv: Naukova dumka, 1994.

"Metodolohiia" [Methodology]. Vikipediia - vilna entsyklopediia. https://uk.wikipedia.org/wiki/Методологія

Otenko, I. P. "Metodolohichni aspekty upravlinnia adaptyvnistiu pidpryiemstva" [Methodological aspects of managing the adaptability of a company]. *Nauchnyye trudy DonNTU*, no. 33. 1 (2008): 35-39.

Orlova, E. E. "Adaptatsiia subektov khozyaystvovaniya v usloviyakh tranzitivnoy ekonomiki" [Adaptation of economic entities in the conditions of transitive economy]. *Problemy ekonomiki i menedzhmenta*, no. 8 (24) (2013): 72-77.

Petrovych, Y. M., Semeniv, O. M., and Kit, A. F. "Suchasni tendentsii adaptatsii pidpryiemstv mashynobuduvannia Ukrainy do rynkovykh umov hospodariuvannia" [Modern trends of adaptation of machine-building enterprises of Ukraine to the market conditions]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Problemy ekonomiky ta upravlinnia*, no. 348 (1998): 161-168.

Pechenaya, L. T. *Formirovaniye adaptivnogo mekhanizma upravleniya korporatsiyey: teoriya, metodologiya, praktika* [Formation of the adaptive mechanism of management of a Corporation: theory, methodology, practice]. Voronezh: ISTOKI, 2007.

"Poniattia metodu i metodolohii" [The concept of method and methodology]. https://ua.textreferat.com/referat-8701-2.html

"Poniattia metodolohii naukovoho doslidzhennia" [The concept of methodology of scientific research]. https://referat-ok.com.ua/.../ponyattya-metodologiji-naukovogo-d

"Poniattia pro metod i metodolohiia naukovoho doslidzhennia" [The concept of the method and the methodology of scientific research]. https://ua-referat.com/Поняття_про_метод_і_методологія_наукового_дослід

Sokolova, L. V. "Orhanizatsiino-ekonomichne zabezpechennia adaptatsii pidpryiemstv do nevyznachenosti biznes-seredovyshcha" [Organizational and economic support adaptation to uncertainty of the business environment]. *avtoref. dys. ... d-ra ekon. nauk : 08.06.01*, 2006.

Skubenko, V. P. *Usloviya i formy adaptatsii predpriyatiya k rynochnym otnosheniyam* [The conditions and forms of enterprise adaptation to market relations]. Donetsk: IEP NAN Ukrainy, 1999.

"Stratehiia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Kharkivskoi oblasti na period do 2020 roku" [Strategy for socio-economic development of Kharkiv region for the period till 2020]. http://old.kharkivoda.gov.ua/documents/16203/1088.pdf

Slovar inostrannykh slov [Dictionary of foreign words]. Moscow: Russkiy yazyk - Media, 2004.

Surmin, Yu. P. *Maisternia vchenoho* [Workshop scholar]. Kyiv: Konsortsium z udoskonalennia menedzhment-osvity v Ukraini, 2006.

Sokolova, L. V. *Adaptatsiya predpriyatiy k usloviyam rynka* [Adaptation of enterprises to conditions of market]. Kharkiv: FORT, 1996.

Turitsa, N. A. "Pytannia adaptatsii pidpryiemstva do zovnishnyoho seredovyshcha" [The adaptation of enterprises to external environment]. *Naukovyi visnyk ODEU. Vseukrainska asotsiatsiia molodykh naukovtsiv*, no. 2 (58) (2008): 28-35.

Vu, Tkhieu Zang. "Adaptatsiya predpriyatiya k izmeneniyam vneshney sredy" [Adaptation of enterprises to changes in the external environment]. *Biznes Inform*, no. 3-4 (1999): 104-108.

Voinova, T. S., and Bondarenko, A. V. "Teoretychni osnovy adaptatsii pidpryiemstv" [Theoretical bases of adaptation of enterprises]. *Kommunalnoye khozyaystvo gorodov*, no. 56 (2004): 255-265.

Yanchenko, N. V. "Otsinka rivnia adaptatsii pidpryiemstv zaliznychnoho transportu" [Assessment of the level of adaptation of the enterprises of railway transport]. *Rozvytok metodiv upravlinnia ta hospodariuvannia na transporti*, no. 36 (2011): 160-170.

Zinchenko, N. V. "Optimizatsionnoye modelirovaniye adaptatsii promyshlennogo predpriyatiya k vneshnemu vozdeystviyu" [Optimization modeling of adaptation of industrial enterprises to external impact]. In *Ekonomika. Menedzhment. Pidpryiemnytstvo*, 55-57. Luhansk: Vyd-vo SNU, 2001.

Zabrodskyi, V. A. "Adaptatsiya ekonomicheskikh sistem na osnove upravlyayemosti" [Adaptation of economic systems based on controllability]. *Ekonomichna kibernetyka*, no. 3/4 (2000): 40-45.

УДК 658.5.012.32:621

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ «МЕНЕДЖМЕНТУ РІЗНОМАНІТНОСТІ» У СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

© 2016 СТАДНИК В. В., ВЕШКО О. В.

УДК 658.5.012.32:621

Стадник В. В., Вешко О. В.

Концептуальні основи «менеджменту різноманітності» у системі стратегічного управління розвитком промислових підприємств

Актуалізовано проблему посилення інноваційної складової у стратегічному управлінні промисловими підприємствами в умовах глобалізації. Розглянуто сутність і особливості інноваційного розвитку підприємницьких структур у контексті їх конкурентоспроможності. Акцентовано увагу на тому, що інноваційний розвиток мусить забезпечувати підприємствам збільшення своєї здатності до створення продуктів, що мають споживчу цінність. На основі аналізу змісту й напрямів інноваційної діяльності промислових підприємств доведено, що її результати не створюють умов для їх інноваційного розвитку. Аргументовано, що за характером здійснюваних змін інноваційний розвиток є революційним перетворенням економічної системи, що змінює її системний атрактор відповідно до нового етапу функціонування. Це підвищує життєздатність підприємств у контексті економічної діяльності, робить їх гнучкішими, здатними до адаптації у довгостроковому періоді. Підкреслено, що при цьому зростає рівень гетерогенності підприємств за факторами ресурсів, процесів і переваг. Показано зв'язок між гетерогенністю економічних ресурсів і вибором менеджменту підприємства певного типу конкурентних стратегій. Аргументовано, що вибір типу конкурентної стратегії залежить від здатності підприємства до рекомбінації ресурсів і процесів. Висловлено припущення про доцільність зміни підходів до організації інноваційної діяльності підприємств – для підвищення її результативності у напрямі рекомбінації ресурсів. Зазначено, що це може бути досягнуто через реалізацію концепції «менеджменту різноманітності». Охарактеризовано концептуальні основи реалізації менеджменту різноманітності. Вказано, що її організаційною основою є децентралізація управління, яка розширює мотиваційну основу учасників інноваційного пошуку.

Ключові слова: *інноваційний розвиток підприємства, конкурентні стратегії, гетерогенність ресурсів, гетерогенність процесів і переваг, менеджмент різноманітності, організаційна взаємодія, мотивація.*

Рис.: *2.* ***Бібл.:*** *16.*

Стадник Валентина Василівна *– доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, Хмельницький національний університет (вул. Інститутська, 11, Хмельницький, 29016, Україна)*

E-mail: *stadnyk_v_v@ukr.net*

Вешко Оксана Володимирівна *– аспірант кафедри менеджменту, Хмельницький національний університет (вул. Інститутська, 11, Хмельницький, 29016, Україна)*

E-mail: *v-g-oksi@mail.ru*

УДК 658.5.012.32:621

Стадник В. В., Вешко О. В. Концептуальные основы «менеджмента разнообразия» в системе стратегического управления развитием промышленных предприятий

Актуализирована проблема усиления инновационной составляющей в стратегическом управлении промышленными предприятиями в условиях глобализации. Рассмотрены сущность и особенности инновационного развития предпринимательских структур в контексте их конкурентоспособности. Акцентировано внимание на том, что инновационное развитие должно обеспечивать предприятиям увеличение своей способности к созданию продуктов, имеющих потребительскую ценность. На основе анализа содержания и направлений инновационной деятельности промышленных предприятий доказано, что ее результаты не создают условий для их инновационного развития. Аргументировано, что по характеру осуществляемых изменений инновационное развитие является революционным преобразованием экономической системы, меняет ее системный аттрактор согласно новому этапу функционирования. Это повышает жизнеспособность предприятий в контексте экономической деятельности, делает их более гибкими, способными к адаптации в долгосрочном периоде. Подчеркнуто, что при этом возрастает уровень гетерогенности предприятий по факторам ресурсов, процессов и предпочтений. Показана связь между гетерогенностью экономических ресурсов и выбором менеджмента предприятия определенного типа конкурентных стратегий. Аргументировано, что выбор типа конкурентной стратегии зависит от способности предприятия к рекомбинации ресурсов и про-

УДК 658.5.012.32:621

Stadnyk V. V., Veshko O. V. The Conceptual Framework of «Diversity Management» in the System of Strategic Management of Industrial Enterprise Development

The problem of strengthening the innovation component in strategic management of industrial enterprises under conditions of globalization has been actualized. The essence and features of innovative development of enterprise structures in the context of their competitiveness have been considered. The attention is focused on the fact that the innovative development should ensure an increase in the enterprise ability to create products having customer value. On the basis of the analysis of the essence and direction of innovative activity of industrial enterprises it has been proved that its results do not create conditions for their innovative development. It has been determined that by the nature of ongoing changes the innovative development is a revolutionary transformation altering its system attractor according to a new phase of the operation. This increases the viability of enterprises in the context of economic activities making them more flexible, able to adapt in the long run. It is emphasized that this increases the level of heterogeneity of enterprises in terms of factors of resources, processes and preferences. The relationship between the heterogeneity of economic resources and choosing by the enterprise management certain types of competitive strategies is shown. It is argued that the choice of a competitive strategy depends on the ability of the enterprise to recombine resources and processes. There made a suggestion about the expediency of changing approaches to the organization of the enterprise innovative activity to improve its efficiency in terms of resource recombination. It is noted that

цессов. Высказано предположение о целесообразности изменения подходов к организации инновационной деятельности предприятий – для повышения ее результативности в направлении рекомбинации ресурсов. Отмечено, что это может быть достигнуто через реализацию концепции «менеджмента разнообразия». Охарактеризованы концептуальные основы реализации менеджмента разнообразия. Указано, что ее организационной основой является децентрализация управления, расширяющая мотивационную основу участников инновационного поиска.

Ключевые слова: *инновационное развитие предприятия, конкурентные стратегии, гетерогенность ресурсов, гетерогенность процессов и преимуществ, менеджмент разнообразия, организационное взаимодействие, мотивация.*

Рис.: *2.* ***Библ.:*** *16.*

Стадник Валентина Васильевна *– доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры менеджмента, Хмельницкий национальный университет (ул. Інститутская, 11, Хмельницкий, 29016, Украина)*

E-mail: *stadnyk_v_v@ukr.net*

Вешко Оксана Владимировна *– аспирант кафедры менеджмента, Хмельницкий национальный университет (ул. Інститутская, 11, Хмельницкий, 29016, Украина)*

E-mail: *v-g-oksi@mail.ru*

this can be achieved through the implementation of the concept of "diversity management". The conceptual framework of the implementation of diversity management has been described. It is asserted that its organizational basis is the management decentralization expanding the motivational basis for innovative research participants.

Keywords: *innovative development of the enterprise, competitive strategies, resource heterogeneity, heterogeneity of processes and benefits, diversity management, organizational interaction, motivation.*

Fig.: *2.* ***Bibl.:*** *16.*

Stadnyk Valentyna V. *– Doctor of Science (Economics), Professor, Professor of the Department of Management, Khmelnitsky National University (11 Instytutska Str., Khmelnytsky, 29016, Ukraine)*

E-mail: *stadnyk_v_v@ukr.net*

Veshko Oksana V. *– Postgraduate Student of the Department of Management, Khmelnitsky National University (11 Instytutska Str., Khmelnytsky, 29016, Ukraine)*

E-mail: *v-g-oksi@mail.ru*

Вступ. Характерною особливістю сучасного ринкового середовища є значний вплив науково-технічного прогресу на структуру і зміст процесів, що відбуваються у сфері виробництва й обміну економічними благами (ресурсами, продуктами, технологіями). Досягнення науки і їх втілення у техніко-технологічні новинки все більш урізноманітнюють ресурсну базу суб'єктів економічної діяльності, розширюють можливості виробників створювати споживчі цінності. Водночас глобалізація і зростаючий рівень інформатизації у всіх сферах людської діяльності роблять більш вибагливими потенційних споживачів до способів задоволення своїх потреб, розвивають ці потреби та впливають на прийняття рішення щодо вибору предметів споживання (товарів чи послуг).

Така агресивність зовнішнього середовища робить нестійкими ринкові позиції виробників, спонукає їх до пошуку нових ресурсних і ринкових можливостей – для того щоб зберегти свою життєздатність, своє місце на ринку, розширити свою ринкову нішу, пропонуючи споживачам товари, кращі за існуючі аналоги. Це неможливо без цілеспрямованого та системного пошуку шляхів і напрямів удосконалення процесів, продуктів і технологій. І чим активнішим буде інноваційний пошук, тим більш ймовірно, що його результати даватимуть змогу підприємству набувати нових конкурентних переваг, відкривати для себе нові ринкові можливості й успішно їх реалізовувати. Результатом такого пошуку є урізноманітнення діяльності – за видами і продуктами, ресурсами і споживчими перевагами. Це може не тільки поліпшувати здатність підприємства працювати на існуючому сегменті ринку, а й скласти основу його інноваційного розвитку – для виходу на нові перспективні ринки.

В контексті існуючих реалій у промисловому секторі економіки України, що характеризуються значними деструктивними процесами та структурними змінами, пов'язаними зі зміною векторів і пріоритетів економічного співробітництва і протистоянням із Російською Федерацією – як економічним, так і воєнно-політичним, питання активізації інноваційної діяльності вітчизняних підприємств, підвищення її результативності та ефективності для реалізації завдань інноваційного розвитку є надзвичайно актуальними і потребують нагального вирішення. Адже висока активність підприємства у створенні та реалізації інновацій є основою їх життєздатності за відкритих ринків, де відсутні ексклюзивні преференції окремим товаровиробникам, які дають їх конкурентні переваги за рахунок обмеження прав інших учасників. Проте в Україні таких інноваційно-активних підприємств все ще недостатньо для того, щоб можна було говорити про перехід національної економіки до інноваційного типу розвитку. Це вказує на наявні проблеми у сфері управління інноваціями, які потребують для їх вирішення розвитку як теоретичних, так і науково-методичних підходів до організації та стимулювання інноваційної діяльності – з метою підвищення її результативності й ефективності.

Аналіз останніх публікацій з теми дослідження. Проблемам стратегічного управління промисловими підприємствами в умовах глобалізаційних викликів приділяється значна увага багатьма сучасними науковцями. У своїх дослідженнях вони розглядають їх передусім з позицій конкурентоспроможності – як шлях формування та нарощування конкурентних переваг (відповідно до теорії конкуренції М. Портера [1]). Це наприклад, бачимо у роботах Т. Головченко [2], Н. Тарнавської [3], І. Федулової [4] та багатьох інших. І серед науковців все більшої популярності набуває ресурсний підхід у стратегічному управлінні суб'єктами господарювання – з виділенням ключових ресурсів, що можуть забезпечувати їм сталі конкурентні переваги

(позиція К. Прахалада та Г. Хамела [5], К. Вернерфельта [6] та інших представників ресурсної концепції у теорії конкуренції). Водночас питання підвищення здатності підприємницьких структур до інноваційного розвитку шляхом реалізації концепції «менеджменту різноманітності», яка б об'єднувала обидва зазначені підходи, у наукових джерелах поки що не отримали належного відображення. Це дає підстави для формування концептуальних засад менеджменту різноманітності у теорії управління – у контексті вирішення завдань інноваційного розвитку вітчизняних промислових підприємств.

Метою статті є формування концептуальних основ «менеджменту різноманітності» у стратегічному управлінні промисловими підприємствами для підвищення їх здатності до інноваційного розвитку.

Основні результати дослідження. У глобалізованому економічному просторі, який сьогодні стрімко розширює свої межі, успіхи в конкурентній боротьбі неможливі без активної та результативної інноваційної діяльності підприємств. Світова практика підприємницької діяльності показує, що саме інноваційні чинники є переважно основою виникнення нових суб'єктів ринку, їх розвитку та кількісного зростання, оскільки дають змогу формувати нові і краще задовольняти існуючі суспільні потреби. Проте у вітчизняному підприємницькому середовищі інноваційні чинники до сьогодні не стали тим джерелом формування конкурентних переваг, яке б суттєво впливало на загальну економічну динаміку. Про це свідчить частка інноваційної продукції у загальних обсягах реалізації промислової продукції. Протягом останніх 10 років вона не перевищувала 7 % і починаючи з 2007 р. постійно знижується. У 2014 р. ця частка склала лише 2,5 % (рис. 1). Водночас для сучасної конкурентоспроможної економіки мінімальною часткою вважається 15 % інноваційної продукції у загальному обсязі її реалізації. Причому йдеться про дійсно інноваційну продукцію, нову на світових ринках, а не лише для підприємства. І для цього вона має бути наукомісткою. І за деякими даними, у світовому експорті наукомісткої продукції цивільного призначення частка США складає 36 %, Німеччини – 16 %, Японії – 30 %, Китаю – 6 % [7, с. 23]. В Україні цей показник коливається в межах 0,1 % (наприклад, у Хмельницькій області – 0,034 %, що розраховано за даними Хмельницького обласного управління статистики [8]).

Рис. 1. Динаміка інноваційної активності вітчизняних промислових підприємств і її результатів

Джерело: сформовано авторами на основі [9; 10]

Такі результати інноваційної діяльності примушують замислитися над ефективністю інноваційних змін. Адже інноваційна активність у статистиці фіксується не лише показником випуску нових видів продукції, а й показниками упровадження нових технологічних процесів, реалізації організаційних і маркетингових інновацій тощо. Процесні інновації характеризують зміни, які здійснюються у внутрішньому середовищі підприємств – з метою поліпшення їх адаптивних властивостей, в тому числі – здатності оперативно відгукуватись на зміну споживчих потреб. І постійне зниження частки інноваційної продукції у загальних обсягах реалізації може означати, що ці зміни не досягають своєї мети. Тобто, будучи за природою інноваційними (адже є результатом нововведень), не забезпечують якісних змін внутрішнього середовища підприємства, які б свідчили про його *інноваційний розвиток* – такий, який би давав змогу підприємству суттєво поліпшити свою здатність до створення споживчої цінності та реалізувати стратегію наступу на ринок і зростання [11], а не виживання внаслідок реалізації інновацій поліпшувального характеру.

В управлінні інноваційним розвитком важливо дотримуватися стратегічного підходу, вірно оцінюючи най-

більш перспективні з погляду отримання конкурентних переваг інноваційні стратегії і визначаючи необхідні управлінські технології та інструменти для їх реалізації. На наш погляд, у промисловому секторі це може забезпечуватися на основі упровадження концептуальних основ «менеджменту різноманітності».

У теорії еволюції різноманітність є основою збереження природних популяцій – завдяки тому, що навіть незначні відмінності дають змогу кожній із них знайти своє місце в екосистемі. Перенесення Р. Нельсоном і С. Вінтером висновків теорії еволюції на системи економічні [12] актуалізує потребу у підтриманні достатнього рівня різноманітності (гетерогенності) і в їх діяльності.

Гетерогенність у науковій літературі трактується як неоднорідність, різнорідність, змішаність, несхожість, «особливість» за природою чи походженням частин певної системи [13]. Найчастіше цей термін застосовується в соціології – як одна зі структурних характеристик певного соціуму. І якщо розглядати гетерогенність з цих позицій – як сукупність параметрів, що демонструють ступінь різнорідності, широкий спектр відтінків певного соціуму, несхожість, «особливість» його складових, то можна стверджувати, що всім сучасним організаціям (підприємствам) притаманний високий ступінь гетерогенності, передусім – стосовно їх соціальної компоненти. Адже в процесі трудової взаємодії в них стикаються і переплітаються не тільки життєвий досвід, вміння і професійні навички різних учасників, а й зіштовхуються й суперничають їх цінності, цільові установки і мотиваційні переваги – з огляду на роль та внесок того чи іншого працівника у створення споживчих цінностей.

Це знаходить своє відображення у структурі соціальної складової внутрішнього середовища, яка запропонована Г. Клейнером у його системно-інтеграційній теорії [14]. Він пропонує розглядати внутрішній простір підприємства як систему, в якій виробничі та ринкові особливості поведінки підприємства визначаються сукупністю його соціальних складових. До них Г. Клейнер відносить ментальні особливості працівників, особливості організаційної культури, інституційні особливості підприємства та когнітивні механізми, які в ньому сформувались. У сукупності вони складають ментально-інституційний фундамент підприємства, який може змінюватись лише в довгостроковому періоді.

Друга група підсистем відображає функціональні особливості кожного підприємства. Вона включає його організаційно-управлінські й технологічні характеристики, сукупність практик виконання різних видів господарської діяльності (поведінкові стереотипи, патерни), що запозичені в інших підприємствах (так звана імітаційна підсистема), а також особливості економічної поведінки підприємства в конкретному історичному соціумі (так звана історична й групова виробнича пам'ять працівників).

Аналізуючи сутнісні характеристики виділених Г. Клейнером підсистем, доцільно підкреслити, що лише одна з них – організаційно-управлінські і технологічні особливості підприємства – має матеріальні носії. Інші – нематеріальні, які складають його інтелектуальний простір і формуються у стратегічній перспективі. І саме в них криються найбільші відмінності, що зумовлюють необхідність формування «менеджменту різноманітності» для забезпечення ефективності управлінських впливів. При цьому найскладнішими завданнями є не тільки нівелювання негативного впливу факторів гетерогенності через узгодження індивідуальних мотиваційних переваг працівників, а й використання існуючих відмінностей для підвищення ефективності спільної діяльності з огляду на їх місце у структурі процесу створення споживчої цінності, вагомості їх внеску у створення цієї цінності.

Частково управління факторами соціальної гетерогенності уже розглядалось з позицій нарощування інтелектуального капіталу підприємства [15]. Тут лише підкреслимо, що в процесі розвитку відносин у робочих групах необхідно досягти такого рівня узгодженості індивідуальних мотиваційних переваг, який би давав змогу оперативно вирішувати виробничі завдання. І чим вищим є рівень гетерогенності учасників спільної діяльності, тим більше зростає роль соціально-психологічних і економічних методів впливу на їх поведінку, завдяки яким моделюється система підтримки людських відносин усередині організації і партнерських відносин – у мережевих підприємницьких структурах.

Проте якщо розглядати гетерогенність не лише з погляду соціальної складової підприємства, а й стосовно виробничо-технологічної, організаційно-економічної, структурно-функціональної тощо, то межі гетерогенності розсуваються, охоплюючи ресурси, процеси і преференції споживачів, що відображається у різноманітності продукції та послуг. З цього випливає, що переважна більшість сучасних підприємств є гетерогенними. Тобто вони оперують у своїй діяльності ресурсами різної природи, надаючи споживачам різноманітні продукти та послуги; їм властива мультифакторність економічних процесів, а також в багатьох випадках – і мультинаціональний склад учасників. Тому стосовно їх діяльності актуальною концепцією управління, яка охоплюватиме усі продукти і процеси, є менеджмент різноманітності.

Це підводить до висновку, що концептуальною основою менеджменту різноманітності є закон Ешбі, який стверджує, що різноманітність засобів впливу керуючої системи має бути не меншою за різноманітність керованого об'єкта – як його структурних елементів, так і видів діяльності. І з позицій менеджменту різноманітності підприємство слід розглядати як соціально-економічну систему, яка проектується з урахуванням впливу різноманітності факторів зовнішнього середовища, є раціонально обґрунтованою (з погляду цілей ефективного функціонування) сукупністю структурних елементів, що забезпечують достатню різноманітність технологічних та управлінських процесів, необхідних для створення продукції (послуг) відповідно до різноманітності споживчих вподобань.

Ресурси та процеси є факторами економічної гетерогенності; вони втілюються у матеріальних і нематеріальних складових організації, відрізняючись за ознаками мобільності й специфічності. Управління ними здійснюється шляхом інженерного й організаційного проектування, результатом чого є певна сукупність бізнес-процесів, які здійснює підприємство у стратегічних зонах господарювання. Їх структура оптимізується з урахуванням здатності підприємства використовувати стандартні складові управлінських

чи технологічних процесів у різних ланцюжках створення споживчих цінностей. Чим більше таких стандартних складових, тим менш витратним буде виробництво кінцевих продуктів, незважаючи на їх різноманітність. І це даватиме змогу підприємству поєднувати конкурентні стратегії диференціювання і лідерства у сфері витрат, досягаючи міцніших конкурентних позицій не шляхом залучення нових унікальних ресурсів (які часто є доволі дорогими і в умовах фінансової обмеженості доступними небагатьом), а завдяки рекомбінуванню існуючих.

В умовах високої динамічності споживчих переваг, які зменшують місткість цільових сегментів ринків, стратегія диференціації є однією із найкращих для забезпечення конкурентоспроможності підприємства. Однак надмірне зростання рівня гетерогенності за рахунок диференціації продуктів і ринків може негативно вплинути на здатність підприємства зберігати фінансову рівновагу – саме через високу вартість специфічних ресурсів, які мають бути залученими для створення нових бізнес-процесів. Тому здатність підприємства оптимізувати склад учасників і структуру бізнес-процесів шляхом рекомбінування існуючих ресурсів є важливою конкурентною перевагою, яка може бути реалізована завдяки менеджменту різноманітності.

Ще однією важливою характеристикою гетерогенних організацій, яка має враховуватися при виборі конкурентної стратегії, є відмінності у перевагах різних груп споживачів, тобто у структурі їх вподобань і вимог. Це фактори соціально-економічної гетерогенності, ідентифікація цих відмінностей важлива як для створення нових споживчих цінностей, так і для кращого позиціювання нових продуктів на ринках. Для цього використовуються методи когнітивного впливу – через маркетингові заходи. І чим вірніше ідентифіковані відмінності у перевагах різних груп споживачів, тим ймовірнішим буде позитивне сприйняття ринком тих продуктів і послуг, які служитимуть для їх задоволення.

Найбільшою мірою вплив різноманітності (або гетерогенності) проявляється у корпоративному секторі, зокрема у транснаціональних корпораціях. Їм притаманна багатовекторність розвитку, широка географія діяльності, мультикультурність і багатофункціональність внутрішнього організаційного простору. Це створює передумови для внутрішньої організаційної конкуренції за ресурси і сфери впливу. Її позитивним результатом є виявлення кращих управлінських практик (внутрішній бенчмаркінг) і поширення їх на весь організаційний простір корпорації. Можна навіть припустити, що саме ці принципи організаційної взаємодії у внутрішньому середовищі компаній стали основою їх конкурентоспроможності і кількісного зростання, перетворили на потужні агломерати, об'єднані спільною метою – домінування на обраних сегментах ринку і захоплення нових, перспективних з погляду економічної привабливості сегментів ринку.

Таким чином, гетерогенність (різноманітність) ресурсів, процесів і переваг вимагає ефективного управління цією різноманітністю – по-перше, для використання її можливостей при виборі конкурентної стратегії, а по-друге, для обґрунтування масштабів і напрямів інноваційного розвитку підприємства.

Це може бути досягнуто через свідому організацію різноманітності (гетерогенності) всередині підприємства, коли різні організаційні принципи співіснують у стані активного суперництва всередині одного підприємства. Організація різноманітності – це активний і стійкий процес, у якому завжди співіснує декілька шляхів організації, навчання, пояснення і оцінки однієї і тієї ж дії, що забезпечує розвиток конструктивної організаційної рефлективності. І це дає змогу здійснювати рекомбінацію ресурсів, рекомбінацію старих організаційних форм економічної взаємодії у нову організаційну конструкцію з високими адаптивними властивостями [16, с. 119].

Організація різноманітності особливо важлива для активізації і підвищення ефективності інноваційної діяльності на підприємствах, що є необхідною передумовою їх інноваційного розвитку. Однак для забезпечення результативності інноваційного пошуку необхідне координування діяльності всіх потенційних учасників. Організаційно це може бути оформлено у вигляді, поданому на рис. 2.

Стратегічна група управління інноваційним розвитком має складатися із працівників різних функціональних сфер діяльності – маркетологів, технологів, інженерів-конструкторів, фахівців із інформаційних технологій, логістики, системних аналітиків, фінансистів, юристів. Взаємодоповнюючі вміння членів групи передбачають не лише їх різні функціональні обов'язки у моніторингу ступеня досягнення стратегічних цілей, а й різні підходи до вирішення проблем і прийняття рішень. Водночас така група матиме змогу напрацювати єдиний підхід до вирішення завдань інноваційного розвитку, який би максимально чітко вказував напрям дій усіх менеджерів, що відповідальні за функціонування різних складових внутрішнього середовища підприємства. При цьому для реалізації проектів інноваційного розвитку доцільне створення тимчасових проектних груп.

Плідна співпраця таких груп істотно залежить від мотивації їх учасників до співробітництва, від їх бажання ділитись знаннями та досвідом для вирішення слабо структурованих завдань, від їх здатності розуміти та підтримувати ініціативу інших. І вельми важливою функцією менеджменту різноманітності є саме функція мотивації, яка має бути якомога повніше реалізована для підвищення ефективності організаційної взаємодії. У такому організаційному просторі повинна мати місце радикальна децентралізація управління – тоді практично кожен підрозділ втягуватиметься в інноваційний пошук. І це даватиме змогу значно підвищити інноваційний потенціал підприємства навіть без залучення додаткових ресурсів, які потребують інвестиційних вливань. Зростатиме організаційний капітал, нарощуватиметься потенціал організаційного знання, а отже, збільшуватимуться можливості підприємства знаходити нові способи формування конкурентних переваг, які можуть стати початком реалізації нового етапу інноваційного розвитку.

Висновки. Сучасні тенденції розвитку ринкового простору вимагають посиленої уваги до питань вибору конкурентних стратегій і зміцнення конкурентоспроможності промислових підприємств. Їх основою є активна

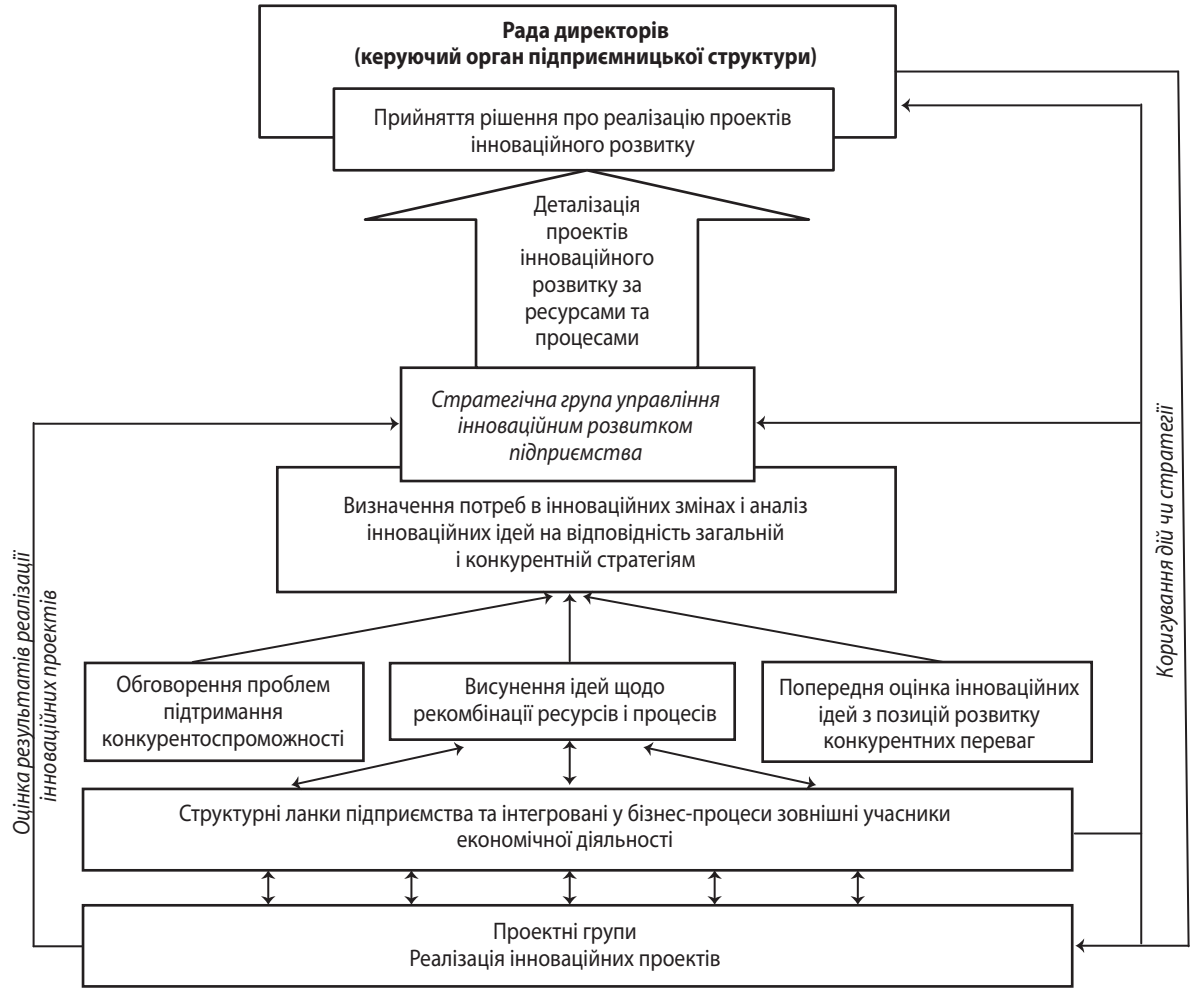

Рис. 2. Структурно-функціональна модель організації різноманітності у промисловій корпорації

й результативна інноваційна діяльність, яка втілюється у планах і стратегіях інноваційного розвитку і дає змогу підприємствам збільшувати свою здатність до створення продуктів, що мають споживчу цінність, а отже, нарощувати свою присутність на ринку і кількісно зростати.

Проте інноваційна діяльність багатьох вітчизняних підприємств не може бути охарактеризована як така, що дає змогу їм реалізувати стратегію наступу на ринок і кількісного зростання. На основі аналізу змісту й напрямів інноваційної діяльності промислових підприємств показано, що її результати не створюють умов для їх інноваційного розвитку. Висловлено припущення, що вирішення цієї проблеми слід шукати шляхом зміни підходів до організації інноваційної діяльності через реалізацію принципів «менеджменту різноманітності». Крізь призму різноманітності охарактеризовано можливості формування і реалізації промисловим підприємством різних конкурентних стратегій.

Окреслено можливості побудови організаційного простору для формування середовища активного інноваційного пошуку через децентралізацію управління і розвиток організаційної взаємодії. Запропоновано організаційне забезпечення реалізації концепції «менеджменту різноманітності» з виділенням функцій стратегічного і оперативного характеру. Підкреслено важливість мотиваційного забезпечення управління різноманітністю, яке має взаємоузгоджувати цілі окремих учасників із стратегічними цілями усього підприємства. Це потребує нових підходів до формування мотиваційного середовища спільної діяльності, що і має бути предметом подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Портер М. Конкуренция / М. Портер ; пер. с англ. – М. : Вильямс, 2005. – 608 с.

2. Головченко Т. М. Інноваційний розвиток як основний напрямок забезпечення конкурентоспроможності підприємства / Т. М. Головченко, Б. В. Рябошапка // Економічний простір. – 2009. – № 7. – С. 60–66.

3. Тарнавська Н. П. Побудова концепції управління конкурентоспроможністю суб'єктів господарювання на засадах інноваційного розвитку / Н. Тарнавська // Економіст. – 2010. – № 9. – С. 30–41.

4. Федулова І. В. Синергетична еволюційна модель інноваційного розвитку підприємства / І. В. Федулова // Наукові праці Національного університету харчових технологій. – 2010. – № 36. – С. 114–118.

5. Хамел Г. Конкурируя за будущее. Создание рынков завтрашнего дня / Г. Хамел, К. Прахалад. – М. : Олимп-Бизнес, 2002. – 437 с.

6. Wernerfelt B. The Resours-Based View of the Firm: Ten Years Later / B. Wernerfelt // Strategic Management Journal. – 1995. – Vol. 16, № 3. – P. 171–174.

7. Зельднер А. Г. Концептуальные подходы к стратегии и тактике государственного регулирования экономики / А. Г. Зельднер. – М. : ИЭ РАН, 2007. – 208 с.

8. Головне управління статистики Хмельницької області. Впровадження інновацій на промислових підприємствах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.statbrd.ic.km.ua/ukr/statinf/perelik2012.htm#ni (дата звернення: 28.04.2016 р.)

9. Обсяг реалізованої промислової продукції за видами діяльності [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/pr/orp/orp_u/orp0313_u.htm

10. Наукова та інноваційна діяльність [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/ni/ind_rik/ind_u/2002.html (дата звернення: 04.08.2016 р.)

11. Stadnyk V. Innovative factors in the system of value-oriented management of an industrial enterprise / V. Stadnyk, O. Zamaziy // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 9. – С. 242–249.

12. Nelson R. In Search of a Useful Theory of Innovation / R. Nelson, S. Winter // Research Policy. – 1977. – Vol. 6, № 1. – P. 36–76.

13. Гетерогенність [Електронний ресурс] // Вікіпедія – вільна енциклопедія. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Гетерогенність

14. Клейнер Г. Б. Системно-интеграционная теория предприятия / Г. Б. Клейнер // Original scientific paper; Recived: September. – 2005. – № 30. – P. 21–40.

15. Stadnyk V. Heterogenic factors in development of competence of industrial corporations / V. Stadnyk // International Journal of Economics and Society: Memphis. – 2016. – Vol. 2. – Iss. 5. – P. 80–85.

16. Старк Д. Неоднозначность активов и организация разнообразия в постсоциалистических странах / Д. Старк // Экономическая социология. – 2001. – № 2, т. 2. – С. 115–129.

REFERENCES

Fedulova, I. V. "Synerhetychna evoliutsiina model innovatsiinoho rozvytku pidpryiemstva" [Synergistic evolutionary model of innovative development of enterprise]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu kharchovykh tekhnolohii*, no. 36 (2010): 114-118.

Holovchenko, T. M., and Riaboshapka, B. V. "Innovatsiinyi rozvytok yak osnovnyi napriamok zabezpechennia konkurentospromozhnosti pidpryiemstva" [Innovative development as the main direction of ensuring competitiveness of the enterprise]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 7 (2009): 60-66.

"Heterohennist" [Heterogeneity]. Vikipediia - vilna entsyklopediia. https://uk.wikipedia.org/wiki/Гетерогенність

Khamel, G., and Prakhalad, K. *Konkuriruya za budushcheye. Sozdaniye rynkov zavtrashnego dnya* [Competing for the future. Creating the markets of tomorrow]. Moscow: Olimp-Biznes, 2002.

Kleyner, G. B. "Sistemno-integratsionnaya teoriya predpriyatiya" [System-integrated theory of the enterprise]. *Original scientific paper*, no. 30 (2005): 21-40.

"Naukova ta innovatsiina diialnist" [Scientific and innovative activity]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/ni/ind_rik/ind_u/2002.html

Nelson, R., and Winter, S. "In Search of a Useful Theory of Innovation"*Research Policy* vol. 6, no. 1 (1977): 36-76.

"Obsiah realizovanoi promyslovoi produktsii za vydamy diialnosti" [The volume of sold industrial products by activities]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/pr/orp/orp_u/orp0313_u.htm

Porter, M. *Konkurentsiya* [Competition]. Moscow: Vilyams, 2005.

Stadnyk, V., and Zamaziy, O. "Innovative factors in the system of value-oriented management of an industrial enterprise". *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 9 (2015): 242-249.

Stadnyk, V. "Heterogenic factors in development of competence of industrial corporations"*International Journal of Economics and Society: Memphis* vol. 2, no. 5 (2016): 80-85.

Stark, D. "Neodnoznachnost aktivov i organizatsiya raznoobraziya v postsotsialisticheskikh stranakh" [The ambiguity of the assets and organization of diversity in post-socialist countries]. *Ekonomicheskaya sotsiologiya* vol. 2, no. 2 (2001): 115-129.

Tarnavska, N. P. "Pobudova kontseptsii upravlinnia konkurentospromozhnistiu subiektiv hospodariuvannia na zasadakh innovatsiinoho rozvytku" [The construction of the concept of competitiveness of economic entities on the basis of innovative development]. *Ekonomist*, no. 9 (2010): 30-41.

"Vprovadzhennia innovatsii na promyslovykh pidpryiemstvakh" [Introduction of innovations at industrial enterprises]. Ofitsiinyi sait Holovnoho upravlinnia statystyky Khmelnytskoi oblasti. http://www.statbrd.ic.km.ua/ukr/statinf/perelik2012.htm#ni

Wernerfelt, B. "The Resours-Based View of the Firm: Ten Years Later"*Strategic Management Journal* vol. 16, no. 3 (1995): 171-174.

Zeldner, A. G. *Kontseptualnye podkhody k strategii i taktike gosudarstvennogo regulirovaniya ekonomiki* [Conceptual approaches to the strategy and tactics of state regulation of the economy]. Moscow: IE RAN, 2007.

УДК 657.47

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТРАНСЛЯЦІЙНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ КОНТРОЛІНГУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

© 2016 **ТАРАСОВА Т. О.**

УДК 657.47

Тарасова Т. О.

Теоретико-методологічні засади розвитку трансляційних можливостей контролінгу у забезпеченні сталого розвитку підприємства

Метою цієї статті є дослідження ролі контролінгу в сучасній системі соціо-еколого-економічних відносин і оцінка його можливостей у забезпеченні сталого розвитку бізнес-одиниці. За цих умов концепція контролінгу повинна орієнтуватися на розвиток трансляційних можливостей, що передбачає розширення функцій обліково-аналітичного забезпечення, яке формує інформаційне середовище банку даних і банку знань управління майбутніми подіями. Виходячи з нової філософії розвитку трансляційних можливостей управління, вважаємо за доцільне розуміти контролінг як соціально-економічну міжфункціональну технологію управління, яка формує інформаційний простір підтримки оперативного, тактичного та стратегічного управління, на основі використання механізму внутрішніх управлінських дій рефлекторного характеру, спрямованих на стійкий розвиток підприємства. Запропоновано новий напрям розвитку концепції контролінгу, що базується на філософії сталого розвитку підприємства та об'єднує такі організаційні складові: основні та допоміжні бізнес-процеси; центри відповідальності в системі бізнес-архітектури, системи планування і бюджетування, мотиваційні інструменти. Виходячи зі складу загальних функцій управління, виділено цільові елементи контролінгу: моделювання організаційної структури підприємства як системи ієрархічно залежних бізнес-одиниць; постановка системи оперативного та стратегічного планування; розробка системи інструментальної підтримки (контрольних показників), що дозволяє створити систему багаторівневого контролю з відстеження досягнення стратегічних цілей і виявлення відхилень. Запропоновано інформаційне середовище контролінгу, яке включає шість взаємопов'язаних інформативних складових – планування, організацію, моніторинг, аналіз, регулювання, консалтинг, що дозволяє ліквідувати розриви інформаційних зв'язків у системі управління в єдиному контурі контролінгу. Запропоновано модель концептуального середовища контролінгу в системі управління стійким розвитком, яка є теоретичним базисом побудови організаційної структури підрозділу контролінгу на підприємстві, методологічним підґрунтям обліково-аналітичної підтримки функцій управління і формалізації процедур контролінгу. Це дало можливість сформувати пріоритетні завданнями контролінгу, а саме: зростання ринкової вартості підприємства; формалізація процедур оцінювання та управління ризиками; створення умов для подальшого розвитку системи контролінгу в умовах інформаційного суспільства.

Ключові слова: *контролінг, трансляційні можливості, стійкий розвиток, інформаційне середовище.*

Рис.: *3.* ***Табл.:*** *1.* ***Бібл.:*** *11.*

Тарасова Тетяна Олексіївна *– кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, аналізу і страхування, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клочківська, 333, Харків, 61051, Україна)*

E-mail: *paluhtatiana@gmail.com*

УДК 657.47

Тарасова Т. А. Теоретико-методологические основы развития трансляционных возможностей контроллинга в обеспечении устойчивого развития предприятия

Целью статьи является исследование роли контроллинга в современной системе социо-эколого-экономических отношений и оценка его возможностей в обеспечении устойчивого развития бизнес-единицы. В этих условиях концепция контроллинга должна ориентироваться на развитие трансляционных возможностей, которое предусматривает расширение функций учетно-аналитического обеспечения, формирующего информационную среду банка данных и банка знаний управления будущими событиями. Исходя из новой философии управления, считаем целесообразным под контроллингом рассматривать социально-экономическую межфункциональную технологию управления, которая формирует информационное пространство поддержки оперативного, тактического и стратегического управления на основе использования механизма внутренних управленческих действий рефлекторного характера, направленных на устойчивое развитие предприятия. Предложено новое направление развития концепции контроллинга, которое базируется на философии устойчивого развития предприятия и объединяет следующие трансляционные составляющие: основные и вспомогательные бизнес-процессы; центры ответственности в системе бизнес-архитектуры, системы планирования и бюджетирования, мотивационные инструменты. Исходя из состава основных функций управления, выделены целевые элемен-

UDC 657.47

Tarasova T. O. Theoretical and Methodological Principles of Developing Translational Capabilities of Controlling in Ensuring Sustainable Development of the Enterprise

The aim of the article is to study the role of controlling in modern system of social, ecological, economic relations and assess its capabilities in ensuring sustainable development of a business unit. Under these conditions the concept of controlling should focus on the development of translational capabilities, which provides for the extension of accounting and analytical support functions forming the information environment of the data bank and the knowledge base of management of future events. Taking into account the new management philosophy, it is appropriate to consider controlling as a socio-economic cross-functional management technology, which forms the information space supporting operational, tactical and strategic management by using the mechanism of internal management actions of the reflex nature aimed at sustainable development of the enterprise. There proposed a new direction of the controlling concept based on the philosophy of sustainable development of the enterprise and includes the following translational components: basic and auxiliary business processes; centers of responsibility in the system of business architecture, planning and budgeting systems, motivational tools. In view of the basic management functions the following destination controlling elements are identified: the modeling of the organizational structure of the enterprise as a system of hierarchically dependent business units; formation of a system of operational and strategic planning; development of a tool support system (control values),

ты контроллинга: моделирование организационной структуры предприятия как системы иерархически зависимых бизнес-единиц; постановка системы оперативного и стратегического планирования; разработка системы инструментальной поддержки (контрольных показателей), что позволяет создать систему многоуровневого контроля достижения стратегических целей и выявления отклонений. Предложен механизм формирования информационной среды контроллинга, который включает шесть взаимосвязанных информативных составляющих – планирование, организацию, мониторинг, анализ, регулирование, консалтинг, что позволяет ликвидировать разрывы информационных связей в системе управления в едином контуре контроллинга. Предложена модель концептуальной среды контроллинга в системе управления устойчивым развитием, которая является теоретическим базисом построения организационной структуры подразделения контроллинга на предприятии и служит методологической основой учетно-аналитической поддержки функций управления и формализации процедур контроллинга. Это дало возможность сформировать приоритетные задачи контроллинга: рост рыночной стоимости предприятия; формализация процедур оценивания и управления рисками; создание условий для дальнейшего развития системы контроллинга в условиях информационного общества.

Ключевые слова: *контроллинг, трансляционные возможности, устойчивое развитие, информационная среда.*

Рис.: *3.* ***Табл.:*** *1.* ***Библ.:*** *11.*

Тарасова Татьяна Алексеевна *– кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов, анализа и страхования, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клочковская, 333, Харьков, 61051, Украина)*

E-mail: *paluhtatiana@gmail.com*

which allows creating a multilevel system to control achievement of strategic goals and detection of deviations. There proposed a mechanism of forming the information environment of controlling, which includes six interrelated informative components – planning, organizing, monitoring, analysis, regulation consulting, which allows to bridge gaps in information communications in the control system in a single contour of controlling. There presented a model of conceptual environment of controlling in the system of sustainable development management, which serves as the theoretical basis for building the organizational structure of the subdivision of controlling at the enterprise and a methodological basis for accounting and analytical support of management functions and the formalization of the controlling procedures. This made it possible to form the priority objectives of controlling: growth of the enterprise market value; formalization of the evaluation and management of risks; creation of conditions for further development of the controlling system in the information society.

Keywords: *controlling, translational opportunities, sustainable development, information environment.*

Fig.: *3.* ***Tabl.:*** *1.* ***Bibl.:*** *11.*

Tarasova Tetiana O. *– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Analysis and Insurance, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (333 Klochkivska Str., Kharkiv, 61051, Ukraine)*

E-mail: *paluhtatiana@gmail.com*

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах перманентної модифікації ділового середовища сталий розвиток підприємства передбачає формування економічної бази його повноцінного функціонування, перспективну конкурентоспроможність, фінансову стійкість і інвестиційну привабливість. Ці параметри визначаються корпоративною соціальною відповідальністю і стратегією розвитку, що націлені на довгострокову стабільність, розвиток і гармонійне існування в економічному середовищі і суспільстві загалом. В цей час можливості стійкого розвитку суб'єктів господарювання визначаються не лише економічними характеристиками (хоча їх пріоритетність зберігається), а й іншими факторами, а саме: наявністю стратегії розвитку й ефективної системи управління, яка здатна оперативно й адекватно реагувати на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища; соціальною та екологічною відповідальністю бізнесу перед суспільством.

Дослідження фінансової результативності українського бізнесу показало, що найбільш значущим із сучасної системи факторів виробництва є продуктивність праці і ступінь відповідності системи управління стратегічним орієнтирам. Це обумовлено тим, що в умовах інтенсивного економічного зростання, яке характеризується домінантним становищем фінансових ресурсів щодо всіх інших, фінансові параметри внутрішнього середовища бізнес-одиниці обумовлюють саму можливість його сталого розвитку [1, с. 144]. Такий концептуально новий підхід позиціонує бізнес-одиницю в соціально-еколого-економічному просторі як центр перетину інтересів різних суб'єктів і державних інститутів, цілі діяльності якого визначаються не стільки отриманням власної вигоди, скільки гармонізацією пріоритетів їх загального розвитку. Тобто макроекономічне зростання визначається, в першу чергу, стійким розвитком кожного суб'єкта господарювання, економічна стабільність і можливість прогресу якого стають неможливими без соціальної відповідальності, а прозорість інформаційних потоків стає важливою умовою формування суспільної фінансової архітектури. Це дозволяє говорити про механізм збалансованого сталого розвитку, який діє на макро- та мікроекономічному рівнях і забезпечує досягнення соціально-економічних цілей за допомогою взаємодії структурних елементів через комплекс взаємопов'язаних процесів, інструментів і процедур у системі управління суб'єкта господарювання.

Одним із дієвих інструментів забезпечення збалансованого сталого розвитку, що динамічно розвиваються, можна, на нашу думку, вважати контролінг, який являє координуючу підсистем менеджменту, що забезпечує інформаційну, методичну та організаційно-технологічну підтримку процесу управління. Оцінюючи порядок взаємодії основних функцій управління, контролінг забезпечує їх взаємозв'язок, інтеграцію та підпорядкування управлінських процесів загальному вектору розвитку підприємства, що дозволяє перевести менеджмент на інший, якісно вищий рівень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням сутності, ролі і завдань контролінгу, принципів його побудови та особливостей використання в практичній ді-

яльності господарюючих суб'єктів на сьогодні присвячено досить багато досліджень і публікацій. Істотний внесок у їх розробку зробили Г. П. Мізерна, С. М. Петренко М. С. Пушкар, В. В. Ходзицька та ін. Автори, зокрема, визначають роль контролінгу у формуванні ефективної системи управління діяльністю господарюючих суб'єктів, спрямованої на досягнення ключових цілей бізнесу. Також можна відзначити фундаментальне дослідження професора М. В. Тарасюка, яке присвячене ролі контролінгу в забезпеченні фінансової стабільності та довгострокової інвестиційної привабливості компаній. Питанням збалансованого та стійкого розвитку достатньо уваги останнім часом приділяється фахівцями, які переймаються проблемами бухгалтерського обліку: Н. С. Брохун, С. В. Івахненков, О. В. Мелех, Т. М. Одинцова, В. В. Прохорова [10]. Науковці досліджують роль обліку у формуванні такого інформаційного середовища, яке надає можливість оцінити фінансові та нефінансові, колишні та майбутні, внутрішні та зовнішні параметри діяльності, а отже, відповідно до цього пропонується новий зміст звітності та навіть нове бачення предмета, об'єкта, методів і принципів бухгалтерського обліку.

Однак питання дослідження концептуального середовища контролінгу в системі управління сталим розвитком, в яких він розглядається як один з факторів економічного зростання і формування комплексної системи інформаційного підтримки управління, лишається відкритим. Крім того, оскільки контролінг більшою мірою пов'язується з мікрорівнем економіки (що є цілком закономірним), його зазвичай не розглядають як елемент механізму, що забезпечує стабільність і розвиток фінансово-економічної системи в цілому. Метою цієї статті є дослідження ролі контролінгу в сучасній системі соціо-еколого-економічних відносин і оцінка його можливостей у забезпеченні сталого розвитку бізнес-одиниці.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку соціо-еколого-економічних відносин вимагає формування нової філософії мислення. Також контролінг набуває своєї популярності і в стратегічному управлінні, оскільки сучасна ситуація на ринку доволі швидко змінюється, а стратегія підприємства будується на перспективу [2, с. 153]. За цих умов концепція контролінгу повинна орієнтуватися на майбутню діяльність, що передбачає розширення функцій обліково-аналітичного забезпечення, яке формує інформаційне середовище не лише банку даних, а й банку знань управління майбутніми подіями. На споживчих ринках інформаційного суспільства відбувається зміщення вектора кількісних даних про результати господарської діяльності на вектор зміни якісних умов, що формують ці дані. Здатність передбачати ці зміни і є рушійною силою інтелекту (банку знань), яка завдяки новому мисленню створює додаткові можливості для стійкого зростання потенціалу бізнес-утворення, який характеризується здатністю забезпечувати життєздатність і отримувати доходи у майбутньому. Вважаємо зазначити, що контролінг у цих умовах виконує подвійну функцію щодо забезпечення зворотного зв'язку між якісним і кількісним векторами контролінгу як сутнісної основи управління (рис. 1).

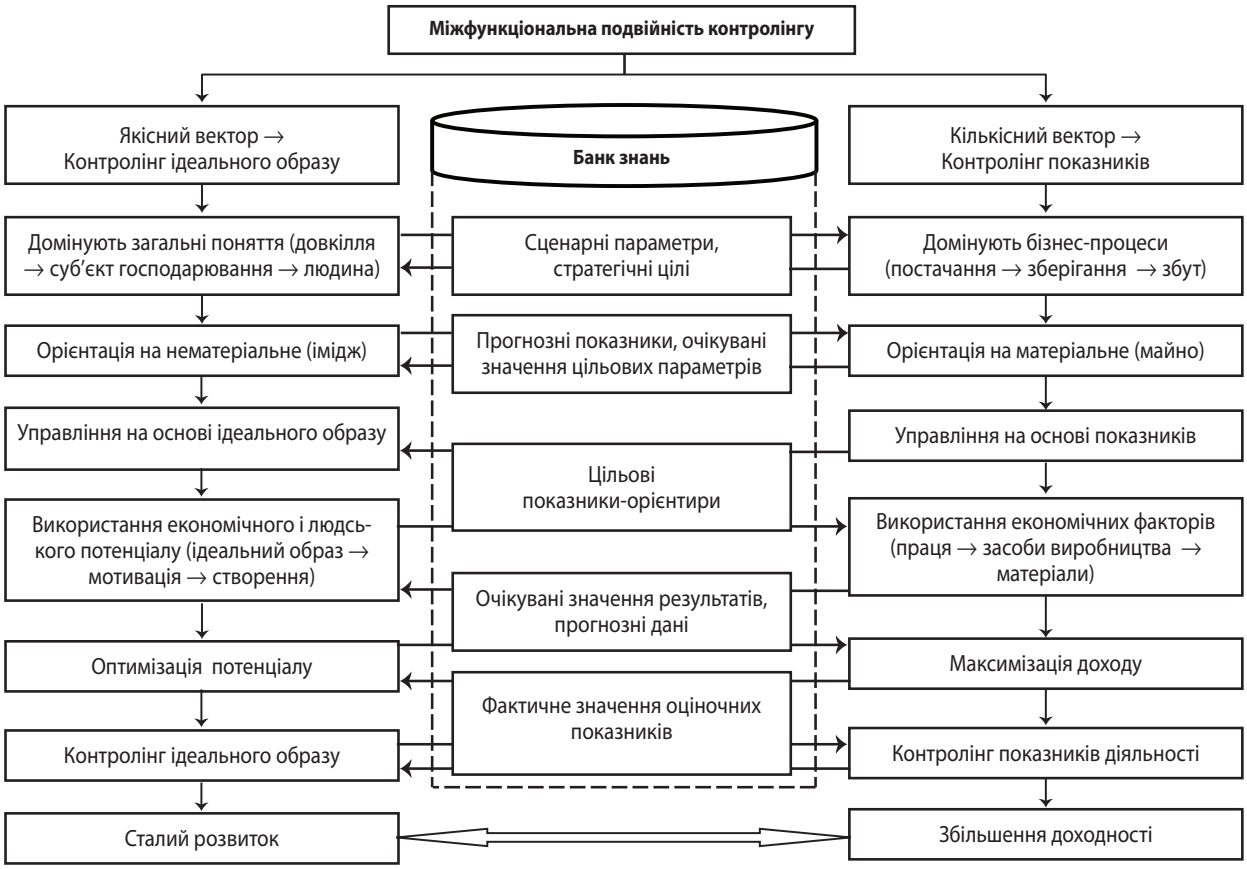

Рис. 1. Міжфункціональна подвійність контролінгу у забезпеченні сталого розвитку бізнес-одиниці

Комплементація процесу зворотного зв'язку призводить до того, що результат функціонування будь-якої системи (сталий розвиток) впливає на параметри, від яких залежить функціонування цієї системи (збільшення доходу). Виходячи з позиції нової філософії управління та з огляду на специфічність сприйняття цієї категорії з позицій бухгалтерського обліку, вважаємо за доцільне розуміти контролінг як соціально-економічну міжфункціональну технологію управління, яка формує інформаційний простір підтримки оперативного та стратегічного управління, на основі використання механізму внутрішніх управлінських дій рефлекторного характеру, спрямованих на стійкий розвиток підприємства. Це дає підстави визначити новий напрям розвитку концепції контролінгу, яка базується на філософії сталого розвитку підприємства при збалансованому підході до економічних, соціальних та екологічних аспектів його діяльності. Ця концепція контролінгу дозволяє визначити основні складові організації і управління сталим розвитком: основні та допоміжні бізнес-процеси; центри відповідальності в системі бізнес-архітектури, системи планування і бюджетування, мотиваційні інструменти. Ефективність системи контролінгу напряму залежить від корпоративної культури та дисципліни. За цих умов процес делегування повноважень, розподіл відповідальності доцільно проводити за рівнями управління колегіальними органами та структурними підрозділами.

Контролінг як управлінська концепція забезпечує методологічну й інструментальну базу для підтримки функцій менеджменту: планування, організації, аналізу, контролю та регулювання. Але практично всі науковці наводять власний перелік функцій або функціональних ознак, що притаманні контролінгу. Одні виокремлюють специфіку бізнесу та пропонують низку функцій з інтеграції, координації, сервісу, методичної підтримки, консалтингу і комунікації та управління корпоративними знаннями у торговельних мережах [3, с. 109–110]. Досліджуючи еволюцію функції контролінгу, Г. П. Мізерна виділяє формування планів діяльності, стратегічне й оперативне планування, контроль, ревізію та внутрішній аудит, методологічне забезпечення та внутрішній консалтинг [4]. Подовжуючи напрацювання щодо визначення функцій контролінгу, М. С. Пушкар і С. В. Івахненков розширюють їх зміст, додаючи інформаційно-аналітичну підтримку основних завдань менеджменту організації; координацію й інтеграцію діяльності організації з метою досягнення цілей підприємства; забезпечення реалізації потенціалу організації; підтримку прийняття оптимальних управлінських рішень, спрямованих на досягнення системи цілей організації; формування системи забезпечення конкурентоспроможності організації; управління прибутком організації; формування інтегрованого комплексу планування шляхом оптимального сполучення стратегічного й оперативного планування, а також конкретизацію планів за центрами відповідальності [5; 6]. Як бачимо, практично всі українські автори функції контролінгу асоціюють з розробкою рекомендацій для прийняття управлінських рішень та інформаційну підтримку управління. Але головне призначення контролінгу як управлінської концепції, на нашу думку, є координація спільних і конкретних функцій управління об'єктом у процесі досягнення стратегічних цілей. Сутність координації полягає у формуванні і використанні інформаційного простору, створюваного в процесі здійснення загальних функцій управління і використовуваного при прийнятті управлінських рішень. Тому саме координація є вихідним інструментом, що позиціонує контролінг у систему управління, а наведений перелік його функцій – лише дублювання функцій системи управління. Доцільніше, на нашу думку, виходячи зі складу загальних функцій управління, на основі авторського розуміння концепції контролінгу стійкого розвитку виділити його цільові елементи: моделювання організаційної структури підприємства як системи ієрархічно залежних бізнес-одиниць; постановка системи оперативного та стратегічного планування; розробка системи інструментальної підтримки (контрольних показників), що дозволяє провести ув'язку оперативних і стратегічних цілей; створення системи багаторівневого контролю з відстеження досягнення стратегічних цілей і виявлення відхилень.

Управління будь-якої бізнес-одиниці складається з двох рівнів: оперативного і стратегічного. Отже, контролінг як управлінську концепцію слід розглядати у розрізі часового горизонту [3, с. 141]. Такий підхід є традиційним під час визначення підсистем контролінгу. Під підсистемою управління доцільно розуміти його частину як системи, що має власну теоретичну базу та методичний інструментарій і складається з певних елементів, що надає їй ознак системи.

Оперативний контролінг орієнтований, в першу чергу, на внутрішнє середовище з метою надання керуючого впливу на процес виробництва для отримання очікуваного прибутку. Під стратегічним контролінгом розуміється управлінська концепція, що здійснює координацію у процесі інтеграції загальних і конкретних функцій управління під час формування економічного інформаційного простору для визначення стратегії і стратегічних цілей, контролю за їх реалізацією, а також для забезпечення раціональності прийнятих управлінських рішень, спрямованих на сталий розвиток. Сучасна система менеджменту пропонує виділяти також і тактичний рівень управління, який доцільно виокремити у підсистему тактичного контролінгу.

Кожна підсистема контролінгу оперує певним економіко-математичним інструментарієм, який дозволяє на визначених стадіях управління (оперативне, тактичне, стратегічне) діагностувати відхилення у процесі досягнення мети та розробляти механізм прийняття регулюючих управлінських дій.

Вибір будь-якої сукупності інструментів контролінгу обумовлений розмаїттям стратегічного позиціонування підприємств і видів стратегій сталого розвитку, які вони обирають для закріплення власних конкурентних переваг.

Комунікаційна технологія контролінгу реалізується за рахунок формування ефективного інформаційного середовища. Термін «інформаційне середовище» був запозичений соціально-гуманітарними науками з фізики, де означав можливість співіснування різних явищ і факторів. У рамках кібернетичного підходу інформаційним середовищем вважається сукупність джерел інформації, баз даних, технологій і мереж, які об'єднують їх. У філософсько-методологічному вимірі під інформаційним простором розуміється середовище поширення інформації у соціумі,

що перебуває під впливом культурних, економічних, політичних, технологічних та інших факторів [7]. Рух інформації в інформаційному полі здійснюється за допомогою фізичного зв'язку між одержувачем і джерелом інформації, що матеріалізується в інформаційному потоці. Сукупність інформації, що переміщується в інформаційному просторі каналами комунікації, науковці розглядають як інформаційний потік. Залежно від наявності каналів комунікації інформаційні потоки можуть поширюватися як усередині окремих інфосфер, так і між ними [8].

Інтеграція функцій управління, створення комплексних засобів інформатизації підвищує значущість формування єдиного інформаційного простору суб'єкта господарювання, що забезпечує уніфікацію подання, доступу та зберігання інформаційних ресурсів. Характеризуючи сучасний стан інформаційного простору, не можна не погодитися з тим, що інформаційні технології формування економічної інформації усунули умовні границі між плануванням, прогнозуванням, обліком і аналізом виробничо-господарської діяльності. Зараз це єдиний інтегрований процес ідентифікації, виміру, накопичення та подання інформації для оперативних і стратегічних рішень. Але координаційна роль у цьому процесі лишається за системою генерації обліково-аналітичного забезпечення – бухгалтерським обліком, оскільки він, виходячи з вимог чинного законодавства, є регламентованим та має апробований механізм формування системи облікових даних для цілей управління. Інформатизація контролінгу відіграє основну роль у підтримці менеджменту при прийнятті управлінських рішень [9, с. 65]. Загальні функції управління формують єдиний інтегрований інформаційний простір, який повною мірою відповідає концепції контролінгу сталого розвитку. Складові інформаційного середовища контролінгу наведено на рис. 2.

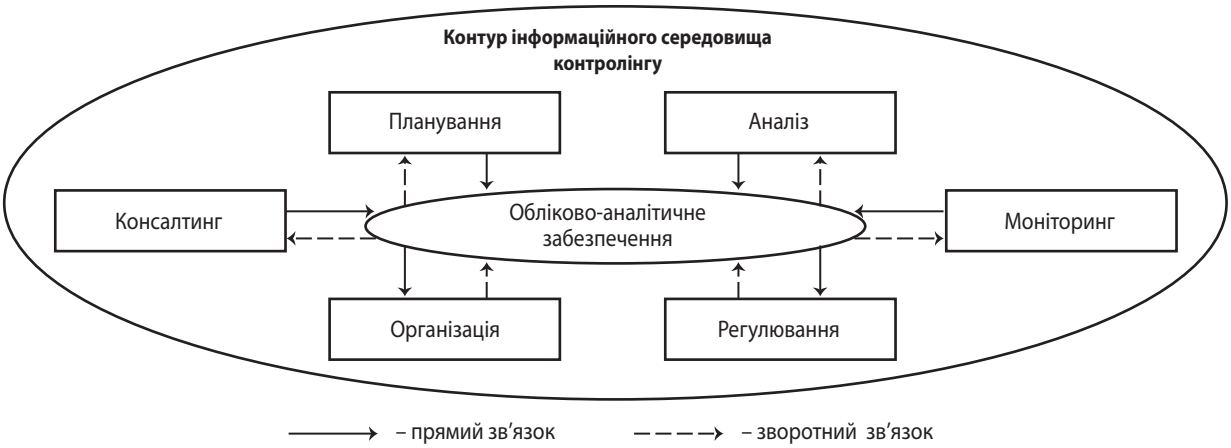

Рис. 2. Інформативні складові інформаційного середовища контролінгу

Інформаційне середовище, яке включає в себе шість взаємопов'язаних інформативних складових – планування, організацію, моніторинг, аналіз, регулювання, консалтинг, дозволяє ліквідувати розриви інформаційних зв'язків у системі управління в єдиному контурі контролінгу, що вимагає їх детального розгляду.

Координація управлінських впливів через інформаційні складові створює специфічний механізм саморегулювання, що забезпечує прямий зв'язок у контурі управління. Зворотний зв'язок забезпечує підтримку системи в стійкому стані, оскільки збільшення впливу керуючої системи на об'єкт (структурний підрозділів, бізнес-процес) викликає протилежний вплив об'єкта. Таким чином, у контурі інформаційного середовища контролінгу формується рівноважний стану суб'єкта господарювання з навколишнім середовищем в цілому, а також у системи функціональних підрозділів.

Планування забезпечує процес прогнозування результатів за різних альтернативних варіантів досягнення цілей організації і вибір оптимального варіанта із запропонованих. У постановку запланованого завдання (пропозицій, ідей), їх систематизацію входять цілепокладання і, як результат, формування стратегічних цілей підприємства. Стратегічний план відображає бажаний стан підприємства, який визначається перспективами його довгострокового розвитку. Основні напрями планування полягають у формуванні стратегії розвитку підприємства, плануванні основних напрямів діяльності, оцінці потенційних можливостей (науково-технічних, фінансових, комерційних), визначенні необхідних ресурсів для реалізації управлінських впливів.

В інформаційному середовищі контролінгу планування діяльності спрямоване на вирішення комплексу завдань, а саме: розробка й обґрунтування організаційних заходів у підрозділах суб'єкта господарювання, необхідних для досягнення оперативних і стратегічних цілей підприємства; визначення та представлення у вартісній формі показників витрат, доходів і сум покриття за центрами відповідальності.

Практика доводить, що бюджетування – це найбільш деталізований рівень планування, що являє собою процес розробки бюджетів як в цілому для підприємства, так і для його окремих структурних підрозділів або функціональних сфер діяльності [11]. Процес розробки бюджетів спрямований на: 1) складання бюджетів операційної діяльності (бюджету продажів, бюджету виробництва, бюджетів прямих витрат, бюджетів накладних витрат, бюджету прибутків і збитків); 2) складання фінансових бюджетів (інвестицій-

ного бюджету, бюджету руху грошових коштів, бюджетного балансового звіту). Таким чином, бюджетування є ключовим інструментом контролінгу, який дозволяє визначати завдання на майбутнє (стратегічний рівень), а також планувати обсяги та типи ресурсів, необхідних для вирішення цих завдань (тактичний рівень).

Моніторинг досягнення бюджетних показників здійснюється як самими підрозділами, що відповідають за виконання бюджетів, так і управлінською ланкою, відповідальною за розробку тих чи інших бюджетних параметрів. Самоконтроль виконання поточних показників із боку структурних підрозділів проводиться для оцінки, аналізу та коригування оперативної діяльності центрів відповідальності, але без зміни бюджетних показників, що не входять до їх повноважень. Централізований моніторинг виконання бюджетних завдань необхідний для регулювання службами управління поточної діяльності підрозділів за цільовими бюджетними показниками. Отже, в системі інформаційного середовища контролінгу генерується попереджувальне обліково-аналітичне забезпечення, яке в рамках певного управлінського циклу, тобто в рамках часового виміру, дозволяє розробляти своєчасні управлінські реакції керуючої системи на відхилення керованих процесів від заданих параметрів.

У функціональній області «аналіз» контролінгу відводиться роль індикатора відхилень і впливів факторів на економічну ситуацію, розширення можливостей розкриття резервів, оцінок ступеня ризиків, аналізу майбутнього стану.

У функціональної області контролінгу «організація» відбувається налагодження взаємодії підрозділів на основі єдиного інформаційного простору підприємства. Це дозволяє вирішувати проблеми вимірювання повноважень у рамках організаційної структури та взаємовідносин між структурними підрозділами. Проблеми вимірювання повноважень пов'язані, з невизначеним часовим горизонтом і високим ступенем абстрактності оперативного, тактичного та стратегічного планування, що потребує інформаційної підтримки управлінських дій щодо корегування показників діяльності. В контурі організаційної структури суб'єкта господарювання здійснюються взаємини між підрозділами та сферами діяльності, що викликає розбіжності короткострокових оперативних цілей структурних одиниць і довгострокових стратегічних цілей підприємства. Тому координованість контролінгу в рамках єдиного інформаційного середовища дозволяє запропонувати не лише механізм мотивації співробітників, орієнтований на успіхи, які досягнуті у ретроспективі, а й запропонувати заходи реалізації стратегічних управлінських рішень для керівництва, що спрямовані на перспективу. В рамках такого прямого та зворотного зв'язку відбувається подолання конфлікту інтересів між керуючою і керованою системами.

Потреба в консалтингу як інформаційній складовій контролінгу виникає у разі змін у діяльності підприємства, погіршення загальних результатів цієї діяльності (включаючи кризові ситуації) або невизначеності перспектив подальшої роботи. У такій ситуації консультування носить багатофункціональний і міждисциплінарний характер. Контролінг здійснює методичну допомогу щодо створення системи управлінського оповіщення на основі зовнішніх і внутрішніх індикаторів. Зовнішні індикатори інформують про економічні, соціальні, політичні та технологічні тенденції. Внутрішні індикатори покликані інформувати керівництво про поточний стан підприємства, а також прогнозувати кризові ситуації на підприємстві в цілому або за певними видами його діяльності. До типових інструментів і методів, які використовує контролінг для надання консультацій керуючій системі при розробці оперативних і стратегічних планів, відносяться методи аналізу конкуренції, ринків, життєвого циклу продуктів, слабких і сильних місць підприємства (стратегічний баланс), перспектив диверсифікації продуктів із урахуванням динаміки ємності та частки ринку.

В контурі інформаційного середовища контролінгу процес регулювання використовує знання інформаційного контуру, в рамках якого завжди існує зворотний зв'язок між заданою величиною (планові показники) і регульованою величиною (фактичні показники). Тобто контур регулювання – це інформативна складова, в рамках якої відбувається автоматичне самокерування за фазами фіксації фактичного стану справ, пошуку і стимулювання, деталізованого планування, співставлення фактичних показників з плановими, та стратегічної фази, яка відповідає за відхилення від стратегічної мети.

Розглядаючи процес формування інформаційного середовища контролінгу як сукупності інформативних складових у функціональних сферах управління, які він охоплює, можна визначити економічний ефект від запровадження таких новацій у процесі управління (табл. 1).

Таблиця 1

Економічний ефект від запровадження інформативних складових контуру інформаційного середовища контролінгу

Функції управління	Інформативні складові контуру інформаційного середовища контролінгу	Економічний ефект
1	2	3
Планування	▪ розробка методики планування; ▪ складання графіку формування планів; ▪ координація бюджетів структурних підрозділів і зведення їх до консолідованого бюджету; ▪ перевірка планів, складених структурними підрозділами компанії	▪ підвищення платіжної дисципліни; ▪ збільшення оборотності коштів; скорочення обсягів кредитних ресурсів; ▪ зменшення витрат на обслуговування боргів; ▪ збільшення доходів від вкладень вивільнених фінансових ресурсів; економія за кошторисом витрат

Закінчення табл. 1

1	2	3
Організація	▪ організація обліку витрат і результатів за структурними підрозділами; ▪ аналіз функцій, які виконуються керівниками задля виявлення дублювання; ▪ розробка декомпозиції функцій як основи оптимізації витрат; ▪ контроль за результативністю роботи структурних підрозділів	▪ економія від запобігання можливим збиткам та неефективному відволіканню коштів; ▪ створення резервного капіталу; ▪ недопущення штрафних санкцій; ▪ скорочення витрат на аудит
Моніторинг	▪ стимулювання виконання планів по структурних підрозділах; ▪ координація функціональних повноважень і відповідальності за якість виконуваних функцій	▪ збільшення додаткового капіталу; ▪ економія від запобігання негативним відхиленням
Регулювання	▪ розробка архітектури управлінської інформаційної системи; ▪ оптимізація системи електронного документообігу та формування бази знань для прийняття управлінських рішень даних	▪ скорочення ймовірності настання негативних наслідків
Аналіз	▪ аналіз відхилень завдяки порівнянню планових і фактичних показників оцінки ступеня досягнення мети; ▪ встановлення граничних меж відхилень від плану для дотримання беззбитковості функціонування бізнес-одиниці; ▪ інтерпретація причин відхилень плану від факту і регулювання систем планування, структури управління і стимулювання	▪ збільшення додаткового капіталу; ▪ економія від запобігання негативним відхиленням
Консалтинг	▪ розробка інструментарію для планування, аналізу, контролю та прийняття управлінських рішень; ▪ консультації щодо вибору на основі результатів аналізу коригувальних заходів і управлінських рішень	▪ збільшення вартості вивільнених економічних ресурсів (трудових, фінансових тощо.) при підвищенні продуктивності праці; ▪ збільшення вартості компанії

У той же час, враховуючи проблеми, які можуть виникнути під час визначення концептуального середовища контролінгу в системі управління сталим розвитком, його координаційна функція поширюється на всі елементи мікроекономічної системи і враховує всі типи зав'язків між виробниками і споживачами матеріальних і нематеріальних благ і послуг. Тому для обліково-аналітичного забезпечення інформативних складових контролінгу необхідно розробити модель його концептуального середовища, що включає мету, пріоритетні завдання, характеристику підсистем, предмет, типи забезпечення, принципи та інструменти (рис. 3). Запропонована модель концептуального середовища контролінгу в системі управління стійким розвитком є теоретичним базисом побудови організаційної структури підрозділу контролінгу на підприємстві та методологічним підґрунтям визначення функцій контролінгу і формалізації його процедур. Місія побудованої за наведеними правилами системи контролінгу безперервністю діяльності полягає у незалежній, всеохоплюючій і системній підтримці керуючої системи, яка має об'єктивну (організаційна архітектура суб'єкта) та суб'єктивну (управління персоналом і виробництвом) складові. Пріоритетними завданнями слід вважати: зростання ринкової вартості підприємства; формалізацію процедур оцінювання та управління ризиками; створення умов для подальшого розвитку системи контролінгу в умовах інформаційного суспільства.

Висновки. Таким чином, організація системи контролінгу є інформаційним інструментом регулювання, моніторингу, аналізу, організації та планування поведінки індивідів, за допомогою якого зменшується інформаційна асиметрія та знижується рівень невизначеності господарського життя. Використання контролінгу в економічній діяльності набуватиме все більшої актуальності в умовах поширення інформаційно-комунікаційних технологій, посилення вимог до трансляційних можливостей обліково-аналітичного забезпечення внаслідок глобалізаційних процесів, підвищення уваги суспільства до концепції сталого розвитку суб'єктів господарювання. Запровадження системи контролінгу, в основу якої покладено запропоновану модель концептуального середовища управління сталим розвитком, виглядає безальтернативним шляхом використання наявних на підприємстві ресурсів для забезпечення довготривалої стабільної діяльності підприємства.

Контролінг відіграє істотну роль у забезпеченні сталого економічного зростання. Він конструює і підтримує функціонування системи управління підприємством, підтримує підпорядкованість внутрішніх процесів у контексті тенденцій розвитку економічної системи в цілому. Кон-

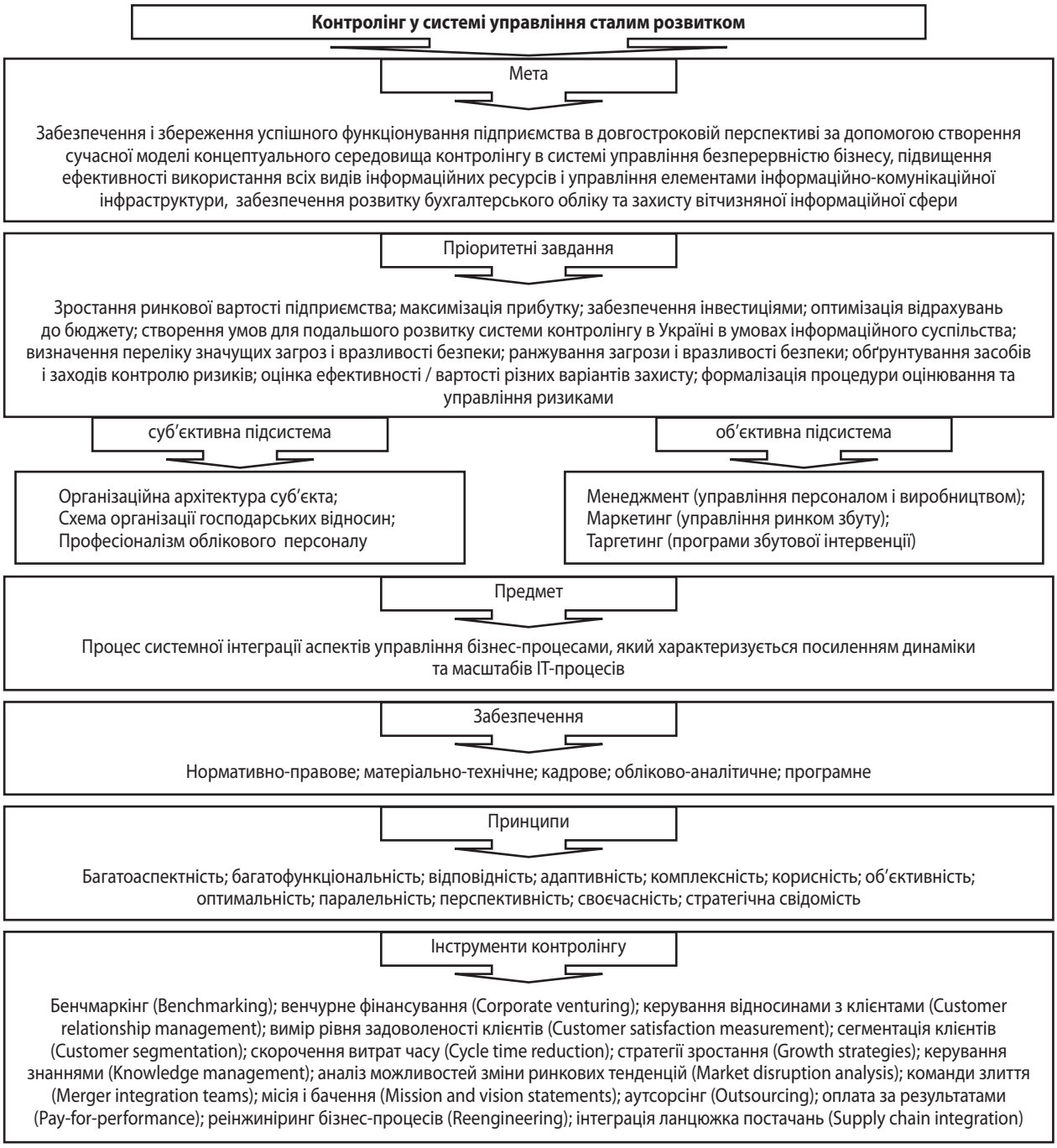

Рис. 3. Модель концептуального середовища контролінгу в системі управління сталим розвитком

тролінг є сполучною ланкою, яка дає можливість вибудовувати стратегію розвитку відповідно до вимог зовнішнього середовища і збалансувати при цьому бізнес-інтереси учасників господарських відносин. У подальших дослідженнях планується конкретизувати механізм розбудови і реалізації контролінгу в системі управління бізнес-одиниці, що забезпечує досягнення стратегічних цілей і підтримує сталий розвиток.

ЛІТЕРАТУРА

1. Одинцова Т. М. Контроллинг как элемент механизма обеспечения сбалансированного устойчивого развития предприятия / Т. М. Одинцова // Вісник СевНТУ. Серія: Економіка і фінанси. – 2012. – Вип. 130. – С. 144–150.

2. Ходзицька В. В. Стратегічний контролінг як методичний інструментарій стратегічного управління витратами / В. В. Ходзицька // Облік і фінанси. – 2014. – № 4 (66). – С. 146–153.

3. Тарасюк М. В. Контролінг в управлінні торговельними мережами: теорія, методологія, практика : монографія / М. В. Тарасюк. – Київ : КНТЕУ, 2010. – 547 с.

4. Мізерна Г. П. Фінансовий контролінг як прогресивна форма внутрішнього контролю на підприємстві санаторно-курортного типу / Г. П. Мізерна // Вісник Хмельницького національного університету. – 2005. – Т. 3, вип. 6. – С. 207–211.

5. Пушкар М. С. Контролінг – інформаційна підсистема стратегічного менеджменту : монографія / М. С. Пушкар, Р. М. Пушкар. – Тернопіль : Карт-Бланш, 2004. – 370 с.

6. Івахненков С. В. Фінансовий контролінг: методи та інформаційні технології : монографія / С. В. Івахненков, О. В. Мелих. – Київ : Знання, 2009. – 319 с.

7. Дубас О. П. Інформаційно-комунікаційний простір: поняття, сутність, структура [Електронний ресурс] / О. П. Дубас. – Режим доступу : http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26693/22-Dubas.pdf.

8. Дубняк К. А. Інформаційний простір: структура та функціональні параметри / К. А. Дубняк // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. – 2015. – № 4 (24). – С. 21–25.

9. Петренко С. Н. Контроллинг : учеб. пособие / С. Н. Петренко. – Киев : Эльга ; Ника-Центр, 2003. – 327 с.

10. Прохорова В. В. Контролінг в управлінні витратами підприємств : монографія / В. В. Прохорова, Н. В. Сабліна. – Харків : УкрДАЗТ, 2010. – 263 с.

11. Брохун Н. С. Бухгалтерський облік як інструмент інформаційного забезпечення системи контролінгу : автореф. дис. … канд. екон. наук : 08.00.09 / Брохун Наталія Степанівна ; Житомир. держ. технол. ун-т. – Житомир : [б. в.], 2010. – 20 с.

REFERENCES

Brokhun, N. S. "Bukhhalterskyi oblik yak instrument informatsiinoho zabezpechennia systemy kontrolinhu" [Accounting as a tool of information support of controlling system]. *avtoref. dys. … kand. ekon. nauk : 08.00. 09*, 2010.

Dubas, O. P. "Informatsiino-komunikatsiinyi prostir: poniattia, sutnist, struktura" [Information and communication space: concept, nature, structure]. http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26693/22-Dubas.pdf

Dubniak, K. A. "Informatsiinyi prostir: struktura ta funktsionalni parametry" [Information space: the structure and function]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Sotsialni komunikatsii*, no. 4 (24) (2015): 21-25.

Ivakhnenkov, S. V., and Melykh, O. V. *Finansovyi kontrolinh: metody ta informatsiini tekhnolohii* [Financial controlling: methods and information technology]. Kyiv: Znannia, 2009.

Khodzytska, V. V. "Stratehichnyi kontrolinh yak metodychnyi instrumentarii stratehichnoho upravlinnia vytratamy" [Strategic controlling as methodological tools of strategic cost management]. *Oblik i finansy*, no. 4 (66) (2014): 146-153.

Mizerna, H. P. "Finansovyi kontrolinh yak prohresyvna forma vnutrishnyoho kontroliu na pidpryiemstvi sanatorno-kurortnoho typu" [Financial controlling as a progressive form of internal control at the enterprise sanatorium-resort type]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu* vol. 3, no. 6 (2005): 207-211.

Odintsova, T. M. "Kontrolling kak element mekhanizma obespecheniya sbalansirovannogo ustoychivogo razvitiya predpriyatiya" [Controlling as an element of the mechanism of ensuring balanced and sustainable development of enterprises]. *Visnyk SevNTU. Seriia: Ekonomika i finansy*, no. 130 (2012): 144-150.

Petrenko, S. N. *Kontrolling* [Controlling]. Kyiv: Elga; Nika-Tsentr, 2003.

Prokhorova, V. V., and Sablina, N. V. *Kontrolinh v upravlinni vytratamy pidpryiemstv* [Controlling the cost management of enterprises]. Kharkiv: UkrDAZT, 2010.

Pushkar, M. S., and Pushkar, R. M. *Kontrolinh - informatsiina pidsystema stratehichnoho menedzhmentu* [The controlling - information subsystem of strategic management]. Ternopil: Kart-Blansh, 2004.

Tarasiuk, M. V. *Kontrolinh v upravlinni torhovelnymy merezhamy: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Controlling in the management of the trading networks: theory, methodology, practice]. Kyiv: KNTEU, 2010.

УДК 338.33:65.012.34:334.716

ЛОГІСТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ НА ПРОМИСЛОВОМУ ПІДПРИЄМСТВІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ РИНКУ[1]

© 2016 ТРУШКІНА Н. В., ДРАЧУК Ю. З., ЗАЛОЗНОВА Ю. С.

УДК 338.33:65.012.34:334.716

Трушкіна Н. В., Драчук Ю. З., Залознова Ю. С.

Логістичні концепції на промисловому підприємстві в умовах глобалізації ринку

Метою статті є оцінка динаміки показників зовнішньої торгівлі України товарами та послугами; порівняльний аналіз логістичних концепцій, які застосовуються на промислових підприємствах в умовах глобалізації ринку; визначення напрямів удосконалення управління міжнародною виробничо-збутовою діяльністю промислових підприємств. У результаті дослідження виконано аналіз динаміки обсягів експорту–імпорту товарів і транспортних послуг України; вантажопотоку за видами транспорту; експорту, імпорту та транзиту вантажів; прямих іноземних інвестицій з країн світу в економіку України. Досліджено сучасні інформаційні системи та логістичні концепції, які застосовуються на промислових підприємствах в умовах глобалізації ринку. Визначено та систематизовано напрями вдосконалення управління міжнародною виробничо-збутовою діяльністю промислових підприємств. Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є розробка пропозицій щодо інформаційного забезпечення організації процесів обслуговування споживачів промислового підприємства.

Ключові слова: *промислове підприємство, міжнародна виробничо-збутова діяльність, логістичні концепції, інформаційні системи, глобалізація ринку.*

Рис.: *1.* ***Табл.:*** *9.* ***Бібл.:*** *32.*

Трушкіна Наталія Валеріївна *– науковий співробітник відділу проблем перспективного розвитку паливно-енергетичного комплексу, Інститут економіки промисловості НАН України (вул. Желябова, 2, Київ, 03057, Україна)*

Драчук Юрій Захарович *– доктор економічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу проблем перспективного розвитку паливно-енергетичного комплексу, Інститут економіки промисловості НАН України (вул. Желябова, 2, Київ, 03057, Україна)*

Залознова Юлія Станіславівна *– доктор економічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи та міжнародних зв'язків, Інститут економіки промисловості НАН України (вул. Желябова, 2, Київ, 03057, Україна)*

УДК 338.33:65.012.34:334.716

Трушкина Н. В., Драчук Ю. З., Залознова Ю. С.
Логистические концепции на промышленном предприятии в условиях глобализации рынка

Целью статьи является оценка динамики показателей внешней торговли Украины товарами и услугами; сравнительный анализ логистических концепций, применяющихся на промышленных предприятиях в условиях глобализации рынка; определение направлений совершенствования управления международной производственно-сбытовой деятельностью промышленных предприятий. В результате исследования выполнен анализ динамики объемов экспорта-импорта товаров и транспортных услуг Украины; грузопотока по видам транспорта; экспорта, импорта и транзита грузов; прямых иностранных инвестиций из стран мира в экономику Украины. Исследованы современные информационные системы и логистические концепции, применяемые на промышленных предприятиях в условиях глобализации рынка. Определены и систематизированы направления совершенствования управления международной производственно-сбытовой деятельностью промышленных предприятий. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении является разработка предложений по информационному обеспечению организации процессов обслуживания потребителей промышленного предприятия.

Ключевые слова: *промышленное предприятие, международная производственно-сбытовая деятельность, логистические концепции, информационные системы, глобализация рынка.*

Рис.: *1.* ***Табл.:*** *9.* ***Библ.:*** *32.*

Трушкина Наталья Валерьевна *– научный сотрудник отдела проблем перспективного развития топливно-энергетического комплекса,*

UDC 338.33:65.012.34:334.716

Trushkina N. V., Drachuk Yu. Z., Zaloznova Yu. S.
Logistics Concepts at the Industrial Enterprise under Conditions of the Globalization of Markets

The aim of the article is to assess the dynamics of indicators of Ukraine's foreign trade in goods and services; conduct a comparative analysis of logistics concepts used at industrial enterprises under conditions of the globalization of markets; determine the ways to improve the management of international production and distribution activities of industrial enterprises. The study analyzes the dynamics of volumes of exports–imports of goods and transport services in Ukraine; freight traffic by mode of transport; export, import and transit of goods; foreign direct investment from countries of the world in the Ukrainian economy. Modern information systems and logistics concepts used at industrial enterprises under conditions of the globalization of markets are considered. The ways to improve the management of international production and distribution activities of industrial enterprises are defined and systematized. Prospects for further research in this direction are the development of proposals for information support of providing services for customers of the industrial enterprise.

Keywords: *industrial enterprise, international production and distribution activities, logistics concepts, information systems, globalization of markets.*

Fig.: *1.* ***Tabl.:*** *9.* ***Bibl.:*** *32.*

Trushkina Nataliia V. *– Research Associate, Department of Problems of Perspective Development of Fuel and Energy Complex, Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine (2 Zheliabova Str., Kyiv, 03057, Ukraine)*

Drachuk Yurii Z. *– Doctor of Science (Economics), Professor, Leading Researcher, Department of Problems of Perspective Development of Fuel and Energy Complex, Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine (2 Zheliabova Str., Kyiv, 03057, Ukraine)*

[1] Дослідження виконано в рамках науково-дослідної роботи ІЕП НАН України «Розвиток публічно-приватного партнерства у процесі модернізації вугільної промисловості та теплової енергетики» (номер держреєстрації 0115U001638)

Институт экономики промышленности НАН Украины (ул. Желябова, 2, Киев, 03057, Украина)

***Драчук Юрий Захарович** – доктор экономических наук, профессор, ведущий научный сотрудник отдела проблем перспективного развития топливно-энергетического комплекса, Институт экономики промышленности НАН Украины (ул. Желябова, 2, Киев, 03057, Украина)*

***Залознова Юлия Станиславовна** – доктор экономических наук, старший научный сотрудник, заместитель директора по научной работе и международным связям, Институт экономики промышленности НАН Украины (ул. Желябова, 2, Киев, 03057, Украина)*

***Zaloznova Yuliya S.** – Doctor of Science (Economics), Senior Research Fellow, Deputy Director on Scientific Work and International Relations, Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine (2 Zheliabova Str., Kyiv, 03057, Ukraine)*

Глобалізація є важливою тенденцією розвитку сучасної світової економіки, яка прискорює інноваційний розвиток і виявляє необхідність уточнення стратегії вдосконалення світових господарських зв'язків, посилення взаємодії національних економік на базі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та узгодження принципів регулювання, створення гнучкого ринку праці, товарів, капіталу. У сучасних умовах господарювання глобалізація розглядається як процес, де передбачається: реорганізація виробництва в просторі; взаємопроникнення промислових підприємств через державні кордони; розширення фінансових ринків; збільшення частки іноземних прямих інвестицій в економіки, що розвиваються; розширення глобального ринку праці; впровадження технологій, міжнародних комунікацій і всесвітньої культурної інтеграції.

Головним завданням зовнішньоекономічної політики України в умовах глобалізації ринку є розробка оптимальної взаємодії національної економіки зі світовим господарством у контексті бурхливих і швидкоплинних змін і трансформацій, що відбуваються як у світовій, так і в національній економіках. Таким чином, високий динамізм та активізація глобалізаційних процесів передбачає перетворення світового простору в єдину зону, де безперешкодно переміщуються капітали, товари, послуги, вільно поширюються ідеї і пересуваються їх носії, стимулюючи розвиток сучасних інститутів і формування інституціональних механізмів їхньої взаємодії.

До головних причин глобалізації товарного ринку віднесено необхідність постійного зниження витрат для підвищення рівня конкурентоспроможності, що вимагає пошуку країн із більш дешевими умовами виробництва; доцільності збереження конкурентних переваг у вертикальній інтеграції з поділом і розміщенням окремих сфер діяльності в інших країнах; зниження внутрішнього національного попиту для підвищення ступеня відкритості економіки та нарощування експортної складової [1, с. 36].

У рейтингу глобальної конкурентоспроможності, підготовленого Всесвітнім економічним форумом, Україна посідає у 2015 р. 79-те місце серед 140 країн світу. За показником ефективності ринку товарів і послуг Україна займає 106-те місце. При цьому за складовими ефективності ринку товарів і послуг Україна значно відстає за показником ефективності антимонопольної політики (136-те місце), впливом оподаткування на бажання інвестувати (129-те місце). Низькі оцінки за показниками, що характеризують рівень прямих іноземних інвестицій: частка іноземної власності (126-те місце) та вплив регулювання на прямі іноземні інвестиції (122-ге місце) [2].

У Цілях сталого розвитку на 2016–2030 роки зазначено про посилення інтеграції промислових підприємств до виробничо-збутових ланцюжків і ринків, зменшення втрат продовольства у логістичних ланцюжках, перехід до більш раціональних моделей виробництва і споживання [3].

З метою розширення та спрощення доступу українських товарів на ринки держав-членів ЄС, згідно зі Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», доцільним є приведення системи технічного регулювання відповідно до європейських вимог та завершення реформування системи державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів [4].

Отже, на сучасному етапі актуальним є створення таких умов, які б дали змогу вітчизняним промисловим підприємствам одержувати максимальні вигоди з організації виробничо-збутової діяльності з урахуванням специфіки розвитку глобального середовища, підтриманням оптимального рівня витрат і зростанням якості обслуговування споживачів.

Метою дослідження є оцінка динаміки показників зовнішньої торгівлі України товарами та послугами; порівняльний аналіз логістичних концепцій, які застосовуються на промислових підприємствах в умовах глобалізації ринку; визначення напрямів удосконалення управління міжнародною виробничо-збутовою діяльністю промислових підприємств.

Як свідчать дослідження, до ключових чинників, що впливають на глобалізацію логістичної діяльності підприємств, віднесено необхідність зниження логістичних витрат і поліпшення логістичного сервісу; збільшення обсягу продажу за рахунок освоєння нових ринків; появу міжнародних логістичних посередників із розвиненою глобальною інфраструктурою, новітніми технічними засобами й інформаційними технологіями; подальший розвиток процесів міжнародної торгівлі; дерегулювання транспорту; імплементацію інноваційних рішень в інфраструктуру глобальних логістичних систем. Серед бар'єрів, які стримують ефективний розвиток глобальної логістики, 41 % припадає на митні бар'єри, 31 % – на законодавчі та 27 % – на інформаційні бар'єри [5].

За індексом ефективності логістики (показник використовується для оцінки ефективності міжнародних ланцюгів поставок) Україна посідає в 2016 р. 80-те місце серед 160 країн світу (у 2014 р. – 61-ше місце). Найгірше Україну оцінено за показником митної обробки вантажів (116-те місце). Найкраще Україну оцінено за показником своєчасності доставки вантажів у пункти призначення (54-те місце). За 2007–2016 рр. динаміка індексу ефективності логістики в Україні була такою: найвище значення показни-

ка одержано в 2014 р. (61-ше місце, 2,98 бала), найнижче – в 2010 р. (102-ге місце, 2,57 бала) [6].

Серед факторів, що сприяють зростанню попиту на логістичні послуги на світовому ринку, слід назвати глобалізацію світової економіки (розширення та ускладнення каналів розподілу товарів, розширення мережі постачання); використання виробничої системи «точно в строк» (можливість виготовлення продукції на замовлення, значне скорочення обсягу матеріально-виробничих запасів); розвиток електронної торгівлі (взаємодія «бізнес – споживач», «бізнес – бізнес») [7, с. 219].

За даними Державної служби статистики України, обсяг експорту товарів скоротився за 2006–2015 рр. на 0,6 %, імпорту – на 16,7 %. У 2006 р. перевищення імпорту над експортом становило 1,2 разу (негативне значення сальдо у сумі 6666,8 млн дол. США). У 2015 р. обсяг експорту перевищував імпорт на 1,6 %, тому сальдо мало позитивне значення у розмірі 610,7 млн дол. США (*табл. 1*).

Як показує аналіз статистичних даних, обсяг експорту товарів України з країнами ЄС зріс за 2006–2015 рр. на 7,7 %, імпорту, навпаки, зменшився на 5,3 %. Спостерігається тенденція перевищення імпорту товарів над експортом: у 2006 р. цей показник складав 1,34 разу, у 2015 р. – 1,18 разу (*табл. 2*).

За 2006–2015 рр. обсяг експорту послуг України збільшився на 27,3 %, імпорту – на 34,9 %. При цьому в 2006 р. експорт послуг перевищував імпорт у 1,97 разу, в 2015 р. – в 1,86 разу. За цей період зростання сальдо становило 119,3 % (*табл. 3*).

Аналіз свідчить про тенденцію збільшення обсягу експорту послуг України з країнами ЄС на 28,9 %, імпорту – на 53,3 %. Перевищення експорту послуг над імпортом становило в 2006 р. 1,27 разу, у 2015 р. – 1,06 разу (*табл. 4*).

За 2006–2015 рр. обсяг експорту транспортних послуг скоротився на 2,3 %, імпорту – зріс на 45,4 %. За цей період значення сальдо зменшилося на 10,6 %. Частка обсягу експорту транспортних послуг у загальному обсязі експорту послуг знизилася на 16,5 %, або з 71,3 до 54,8 %. Питома вага імпорту транспортних послуг у загальному обсязі імпорту послуг збільшилася на 1,6 % – з 20,7 до 22,3 % (*табл. 5*).

За даними Державної служби статистики України, загальний обсяг вантажопотоку (експорт, імпорт і транзит вантажів) зменшився в 2015 р. порівняно з 2009 р. на 18,8 %. Це відбулося за рахунок суттєвого скорочення обсягу вантажопотоку трубопровідним транспортом на 65 % і морським – на 55,7 %. За 2009–2015 рр. обсяг вантажопотоку автомобільним транспортом зріс на 53,9 %, залізничним – на 13,1 %.

Частка обсягу вантажопотоку трубопровідним транспортом у загальному обсязі вантажопотоку зменшилася за 2009–2015 рр. на 25 % – з 43,9 до 18,9 %, морським – на 0,5 %, або з 1,1 до 0,6 %. Питома вага обсягу вантажопотоку залізничним транспортом у загальному обсязі вантажопотоку збільшилася з 32,2 до 44,9 %, або на 12,7 %, автомобільним – з 4 до 7,6 %, або на 3,6 % (*табл. 6*).

За 2009–2015 рр. обсяг експорту вантажів зріс на 36,3 %, обсяг імпорту, навпаки, знизився на 36,6 %, транзиту вантажів – на 51,5 %. При цьому частка експорту вантажів у загальному обсязі вантажопотоку збільшилася на 22,8 %, або з 33,5 до 56,3 %. Питома вага обсягу імпорту вантажів у загальному обсязі вантажопотоку знизилася на 4,8 % – з 22 до 17,2 %, транзиту вантажів – на 18 % – з 44,5 до 26,5 % (*табл. 7*).

Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій (ПІІ) з країн світу в економіку України збільшився за 2006–2015 р. на 104,7 %, обсяг ПІІ з країн ЄС – на 107,5 %. Водночас починаючи з 2014 р. у зв'язку з погіршенням політичної ситуації в Україні та посиленням кризових явищ у національній і глобальній економіці загальний обсяг прямих іноземних інвестицій скоротився в 2015 р. на 25,4 % порівняно з 2013 р., обсяг ПІІ з країн ЄС – на 25,6 %. Частка обсягу прямих іноземних інвестицій з країн ЄС у загальному обсязі ПІІ становила в 2015 р. 76,2 % (у 2006 р. – 75,2 %) (*табл. 8*).

За розрахунками фахівців, в Україні на перевезення, зберігання продукції та сировини суб'єкти економічної діяльності витрачають приблизно 15 % ВВП, у країнах ЄС і США логістичні витрати становлять 12–16 % ВВП,

Таблиця 1

Динаміка обсягу експорту–імпорту товарів України

Роки	Обсяг експорту, млн дол. США	Обсяг імпорту, млн дол. США	Сальдо, млн дол. США
2006	38367,7	45034,5	–6666,8
2007	49248,1	60669,9	–11421,8
2008	66967,3	85535,3	–18568,0
2009	39695,7	45433,1	–5737,4
2010	51430,5	60739,9	–9309,4
2011	68394,2	82608,2	–14214,0
2012	68809,8	84658,0	–15848,2
2013	63312,0	76963,9	–13651,9
2014	53901,7	54428,7	–527,0
2015	38127,1	37516,4	610,7
Темпи змін, %	99,4	83,3	

Джерело: сформовано авторами на основі [8]

Таблиця 2

Динаміка обсягу зовнішньої торгівлі України товарами з країнами ЄС

Роки	Обсяг експорту, млн дол. США	Обсяг імпорту, млн дол. США	Сальдо, млн дол. США
2006	12087,9	16194,6	–4106,7
2007	13916,4	22218,7	–8302,3
2008	18129,5	28868,4	–10738,9
2009	9499,3	15392,7	–5893,4
2010	13051,9	19101,2	–6049,3
2011	17970,0	25752,9	–7782,9
2012	17081,3	26156,4	–9075,1
2013	16758,6	27046,5	–10287,9
2014	17002,9	21069,1	–4066,2
2015	13015,2	15330,2	–2315,0
Темпи змін, %	107,7	94,7	

Джерело: сформовано авторами на основі [9]

Таблиця 3

Динаміка обсягу експорту–імпорту послуг України

Роки	Обсяг експорту, млн дол. США	Обсяг імпорту, млн дол. США	Сальдо, млн дол. США
2006	7505,5	3812,4	3693,1
2007	8989,2	4878,3	4110,9
2008	11741,3	6468,0	5273,3
2009	9520,8	5168,8	4352,0
2010	11759,4	5447,7	6311,7
2011	13792,2	6235,2	7557,0
2012	13527,6	6706,3	6821,3
2013	14836,3	7608,9	7227,4
2014	11273,3	5676,1	5597,2
2015	9551,1	5144,4	4406,7
Темпи змін, %	127,3	134,9	

Джерело: сформовано авторами на основі [10]

Таблиця 4

Динаміка обсягу зовнішньої торгівлі України послугами з країнами ЄС

Роки	Обсяг експорту, млн дол. США	Обсяг імпорту, млн дол. США	Сальдо, млн дол. США
2006	2271,8	1794,3	477,5
2007	2979,7	2596,5	383,2
2008	4066,3	3836,8	229,5
2009	3020,5	3042,0	–21,5
2010	3117,0	2994,4	122,6
2011	3525,4	3363,3	162,1
2012	3744,9	3630,3	114,6
2013	4195,7	4212,0	–16,3
2014	3991,6	3148,8	842,8
2015	2927,9	2750,1	177,8
Темпи змін, %	128,9	153,3	

Джерело: сформовано авторами на основі [11]

Таблиця 5

Динаміка обсягу експорту–імпорту транспортних послуг

Роки	Обсяг експорту, млн дол. США	Обсяг імпорту, млн дол. США	Сальдо, млн дол. США
2006	5354,7	789,0	4565,7
2007	6102,3	1116,9	4985,4
2008	7636,5	1657,6	5978,9
2009	6256,5	981,1	5275,4
2010	7848,0	1170,7	6677,3
2011	9062,4	1583,9	7478,5
2012	8527,4	1678,5	6848,8
2013	8305,8	1716,4	6589,4
2014	6012,0	1345,3	4666,7
2015	5230,8	1147,3	4083,5
Темпи змін, %	97,7	145,4	

Джерело: сформовано авторами на основі [12]

Таблиця 6

Динаміка обсягу вантажопотоку за видами транспорту

Роки	Загальний обсяг, тис. т	За видами транспорту, тис. т			
		автомобільний	залізничний	морський	трубопровідний
2009	400409,5	16135,6	128969,5	4271,3	175600,3
2010	373695,9	20264,1	151504,7	5292,4	126829,7
2011	402547,1	22100,3	163555,2	5447,6	135537,7
2012	378055,1	24923,5	163032,8	4009,9	101703,4
2013	371819,2	26040,3	155873,4	2580,5	99671,5
2014	336610,2	23587,1	143934,6	2095,5	74283,4
2015	325199,1	24834,9	145920,9	1891,0	61447,2
Темпи змін, %	81,2	153,9	113,1	44,3	35,0

Джерело: сформовано авторами на основі [13, с. 8; 14, с. 8; 15, с. 8; 16, с. 8; 17, с. 8; 18, с. 4]

Таблиця 7

Динаміка обсягу експорту, імпорту і транзиту вантажів

Роки	Загальний обсяг, млн т	У тому числі		
		Експорт, млн т	Імпорт, млн т	Транзит, млн т
2009	400,4	134,3	88,0	178,1
2010	373,7	142,9	78,4	152,4
2011	402,5	155,6	95,7	151,2
2012	378,1	170,9	82,3	124,9
2013	371,8	175,6	76,1	120,1
2014	336,6	174,5	60,0	102,0
2015	325,2	183,0	55,8	86,4
Темпи змін, %	81,2	136,3	63,4	48,5

Джерело: сформовано авторами на основі [13, с. 8–9; 14, с. 8–9; 15, с. 8–9; 16, с. 8–9; 17, с. 8–9; 18, с. 4]

у Китаї – 26 %, в Японії – 6 %. За експертними оцінками, українські компанії щороку вкладають у логістику понад 10 млрд дол. США. При цьому 70 % логістичних витрат припадає на транспорт, 25 % – на складське зберігання і 5 % – на управління логістичними потоками [21, с. 29].

Таким чином, до особливостей сучасних умов господарювання промислових підприємств має бути віднесено їх інтернаціоналізацію, глобалізацію ринків товарів і послуг, динамічний розвиток комп'ютерних та інформаційних технологій. Для ефективного функціонування в інституці-

Таблиця 8

Динаміка обсягу прямих іноземних інвестицій з країн світу в економіку України

Роки	Загальний обсяг ПІІ, млн дол. США	Обсяг ПІІ з країн ЄС, млн дол. США
2006	21186,0	15924,0
2007	29489,4	22944,5
2008	35723,4	28127,7
2009	40026,8	31350,5
2010	44708,0	35225,7
2011	49362,3	39411,2
2012	54462,4	42979,3
2013	58156,9	44423,0
2014	45916,0	35600,0
2015	43371,4	33042,3
Темпи змін, %	204,7	207,5

Джерело: сформовано авторами на основі [19; 20]

ональному середовищі підприємства мають бути адаптивними, швидко реагувати на зміни кон'юнктури глобальних ринків. Все це вимагає впровадження комплексу різних логістичних концепцій, які є системою поглядів на раціоналізацію господарської діяльності за рахунок оптимізації матеріальних, фінансових, інформаційних, трудових, сервісних потоків і удосконалення управління процесами міжнародної виробничо-збутової діяльності промислових підприємств (*табл. 9*).

Комплекс сучасних інформаційних систем і логістичних концепцій, що застосовуються на промислових підприємствах у глобальному середовищі, надано на *рис. 1.*

Таблиця 9

Зміст логістичних концепцій на промислових підприємствах

Логістична концепція	Зміст
1	2
MRP (концепція планування потреб / ресурсів)	Дозволяє оптимально регулювати поставки комплектуючих у виробничий процес, контролюючи запаси на складі та технології виробництва. Основним завданням є забезпечення гарантії наявності необхідної кількості відповідних матеріалів і комплектуючих у будь-який момент часу в рамках строку планування поряд із можливим зменшенням постійних запасів. *MRPI* – планування потреби в матеріалах. *MRPII* – планування і моніторинг усіх ресурсів виробничого підприємства на основі системи із замкнутим циклом і генерування фінансових показників. Важливою особливістю цієї концепції є можливість моделювання виробничої системи. Цей підхід пов'язує між собою бізнес-планування, планування виробництва і розробку контрольного графіка виробничого процесу
ERP (управління ресурсами підприємства)	Розширяє діапазон управління ланцюгом поставок за межі підприємства, дає змогу контролювати та регулювати зв'язки між учасниками ланцюга поставок. Зорієнтована на процеси і внутрішню інтеграцію (логістичну та фінансову). ERPII орієнтована на процеси і зовнішню інтеграцію (бізнес-процеси, ланцюги поставок), на кооперацію і вирішення спільних проблем з бізнес-партнерами. Зорієнтована на електронні ринки та базується на послугах мережі Інтернет
OPT (оптимізована виробнича технологія)	Основним принципом концепції є виявлення «вузьких» місць на виробництві або критичних ресурсів (запаси сировини, матеріалів, техніка). Вирішуються завдання оперативного та короткострокового управління виробництвом, включаючи формування графіка виробництва на один день, тиждень та ін.
SCM (управління ланцюгом поставок)	Це інтегрування ключових бізнес-процесів, починаючи від кінцевого користувача та охоплюючи всіх постачальників товарів, послуг і продукції, що додають цінності для споживачів та інших зацікавлених осіб. Концепція, яка підтримує корпоративну стратегію підприємства з оптимальними витратами ресурсів. Дає змогу вирішувати завдання інтегрованого управління функціональними сферами та координувати логістичний процес підприємства з бізнес-партнерами залежно від платформи (B2B або B2C). Впровадження цієї концепції сприяє забезпеченню сталого розвитку підприємства на ринку за рахунок згладжування суперечностей між функціональними підрозділами виробництва, логістики, маркетингу, фінансів та оптимізації міжорганізаційних взаємовідносин з постачальниками, логістичними посередниками та споживачами

Закінчення табл. 9

1	2
CRM (управління взаємовідносинами зі споживачами)	Це набір інформаційних систем і технологій, які реалізують клієнтоорієнтований підхід до управління підприємством. Клієнтська база стає важливим активом підприємства, що потребує ефективного управління. Сутність цієї концепції полягає у персоналізації взаємовідносин з клієнтами, досягненні прихильного ставлення клієнтів до підприємства та продукції, розумінні процесу продажу як постійного процесу із залученням кожного співробітника підприємства
QR (концепція «швидкого реагування»)	Швидке обслуговування клієнта, що використовується для управління переміщенням товарів із коротким життєвим циклом. Це система обслуговування постачання кінцевого клієнта на базі електронного обміну даними між роздрібною та гуртовою і виробничою сферами
ECR (система організації господарських зв'язків виробників продукції і торговельних підприємств	Ця система побудована за принципом JIT і заснована на точній синхронізації виробництва і збуту, що припускає специфічний підхід до контролю за станом запасів і реорганізацію функцій розподільних центрів. Використовується принцип безперервного поповнення запасів, відповідно до якого розширено повноваження постачальників у забезпеченні необхідного обсягу партії поставки та термінів поставки
LP (концепція «ощадного виробництва»)	У цій концепції реалізується ідея поєднання низької собівартості при великих обсягах масового виробництва та різноманіття продукції і гнучкості дрібносерійного виробництва. Основна ідея полягає у виявленні операцій, які споживають ресурси, але не створюють доданої вартості та їх повної ліквідації
DDT (концепція «реагування на попит»)	Дозволяє досягти максимального скорочення часу реагування підприємства на зміну попиту шляхом швидкого поповнення запасів у тих точках ринку, де прогнозується зростання такого попиту, поліпшує координацію та взаємовідносини виробників, посередників і роздрібних торговців як ланок інтегрованого логістичного ланцюга
DRP (система планування дистрибуції продукції та ресурсів у розподілі)	DRP I (система управління та планування дистрибуції продукції) дозволяє не тільки враховувати кон'юнктуру, а й активно впливати на неї. Ця система забезпечує стійкі зв'язки постачання, виробництва та збуту. Кінцева функція системи DRP I – планування транспортних перевезень. У системі обробляються заявки на транспортне обслуговування, складаються та коригуються в реальному масштабі часу графіки перевезень. У концепції DRP II (планування ресурсів у розподілі) вирішуються завдання середньострокового і довгострокового прогнозування купівельного попиту, системи показників роботи складів та інші параметри
E-SKLAD (автоматизована система управління складом)	Єдиний комплекс, який містить програмне забезпечення, принтери штрих-кодів, радіотермінали або термінали збору даних. Основне призначення системи – автоматизація оперативного управління всіма складськими процесами. Вона дозволяє діловим партнерам контролювати окремі операції на власному складі через Інтернет. У системі реалізовано такий набір функцій складу: прийняття, розміщення, поповнення запасів, відбір і відвантаження товарів, інвентаризація
CALS-технології (концепція інтегрованої логістичної підтримки)	Комплексна системна стратегія підвищення ефективності, продуктивності та рентабельності процесів виробничо-господарської діяльності підприємства, що безпосередньо впливає на конкурентоспроможність його продукції. Завданням цієї концепції є підвищення ефективності діяльності всіх учасників процесу створення, виробництва та користування продуктом за рахунок прискорення процесів дослідження й розробки виробу; надання виробу нових властивостей; скорочення витрат; підвищення рівня сервісу у процесах виробництва виробу, його експлуатації та технічного обслуговування
Концепція «Управління логістичною мережею»	Завданнями цієї концепції є проектування логістичних мереж; планування попиту і поставок, товарних запасів, транспортних потоків; управління матеріальними потоками, процесами виробництва, транспортування, складського господарства; координація логістичних мереж; спільне планування, прогнозування і зберігання складських запасів, управління складськими запасами

Джерело: сформовано авторами на основі [22, с. 252; 23, с. 316; 24, с. 92–94; 25, с. 161–167; 26, с. 139, 143; 27; 28, с. 275–277; 29, с. 220–225; 30, с. 66]

За оцінками експертів, впровадження систем інформаційного забезпечення організації логістичних бізнес-процесів сприятиме зниженню рівня виробничих запасів до 60 %; скороченню часу виготовлення продукції за рахунок узгодження процесних ланцюгів до 50 %; зростанню прибутку на 30 % на основі оптимізації процесу створення доданої вартості та зменшення трансакційних витрат; підвищенню якості продукції на 30 %; збільшенню обороту та частки ринку на 55 % шляхом поліпшення реакційної здатності системи і зміни відносин зі споживачами [29, с. 232]; скороченню рівня адміністративних витрат на продажі та маркетингу; підвищенню якості документообігу [31, с. 108]; зниженню витрат на збут, маркетинг і підтримку клієнтів на 10–15 %; підвищенню точності прогнозування продажів

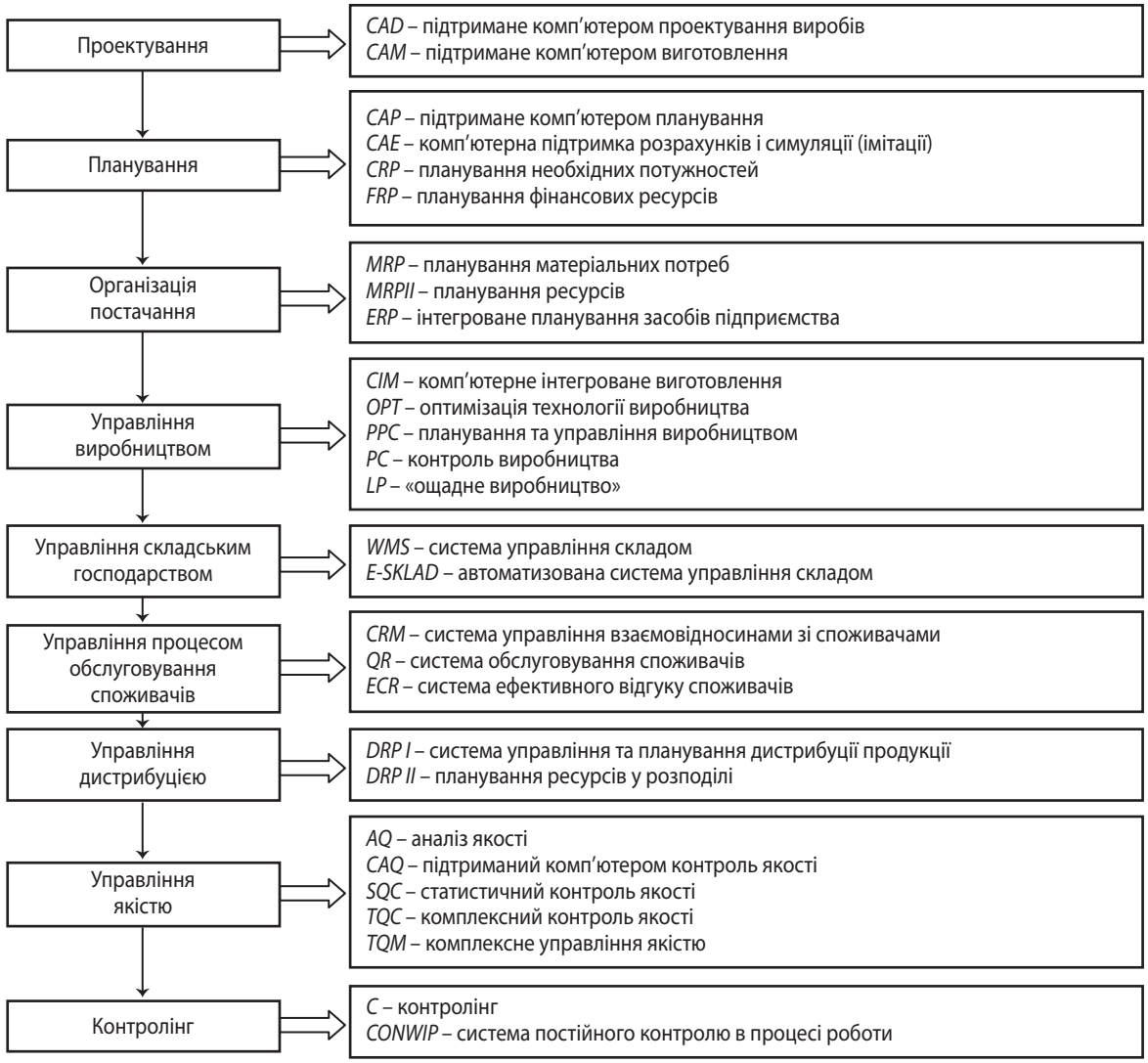

Рис. 1. Систематизація інформаційних систем і логістичних концепцій на промислових підприємствах

Джерело: сформовано авторами на основі [22, с. 252; 23, с. 316; 24, с. 92–94; 25, с. 161–167; 26, с. 139, 143; 27; 28, с. 275–277; 29, с. 220–225; 30, с. 66]

до 80 %; зменшенню часу на виконання поточних операцій на 25–30 %; зростанню прибутковості продажів на 15–20 % [32, с. 48].

Висновки. На основі узагальнення зарубіжного та вітчизняного досвіду використання інформаційно-комунікаційних технологій у діяльності промислових підприємств визначено напрями вдосконалення управління міжнародною виробничо-збутовою діяльністю в умовах глобалізації ринку, які систематизовано за 4 групами:

Удосконалення управління матеріальними потоками:

- використання інформаційних технологій з метою удосконалення процесу матеріально-технічного забезпечення: MRP, MRPII, ERP і ERPII;
- удосконалення системи планування, обліку й аналізу витрат, що пов'язані з управлінням матеріальними потоками, та розробка пропозицій щодо їх оптимізації;
- розробка методики вибору оптимального постачальника матеріальних ресурсів на основі спеціального програмного забезпечення для здійснення розрахунку рейтингу постачальників за вибраними критеріями, вага яких у загальній їх сукупності визначається експертним шляхом (ціна, надійність поставки, відстань від постачальника, якість продукції, умови платежів, можливість організації позапланових поставок матеріальних ресурсів, фінансове положення постачальника тощо);
- моделювання систем управління виробничими, складськими запасами та запасами готової продукції на основі використання інформаційно-комп'ютерних технологій: WMS (система управління складом) і модуля складського обліку ERP-системи;
- розробка методичних підходів до нормування та методів планування виробничих запасів;

- розробка методів обліку запасів із застосуванням програмного забезпечення та систем електронного документообігу для ефективного управління запасами.

Згідно з оцінками експертів впровадження систем управління матеріальними потоками на промислових підприємствах сприятиме одержанню суттєвого ефекту, а саме: скороченню кількості порушень терміну поставок матеріальних ресурсів на 30–35 %, витрат на матеріально-технічне забезпечення – на 7–13 %, часу обробки замовлень – на 20–40 %, рівня виробничих запасів – на 16–30 %, складських запасів – на 20–40 %, запасів готової продукції – на 10–12 %, рівня витрат на зберігання запасів – до 80 %.

Удосконалення процесів обслуговування споживачів:

- впровадження системи електронної комерції (B2B – «бізнес-до-бізнесу») – програмні комплекси для здійснення комерційної діяльності між підприємствами в мережі Інтернет (для прикладу, створення корпоративного сайту підприємств, інформаційного сайту, інтернет-магазину, електронні видання, інтернет-реклама). За цією системою здійснюється біля 80 % електронної комерції;
- застосування системи електронної комерції (B2C – «бізнес-до-споживача») – програмні комплекси для здійснення електронної торгівлі;
- впровадження концепції CRM (управління відношеннями з клієнтами) – інформаційні технології, які надають функціональні можливості для автоматизації повного циклу відносин з клієнтами та забезпечують необхідні засоби для управління сферами маркетингу, продажів, сервісу.

За експертними оцінками, при використанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій з метою організації збутової діяльності на підприємстві рівень сервісу зростатиме на 15–26 %, суттєво має підвищуватися якість обслуговування та оперативність прийняття управлінських рішень.

Підвищення ефективності організації збутової діяльності на промислових підприємствах:

- впровадження сучасних інформаційних технологій з метою удосконалення організації дистрибуції: DRP, DRPII;
- розробка методики вибору ефективних каналів збуту на основі спеціального програмного забезпечення для здійснення розрахунків із використанням економіко-математичних методів.

За експертними даними, впровадження сучасних інформаційних систем організації збутової діяльності на підприємствах сприятиме зменшенню витрат при реалізації продукції споживачам на 20 %, термінів доставки продукції споживачам – на 25–45 %, зростанню обсягів реалізації продукції – на 10 %.

Удосконалення організації транспортних операції:

- оптимізація транспортних потоків на основі впровадження систем управління вантажопотоками: Gonrand (збір інформації про наявність вантажів), Videotrans (інформаційне обслуговування підприємств транспорту), CTC (інформація про наявність вантажів, вид транспортних засобів, маршрути раціонального руху), GIS, GPS (визначення місцезнаходження транспортних засобів);
- розробка пропозиції щодо оптимізації завантаження транспортних засобів;
- впровадження програмного забезпечення та використання інтернет-технологій для автоматизації транспортних процесів;
- застосування автоматизованої обробки документів для оформлення процесу транспортування вантажів.

За даними експертів, використання сучасних інформаційних систем оптимізації транспортних операцій дозволятиме скороченню витрат на їх здійснення на 20–40 %.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іващенко М. В. Наслідки глобалізації товарних ринків для національної економіки України / М. В. Іващенко // Траектория науки : электрон. науч. журнал. – 2016. – № 4 (9). – С. 31–36.

2. Україна у рейтингу глобальної конкурентоспроможності – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reforms.in.ua/ua/news/ukrayina-u-reytyngu-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2015

3. Цілі сталого розвитку на 2016–2030 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku

4. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/print1443640573621204

5. Васильців Н. М. Передумови та тенденції розвитку глобальної економіки [Електронний ресурс] / Н. М. Васильців. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/ old_jrn/natural/Vnulp/Logistyka/2010_669/38.pdf

6. Індекс ефективності логістики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ekonomika.eizvestia.com/full/638-indeks-effektivnosti-logistiki-2016

7. Тараненко Ю. В. Аналіз ринку логістичних послуг / Ю. В. Тараненко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Сер. Економічні науки. – 2015. – Вип. 12. – Ч. 3. – С. 219–222.

8. Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами у 2006–2015 рр. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua

9. Зовнішня торгівля України товарами з країнами ЄС у 2006–2015 рр. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua

10. Географічна структура зовнішньої торгівлі України послугами у 2006–2015 рр. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua

11. Зовнішня торгівля України послугами з країнами ЄС у 2006–2015 рр. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua

12. Структура експорту–імпорту за видами послуг у 2006–2015 рр. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua

13. Експорт, імпорт і транзит вантажів за 2009 рік : статист. бюлетень. – Київ : Держ. комітет статистики України, 2010. – 90 с.

14. Експорт, імпорт і транзит вантажів за 2010 рік : статист. бюлетень. – Київ : Держ. комітет статистики України, 2011. – 78 с.

15. Експорт, імпорт і транзит вантажів за 2011 рік : статист. бюлетень. – Київ : Держ. служба статистики України, 2012. – 80 с.

16. Експорт, імпорт і транзит вантажів за 2012 рік : статист. бюлетень. – Київ : Держ. служба статистики України, 2013. – 82 с.

17. Експорт, імпорт і транзит вантажів за 2013 рік : статист. бюлетень. – Київ : Держ. служба статистики України, 2014. – 84 с.

18. Експорт, імпорт і транзит вантажів за 2014 рік : статист. бюлетень. – Київ : Держ. служба статистики України, 2015. – 58 с.

19. Прямі іноземні інвестиції з країн світу в економіці України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua

20. Прямі іноземні інвестиції з країн ЄС в економіці України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua

21. Кислий В. Розвиток транспортно-логістичних кластерів в Україні / В. Кислий, Т. Жарик // Економіка України. – 2010. – № 12. – С. 28–37.

22. Крикавський Є. В. Логістика. Основи теорії / Є. В. Крикавський. – 2-ге вид., допов. і переробл. – Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка» ; «Інтелект-Захід», 2006. – 456 с.

23. Економіка логістичних систем : монографія / М. Вателевський, І. Білик, О. Дейнега та ін. ; за наук. ред. Є. Крикавського, С. Кубіва. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2008. – 596 с.

24. Логістика: теорія та практика / В. М. Кислий, О. А. Біловодська, О. М. Олефіренко та ін. – Київ : Центр учб. літ., 2010. – 360 с.

25. Крикавський Є. В. Логістичні системи / Є. В. Крикавський, Н. В. Чорнописька. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. – 264 с.

26. Економіка логістики / Є. В. Крикавський, О. А. Похильченко, Н. В. Чорнописька та ін. ; за заг. ред. Є. В. Крикавського, О. А. Похильченко. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2014. – 640 с.

27. Кондратюк Д. М. Суть концепцій логістики та перспективи їх застосування у сільськогосподарській діяльності [Електронний ресурс] / Д. М. Кондратюк. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Chem_Biol/Vzhnau/2011_1/179.pdf

28. Логістичний менеджмент фармацевтичного виробництва : монографія / О.В. Посилкіна, Р. В. Сагайдак-Нікітюк, Г. В. Загорій та ін. ; за заг. ред. О. В. Посилкіної. – Харків : Нац. фармацевт. ун-т, 2011. – 772 с.

29. Пономаренко В. С. Логістичний менеджмент / В. С. Пономаренко, К. М. Таньков, Т. І. Лепейко ; за ред. В. С. Пономаренка. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2010. – 440 с.

30. Пакула Н. М. Огляд ринку сучасних програмних продуктів, спрямованих на вирішення логістичних завдань / Н. М. Пакула, Р. В. Сагайдак-Нікітюк // Логистика: проблемы и решения. – 2012. – № 6 (43). – С. 60–70.

31. Силенко А. Н. Оптимизация деятельности предприятия на основе концепции CRM (управление взаимоотношениями с клиентом) / А. Н. Силенко, М. В. Трубников // Экономические стратегии. – 2009. – № 2. – С. 102–109.

32. Капінус Л. В. Доцільність впровадження клієнтоцентризму на підприємстві / Л. В. Капінус // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 4 (83). – С. 46–50.

REFERENCES

Eksport, import i tranzyt vantazhiv za 2009 rik [Export, import and transit of goods in 2009]. Kyiv: Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy, 2010.

Eksport, import i tranzyt vantazhiv za 2010 rik [Export, import and transit goods for 2010]. Kyiv: Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy, 2011.

Eksport, import i tranzyt vantazhiv za 2011 rik [Export, import and transit goods for the year 2011]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2012.

Eksport, import i tranzyt vantazhiv za 2012 rik [Export, import and transit of goods in 2012]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2013.

Eksport, import i tranzyt vantazhiv za 2013 rik [Export, import and transit of goods in 2013]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2014.

Eksport, import i tranzyt vantazhiv za 2014 rik [Export, import and transit cargo in 2014]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2015.

"Heohrafichna struktura zovnishnyoi torhivli Ukrainy tovaramy u 2006-2015 rr." [Geographical structure of foreign trade in goods of Ukraine in 2006-2015]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky. http://www.ukrstat.gov.ua

"Heohrafichna struktura zovnishnyoi torhivli Ukrainy poslugamy u 2006-2015 rr." [Geographical structure of foreign trade of Ukraine in services in 2006-2015]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky. http://www.ukrstat.gov.ua

Ivashchenko, M. V. "Naslidky hlobalizatsii tovarnykh rynkiv dlia natsionalnoi ekonomiky Ukrainy" [The effects of globalization on commodity markets for the national economy of Ukraine]. *Traektoriya nauki*, no. 4 (9) (2016): 31-36.

"Indeks efektyvnosti lohistyky" [Logistics performance index]. http://ekonomika.eizvestia.com/full/638-indeks-effektivnosti-logistiki-2016

Kyslyi, V., and Zharyk, T. "Rozvytok transportno-lohistychnykh klasteriv v Ukraini" [The development of transport and logistics clusters in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 12 (2010): 28-37.

Krykavskyi, Ye. V. *Lohistyka. Osnovy teorii* [Logistics. Fundamentals of the theory]. Lviv: Nats. un-t «Lvivska politekhnika»; Intelekt-Zakhid, 2006.

Kyslyi, V. M. et al. *Lohistyka: teoriia ta praktyka* [Logistics: theory and practice]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2010.

Krykavskyi, Ye. V., and Chornopyska, N. V. *Lohistychni systemy* [Logistics system]. Lviv: Vyd-vo Nats. un-tu «Lvivska politekhnika», 2009.

Krykavskyi, Ye. V. *Ekonomika lohistyky* [Economy logistics]. Lviv: Vyd-vo Nats. un-tu «Lvivska politekhnika», 2014.

Kondratiuk, D. M. "Sut kontseptsii lohistyky ta perspektyvy yikh zastosuvannia u silskohospodarskii diialnosti" [The essence of logistics concepts and perspectives of their application in agricultural activities]. http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Chem_Biol/Vzhnau/2011_1/179.pdf

Kapinus, L. V. "Dotsilnist vprovadzhennia kliientotsentryzmu na pidpryiemstvi" [The feasibility of implementation of clientcentricin the enterprise]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 4 (83) (2008): 46-50.

[Legal Act of Ukraine] (2015). http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/print1443640573621204

"Priami inozemni investytsii z krain svitu v ekonomitsi Ukrainy" [Foreign direct investment from countries in the Ukrainian economy]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky. http://www.ukrstat.gov.ua

"Priami inozemni investytsii z krain YeS v ekonomitsi Ukrainy" [Foreign direct investment from EU countries into the economy of Ukraine]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky. http://www.ukrstat.gov.ua

Posylkina, O. V. et al. *Lohistychnyi menedzhment farmatsevtychnoho vyrobnytstva* [Logistics management of pharmaceutical manufacturing]. Kharkiv: Nats. farmatsevt. un-t, 2011.

Ponomarenko, V. S., Tankov, K. M., and Lepeiko, T. I. *Lohistychnyi menedzhment* [Logistics management]. Kharkiv: VD «INZhEK», 2010.

Pakula, N. M., and Sahaidak-Nikitiuk, R. V. "Ohliad rynku suchasnykh prohramnykh produktiv, spriamovanykh na vyrishennia lohistychnykh zavdan" [Market review of advanced software aimed at solving logistical problems]. *Lohystyka: problemy y reshenyia*, no. 6 (43) (2012): 60-70.

"Struktura eksportu-importu za vydamy posluh u 2006-2015 rr." [Structure of export and import of services in 2006-2015]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky. http://www.ukrstat.gov.ua

Silenko, A. N., and Trubnikov, M. V. "Optimizatsiya deyatelnosti predpriyatiya na osnove kontseptsii CRM (upravleniye vzaimootnosheniyami s klientom)" [Optimization of activity of the enterprise on the basis of the concept of CRM (customer relationship management)]. *Ekonomicheskiye strategii*, no. 2 (2009): 102-109.

"Tsili staloho rozvytku na 2016-2030 roky" [Sustainable development goals for 2016-2030 years]. http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku

Taranenko, Yu. V. "Analiz rynku lohistychnykh posluh" [Analysis of the logistics market]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky* vol. 3, no. 12 (2015): 219-222.

"Ukraina u reitynhu hlobalnoi konkurentospromozhnosti - 2015" [Ukraine in the global competitiveness ranking - 2015]. http://reforms.in.ua/ua/news/ukrayina-u-reytyngu-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2015

Vaselevskyi, M. et al. *Ekonomika lohistychnykh system* [Economics of logistics systems]. Lviv: Vyd-vo Nats. un-tu «Lvivska politekhnika», 2008.

Vasyltsiv, N. M. "Peredumovy ta tendentsii rozvytku hlobalnoi ekonomiky" [Background and development trends of the global economy]. http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/natural/Vnulp/Logistyka/2010_669/38.pdf

"Zovnishnia torhivlia Ukrainy posluhamy z krainamy YeS u 2006-2015 rr." [Ukraine external trade in services with EU countries in the years 2006-2015]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky. http://www.ukrstat.gov.ua

"Zovnishnia torhivlia Ukrainy tovaramy z krainamy YeS u 2006-2015 rr." [Ukraine external trade in goods with EU countries, 2006-2015]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky. http://www.ukrstat.gov.ua

УДК 658.147.2

ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

© 2016 **ЄПІФАНОВА І. Ю.**

УДК 658.147.2

Єпіфанова І. Ю.

Власний капітал у системі фінансового забезпечення інноваційної діяльності підприємств

Метою статті є аналіз власного капіталу у системі фінансового забезпечення інноваційної діяльності промислових підприємств і визначення напрямів підвищення ефективності його використання. В роботі розглянуто сутність фінансового забезпечення інноваційної діяльності. Досліджено підприємства, які впроваджували інновації в ЄС та Україні, частку внутрішніх витрат на НДДКР у ВВП. Визначено, що європейські країни мають значні валові внутрішні витрати на НДДКР, які за більшістю країн мають позитивну динаміку зростання. Проаналізовано джерела фінансування інноваційної діяльності вітчизняних підприємств. Визначено, що інноваційна діяльність вітчизняних підприємств фінансується у першу чергу за рахунок власного капіталу, що зумовлено високою вартістю банківських кредитів, відсутністю доступу до державного фінансування, низькою часткою коштів інвесторів. Визначено складові власного капіталу, за рахунок яких може здійснюватись фінансове забезпечення інноваційної діяльності. Для успішної реалізації інноваційної діяльності за рахунок власного капіталу підприємствам доцільно використовувати не лише такі традиційні джерела, як амортизаційні відрахування та нерозподілений прибуток, але й таку складову власного капіталу, як персонал. Крім того, підприємствам варто збільшувати власний капітал за рахунок кооперації, злиття з іншими підприємствами, формування ПФГ.

Ключові слова: *власний капітал, нерозподілений прибуток, фінансове забезпечення, інноваційна діяльність.*

Рис.: *3.* ***Табл.:*** *3.* ***Бібл.:*** *12.*

Єпіфанова Ірина Юріївна – *кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Вінницький національний технічний університет (Хмельницьке шосе, 95, Вінниця, 21021, Україна)*

E-mail: *epifanovairene@gmail.com*

УДК 658.147.2

Епифанова И. Ю. Собственный капитал в системе финансового обеспечения инновационной деятельности предприятий

Целью статьи является анализ собственного капитала в системе финансового обеспечения инновационной деятельности промышленных предприятий и определение направлений повышения эффективности его использования. В работе рассмотрена сущность финансового обеспечения инновационной деятельности. Исследованы предприятия, внедряющие инновации в ЕС и Украине, долю внутренних затрат на НИОКР в ВВП. Определено, что европейские страны имеют значительные валовые внутренние расходы на НИОКР, которые по большинству стран имеют положительную динамику роста. Проанализированы источники финансирования инновационной деятельности отечественных предприятий. Определено, что инновационная деятельность отечественных предприятий финансируется в первую очередь за счет собственного капитала, что обусловлено высокой стоимостью банковских кредитов, отсутствием доступа к государственному финансированию, низкой долей средств инвесторов. Определены составляющие собственного капитала, за счет которых может осуществляться финансовое обеспечение инновационной деятельности. Для успешной реализации инновационной деятельности за счет собственного капитала предприятиям целесообразно использовать не только такие традиционные источники, как амортизационные отчисления и нераспределенная прибыль, но и такую составляющую собственного капитала, как персонал. Кроме того, предприятиям следует увеличивать собственный капитал за счет кооперации, слияния с другими предприятиями, формирования ПФГ.

Ключевые слова: *собственный капитал, нераспределенная прибыль, финансовое обеспечение, инновационная деятельность.*

Рис.: *3.* ***Табл.:*** *3.* ***Библ.:*** *12.*

Епифанова Ирина Юрьевна – *кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов, Винницкий национальный технический университет (Хмельницкое шоссе, 95, Винница, 21021, Украина)*

E-mail: *epifanovairene@gmail.com*

UDC 658.147.2

Yepifanova I. Yu. Equity Capital in the System of Financial Support of Enterprise Innovative Activity

The aim of the article is to analyze equity capital in the system of financial support of industrial enterprises' innovative activity and determine directions of increasing the efficiency of its use. The work considers the essence of financial support of innovative activity. There studied enterprises introducing innovations in the EU and Ukraine, the share of domestic expenditure on R & D in the GDP. It has been determined that the European countries have significant gross domestic expenditure on R & D, which in most countries has positive dynamics of growth. The funding sources of domestic enterprises' innovative activity have been analyzed. It has been found that the innovative activity of domestic enterprises is funded primarily by means of equity capital, which is caused by the high cost of bank credits, the lack of access to government funding, the low percentage of investors' funds. The components of equity capital that can provide for financial support of innovative activities have been identified. For the successful implementation of innovative activity by means of equity capital enterprises should use not only such traditional sources as amortization charges and retained profit but also such component of equity capital as the staff. In addition enterprises should increase their equity capital through cooperation, mergers with other enterprises, formation of IFGs.

Keywords: *equity capital, retained profit, financial support, innovative activity.*

Fig.: *3.* ***Tabl.:*** *3.* ***Bibl.:*** *12.*

Yepifanova Iryna Yu. – *Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Vinnytsia National Technical University (95 Khmelnytske Chss, Vinnytsia, 21021, Ukraine)*

E-mail: *epifanovairene@gmail.com*

Вступ. Сьогодні є загальновизнаним, що саме інноваційний розвиток є економіко формуючим процесом. Інноваційний розвиток економіки притаманний всім розвиненим країнам світу, є одночасно і чинником, і наслідком економічного піднесення країн. Його ефективність обумовлюється змістом відповідних інноваційних напрямків, що задовольняють потреби динамічного розвитку економіки. В умовах економічних відносин конкурентоспроможними є ті підприємства, які орієнтовані на інноваційний тип розвитку, тобто займаються інноваційною діяльністю.

Одним із важливих питань впровадження інноваційної діяльності є її належне фінансове забезпечення. Зважаючи на сучасний стан вітчизняної економіки, більшість підприємств відчувають дефіцит фінансових ресурсів не лише для здійснення інноваційної, а і для операційної діяльності. У зв'язку із цим досить актуальним є питання ефективного використання наявних джерел фінансового забезпечення інноваційної діяльності підприємств. Досить важливим є питання забезпечення саме власними джерелами фінансування, оскільки власні кошти забезпечують підприємству фінансову стабільність і платоспроможність. Питання аналізу сутності, механізму, складових фінансового забезпечення інноваційної діяльності порушувались такими вченими, як Возняк Г. В., Войнаренко М. П., Зимовець В. В., Колодізєв О. М., Москаль О. І., Сокирська І. Г., Федулова І. В. У той же час потребує подальшого дослідження питання підвищення ефективності використання власних джерел фінансового забезпечення інноваційної діяльності.

Метою статті є аналіз власного капіталу в системі фінансового забезпечення інноваційної діяльності промислових підприємств і визначення напрямів підвищення ефективності його використання.

Для досягнення поставленої мети необхідно проаналізувати джерела фінансування інноваційної діяльності, визначити складові власного капіталу, за рахунок яких може здійснюватись фінансове забезпечення інноваційної діяльності, виявити недоліки у фінансуванні власним капіталом і сформувати пропозиції з підвищення ефективності використання власних джерел фінансового забезпечення інноваційної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах глобалізації, зважаючи на обмеженість природних ресурсів, зосереджених у так званих базових галузях промисловості (паливна, електроенергетична, металургійна, металообробна), а також економічну недоцільність і неможливість до постійного зростання використовуваних ресурсів, саме високі технології, інтелект, наукові відкриття – нововведення, які будуть здатні створювати нові матеріали та речовини з набагато вищими показниками ефективності і корисності, є основними чинниками, що визначають перспективи та ступінь економічного зростання.

Як відомо, інновації можуть мати форму не лише нового інноваційного продукту, але й упровадження нового методу виробництва; освоєння нового ринку збуту; отримання нового джерела сировини або напівфабрикатів; проведення відповідної реорганізації, наприклад, забезпечення монопольного положення [1]. На жаль, в Україні частка підприємств, які впроваджують інновації, є досить низькою і впродовж останніх п'яти років коливалась від 11,5 % загальної кількості підприємств в 2010 р. до 15,2 % – в 2015 р. [2]. Водночас підприємства країн ЄС добре усвідомлюють, що в сучасних умовах виграють ті підприємства, галузі, виробництва, які налаштовані на інноваційний тип розвитку. Саме тому частка підприємств, які впроваджують інновації, є досить високою, як видно з рис. 1, зокрема в Бельгії – 55,6 %, Німеччині – 66,9 %, Франції – 53,4 %, Англії – 50,3 %, Польщі – 23,1 %. В Україні ж частка таких підприємств складає лише 17,4 %, тобто якщо в Німеччині, Англії, Франції практично кожне друге підприємство випускає інноваційну продукцію або впроваджує інноваційні технології, інноваційний маркетинг, то в Україні – лише кожне шосте.

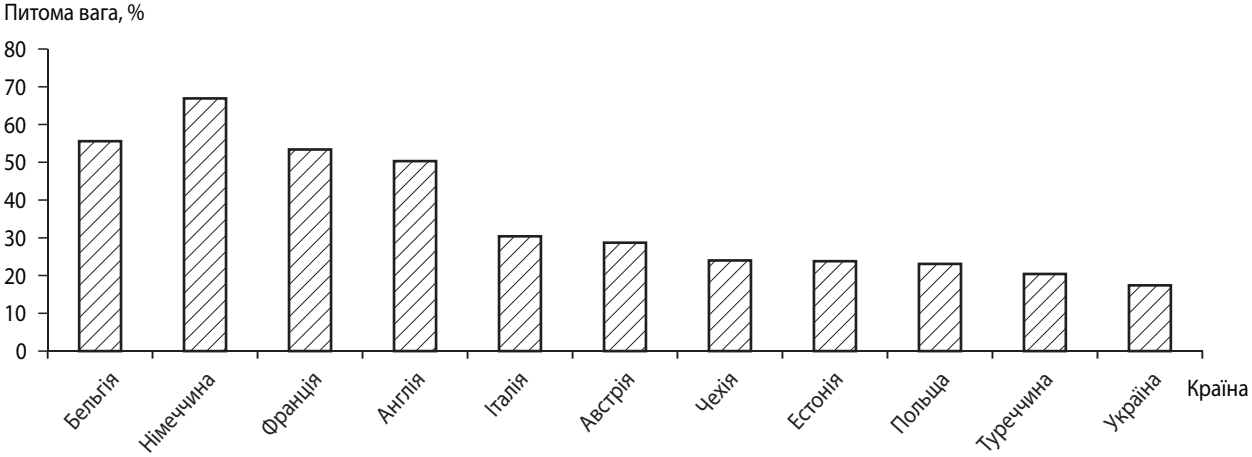

Рис. 1. Питома вага підприємств, які впроваджували інновації

Джерело: сформовано автором на основі [2; 3]

Рівень інноваційності економіки певної країни можна оцінити за часткою валових внутрішніх витрат на НДДКР у ВВП. Як відомо, зростання ВВП на 70–80 % залежить від науково-технічного фактора.

З табл. 1 видно, що європейські країни мають значні валові внутрішні витрати на НДДКР, які за більшістю країн мають позитивну динаміку зростання. Зокрема, в Німеччині частка валових внутрішніх витрат на НДДКР

в 2009 р. складала 2,73 % ВВП, а в 2013 р. – 2,85 %, в Бельгії значення цього показника становило 1,97 % в 2009 р., а в 2013р. – зросло до 2,28 %, у Франції – 2,21 % в 2013 р. та 2,2 3% – в 2013 р. Зважаючи на обмеженість, а подекуди й відсутність ресурсної бази, стає зрозумілим активний вектор більшості країн на провадження передових технологій, намагання збільшити частку інноваційної продукції, зокрема такої, що сприятиме ресурсозбереженню. В Україні частка валових внутрішніх витрат на НДДКР складала 0,95 % ВВП – в 2009 р., а в 2013 р. – зменшилась до 0,8.

Таблиця 1

Частка валових внутрішніх витрат на НДДКР у ВВП, %

Країна	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Бельгія	1,97	2,05	2,15	2,24	2,28
Німеччина	2,73	2,72	2,8	2,88	2,85
Франція	2,21	2,18	2,19	2,23	2,23
Англія	1,75	1,69	1,69	1,63	1,63
Італія	1,22	1,22	1,21	1,27	1,26
Австрія	2,61	2,74	2,68	2,81	2,81
Чехія	1,3	1,34	1,56	1,79	1,91
Естонія	1,4	1,58	2,34	2,16	1,74
Польща	0,67	0,72	0,75	0,89	0,87
Туреччина	0,85	0,84	0,86	0,92	0,95
Україна	0,95	0,9	0,79	0,8	0,8

Джерело: сформовано автором на основі [2; 3]

Будь-яка форма інновацій вимагає певного рівня фінансового забезпечення, зокрема за рахунок власних коштів. Фінансове забезпечення можна визначити як сукупність економічних відносин, що виникають між суб'єктами інноваційної діяльності з приводу пошуку, залучення й ефективного використання фінансових ресурсів з метою отримання економічного ефекту із використанням організаційно-управлінських принципів, методів і форм впливу цих ресурсів на інноваційну діяльність [4].

В умовах фінансової кризи наявність фінансових ресурсів є одним з визначальних факторів розвитку підприємств, а ефективність діяльності підприємства знаходиться в безпосередній залежності від того, наскільки швидко кошти, вкладені в активи, перетворяться в реальні гроші. Основним фінансовим ресурсом підприємств є власний капітал. Достатній обсяг власного капіталу дозволяє розпочинати діяльність, збільшувати обсяги діяльності та сприяє фінансовій незалежності від зовнішніх інвесторів, кредиторів.

Фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств може здійснюватись у таких формах: самофінансування, кредитування, державне та венчурне фінансування [5]. На практиці з метою максимізації прибутку та забезпечення оптимального співвідношення різні форми фінансового забезпечення використовуються одночасно. При цьому підприємства намагаються забезпечити оптимальну структуру капіталу, для чого здійснюється оцінка фінансової стійкості підприємства і розрахунок співвідношення власних і залучених коштів. Основним важелем варіювання є коефіцієнт дисконтування, який може приймати різні значення у залежності від співвідношення власного і залученого капіталу [6].

Інноваційна діяльність вітчизняних підприємств фінансується насамперед за рахунок власного капіталу, що зумовлено високою вартістю банківських кредитів, відсутністю доступу до державного фінансування, низькою часткою коштів інвесторів. Якщо в 2010 р. частка власних джерел фінансування інноваційної діяльності в загальному обсязі фінансування складала 59,35 %, а в 2011 р. – 52,91 %, то в 2012 р. вона зросла до 63,9 %, в 2013 р. – до 72,92 %, а в 2015 р. – до 97,20 % (рис. 2).

У той же час загальновідомим є той факт, що фундаментальні дослідження, які здатні вивести економіку на новий рівень розвитку, мають фінансуватись за рахунок державних коштів, оскільки потребують значних обсягів фінансування, що є не під силу окремим підприємствам.

В економіці розвинених країн фінансування інноваційного процесу може здійснюватись також на партнерських засадах урядом та підприємствами, що створює передумови зростання економіки на якісно новій основі. У США наприкінці 90-х рр. XX ст. дві третини всіх витрат на НДДКР здійснювали приватні корпорації, які активно фінансували не тільки прикладні розробки, а й фундаментальні дослідження [7].

У процесі управління власним капіталом підприємства досить важливим є здійснення аналізу ефективності його формування та використання, який є підґрунтям для виявлення напрямків підвищення рівня конкурентоспроможності.

Власними джерелами фінансування інноваційної діяльності, як правило, виступають нерозподілений прибуток та амортизаційні відрахування, внески засновників у збільшення зареєстрованого капіталу.

На жаль, амортизаційні відрахування практично не здатні виконувати функцію фінансування інноваційної ді-

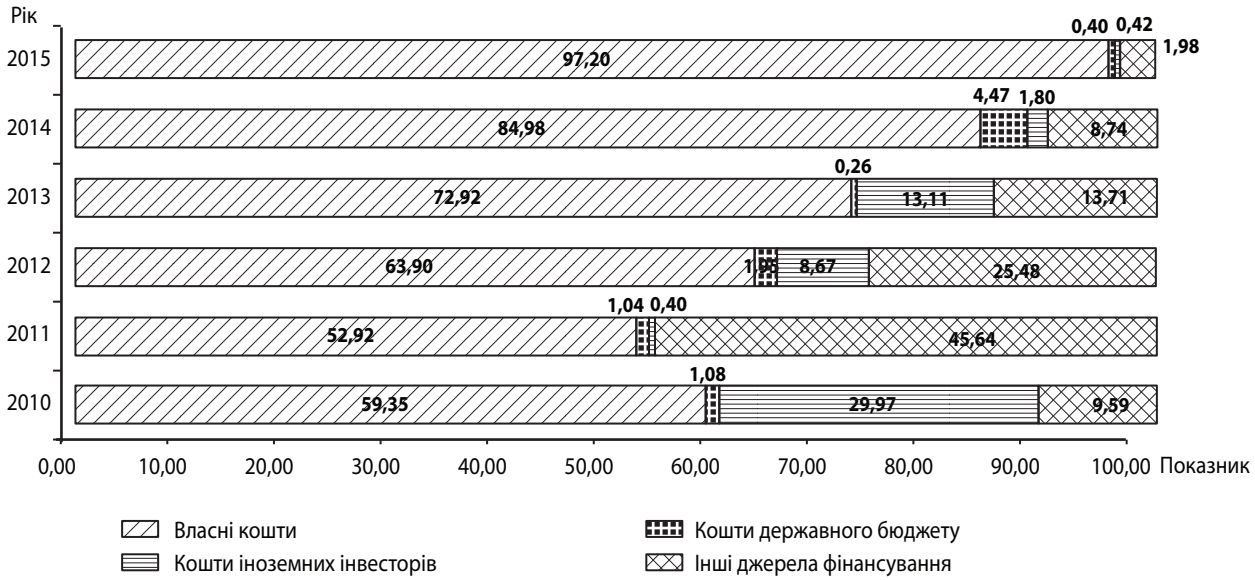

Рис. 2. Структура джерел фінансування інноваційної діяльності підприємств України

Джерело: сформовано автором на основі [2]

яльності, зважаючи на стан основних засобів. З рис. 3 видно, що основні засоби вітчизняних підприємств мають високий рівень зносу, який має негативну динаміку зростання: якщо в 2005 р. рівень зносу основних засобів складав 49 %, в 2009 р. – 60 %, а в 2014 р. – 83,5 %.

Таке високе значення показника свідчить про те, що більшість підприємств працюють на застарілому обладнанні. Відповідно продукція, яка виготовлена на такому обладнанні, є менш конкурентоспроможною, оскільки старі основні засоби є достатньо енергоємними. Зношеність основних засобів свідчить і про те, що амортизаційні кошти були використані не за прямим економічним призначенням – на оновлення основних засобів, а використані на споживання.

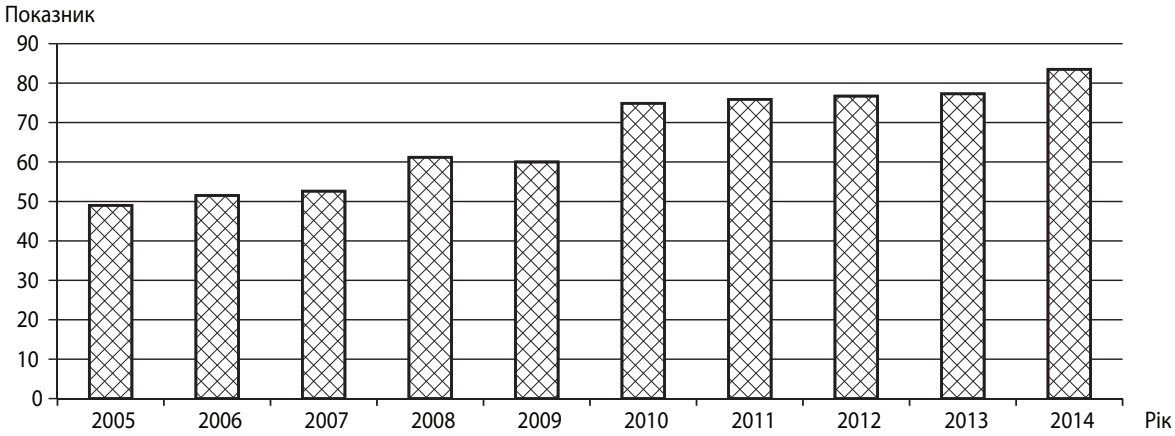

Рис. 3. Ступінь зносу основних засобів підприємств України, %

Джерело: сформовано автором на основі [2]

Іншим джерелом власних джерел фінансового забезпечення інноваційної діяльності є нерозподілений прибуток. У той же час, зважаючи на дані в табл. 2, стають зрозумілими причини низької інноваційної активності вітчизняних підприємств: частка нерозподіленого прибутку в загальному обсязі власного капіталу є досить низькою, а на кінець 2014 р. в цілому підприємства отримали непокритий збиток.

Отже, вітчизняним підприємствам варто більше уваги приділяти формуванню чистого прибутку й амортизаційній політиці.

Крім того, підприємства можуть використовувати і зовнішні джерела збільшення власного капіталу для фінансування інноваційної діяльності. Для цього, зважаючи на форму власності підприємства, необхідним є збільшення зареєстрованого капіталу під певні інноваційні програми. Недоліком цього підходу є те, що в процесі реалізації інноваційного процесу, особливо якщо він передбачає створення принципово нового інноваційного продукту, досить важко визначити потрібні обсяги фінансових ресурсів для фінансування. Це може призвести до необхідності неодноразового звертання до власників підприємства щодо збіль-

шення зареєстрованого капіталу, що викличе додаткові емісійні витрати (у випадку акціонерної форми), можливими є і заперечення з боку власників.

Крім того, підприємства, які здійснюють інноваційну діяльність, мають високу частку нематеріальних активів, серед яких значну частину мають складати знання, які містяться у людському капіталі, тобто працівниках фірми [8]. Отже, саме працівники підприємства можуть стати активним реальним джерелом підвищення ефективності інноваційної діяльності. Схожу думку можна зустріти і у Бубенка П. Т., Тітяєва В. І., Димченко О. В., Таряник О. М., Чистякової І. А., Шкурко О. В. [9], які вважають, що переважну більшість інноваційних ідей формують працівники підприємства, спираючись на власні уявлення щодо того, якими мають бути нові товари, послуги, технології тощо. Але інноваційні ідеї потребують чіткої ринкової орієнтації, що спирається на маркетингові дослідження.

Таблиця 2

Динаміка власного капіталу та нерозподіленого прибутку вітчизняних підприємств

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Власний капітал, млн грн	1426712	1586285	1904940	1950375	1480658
Нерозподілений прибуток, млн грн	-17677,4	16078,4	57015	20873,7	-579901
Частка нерозподіленого прибутку, %	-1,24	1,01	2,99	1,07	-39,17

Джерело: сформовано автором на основі [2]

При цьому важливим завданням є формування адекватної та ефективної мотиваційної політики, яка б стимулювала працівників до підвищення рівня інноваційної діяльності, зокрема в напрямку використання нових ресурсів, формування ефективної політики енергозбереження. Прийнято вважати, що найбільшу економічну вигоду дозволяють отримати заходи, які потребують капітальних вкладень. Водночас у контексті інноваційних заходів у напрямку енергозбереження мають величезний потенціал і безвитратні напрямки, які вимагають лише організаційних змін у структурі управління підприємством [10]. Інноваційні заходи можуть стосуватись і маркетингу підприємства. На сьогодні існує значна кількість компаній, які будували свою оновлену збутову політику на інноваційній концепції, зокрема із використанням ребрендингу, нових способів реалізації тощо. Впровадження будь-якої форми інноваційної діяльності передбачає активну участь персоналу, його зацікавленість і рівень продуктивності у виконанні поставлених завдань. Стимулювання персоналу в напрямку інноваційної діяльності може здійснюватись у матеріальній і нематеріальній формах і мати як прямий, так і непрямий характер. Результатом ефективного стимулювання стане суттєвий приріст прибутку та вартості підприємства, які значно перевищують витрати на стимулювання персоналу.

Більшість вітчизняних підприємств функціонують в умовах кризового стану. Управління в кризовій ситуації можна визначити як процес діяльності суб'єктів господарювання під тиском обставин таким чином, що створює умови здійснення аналізу, планування, організації, контролю взаємозалежних операцій у процесі прийняття швидких і раціональних рішень із невідкладних проблем, які виникають перед фірмою [11]. Наслідками управління в кризових ситуаціях досить часто стає реорганізація підприємства у формі укрупнення підприємств. Причин реорганізації поглинанням, приєднанням чи злиттям існує безліч, проте значна їх кількість зводиться до прагнення підприємств максимально ефективно використати свої виробничі потужності, управлінські й інвестиційні ресурси в умовах змін зовнішнього середовища. Укрупнення підприємств сприяє збільшенню ресурсів, які є у розпорядженні підприємства, що сприяє збільшенню обсягів господарської діяльності.

Зважаючи на те, що більшість промислових підприємств має низький рівень прибутку, актуальним стає питання інвестування безпосередньо в працівників, а також організаційні об'єднання із іншими промисловими підприємствами у промислово-фінансові групи, створення об'єднань з метою здійснення спільних НДДКР. Це сприятиме збільшенню величини власного капіталу за рахунок об'єднань капіталів декількох підприємств. Яскравим прикладом ефективної діяльності промислово-фінансових груп є ПФГ «Юнайтед Технолоджіс» (UTC), яка в 2015 р. мала сукупний чистий дохід у розмірі 56098 млн дол., а витрати на інноваційну діяльність – 2279 млн дол. (табл. 3).

До складу цієї промислово-фінансової групи входять шість крупних підприємств у сфері машинобудування: Pratt & Whitney, одне з найвідоміших імен у реактивних двигунах; Sikorsky, лідер у вертолітному виробництві,

Таблиця 3

Показники, які характеризують фінансову діяльність ПФГ «Юнайтед Технолоджіс» за 2011–2015 рр.

Показник	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Чистий дохід (виручка) від реалізації, млн дол.	48,526	51,101	56,600	57,900	56,098
Витрати на НДДКР, млн дол.	1,782	2,193	2,342	2,475	2,279
Чистий прибуток, млн дол.	4,651	4,692	5,655	6,468	4,356

Джерело: сформовано автором на основі [12]

включаючи відомі Чорні Яструби; Carrier Corp., найбільший постачальник нагрівання і систем кондиціонування повітря; Otis, найбільша компанія ліфта в світі; і Hamilton Sundstrand, провідний виробник космічних продуктів. У UTC наявний також великий бізнес продуктів пожежної безпеки на основі його збору британських фірм Chubb PLC і Kidde PLC.

Грегорі Хейс, який на сьогодні є президентом та головним керуючим ПФГ «Юнайтет Технолоджіс» стверджує, що головними трьома стовпами, на яких тримається успіх промислово-фінансової групи, – це продуктивність, інновації та люди. Не можна не погодитись, що саме ці складові за умови успішного їх поєднання сприяють справжньому успіху. Отже, для успішної реалізації інноваційної діяльності за рахунок власного капіталу підприємствам доцільно використовувати не лише такі традиційні джерела, як амортизаційні відрахування та нерозподілений прибуток, але і таку складову власного капіталу, як персонал. Крім того, підприємствам варто збільшувати власний капітал за рахунок кооперації, злиття з іншими підприємствами, формування ПФГ. Доцільним є формування також регіональних і державних програм співпраці підприємств із регіональними та державними органами влади щодо спільного фінансування інноваційного процесу, зокрема на стадії фундаментальних досліджень.

Висновки. Таким чином, вітчизняні підприємства мають значний потенціал у використанні власного капіталу для фінансування інноваційної діяльності. Промисловим підприємствам доцільно переглянути якість амортизаційної політики. Досить важливим є активне використання інтелектуального потенціалу працівників. З метою збільшення ресурсів НДДКР важливим є тісна співпраця із іншими інноваційно активними підприємствами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку: дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Й. Шумпетер ; пер. з англ. В. Старка. – Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2011. – 242 с.

2. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua

3. Офіційний сайт Європейської комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/

4. Єпіфанова І. Ю. Теоретичні аспекти фінансового забезпечення інноваційної діяльності промислових підприємств / І. Ю. Єпіфанова // Економічний часопис – XXI. – 2012. – № 11– 12. – С. 30– 32.

5. Джеджула В. В. Залучені джерела у фінансуванні інноваційної діяльності підприємств / В. В. Джеджула, І. Ю. Єпіфанова // Економічний аналіз. – 2015. – Т. 21. – № 2. – С. 69–74.

6. Djedjula V. Investment in energy saving actions of industrial enterprises / V. Djedjula // Actual problems of economics. – 2014. – № 1 (151). – P. 163–170.

7. Антонюк Л. Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації : монографія / Л. Л. Антонюк, А. М. Поручник, В. С. Савчук. – Київ : КНЕУ, 2003. – 394 с.

8. Nanda R. Financing Innovation/ R. Nanda, W. Kerr // National Bureau of Economic Research. – 2015. – Vol. 7 (1). – P. 445–462.

9. Амортизація і відтворення основних фондів житлово-комунальних підприємств : монографія / За заг. ред. П. Т. Бубенка. – Харків : ХНАМГ, 2010. – 257 с.

10. Джеджула В. В. Енергозбереження промислових підприємств: методологія формування, механізм управління : монографія / В. В. Джеджула. – Вінниця : ВНТУ, 2014. – 347 с.

11. Войнаренко М. П. Управління інвестиційною діяльністю промислових підприємств : монографія / М. П. Войнаренко, І. Ю. Єпіфанова. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – 188 с.

12. Офіційний сайт ПФГ UTC [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.utc.com/Investors/Pages/Annual-Reports-and-Proxy-Statements.aspx

REFERENCES

Antoniuk, L. L., Poruchnyk, A. M., and Savchuk, V. S. *Innovatsii: teoriia, mekhanizm rozrobky ta komertsializatsii* [Innovation: theory, mechanism of elaboration and commercialization]. Kyiv: KNEU, 2003.

Amortyzatsiia i vidtvorennia osnovnykh fondiv zhytlovo-komunalnykh pidpryiemstv [Amortization and reproduction of fixed assets of housing and utilities]. Kharkiv: KhNAMH, 2010.

Dzhedzhula, V. V., and Yepifanova, I. Yu. "Zalucheni dzherela u finansuvanni innovatsiinoi diialnosti pidpryiemstv" [Sources involved in financing innovation activities of enterprises]. *Ekonomichnyi analiz* vol. 21, no. 2 (2015): 69-74.

Djedjula, V. "Investment in energy saving actions of industrial enterprises"*Actual problems of economics*, no. 1 (151) (2014): 163-170.

Dzhedzhula, V. V. *Enerhozberezhennia promyslovykh pidpryiemstv: metodolohiia formuvannia, mekhanizm upravlinnia* [Energy saving of industrial enterprises: methodology of formation and control mechanism]. Vinnytsia: VNTU, 2014.

Nanda, R., and Kerr, W. "Financing Innovation"*National Bureau of Economic Research* vol. 7 (1) (2015): 445-462.

Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. http://www.ukrstat.gov.ua

Ofitsiinyi sait Yevropeiskoi komisii. http://ec.europa.eu/

Ofitsiinyi sait PFH UTC. http://www.utc.com/Investors/Pages/Annual-Reports-and-Proxy-Statements.aspx

Shumpeter, I. *Teoriia ekonomichnoho rozvytku: doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsyklu* [The theory of economic development: a study of profits, capital, credit, interest and economic cycle]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia, 2011.

Voinarenko, M. P., and Yepifanova, I. Yu. *Upravlinnia investytsiinoiu diialnistiu promyslovykh pidpryiemstv* [Management of investment activity of industrial enterprises]. Vinnytsia: VNTU, 2011.

Yepifanova, I. Yu. "Teoretychni aspekty finansovoho zabezpechennia innovatsiinoi diialnosti promyslovykh pidpryiemstv" [Theoretical aspects of the financial providing of innovative activity of industrial enterprises]. *Ekonomichnyi chasopys - XXI*, no. 11-12 (2012): 30-32.

UDC 005:303.4

THE CONCEPTUAL PRECONDITIONS OF STUDYING COLLECTIVE PROFESSIONAL MOBILITY OF MANAGEMENT PERSONNEL

© 2016 **DORONIN A. V., DORONIN S. A.**

UDC 005:303.4

Doronin A. V., Doronin S. A.

The Conceptual Preconditions of Studying Collective Professional Mobility of Management Personnel

The preconditions and problems of developing the concept of the study and transformation of collective professional mobility of management personnel are generalized. The necessity of specifying the content and structure of the scientific and methodological concept of «paradigm» is justified. The possibility of using philosophy and economic theory to determine the initial ideas on the development of technique for studying collective professional mobility of management personnel are analyzed; contradictions, which resolution would create a constructive theoretical basis of such a study are revealed. The need to focus on the interdisciplinary approach in the development of the conceptual preconditions of studying collective professional mobility is substantiated. The versions of the world view allowing to ensure productive discussions of representatives of various scientific disciplines at the phenomenological stage of building a new paradigm are developed.

Keywords: *management personnel, professional mobility, research concept, contradictions, paradigm, phenomenology, world view, interdisciplinary approach.*

Tabl.: *1.* ***Bibl.:*** *37.*

Doronin Andrii V. *– Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Economics and Marketing, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institue» named after M. Ye. Zhukovskiy (17 Chkalova Str., Kharkiv, 61070, Ukraine)*

E-mail: *14494xk@ukr.net*

Doronin Stepan A. *– Postgraduate Student, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine)*

E-mail: *stlffler@mail.ru*

УДК 005:303.4

Доронін А. В., Доронін С. А. Концептуальні передумови дослідження колективної професійної мобільності управлінського персоналу

Узагальнено передумови та проблем розробки концепції дослідження й перетворення колективної професійної мобільності управлінського персоналу. Обґрунтовано необхідність конкретизації змісту та структури науково-методологічного концепту «парадигма». Проаналізовано можливості використання філософії й економічної теорії для визначення вихідних ідей розробки технології дослідження колективної професійної мобільності управлінського персоналу; визначено протиріччя, вирішення яких дозволить створити конструктивну теоретичну основу такого дослідження. Обґрунтовано необхідність орієнтації на міждисциплінарний підхід при розробці концептуальних передумов дослідження колективної професійної мобільності. Розроблено варіанти картини світу, що дозволяють забезпечити результативні дискусії представників різних наукових дисциплін на феноменологічному етапі конструювання нової парадигми.

Ключові слова: *управлінський персонал, професійна мобільність, концепція дослідження, протиріччя, парадигма, феноменологія, картина світу, міждисциплінарний підхід.*

Табл.: *1.* ***Бібл.:*** *37.*

Доронін Андрій Віталійович *– доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та маркетингу, Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (вул. Чкалова, 17, Харків, 61070, Україна)*

E-mail: *14494xk@ukr.net*

Доронін Степан Андрійович *– аспірант, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Науки, 9а, Харків, 61166, Україна)*

E-mail: *stlffler@mail.ru*

УДК 005:303.4

Доронин А. В., Доронин С. А. Концептуальные предпосылки исследования коллективной профессиональной мобильности управленческого персонала

Обобщены предпосылки и проблемы разработки концепции исследования и преобразования коллективной профессиональной мобильности управленческого персонала. Обоснована необходимость конкретизации содержания и структуры научно-методологического концепта «парадигма». Проанализированы возможностей использования философии и экономической теории для определения исходных идей по разработке технологии исследования коллективной профессиональной мобильности управленческого персонала; определены противоречия, разрешение которых позволит создать конструктивную теоретическую основу такого исследования. Обоснована необходимость ориентации на междисциплинарный подход при разработке концептуальных предпосылок исследования коллективной профессиональной мобильности. Разработаны варианты картины мира, позволяющие обеспечить результативные дискуссии представителей различных научных дисциплин на феноменологическом этапе конструирования новой парадигмы.

Ключевые слова: *управленческий персонал, профессиональная мобильность, концепция исследования, противоречия, парадигма, феноменология, картина мира, междисциплинарный подход.*

Табл.: *1.* ***Библ.:*** *37.*

Доронин Андрей Витальевич *– доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономики и маркетинга, Национальный аэрокосмический университет им. Н. Е. Жуковского «Харьковский авиационный институт» (ул. Чкалова, 17, Харьков, 61070, Украина)*

E-mail: *14494xk@ukr.net*

Доронин Степан Андреевич *– аспирант, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеца (пр. Науки, 9а, Харьков, 61166, Украина)*

E-mail: *stlffler@mail.ru*

Formulation of the problem. Professional mobility has only relatively recently appeared in view of scientists dealing with problems of management, personnel management, ensuring reliability of business entities. But it quickly became the focus of attention not only for the experts in management, but also began to attract the interest of many scientific humanitarian disciplines, which previously investigated socio-economic activities of a man, his labor mobility, initiative and other characteristics important for maintaining the individual life and activities in the changing environment. The reason for this growth in popularity is explained by the significant increase in the number of unexpected and adverse events interfering both the habitual way of life of a man in general and his professional activity in particular.

Analysis of recent researches and publications. Today both well-known scholars [1–4 et al.] and young applicants of scientific degrees in different specialties [5–7 et al.] are engaged in studying professional mobility, its content, essence, functional purpose. Conferences that fully or partly deal with problems of studying and ensuring professional mobility of a man in this or that sphere of his life, indicate the need to replenish the economic science with new ideas and developments [8–10] are regularly held in Ukraine and Russia.

Highlighting the earlier unsolved parts of the general problem. Many publications present a detailed consideration of the history of the problem, specify the content of the concept of «professional mobility» and related concepts and categories [11; 12], analyze the experience of foreign countries [13]. There also can be noted the proofs of the need to move to studying the formation of a new type of this phenomenon outlined in the work of P. Malinowski, who defines it as transprofessionalizm – a quality of the collective worker as a collectively distributed ability to reflexively unite and organize representatives of various professions to solve complex problems. Due to their skills, capacity for reflection and thinking they can always go to the top level of perception of a critical situation, that is, to see the whole – *think globally, act locally* [14]. In parallel with these studies tendencies of defining the essence of the new emerging model of society, known as «risk society», as well as sources, conditions, consequences of its development were being formed. These studies contributed to the awareness of the need to overcome risk and crisis through development of collective professional personnel mobility [15–17]. The publications analysis showed that science has no holistic concept of not only collective professional mobility but also professional mobility of an individual person, even though it is the relevant subject of studying for many scientists. In general, the authors of the publications are convinced that the professional mobility of a person is a complex multi-component concept viewed from the standpoint of not only professional but also socio-cultural, communicative and psychological approaches. **All these approaches are complementary.** Gradually there appears an understanding of the new problem: man can not cope with the globalization of risk situations alone, only by means of team work. That is, scientific justification of professional mobility of the collective (or collective professional mobility) is needed. Such mobility can be ensured primarily by professional mobility of the collective leader and employees working in the management system. It is these circumstances that determined the choice of the theme and purpose of the study.

The aim of the article is to define the conceptual preconditions of developing a paradigm of studying collective professional mobility, project problems of its formation and ensuring its practical effectiveness.

Statement of the basic material of the research. Remaining a critical resource of civilization, today a man simultaneously turns into its goal, the main source ensuring activities of all spheres of the radically renewing society: economics, politics, culture and science. Science, including the economic one, presents many aspects of the consideration of a man as a subject of the economic environment reflected in the relevant concepts: work force, personnel, collective, model of man. The consideration of a working person having a high potential of knowledge, skills as an «intelligent capitalist», as the owner of special unique qualities (artistic, creative, behavioral) is relatively new.

As already noted, the literature has accumulated a lot of different aspects of consideration and determination of professional mobility as a particular relevant characteristic, which received the status of a critical one providing sustainable operation and development of economic systems of different levels. But more often it is seen at the level of a person, an individual employee [1–7; 11–13].

Since there is no ready paradigm for studying collective professional mobility in management, for its creation it makes sense previously to analyze renewed ideas of sciences of higher abstraction level: economic theory and philosophy. But first it is necessary to decide on the content of such a scientific construct as a «paradigm» representing a complex of basic assumptions of a certain scientific discipline about the nature of the reality it studies.

Analysis of dictionaries, monographs using this concept allows to select or create a version of the description of the essence of this construct but almost does not give an answer to the question, what elements such system formation as paradigm consist of. Thus, for example, a modern philosopher S. Platonova defines the concept of «paradigm», but presents its structure only from the standpoint of the general level of philosophical trends: «The paradigm is understood as a stable complex of interrelated theories united by common views about the subject of research, research methods and interpretation of scientific results. It includes *ontological, epistemological, methodological, axiological component*» [18, p. 14].

A more appropriate basis for solving the problem of determining the composition of the construct «paradigm» is provided by dictionaries: «A sample or a model; a system of terms by means of which social characteristics of a phenomenon, a system is described; the original concept, the original basic principles or a minimum set of basic requirements, upon which further research, political, cultural, educational and other activities is built» [20]. «A certain theoretical approach in scientific research, a set of methodical and methodological principles, ideas, by which the researcher is guided in his practice. Paradigm is a brief description of basic terms, concepts, approaches in the explanation of the society itself and various social phenomena» [21]. From these definitions it can be assumed that the list of the paradigm elements includes

terms, principles, approaches, the content of which helps to explain various methodical and methodological techniques practically used by scientists.

We can agree with the opinion of D. Shyian that the accumulated contradictions in humanitarian sciences in general and management in particular indicate the need to renew the paradigm of the latter in organic connection with updating the methodology of studying paradigms of the economic science as a whole [22].

The economic theory has never been univariate and it is not today. As for the vector of its development, today the most progressive direction is associated with recognition of the need to consider the dual nature of the human personality, which initially incorporates two principles – individualism and collectivism. It is advisable to taken this into consideration when building paradigmatic foundations of management of collective professional mobility. Such an approach will provide logical harmony of the theory and explain the necessity of its orientation toward the trend of socialization of the economic evolution of human civilization.

The official national economic science, on the provisions of which the relevant scientific degrees are awarded, is based on the model of T. Kuhn. That is, in the scientific world there actually defined and recognized scientific schools having, first of all, the history of studying the subject area; second, sound and practically proven methods and techniques for solving cognitive and practical problems; third, research findings outlined in specialized sources available for review and analysis. Publication of a certain number of the results of development of previous studies in these sources is the basis for obtaining the qualification of the Philosophy Doctor in Economics. Doctoral dissertations usually present a new concept of the enriched research subject, go beyond the normative paradigms, almost always use a significant arsenal of the latest achievements and recommendations of related scientific disciplines. They present also methodological tools for continuing researches in the context of the defended by the author and recognized by the scientific community ideas. In connection with the orientation of the national science towards the philosophy of T. Kuhn it makes sense to clarify the interpretation of the construct of «paradigm», towards which the study of collective professional mobility should be oriented.

As already noted, the review of a significant number of publications in which the term of «paradigm» is used, has shown that there is no clear understanding of the content of this concept in the scientific world. All the authors either assert their commitment to a paradigm, or note the limitation of those paradigms that do not meet the theme and purpose of their research. In the latter case the reasons for distrust to old technologies are given. They are most often explained by changes in external conditions of existence of the research subject, the changing and increasing complexity of its nature, the emergence of new tools to streamline its development. In this regard, one of the objectives of this study is identified as an attempt to compile the list of the compound elements of the construct of «paradigm» and their preliminary functions. Here it is impossible to do without philosophy – a science representing a higher than the economic science level of abstract generalization of ideas about the world. According to the famous philosopher V. Kochanowski, researchers distinguish a specific heuristic function of philosophy in relation to scientific cognition, which is most noticeable when nominating fundamentally new theories and relationships. V. Kochanowski is convinced that philosophical studies form the identity of science, its reflexivity, develop inherent in it understanding of its capabilities and prospects, define guidelines for its future development [22, p. 37].

The conducted analysis of classical philosophical works showed that the study of the person worldview, his/her perception of the world in which he/she exists, is not devoid of controversy. Thus it is natural to agree that philosophy is a structurally complex systems science, in which individual components can be identified. But many philosophers have their own adequate original individual idea of the structure of their science. For example, in its composition there almost always included such substructures as ontology, epistemology, epistemology, axiology. But some of them equate the areas of epistemology and epistemology, others defend the point of view of the inadmissibility of their equating, others give a rather extensive list of philosophy structures, which comprises sociology, logic, ethics, aesthetics [24, p.13].

There appeared and is already widely used a new approach to building a model of knowing the world – the phenomenological one. The relevance of phenomenology in relation to management sciences is highlighted by V. Wittich. The author sees limitation of the existing theories in the fact that within them the subject distances itself from the object taking up a position an outside observer. To obtain «objectively true» knowledge he learns it through the «prism» of this or that theory, builds a mathematical model, after experimenting with which receives the problem solution [25, p. 6182]. The phenomenological approach is opposed to such narrowly focused vision of the problem object, distorted under the influence of the existing rules of individual disciplines. This approach considers the knowing subject as the one, who awares himself «inside» the problem situation, formulating its meaning with consideration to the vision of other subjects, also awaring themselves in this situation. Under certain conditions such a vision is more objective than that built according to strict rules of a certain scientific discipline. However, so far phenomenology as a relevant construct of philosophy is found only in the informal dictionary of Wikipedia and in one of the available for analysis textbooks on philosophy [24].

Of course, such a complex science, as philosophy, could not specialize in the subject chosen to be the studied by scientific disciplines. In this context there emerged the following areas: philosophy of natural science, philosophy of physics, philosophy of economics, philosophy of science and many others. In light of the research subject in this case it makes sense to analyze the schools of philosophy of science. The need for such positioning of the scientist is claimed by many economists (eg, [26; 27]). There is quite a wide variety of philosophical models of scientific research in the science of management, but most of the specialists in this field analyze the models by K. Popper, I. Lakatos, P. Feyerabend, T. Kuhn. Here it is possible to agree with the arguments presented, for example, in [27]. But the author did not provide the necessity

of using phenomenology techniques in the development of management science to remove the contradictions in combining models of the philosophy of science. In some of their publications the authors of the article generalized the need to introduce the construct of «socio-cultural paradigm» or «culturedigm», monographic approach to the development of a set of science-based techniques in studying unique situations of practice and science [28; 29]. These publications justified the practicability of checking the legitimacy of using in management such a structure as science-practice, which was proposed by G. Soros. That is, it can be considered appropriate to develop a model of studying collective professional mobility at the level of not only logical but also intuitive perception of non-standard situation, ordered according to the model of the researcher.

Using the conclusions and recommendations of economic theory, it is possible to make some more additions to the technique of studying collective professional mobility. Thus, the analysis of the evolution of this science has shown that its first achievements oriented toward methods of natural sciences, which provided in due time high results, gradually lost their relevance. The main reason for this was that in the first models of the economic science a living person in the economic system was equated by his nature and methods of transformation to the rest of the material and financial resources. It could be possible to ignore the spiritual state of personnel at the first stages of development of the capitalist economic model under the influence of scientific and technical progress. The bureaucratic control mechanisms, administrative and economic incentives to ensure productivity worked successfully. However, the density of information and its availability made decisions taken under conditions of extreme volatility in the economic activity unreliable. The economic theory has started enriching itself with the knowledge of other sciences of humanistic profile. The first works of Nobel laureates, non-economists, in economics that received recognition were related to information support of economy, psychological and social factors and conditions of decision-making. Recognizing the new direction of science perfection many scientists remembered that the genius A. Smith published his monograph «The Theory of Moral Sentiments» first, and only then –«The Wealth of Nations». The representatives of economic science began also to perceive in a new light the models of distributed collaboration and collaborative distribution of labor cooperation, archetypes proposed by E. Durkheim [30, p. 19]. Such specific areas of science as economic sociology, economic psychology, organizational behavior, leadership theory very closely approached the subject area of economics. Too detailed specialization that in due time provided a deep dive into a particular aspect of the nature of the science subject ceased to give constructive responses to practical problems.

There appeared and proved themselves economic dissertations on the intersection of disciplines. Taking into account the views of scientists working in the field of phenomenological model of worldview, it is natural to assume that it is advisable to build the study of collective professional mobility using a multidisciplinary, phenomenological research concept. «The phenomenological approach does not contradict the classical theory of management aimed at problem solving; it does not allow the prevalence of target rationality over its higher forms – value and sense one«[25, p. 6182]. «When addressing the problems of the social order, phenomenology becomes a kind of strategy of the study, which creates a model of «contextually» working consciousness on the basis of principally contemplative attitude to real processes of knowledge and practice», A. Parfenov believes [31, p. 34].

In our opinion, components of the pre-paradigmatic structure having a chance of being accepted by the scientific community can be determined by analysis of those points of novelty that are offered in dissertations on studies of a man in various spheres of his life and activity. The list of elements of the future paradigm can include: the main idea, the conceptual and categorical apparatus, principles of research, hypothesis, research methods; ways of conceptualization, operationalization of the main components on the topic; tools of gathering information, processing the results, building models, practical testing of technologies of reality transformation, etc.

The orientation at determining the methodology of studying professional mobility towards the idea of economic theory is no less complicated than the orientation toward recommendations of philosophers. The point is that the subject area of this science has changed quite considerably and requires radical ideas concerning the theory transformation. This problem has been spoken about and disputed by scientists for a long time. So, as early as in 1997 it was announced by a famous economist, academician V. Polterovich [32]. In 2014 there was published a monograph by Yu. Zaloznovoy [33], in which the author gives reasons for the need to update the methodological principles of the economic science to overcome the modern crisis of humanity, gives justification of the reasons of unconstructiveness of economic studies, determines the specificity of the contemporary socio-economic development in the format of post-nonclassical human-dimension science. New ideas of renewal of the economic science are presented and convincingly reasoned by Yu. Shvetsov [34; 35]. An attempted to state a point of view at the original, ontological foundations of the economic theory from the position of recognizing the dual nature of the human person, which combines two principles – individualism and collectivism, was made by the academician Yu. Knyazev [36]. In 2016 at the section «Methodological problems of the economic science» of the International Scientific Conference on Economic and Social Development it was concluded: «The appeal of economists, historians and methodologists of the economic thought to the philosophical theories and concepts allows a critical look at what is happening inside the disciplinary area, resolve old tasks and ask new questions» [10, p. 151].

The following results of the conference could be considered important: first, the conclusion about the necessity of complicating the model of human in the economic science; second, an increase in attention to solving the problems of practical application of science findings. The proposal to expand the scientific techniques of the economic science by organizing interdisciplinary studies had a constructive nature. A weak point of the modern economic science is its traditional focus on building models of equilibrium states of market relations. Attention should be paid to nonlinearity of the socio-economic

processes generated by informatization and intellectualization of the economic sphere.

The generalization of the literature on the above mentioned problems revealed the absence of proposals for resolving the following contradictions hindering the further progress in the creation of a mechanism of developing collective professional mobility of management personnel at the level of business organizations:

1. Between the increase in the number of unique critical situations in the enterprise operation and the lack of science-based technologies and ways of organizing fast adequate responses to them.
2. Between the need for intensive development of highly professional total workforce of the labor collective and the lack of rules for organization of such development.
3. Between the increasing role of the social component in the socio-economic potential of the collective and the lack of maintenance of its quality dynamics.
4. Between the need for development of professional mobility of the collective and the lack of justification of its characteristics as well as factors affecting it and methods of quantitative and qualitative evaluation.
5. Between the need for management of collective professional mobility and the lack of techniques of such management.
6. Between the need for development of the competence of professionals involved in formation of professional mobility and the lack of methodological support of such development.

These contradictions can be resolved by means of organization of multidisciplinary conferences, where representatives of various scientific disciplines will create a common conceptual model for studying such multiparametric phenomenon as collective professional mobility. To ensure constructive discussions at such conferences, it is advisable to use the model of «world view». The idea of its acceptable variant as a list of key terms is presented in the textbook by P. Alekseev, A. Panin [37, p. 17]. When creating theoretical approaches to new management it is appropriate to provide, first, the use of the new theory in relation to any level of the organization and, second, its combination with the tools of the respective management mechanism. Using the variant of the worldview presented by P. Alekseev and A. Panin and given the major constructive trends in philosophy, we will present concepts that reflect the content of the worldview for studying collective professional personnel mobility in Table 1.

Table 1

The coordinates of the worldview of studying collective professional personnel mobility

Epistemology	**Ontology**			
	Levels of consideration			
	Employee	**Group**	**Organization**	**Mechanism**
Time Quality Sense	Behavior Competence Needs	Timeliness Interaction Harmony	Mobility Professionalism Capital	Influence Leadership Communications
Epistemology	**Axiology**			
	Levels of consideration			
	Employee	**Group**	**Organization**	**Mechanism**
Time Quality Sense	Recreation Recognition Needs	Speed Trust Tolerance	Cycle Reliability Profitability	Harmonization Culture Communication

To develop appropriate conceptual frameworks to resolve the contradictions it is advisable to use the achievements obtained in relevant sciences:

- economics – to compile a list of elements of the economic component of professional mobility;
- sociology – to compile a list of elements of the social component, methods of collecting information about it;
- economic sociology – to compile a list of socio-economic components of the potential, methods of collecting information about them;
- management – to select the instruments of influence on the social-economic potential of the profession, methods of collecting information about it;
- statistics and mathematical statistics – to select valid methods for the quantitative measuring of professional mobility determining its factors and creation of qualitatively-quantitative factor-criterion models

Conclusions. The actualization of the problem of studying professional mobility of economic entities' personnel is caused by acceleration in the pace of changes in the business environment and their unpredictability. It is the high professional potential of the personnel that can become an important source of the adoption of non-standard reactions to non-standard critical situations in the enterprise operation. The solution of many critical problems at diagnosing the level of the employee professional mobility and factors that determine the development of its potential are present in the available publications of representatives of various scientific disciplines. However, on the one hand, a holistic concept of working with

this phenomenon has not been presented in science yet, on the other hand, there is a need to study the possibilities of providing professional mobility of the collective, which total workforce, ensured by the relevant professional mobility of the manager, requires scientific justification. Defining the conceptual preconditions for developing a paradigm of studying collective professional mobility, formulating project objectives of its formation and provision of the practical effectiveness will create preconditions for productive scientific discussion. The interdisciplinary nature of the problem places high demands on building the paradigm, the need to use the recommendations of the economic theory and philosophy. Since both of the science areas have problems of increasing the reliability of its recommendations, the use of the construct «world view» will provide coordination of meanings of their ideas when creating a holistic concept of studying and developing professional mobility of the collective. Further research should focus on determining the term system, the principles of studying and effective practical transformation of real situations, techniques for building factor-criterion qualitative and quantitative models of the research subject.

LITERATURE

1. Сорокин П. А. Социальная мобильность / П. А. Сорокин ; пер. с англ. М. В. Соколовой. – М. : Akademia ; LVS, 2005. – 460 с.

2. Зеер Э. Ф. Профессиональная мобильность – интегральное качество субъекта инновационной деятельности / Э. Ф. Зеер, С. А. Морозова, Э. Э. Сыманюк // Педагогическое образование в России. – 2011. – № 5. – С. 90–97.

3. Пілецька Л. С. Соціально-психологічні особливості професійної мобільності особистості в умовах кризи / Л. С. Пілецька // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – 2013. – Вип. 18, ч. 1. – С. 54–61.

4. Пілецька Л. С. Соціально-психологічні складові професійної мобільності особистості / Л. С. Пілецька // Актуальні проблеми психології. – 2015. – Т. 7, Вип. 38. – С. 385–395.

5. Вороновська Л. П. Формування професійної мобільності майбутніх фахівців комунального господарства : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04 / Вороновська Лариса Петрівна ; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2016. – 267 с.

6. Сухара І. В. Професійна мобільність як складова професійної компетентності державних службовців в екологічній сфері України / І. В. Сухара // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 4. – С. 96–99.

7. Міхненко Г. Е. Формування інтелектуальної мобільності майбутніх інженерів в умовах освітнього середовища технічного університету : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.04 / Міхненко Галина Едуардівна ; Нац. авіац. ун-т. – Київ, 2016. – 21 с.

8. Социально-профессиональная мобильность в XXI веке : сборник материалов и докладов Международной конференции (29–30 мая 2014 г., Екатеринбург) / Под ред. Г. М. Романцева, В. А. Копнова. – Екатеринбург : Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2014. – 352 с.

9. Социально-профессиональная мобильность в XXI веке // Сборник материалов 2-й Всероссийской конференции (28–29 мая 2015 г., Екатеринбург) / Под ред. Е. М. Дорожкина, В. А. Копнова. – Екатеринбург: ФГАОУ ВПО «Российский государственный профессионально-педагогический университет», 2015. – 352 с.

10. XVII Апрельская международная научная конференция по проблемам развития экономики и общества (19–22 апреля 2016 г., Москва) [Electronic resource] // Экономическая социология. – 2016. – Май. – Т. 17, № 3. – Access mode: www.ecsoc.hse.ru

11. Коробко Н. В. Формування професійної мобільності майбутніх магістрів педагогіки вищої школи в умовах сталого розвитку [Electronic resource] / Н. В. Коробко // Theory and Methods of Educational Management. – 2016. – № 1 (17). – Access mode: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v17_16/14_korobko.pdf

12. Сергеева Т. Б. Личностная и профессиональная мобильность: проблема сопряженности / Т. Б. Сергеева // Образование и наука. – 2015. – № 8 (127). – С. 81–96.

13. Гогленков А. М. Профессиональная мобильность в контексте концепции непрерывного образования: опыт стран Скандинавии / А. М. Гогленков // Ученые записки Российского государственного гидрометеорологического университета. – 2013. – № 32. – С. 185–192.

14. Малиновский П. В. Транспрофессионализм как критерий эффективности управления человеческим потенциалом [Electronic resource] / П. В. Малиновский. – Access mode : http://prometa.ru/policy/capital/reports/3

15. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; пер. с нем. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.

16. Рагозин Н. П. Принципы анализа «общества риска» / Н. П. Рагозин // Вісник Донецького національного університету. Сер. Б. «Гуманітарні науки». – 2011. – № 1. – С. 221–228.

17. Вайнер А. В. Групповая готовность к риску как фактор эффективности управленческих команд : автореф. дис. … канд. психол. наук : 19.00.05 / Вайнер Анна Владимировна ; МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 2008. – 30 с.

18. Платонова С. И. Неклассическая парадигма социального исследования в эпистемологическом контексте XX века / С. И. Платонова // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2011. – Вып. № 127.– С. 115–120.

19. Кузнецова Л. Ф. Научная картина мира: структура, функции, историческая динамика : автореф. дис. … д-ра фил. наук : 09.00.01 / Кузнецова Лидия Федоровна ; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 1993. – 24 с.

20. Словарь терминов и понятий по обществознанию / Авт.-сост. А. М. Лопухов. – 7-е изд., перераб. и доп. – М.: Айрис-пресс, 2013. – 268 с.

21. Краткий словарь по социологии / Под общ. ред. Д. М. Гвишиани, Н. И. Лапина ; сост. Э. М. Коржева, Н. Ф. Наумова. – М. : Политиздат, 1989. – 479 с.

22. Шиян Д. В. Напрями оновлення методології досліджень в економічній науці [Electronic resource] / Д. В. Шиян. – Access mode : http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/5.1/342.pdf

23. Философия науки в вопросах и ответах : учеб. пособие для аспирантов / В. П. Кохановский [и др.]. – Ростов н/Д : Феникс, 2006. – 352 с.

24. Киричок О. Б. Філософія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / О. Б. Киричок. – Полтава : РВВ ПДАА, 2010. – 381 с.

25. Виттих В. А. Феноменологический подход к построению теории управления обществом / В. А. Виттих // Труды XII Всероссийского совещания по проблемам управления (16–19 июня 2014 г., Москва). – М.: ИПУ РАН. – С. 6182–6186.

26. Гейман О. А. Нелинейность экономики и неравномерность развития регионов : монография / О. А. Гейман. – Харьков : ФЛП Либуркина Л. М. ; ИД «ИНЖЭК», 2009. – 428 с.

27. Doronina M. Behavioral Economics / M. Doronina // The Research Methodology Background the Problems of Economy. – 2015. – №. 3. – P. 237–243.

28. Доронин А. В. Предпосылки создания культурадигмы управления поведением персонала организации / А. В. Доронин // Економіка розвитку. – 2008. – № 3. – С. 72–76.

29. Доронин А. В. Монографический метод. Сущность и программа использования в исследованиях поведения персонала / А. В. Доронин // Бизнес Информ. – 2009. – № 1. – С. 121–129.

30. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості : нац. доп. / Кер. авт. кол. Е. М. Лібанова ; Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. – Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2012.– 412 с.

31. Парфенов А. И. Феноменологическая парадигма социального порядка / А. И. Парфенов // Известия Саратовского университета. Серия: Философия. Психология. Педагогика. – 2011. – Т. 11, вып. 4. – С. 31–35.

32. Полтерович В. М. Кризис экономической теории : доклад на научном семинаре Отделения экономики и ЦЭМИ РАН «Неизвестная экономика» 1997 г. [Electronic resource] / В. М. Полтерович. – Access mode : http://mpra.ub.uni-muenchen.de/22015

33. Залознова Ю. С. Соціоекономічний розвиток України в контексті глобальних і національних викликів : монографія / Ю. С. Залознова ; НАН України, Ін-т економіки промисловості. – Київ, 2014. – 336 с.

34. Швецов Ю. Г. Научная несостоятельность современной экономической теории / Ю. Г. Швецов // Проблемы современной экономики. – 2015. – № 2 (54). – С. 53–57.

35. Швецов Ю. Г. Духовно-нравственная несостоятельность современной экономической теории / Ю. Г. Швецов // Вестник Томского государственного университета. Экономика. – 2016. – № 2 (34). – С. 262–289.

36. Князев Ю. К. Об исходных предпосылках исследования современной экономики / Ю. К. Князев. – М. : Ин-т экономики РАН, 2014. – 35 с.

37. Алексеев П. В. Философия : учебник / П. В. Алексеев, А. В. Панин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби ; Проспект, 2005. – 608 с.

REFERENCES

Alekseyev, P. V., and Panin, A. V. *Filosofiya* [Philosophy]. Moscow: TK Velbi; Prospekt, 2005.

Bek, U. *Obshchestvo riska. Na puti k drugomu modernu* [The risk society. On the way to another modernity]. Moscow: Progress-Traditsiya, 2000.

Doronina, M. "Behavioral Economics"*Methodology Background the Problems of Economy*, no. 3 (2015): 237-243.

Doronin, A. V. "Predposylki sozdaniya kulturadigmy upravleniya povedeniyem personala organizatsii" [Background of culturalism control the behavior of the staff of the organization]. *Ekonomika rozvytku*, no. 3 (2008): 72-76.

Doronin, A. V. "Monograficheskiy metod. Sushchnost i programma ispolzovaniya v issledovaniyakh povedeniya personala" [Monographic method. The nature and programme of use in the study of the behavior of the staff]. *Biznes Inform*, no. 1 (2009): 121-129.

Goglenkov, A. M. "Professionalnaya mobilnost v kontekste kontseptsii nepreryvnogo obrazovaniya: opyt stran Skandinavii" [Professional mobility in the context of the concept of lifelong education: the experience of Scandinavian countries]. *Uchenyye zapiski Rossiyskogo gosudarstvennogo gidrometeorologicheskogo universiteta*, no. 32 (2013): 185-192.

Geyman, O. A. *Nelineynost ekonomiki i neravnomernost razvitiya regionov* [The nonlinearity of the economy and the uneven development of regions]. Kharkiv: FLP Liburkina L. M. ; ID «INZhEK», 2009.

Korobko, N. V. "Formuvannia profesiinoi mobilnosti maibutnikh mahistriv pedahohiky vyshchoi shkoly v umovakh staloho rozvytku" [The formation of professional mobility of future masters of pedagogy of the higher school in the context of sustainable development]. 2016 http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v17_16/14_korobko.pdf

Kuznetsova, L. F. "Nauchnaya kartina mira: struktura, funktsii, istoricheskaya dinamika" [Scientific picture of the world: structure, function, and historical dynamics]. *avtoref. dis. … d-ra fil. nauk : 09.00.01*, 1993.

Kratkiy slovar po sotsiologii [A concise dictionary of sociology]. Moscow: Politizdat, 1989.

Kokhanovskiy, V. P. *Filosofiya nauki v voprosakh i otvetakh* [Philosophy of science questions and answers]. Rostov n/D. : Feniks, 2006.

Kyrychok, O. B. *Filosofiya* [Philosophy]. Poltava: RVV PDAA, 2010.

Kniazev, Yu. K. *Ob iskhodnykh predposylkakh issledovaniya sovremennoy ekonomiki* [About the basic assumptions of the study the modern economy]. Moscow: In-t ekonomiki RAN, 2014.

Lopukhov, A. M. *Slovar terminov i ponyatiy po obshchestvoznaniyu* [Dictionary of terms and concepts in social studies]. Moscow: Ayris-press, 2013.

Malinovskiy, P. V. "Transprofessionalizm kak kriteriy effektivnosti upravleniya chelovecheskim potentsialom" [Transprofessional as a criterion of efficiency of management of human potential]. http://prometa.ru/policy/capital/reports/3

Mikhnenko, H. E. "Formuvannia intelektualnoi mobilnosti maibutnikh inzheneriv v umovakh osvitnyoho seredovyshcha tekhnichnoho universytetu" [The formation of the intellectual mobility of future engineers in terms of the educational environment of technical University]. *avtoref. dys. … kand. ped. nauk : 13.00.04*, 2016.

Platonova, S. I. "Neklassicheskaya paradigma sotsialnogo issledovaniya v epistemologicheskom kontekste XX veka" [Nonclassical paradigm of social research in the epistemological context of the twentieth century]. *Izvestiya Rossiyskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A. I. Gertsena*, no. 127 (2011): 115-120.

Piletska, L. S. "Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti profesiinoi mobilnosti osobystosti v umovakh kryzy" [Socio-psychological features of professional mobility of personality in the conditions of crisis]. *Zbirnyk naukovykh prats: filosofiia, sotsiolohiia, psykholohiia* vol. 1, no. 18 (2013): 54-61.

Piletska, L. S. "Sotsialno-psykholohichni skladovi profesiinoi mobilnosti osobystosti" [Socio-psychological components of the professional mobility of personality]. *Aktualni problemy psykholohii* vol. 7, no. 38 (2015): 385-395.

Parfenov, A. I. "Fenomenologicheskaya paradigma sotsialnogo poryadka" [The phenomenological paradigm of the social order]. *Izvestiya Saratovskogo universiteta. Seriya «Filosofiya. Psikhologiya. Pedagogika»* vol. 11, no. 4 (2011): 31-35.

Polterovich, V. M. "Krizis ekonomicheskoy teorii : doklad na nauchnom seminare Otdeleniya ekonomiki i TsEMI RAN «Neizvestnaya ekonomika» 1997 g. " [The crisis of economic theory : report on the scientific seminar of the Department of economy and CEMI RAS «Unknown economy», 1997]. http://mpra.ub.uni-muenchen.de/22015

Ragozin, N. P. "Printsipy analiza «obshchestva riska»" [Principles of analysis of «risk society»]. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu. Seriia B «Humanitarni nauky»*, no. 1 (2011): 221-228.

Sotsialno-professionalnaya mobilnost v XXI veke [Socio-professional mobility in the XXI century]. Ekaterinburg: Izd-vo Ros. gos. prof.-ped. un-ta, 2014.

Sergeyeva, T. B. "Lichnostnaya i professionalnaya mobilnost: problema sopryazhennosti" [Personal and professional mobility: the conjugacy problem]. *Obrazovaniye i nauka*, no. 8 (127) (2015): 81-96.

Shyian, D. V. "Napriamy onovlennia metodolohii doslidzhen v ekonomichnii nautsi" [The direction of the updates: research methodology in economic science]. http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/5.1/342.pdf

Sotsialno-professionalnaya mobilnost v XXI veke [Socio-professional mobility in the XXI century]. Ekaterinburg: FGAOU VPO «Rossiyskiy gosudarstvennyy professionalno-pedagogicheskiy universitet», 2015.

Stalyi liudskyi rozvytok: zabezpechennia spravedlyvosti [Sustainable human development: ensuring justice]. Uman: Vizavi, 2012.

Shvetsov, Yu. G. "Nauchnaya nesostoyatelnost sovremennoy ekonomicheskoy teorii" [The scientific failure of the modern economic theory]. *Problemy sovremennoy ekonomiki*, no. 2 (54) (2015): 53-57.

Shvetsov, Yu. G. "Dukhovno-nravstvennaiya nesostoyatelnost sovremennoy ekonomicheskoy teorii" [Spiritually-moral bankruptcy of modern economic theory]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Ekonomika*, no. 2 (34) (2016): 262-289.

Sukhara, I. V. "Profesiina mobilnist yak skladova profesiinoi kompetentnosti derzhavnykh sluzhbovtsiv v ekolohichnii sferi Ukrainy" [Professional mobility as a component of professional competence of civil servants in the environmental sector of Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 4 (2016): 96-99.

Sorokin, P. A. *Sotsialnaya mobilnost* [Social mobility]. Moscow: Akademiya; LVS, 2005.

Vittikh, V. A. "Fenomenologicheskiy podkhod k postroyeniyu teorii upravleniya obshchestvom" [A phenomenological approach to the construction of theory of governance]. In *Trudy XII Vserossiyskogo soveshchaniya po problemam upravleniya*, 6182-6186. Moscow: IPU RAN, 2014.

Voronovska, L. P. "Formuvannia profesiinoi mobilnosti maibutnikh fakhivtsiv komunalnoho hospodarstva" [The formation of professional mobility of future specialists of public services]. *dys. … kand. ped. nauk : 13.00.04*, 2016.

Vayner, A. V. "Gruppovaya gotovnost k risku kak faktor effektivnosti upravlencheskikh komand" [The group risk appetite as a factor in the effectiveness of management teams]. *avtoref. dis. … kand. psikhol. nauk : 19.00.05*, 2008.

"XVII Aprelskaya mezhdunarodnaya nauchnaya konferentsiya po problemam razvitiya ekonomiki i obshchestva" [XVII April international academic conference on problems of development of economy and society]. www.ecsoc.hse.ru

Zaloznova, Yu. S. *Sotsioekonomichnyi rozvytok Ukrainy v konteksti hlobalnykh i natsionalnykh vyklykiv* [Socio-economic development of Ukraine in the context of global and national challenges]. Kyiv, 2014.

Zeer, E. F., Morozova, S. A., and Symanyuk, E. E. "Professionalnaya mobilnost - integralnoye kachestvo subekta innovatsionnoy deyatelnosti" [Professional mobility is an integral quality of the subject of innovation]. *Pedagogicheskoye obrazovaniye v Rossii*, no. 5 (2011): 90-97.

УДК 338.28

ОЦЕНКА УРОВНЯ КОНКУРЕНЦИИ В БАНКОВСКОМ СЕКТОРЕ ГРУЗИИ

© 2016 ГЕЧБАИЯ Б. Н. ВАНИШВИЛИ М. М.

УДК 338.28

Гечбаия Б. Н., Ванишвили М. М.

Оценка уровня конкуренции в банковском секторе Грузии

В статье с опорой на новейшие литературные источники и богатый фактический материал последовательно проанализирован и оценен уровень конкуренции в банковском секторе Грузии. Соответствующими исследованиями установлено (с подтверждением в хозяйственной жизни), что конкуренция на банковском рынке имеет определенные специфические признаки, отличаясь этим от конкуренции, присутствующей на прочих рынках. Одно из важных отличий состоит в том, что банковский рынок оперирует деньгами – товаром с абсолютной ликвидностью, заменить который иным товаром невозможно. Другая важная особенность связана с мобильностью финансового капитала на банковском рынке. Сделан вывод о том, что, несмотря на достаточно низкий уровень кредитования экономики Грузии, бремя обслуживания долга на каждом из заемщиков достаточно тяжело, что обусловливается высокими процентными ставками и краткосрочностью. Соответственно, снижение процентных ставок не только желательно для общего экономического развития, но и является необходимой предпосылкой для достижения дальнейшего роста самих банков.

Ключевые слова: *банковская конкуренция, концентрация рынка, агентство конкуренции, индекс Герфиндаля-Гиршмана, чистые займы, полные активы, рыночная структура, кредитный рейтинг, рынок кредитов, рынок депозитов, олигополистический рынок.*

Табл.: *5.* ***Библ.:*** *14.*

Гечбаия Бадри Нодарович *– доктор экономических наук, профессор, факультет экономики и бизнеса, Батумский государственный университет им. Шота Руставели (ул. Ниношвили, 35, Батуми, 6010, Грузия)*

E-mail: *badrigechbaia@gmail.com*

Ванишвили Мераб Михайлович *– доктор экономических наук, профессор, департамент финансовых и банковских технологий, Грузинский технический университет (ул. Костава, 77, Тбилиси, 0175, Грузия)*

УДК 338.28

Гечбаия Б. Н., Ванішвілі М. М. Оцінка рівня конкуренції в банківському секторі Грузії

У статті з опорою на новітні літературні джерела і багатий фактичний матеріал послідовно проаналізовано й оцінено рівень конкуренції у банківському секторі Грузії. Відповідними дослідженнями встановлено (з підтвердженням у господарському житті), що конкуренція на банківському ринку має певні специфічні ознаки, відрізняючись цим від конкуренції, яка присутня на інших ринках. Одна з важливих відмінностей полягає в тому, що банківський ринок оперує грошима – товаром з абсолютною ліквідністю, замінити який іншим товаром неможливо. Інша важлива особливість пов'язана з мобільністю фінансового капіталу на банківському ринку. Зроблено висновок про те, що, незважаючи на досить низький рівень кредитування економіки Грузії, тягар обслуговування боргу на кожному з позичальників досить важкий, що обумовлено високими процентними ставками та короткостроковістю. Відповідно, зниження процентних ставок не тільки бажано для загального економічного розвитку, але і є необхідною передумовою для досягнення подальшого зростання самих банків.

Ключові слова: *банківська конкуренція, концентрація ринку, агентство конкуренції, індекс Герфіндаля-Гіршмана, чисті позики, повні активи, ринкова структура, кредитний рейтинг, ринок кредитів, ринок депозитів, олігополістичний ринок.*

Табл.: *5.* ***Бібл.:*** *14.*

Гечбаия Бадрі Нодарович *– доктор економічних наук, професор, факультет економіки і бізнесу, Батумський державний університет ім. Шота Руставелі (вул. Ніношвілі, 35, Батумі, 6010, Грузія)*

E-mail: *badrigechbaia@gmail.com*

UDC 338.28

Gechbaia B.i N., Vanishvili M. M.Estimation of the Level of Competition in the Banking Sector of Georgia

On the basis of the latest literary sources and rich factual material the article consistently analyzes and estimates the level of competition in the banking sector of Georgia. In the course of relevant studies it was found (with further confirmation in the economic life), that the competition in the banking market has certain specific features, which make it different from the competition that is present in other markets. One of important differences is that the banking market operates with money — a commodity with absolute liquidity, which can not be replaced by other commodities. Another important feature is associated with the mobility of financial capital in the banking market. There made a conclusion that, despite the fairly low level of crediting the Georgian economy, the burden of debt service on each of the borrowers is hard enough, which is caused by the high interest rates and short-term nature. Accordingly, the lowering of interest rates is not only desirable for the overall economic development but also is a prerequisite for achieving the further growth of the banks themselves.

Keywords: *banking competition, market concentration, competition agency, Herfindahl-Hirschman Index, net loans, gross book value, market structure, credit rating, credit market, deposit market, oligopolistic market.*

Tabl.: *5.* ***Bibl.:*** *14.*

Gechbaia Badri N. *– Doctor of Science (Economics), Professor, Professor, Faculty of Economics and Business, Batumi Shota Rustaveli State University (35 Ninoshvili Str., Batumi, 6010, Georgia)*

E-mail: *badrigechbaia@gmail.com*

Vanishvili Merab M. *– Doctor of Science (Economics), Professor, Department of Financial and Banking Technology, Georgian Technical University (77 Kostava Str., Tbilisi, 0175, Georgia)*

Ванішвілі Мераб Михайлович *– доктор економічних наук, професор, департамент фінансових і банківських технологій, Грузинський технічний університет (вул. Костава, 77, Тбілісі, 0175, Грузія)*

Вступление. Банковский сектор Грузии уже почти сумел адаптироваться к рыночным условиям, выработав целый ряд механизмов по предотвращению провалов в своей деятельности. Однако кризисные ситуации в стране нередко выявляют проблемы неопределенности в функционировании банковского сектора, в связи с чем он переживает сложности в дальнейшем развитии. Региональная неравномерность развития банковской инфраструктуры и различия в бюджетно-налоговом потенциале отдельных территорий приводят к обострению вопроса обеспечения устойчивости банковского сектора страны.

Банковская деятельность в Грузии безусловно нуждается в регулировании, обеспечивающем создание условий для справедливой и достаточной конкуренции, что является гарантией эффективного развития банковского сектора страны. Наличие уровня конкуренции, необходимого для поддержания устойчивости банковской системы, является на сегодняшний день достаточно важной проблемой, поскольку цивилизованная конкуренция является обязательным элементом эффективного функционирования банковской системы.

Решение данной проблемы приобретает особую актуальность в связи со вступлением Грузии во Всемирную торговую организацию и внедрением в банковской системе страны норм «Базель-III».

Несмотря на то, что вопросам банковской конкуренции в грузинской экономической литературе последнего периода [1; 2] уделяется определенное внимание, специальных исследований, посвященных анализу банковской конкуренции, все еще немного. В связи с этим авторы настоящей статьи ставят перед собой цель оценить уровень конкуренции в банковском секторе Грузии.

В качестве ***теоретической основы*** данного исследования выступают работы грузинских и зарубежных ученых по вопросам банковской конкуренции, аналитические отчеты государственных и общественных экономических институтов, международные и национальные нормативно-правовые документы по регуляции банковской конкуренции, рекомендации международных финансово-экономических организаций и научно-практических конференций.

Эмпирическая база исследования достаточно многообразна. Она включает в себя информационно-статистические и аналитические материалы Национального банка Грузии, Национальной статистической службы и других структур исполнительной власти; данные, опубликованные в монографиях и научных статьях грузинских авторов, учебной литературе и периодических изданиях; ресурсы сети Интернет, информационных и рейтинговых агентств; результаты исследований, самостоятельно проведенных авторами.

Целью данной статьи является анализ и оценка существующего состояния банковской конкуренции в Грузии.

Результаты исследования. Данным исследованием установлено, что конкуренция на банковском рынке обладает определенными специфическими признаками, чем и отличается от конкуренции на других рынках. Одно из важных отличий состоит в том, что банковский рынок оперирует деньгами – товаром с абсолютной ликвидностью, заменить который иным товаром невозможно. Соответственно, деньги не являются товаром эластичного спроса. Вторая важная особенность связана с мобильностью финансового капитала в банковском секторе. В отличие от других видов капитала, финансовый капитал более мобилен, чем физический товар, поскольку может быстрее быть выведен из стран с высокими налогами и строгими механизмами банковского регулирования.

Согласно официальным данным объем полных активов банковского сектора (20, 617 млрд лари) по состоянию на 1 января 2016 г. составляет 70,7 % ВВП страны (29,151 млрд лари), а объем чистых займов (12, 267 млрд лари) – 42,1 %. При этом следует подчеркнуть, что в нашей стране банковская, как и прочая конкуренция, в основном введена в рамки норм закона «О конкуренции», принятого в 2012 г. [1].

Следует отметить, что «Методические указания к анализу рынка», разработанные Агентством по конкуренции на основе п. 2 ст. 5, п. 4 ст. 17^1 и п. 6^1 ст. 34 Закона Грузии «О конкуренции» и введенные в действие с 1 октября 2014 г., носят общий характер и применяются ко всем типам рынка [2]. При этом в Грузии пока не применяется специальная (специфическая) методология анализа уровня конкуренции на банковском рынке. Исходя из этого, на повестке дня встало установление того, насколько точно действующие законодательные правила определения конкуренции рынка определяют положение на банковском рынке Грузии.

Согласно п. 3 ст. 17 методических указаний Агентства по конкуренции объем рынка кредитных ресурсов определяется «по сумме кредитных активов коммерческих банков и небанковских кредитных союзов, действующих на соответствующем рынке, а оценка услуг, оказываемых банковской сферой, устанавливается с учетом специфики видов услуг» [2].

Вопрос, почему необходимо исключить из кредитного рынка кредитные активы участников кредитных рынков, конкурирующих с коммерческими банками (микрофинансовых организаций, ломбардов, т.н. онлайн-заимодавцев), явно не нуждается в дополнительной аргументации. Что же до оценки услуг, оказываемых банковской сферой, мы считаем совершенно справедливым подход Агентства по конкуренции – наряду с банковско-кредитными активами оценивать и их некредитную (непрофильную) деятельность [3].

В п. 5 ст. 17 методических указаний Агентства по конкуренции установлено, что «размер доли коммерческого банка на рынке кредитных ресурсов определяется соотношением активов банка с объемом рынка» [2]. Соответственно, на рынке кредитных ресурсов следует оценить активы банка, являющиеся гораздо более широким понятием и включающие, кроме кредитных активов, и другие виды активов. Явное содержательное и экономическое несоответствие, вероятно, является результатом смешения экономических терминов, также требующего дополнительных разъяснений и корректировки.

Пунктом 1-м ст. 18 методических указаний определен лишь уровень концентрации товарного рынка, «являющийся качественной характеристикой рынка и оценивающий соотношение долей экономических агентов и плотность их распределения на рынке» [2]. В связи с этим следует отметить, что в законодательстве Грузии вообще и в методических указаниях Агентства по конкуренции в частности понятие «монополизации рынка» замещено понятием «концентрации рынка», которые явдяются идентичными друг другу по экономическому содержанию. Поэтому нами будет использовано понятие «монополизация рынка», поскольку оно, исходя из существующей реальности, более объективно отражает конкурентную среду в экономике Грузии.

Для расчета соответствующего уровня концентрации товарного рынка Агентство по конкуренции применяет индекс Герфиндаля-Гиршмана [4], представляемый в следующем виде:

$$HHI = D^2_1 + D^2_2 + D^2_3 + \ldots\ldots\ldots + D^2_n,$$

где n – перечень поставщиков товаров / услуг на рынок;

D_j – доля j-ного поставщика на рынке, рассчитываемая следующим образом:

$$D_j = V_j / V_m,$$

где V_j – объем реализации товаров / услуг j-ного поставщика,

V_m – общий объем рынка.

Таким образом, индекс Герфиндаля-Гиршмана (HHI) является показателем уровня монополизации рынка, «рассчитываемым как сумма квадратов долей всех действующих на рынке поставщиков» [2]. Этот индекс широко используется в США, например, в случаях, когда фирмы нуждаются в разрешении на слияние или поглощение.

Нами проведено исследование, включающее в себя определение уровня концентрации банковского рынка на основании индекса Герфиндаля-Гиршмана с использованием методов чистых займов и полных активов. В основе исследования лежала статистика банковского сектора, официально опубликованная Национальным банком Гру-

Таблица 1

Расчет уровня концентрации банковского рынка на основании индекса Герфиндаля-Гиршмана (HHI)

Коммерческие банки	Метод чистых займов		Метод полных активов	
	D_n	D^2_n	D_n	D^2_n
Банк Республика	6 %	36	6 %	36
ТВС Банк	28 %	784	27 %	729
Банк Грузии	35 %	1225	36 %	1296
Либерти Банк	7 %	49	8 %	64
Базис Банк	3 %	9	1 %	1
ВТБ Банк Джорджия	5 %	25	5 %	25
Банк Карту	4 %	16	4 %	16
ПроКредит Банк	7 %	49	6 %	36
СилкРоуд Банк	0 %	0	1 %	1
Капитал Банк	0 %	0	0 %	0
Международный банк Азербайджана - Грузия	1 %	1	1 %	1
Тбилисский филиал «Зираат Банка»	0 %	0	0 %	0
Кавказский банк развития – Грузия	0 %	0	0 %	0
Батумский филиал «Иш Банка» Турции	0 %	0	0 %	0
Прогресс Банк	0 %	0	0 %	0
Кор Стандарт Банк	2 %	4%	3 %	9
Халик Банк Грузия	1 %	1%	1 %	1
Паша Банк Грузия	0 %	0%	0 %	0
Финка Банк Грузия	1 %	1%	1 %	1
Всего, HHI		HHI=2200		HHI=2216

Источник: сформировано авторами на основе [5]

зии. При этом с учетом тенденций последнего периода в банковском секторе, характеризующегося процессом слияния банков, данные «ТВС Банка» и «Банка Константа», а также «Банка Грузии» и «Приват-Банка» были объединены. В расчетах применялись статистические данные по состоянию на 1 января 2016 г., полученный уровень концентрации банковского рынка отображен в табл. 1.

Следует отметить, что согласно п. 5 ст. 18 методических указаний Агентства по конкуренции, на основании индекса Герфиндаля-Гиршманарынки по уровням концентрации оцениваются следующим образом:

- низкоконцентрированные – *HHI* < 1250;
- умеренно концентрированные – 1250 < *HHI* < 2250;
- высококонцентрированные – *HHI* > 2250.

Согласно результатам, полученным при нашем анализе, по методу чистых займов *HHI* = 2200, а по методу полных банковских активов *HHI* = 2216. Соответственно, оцененный по обоим методам банковский рынок находится в рамках умеренной монополизированности, однако его концентрация почти достигает верхнего критического уровня, за которым рынок становится высокомонополизированным. Если в дальнейшем процесс слияния коммерческих банков будет продолжаться, индекс легко преодолеет отметку в 2250, что соответствует высокому уровню монополизированности.

В наших расчетах не удалось произвести оценку внекредитной деятельности коммерческих банков из-за отсутствия надлежащей статистической информации. Однако, согласно экспертной оценке, возможно с большой вероятностью предполагать, что с учетом всех факторов индекс HHI будет гораздо выше показателя нижнего уровня высококонцентрированного рынка.

Всемирный опыт определения уровня конкуренции показывает, что показатель концентрации рынка, определенный с помощью индекса Герфиндаля-Гиршмана, нередко не дает желаемого результата при определении уровня конкуренции. Так, Шафером и Дисальво выявлены случаи, когда банки обладали гораздо большей властью, нежели определенная рыночная структура [6]. Кроме того, Клаэсенс и Ливен на примере банков развитых и развивающихся стран установили, что поведение банка является более конкурентоспособным, чем было определено присущей данным банкам рыночной структурой [7].

Что касается доминирующего положения, в ст. 3 Закона Грузии «О конкуренции» оно трактуется как «положение экономического агента / агентов, действующих на соответствующем рынке, позволяющее ему / им действовать независимо от конкурирующих экономических агентов, поставщиков, клиентов и конечных потребителей, оказывать существенное влияние на общие условия товарооборота на рынке и ограничивать конкуренцию» [1].

Методическими указаниями по анализу рынка установлено, что при определении группового доминирования на товарном рынке, наряду с индексом Герфиндаля-Гиршмана, при необходимости для оценки товарного рынка можно применять прочие аналогичные показатели, широко распространенные в практике [2].

Соответственно, в настоящем исследовании мы руководствовались методом полных активов (Concentration ratio, CR2, CR3, CR5). В этом случае, по данным табл. 1, рыночная доля 2, 3 и 5 ведущих банков представлена следующим образом:

- CR2 = 63 % (Банк Грузии – 36 %, ТВС Банк – 27 %);
- CR3 = 71 % (Банк Грузии – 36 %, ТВС Банк – 27 %, Либерти Банк – 8 %);
- CR5 = 83 % (Банк Грузии – 36 %, ТВС Банк – 27 %, Либерти Банк – 8 %, Банк Республика – 6 %, ПроКредит Банк – 6 %).

Данный метод является самым простым для выяснения, насколько концентрирован рынок, поскольку он исследует рынок методом полных активов, не требуя применения дополнительных неструктурных индикаторов. Однако и по указанному ясно видно, насколько нуждается в исследовании грузинская банковская система. Четко прослеживаются признаки, свойственные олигополическому рынку, устанавливаемому самим законодательством по конкуренции.

Для установления конкурентоспособности коммерческих банков в Грузии важно ознакомиться с оценками банковских рейтингов. Ведущее место в этой области занимает аналитическая банковская группа Fitch Ratings, присваивающая банкам кредитные рейтинги по всему миру. Группа аналитиков Fitch Ratings с большим опытом банковского дела обеспечивает полноценную, своевременную и прозрачную оценку крупных финансовых институтов.

В постсоветских странах Fitch Ratings работает в широком спектре, уже 15 лет составляя международные и национальные кредитные рейтинги банков, нефинансовых институтов, страховых компаний. Fitch Ratings присваивает эмитентам рейтинг от D (дефолт – эмитент совершенно неплатежеспособен) до AAA (высокая степень платежеспособности эмитента). Fitch Ratings присваивает рейтинги и грузинским банкам. На фоне возрастания суверенного рейтинга Грузии агентство установило новые рейтинги для банков, действующих на рынке Грузии, а именно: АО «Банк Грузии», АО «ТВС Банк», АО «ВТБ Банк Джорджия» и АО «ПроКредит Банк Грузия» получили стабильный прогноз. При этом рейтинг АО «Банк Грузии» поднят до BB, а у ТВС, «ПроКредит» и ВТБ – до BB.

При анализе степени монополизации банковского сектора широкое распространение получил подход, основанный на теории отраслевых рынков. Для эмпирической оценки уровня конкуренции на банковском рынке можно применять модели Бреснахана [8]и Барроса-Модесто [9]. По данным моделям устанавливается конкуренция между отдельными сегментами банковского рынка.

Модель Бреснахана первоначально применялась исключительно для описания количественной олигополии, однако важным вопросом оставалось то, насколько следует рассматривать банковский сектор в качестве количественной олигополии. Некоторые исследователи считают, что действия банков более соответствуют ценовой олигополии. Соответственно, по отдельности применяется модель Бреснахана для количественной и ценовой олигополий. Результаты использования модели Бреснаха-

на в банковском секторе различных стран представлены в табл. 2.

Португальскими исследователями Барросом и Модесто в 1999 г. была предложена модель, по общим признакам схожая с моделью Бреснахана, однако специально предназначенная для исследования поведения банковских фирм. Данная модель, с одной стороны, позволяет учитывать специфику банковского поведения, а с другой стороны, недостаток данной модели состоит в ограниченных возможностях интерпретации полученных результатов.

Баррос и Модесто рассматривают лишь два четко интерпретируемых случая: конкуренцию и полноценную монополию. При этом при рассмотрении любых промежуточных результатов возможна большая степень произвольности. По модели Барроса-Модесто основное внимание уделяется спросу на банковские услуги. Параметры функции спроса определяют, насколько монополизирована отдельная банковская отрасль. Результаты применения модели Барроса-Модестов банковском секторе разных стран представлены в табл. 3.

Таблица 2

Результаты применения модели Бреснагана

Авторы	Страна	Модель	Рынок	Результаты
Biker, Haaf, 2000	9 стран 1991–1998 гг.	Количественная олигополия	Рынок кредитов Рынок депозитов	Олигополия Курно либо полноценная конкуренция
Canhoto, 2004	Португалия 1990–1995 гг.	Ценовая олигополия	Рынок депозитов	Поведение банков менее конкурентно, нежели при олигополии Курно
Spiller, Favaro, 1984	Уругвай 1970–1980 гг.	Количественная олигополия	Рынок кредитов	Олигополия Стекельберга, где доминирующие фирмы действуют как картели друг по отношению к другу и как лидеры – по отношению к доминируемым фирмам
Coccorese, 2004	Италия 1988–2000 гг.	Ценовая олигополия	Рынок кредитов	Поведение банков более конкурентно, нежели при олигополии Курно
Gelfand, Spiller, 1985	Уругвай 1977–1980 гг.	Количественная олигополия	Рынок кредитов	Отсутствие полноценной конкуренции, зависимость банков друг от друга при принятии решений
Gruben, McComb, 2003	Мексика 1987–1993 гг.	Ценовая олигополия	Рынок не делится	Поноценная конкуренция

Источник: сформировано авторами на основе [10, с. 17]

Таблица 3

Результаты применения модели Барроса-Модесто

Авторы	Страна	Рынок	Результаты
Barros, Modesto, 1999	Португалия 1990–1995 гг.	Рынок кредитов Рынок депозитов	Ситуация на рынке ближе к монополии, чем к полноценной конкуренции
Admiraal, Carree, 2000	Россия 1994–1997 гг.	Рынок депозитов	Ситуация на рынке ближе к монополии, чем к полноценной конкуренции

Источник: сформировано авторами на основе [10, с. 18]

Из подобных моделей, наиболее часто применяемых в эмпирических исследованиях, можно выделить модель, разработанную в 1987 г. Дж. Панзаром и Дж. Россом, называемую моделью Панзар-Росса и известную под названием «H-statistic» [11].

Данная модель первоначально применялась для измерения степени монополизации в отраслях реального сектора экономики, а затем была адаптирована для анализа банковской системы. Основная идея методологии Панзар-Росса состоит в том, что поведение банковских фирм сравнивается с несколькими модельными случаями: монополией, олигополией и полноценной конкуренцией. Сравнение производится на основании сравнения значений специально выработанного параметра. На основании сравнения делается вывод о том, ближе всего к какой структуре находится данная область.

При подходе H-statistic Панзар-Росса становится возможным измерить уровень отображения изменений факторных цен на изменениях дохода банка. Для этого сначала производится эконометрическая оценка эластичности процентных и беспроцентных доходов банка по следующим трем факторам: стоимости привлеченных средств (AFR – Average Funding Rate), стоимости трудовых ресурсов (PPE – Price of Personnel Expence) и стоимости прочих расходов (PONILE – Price of Other Non Interest and Labor Expence). Затем оцененные эластичности суммируются, в результате чего получают показатель H-statistic.

Согласно методу Панзар-Росса чем выше эластичность доходов, тем более конкурентоспособен рынок. Соответственно, для монопольного либо олигопольного рынка H-statistic отрицателен – $H<=0$, при наличии монополистической конкуренции этот показатель варьирует в диапазоне от нуля до единицы – $0 < H < 1$, а при полноценной конкуренции показатель должен равняться единице – $H = 1$ [12].

Модель H-statistic активно применяется в эмпирических исследованиях, поскольку обладает целым рядом преимуществ. Прежде всего следует отметить, что для анализа не требуется наличия малодоступных данных о стоимости услуг всех банков в секторе. Не требуется также структурных умножений, характерных для производственной функции банка. Модель H-statistic позволяет также оценить конкуренцию между различными видами банков (коммерческими и сберегательными, местными и иностранными). Результаты применения модели Панзар-Росса в банковском секторе разных стран представлены в табл. 4.

Таблица 4

Результаты применения модели Панзар-Росса

Авторы	Страна	Результаты
Biker, Haaf, 2000	23 страны 1991–1998 гг.	Монополистическая конкуренция
Biker, Groeneveld, 2000	Страны ЕС 1989–1996 гг.	Монополистическая конкуренция
Gelos, Roldós, 2002	8 развивающихся стран 1994–2000 гг.	Монополистическая конкуренция
Coccorese, 2004	Италия 1997–1999 гг.	Монополистическая конкуренция
Hondroyiannis, Lolos, Papapetrou, 1999	Греция 1993–1995 гг.	Монополистическая конкуренция
Molyneux, Lloyd-Williams, Thornton, 1994	5 европейских стран (Германия, Франция, Великобритания, Италия, Испания) 1986–1989 гг.	Германия, Франция, Великобритания, Испания –монополистическая конкуренция; Италия – монополия
Shaffer, 2004	США 1984–1994 гг.	Монополистическая конкуренция

Источник: сформировано авторами на основе [10, с. 17]

У современных ученых при исследовании большей популярностью пользуются неструктурные модели, позволяющие анализировать конкуренцию через ценообразование на услуги участниками рынка. Большинство этих моделей опирается на монопольную власть, понятие которой было введено Лернером в 1934 г. [13]. Неструктурные модели в основном основаны на статистической теории равновесного рынка, где цены устанавливаются фирмами на основании расходов (mark-up pricing).

В связи с этим особенно интересным является проведенное в Грузии исследование [14], в котором изучаются компоненты процентной ставки банковского займа, сделана попытка представить в международном плане различные факты, отражающие конкуренцию в банковской системе, намечены пути снижения процентных ставок по займам, осуществление чего может возыметь значительный эффект.

Для оценки конкурентности стратегического поведения игроков в банковской индустрии применялась модель Панзар-Росса, оценивающая уровень конкуренции с помощью H-statistic. Модель показывает, как раскрывает эластичность процентных доходов по отношению к изменению расходов уровень конкуренции в банковском секторе.

По фактическим данным по Грузии с 2009 по 2015 гг. Средний H-statistic составляет 0,687 (табл. 5), что означает, что на банковском рынке Грузии, подобно развитым странам, действует монополистическая конкуренция.

Таблица 5

Значение H-statistic в банковской системе Грузии по годам

Период	H-статистика
2009–2010	0.874
2010–2011	0.849
2011–2012	0.544
2012–2013	0.566
2013–2014	0.745
2014–2015	0.543
В среднем	0.687

На высокую конкуренцию в грузинской банковской системе указывает не один факт, среди которых самыми значимыми являются следующие:

(1) В Грузии по сравнению с другими странами достаточно высоки зарплаты персонала (keypersonnel) (здесь доля расходов на зарплату составляет 50,3 % от общих операционных расходов, тогда как в Европе данный показатель в среднем составляет 35,3 %, а в странах Среднего Востока и Африки – 28,9 %).

(2) В Грузии высоко число банкоматов и филиалов. На центральных улицах бок о бок размещены филиалы многих банков. Даже в менее населенных регионах встречаются филиалы и банкоматы сразу нескольких банков. Следует отметить визуальную сторону и сервис в филиалах, значительно лучшие в Грузии по сравнению со странами, схожими с ней по уровню развития.

(3) На одном и том же торговом объекте нередко встречаются терминалы для электронной оплаты (POS) нескольких банков, что указывает на отсутствие соглашения между банками об

эксклюзивном (картельном) обслуживании клиента.

(4) В банковской системе Грузии представлены многие широко известные в мире банки либо другие финансовые институты. Следует отметить, что владельцами 86 % капитала грузинских банков являются иностранные инвесторы. Нередко крупные займы предоставляются под гарантии материнских компаний, а иногда финансируются ими полностью либо частично.

(5) Достаточно часты факты переманивания клиентов банками-конкурентами у других банков путем рефинансирования займов. Этот фактор еще более обострился после учреждения Национальным банком Грузии 2 %-го верхнего предела для комиссионных по предварительной оплате. Это бросается в глаза и по активным рекламным кампаниям (портирование займов, проценты за 3 месяца в подарок и др.).

(6) Конкуренции способствует порядок защиты прав потребителей, по которому стало возможно сравнивать реальные (эффективные) процентные ставки по займам и депозитам в разных банках.

(7) На высокий уровень конкуренции указывает и почти полное отсутствие синдицированных займов, достаточно частых в других странах.

(8) Именно конкуренция приводит к высоким затратам на маркетинг, что также бросается в глаза обычному гражданину. Эти затраты в 2012 г. достигли 9 % от чистой прибыли до уплаты налогов и почти 3 % – от валовых доходов. Этот показатель соответствует аналогичному показателю банковской системы США.

(9) На протяжении последних 10 лет средняя отдача от капитала в банковском секторе Грузии составляет всего 8 %. Это значительно меньше, чем даже ставка по депозитам, что указывает на то, что банки ограничены конкуренцией и получают гораздо меньше финансово оправданной прибыли.

Выводы. Проведенное авторами исследование показывает, что, несмотря на достаточно низкий уровень закредитованности экономики Грузии, бремя обслуживания долга на каждом из заемщиков достаточно велико, что обусловлено высокими процентными ставками и краткосрочностью. Все это повышает ежемесячные взносы по займу. Повышение срочности в условиях высоких процентных ставок теряет смысл, поскольку, независимо от срочности, в ежемесячном взносе велика и не меняется доля процента, а основная сумма снижается незначительно. Соответственно, снижение процентных ставок является желательным не только для общего экономического развития, но и необходимой предпосылкой для достижения дальнейшего роста самих банков.

Самыми приоритетными и реальными направлениями снижения процентных ставок можно назвать следующие:

(а) *Улучшение операционной эффективности* достигается, с одной стороны, ростом масштабов банковской системы, а с другой – оптимизацией внутренних систем, в том числе внедрением новых технологий. Повышению эффективности также способствует еще большая консолидация банковской системы. Однако это не должно ассоциироваться с ограничением конкуренции. Напротив, консолидация увеличит эффективность, создаст новых сильных рыночных игроков, снизит расходы банков, что в конечном итоге выразится в снижении ставки займа и облегчит для населения бремя обслуживания займа;

(б) *Снижение расходов по обязательствам.* Последнее естественным образом произойдет при возрастании накоплений в стране, во что немалый вклад вносится и осуществлением пенсионной реформы. Снижение рисков в стране и улучшение кредитных рейтингов способствует удешевлению как иностранных, так и местных ресурсов;

(в) В Грузии, исходя из высоких кредитных рисков, *усиление функции управления рисками* является рациональным и ожидаемым шагом со стороны банков. Для поощрения развития управления рисками активно работает и НБГ, что, с учетом международного опыта, выражается в растущем применении принципов надзора, основанных на рисках.

ЛИТЕРАТУРА

1. О конкуренции [Электронный ресурс] : Закон Грузии от 21.03.2014 № 2159. – Режим доступа : https://matsne.gov.ge/ru/document/download/1659450/4/ru/pdf

2. Об утверждении методических указаний по анализу рынка [Электронный ресурс] : Приказ председателя Агентства по конкуренции от 30.09.2014 № 30/09-3. – Режим доступа : http://competition.ge/ge/page2.php?p=4&m=138

3. Обзор международной практики владения коммерческими банками непрофильными активами [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://csoge-orgia.org/news/9855/geo

4. Hirschman A. O. National power and the structure of foreign trade Expanded, written in 1945 / A. O. Hirschman. – USA : University of California Press, 1980. – 172 p.

5. Финансовые показатели коммерческих банков // Национальный банк Грузии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.nbg.gov.ge/index.php?m=404

6. Shaffer S. Comduct in a Banking Doupoly / S. Shaffer, J. DiSalvo // Journal of Banking and Finance. – 1994. – Vol. 18. – P. 1063–1082.

7. Claessens S. Financial Dependence, Banking Sector Competition and Economic Growth / S. Claessens, L. Leaven // Journal of the European Economic Association. – 2005. – Vol. 1. – P. 179–207.

8. Bresnahan T. F. The Oligopoly Solution Concept is Identified / T. F. Bresnahan // Economic Letters. – 1982. – Vol. 10. – P. 87–92.

9. Barros F. Portuguese banking sector: a mixed oligopoly? / F. Barros, L. Modesto // International Journal of Industrial Organization. – 1999. – Vol. 17. – P. 869–886.

10. Дробышевский С. Анализ конкуренции в российском банковском секторе / С. Дробышевский, С. Пащенко. – М. : ИЭПП, 2006. – 130 с.

11. Rosse J. Chamberlin vs Robinson: an empirical study for monopoly rents / J. Rosse, J. Panzaar // Bell Laboratories Economic Discussion Paper. – 1987. – Vol. 90.

12. Panzar J. Testing for „Monopoly" equilibrium / J. Panzaar, J. Rosse // Journal of Industrial Economics. – 1987. – Vol. 35. – P. 443–456.

13. Lerner Abba P. The Concept of Monopoly and the Measurement of Monopoly / Abba P. Lerner // Review of Economic Studies. – 1934. – Vol. 1. – P. 157–175.

14. Лежава П. Ценообразование по займам и конкуренция в банковском секторе Грузии / П. Лежава // Экономика и банковское дело. – 2013. – Т. 1, № 1. – С. 31–40.

REFERENCES

Bresnahan, T. F. "The Oligopoly Solution Concept is Identified" *Economic Letters* vol. 10 (1982): 87-92.

Barros, F., and Modesto, L. "Portuguese banking sector: a mixed oligopoly?" *International Journal of Industrial Organization* vol. 17 (1999): 869-886.

Claessens, S., and Leaven, L. "Financial Dependence, Banking Sector Competition and Economic Growth" *Journal of the European Economic Association* vol. 1 (2005): 179-207.

Drobyshevskiy, S., and Pashchenko, S. *Analiz konkurentsii v rossiyskom bankovskom sektore* [Analysis of competition in the Russian banking sector]. Moscow: IEPP, 2006.

"Finansovyye pokazateli kommercheskikh bankov" [Financial performance of commercial banks]. Natsionalnyy bank Gruzii. https://www.nbg.gov.ge/index.php?m=404

Hirschman, A. O. *National power and the structure of foreign trade Expanded, written in 1945* USA: University of California Press, 1980.

[Legal Act of Georgia] (2014). https://matsne.gov.ge/ru/document/download/1659450/4/ru/pdf

Lerner, A. P. "The Concept of Monopoly and the Measurement of Monopoly" *Review of Economic Studies* vol. 1 (1934): 157-175.

Lezhava, P. "Tsenoobrazovaniye po zaymam i konkurentsiya v bankovskom sektore Gruzii" [Pricing on loans and competition in the banking sector of Georgia]. *Ekonomika i bankovskoye delo* vol. 1, no. 1 (2013): 31-40.

"Obzor mezhdunarodnoy praktiki vladeniya kommercheskimi bankami neprofilnymi aktivami" [Overview of international practices of commercial banks owning non-core assets]. http://csoge-orgia.org/news/9855/geo

"Ob utverzhdenii metodicheskikh ukazaniy po analizu rynka" [About approval of methodical instructions for the market analysis]. http://competition.ge/ge/page2.php?p=4&m=138

Panzaar, J., and Rosse, J. "Testing for „Monopoly" equilibrium" *Journal of Industrial Economics* vol. 35 (1987): 443-456.

Rosse, J., and Panzaar, J. "Chamberlin vs Robinson: an empirical study for monopoly rents" *Bell Laboratories Economic Discussion Paper* vol. 90 (1987).

Shaffer, S., and DiSalvo, J. "Comduct in a Banking Doupoly" *Journal of Banking and Finance* vol. 18 (1994): 1063-1082.

УДК 336.76:001.82

ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

© 2016 **ДУБИНА М. В.**

УДК 336.76:001.82

Дубина М. В.

Застосування системного підходу до дослідження ринку фінансових послуг

У статті проаналізовано сутність ринку фінансових послуг за допомогою використання методології системного підходу. Зокрема, акцентовано увагу на вже сформованих концепціях до визначення природи такого ринку, проаналізовані їх основні аспекти. Застосування системного підходу дозволило ідентифікувати сутність ринку фінансових послуг як єдиної, складної системи, яку запропоновано розглядати як сукупність споживачів і виробників фінансових послуг, що функціонують у межах єдиного економічного простору, їх взаємовідносин, які виникають з метою задоволення різних за своєю природою потреб у фінансових послугах, а їх взаємозв'язок пов'язаний з рухом фінансових ресурсів у межах такого простору, що частково супроводжується процесами перетворення тимчасово вільних коштів економічних суб'єктів у кредитні й інвестиційні ресурси.. У межах статті визначено компоненти системи, взаємозв'язки між ними, ідентифіковані елементи зовнішнього середовища й описаний їх взаємозв'язок з ринком фінансових послуг.

Ключові слова: *система, системний підхід, фінансова послуга, ринок фінансових послуг, компонент, зовнішнє середовище.*

Рис.: *2.* ***Бібл.:*** *10.*

Дубина Максим Вікторович – *кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, Чернігів, 14027, Україна)*

E-mail: *maksim-22@yandex.ru*

УДК 336.76:001.82

Дубина М. В. Применение системного подхода к исследованию рынка финансовых услуг

В статье проанализирована сущность рынка финансовых услуг с помощью методологии системного подхода. В частности, акцентировано внимание на уже сложившихся концепциях к определению природы такого рынка, проанализированы их основные аспекты. Применение системного подхода позволило идентифицировать сущность рынка финансовых услуг как единой, сложной системы, которую предложено рассматривать как совокупность потребителей и производителей финансовых услуг, функционирующих в рамках единого экономического пространства, их взаимоотношений, возникающих с целью удовлетворения различных по своей природе потребностей в финансовых услугах, а их взаимосвязь связана с движением финансовых ресурсов в рамках такого пространства, частично сопровождается процессами преобразования временно свободных средств экономических субъектов в кредитные и инвестиционные ресурсы. В рамках статьи определены компоненты системы, взаимосвязи между ними, идентифицированы элементы внешней среды и описана их взаимосвязь с рынком финансовых услуг.

Ключевые слова: *система, системный подход, финансовая услуга, рынок финансовых услуг, компонент, внешняя среда.*

Рис.: *2.* ***Библ.:*** *10.*

Дубина Максим Викторович – *кандидат экономических наук, доцент, докторант кафедры финансов, банковского дела и страхования, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, Чернигов, 14027, Украина)*

E-mail: *maksim-22@yandex.ru*

UDC 336.76:001.82

Dubyna M. V. Application of the System Approach to Financial Services Market Research

The article analyzes the nature of the financial services market by using the system approach methodology. In particular, the attention is focused on the already existing conceptual approaches to defining the nature of this market, their basic aspects are analyzed. The use of the system approach allowed to identify the essence of the financial services market as a single, complex system, which is proposed to be considered as an aggregate number of consumers and providers of financial services operating within a single economic space, their relationships emerging to meet different in their nature demands for financial services, with their interrelation being associated with movement of financial resources within this space and partially accompanied by processes of transformation of temporary free funds of economic entities into credit and investment resources. In the article the system components and the relationships between them are determined, the elements of the environment are identified and their relationship with the market for financial services described.

Keywords: *system, system approach, financial service, market for financial services, component, external environment.*

Fig.: *2.* ***Bibl.:*** *10.*

Dubyna Maksym V. – *Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree of the Department of Finance, Banking and Insurance, Chernihiv National Technological University (95 Shevchenka Str., Chernihiv, 14027, Ukraine)*

E-mail: *maksim-22@yandex.ru*

Постановка проблеми. Ринок фінансових послуг відіграє важливу роль у функціонуванні фінансового ринку країни і загалом у її економічному розвитку. На сьогодні жодна фінансова операція не реалізується без надання відповідних послуг фінансовими посередниками різних типів. Ринок фінансових послуг впливає на ефективність роботи всіх економічних суб'єктів, до складу яких можна віднести як громадян країни, саму державу та суб'єктів господарювання, які не мають альтернативи у сучасних умовах ведення підприємницької діяльності і повинні користуватися фінансовими послугами. Особливістю функціонування ринку фінансових послуг є його здатність одночасно впливати на розвиток фінансових посередників, які за своєю природою є виробниками фінансових послуг і визначають тенденції функціонування окресленого ринку.

Зазначене дає підстави стверджувати про унікальність ринку фінансових послуг як окремого об'єкта дослідження, його складність і структурованість. Саме це обумовлює важливість реалізації дослідження такого ринку за допомогою концепції системного підходу до пізнання різних явища, процесів та об'єктів. Такий підхід дозволяє структурувати наукове дослідження, визначити алгоритм його проведення та виявити й описати загальні взаємозалежності між різними компонентами ринку фінансових послуг. Окремою перевагою використання системного підходу у процесі дослідження зазначеного ринку є можливість розглядати його як окрему складну за своєю природою систему, що дозволяє, окрім вивчення закономірностей розвитку окремих її елементів, розгляду як цілісного економічного об'єкта дослідження, поглибити одночасно теоретичний і методологічний базис функціонування такого ринку новими науковими результатами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методика застосування системного підходу знайшла своє відображення у численних наукових роботах багатьох учених. Теоретичні особливості застосування окресленого підходу можна знайти у працях Антошкіної Л., Арапова О., Мочерного С., Новікова О., Рокицької О., Сороки К., Сурміна Ю., Чернишова В., Шарапова О. та ін.

Прикладним аспектам використання системного підходу з позиції його застосування до конкретних наукових об'єктів дослідження присвячені роботи Григорук І., Дроздова П., Д'яконової І., Катренко А., Кубанова Р., Присухіна С., Ревак І., Філобокової Л., Фоміцької Н., Чараєва М., Шуміло О. та ін.

Окремі аспекти застосування системного підходу до пізнання сутності ринку фінансових послуг як окремого об'єкта наукового пізнання можна зустріти у роботах Бондаренка Є., Зарипової Т., Красовського С. та багатьох інших вчених.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на численні наукові праці у сфері вивчення закономірностей та особливостей розвитку ринку фінансових послуг як окремого об'єкта пізнання, на сьогодні не достатньо дослідженими залишаються питання обґрунтування сутності такого ринку з позиції використання системного підходу з властивими йому методологією та алгоритмом застосування до пізнання економічних явищ і процесів.

Мета статті. Метою статті є пізнання сутності ринку фінансових послуг через застосування системного підходу до його дослідження.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі існує значна кількість підходів до розуміння сутності ринку фінансових послуг як цілісного об'єкта дослідження. У цій статті ми хотіли сфокусувати увагу на вивчення окресленого ринку з позиції системного підходу, методично застосовуючи його алгоритм до вивчення зазначеного ринку. У межах цієї статті системний підхід будемо розглядати як теоретичний науковий підхід, якому притаманна універсальність і сутність якого полягає у розгляді досліджуваного об'єкта як цілісної системи, окремого явища, що складається з окремих компонентів і взаємозв'язків між ними.

Застосуємо окреслений вище підхід до пізнання ринку фінансових послуг як окремої складноструктурованої системи. На сьогодні існує значна кількість різних концепцій трактування окресленого ринку. Проведений ґрунтовний аналіз їх змісту дозволяє виділити чотири підходи до трактування сутності ринку фінансових послуг:

1) інституційний підхід – трактуванні сутності ринку фінансових послуг як сукупності різних за своєю природою фінансових посередників, що надають певний спектр послуг своїм клієнтам;
2) ресурсний підхід – дозволяє розглядати такий ринок як механізм обігу фінансових ресурсів у межах національної економіки;
3) товарний підхід – дослідження сутності ринку фінансових послуг через вивчення основного товару такого ринку – фінансової послуги;
4) ринковий підхід – є найбільш розповсюдженим у науковому просторі щодо трактування сутності РФП. За такого підходу окреслений ринок можна розглядати як сукупність економічних відносин, що виникають при реалізації нематеріальної форми результатів взаємодії, яким притаманна споживча вартість, між суб'єктами у процесі задоволення одними учасниками (виробниками) фінансових потреб інших (споживачів) на взаємовигідній основі узгодження їх інтересів за власний рахунок, рахунок клієнтів або за рахунок залучених фінансових ресурсів інших суб'єктів відповідно до чинного законодавства з метою отримання прибутку, збереження вартості активів або досягнення соціального ефекту від реалізації такої взаємодії [9, с. 72–73].

Розширимо наявні концепції трактування ринку фінансових послуг новим системним підходом до його розгляду. У науковій літературі можна зустріти певні підходи до розгляду ринку фінансових послуг як системи. Зарипова Т. Ю. зазначає, що ринок фінансових послуг – це система грошових відносин, що функціонує шляхом взаємодії суб'єктів ринку фінансових послуг і забезпечує отримання прибутку фінансовими організаціями та задоволення потреб одержувачами фінансових послуг [2, с. 164–165]. Проте у цьому означенні не акцентується увага на системних властивостях такого ринку, не конкретизуються суб'єкти такого ринку. Красовський С. С. стверджує, що ринок фінансових послуг – система відносин продавець-покупець, що полягає у русі фінансових ресурсів між суб'єктами господарювання з метою трансформації грошових коштів у грошовий капітал [4, с. 78]. Однак не зрозумілою залишається різниця між фінансовим ринком і ринком фінансових послуг загалом, що ускладнює розуміння сутності останнього.

Бондаренко Є. П. при розгляді механізму регулювання ринку фінансових послуг пропонує розглядати зазначений ринок як систему економічних відносин, що виникають між його прямими учасниками під час формування попиту і пропозиції на специфічний продукт – фінансові послуги, які пов'язані з процесом купівлі-продажу, розподілу та перерозподілу фінансових активів, які знаходяться у власності економічних суб'єктів національної, регіональної та світової економіки [1, с. 13–14]. Однак у цьому трактуванні можна констатувати використання ринкового підходу до розгляду ринку фінансових послуг, оскільки у самому визначенні не

акцентується увага на системних властиво-стях такого ринку, а пропонується розглядати його як сукупність покупців та продавців фінансових послуг.

Для ідентифікації сутності ринку фінансових послуг за допомогою системного підходу спробуємо синтезувати такі економічні категорії, як «система» та «ринок фінансових послуг», взявши за орієнтир ринковий, найбільш розповсюджений варіант (фактично класичний) до пізнання сутності ринку фінансових послуг. На рис. 1 наведено визначення категорії «ринок фінансових послуг» через застосування системного підходу до його пізнання. Категорію «система» будемо розглядати як цілісний об'єкт дослідження, який цілеспрямовано виділений дослідником у процесі наукового пізнання реальності, що має певну окремо ідентифіковану мету функціонування, складається з компонентів та їх взаємозв'язків, взаємодії із іншими об'єктами реальності, які складають у сукупності зовнішнє середовище щодо об'єкта пізнання.

У наведеному на рис. 1 визначенні сутності ринку фінансових послуг з позиції застосування системного підходу варто зупинитися на конкретизації та уточненні таких положень:

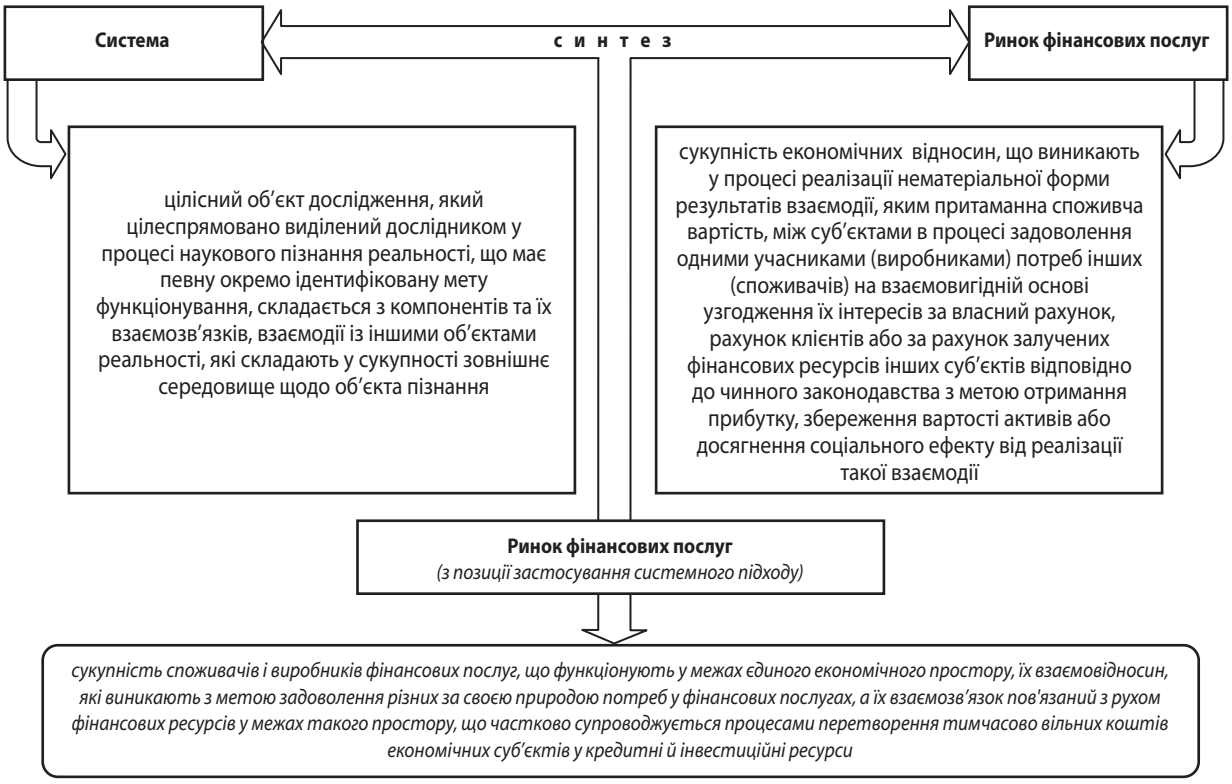

Рис. 1. Застосування системного підходу до ідентифікації сутності категорії «ринок фінансових послуг»

Джерело: сформовано автором на основі [3; 5–8; 10]

1) наявність єдиного економічного простору, у межах якого взаємодіють споживачі та виробники фінансових послуг, які виступають загалом системоутворюючими ознаками, що дозволяють виділити ринок фінансових послуг з-поміж загальної значної сукупності різних фінансових відносин;
2) наявність потреб у фінансових послугах – важлива умова розгляду ринку фінансових послуг із позиції системного підходу, оскільки дозволяє ідентифікувати та згрупувати всіх учасників за такою ознакою; наявність потреб у фінансових послугах є обов'язковою умовою залучення такого суб'єкта до розгляду у межах ринку фінансових послуг. Якщо суб'єкт не користується такими послугами, що на сьогодні складно уявити у просторі тотального їх проникнення у всі сфери людської діяльності, то такі суб'єкти не є компонентами окресленого ринку;
3) рух фінансових ресурсів – при наданні фінансових послуг ми завжди спостерігаємо рух фінансових ресурсів у явному чи неявному вигляді, оскільки це є ознакою фінансової послуги як окремої економічної категорії. Рух фінансових ресурсів є частиною взаємозв'язків між суб'єктами ринку фінансових послуг. Наприклад, при наданні депозитних послуг, які полягають у реалізації низки депозитних операцій, спостерігаємо рух фінансових ресурсів від клієнта депозитної установи до цього фінансового посередника;
4) частково супроводжується процесами трансформації тимчасово вільних коштів економічних суб'єктів у кредитні та інвестиційні ресурси – у цьому випадку акцент робиться на частковій реалізації таких процесів, оскільки не завжди при наданні фінансових послуг ми спостерігаємо окреслену трансформацію. Наприклад, при обміні валют відбувається обмін одних купюр на інші. При цьому не створюються кредитні або інвестиційні кошти, формується лише дохід від такої операції фінансовим посередником, що її пропонує

своїм клієнтам. У межах фінансового ринку ми постійно спостерігаємо трансформацію вільних коштів у кредитні й інвестиційні ресурси. Але, з іншого боку, будь-яке таке перетворення супроводжується наданням фінансових послуг. Однак не кожна фінансова послуга пов'язана з продукуванням кредитних та інвестиційних коштів. Цей аспект є важливим із позиції розмежування фінансового ринку та ринку фінансових послуг, які, на переконання автора, міцно пов'язані між собою, але з наукової точки зору є різними об'єктами пізнання.

Поглибимо теоретичний базис функціонування ринку фінансових послуг, розглядаючи його як окремий об'єкт дослідження через застосування методології системного підходу. На наше переконання, основною системоутворюючою ознакою, як вже зазначалося, за якою ми будемо проводити відбір основних елементів, є фінансова послуга як економічна категорія, що являє собою нематеріальної форми результат взаємодії, якому притаманна споживча вартість, між суб'єктами в процесі задоволення одним учасником (виробником фінансової послуги) фінансових потреб іншого (споживача фінансової послуги, клієнта) за власний рахунок, рахунок клієнта або за рахунок залучених фінансових ресурсів інших споживачів відповідно до чинного законодавства з метою отримання прибутку, збереження вартості активів або досягнення соціального ефекту від реалізації такої послуги. До нашої системи ринку фінансових послуг ми будемо залучати всіх суб'єктів, що пов'язані з фінансовими послугами (рис. 2).

До основних елементів ринку фінансових послуг, враховуючи, що ми дійсно розглядаємо ринок як окремий об'єкт пізнання, віднесемо такі: 1) споживачі фінансових послуг – фізичні та юридичні особи, що мають потреби у використанні фінансових послуг, що обумовлено низкою мотивів; 2) виробники фінансових послуг – суб'єкти господарювання, що професійно займаються виробництвом фінансових послуг і надають їх різним економічним суб'єктам. Як правило, у більшості випадків основними виробниками фінансових послуг виступають фінансові посередники, до числа яких прийнято відносити банківські установи, страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, інститути спільного інвестування, кредитні спілки, інші кредитні установи, факторингові та лізингові компанії, ломбарди тощо.

Взаємозв'язок між компонентами системи ринку фінансових послуг відбувається під тиском існування об'єктивних мотивів для кожного із суб'єктів цього ринку, які і впливають на їх поведінку. Саме тому вбачаємо доцільним таку взаємодію розглядати через дослідження мотиваційного механізму фізичних осіб, підприємств і держави у сфері використання та продукування фінансових послуг. Варто зауважити, що фактично для кожного з учасників ринку фінансових послуг притаманними є власні мотиви щодо використання тих або інших послуг, але в цілому можне провести їх групування.

Для фізичних осіб основними мотивами використання фінансових послуг є:

- необхідність здійснення розрахунків;
- бажання отримати додатковий дохід від депозитних та інвестиційних операцій;
- необхідність залучення кредитних коштів для різних потреб;
- бажання придбати дорогоцінні метали;
- необхідність купівлі іноземної валюти;
- бажання отримати додатковий захист через механізми страхування ризиків;
- відсутність бажання зберегти грошові кошти вдома.

Для суб'єктів господарювання мотиви у сфері фінансових послуг розподілимо на дві частини:

1) ті, що пов'язані з використанням фінансових послуг: отримання додаткового доходу через реалізацію депозитних та інвестиційних послуг; необхідність реалізації розрахунків із іншими економічними об'єктами; залучення кредитних коштів для модернізації основних засобів або поповнення обігових коштів; страхування різнобічних ризиків; необхідність збереження вартості фінансових активів;
2) ті, що пов'язані з виробництвом фінансових послуг: наміри отримати дохід та у підсумку – прибуток від господарської діяльності; необхідність задоволення потреб певних груп клієнтів у фінансових послугах; необхідність збереження вартості бізнесу тощо.

Для держави основними мотивами у сфері використання фінансових послуг можуть бути: необхідність здійснення платежів; можливість отримання додаткового доходу від депозитних операцій; залучення додаткових фінансових ресурсів у власне розпорядження.

Враховуючи вищезазначене, можна констатувати, що основною метою функціонування системи ринку фінансових послуг є поєднання між собою споживачів фінансових послуг і їх виробників. Відповідно, враховуючи окреслену мету, варто до основних функцій ринку фінансових послуг віднести такі: 1) трансформаційна; 2) обслуговуюча; 3) ринкова; 4) соціальна; 5) інформаційно-аналітична; 6) мінімізація ризиків; 7) регулююча.

Дослідження взаємозв'язку ринку фінансових послуг із зовнішнім середовищем варто розпочати з ідентифікації каналів, по яким такі взаємозв'язки відбуваються. Загалом таких джерела два: вхід до системи і вихід. В цілому за сутнісним наповненням вхід і вихід досить схожі між собою за структурою формування, проте за змістом кардинально відрізняються. В цілому вхід і вихід завжди представлені сукупністю різних ресурсів, які і є об'єктом обміну між системою та оточуючим її середовищем. Нами ідентифіковані такі ресурси: матеріальні, фінансові, інформаційні та трудові. Наприклад, при розгляді інформаційних ресурсів на вході до ринку фінансових послуг можна говорити про такі види інформації: інформація про особливості державного регулювання окресленого ринку (законодавчі та нормативні акти); інформація про послуги інфраструктурних об'єктів стосовно цього ринку; інформація від саморегулівних організацій тощо. Натомість, інформація, яка буде рухатися із системи до об'єктів зовнішнього середовища, вже за своїм змістом буде відрізнятися і може містити дані про таке: сучасний стан розвитку фінансових посередників; фінансова звітність фінансових установ; інформація про фінансові продукти, що пропонуються різними фінансовими посередниками на відповідному рівні; інформація про потреби окремих фінансо-

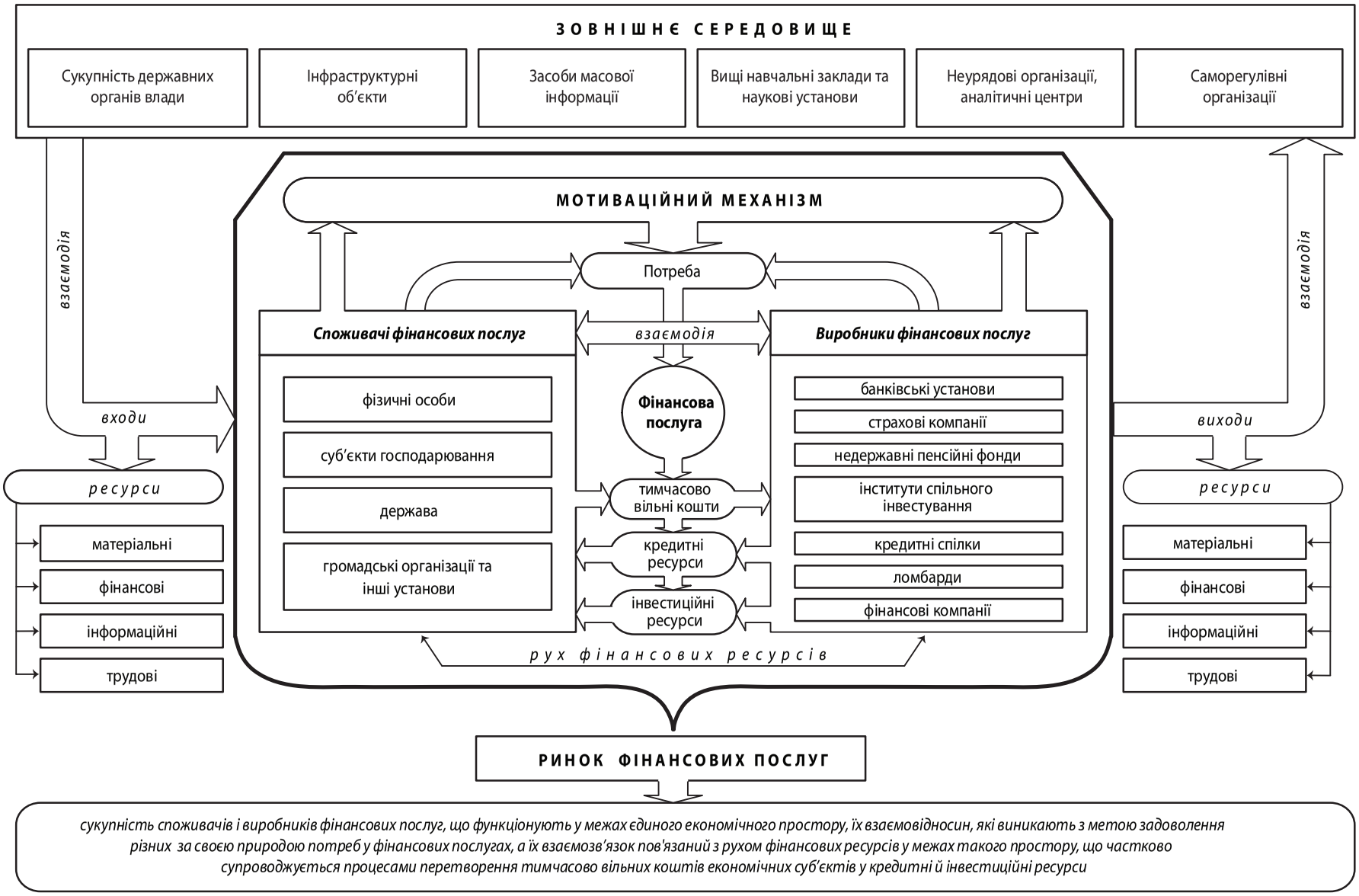

Рис. 2. Система ринку фінансових послуг

Джерело: сформовано автором

вих посередників у матеріальних, трудових, інформаційних і фінансових ресурсах тощо. Подібна ситуація спостерігається також і з іншими видами ресурсів.

На наше переконання, до основних суб'єктів зовнішнього середовища стосовно ринку фінансових послуг як окремого цілісного об'єкта пізнання варто віднести такі:

1. Державні органи влади.
2. Інфраструктурні об'єкти.
3. Засоби масової інформації.
4. Вищі навчальні заклади та наукові установи.
5. Неурядові організації, аналітичні центри.
6. Саморегулівні організації.

Відповідно для кожного з окреслених об'єктів притаманними є свої специфічні особливості взаємодії з ринком фінансових послуг, впливу на його функціонування. У свою чергу окреслений ринок також має здатність впливати на такі об'єкти зовнішнього середовища. У межах цієї статті не ставили за мету ідентифікацію та опис окреслених взаємозв'язків.

Висновки. У статті за допомогою використання методології системного підходу було досліджено сутність ринку фінансових послуг. Встановлено, що системний підхід – це теоретичний науковий підхід, якому притаманна універсальність і сутність якого полягає у розгляді досліджуваного об'єкта як цілісної системи, окремого явища, що складається з окремих компонентів і взаємозв'язків між ними.

З урахуванням цього запропоновано ринок фінансових послуг розглядати як сукупність споживачів і виробників фінансових послуг, що функціонують у межах єдиного економічного простору, їх взаємовідносин, які виникають з метою задоволення різних за своєю природою потреб у фінансових послугах, а їх взаємозв'язок пов'язаний з рухом фінансових ресурсів у межах такого простору, що частково супроводжується процесами перетворення тимчасово вільних коштів економічних суб'єктів у кредитні й інвестиційні ресурси. У межах статті визначено компоненти системи, взаємозв'язки між ними, ідентифіковані елементи зовнішнього середовища та описаний їх взаємозв'язок з ринком фінансових послуг.

Отримані у процесі аналізу теоретичні дані є важливими з позиції їх використання у подальших дослідженнях окресленого ринку, поглиблення розуміння його сутності та закономірностей розвитку під тиском різних факторів ендогенного й екзогенного характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Є. П. Механізм регулювання ринку фінансових послуг України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Бондаренко Євген Петрович. – Суми, 2011. – 236 с.

2. Зарипова Т. Ю. Понятие рынка финансовых услуг: проблемы правового регулирования / Т. Ю. Зарипова // Вестник Чувашского университета. – 2006. – № 6. – С. 163–169.

3. Катренко А. В. Системний аналіз об'єктів та процесів комп'ютеризації : навч. посіб. / А. В. Катренко. – Львів : Новий світ-2000, 2000. – 424 с.

4. Красовский С. С. Формирование модели взаимодействия субъектов рынка финансовых услуг / С. С. Красовский // Вестник АГТУ. Серия «Экономика». – 2010. – № 1. – С. 77–83.

5. Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження / С. В. Мочерний. – Львів : Світ, 2001. – 416 с.

6. Ревак І. О. Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України: проблеми теорії та практики : монографія / І. Ревак ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів : ЛДУВС, 2015. – 415 с.

7. Рокицька О. Методологічні підходи до розуміння сутності процесів самоорганізації суспільства / О. Рокицька // Соціальні виміри суспільства. – 2012. – № 4. – С. 41–52.

8. Сорока К. О. Основи теорії систем та системного аналізу : навч. посіб. / К. О. Сорока. – Х. : ХНАМГ, 2004. – 291 с.

9. Шкарлет С. М. Особливості застосування когнітивного підходу до ідентифікації сутності ринку фінансових послуг / С. М. Шкарлет, М. В. Дубина // Економічний часопис. – 2016. – № 3–4 (2). – С. 70–74.

10. Шуміло О. С. Системний підхід під час дослідження економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі / О. С. Шуміло // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – № 5. – С. 650–653.

REFERENCES

Bondarenko, Ye. P. "Mekhanizm rehuliuvannia rynku finansovykh posluh Ukrainy" [The mechanism of regulation of financial services market of Ukraine]. *dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.08*, 2011.

Katrenko, A. V. *Systemnyi analiz obiektiv ta protsesiv kompiuteryzatsii* [System analysis objects and processes of computerization]. Lviv: Novyi svit-2000, 2000.

Krasovskiy, S. S. "Formirovaniye modeli vzaimodeystviya subektov rynka finansovykh uslug" [The formation of the model of interaction of subjects of the market of financial services]. *Vestnik AGTU. Seriya «Ekonomika»*, no. 1 (2010): 77-83.

Mochernyi, S. V. *Metodolohiia ekonomichnoho doslidzhennia* [Methodology of economic research]. Lviv: Svit, 2001.

Revak, I. O. *Intelektualnyi potentsial u systemi ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: problemy teorii ta praktyky* [Intellectual potential in the system of economic security of Ukraine: problems of theory and practice]. Lviv: LDUVS, 2015.

Rokytska, O. "Metodolohichni pidkhody do rozuminnia sutnosti protsesiv samoorhanizatsii suspilstva" [Methodological approaches to understanding of essence of processes of self-organization of society]. *Sotsialni vymiry suspilstva*, no. 4 (2012): 41-52.

Soroka, K. O. *Osnovy teorii system ta systemnoho analizu* [Fundamentals of the theory of systems and system analysis]. Kharkiv: KhNAMH, 2004.

Shkarlet, S. M., and Dubyna, M. V. "Osoblyvosti zastosuvannia kohnityvnoho pidkhodu do identyfikatsii sutnosti rynku finansovykh posluh" [Features of application of cognitive approach to identification of essence of the financial services market]. *Ekonomichnyi chasopys*, no. 3-4 (2) (2016): 70-74.

Shumilo, O. S. "Systemnyi pidkhid pid chas doslidzhennia ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva rozdribnoi torhivli" [A systematic approach in the study of economic security of retail enterprises]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, no. 5 (2015): 650-653.

Zaripova, T. Yu. "Ponyatiye rynka finansovykh uslug: problemy pravovogo regulirovaniya" [The concept of the market of financial services: problems of legal regulation]. *Vestnik Chuvashskogo universiteta*, no. 6 (2006): 163-169.

UDC 336.745

USING CRYPTOCURRENCY IN THE ACTIVITIES OF UKRAINIAN SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN ORDER TO IMPROVE THEIR INVESTMENT ATTRACTIVENESS

© 2016 **IVASHCHENKO A. I.**

UDC 336.745

Ivashchenko A. I.

Using Cryptocurrency in the Activities of Ukrainian Small and Medium Enterprises in order to Improve their Investment Attractiveness

The aim of the article is to analyze the main features of cryptocurrency with respect to the identification of main advantages and disadvantages of using cryptocurrency as a method of effecting cashless payments by small and medium enterprises in order to increase the level of their investment attractiveness. The article describes the basic characteristics of cryptocurrencies and Bitcon as the most common among them. The Bitcoin emission mechanism has been built and the dynamics of changes in the value, difficulty of its «extracting» or «mining», the market capitalization for 2009–2016 have been analyzed. In this connection the identified main trends and the relationship between the analyzed indicators are highlighted. The attitude of the authorities of different countries to «mining» and using cryptocurrency in calculations is shown, the monitoring of leading international financial institutions in terms of the use of Bitcoinis is carried out. In addition, the leaders among the existing cryptocurrency exchanges are determined, and the level of their market capitalization is shown, a comparative analysis of the traditional currency and cryptocurrency is conducted, an assessment of financial institutions that work with Bitcoin in Ukraine is performed, the attention being focused on the main advantages and disadvantages of using cryptocurrency in small and medium business. Taking into account all the positive aspects there justified the prospects of using the presented in the article finance cryptoinstruments, in particular Bitcoin, in order to improve the investment attractiveness.

Keywords: *cryptocurrency, Bitcoin, mining, cryptocurrency exchange.*

Fig.: *4.* ***Tabl.:*** *4.* ***Bibl.:*** *9.*

Ivashchenko Alla I. *– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Corporate Finance and Controlling, Kyiv National Economic University named after V. Hetman (54/1 Peremohy Ave., Kyiv, 03068, Ukraine)*

E-mail: *alla_ivaschenko@inbox.ru*

УДК 336.745

Іващенко А. І. Використання криптовалюти у діяльності малих і середніх підприємств України з метою підвищення їх інвестиційної привабливості

Метою статті є аналіз головних особливостей криптовалюти стосовно визначення основних переваг і недоліків використання криптовалюти як методу здійснення безготівкових розрахунків малими та середніми підприємствами з метою підвищення рівня їх інвестиційної привабливості. У статті визначено основні характеристики криптовалют і найбільш розповсюджену серед них. Побудовано механізм емісії біткоіну та проаналізовано динаміку зміни вартості, складності «добування» або «майнінгу», ринкової капіталізації за період 2009–2016 рр., при цьому окреслено основні тенденції та залежності між проаналізованими показниками. Визначено ставлення влади різних держав до «майнінгу» та використання криптовалюти у розрахунках, проведено моніторинг провідних міжнародних фінансових установ з приводу використання біткоіну. Крім того, визначено лідерів серед наявних криптобірж, і показаний рівень їх ринкової капіталізації, проведено порівняльний аналіз традиційної валюти та криптовалюти, здійснено оцінку фінансових установ, які працюють з біткоіном в Україні, та наголошено на основних перевагах і недоліках використання криптовалюти у малому та середньому бізнесі. З урахуванням усіх позитивних сторін обґрунтовано перспективність використання окреслених у статті фінансових криптоінструментів, зокрема біткоінів, з метою підвищення інвестиційної привабливості.

Ключові слова: *криптовалюта, біткоін, майнінг, криптобіржа.*

Рис.: *4.* ***Табл.:*** *4.* ***Бібл.:*** *9.*

Іващенко Алла Іванівна *– кандидат економічних наук, доцент кафедри корпоративних фінансів і контролінгу, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)*

E-mail: *alla_ivaschenko@inbox.ru*

УДК 336.745

Иващенко А. И. Использование криптовалюты в деятельности малых и средних предприятий с целью повышения их инвестиционной привлекательности

Целью статьи является анализ главных особенностей криптовалюты относительно определения основных преимуществ и недостатков использования криптовалюты как метода осуществления безналичных расчетов малыми и средними предприятиями с целью повышения уровня их инвестиционной привлекательности. В статье определены основные характеристики криптовалют и наиболее распространенная среди них. Построен механизм эмиссии биткоина и проанализирована динамика изменения стоимости, сложности «добывания» или «майнинга», рыночной капитализации за период 2009–2016 гг., при этом обозначены основные тенденции и зависимости между проанализированным показателями. Определено отношение властей разных стран к «майнингу» и использованию криптовалюты в расчетах, проведен мониторинг ведущих международных финансовых учреждений по поводу использования биткоина. Кроме того, определены лидеры среди существующих криптобирж, и показан уровень их рыночной капитализации, проведен сравнительный анализ традиционной валюты и криптовалюты, осуществлена оценка финансовых учреждений, которые работают с биткоином в Украине и акцентировано внимание на основных преимуществах и недостатках использования криптовалюты в малом и среднем бизнесе. С учетом всех положительных сторон обоснована перспективность использования указанных в статье финансовых криптоинструментов, в частности биткоинов, с целью повышения инвестиционной привлекательности.

Ключевые слова: *криптовалюта, биткоин, майнинг, криптобиржа.*

Рис.: *4.* ***Табл.:*** *4.* ***Библ.:*** *9.*

Иващенко Алла Ивановна *– кандидат экономических наук, доцент кафедры корпоративных финансов и контроллинга, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)*

E-mail: *alla_ivaschenko@inbox.ru*

Formulation of the problem. Under current conditions of unavailability of usual mechanisms for gaining and saving money for small and medium enterprises, namely lack of bank loans, additional pressure in the form of increasing taxes, rates, restrictions in work with currency and cash flow, customer drain because of population solvency reduction and price growth, there exists under-funding which might except further development of such enterprises. There is also a lack of possibilities for small and medium business to save money, as exemplified by bank deposit, which could become an unreliable means considering the probability of bankruptcy of financial institutions. This can result in a low possibility of obtaining compensation from the Guarantee Fund, because the requirements of individual customers are met first and foremost, but the turn of legal entities comes rarely. Another example is investing in US dollars, but there are a number of limitations imposed by the NBU in relation to their purchase and treatment.

As a result of these circumstances the devaluation of savings happens in many cases. That is why it is essential to find some alternative way for solving these existing problems. The possible way for tackling these analysed problems might become using cryptocurrency.

The cryptocurrency (digital currency) is empowering individuals and businesses by offering them a fast and secure mode of transaction.

Analysis of recent researches and publications. Nowadays there seems to be a lack of research, which is connected with some aspects of using cryptocurrency in bussiness operations, because the majority of researchers, among them Molchanova E., Solodkovskiy Y. [1], Honcharenko S. [2] and others, pay attention to the mechanisms of cryptocurrency production and modern tendencies of development of cryptocurrency markets and exchanges.

The aim of the article. Thus the main aim of this scientific paper is to analyze the basic features of cryptocurrency regarding the identification of advantages and disadvantages of using cryptocurrency as a method of cashless payments for small and medium enterprises to improve their investment attractiveness.

Statement of the basic material of the research. Using cryptocurrency gives small and medium companies the opportunity to save on conversion fees and to expedite payments on commodity exchange transactions.

A cryptocurrency (or crypto currency) is a medium of using cryptography to secure the transactions and to control the creation of additional units of the currency. Cryptocurrencies are a subset of alternative currencies, or specifically of digital currencies [3].

Cryptocurrency is a digital currency, which is based on asymmetric encryption and the use of different cryptographic methods of protection, such as Proof-of-work and/or Proof-of-stake. The operation of the system is decentralized in the distributed computer network.

The most widespread cryptocurrency is the Bitcoin (BTC). The program developer (or development team) of BTC is a person (or a group of people) with the nickname Satoshi Nakamoto [8], who proposed an electronic payment system based on mathematical calculations. The idea was to produce coin exchange without any central authority, in electronic form, more or less instantly, with minimal cost.

This is a digital product with a limited supply, its algorithm is designed in such a way that the system can consist of a maximum of 21 million units, each of which is called "bitcoin". The schedule of emissions is determined by the program and known in advance. After the last of the coins had been generated, their number will not exceed.

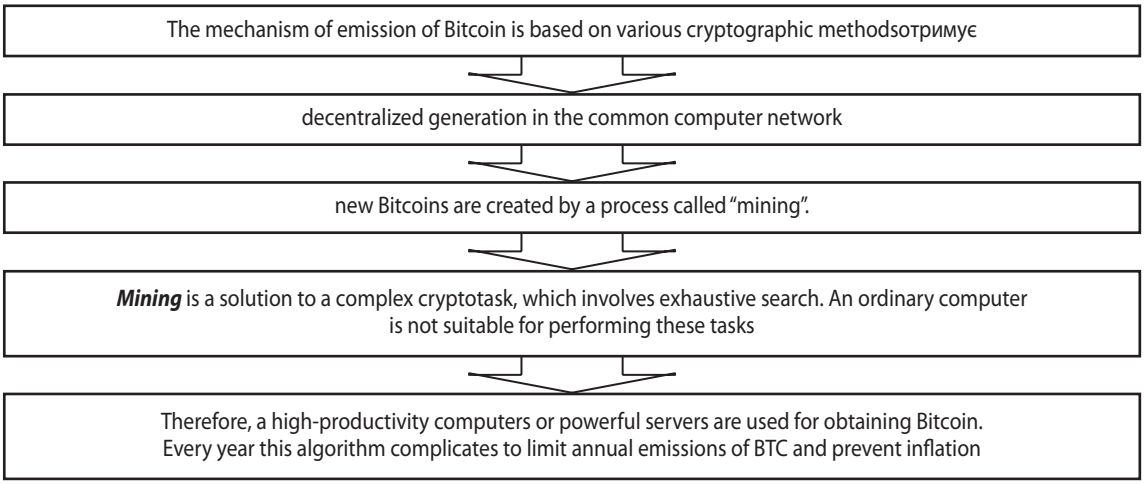

Fig. 1. The mechanism of emission of Bitcoin

The other step, which is required, is assessment of the level of mining difficulty. The next graph (Fig. 2) shows the changes in complexity of BTC mining.

The diagram illustrates the increasing level of difficulty of BTC creation process, which excludes inflation due to the limited range of the number of bitcoins in circulation.

The next essential factor considered is the value of bitcoin. The following picture demonstrates the trend of trade changes during the period of 2011-2016.

Fig/ 3 depicts the ups and downs in the BTC value over the whole period with the last data of calculations amounting to 600 USD per 1 BTC. From the mid-2015 till 2016 a sharp rise in BTC value has been observed.

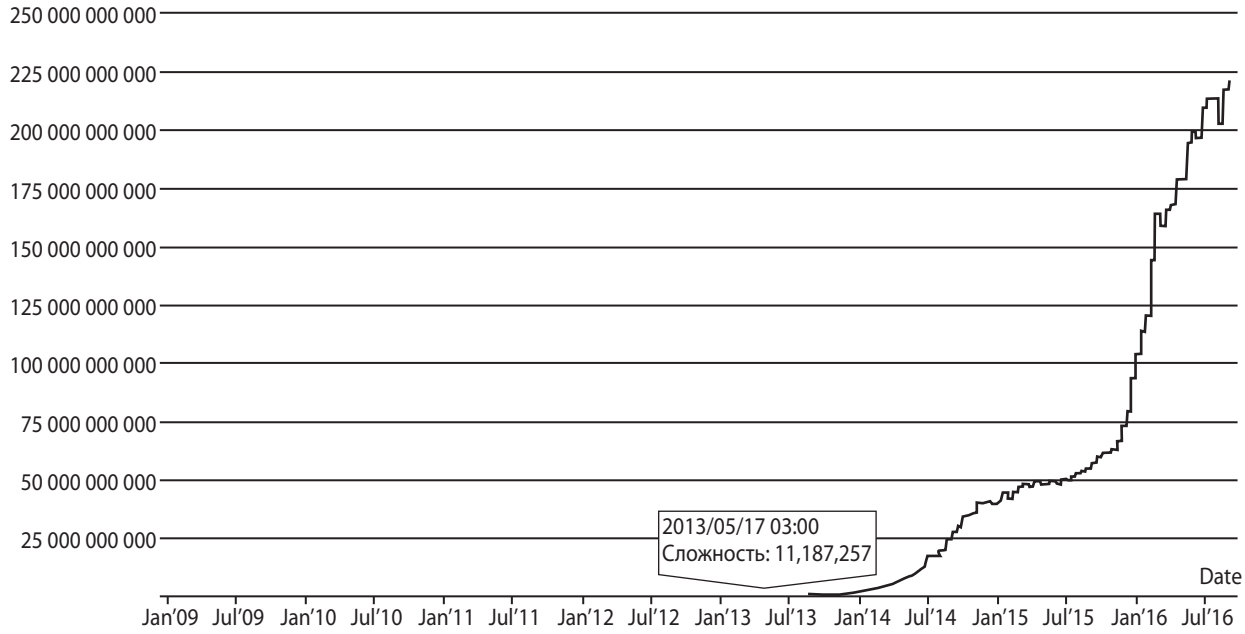

Fig. 2. The complexity of BTC "production" for 2009 –2016 [4]

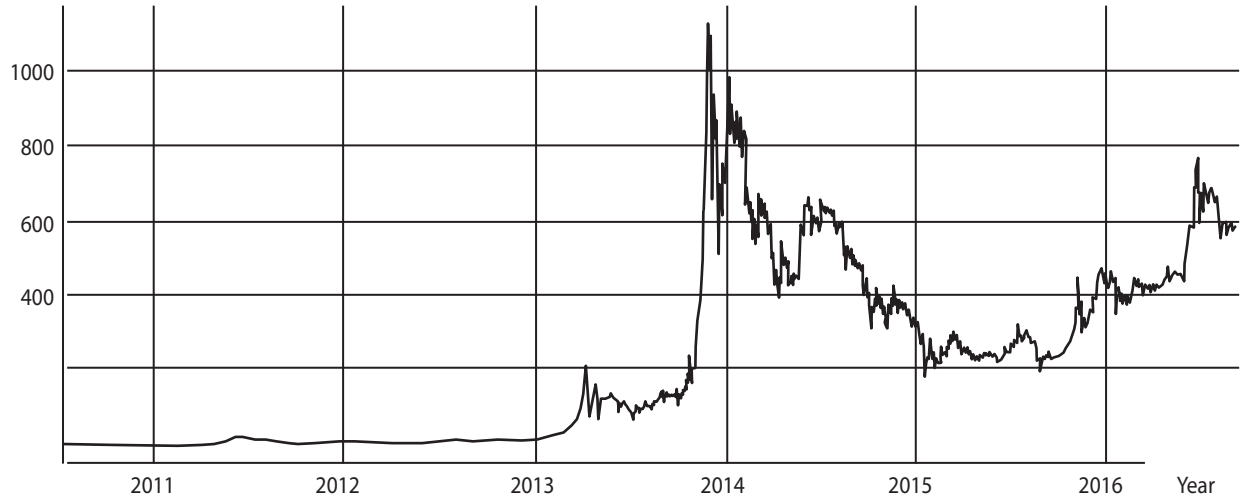

Fig. 3. Dynamics of the value of BTC for 2011 – 2016 in USD [4]

In the course of the research it has been found that the main factors that had a negative impact on the BTC value and caused its reduction proved to be the government declarations of developed countries and different law restrictions. But this decrease was not so lengthy due to the current market tendencies and the demand for BTC by professional financial market and business users.

There is a perception that BTC is similar to gold, because with the production of each new unit of currency it becomes more difficult to mine the next, since the calculations and the numbers become more complicated. In addition, the computation requires a certain amount of power and working time of the computer.

Therefore, it is considered that the disappearing of cryptocurrency will occur when the production of the units consumes more resources than it's worth.

1 bitcoin is divided into 100 000 000 pieces called "Satoshi' in honor of the creator of the system. Sometimes the term of "millibitcoin" (mBTC, one thousandth) and "microbitcoin" (uBTC, one millionth) is used.

The other main feature of all trade resources is market capitalization, which estimates influence on globalization (Fig. 4).

The trend presented in Picture 4 is similar to that presented in Picture 3 because of direct dependence between the BTC value and its market capitalization.

The other evidence of the global impact of BTC is its introduction by leading banks. According to CoinDesk [5], banks are already using bitcoin or experimenting with the technologies. Some of these include:

The French bank Société Générale, which posted a job listing in July for an "IT developer on bitcoin, blockchains and cryptocurrencies."

The Swiss investment bank UBS, which announced it was opening a blockchain technology research lab in one of London's major financial districts earlier this year.

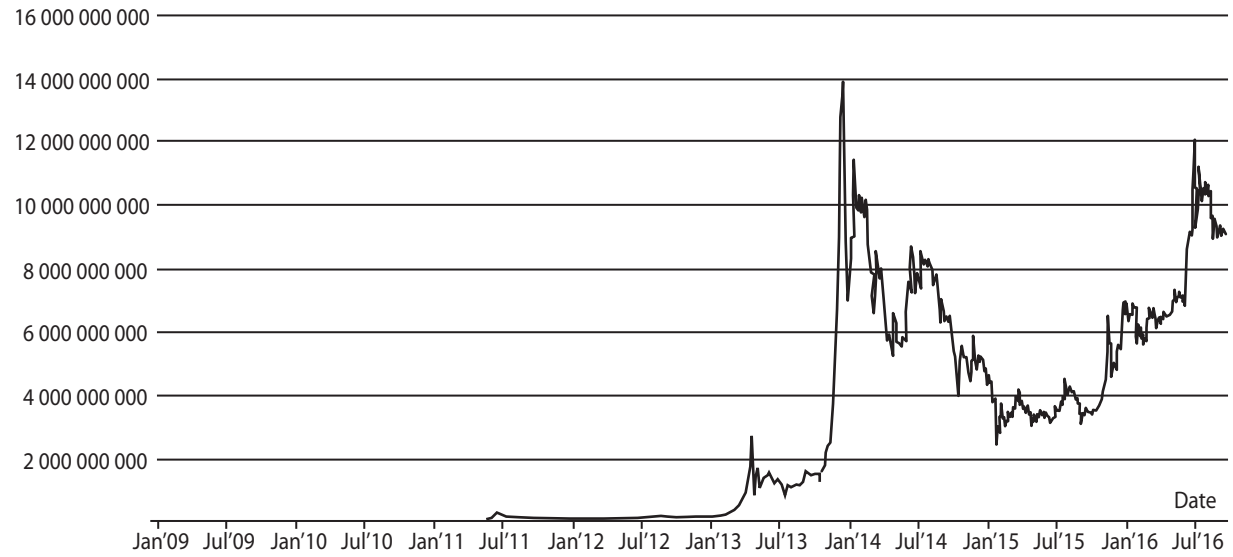

Fig. 4. Market capitalization for 2009 – 2016 [4]

Barclays revealed plans to trial bitcoin technology. In March the bank accepted three startups working on blockchain-related projects into its internal accelerator program. According to the New York Times, Barclays has 20 related internal experiments ongoing.

The Spanish bank BBVA has posted a number of relevant articles on its website, including a video tutorial on how to set up a bitcoin account. The bank has already invested in several bitcoin startups: it has Coinbase and purchased Simple.com, an online banking startup, last year.

The French financial services firm AXA is looking to use bitcoin to cut ongoing expenses from the remittance market. It even announced a 100 million euro tech incubator to explore this and other advanced technologies.

IBM, too, has been developing its own version of blockchain technologies to be used with so-called "smart contracts".

Thus Table 1 shows different authority approaches to this new method of payments and trading, and some of them include strong restrictions because of impossibility of their regulations and high level of possible risks. But this does not interfere with world cryptocurrency development represented in Table 2, which considers trade volumes on different exchange web sites in the world.

Table 1

The attitude of different countries to the use of cryptocurrency

Country	Recognition from the state
Great Britain	BTC = taxable vouchers
USA and Croatia	Private electronic money (suitable for the purchase/sale of goods in online communities adjusted to the fact that sellers have the right but are not obliged to accept them)
Germany (and most EU countries)	Do not encourage or warn a high degree of risk calculations using cryptocurrency, but BTC is recognized as private money, which can be used in clearing operations
Israel, United Arab Emirates, Canada	The availability of ATMs for cryptocurrency, but their place in the legislation has not yet been determined
Thailand, China	The prohibition to use in the calculation of virtual money (mining is permitted)
Russia	The Ministry of Finance of the Russian Federation introduced amendments to the criminal code regarding the possibility of incarceration in connection with the use of BTC
Ukraine	There is no legal regulation, but there is a Bitcoin Embassy in Kiev and some Ukrainian banks are working with BTC, but NBU does not insure the risks of the virtual calculations

Source: created by author on the basis of [7]

According to the data in Table 2, it can be observed that the total amount of existing trade volumes is too huge to be used in business payments.

The main differences between traditional currency and cryptocurrency are reviewed in Table 3.

Two different tactics exist among bitcoin users. The first one is accumulation of cryptocurrency in expectation of appreciation. Another one is exchange of cryptocurrency to traditional money.

Ways for conversion of cryptocurrency into traditional money in Ukraine:

Table 2

The list of Top 12 exchange websites and exchangers of Bitcoin [6]

N	Cryptocurrency exchange	Volume, 24 (BTC)
1	OKCoin	1794656,228
2	Huobi	1718110,8266
3	BTCChina	780688,4515
4	Poloniex	25752,294
5	BTC-e	5290,8995
6	LocalBitcoins	5249,7541
7	Bitstamp	3534,3725
8	LiveCoin	1488,3299
9	BitX South Africa	803,6168
10	Cex:io	440,9519
11	Bitconan	2,5177
12	Cryptonit	1,7343

Table 3

Comparative analysis of cryptocurrency and traditional currency

Difference	Traditional currency	Cryptocurrency
The controlling body	The Central Bank	Nobody (BTC exists only in a decentralized computer network)
The authority responsible for issuing	The Central Bank (Banks can issue any amount of money to cover the national debt, thus devaluing their currency)	Nobody (Cryptocurrency is not issued by the Central Bank and does not work according to its rules. On the contrary, the issuance of BTC is only possible in digital form and anyone can start to mine BTC at any time. Mining of bitcoins is done by means of using the computational power in a network. When you transfer the BTC, the transaction is processed by this network, thereby transforming BTC into an independent digital payment system)
Financial security	GDP or foreign exchange reserves	Bitcoin is not secured by anything, it is pure mathematics. Anyone in the world can run the bitcoin mining script on his/her computer and be like a mini Central Bank. Source Code of the script is posted in the clear, everyone can see how it works

1) using online platforms for purchase/exchange of BTC, such as btc-trade.com.ua, ukrcash.com, btcu.biz kuna.com.ua
2) crypto-ATM in the Bitcoin Embassy (location – Lviv square in Kyiv, which is one of 4 in the world, others work in Warsaw, Montreal, Tel Aviv)
3) the withdrawal of Bitcoin to Ukrainian bank cards. Bank is one of the most convenient and fastest way to convert Bitcoin. Each request is processed within just a few working hours, after that the money will be credited to the card according to Bank's policies. PrivatBank, Sberbank, Alfa Bank, Sberbank of Russia, FUIB, Credit Agricole work with Bitcoin in Ukraine.

Most often, the conversion of virtual money into the real one is accompanied by some commission fee.

But problems of using cryptocurrency for business purposes still remain unsolved. But there are some clear benefits from the introduction of BTC payments into business, such as the opportunity to save on conversion exchange and bank commission fees and the simplified system of payments between residents of different countries in particular. For example, a Ukrainian small company purchases products for its business in Thailand. Traditionally, triple currency exchange is required: Hryvnia – USD – Thailand Baht. All the bank conversion charges and transfer fees have to be paid. Whereas in case of using BTC such operation can be performed within 15 seconds with minimal commission rates.

It is also possible to make payments abroad without the need to exchange the currency for that of the destination country.

According to Table 4, BTC seems to create some competitive advantages for small and medium companies, such as making transactions faster, cheaper and with no boundaries. Besides, it is also the most secure way for making payments. Using all these advantages gives a great perspective for improving the level of investment attractiveness through increasing profitability in business.

Conclusion. Consequently, the use of cryptocurrency in small and medium business can be a significant advantage in enhancing the competitiveness of enterprises, taking into account the number of benefits discussed in this article. Though, given the high volatility and the lack of legal regulation of these

Table 4

The advantages and disadvantages of using BTC for small and medium enterprises

<table>
<tr><th>Advantages</th><th>Disadvantages</th></tr>
<tr><td>1. Open code for mining crypto currency – BTC applies the same algorithms that are used in online banking. The only difference of Internet banking is the disclosure of information about the users. All information about the transaction in the BTC network is shared (how, when), but there is no data about the recipient or the sender of the coins (there is no access to the personal information of the owner`s wallet)</td><td rowspan="3">1. Strong volatility – almost all of the ups and downs of the BTC value depend directly on the declared statements of the governments of different countries. This volatility creates the problem in the short term</td></tr>
<tr><td>2. No inflation – the maximum number of coins is strictly limited by 21 million Bitcoins. As there are neither political forces nor corporations able to change this order, there is no possibility for development of inflation in the system</td></tr>
<tr><td>3. Peer-to-peer cryptocurrency network – in such networks there is no master server, which is responsible for all operations. Exchange of information (in this case — money) is between 2-3 or more software clients. All installed by users program-wallets are part of a bitcoin network. Each client stores a record of all committed transactions and the number of bitcoins in each wallet. Transactions are made by hundreds of distributed servers. Neither banks or taxes, nor governments can control the exchange of money between the wallets of users</td></tr>
<tr><td>4. Unlimited possibilities of transaction – each of the wallet holders can pay to anyone, anywhere and any amount. The transaction can not be controlled or prevented, so you can make transfers anywhere in the world wherever another user with a Bitcoin wallet is located</td><td rowspan="2">2. Large risks of investing in cryptocurrency that should be considered in the medium and long term</td></tr>
<tr><td>5. No boundaries. Payments made in this system are impossible to cancel. The coins cannot be faked, copied or spent twice. These capabilities guarantee the integrity of the entire system. Every month the number of online shops, resources, and companies to accept BTC is expanding.</td></tr>
<tr><td colspan="2">6. Low BTC operation cost. The BTC cryptocurrency works as physical cash, combining the functions of e-commerce. No need to pay commission and fees to banks and other organizations. The main part of such process is mathematics, which does not need money. The commission fee in this system is lower than in any other. It amounts to 0.1% of the transaction amount. The operation interest charges go to BTC miner's wallets.</td></tr>
<tr><td colspan="2">7. Decentralization. There is no central control authority in the network, the network is distributed to all participants, each computer mining bitcoins is a member of this system. This means that the central authority has no power to dictate rules for owners of bitcoins. And even if some part of the network goes offline, the payment system will continue to operate stable.</td></tr>
<tr><td colspan="2">8. Easy to use. Taken into account that the procedure of opening an account for the company in Ukrainian banks is overcomplicated and can be refused without explanation, using BTC is convenient for companies. The company needs approximately 5 minutes to create a BTC wallet and immediately starts to use it without any questions and commissions.</td></tr>
<tr><td colspan="2">9. Anonymity. It is completely anonymous and at the same time fully transparent. Any company can create an infinite number of bitcoin addresses without reference to name, address or any other information</td></tr>
<tr><td colspan="2">10. Transparency. The BTC stores the history of transactions that have ever taken place. It is called a sequential chain of blocks or blockchain. The block chain keeps information about everything. So if the company has publicly used the BTC address, then anyone can see how much BTC is owned. If the company address is not publicly confirmed, then no one will ever know that it belongs to this company. For complete anonymity companies usually use the unique BTC address for every single transaction</td></tr>
<tr><td colspan="2">11. Speed of transaction. The ability to send money anywhere and to anyone in a matter of minutes after the BTC network will process the payment</td></tr>
<tr><td colspan="2">12. It belongs only to the wallet owner. There is a unique electronic payment system where the account belongs to the owner only. For example, on PayPal if for any reason the company decides that the owner somehow uses the account in a wrong way, the system has the right to freeze all funds on the account without even warning the owner about it. Verification of the proper usage of account is the total responsibility of the owner. With BTC, the owner has a private key and a corresponding public key, which is the address to the BTC wallet. No one but the owner can withdraw bitcoins</td></tr>
<tr><td colspan="2">13. No chances to use some personal data for fraud. This is an important point. Today the majority of purchases are made with credit cards. They are unreliable. Filling forms on websites, customers are required to enter the following data: card number, expiration date and code. It's hard to come up with a less secure way to make payment. Therefore, credit cards are very often stolen. BTC transactions do not require disclosure of any personal data. Instead, it uses two keys: public and private. The public one is available to all (i.e. the address of BTC wallet), but the private key is known only to the owner. The transaction needs to be signed by interacting private keys and applying a mathematical function. This creates evidence that the transaction is performed by the owner</td></tr>
<tr><td colspan="2">14. The possibility of investing funds in the transparent and profitable resource</td></tr>
</table>

Source: created by author on the basis of [9]

transactions in Ukraine, doing BTC-related business might be rather risky. Taking into consideration the experience of developed countries, particularly the United States, the use of BTC can be a promising alternative to existing systems of payment calculations.

LITERATURE

1. Молчанова Е. Глобальна сервісна природа сучасних криптовалют / Е. Молчанова, Ю. Солодковський // Міжнародна економічна політика. – 2014. – № 1 (20). – С. 60–79.

2. Гончаренко О. С. Особливості функціонування криптовалют на світових ринках / О. С. Гончаренко, М. В. Богаченко // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Вип. 5. – С. 826–830.

3. The free enciclopedia Wikipedia [Electronic resource]. – Access mode : https://en.wikipedia.org/wiki/Cryptocurrency

4. Web site Blockchain info [Electronic resource]. – Access mode : https://blockchain.info/ru/charts

5. How Banks Are Leveraging Bitcoin and Blockchain Technologies [Electronic resource]. – Access mode : https://securityintelligence.com/how-banks-are-leveraging-bitcoin-and-blockchain-technologies

6. Bitmakler [Electronic resource]. – Access mode : https://bitmakler.net/birzha

7. Чи є сенс українському бізнесу перейти на біткоіни [Electronic resource] // ПУМБ Персона клуб. – Access mode : http://persona.pumb.ua/ua/club/digest/detail.php?CODE=est-li-smysl-ukrainskomu-biznesu-pereyti-na-bitkoiny

8. Обзор цифровых криптовалют [Electronic resource] // Prostobank.ua. – Access mode : http://www.prostobank.ua/blog/lichnye/byudzhet/obzor_tsifrovyh_kriptovalyut

9. Криптовалюта – гроші майбутнього? [Electronic resource] // Ваш банкір. – Access mode : http://www.vashbankir.com/financial-literacy/articles/kriptovalyuta-dengi-buduschego.html?hl=uk.

REFERENCES

Bitmakler. https://bitmakler.net/birzha

"Chy ye sens ukrainskomu biznesu pereity na bitkoiny" [Does it make sense to switch to Ukrainian business bitkoiny]. PUMB Persona klub. http://persona.pumb.ua/ua/club/digest/detail.php?CODE=est-li-smysl-ukrainskomu-biznesu-pereyti-na-bitkoiny

"How Banks Are Leveraging Bitcoin and Blockchain Technologies" https://securityintelligence.com/how-banks-are-leveraging-bitcoin-and-blockchain-technologies

Honcharenko, O. S., and Bohachenko, M. V. "Osoblyvosti funktsionuvannia kryptovaliut na svitovykh rynkakh" [Features cryptocurrency operation on world markets]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, no. 5 (2015): 826-830.

"Kryptovaliuta - hroshi maibutnyoho?" [Cryptocurrency - money come?]. Vash bankir. http://www.vashbankir.com/financial-literacy/articles/kriptovalyuta-dengi-buduschego.html?hl=uk

Molchanova, E., and Solodkovskyi, Yu. "Hlobalna servisna pryroda suchasnykh kryptovaliut" [The global nature of modern service cryptocurrency]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka*, no. 1(20) (2014): 60-79.

"Obzor tsifrovykh kriptovaliut" [Overview of digital cryptocurrency]. Prostobank.ua. http://www.prostobank.ua/blog/lichnye/byudzhet/obzor_tsifrovyh_kriptovalyut

The free encyclopedia Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Cryptocurrency

Web site Blockchain info. https://blockchain.info/ru/charts

УДК 336.763

ВПЛИВ АНОНСІВ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ НА ДОХОДНІСТЬ І ВОЛАТИЛЬНІСТЬ РИНКУ АКЦІЙ УКРАЇНИ

© 2016 **ПАВЛОВ Р. А., ЛЕВКОВИЧ О. В.**

УДК 336.763

Павлов Р. А., Левкович О. В.

Вплив анонсів монетарної політики на доходність і волатильність ринку акцій України

Метою статті є оцінювання впливу рішень щодо монетарної політики на доходність і волатильність українського ринку акцій (на базі репрезентативного фондового індексу PFTS), в тому числі залежно від фази фінансового циклу. Як вихідні дані використовуються щоденні курси відкриття за період 2000–2015 рр., на основі яких розраховується біржова доходність фондового індексу у форматі торгового дня. По новинах монетарної політики розрізняємо «очікувану» компоненту та компоненту «несподіванки» інформаційного контексту анонсу. Проведено аналіз реакцій українського ринку акцій на макроекономічні новини щодо монетарної політики Федеральної резервної системи і Європейського центрального банку, розрізняючи при цьому фази зростання та падінь фінансового циклу. Проведене дослідження дозволяє нам зробити висновки про вплив анонсів по обліковій ставці на доходність і волатильність вітчизняного ринку акцій: по-перше, доходність на українському ринку акцій реагує набагато сильніше на анонси Федеральної резервної системи, ніж Європейського центрального банку; по-друге, вплив рішень Федеральної резервної системи, які вписуються у логіку управління ризиками, є більш вираженим під час фази спаду фінансового циклу.

Ключові слова: *ринок акцій, анонси монетарної політики, доходність ринку акцій, волатильність, фінансовий цикл.*

Рис.: *1.* ***Табл.:*** *3.* ***Формул:*** *6.* ***Бібл.:*** *20.*

Павлов Роман Анатолійович *– кандидат економічних наук, доцент, заступник декана економічного факультету, Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпро, 49050, Україна)*

E-mail: *r.pavlov.dnu@gmail.com*

Левкович Оксана Володимирівна *– асистент кафедри фінансів, Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпро, 49050, Україна)*

E-mail: *levkovich28@mail.ru*

УДК 336.763

Павлов Р. А., Левкович О. В. Влияние анонсов монетарной политики на доходность и волатильность рынка акций Украины

Целью статьи является оценивание влияния решений по монетарной политике на доходность и волатильность украинского рынка акций (на базе репрезентативного фондового индекса PFTS), в том числе в зависимости от фазы финансового цикла. В качестве исходных данных используются ежедневные курсы открытия за период 2000–2015 гг., на основе которых рассчитывается биржевая доходность фондового индекса в формате торгового дня. По новостям монетарной политики различаем «ожидаемую» компоненту и компоненту «неожиданности» информационного контекста анонса. Проведен анализ реакций украинского рынка акций на макроэкономические новости относительно монетарной политики Федеральной резервной системы и Европейского центрального банка, различая при этом фазы роста и падений финансового цикла. Проведенное исследование позволяет нам сделать выводы о влиянии анонсов по учетной ставке на доходность и волатильность отечественного рынка акций: во-первых, доходность на украинском рынке акций реагирует гораздо сильнее на анонсы Федеральной резервной системы чем Европейского центрального банка; во-вторых, влияние решений Федеральной резервной системы, вписывающихся в логику управления рисками, является более выраженным во время фазы спада финансового цикла.

Ключевые слова: *рынок акций, анонсы монетарной политики, доходность рынка акций, волатильность, финансовый цикл.*

Рис.: *1.* ***Табл.:*** *3.* ***Формул:*** *6.* ***Библ.:*** *20.*

Павлов Роман Анатольевич *– кандидат экономических наук, доцент, заместитель декана экономического факультета, Днепропетровский национальный университет им. Олеся Гончара (ул. Научная, 13, Днепр, 49050, Украина)*

E-mail: *r.pavlov.dnu@gmail.com*

UDC 336.763

Pavlov R. A., Levkovich O. V. Influence of Monetary Policy Announcements on Ukraine's Stock Market Return and Volatility

The aim of the article is to assess the influence of decisions on the monetary policy on return and volatility of the Ukrainian stock market (on the basis of the representative stock index PFTS) with consideration to the phase of the financial cycle. Daily opening prices for the period of 2000-2015 are used as the initial data, on the basis of which the return of the stock index in the trading day format is calculated. Using the news about the monetary policy, the «expected» component and the component of «unexpectedness» of the announcement information context are distinguished. The analysis of the reaction of the Ukrainian stock market to the macroeconomic news about the monetary policy of the Federal Reserve System and the European Central Bank with regard to the phases of upturns and downturns of the financial cycle has been carried out. The study allows to draw conclusions about the impact of announcements about the dealing rate on the return and volatility of the domestic stock market: first, in the Ukrainian stock market the return reacts much more strongly to the announcements of the Federal Reserve System than those of the European Central Bank; second, the impact of decisions of the Federal Reserve System, being in line with the logic of risk management, is more pronounced during the downturn phase of the financial cycle.

Keywords: *stock market, monetary policy announcements, stock market return, volatility, financial cycle.*

Fig.: *1.* ***Tabl.:*** *3.* ***Formulae:*** *6.* ***Bibl.:*** *20.*

Pavlov Roman A. *– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Deputy Dean of the Faculty of Economics, Dnipropetrovsk National University named after Oles Gonchar (13 Naukova Str., Dnipro, 49050, Ukraine)*

E-mail: *r.pavlov.dnu@gmail.com*

Levkovich Oksana V. *– Assistant of the Department of Finance, Dnipropetrovsk National University named after Oles Gonchar (13 Naukova Str., Dnipro, 49050, Ukraine)*

E-mail: *levkovich28@mail.ru*

Левкович Оксана Владимировна *– ассистент кафедры финансов, Днепропетровский национальный университет им. Олеся Гончара (ул. Научная, 13, Днепр, 49050, Украина)*

E-mail: *levkovich28@mail.ru*

Вступ. Виявлення взаємозв'язку між макроекономічними анонсами та реакціями ринків акцій є найважливішим питанням для дослідників, які намагаються протестувати вплив на ринки оприлюднення макроекономічних показників у контексті змін динаміки курсів, обсягів торгів та волатильності. Вплив макроекономічних анонсів на ринки акцій розглядають за двома основними напрямками. У першому з них дослідники фокусуються на реакціях ринків акцій на макроекономічні новини щодо розвитку реального сектора економіки. За другим напрямком проводяться дослідження щодо впливу анонсів монетарної політики на ринки акцій.

Дослідження про вплив рішень щодо монетарної політики регуляторів знайшло широке обговорення в тематичній науковій літературі. Особливо слід відзначити роботи Patelis, 1997 [16], Rigobon and Sack, 2002 [18–20], Fang et al., 2004 [7], Craine and Martin, 2003 [5], Bernanke and Kuttner, 2005 [1], Bredin et al., 2007 [3] та ін. Більшість із цих досліджень, однак, зосередили увагу на ринку акцій США, а дослідження з європейських ринків, а тим більш, що розвиваються, як наприклад ринок акцій України, відносно рідкі. Також у розглянутих роботах використовуються дані за досить тривалий період, на наш погляд, відсутня будь-яка робота, присвячена дослідженню того, як впливає монетарна політика на ринки акцій залежно від фази фінансового циклу.

Метою статті є оцінювання впливу рішень щодо монетарної політики на доходність і волатильність українського ринку акцій (на базі репрезентативного фондового індексу PFTS), в тому числі залежно від фази фінансової циклу.

Дані та методологія дослідження. Використовується PFTS як репрезентативний фондовий індекс українського ринку акцій, розрахованого з урахуванням реінвестування дивідендів. Використовуються щоденні курси відкриття за період 2000–2015 рр. Ці дані беруться з бази Datastream і використовуються для розрахунку біржової доходності фондового індексу у форматі торгового дня.

Що стосується анонсів монетарної політики, то ми вибираємо анонси від Європейського центрального банку (ЄЦБ) і Федеральної резервної системи (ФРС) за один і той же період. Рішення щодо монетарної політики ЄЦБ оголошуються Радою керуючих зазвичай щочетверга першого тижня кожного місяця, а потім проводиться прес-конференція, в ході якої президент ЄЦБ пояснює свій вибір. Рішення щодо монетарної політики ФРС ухвалюються на засіданнях Федерального комітету відкритого ринку США (FOMC). Такі засідання проводяться по заздалегідь заданому розкладу, а дати яких оприлюднюються регулярно на офіційному веб-сайті регулятора (http://www.federalreserve.gov/monetarypolicy/fomc.htm). Прес-конференції влаштовуються у разі зміни однієї з трьох ключових ставок, якими управляє ФРС: процентна ставка по федеральних фондах, облікова ставка, норма обов'язкових резервів. Публікація звітів здійснюється о 01:00 (P.M., Eastern Time), тобто після закриття торгової сесії на фондовій біржі ПФТС (15:15 GMT).

Відповідно до гіпотези ефективного ринку курси акцій повинні негайно і належним чином адаптуватися до інформації та подій, які висвітлюються, включаючи прогнози. Таким чином, зміна курсу на дату анонсу має бути тільки через відхилення, яке відбувається між опублікованими значенням і прогнозом. Іншими словами, це «ефект несподіванки», який сильно впливає на курси акцій і спонукає учасників ринку переглядати свої стратегії. З цієї причини ми вирішили розрізняти «очікувану» компоненту і компоненту «несподіванки» інформаційного змісту анонсу про монетарну політику.

Ми обрали методологію дослідження, яка використовується в більшості попередніх робіт, в тому числі Kuttner (2001) [1], Rigobon and Sack (2002) [2] та Bernanke et Kuttner (2005) [3]. Ці автори базуються на результатах Krueger and Kuttner (1996) [4], які вказують на те, що «30 days federal funds futures» (вибірка значень взята з бази Datastream) є ефективним заходом ринкових очікувань із приводу зміни ставки ФРС. Таким чином, позначимо компоненту «несподіванки» як S, яка обчислюється таким чином:

$$S_{Fed} = \frac{D}{D-d}(f^0_{m.d} - f^0_{m.d} - 1), \qquad (1)$$

де $f^0_{m.d}$ – місячна ставка, закладена в контракті по федеральних фондах у поточному місяці;

d – день анонсу по ключовій ставці ФРС;

D – кількість днів у місяці.

Більш детально порядок розрахунку можна побачити в роботах Kuttner (2001) [1] та Bernanke and Kuttner (2005) [3].

Коли анонс відбувається протягом останніх трьох днів місяця, ми відкидаємо надання вагового коефіцієнта в рівнянні (1), щоб виключити «ефект кінця місяця». Крім того, якщо анонс зроблений у перший день місяця, то $f^0_{m.d-1}$ замінюється на $f^0_{m-1.D}$, що відповідає ставці, обумовленій у контракті по федеральних фондах попереднього місяця.

Що стосується ЄЦБ, то немає ф'ючерсного контракту, еквівалентного федеральним фондам. Bredin et al. (2007) [5] стикаються з тією ж проблемою для Великобританії. Вони розраховують компоненту «несподіванки» як різницю між процентною ставкою по тримісячному ф'ючерсному контракту на міжбанківську ставку LIBOR в день анонсу та за день до анонсу.

Наш підхід є аналогічним в тому сенсі, що ми використовуємо ставку по тримісячному ф'ючерсному контракту на EURIBOR. Цей вибір обумовлений, зокрема, дослідженням Bernoth and Von Hagen (2004) [6], які вказують на те, що цей ринок є ефективним і відображає очікування

його учасників по процентних ставках ЄЦБ. Після того, як компонента «несподіванки» розрахована, можна вивести «очікувану» компоненту, виходячи з такого виразу:

$$\Delta i = A = S, \quad (2)$$

де Δi – зміна облікової ставки;

A – «очікувана» компонента по анонсу про облікову ставку;

S – компонента «несподіванки» по анонсу про облікову ставку.

Вплив на доходність і волатильність. Необхідно протестувати, чи впливає інформація, що міститься в анонсах центрального банку, на доходність та волатильність фондового індексу PFTS. Для цього скористаємося методологією, яку зазвичай використовують у сучасній науковій тематичній літературі щодо впливу макроекономічних анонсів на ринки акцій. Таке моделювання часто використовується під час проведення подієвого аналізу. Наприклад, можна зазначити статті Ederington and Lee (1996) [7], Flannery and Protopapadakis (2002) [8], Nikkinen and Sahlström (2004-a) [9] та Jones et al. (2005) [10], в яких досліджується вплив макроекономічних анонсів на біржові курси акцій. Формально модель складається з двох рівнянь: перше є рівнянням середньої доходності і виглядає таким чином:

$$R_t = \alpha + \beta R_{t-1} + \rho \Delta i_{k,t} + \varepsilon_t, \quad (3)$$

де R_t – доходність фондового індексу PFTS в момент часу t;

$\Delta i_{k,t}$ – ряд, значення якого відповідають зміні облікової ставки з боку ФРС або ЄЦБ на день анонсу і дорівнюють нулю в дні, коли немає анонсів;

k – ФРС, ЄЦБ. Вибір числа лагів для ендогенної змінної був визначений відповідно до інформаційних критеріїв Акаіке (AIC) та Шварца (BIC);

ε_t – похибка, умовна дисперсія якої є гетероскедастичною та слідує процесу GARCH (p, q) виду:

$$\sigma_t^2 = \alpha + \sum_{i=1}^{q} \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 + \sum_{j=1}^{\rho} \beta_j \sigma_{t-j}^2 + \rho_1 D_{k,t}, \quad (4)$$

де D_k – фіктивна змінна, яка дорівнює 1 в день оголошення анонсу k і нулю в іншому випадку. Вона вводиться в рівняння дисперсії, для того щоб перевірити, чи є дестабілізуючим або стабілізуючим вплив анонсу про монетарну політику на ринок акцій.

p, q – лагові порядки, значення яких (p = 1, q = 2) обрані з метою мінімізації значень інформаційних критеріїв AIC та BIC.

Результати оцінки рівнянь (2) і (3) наведені в табл. 1.

Що стосується рівняння середньої доходності, то результати показують, що реакція фондового індексу PFTS на анонси по обліковій ставці незначна і статистично незначуща. На підставі цих результатів вважається можливим, що анонси про рішення щодо монетарної політики, будь то від ЄЦБ або ФРС, не мають істотного впливу на рівень доходності українського ринку акцій.

Ми вважаємо, що анонс про облікову ставку з боку ФРС або ЄЦБ, схоже, не робить істотного впливу на волатильність. Для подальшого дослідження впливу анонсів монетарної політики на рівень доходності українського ринку акцій друга оцінка проводиться виходячи з двох рівнянь (2) і (3), розділяючи зміни облікової ставки Δi на «очікувану» компоненту A і компоненту «несподіванки» S, як описано в рівнянні (2).

Таблиця 1

Попередній аналіз впливу змін облікової ставки на доходність і волатильність фондового індексу PFTS

Показник	ФРС	ЄЦБ
α	$7{,}14.20^{-4}$*** ($1{,}98.10^{-4}$)	$6{,}87.10^{-4}$*** ($1{,}87.10^{-4}$)
β	-0.136*** (0,021)	-0.964*** (0,019)
ρ	0,005 (0,004)	0,008 (0,006)
α0	$6{,}15.10^{-6}$*** (5.10^{-7})	$5{,}26.10^{-6}$*** ($4{,}85.10^{-7}$)
α_1	0.048*** (0,014)	0.043*** (0,016)
α_2	0.095*** (0,018)	0.075*** (0,017)
β_1	0.912*** (0,014)	0.794*** (0,013)
ρ_1	$-4{,}11.10^{-6}$ (8.10^{-6})	$-5{,}63.10^{-6}$ (8.10^{-6})
DW	2,32	2,32
LB(4)	0,864	0,912
LB(12)	0,496	0,532

Рівні значущості: 1 % (***), 5 % (**) и 10 % (*). DW – статистика Дарбіна-Уотсона. LB(k) – статистика Льюнг-Боксу на відсутність автокореляції k порядку. Стандартне відхилення наведене в дужках.

Джерело: сформовано авторами на основі попередньої обробки даних з бази Datastream

У табл. 2 наведені результати цієї нової оцінки. З неї випливає, що непередбачене збільшення облікової ставки ФРС чинить негативний вплив на доходність фондового індексу PFTS. Позитивна «несподіванка» по анонсу близько 25 % призводить до зниження доходності фондового індексу PFTS в середньому на 0,5 %.

Таблиця 2

Відмінність між «очікуваною» компонентою (A) і компонентою «несподіванки» (S) по анонсу монетарної політики

Показник	ФРС	ЄЦБ
1	2	3
α	$7{,}03.10^{-4}$*** (2.10^{-4})	$5{,}96.10^{-4}$*** (2.10^{-4})
β	-0,116*** (0.021)	-0,108*** (0.022)

Закінчення табл. 2

1	2	3
ρA	0,012 (0.007)	0,009 (0.011)
ρS	-0.021*** (0,007)	-0.02 (0,031)
α_0	$6{,}3.10^{-6}$*** $(8{,}5.10^{-7})$	$5{,}36.10^{-6}$*** $(6{,}10^{-7})$
α_1	0.049*** (0,015)	0.057*** (0,013)
α_2	0,088*** (0,015)	0,082*** (0,015)
β_1	0,904*** (0,013)	0,841*** (0,012)
ρ_1	$-8{,}56.10^{-6}$ $(9{,}10^{-6})$	$7{,}54.10^{-6}$ $(8{,}2.10^{-6})$
DW	2,32	2,32
LB(4)	0,864	0,875
LB(12)	0,675	0,623

Рівні значущості: 1 % (***), 5 % (**) и 10% (*). DW – статистика Дарбіна-Уотсона. LB(k) – статистика Льюнг-Боксу на відсутність автокореляції k порядку. Стандартне відхилення наведене в дужках.

Джерело: сформовано авторами на основі попередньої обробки даних з бази Datastream

Цей результат певною мірою збігається з висновками емпіричних досліджень про вплив анонсів про процентні ставки на доходність ринку акцій (наприклад, Patelis, 1997 [12]; Craine & Martin, 2003 [13]; Goto & Valkanov, 2000 [14]; Rigobon & Sack, 2003 [15]; Bernanke & Kuttner, 2005 [3]; Bredin et al., 2007 [5]), але, тим не менш, показує, що вплив на український ринок акцій виявляється досить значним.

Наприклад, Rigobon and Sack (2004) [11] вказують на те, що більш жорстка монетарна політики з боку ФРС (наприклад, підвищення на 25 базисних пунктів облікової ставки) скорочує доходність акцій на 1,7 %, а Bernanke and Kuttner (2005) [3] показують, що доходність знижується на 1 %.

Що стосується нової оцінки рівняння волатильності (табл. 2), то результати показують, що в основному істотних реакцій на волатильність фондового індексу PFTS не було виявлено після анонсів про облікові ставки як ФРС, так і ЄЦБ.

В цілому можна зробити висновок про те, що учасники українського ринку акцій спостерігають за анонсами ФРС як за більш важливим джерелом інформації, ніж анонси ЄЦБ. Це підтверджує висновки Brière (2003) [16] і Nikkinen and Sahlstrom (2004-b) [17], які досліджували вплив локальних і американських макроекономічних анонсів на європейський ринок акцій і вказують на те, що інвестори більше цікавляться показниками США, ніж локальними показниками.

Проте слід зазначити, що результати цієї роботи стосуються досліджуваного періоду, а отже, не враховують стадій економічних і фінансових циклів. Але, як ми вже згадували, рішення щодо монетарної політики залежить від фінансового контексту, що приводить нас до припущення про те, що це може мати різний вплив на рішення учасників українського ринку акцій.

Монетарна політика та фінансові цикли.

Для того щоб перевірити зв'язок між реакцією українського ринку акцій на анонси монетарної політики, а також залежно від фази фінансового циклу слід розділити досліджувану вибірку на підперіоди. У науковій літературі зазвичай використовують макроекономічні часові ряди, для того щоб розділити цикли (часові ряди даних по промисловому виробництву, безробіття, фондові індекси тощо), наприклад, у випадку Mcqueen and Roley (1993) [18], Poitras (2004) [16] і Fang et al. (2008) [7]. У цих роботах вказують на те, що реакція ринку акцій на макроекономічні новини залежить від фази економічного або фінансового циклу, і що волатильність знижується після виходу даних анонсів на фазі зростання або падіння.

Наше дослідження базується на фазах фінансових циклів, і за основу взято методичний підхід Fang et al. (2008) [7], який полягає в тому, щоб виміряти зростання і падіння, використовуючи локальні мінімуми і максимуми часових рядів щоденних значень фондового індексу PFTS. Вибір цієї серії нам здається доречним у цьому випадку, оскільки вона відображає тенденції зростання або падіння найважливішої складовою українського фінансового ринку – ринку акцій. На рис. 1 показано динаміку значень фондового індексу PFTS.

Також можна розділити дослідницьку вибірку на чотири підперіоди:

- два періоди зростання: перший (від 08.01.2004 р. по 15.01.2008 р.) та другий (від 06.03.2009 р. по 21.02.2011 р.);
- два періоди спаду: перший (від 17.01.2008 р. по 05.03.2009 р.) та другий (від 22.02.2011 р. по 31.12.2015 р.).

Модель, яку використовували раніше, трансформуємо в такий спосіб:

$$R_t = \alpha + \beta R_{t-1} + \sum_{i=H,L} \gamma_i A^i_{k,t} + \sum_{i=H,L} \theta_i S^i_{k,t} + \varepsilon_t, \quad (5)$$

де $A_{k,t}$ – «очікувана» компонента по анонсу про облікову ставку;

$S_{k,t}$ – компонента «несподіванки» по анонсу про облікову ставку;

H и L – відповідно фази підйому і падіння фінансового циклу.

Умовна дисперсія помилки слідує процесу GARCH виду:

$$\sigma^2_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{q} \alpha_i \varepsilon^2_{t-i} + \sum_{j=1}^{\rho} \beta_j \sigma^2_{t-j} + \rho_1 D_{k,t} + \sum_{i=H,L} \omega_i D^i_{k,t}. \quad (6)$$

Результати регресії наведені в табл. 3.

Що стосується анонсів ЄЦБ, то доходність на українському ринку акцій не реагує ні на «очікувану» компоненту монетарного анонсу, ні на компоненту «несподіванки» незалежно від фази фінансової циклу. Однак у періоди падіння збільшується волатильність, а отже, дестабілізація на українському ринку акцій в результаті анонсів по облі-

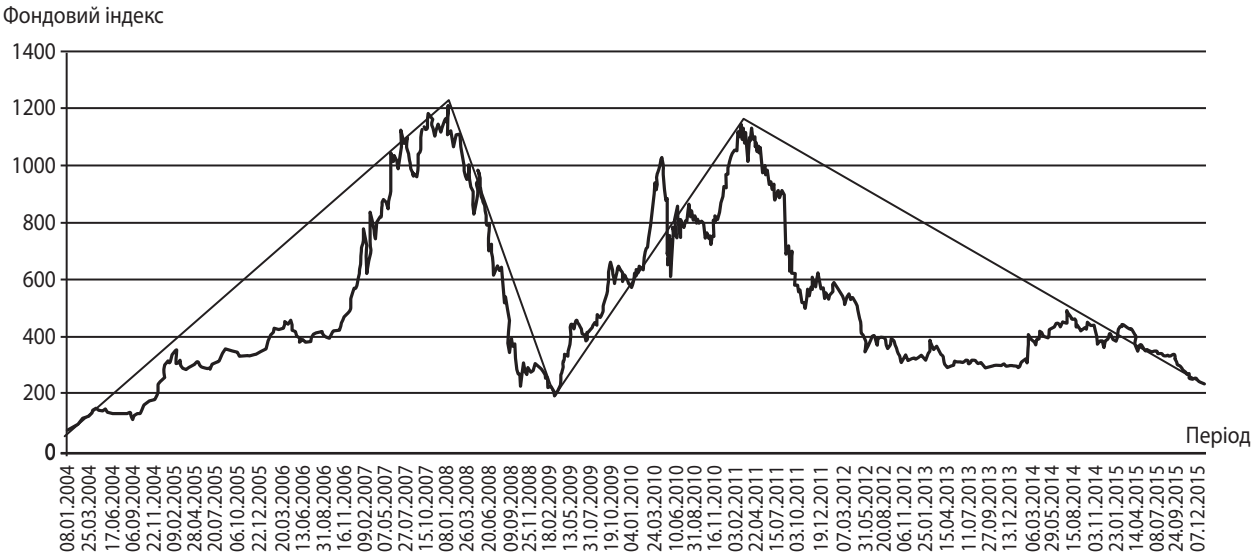

Рис. 1. Щоденні значення фондового індексу PFTS з 08.01.2004 р по 31.12.2008 р.

Джерело: Сформовано авторами на основі даних бази Datastream

ковій ставці ЄЦБ. Таким чином, найбільш важливою є інформація про облікову ставку для учасників українського ринку акцій на фазах падіння фінансового циклу, ніж на фазах підйомів, оскільки значно збільшується волатильність. Що стосується ФРС, то результати оцінки показують, що доходність на українському ринку акцій реагує на анонси ФРС на фазах падіння, на відміну від того, що спостерігається за рішеннями ЄЦБ.

Таблиця 3

Вплив анонсів по монетарній політиці залежності від фази (H-підйом, L-падіння) фінансового циклу

Показник		ФРС	ЕЦБ
1		2	3
α		5,32.10-4** (2,06.10-4)	5,12.10-4*** (2,06.10-4)
β		-0,124*** (0,021)	-0,113*** (0,022)
«Очікувана» компонента	γH	0,003 (0,06)	0,016 (0,014)
	γL	-0,004 (0.008)	-0,012 (0.011)
Компонента «несподіванки»	θH	-0,013 (0,021)	-0,019 (0,034)
	θL	-0,034** (0,014)	-0,021 (0,04)
α_0		6,41,10-6*** (8,10-7)	5,12.10-6*** (6,10-7)
α_1		0,076*** (0,018)	0,053*** (0,013)
α_2		0,088*** (0,015)	0,076*** (0,014)
β_1		0.975*** (0.013)	0.867*** (0.015)

Закінчення табл. 3

1	2	3
ωH	-1,58.10-5* (7,8.10-6)	6,5.10-8 (8,6.10-7)
ωL	1,4.10-4*** (3,2.10-5)	7,4.10-5*** (2,1.10-5)
DW	2,04	2,04
LB(4)	0,87	0,98
LB (12)	0,61	0,70

Рівні значущості: 1% (***), 5% (**) и 10% (*). DW – статистика Дарбіна-Уотсона. LB(k) – статистика Льюнг-Боксу на відсутність автокореляції k порядку. Стандартне відхилення наведене в дужках.

Джерело: сформовано авторами на основі попередньої обробки даних з бази Datastream

Дійсно, значна позитивна реакція доходності фондового індексу PFTS спостерігається після зниження облікової ставки ФРС у періоди спадів і навпаки. Крім того, відбувається збільшення волатильності після цих анонсів протягом тієї ж фази і зворотний ефект під час фази підйому.

Це означає, що зміни в монетарній політиці ФРС на фазах падіння фінансового циклу враховуються сильніше учасниками українського ринку акцій, ніж на фазах зростання. Несподіване зниження облікової ставки з метою підтримки ринків підвищує доходність фондового індексу PFTS, проте дестабілізує (збільшує волатильність) український ринок. Проте дії ФРС поза фазами падіння стабілізують український ринок.

Цей результат деякою мірою узгоджується з окремими роботами Nikkinen and Sahlström, 2004-a, 2004-b [14-15] та Brière, 2003 [3], в яких вказується на те, що анонси про монетарну політику зменшують невизначеність на локальних ринках акцій, внаслідок чого волатильність

знижується. Порівняння на фазах зростання дисперсії доходності фондового індексу PFTS в дні, коли анонсів немає ($1{,}01.10^{-4}$), і в дні виходу анонсів ($1{,}53.10^{-4}$) підтверджує, що вона вище в першому випадку.

Висновок. У цій роботі досліджувалися реакції українського ринку акцій на анонси по монетарній політиці, розрізняючи при цьому фази зростання і падінь фінансового циклу. Ми зосередилися на двох основних характеристиках українського ринку акцій і аналізували вплив анонсів ФРС і ЄЦБ на доходність та волатильність. Проведене дослідження дозволяє нам зробити деякі важливі висновки про вплив анонсів за обліковою ставкою на український ринок акцій. По-перше, відзначимо, що доходність на українському ринку акцій реагує набагато сильніше на анонси ФРС, ніж ЄЦБ. По-друге, вплив рішень ФРС, які вписуються в логіку управління ризиками, є більш вираженим під час фази спаду фінансового циклу. У подальших дослідженнях необхідно поглиблювати наше розуміння реакції доходності на анонси по процентних ставках, досліджуючи вплив на компоненти загальної премії за ризик і деталізуючи реакції різних її складових в умовах вітчизняного ринку акцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bernanke S. What explains the stock market's reaction to Federal Reserve policy? / S. Bernanke, K. Kuttner // Journal of Finance. – 2005. – Vol. LX (3). – P. 1221–1257.

2. Bernoth K. The Euribor Futures Market: Efficiency and the Impact of ECB Policy Announcements / K. Bernoth, J. Von Hagen // International Finance, 2004. – Vol. 7 (1). – P. 1–24.

3. Bredin D. UK Stock Returns and the Impact of Domestic Monetary Policy Shocks / D. Bredin, S. Hyde, D. Nitzsche, G. O'reilly // Journal of Business Finance & Accounting. – 2007. – Vol. 34(5) and (6). – P. 872–888.

4. Brière M. Les marchés réagissent-ils différemment aux signaux de la FED et de la BCE ? L'information tirée des smiles d'options / M. Brière // Banque et Marchés. – 2003. – Vol. 67. – P. 5–19.

5. Craine R. Monetary policy shocks and security market responses / R. Craine, V. Martin // Working Paper, University of California at Berkeley. – 2003. – P. 1–29.

6. Ederington L. H. The creation and resolution of market uncertainty: the impact of information releases on implied volatility / L. H. Ederington, J. H. Lee // Journal of Financial and Quantitative Analysis. – 1996. – Vol. 31 (4). – P. 513–539.

7. Fang V. Macroeconomic news, business cycles, and Australian financial markets / V. Fang, C.-T. Lin, K.-M. Parbhoo // Asia-Pacific Financial Markets. – 2008. – Vol. 15. – P. 185–207.

8. Flannery M.-J. Macroeconomic factors do influence aggregate stock returns / M.-J. Flannery, A.-A. Protopapadakis // The Review of Financial Studies. – 2002. – Vol. 15 (3). – P. 751–782.

9. Goto S. The Fed's effect on excess returns and inflation is bigger than you think / S. Goto, R. Valkanov // Manuscript, Anderson School of Management, UCLA. – 2002. – P. 1–32.

10. Jones B. Macroeconomic announcements, volatility, and interrelationships: an examination of the UK interest rate and equity markets / B. Jones, C.-T. Lin, A. Mansur, M. Masih // International Review of Financial Analysis. – 2005. – Vol. 14. – P. 356–375.

11. Krueger J.-T. The Fed funds future rate as a predictor of Federal Reserve policy / J.-T. Krueger, K.-N. Kuttner // Journal of Futures Markets. – 1996. – Vol. 16. – P. 865–879.

12. Kuttner K.-N. Monetary policy surprises and interest rates: Evidence from the Fed funds futures market / K.-N. Kuttner // Journal of monetary economics. – 2001. – Vol. 47. – P. 523–544.

13. McQueen G. Stock prices, news and business conditions / G. McQueen, V.-V. Roley // The Review of Financial Studies. – 1993. – Vol. 6 (3). – P. 683–707.

14. Nikkinen J. Scheduled domestic and US macroeconomic news and stock valuation in Europe / J. Nikkinen, P. Sahlstöm // Journal of multinational financial management. – 2004-a. – Vol. 14. – P. 201–215.

15. Nikkinen J. Impact of federal open market committee's meetings and scheduled macroeconomic news on stock market uncertainty / J. Nikkinen, P. Sahlström // International Review of Financial Analysis. – 2004-b. – Vol. 13. – P. 1–12.

16. Patelis A.-D. Stock Return Predictability and the Role of Monetary Policy / A.-D. Patelis // Journal of Finance. – 1997. – Vol. LII (5). – P. 1951–1972.

17. Poitras M. The impact of macroeconomic announcements on stock prices: In search of state dependence / M. Poitras // Southern Economic Journal. – 2004. – Vol. 70 (3). – P. 549–565.

18. Rigobon R. Measuring the reaction of monetary policy to the stock market / R. Rigobon, B. Sack // Finance and Economics Discussion Series. Board of Governors of the Federal Reserve System (U.S.). – 2001–14.

19. Rigobon R. Measuring the reaction of monetary policy to the stock market / R. Rigobon, B. Sack // The Quarterly Journal of Economics. – 2003. – Vol. 118 (2). – P. 639–669.

20. Rigobon R. The impact of monetary policy on asset prices / R. Rigobon, B. Sack // Journal of Monetary Economics. – 2004. – Vol. 51. – P. 1553–1575.

REFERENCES

Bernanke, S., and Kuttner, K. "What explains the stock market's reaction to Federal Reserve policy?" *Journal of Finance* vol. 60 (3) (2005): 1221-1257.

Bernoth, K., and Von Hagen, J. "The Euribor Futures Market: Efficiency and the Impact of ECB Policy Announcements" *International Finance* vol. 7 (1) (2004): 1-24.

Bredin, D. et al. "UK Stock Returns and the Impact of Domestic Monetary Policy Shocks" *Journal of Business Finance & Accounting* vol. 34 (5-6) (2007): 872-888.

Briere, M. "Les marches reagissent-ils differemment aux signaux de la FED et de la BCE ? L'information tiree des smiles d'options" *Banque et Marches* vol. 67 (2003): 5-19.

Craine, R., and Martin, V. "Monetary policy shocks and security market responses" *Working Paper, University of California at Berkeley* (2003): 1-29.

Fang, V., Lin, C.-T., and Parbhoo, K.-M. "Macroeconomic news, business cycles, and Australian financial markets" *Asia-Pacific Financial Markets* vol. 15 (2008): 185-207.

Flannery, M.-J., and Protopapadakis, A.-A. "Macroeconomic factors do influence aggregate stock returns" *The Review of Financial Studies* vol. 15 (3) (2002): 751-782.

Goto, S., and Valkanov, R. "The Fed's effect on excess returns and inflation is bigger than you think" *Manuscript, Anderson School of Management, UCLA* (2002): 1-32.

Jones, B. "Macroeconomic announcements, volatility, and interrelationships: an examination of the UK interest rate and equity markets" *International Review of Financial Analysis* vol. 14 (2005): 356-375.

Krueger, J.-T., and Kuttner, K.-N. "The Fed funds future rate as a predictor of Federal Reserve policy" *Journal of Futures Markets* vol. 16 (1996): 865-879.

Kuttner, K.-N. "Monetary policy surprises and interest rates: Evidence from the Fed funds futures market" *Journal of monetary economics* vol. 47 (2001): 523-544.

L. H. Ederington, J. H. Lee "The creation and resolution of market uncertainty: the impact of information releases on implied volatility" *Journal of Financial and Quantitative Analysis* vol. 31 (4) (1996): 513-539.

McQueen, G., and Roley, V.-V. "Stock prices, news and business conditions" *The Review of Financial Studies* vol. 6 (3) (1993): 683-707.

Nikkinen, J., and Sahlstom, P. "Scheduled domestic and US macroeconomic news and stock valuation in Europe" *Journal of multinational financial management* vol. 14 (2004): 201-215.

Nikkinen, J., and Sahlstrom, P. "Impact of federal open market committee's meetings and scheduled macroeconomic news on stock market uncertainty" *International Review of Financial Analysis* vol. 13 (2004): 1-12.

Patelis, A.-D. "Stock Return Predictability and the Role of Monetary Policy" *Journal of Finance* vol. 52 (5) (1997): 1951-1972.

Poitras, M. "The impact of macroeconomic announcements on stock prices: In search of state dependence" *Southern Economic Journal* vol. 70 (3) (2004): 549-565.

Rigobon, R., and Sack, B. "Measuring the reaction of monetary policy to the stock market" *Finance and Economics Discussion Series. Board of Governors of the Federal Reserve System (U.S.)* (2001-14).

Rigobon, R., and Sack, B. "Measuring the reaction of monetary policy to the stock market" *The Quarterly Journal of Economics* vol. 118 (2) (2003): 639-669.

Rigobon, R., and Sack, B. "The impact of monetary policy on asset prices"*Journal of Monetary Economics* vol. 51 (2004): 1553-1575.

УДК 657.1

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ТА ПОДАТКОВОГО ОБЛІКУ Й АУДИТУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ГАРАНТІЙНИХ РЕМОНТІВ

© 2016 **МАРДУС Н. Ю., БРІК С. В.**

УДК 657.1

Мардус Н. Ю., Брік С. В.

Особливості організації бухгалтерського та податкового обліку й аудиту під час проведення гарантійних ремонтів

Метою статті є дослідження особливості нормативно-правового забезпечення бухгалтерського та податкового обліку під час проведення операцій із гарантійних ремонтів, які полягають у законодавчо закріпленому праві за споживачем на отримання продукції (товарів, послуг) належної якості від підприємств-виробників (продавців), а також у випадках виникнення гарантійних зобов'язань перед покупцями. Для досягнення мети дослідження було вирішено такі завдання: досліджено нормативну базу з організації гарантійного обслуговування (ремонт) з точки зору підприємства-продавця і відображення операцій, пов'язаних з гарантійним ремонтом у бухгалтерському та податковому обліку. У статті розглянуто особливості організації бухгалтерського та податкового обліку під час проведення гарантійних ремонтів, що базуються на законодавчих і нормативних документах, які регулюють відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами й іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Ключові слова: *бухгалтерський облік, податковий облік, зобов'язання, витрати, гарантійні зобов'язання.*

Бібл.: *13.*

Мардус Наталія Юріївна *– кандидат економічних наук, доцент кафедри економічного аналізу та обліку, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Багалія, 21, Харків, 61002, Україна)*

E-mail: *nat_ua@ukr.net*

Брік Світлана Володимирівна *– кандидат економічних наук, доцент кафедри економічного аналізу та обліку, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Багалія, 21, Харків, 61002, Україна)*

УДК 657.1

Мардус Н. Ю., Брик С. В. Особенности организации бухгалтерского и налогового учета и аудита при проведении гарантийных ремонтов

Целью статьи является исследование особенностей нормативно-правового обеспечения бухгалтерского и налогового учета при проведении операций с гарантийным ремонтом, заключающихся в законодательно закрепленном за потребителем праве на получение продукции (товаров, услуг) надлежащего качества от предприятий-производителей (продавцов), и в случаях возникновения гарантийных обязательств перед покупателями. Для достижения цели были решены следующие задачи: исследована нормативная база по организации гарантийного обслуживания (ремонт) с точки зрения предприятия-продавца и отражения операций, связанных с гарантийным ремонтом в бухгалтерском и налоговом учете. В статье рассмотрены особенности организации бухгалтерского и налогового учета при проведении гарантийных ремонтов, основанные на законодательных и нормативных документах, регулирующих отношения, которые возникают в процессе организации и осуществления хозяйственной деятельности между субъектами хозяйствования, а также между этими субъектами и другими участниками отношений в сфере хозяйствования.

Ключевые слова: *бухгалтерский учет, налоговый учет, обязательства, расходы, гарантийные обязательства.*

Библ.: *13.*

Мардус Наталья Юрьевна *– кандидат экономических наук, доцент кафедры экономического анализа и учета, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Багалея, 21, Харьков, 61002, Украина)*

E-mail: *nat_ua@ukr.net*

UDC 657.1

Mardus N. Yu., Brik S. V. Features of the Organization of Accounting and Tax Accounting and Auditing at Warranty Repairs

The aim of the article is to study features of the normative and legal support of accounting and tax accounting at providing operations with warranty repairs comprising the secured in legislation right of consumers to obtain from the companies-producers (sellers) products (goods and services) of proper quality and cases of occurrence of warranty obligations to customers. To achieve the goal, the following tasks have been solved: the regulatory framework for the organization of warranty service (repair) from the point of view of the company-seller and reflection of operations associated with warranty repairs in accounting and tax accounting was studied. The article describes the features of the organization of accounting and tax accounting at warranty repairs based on the legislative and normative documents regulating relations that arise in the organization and implementation of economic activity between business entities and between the entities and other participants of relations in the sphere of economic activity.

Keywords: *accounting, tax accounting, obligations, expenditures, warranty obligations.*

Bibl.: *13.*

Mardus Nataliia Yu. *– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Departmentof of Economic Analysis and Accounting, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (21 Bahaliia Str., Kharkiv, 61002, Ukraine)*

E-mail: *nat_ua@ukr.net*

Brik Svitlana V. *– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Economic Analysis and Accounting, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (21 Bahaliia Str., Kharkiv, 61002, Ukraine)*

Брик Светлана Владимировна *– кандидат экономических наук, доцент кафедры экономического анализа и учета, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Багалея, 21, Харьков, 61002, Украина)*

Вступ. Виходячи з потреб ринкової економіки, а також з метою забезпечення порівнянності обліково-звітних показників українських і зарубіжних господарюючих суб'єктів й економічних структур виникає потреба в упорядкуванні обліку й аудиту відповідно до міжнародних норм і стандартів. Проте зберігаються суттєві розбіжності у підходах до складу річної звітності й інформації, що надається у примітках до річних звітів, зокрема до обліку під час проведення гарантійних ремонтів.

Питання гарантійного ремонту є актуальним в умовах сучасних економічних відносин, для яких притаманні товарно-грошові та ринкові відносини. Особливої актуальності ця тема набуває для суб'єктів підприємницької діяльності, які безпосередньо здійснюють гарантійні ремонти товарів. Це, перш за все, сервісні організації та підприємства. По-друге, це виробники, які несуть обов'язок перед споживачем (покупцем) щодо компенсації витрат на гарантійний ремонт товарів. По-третє, це імпортери-продавці, на яких покладено обов'язок щодо забезпечення проведення гарантійних ремонтів товарів виробників-нерезидентів. До того ж питання з обліку під час проведення гарантійних ремонтів можуть виникнути у роздрібного продавця, який є посередником між виробником і покупцем. Таким чином, операції, пов'язані з гарантійним ремонтом, у кожного з суб'єктів господарювання, у кого виникають зобов'язання з гарантійного ремонту, вимагають особливого підходу до відображення в обліку й аудиті витрат на гарантійні ремонти відповідно до нормативної і правової бази та підтвердження таких витрат належним чином (оформленими первинними документами).

Постановка проблеми. Порядок гарантійного ремонту (обслуговування) або гарантійних замін, а також перелік товарів, на які встановлюється гарантійне обслуговування, визначаються на підставі норм законодавства з питань захисту прав споживачів. Так, згідно зі ст. 6 Закону України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 № 1023-XII [1] «Продавець зобов'язаний передати споживачеві продукцію належної якості та надати інформацію про цю продукцію». Ст. 7 вищезазначеного закону регламентовано гарантійні зобов'язання виробника: «Товар, який продавець передає або зобов'язаний передати покупцеві, має відповідати вимогам щодо його якості в момент його передання покупцеві, якщо інший момент визначення відповідності товару цим вимогам не встановлено договором купівлі-продажу» [1]. Договором або законом може бути встановлений строк, протягом якого продавець гарантує якість товару (гарантійний строк). Гарантія якості товару поширюється на всі комплектуючі вироби, якщо інше не встановлено договором.

Також законом дано визначення термінів «гарантійний строк» і «гарантійні документи». Так, «Гарантійним строком є строк, протягом якого виробник (продавець, виконавець або будь-яка третя особа) бере на себе зобов'язання щодо здійснення безоплатного ремонту або заміни відповідної продукції у зв'язку з введенням її в обіг» (п. 5 ст. 1). Виробник (виконавець) зобов'язаний забезпечити використання продукції за призначенням протягом строку її служби, передбаченого нормативним документом або встановленого ним за домовленістю зі споживачем, а в разі відсутності такого строку – протягом десяти років» [1].

Операції із гарантійного ремонту також регулюються ЦКУ. Так, згідно із ст. 675 ЦКУ: «Під час передачі товару покупцеві продавець зобов'язаний передати товар, який має відповідати вимогам щодо його якості, якщо інший момент визначення відповідності товару до цих вимог не встановлено умовами договору. Згідно із ст. 677 ЦКУ: «Законом або іншими нормативно-правовими актами може бути встановлений строк, зі спливом якого товар вважається непридатним для використання за призначенням (строк придатності). Строк придатності товару визначається періодом часу, який обчислюється з дня його виготовлення і протягом якого товар є придатним для використання, або терміном (датою), до настання якого товар є придатним для використання. Продавець зобов'язаний передати покупцеві товар, на який встановлено строк придатності, з таким розрахунком, щоб він міг бути використаний за призначенням до спливу цього строку» [2].

У п. 1 ст. 678 ЦКУ сказано, що покупець, якому переданий товар неналежної якості, має право вимагати від продавця за своїм вибором: 1) пропорційного зменшення ціни; 2) безоплатного усунення недоліків товару в розумний строк; 3) відшкодування витрат на усунення недоліків товару [2].

Згідно зі ст. 680 ЦКУ: «Покупець має право пред'явити вимогу у зв'язку з недоліками товару за умови, що недоліки виявлені в строки, встановлені цією статтею, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо на товар не встановлений гарантійний строк або строк придатності, вимога у зв'язку з його недоліками може бути пред'явлена покупцем за умови, що недоліки були виявлені протягом розумного строку, але в межах двох років, а щодо нерухомого майна – в межах трьох років від дня передання товару покупцеві, якщо договором або законом не встановлений більший строк» [2].

Відповідно до ст. 269 ГКУ: «Постачальник (виробник) зобов'язаний за власний рахунок усунути дефекти виробу, виявлені протягом гарантійного строку (гарантійний строк експлуатації обчислюється від дня введення виробу в експлуатацію, але не пізніше одного року з дня одержання виробу покупцем (споживачем)), або замінити товари, якщо не доведе, що дефекти виникли внаслідок порушення покупцем правил експлуатації виробу. У разі усунення дефектів у виробі, на який встановлено гарантійний строк експлуатації, цей строк продовжується на час, протягом якого він не використовувався через дефект, а при заміні виробу гарантійний строк обчислюється заново від дня заміни» [3].

Враховуючи наведене, за споживачем законодавчо закріплено право на отримання продукції, товарів, послуг належної якості, у зв'язку з чим перед підприємствами-продавцями (виробниками) різних форм господарювання виникають гарантійні зобов'язання незалежно від встановленого на такий товар гарантійного строку. Тому підприємствами-продавцями (виробниками) вигідніше самостійно встановлювати термін гарантійного використання (наприклад, рік), ніж не встановлювати його взагалі. Адже якщо не встановлювати у гарантійних документах термін гарантійного ремонту, то споживач має право щодо виявлення та усунення недоліків протягом двох років, а відповідно до п. 6 ст. 269 ГКУ постачальник (виробник) зобов'язаний за свій рахунок усунути дефекти виробу, виявлені протягом гарантійного строку, або замінити товари, якщо не доведе, що дефекти виникли внаслідок порушення покупцем (споживачем) правил експлуатації або зберігання виробу.

Особливої уваги питання організації бухгалтерського, податкового обліку й аудиту операцій з гарантійного ремонту потребує ще й тому, що згідно зі ст. 138 ПКУ до складу інших витрат включаються витрати на збут, які серед іншого включають витрати на гарантійний ремонт і гарантійне обслуговування. У зв'язку з цим у підприємств-продавців (виробників) виникає ряд питань з оформлення первинних документів, що підтверджують здійснення витрат, порядку ведення і зберігання облікових документів, як це передбачено правилами ведення таких операцій у бухгалтерському та податковому обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців і практиків (експертів) з питань обліку, аудиту й оподаткування ведуться постійні дослідження питань щодо удосконалення організації бухгалтерського, податкового обліку і аудиту операцій з гарантійного ремонту. Серед авторів, які досліджували цю тематику, є: Т. Бутинець, Т. Давидюк, І. Жиглей, М. Степанов [5], Я. Сливка[6], Н. Салова [7], В. Карпова [8], Ю. Граковський [9], С. Кирилов [10], А. Нєвська [11], Н. Привалова, В. Лісіца [12] та ін. Але ряд питань залишились недоопрацьованими, а саме: законодавча і нормативна база щодо організації і здійснення гарантійного ремонту; визначення факту наявності гарантійного терміну з урахування економічних інтересів учасників ринку; особливості в організації бухгалтерського та податкового обліку й аудиту у кожного з суб'єктів господарювання.

Мета дослідження. Метою дослідження є аналіз методичних підходів і визначення особливостей організації бухгалтерського та податкового обліку й аудиту під час проведення гарантійних ремонтів у кожного з суб'єктів господарювання, з урахуванням законодавчих і нормативних актів України і міжнародних стандартів. Для досягнення мети дослідження було вирішено такі завдання: досліджено законодавчу і нормативну базу з організації гарантійного обслуговування (ремонту); визначено особливості ведення первинного обліку операцій, пов'язаних із гарантійним ремонтом, і відображення їх у бухгалтерському та податковому обліку суб'єктів підприємницької діяльності, які безпосередньо здійснюють гарантійні ремонти товарів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Порядком № 506 [4] і Порядком № 721 регулюються як документальне оформлення продажу товару так і проведення гарантійних ремонтів, взаємовідносини між споживачами, продавцями (виробниками) і виконавцями робіт із гарантійного ремонту або гарантійної заміни товарів. Продавець (виробник) зобов'язаний видати споживачеві розрахунковий документ установленої форми, що засвідчує факт купівлі, з позначкою про дату продажу.

Методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про витрати підприємства та її розкриття у фінансовій звітності визначає П(С)БО п. 19 розділу «Склад витрат» 16 «Витрати», до яких і включено витрати на гарантійний ремонт. Порядок відображення витрат на забезпечення гарантійних зобов'язань регламентує П(С)БО 11.

У бухгалтерському обліку підприємств (виробників) гарантійні зобов'язання враховуються виробником (продавцем) у гарантійному талоні або в іншому експлуатаційному документі у розділі «Гарантійні зобов'язання виробника». До експлуатаційних документів також додаються відривні талони на гарантійний ремонт.

Споживачеві при прийманні товару на гарантійний ремонт виконавцем видається квитанція (форма № 7-гарант). В ній зазначають усі недоліки товару та термін виконання гарантійного ремонту [4]. У виконавця на прийнятий товар оформлюється технічно-облікова картка, що відбиває дані, як про теперішній технічний стан товару, так і про причини його несправності, та заповнюється журнал обліку гарантійного ремонту (обслуговування). Закінченням терміну гарантійного ремонту вважається дата одержання споживачем товару з ремонту, про що вноситься відмітка до гарантійного талона, з внесенням відповідних записів.

В договорі з виробником слід також вказати послідовність дій підрядника з запчастинами (повернення виробнику, утилізація тощо), якщо таке мало місце.

Відремонтований товар повинен відповідати вимогам нормативного й експлуатаційного документів. Закінченням терміну гарантійного ремонту вважається дата отримання споживачем товару з ремонту, про що вноситься відмітка до гарантійного талона. У нього також вноситься відмітка про продовження гарантійного терміну експлуатації, яка скріплюється печаткою виконавця [4].

На виробничому підприємстві витрати на забезпечення гарантійних зобов'язань слід відносити до складу загальновиробничих витрат (рахунок 91), оскільки вони безпосередньо пов'язані з виробництвом продукції.

Порядок розрахунку суми витрат на забезпечення гарантійних зобов'язань розробляє саме підприємство. Для цього воно повинно вести статистику витрат на гарантійний ремонт за попередній період. Бажано мати дані про те, яка кількість одиниць виробу потрапила під гарантійний ремонт, і про суму витрат, понесених на цей ремонт. Для достовірності розрахунку всі ремонтні роботи можна розмежувати на ремонт «значних» і «незначних» дефектів, хоча інформація може мати усереднений характер [5; 7].

Сервісні організації у бухгалтерському обліку відображають операції виконання гарантійних ремонтів згідно з укладеними із замовником договорами підряду на виконання ремонтних робіт.

Дохід від виконання ремонтних робіт показують на субрахунку 703 «Дохід від реалізації робіт і послуг», витра-

ти акумулюють на рахунку 23 «Виробництво» і списують на субрахунок 903 «Собівартість реалізованих робіт і послуг» [5].

Прийняті від замовника або споживача товари для проведення гарантійного ремонту враховують на позабалансовому рахунку 023 «Матеріальні цінності на відповідальному зберіганні». Отримані від виробника безкоштовно запчастини показують на позабалансовому рахунку 022 «Матеріали, прийняті для переробки» [5].

На практиці застосовують різні схеми взаємин виробника з продавцями в частині проведення гарантійних ремонтів. Зокрема, виробник може: самостійно проводити гарантійний ремонт; укласти договір зі сторонньою організацією, яка надає, яка проводить гарантійний ремонт; делегувати функції організації проведення гарантійного ремонту продавцеві, який проводить ремонт, або через сторонню сервісну організацію, або через власний сервісний центр.

Отже, виробник може або нести витрати з безпосереднього проведення гарантійного ремонту, або компенсувати понесені витрати продавцеві, в тому числі імпортеру.

На імпортерів-продавців покладено обов'язок щодо забезпечення проведення гарантійних ремонтів товарів виробників-нерезидентів. Понесені витрати їм зазвичай компенсує виробник, що ускладнює і так «непростий» облік «гарантійних» операцій. До гарантійних зобов'язань, оформлення гарантійних талонів та порядку гарантійного обслуговування товарів іноземного виробництва встановлюються такі ж вимоги, як і на товари вітчизняного виробництва (п. 19 Порядку № 506) [4]. Якщо імпортер отримує компенсацію від виробника-нерезидента та трактує цю операцію як надання послуг із організації гарантійного ремонту товарів, то вона вважається експортом послуг. Імпортеру не потрібно створювати забезпечення на гарантійні зобов'язання, тому що він отримує відшкодування понесених збитків від нерезидента-виробника. Він може встановити в обліковій політиці, що забезпечення на гарантійні зобов'язання не створюються, оскільки відповідно до умов укладеного договору очікується відшкодування понесених витрат виробником-нерезидентом [10]. Водночас на письмову вимогу покупця на час ремонту йому надається (з доставкою) товар аналогічного артикулу незалежно від моделі. Тоді витрати на гарантійний ремонт в періоді їх понесення імпортер включає у витрати на збут (рахунок 93), а суму отриманої від нерезидента компенсації відносить до доходів, які можна відобразити на субрахунку 719 «Інші доходи від операційної діяльності».

Є також варіант, за якого імпортер показує суму понесених витрат на рахунку 23 «Виробництво», а дохід (у вигляді отриманої від нерезидента компенсації) – на субрахунку 703 «Дохід від реалізації робіт і послуг».

Стосовно гарантійних ремонтів роздрібний продавець є свого роду посередником між виробником і покупцем. Причому часто продавці несуть обов'язок саме по організації проведення гарантійного ремонту, у зв'язку з чим вони стикаються з обліковими труднощами.

Роздрібний продавець може приймати на себе два види гарантійних зобов'язань:

1) солідарні зобов'язання виробника (імпортера) – по ним понесені витрати зазвичай компенсує виробник (імпортер);
2) власні (додаткові) зобов'язання. Такі зобов'язання роздрібний продавець зазвичай приймає за додаткову плату. Вони передбачають забезпечення гарантійного обслуговування товару протягом продовжених термінів, тобто термінів, що перевищують встановлену (звичайну) гарантію виробника. Витрати на гарантійний ремонт товарів, понесені в рамках виконання додаткових зобов'язань, роздрібному торговцю, як правило, не компенсуються.

Якщо замовником гарантійного ремонту виступає роздрібний продавець, сервісна організація повинна надати підтверджуючий первинний документ, який необхідний для обґрунтування понесених витрат. Таким документом може виступати акт виконання робіт із гарантійного ремонту, який повинен містити всі обов'язкові реквізити, передбачені ч. 2 ст. 9 Закону № 996 [5]. Крім того, сервісна організація зазвичай представляє звіти, які представляють замовнику протягом календарного місяця, що настає за останнім календарним днем звітного кварталу, або за домовленістю сторін у будь-який період протягом звітного кварталу [4].

На практиці поширене оформлення компенсації витрат, понесених роздрібним продавцем, як оплати за послугу з організації проведення гарантійного ремонту. У зв'язку з цим роздрібний продавець зобов'язаний оформити акт щодо організації виконання робіт із гарантійного ремонту із взаємин з виробником (імпортером).

Для цілей бухгалтерського обліку необхідно розрізняти випадки, коли витрати на гарантійний ремонт підлягають компенсації виробником (імпортером) або не підлягають. В першому випадку на такі витрати забезпечення на гарантійні зобов'язання не створюють, оскільки згідно з п. 16 П(С)БО 11 сума забезпечення визначається за обліковою оцінкою ресурсів (за вирахуванням суми очікуваного відшкодування), необхідних для погашення відповідного зобов'язання, на дату балансу сума забезпечення визначається за обліковою оцінкою ресурсів (за вирахуванням суми очікуваного відшкодування), необхідних для погашення відповідного зобов'язання, на дату балансу.

Отже, якщо роздрібний продавець очікує відшкодування понесених витрат, суму забезпечення він не створює. При цьому витрати на гарантійний ремонт можуть враховуватися як надані послуги та відображатися по Дт 23, а отримані доходи – у вигляді компенсації по Кт 703, або витрати на гарантійний ремонт в періоді їх понесення показують по Дт 93, суму отриманої компенсації – по Кт 719.

Якщо розглядати ці операції саме як послугу, надану роздрібним продавцем виробнику (імпортеру), то перший варіант обліку видається більш обґрунтованим. У випадку, коли витрати на гарантійний ремонт не компенсуються у роздрібного продавця, слід створити забезпечення гарантійних зобов'язань.

Виняток становлять суб'єкти малого підприємництва – юридичні особи, які можуть передбачити у своїй об-

ліковій політиці, що забезпечення гарантійних зобов'язань не створюється, а витрати визнаються в періоді їх фактичного понесення. Тоді в періоді понесення витрат на гарантійний ремонт їх можна буде віднести в дебет рахунку 93.

Роздрібні ж продавці, які створюють забезпечення гарантійних зобов'язань, відображають відрахування на такі забезпечення кореспонденцією Дт 93 Кт 473 «Забезпечення гарантійних зобов'язань».

Так, можна описати особливості організації бухгалтерського обліку під час проведення гарантійних ремонтів у різних суб'єктів підприємницької діяльності.

Центри сервісного обслуговування повинні щомісячно в паперовій формі надавати підприємству звіти щодо проведення гарантійних замін і ремонтів.

На підставі звітів, що надаються центрами сервісного обслуговування споживачів, які проводили сервісні ремонти, обслуговування або заміни, ведеться облік споживачів у Книзі обліку в паперовій або електронній формі.

Що стосується податкового обліку гарантійного ремонту та гарантійного обслуговування, треба з'ясувати таке.

У разі здійснення гарантійних замін товарів платник податку зобов'язаний вести облік покупців, що отримали таку заміну товарів або послуги з ремонту (обслуговування). Витрати, які враховуються для визначення об'єкта оподаткування (відповідно до пп. 140.1.4 п.140.1 ст. 140 ПКУ), визнаються на підставі первинних документів, що підтверджують здійснення платником податку витрат, обов'язковість ведення і зберігання яких передбачено правилами ведення бухгалтерського обліку, та інших документів [13].

Стосовно проведення аудиту гарантійного ремонту та гарантійного обслуговування слід зазначити, що його основними завданнями є встановлення правильності відображення в обліку фактичного об'єму виконаних робіт з проведення гарантійного ремонту та гарантійного обслуговування, фактичних витрат на проведення цих робіт, повноти визначення доходів від вищезазначених операцій. Крім цього, при аудиті необхідно звернути особливу увагу на створення, функціонування та облік обмінного фонду гарантійних товарів, розрахунки між споживачами, виконавцями ремонтів і виробниками.

Висновки. Дослідження нормативно-законодавчої бази, згідно з якою регламентуються гарантійні відносини, що виникають між продавцем (виробником) і споживачем, дало змогу з'ясувати, що виникнення та виконання гарантійних зобов'язань забезпечує відповідальність продавця (виробника) перед споживачем продукції. В момент виявлення таких невідповідностей у виробника або продавця виникають зобов'язання здійснити витрати для їх виправлення. Визначено, що врахування особливостей у виникненні зобов'язань та обсяги гарантійних ремонтів передбачені не тільки законодавством відповідно до об'єкта продажу, а також договором учасників щодо купівлі-продажу.

Встановлено, що відповідно до нормативної бази для продавців (виробників) продукції витрати на гарантійний ремонт (обслуговування) або гарантійні заміни товарів враховуються при визначенні об'єкта оподаткування. Це можливо за умови належної організації бухгалтерського та податкового обліку підприємств-продавців (виробників) з достовірним веденням обліку покупців, що отримали таку заміну товарів або послуги з ремонту (обслуговування), та підтвердження таких витрат первинними документами й регістрами бухгалтерського обліку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про захист прав споживачів [Електронний ресурс] : Закон Верховної Ради УРСР від 12.05.1991 № 1023-XII. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1023-12

2. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/435-15/ed20120517

3. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436

4. Про затвердження Порядку гарантійного ремонту (обслуговування) або гарантійної заміни технічно складних побутових товарів [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.04.2002 № 506. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/506-2002-%D0%BF

5. Степанов М. Гарантійний ремонт: оформлення та облік [Електронний ресурс] / М. Степанов. – Режим доступу : https://online.dtkt.ua/Book/%C2%AB%D0%94%D0%9A%C2%BB%20%E2%84%9603-2013.epub/navPoint-7

6. Сливка Я. В. Соціальна відповідальність за продаж продукції: обліковий аспект / Я. В. Сливка // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2012. – № 1 (59). – С. 198–203.

7. Салова Н. Гарантійне обслуговування: загальні умови організації обліку [Електронний ресурс] / Н. Салова. – Режим доступу:http://n-auditor.com.ua/uk/component/na_archive/224?view=material

8. Карпова В. Гарантийные ремонты товаров [Електронний ресурс] / В. Карпова // Бухгалтер & Закон. – 2016. – № 5. – Режим доступу : http://bz.ligazakon.ua/magazine/900412

9. Граковский Ю. Выполнение гарантийных обязательств: документальное оформление, бухгалтерский и налоговый учет [Електронний ресурс] / Ю. Граковский // Вестник налоговой службы Украины. – 2012. – № 45. – Режим доступу : http://www.visnuk.com.ua/ru/pubs/id/4449

10. Кириллов С. Гарантийные замены в ВЭД и гарантийный возврат в Украине: оформляем и учитываем правильно [Електронний ресурс] / С. Кириллов // Все о бухгалтерском учете. – 2015. – № 5322. – Режим доступу : http://www.vobu.com.ua/ukr/analytics/view/7.

11. Нєвская А. Гарантійний ремонт і гарантійна заміна товарів: умови віднесення витрат до податкових [Електронний ресурс] / А. Нєвская // Інтерактивна бухгалтерія. – 2013. – № 64 (73). – Режим доступу : http://www.interbuh.com.ua/ua/documents/oneanalytics/6088

12. Лісіца Т. Гарантійні зобов'язання: питання обліку / Т. Лісіца // Баланс. – 2012. – № 23. – С. 38–41.

13. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

REFERENCES

Grakovskiy, Yu. "Vypolneniye garantiynykh obyazatelstv: dokumentalnoye oformleniye, bukhgalterskiy i nalogovyy uchet" [The performance of warranty obligations: documentation of accounting and tax accounting]. http://www.visnuk.com.ua/ru/pubs/id/4449

Karpova, V. "Garantiynyye remonty tovarov" [Warranty repairs of goods]. Bukhgalter & Zakon. http://bz.ligazakon.ua/magazine/900412

Kirillov, S. "Garantiynyye zameny v VED i garantiynyy vozvrat v Ukraine: oformlyayem i uchityvayem pravilno" [Warranty replacement in foreign trade and guarantee the return to Ukraine: issued and accounted for correctly]. Vse o bukhgalterskom uchete. http://www.vobu.com.ua/ukr/analytics/view/7

[Legal Act of Ukraine] (2002). http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/506-2002-%D0%BF

[Legal Act of Ukraine] (2003). http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/435-15/ed20120517

[Legal Act of Ukraine] (1991). http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1023-12

[Legal Act of Ukraine] (2003). http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436

Lisitsa, T. "Harantiini zoboviazannia: pytannia obliku" [Warranty: the accounting]. Balans, no. 23 (2012): 38-41.

[Legal Act of Ukraine] (2010). http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

Nievskaia, A. "Harantiinyi remont i harantiina zamina tovariv: umovy vidnesennia vytrat do podatkovykh" [Warranty repair and warranty replacement goods: the conditions of attribution of costs to the tax]. Interaktyvna bukhhalteriia. http://www.interbuh.com.ua/ua/documents/oneanalytics/6088

Salova, N. "Harantiine obsluhovuvannia: zahalni umovy orhanizatsii obliku" [Warranty: General conditions of organization of accounting]. http://n-auditor.com.ua/uk/component/na_archive/224?view=material

Stepanov, M. "Harantiinyi remont: oformlennia ta oblik" [Warranty repairs: processing and accounting]. https://online.dtkt.ua/Book/%C2%AB%D0%94%D0%9A%C2%BB%20%E2%84%9603-2013.epub/navPoint-7

Slyvka, Ya. V. "Sotsialna vidpovidalnist za prodazh produktsii: oblikovyi aspekt" [Social responsibility for selling a product: your aspect]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu, no. 1 (59) (2012): 198-203.

УДК 657.244.9

ПРОБЛЕМАТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ І ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ Й РЕАЛІЗАЦІЮ ЗАВДАНЬ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

© 2016 ХОРУНЖАК Н. М., ЛУКАНОВСЬКА І. Р.

УДК 657.244.9

Хорунжак Н. М., Лукановська І. Р.

Проблематика та особливості законодавчого регулювання діяльності бюджетних установ і їх вплив на формування й реалізацію завдань бухгалтерського обліку

Статтю присвячено актуальній проблемі дослідження ідентифікаційних особливостей діяльності бюджетних установ, що впливають на завдання бухгалтерського обліку. На основі аналізу робіт вітчизняних учених виділено особливості бюджетних установ як неприбуткових організацій, що здійснюють фінансово-господарську діяльність, і побудовано схему формування та реалізації нових завдань бухгалтерського обліку в них, адаптованих до сучасних умов. Здійснено оцінку чинного та проектного законодавства з питань організації та ведення обліку діяльності бюджетних установ. Ідентифіковано завдання бухгалтерського обліку в контексті приведення їх відповідно до потреб удосконалення управління бюджетними коштами. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку пов'язані із забезпеченням менш болючого реформування бюджетної сфери на підставі розвитку й вдосконалення законодавства, в тому числі щодо уточнення категорій і понять. Крім того, в умовах дефіциту фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ актуалізуються питання розробки пропозицій, спрямованих на вдосконалення механізмів оптимізації використання фінансових коштів і регулювання бюджетного процесу.

Ключові слова: *бюджетні установи, неприбуткові організації, законодавча база, фінансово-господарська діяльність, державний бюджет, місцевий бюджет, фінансове забезпечення, бюджетні асигнування, бухгалтерський облік, удосконалення.*

Рис.: *4.* ***Бібл.:*** *8.*

Хорунжак Надія Михайлівна *– доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку в державному секторі економіки та сфері послуг, Тернопільський національний економічний університет (вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46020, Україна)*

E-mail: *n.khorunzhak@ukr.net*

Лукановська Ірина Романівна *– кандидат економічних наук, старший викладач кафедри обліку в державному секторі економіки та сфері послуг, Тернопільський національний економічний університет (вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46020, Україна)*

E-mail: *lukanovskair@gmail.com*

УДК 657.244.9

Хорунжак Н. М., Лукановська И. Р. Проблематика и особенности законодательного регулирования деятельности бюджетных учреждений, а также их влияние на формирование и реализацию задач бухгалтерского учета

Статья посвящена актуальной проблеме исследования идентификационных особенностей деятельности бюджетных учреждений, влияющих на задачи бухгалтерского учета. На основе анализа работ отечественных ученых в статье выделены особенности бюджетных учреждений как неприбыльных организаций, осуществляющих финансово-хозяйственную деятельность, и построена схема формирования и реализации новых задач бухгалтерского учета в них, адаптированных к современным условиям. Осуществлена оценка действующего и проектного законодательства по вопросам организации и ведения учета деятельности бюджетных учреждений. Идентифицированы задачи бухгалтерского учета в контексте приведения их в соответствие с потребностями совершенствования управления бюджетными средствами. Перспективы дальнейших исследований в данном направлении связаны с обеспечением менее болезненного реформирования бюджетной сферы на основании развития и совершенствования законодательства, в том числе касающегося уточнения категорий и понятий. Кроме того, в условиях дефицита финансового обеспечения деятельности бюджетных учреждений актуализируются вопросы разработки предложений, направленных на совершенствование механизмов оптимизации использования финансовых средств и регулирования бюджетного процесса.

Ключевые слова: *бюджетные учреждения, некоммерческие организации, законодательная база, финансово-хозяйственная деятельность, государственный бюджет, местный бюджет, финансовое обеспече-*

UDC 657.244.9

Khorunzhak N. M., Lukanovska I. R. Problems and Features of Legal Regulation of Public Institutions' Activity and their Influence on Formation and Implementation of Accounting Tasks

The article is devoted to an actual problem of studying the features of public institutions' activity that influence accounting tasks. On the basis of analysis of works by domestic scientists the article identifies features of public institutions as non-profit organizations engaged in financial and economic activity and presents a scheme of the formation and implementation by such institutions of new accounting tasks adapted to modern conditions. The estimation of the current and project legislation on the organization and record-keeping of public institutions' activity has been performed. The accounting tasks in the context of bringing them into conformity with the needs of improving budget funds management have been defined. Prospects for further research in this direction are associated with providing a less painful reform of the public sector on the basis of development and improvement of the legislation, including that relating to clarification of concepts and categories. In addition, under conditions of the deficiency of financial support of public institutions' activity there actualized issues of developing proposals aimed at improving the mechanisms for optimization of the use of financial resources and regulation of the budget process.

Keywords: *public institutions, non-profit organizations, legal framework, financial and economic activity, state budget, local budget, financial support, budgetary allocations, accounting, improvement.*

Fig.: *4.* ***Bibl.:*** *8.*

Khorunzhak Nadiya M. *– Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Accounting in the Public Sector and Service Sector, Ternopil National Economic University (11 Lvivska Str., Ternopil, 46020, Ukraine)*

ние, бюджетные ассигнования, бухгалтерский учет, усовершенствование.

***Рис.:** 4. **Библ.:** 8.*

***Хорунжак Надежда Михайловна** – доктор экономических наук, доцент, доцент кафедры учета в государственном секторе экономики и сфере услуг, Тернопольский национальный экономический университет (ул. Львовская, 11, Тернополь, 46020, Украина)*

***E-mail:** n.khorunzhak@ukr.net*

***Лукановська Ирина Романовна** – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры учета в государственном секторе экономики и сфере услуг, Тернопольский национальный экономический университет (ул. Львовская, 11, Тернополь, 46020, Украина)*

***E-mail:** lukanovskair@gmail.com*

***E-mail:** n.khorunzhak@ukr.net*

***Lukanovska Iryna R.** – Candidate of Sciences (Economics), Senior Lecturer of the Department of Accounting in the Public Sector and Service Sector, Ternopil National Economic University (11 Lvivska Str., Ternopil, 46020, Ukraine)*

***E-mail:** lukanovskair@gmail.com*

Вступ. Бюджетні установи у своїй діяльності повністю або частково фінансуються за рахунок коштів державного або місцевого бюджетів, адже створені органами державної влади України або органами місцевого самоврядування. Їх відносять до одного з різновидів установ некомерційного характеру, для яких отримання прибутку не є основною метою діяльності. Відповідно, підтримання процесів діяльності та надання послуг цими установами залежить від обсягів виділених бюджетних асигнувань. Зважаючи на динаміку фінансового забезпечення, яка протягом багатьох останніх років характеризується хронічною дефіцитністю, законодавчі основи діяльності бюджетних установ, розвиток теорії бухгалтерського обліку й обґрунтування розширення його завдань набуває особливої актуальності.

Проте проблема полягає не лише в тому, щоб облік став основою підвищення ефективності діяльності бюджетних установ через активізацію механізмів оптимізації ресурсовикористання. Сучасний стан самої системи обліку та її законодавчих підвалин перебуває у постійних трансформаційних змінах. Розробка й запровадження Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі, модернізація обліку та реалізація рішення щодо створення єдиної автоматизованої системи управління державними фінансами, як і ряд інших нововведень (в т.ч. Плану рахунків у державному секторі) вимагають теоретичного опрацювання та осмислення.

Загальні положення організаційно-правових основ діяльності бюджетних установ та їх обліку висвітлено у багатьох вітчизняних працях, зокрема таких авторів, як П. Й. Атамас, Л. Л. Гевлич, І. Г. Гевлич, Р. Т. Джога, О. В. Дишкант, С. Я. Зубілевич, М. Р. Лучко, С. В. Свірко, С. В. Сисюк, Н. А. Остап'юк, Н. І. Сушко, О. О. Чечуліна та багатьох інших учених і практиків.

Загалом науковці, критично оцінюючи наявні законодавчі та нормативно-правові документи, одночасно вносять пропозиції, спрямовані на їх удосконалення [1; 3–5; 8]. С. В. Сисюк справедливо зауважує, що зараз важливо не лише вдосконалювати нормативно-правові засади різних рівнів із вирішення питань категорійних трактувань, але й досягати подолання недоліків у питаннях, що пов'язані з обліковим забезпеченням, що сприятиме вирішенню низки проблем організаційно-методичного характеру в обліку [7, с. 54].

Багато вчених досліджують положення чинного законодавства та позицій, які розвинуті в науковій думці з питань розподілу повноважень між суб'єктами бухгалтерського обліку, в т.ч. функціональних повноважень Державної казначейської служби України та її органів [8, с. 259].

Активізація дискусій довкола проблематики обліку в бюджетних установах пов'язана з заходами, розробленими в світлі Стратегії модернізації бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 рр.

Переважна більшість учених і практиків схиляються до думки про доцільність урахування національної специфіки і необхідність більш зваженого підходу до реалізації передбачених цим документом заходів. Так, Л. Л. Гевлич та І. Г. Гевлич зазначають, що аналіз змісту заходів щодо модернізації системи бухгалтерського обліку у державному секторі з 2007 року демонструє відсутність чіткого плану дій і контролю за виконанням розроблених заходів, що призвело до неодноразового порушення встановлених термінів реалізації Стратегії [3, с. 85].

Затвердження низки нормативних документів, розроблених із урахуванням міжнародних вимог, безумовно, є позитивним кроком на шляху реформування. Однак, незважаючи на значну кількість законодавчих, інструктивних і методичних матеріалів та наукових публікацій, питання рівня досконалості та якості регулювання облікових операцій і надалі залишається актуальним. У зв'язку з постійними змінами у законодавстві та реформуванням бюджетної сфери існує потреба продовження проведення таких досліджень.

Стаття 2 п. 12 Бюджетного кодексу України (далі БКУ) подає означення бюджетних установ у такій редакції: «бюджетні установи – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевого бюджету. Бюджетні установи є неприбутковими» [2].

З цього формулювання варто виділити дві основних ключових характеристики цієї організаційно-правової форми господарювання. По-перше, фінансове забезпечення її діяльності належить до каденції державного або місцевих бюджетів. Це означає, що бюджетні установи покликані надавати свої послуги (соціального, освітнього, медичного, культурного та ін. характеру) на засадах безкоштовності. По-друге, такі суб'єкти мають статус неприбут-

ковых. Остання характеристика накладає відповідний відбиток не лише на організацію та ведення бухгалтерського обліку в них, а й має деякий негативний вплив на рівень зацікавленості бюджетних установ у розвитку системи платних послуг, що активно розвивається впродовж останніх років. Адже хронічний дефіцит бюджетів зазвичай вимагає пошуку додаткових офіційних джерел фінансового забезпечення.

Згідно з тим же Бюджетним кодексом бюджетні установи можуть мати власні надходження, джерелом яких виступає надання послуг на платній основі. За означенням, яке подається названим офіційним законодавчим документом найвищого юридичного рівня, «власні надходження бюджетних установ – кошти, отримані в установленому порядку бюджетними установами як плата за надання послуг, виконання робіт, гранти, дарунки та благодійні внески, а також кошти від реалізації в установленому порядку продукції чи майна та іншої діяльності» [2].

Науковці Н. А. Остап'юк та О. В. Процюк зазначають, що бюджетні установи – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно до державного чи місцевого бюджету [5, с. 354].

Якщо враховувати, що бюджетні установи – це неприбуткові установи, то сума таких надходжень не вважається прибутком у будь-якому обсязі. Сучасна економічна ситуація така, що обсяг власних надходжень, які отримуються бюджетними установами, не перевищує (за деякими винятками) суми понесених витрат на забезпечення їх діяльності. Проте теоретично така ситуація може бути і іншою, коли власні надходження перевищують витрати на діяльність.

Таким чином, гіпотетично, з позиції класичного розуміння економічних процесів, категорій і понять, складається враження про те, що сума перевищення доходів від надання платних послуг над витратами має ідентифікуватися як прибуток. Проте в контексті бюджетних установ така ситуація є неприйнятною. З огляду на це, О. В. Адамик зазначає, що неприбутковий статус бюджетних установ та цільовий характер бюджетного асигнування вимагає визнавати доходи від надходжень за надані платні послуги у момент та у сумі фактично здійснених видатків [1, с. 46].

Тобто вирішення цієї дилеми в них пов'язане з тим, що, по-перше, власні надходження спрямовуються у спеціальний фонд бюджету, а тому не є для бюджетних установ прибутком. Загалом структура взаємозв'язку між бюджетними установами і бюджетом (державним і місцевими) (рис. 1) включає не лише односторонні (див. прямі лінії), а й зворотні потоки грошових коштів (див. переривчасті лінії).

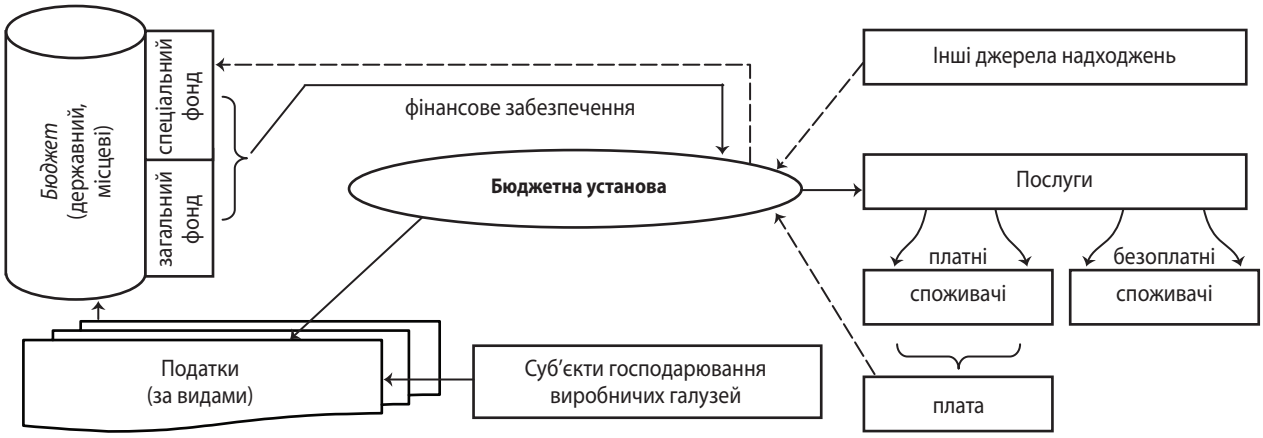

Рис. 1. Схема фінансових взаємозв'язків бюджетних установ

По-друге, підходи до встановлення вартості послуг передбачають обсяги, які мають лише покривати затрати на їх надання, а тому прибутку як такого від їх надання суб'єкти бюджетної сфери не мають. Тому, отримавши фінансове забезпечення для своєї діяльності, бюджетні установи витрачають їх на організацію процесу надання послуг.

Кошти державного й місцевих бюджетів надаються бюджетним установам безповоротно. Ці установи також не мають статутного капіталу, а всі їхні активи є державною або комунальною власністю.

За своєю галузевою приналежністю вони належать до охорони здоров'я, освіти, культури, сфери соціального захисту, силових структур і відомств та ін. Відповідно, послуги, які вони надають, мають переважно нематеріальний характер. Ці послуги є матеріальною гарантією реалізації найважливіших конституційних прав громадян на освіту, медичне обслуговування, соціальне та культурне забезпечення тощо. Бюджетні установи мають також статус некомерційних, тобто основною метою їх діяльності є надання послуг, а не отримання прибутку. З огляду на все вищезазначене, для цих установ характерний ряд відмінностей, що пов'язані зі специфікою їх фінансово-господарської діяльності. До них належать майнові, фінансові та деякі інші їх характеристики (рис. 2)

Таким чином, неприбутковість бюджетних установ позначається не лише на організації бухгалтерського обліку (наприклад, рахунок «Прибутку / збитку» відсутній у Плані рахунків бюджетних установ взагалі), а й мають вплив на методику калькулювання послуг (у собівартість послуги не закладається рентабельність).

Встановлення статусу неприбуткових організацій для бюджетних установ визначається положеннями чин-

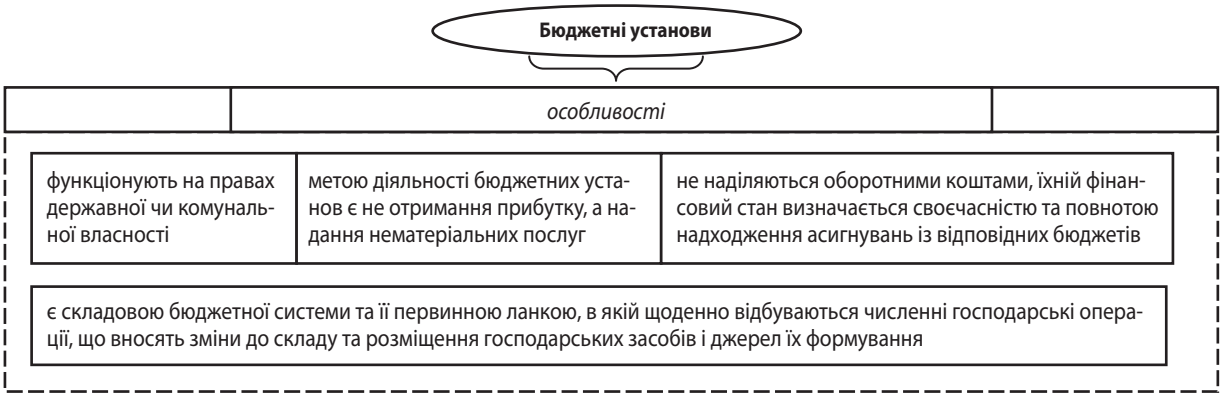

Рис. 2. Особливості бюджетних установ як організацій, що здійснюють фінансово-господарську діяльність

ного законодавства. Найперше, що при цьому враховується, це їх функціональне призначення. Ці установи покликані задовольняти конституційні права громадян на освіту, охорону здоров'я, культуру тощо. Контекст безоплатності таких послуг автоматично приводить до відповідної ідентифікації суб'єктів, які їх надають. Отож вони відповідають уточненому означенню, поданому в пп. 133.4.1 Податкового кодексу України (далі ПКУ): неприбуткові організації – це підприємство, установа, організація, які не є платниками податку на прибуток, якщо одночасно відповідають низці вимог (рис. 3) [6].

Установи та організації, які утримуються за рахунок коштів бюджету, підлягають обов'язковій реєстрації в органах фіскальної служби та Державної служби зайнятості, Пенсійному фонді. Державна реєстрація бюджетних організацій проводиться за їх місцезнаходженням у виконавчому комітеті міської, районної ради, районної державної адміністрації міст із районним підпорядкуванням. Попри те, що діяльність бюджетних установ не пов'язана з веденням підприємницької діяльності, вони зобов'язані підтвердити статус неприбуткових, а тому мають бути включені до Реєстру неприбуткових установ та організацій, що створюється і ведеться Державною фіскальною службою України. Бюджетні установи на підставі включення до Реєстру не сплачують податку на прибуток, проте не звільняються від інших податків (наприклад ПДВ). Такі установи ведуть свою діяльність на підставі положення (статуту), затвердженого у встановленому порядку уповноваженим органом (як правило, органом, який прийняв рішення про їх створення) і визнаються юридичною особою з дня реєстрації положення (статуту). З цього моменту вони можуть від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав, нести зобов'язання, бути позивачами в суді.

Як зазначають Т. Канєва та С. Шевченко, бюджетні установи є первинною ланкою бюджетної системи країни. Вони беруть участь у виконанні як дохідної, так і видаткової частини бюджету відповідно до затвердженого кошторису – основного планово-фінансового документа, який підтверджує повноваження кожної установи щодо отримання доходів і здійснення видатків, визначає обсяг і напрями витрачання коштів. Процес надання нематеріальних послуг є основним і найскладнішим видом діяльності бюджетних установ [4, с. 35].

Тому система обліку повинна адекватно відображати усі процеси, які відбуваються при цьому, а також виконувати мотивуючу і стимулюючу роль із забезпечення підвищення ефективності та результативності функціонування бюджетних установ. Окрім цього, облік як одна з функцій управління завжди розглядається з позиції основи інформаційної бази прийняття управлінських рішень. У виробничих суб'єктів господарювання він автоматично виступає базою планування й прогнозування майбутньої діяльності. В цьому контексті він надає цифрову інформацію про фінансовий стан суб'єкта господарювання, його активи та пасиви, що у процесі провадження дослідження перспектив

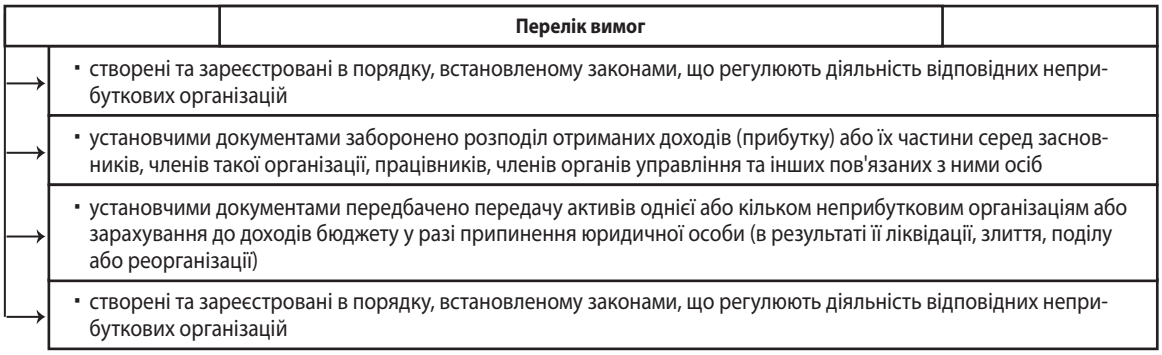

Рис. 3. Вимоги, що дозволяють віднести суб'єктів господарювання до неприбуткових організацій

Джерело: сформовано авторами на основі [6]

забезпечення зростання ефективності і результативності діяльності є офіційним джерелом та підставою для розробки перспективних планів. Складність бухгалтерського обліку як системи полягає у значній кількості завдань, які вона призначена вирішувати, а також наявності множини елементів і зв'язків (рис. 4).

Структура, подана на рис. 4, характеризує найбільш важливі й суттєві завдання, які повинна виконувати система обліку в бюджетних установах, а також моделі, комп'ютерну мережу та відповідні взаємозв'язки між рівнями управління. Слід зазначити, що кожне із завдань може бути деталізоване.

Таким чином, облік у бюджетних установах виконує щонайменше два основні завдання:

- забезпечує контроль за використанням ресурсного забезпечення;
- служить інформаційною основою розробки планових документів, які служать основою виділення їм фінансового забезпечення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У сучасних умовах з'явився ряд нових вимог, які ставляться керівниками (розпорядниками бюджетних коштів) до системи обліку бюджетних установ. Посилення розриву між фінансовим забезпеченням і обсягом надання необхідних послуг, зростання конкуренції у бюджетній сфері вимагає зміни парадигми системи, яка є основою інформаційної бази прийняття управлінських рішень. Зокрема, для цих потреб необхідна інформація, яка є:

- своєчасною (інформація повинна уможливлювати упередження недоліків і нераціонального використання ресурсів);
- диференційованою (що стосується повноти й одночасно вимоги про те, що інформація має відповідати запиту керівництва й бути конкретною);
- доступною за формою й змістом (зважаючи на різноманітність рівнів компетенції керівників різних ієрархічних рівнів, інформація повинна бути викладена в доступній та зрозумілій формі);

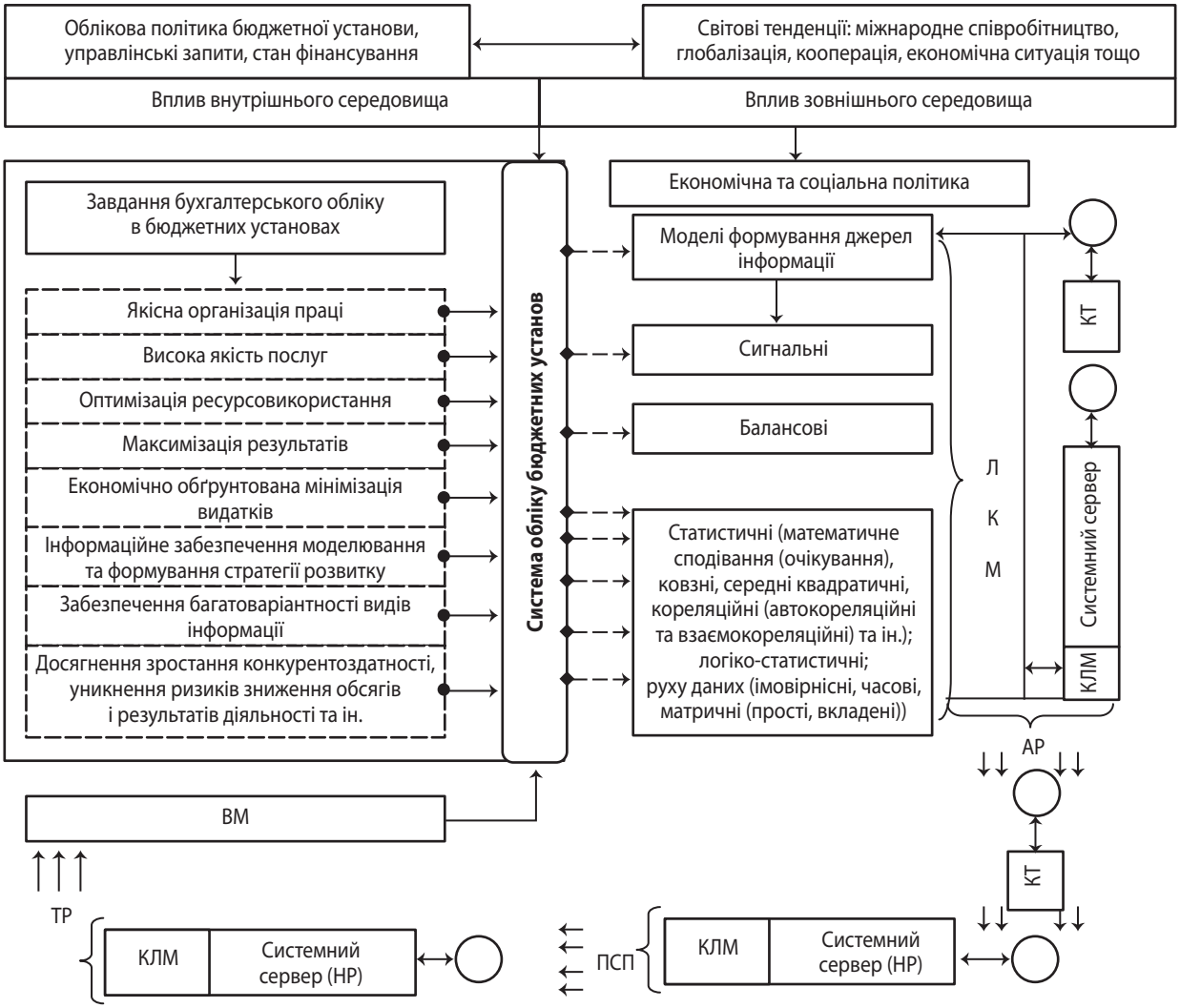

Рис. 4. Схема формування та реалізації виконання завдань бухгалтерського обліку в бюджетних установах у сучасних умовах

Примітки: ЛКМ – локальна комп'ютерна мережа; КТ – комп'ютерна техніка; КЛМ – контролер локальної мережі; АР – адміністративний рівень; НР – низовий рівень; ПСП – підпорядковані структурні підрозділи; ТР – технологічний рівень або рівень надання (споживання) послуг; ВМ – виконавчий механізм.

- компактною (форми подання звітності та інформації повинні бути простими, але одночасно мають дозволяти контролювати не тільки підсумкові показники, а й їх складові) та ін.

Відповідно до цього перспективними напрямами наукових досліджень є розвиток теоретичних основ і методології внутрішньогосподарського (управлінського) обліку в державному секторі економіки загалом і бюджетних установах зокрема. Окрім цього, варто акцентувати увагу на більш широкому використанні математичного інструментарію в питаннях пошуку альтернатив підвищення ефективності діяльності суб'єктів, що фінансуються з бюджету (державного чи місцевого). Для цього слід здійснювати дослідження можливостей побудови економіко-математичних моделей для бюджетних установ і формування відповідної інформаційної бази їх побудови, основою якої має стати система обліку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамик О. В. Доходи бюджетних установ за методом нарахування в умовах уніфікації облікових систем державного сектору економіки / О. В. Адамик // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2012. – № 721. – С. 42–48.

2. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17

3. Гевлич Л. Л. Наявні результати та перспективи подальшого реформування вітчизняного бюджетного обліку / Л. Л. Гевлич, І. Г. Гевлич // Финансы, учет, банки. – 2014. – № 1 (20). – С. 84–91.

4. Канєва Т. Стан і перспективи розвитку обліку в державному секторі України / Т. Канєва, С. Шевченко // Вісник КНТЕУ. – 2010. – № 5. – С. 33–40.

5. Остап'юк Н. А. Кримінальна відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів: проблеми ідентифікації суб'єкта / Н. А. Остап'юк, О. В. Процюк // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2013. – № 3 (59). – С. 353–359.

6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році [Електронний ресурс] : Закон України від 24.12.2015 № 909-VIII. – Режим доступу : https://buhgalter.com.ua/news/podatky-ta-zbory/podatkovi-novatsiyi-2016/.

7. Сисюк С. В. Організаційні аспекти обліку благодійної допомоги у бюджетних установах / С. В. Сисюк // Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Економічна. – 2014. – Вип. 44. – С. 51–55.

8. Сопко В. В. Проблеми розподілу повноважень між суб'єктами бухгалтерського обліку в бюджетній сфері / В. В. Сопко, Н. М. Хорунжак // Вісник НУВГП. Економіка. – 2014. – Вип. 1 (65). – С. 259–266.

REFERENCES

Adamyk, O. V. "Dokhody biudzhetnykh ustanov za metodom narakhuvannia v umovakh unifikatsii oblikovykh system derzhavnoho sektoru ekonomiky" [Revenues of budgetary institutions on an accrual basis in the context of unification of the accounting systems of the public sector]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriia: Menedzhment ta pidpryiemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku*, no. 721 (2012): 42-48.

Hevlych, L. L., and Hevlych, I. H. "Naiavni rezultaty ta perspektyvy podalshoho reformuvannia vitchyznianoho biudzhetnoho obliku" [The results and prospects of further reforming the domestic budget accounting]. *Fynansy, uchet, banky*, no. 1 (20) (2014): 84-91.

Kanieva, T., and Shevchenko, S. "Stan i perspektyvy rozvytku obliku v derzhavnomu sektori Ukrainy" [The state and prospects of development of accounting in the public sector of Ukraine]. *Visnyk KNTEU*, no. 5 (2010): 33-40.

[Legal Act of Ukraine] (2010). http://zakon5.rada. gov.ua/laws/show/2456-17

[Legal Act of Ukraine] (2015). https://buhgalter.com.ua/news/podatky-ta-zbory/podatkovi-novatsiyi-2016/

Ostapiuk, N. A., and Protsiuk, O. V. "Kryminalna vidpovidalnist za netsilove vykorystannia biudzhetnykh koshtiv: problemy identyfikatsii subiekta" [Criminal liability for misuse of budget funds: problems of identification of the subject]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli*, no. 3 (59) (2013): 353-359.

Sysiuk, S. V. "Orhanizatsiini aspekty obliku blahodiinoi dopomohy u biudzhetnykh ustanovakh" [Organizational aspects of accounting for charitable assistance in budgetary institutions]. *Visnyk Lvivskoi komertsiinoi akademii. Seriia ekonomichna*, no. 44 (2014): 51-55.

Sopko, V. V., and Khorunzhak, N. M. "Problemy rozpodilu povnovazhen mizh subiektamy bukhhalterskoho obliku v biudzhetnii sferi" [Problems of distribution of powers between the subjects of accounting in the public sector]. *Visnyk NUVHP. Ekonomika*, no. 1 (65) (2014): 259-266.

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ ТА МОДЕЛІ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 330.342.3:330.46

СИНЕРГЕТИЧНА КОГЕРЕНТНІСТЬ БІФУРКАЦІЙНИХ ЕВОЛЮЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ЗЛИТТЯ ТА ПОГЛИНАННЯ ПІДПРИЄМСТВ

© 2016 ІВАНЧЕНКО Г. Ф., ДАЛАЙІН БАДЕР ОМАР АХМАД

УДК 330.342.3:330.46

Іванченко Г. Ф., Далайін Бадер Омар Ахмад

Синергетична когерентність біфуркаційних еволюційних процесів злиття та поглинання підприємств

Метою статті є розробка інформаційного інструментарію економіко-математичного моделювання динаміки еволюційних процесів трофічних відносин популяцій підприємств, що дозволило провести фазовий і біфуркаційний аналіз можливих динамічних режимів еволюції популяцій, визначити механізми впливу зовнішнього середовища і внутрішньої структури системи, виявити закономірності та межі стійкості процесів М & А. У роботі проведено аналіз основних положень еволюційної концепції розвитку популяції підприємств як економічної системи, розглянуто положення еволюційної концепції розвитку систем популяцій, досліджено основи методів еволюційного моделювання, що дозволяють аналізувати функціонування популяцій підприємств в умовах індивідуальності стратегії поведінки кожного підприємства. Визначено основні принципи синергії еволюції життєвого циклу популяцій підприємств. Запропоновано еволюційний підхід до оцінки синергетичного ефекту М & А. Застосовано еволюційне моделювання сценаріїв розвитку самоорганізації популяцій підприємств молочної промисловості за допомогою поєднання статистичних і експертних даних, сформовано модельну популяцію фірм, що відображає поведінкові і ресурсно-технологічні характеристики досліджуваної в роботі реальної популяції виробничих підприємств, які формують вхідні потоки речовини, енергії та інформації для молочної промисловості, що дозволяє об'єднати відображення основних можливих варіантів зовнішніх умов функціонування популяції і її внутрішньої структури.

Ключові слова: *моделювання, еволюція, злиття, поглинання, трофічні відносини, хижак – жертва, біфуркаційний аналіз.*

Рис.: *3.* ***Формул:*** *2.* ***Бібл.:*** *20.*

Іванченко Геннадій Федорович *– кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри інформаційних систем в економіці, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)*

E-mail: *Ivan734@i.ua*

Далайін Бадер Омар Ахмад *– аспірант кафедри інформаційних систем в економіці, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)*

E-mail: *Ivan734@i.ua*

УДК 330.342.3:330.46

Іванченко Г. Ф., Далайин Бадер Омар Ахмад. Синергетическая когерентность бифуркационных эволюционных процессов слияния и поглощения предприятий

Целью статьи является разработка информационного инструментария экономико-математического моделирования динамики эволюционных процессов трофических отношений популяций предприятий, что позволило провести фазовый и бифуркационный анализ возможных динамических режимов эволюции популяций, определить механизмы влияния внешней среды и внутренней структуры системы, выявить закономерности и пределы устойчивости процессов М & А. В работе проведен анализ основных положений эволюционной концепции развития популяции предприятий как экономической системы, рассмотрены положения эволюционной концепции развития систем популяций, исследованы основы методов эволюционного моделирования, позволяющие анализировать функционирование популяций предприятий в условиях индивидуальности стратегии поведения каждого предприятия. Определены основные принципы синергии эволюции жизненного цикла популяций предприятий. Предложен эволюционный подход к оценке синергетического эффекта М & А. Применено эволюционное моделирование сценариев развития самоорганизации популяций предприятий молочной промышленности посредством сочетания статистических и экспертных данных, сформирована модельная популяция фирм, отражающая поведенческие и ресурсно-технологические характеристики исследуемой в работе реальной популяции производственных предприятий, которые формируют входные потоки вещества, энергии и информации для молочной промышленности, что позволяет объединить отражения основных возможных вариантов внешних условий функционирования популяции и ее внутренней структуры.

UDC 330.342.3:330.46

Ivanchenko H. F., Dalayeen Bader Omar Ahmad. Synergistic Coherence of Bifurcation Evolutionary Processes of Mergers and Acquisitions of Enterprises

The aim of the article is developing information tools for the economic and mathematical modeling of the dynamics of evolutionary processes concerning trophic relationships of populations of enterprises, which allowed to conduct the phase and bifurcation analysis of possible dynamic regimes of the populations' evolution, determine the mechanisms of influence of the external environment and the internal structure of the system, identify patterns and limits of stability of M&A processes. In the work the main provisions of the evolutionary concept concerning development of the population of enterprises as an economic system are analyzed, the provisions of the evolutionary concept of population systems' development are considered, the basis of evolutionary modeling methods allowing to analyze the functioning of populations of enterprises in terms of individual strategies of each enterprise's behavior is studied. The basic principles of synergy of the life cycle evolution for populations of enterprises are determined. An evolutionary approach to the evaluation of a synergistic effect of M & A is proposed. The evolutionary modeling of the scenario for self-organization of populations of dairy industry enterprises through a combination of statistical and expert data is applied. There also created a model of the population of firms reflecting behavioral and resource and technological characteristics of the studied in the work real population of industrial enterprises, which form the input flows of matter, energy and information to the dairy industry, which allows to combine the reflection of main possible options in terms of the external conditions of the population functioning and its internal structure.

Ключевые слова: *моделирование, эволюция, слияния, поглощения, трофические отношения, хищник – жертва, бифуркационный анализ.*

Рис.: *3.* ***Формул:*** *2.* ***Библ.:*** *20.*

Иванченко Геннадий Федорович *– кандидат технических наук, доцент, профессор кафедры информационных систем в экономике, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)*

E-mail: *Ivan734@i.ua*

Далайин Бадер Омар Ахмад *– аспирант кафедры информационных систем в экономике, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)*

E-mail: *Ivan734@i.ua*

Keywords: *modeling, evolution, mergers, acquisitions, trophic relationships, predator – victim, bifurcation analysis.*

Fig.: *3.* ***Formulae:*** *2.* ***Bibl.:*** *20.*

Ivanchenko Hennadii F. *– Candidate of Sciences (Engineering), Associate Professor, Professor of the Department of Information Systems in the Economy, Kyiv National Economic University named after V. Hetman (54/1 Peremohy Ave., Kyiv, 03068, Ukraine)*

E-mail: *Ivan734@i.ua*

Dalayeen Bader Omar Ahmad *– Postgraduate Student of the Department of Information Systems in the Economy, Kyiv National Economic University named after V. Hetman (54/1 Peremohy Ave., Kyiv, 03068, Ukraine)*

E-mail: *Ivan734@i.ua*

Постановка проблеми. Ситуація на ринку злиття та поглинання України M & A (англ. Mergers & Acquisitions) постійно змінюється під впливом зовнішніх факторів, таких як фінансова криза, загострення політичної ситуації, стрімка девальвація національної валюти. Саме такі зміни зумовлюють об'єктивну необхідність постійного пошуку нових підходів до прогнозування цінової політики M& A, розроблення інструментарію економіко-математичного моделювання еволюційних процесів внутрішньовидової конкуренції.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичні та методологічні основи дослідження складають роботи вітчизняних і зарубіжних авторів у сфері еволюційної економічної теорії та M & A. Серед родоначальників ідей теорії особливо виділяються такі дослідники: А. Алчиян [13], Т. Мальтус [18], Ф. Хайек [11], Й. Шумпетер [12].

Теоретико-математичні основи популяції закладалися в роботах А. Лотка [16–17] та В. Вольтерра [4; 19; 20]. Розвиток математичної сторони цих досліджень були зроблені у серії робіт А. Базикіна [1–3], А. Вітта [6], Г. Гаузе [5; 6].

Метою дослідження є розробка інформаційного інструментарію економіко-математичного моделювання динаміки еволюційних процесів трофічних відносин популяцій підприємств, що дозволило провести фазовий і біфуркаційний аналіз можливих динамічних режимів еволюції популяцій, визначити механізми впливу зовнішнього середовища та внутрішньої структури системи, виявити закономірності та межі стійкості процесів M & A.

Основні результати дослідження. Еволюційний підхід в економічній науці сформувався на стику різних наукових напрямів. У рамках еволюційного підходу використовуються методи теоретико-математичної біологічної аналогії зі співтовариствами, розглядається динаміка конкурентної боротьби популяцій за ресурси і за споживача. Динамічні зміни структури економічної системи оцінюються у рамках цих моделей по значенню якісних макроскопічних параметрів системи.

Останніми роками дослідники намагаються застосувати ідеї еволюційного проектування систем [15] як основу для моделювання процесів управління підприємством з використанням загальної теорії еволюції [14] і методології конструювання соціальних економічних систем [10], доповнених критичною теорією систем.

Дослідження показали, що процеси в економічних системах володіють деякими властивостями, характерними для фізичних і біологічних явищ: хаотичною нестійкістю взаємодії елементів системи в стані нерівноваги, стохастичними флуктуаціями, визначенням притягуючих множин атракторів, біфуркацією процесів самоорганізації.

В дослідженні передбачається, що конкурують популяції, які споживають ресурси з обмеженого джерела та поставляють на ринок однотипну продукцію, наприклад, молоко та молокопродукти. Вся система в стані нерівноваги, взаємодіючи з іншими популяціями, передає останнім хаотичне «збурення», що призводить до формування нової дисипативної структури системи та «каталізує» в них зміни, визначає напрям біфуркації процесів їх самоорганізації. Процес хаотичної взаємодії елементів еволюційної системи в стані нерівноваги є синергетичною когерентністю.

В основу математичної моделі динаміки конкуренції застосовано, по аналогії з моделями чисельності популяцій в біології («хижак – жертва»), міркування балансу сумарної чисельності популяції, обмеженої ресурсами. Для економічної системи це може бути обсяг виробництва, прибуток, ціна акцій, кількість клієнтів тощо.

В економічній системі трофічні ресурси популяцій обмежені. Споживаний популяцією трофічний ресурс може як відновлюватися під час існування на ньому популяції, так і не відновлюватися. Якщо в системі конкурують декілька популяцій: фірм, підприємств, організацій, то рівняння динамічного взаємозв'язку для кожної з них необхідно доповнити перехресними зв'язками – взаємним впливом одне на одного.

Під час дослідження трофічних взаємостосунків у системі чотирьох популяцій природньо використовувати термін «сировина» та зберегти термін «продуцент» для виду, що є «їжею» для двох інших популяцій співтовариства, і термін «покупець – господарюючий суб'єкт» для лідерів процесів M & A обох партнерів по виду популяції. Для популяції, що є «хижаком» щодо «продуцента» і «жертвою» щодо вищого «хижака», можна використовувати поняття «консумент». У роботі розглянуто варіант тривалого відновлюваного трофічного ресурсу (корма для популяції продуцента – корів і сировини – молока) з урахуванням нелінійності розмноження «жертви» при малій щільності популяції і наявності внутрішньовидової конкуренції популяцій.

Обсяги виробництва молочної продукції залежать від обсягів виробництва молока та стану тваринництва у країні. Популяція поголів'я корів, обмежена зовнішніми ресурсами (кормами), протягом останніх років в Україні зменшувалася та схильна до промислу.

Обмеженість зовнішніх ресурсів призводить до внутрішньовидової конкуренції, яка виявляється залежно від плодючості, смертності, щільності популяції «продуцента» при реалізації «факультативного хижацтва» в молочній промисловості України. Швидкість поглинання популяцій залежить від щільності популяцій «жертви» та «хижака». Внаслідок внутрішньовидової конкуренції плодючість зіз зростанням щільності зменшується.

Система диференціальних рівнянь логістичної динамічної моделі чотирьох взаємодіючих популяцій у мережі трофічних відносин відповідно до методики Лотки–Вольтерра, яка враховує еволюційну динаміку популяцій**:** «продуцент ($x_1(t)$)» → «сировина ($x_2(t)$)» → «консумент – потенційний конкурент ($x_3(t)$)» → «покупець – господарюючий суб'єкт $y(t)$ (потік грошових коштів Δy_i)» та прогнозує синергетичний ефект, можна навести у вигляді:

$$\begin{cases} \frac{dx1}{dt} = a11*(x1(t) - \frac{x1(t)^2}{K1}) + a12*x1(t)*x2(t) - a13*x1(t)*x3(t) - a14*x1(t)*y(t) - \xi(t) \\ \frac{dx2}{dt} = a22*(x2(t) - \frac{x2(t)^2}{K2}) + a21*x2(t)*x1(t) - a23*x2(t)*x3(t) - a24*x2(t)*y(t) \\ \frac{dx3}{dt} = a33*(x3(t) - \frac{x3(t)^2}{K3}) + a31*x3(t)*x1(t) + a32*x3(t)*x2(t) - a34*x3(t)*y(t) \\ \frac{dy}{dt} = a44*(y(t) - \frac{y(t)^2}{K4}) + a41*y(t)*x1(t) + a42*y(t)*x2(t) + a43*y(t)*x3(t) \\ NPVS = \sum_{i=1}^{n} \frac{\Delta y_i}{(1+r_e)^i} - P - E; \end{cases} \quad (1)$$

На відміну від існуючих моделей, що акцентують увагу на дії окремих еволюційних механізмів популяції і окремих аспектах середовища популяції, розроблений модельний комплекс [9] об'єднує віддзеркалення особливостей макрооточення та внутрішнього стану середовища, пов'язаних із дією механізмів зовнішнього конкурентного тиску на підприємство і розповсюдженням інформації у популяції, та реалізує запропоновану методику на прикладі конкретної популяції підприємств молочної промисловості.

Схема системи еволюційного прогнозування синергетичного ефекту M & A складається з послідовно і паралельно з'єднаних блоків (рис. 1). На цьому рисунку також зображені результуючі графіки динаміки розвитку популяцій і доходів у системі.

Блоки 1÷4. Арифметичні блоки, для розрахунку *чисельності популяції трофічної мережі* для економічної системи $x_{i=1,3}(t)$, $y(t)$. Ми розглядатимемо *однорідні* популяції, для яких поняття чисельності та щільності є синонімами. Для якісного аналізу це може бути: обсяг виробництва, прибуток, ціна акцій, кількість клієнтів, питомі доходи *i*-го підприємства (популяції) на одиницю капіталу.

Блоки 5÷8. Інтегруючі, які використовують перетворення Лапласа лінійності і диференціювання та розраховують числові значення чисельності популяції $x_{i=1,3}(t)$, $y(t)$ та Δy_i – потік грошових коштів для акціонерів під час M & A.

Блоки 9÷29. Пропорційні блоки, які надають значення міжпопуляційних коефіцієнтів a_{ij} усереднених ринкових еволюційних мультиплікаторів (коефіцієнти конкуренції). Коефіцієнти a_{ii} можна трактувати як потенційно можливий річний приріст доходів (або продукції в натуральному вираженні) за умови безмежного ринку й експоненціального зростання доходів і відсутності конкуренції. Збільшення доходів припиняється після заповнення ринку або навіть зменшується через дії конкурента, але зазначені коефіцієнти залишаються постійними і сталими протягом усього процесу, оскільки модель базована на логістичних рівняннях. Чим краще положення підприємства, тим більше a_{ii}. Це означає, що у міру вичерпання ресурсу приріст виду уповільнюється нелінійно в квадраті, хоча коефіцієнти a_{ii} залишаються постійними.

Блок 30. Блок, який розраховує чистий приведений ефект синергії у часі [7]. Аналіз ефективності злиття проводиться побудовою моделі дисконтованого майбутнього потоку. З урахуванням вищевикладеного, представляється доцільним використовувати як модель оцінки ефекту синергії від догод M & A – модель дисконтування грошових потоків. Отже, достовірніше величину ефекту синергії можна розрахувати на основі показника чистого приведеного ефекту синергії (NPVS – Net Present Value Synergies).

$$NPVS = \sum_{i=1}^{n} \frac{\Delta y_i}{(1+r_e)^i} - P - E; \quad (2)$$

$$\Delta y_i = \Delta S - \Delta C - \Delta T - \Delta NWC - \Delta \text{Capex} \pm \Delta L + \Delta Debt - \Delta I,$$

де ΔS (sales) – приріст виручки;

ΔC (costs) – економія на витратах; слід розглядати в розрізі окремих галузей з урахуванням так званого «списку заявок» на досягнення тих синергій, які з найбільшою ймовірністю виявляться у підприємств цієї галузі;

ΔT (tax) – економія на податку на прибуток;

ΔNWC (net working capital) – економія на інвестиціях в оборотний капітал;

$\Delta Capex$ (capital expenditure) – економія на капіталовкладеннях;

$\pm\Delta L$ (labor) – приріст доходів (+) / економія на витратах (-) унаслідок об'єднання управлінських здібностей команди;

$\Delta Debt$ – зміна чистого боргу (з урахуванням фінансової синергії);

ΔI (investment) – додаткові інвестиції на реструктурування;

r_e (return) – прибутковість акціонерного капіталу (бар'єрна ставка);

P (premium) – премія, що виплачується при поглинанні компанією-покупцем акціонерам компанії-мети;

E (expenses) – витрати покупця під час процесу поглинання.

$K_{i=1,4}(t)$ – коефіцієнти доступності трофічних ресурсів (максимальний обсяг ринку для популяцій підприємств – граничні щільності насичення або місткість середовища, яке може підтримувати існування в популяції не більш ніж K_j особин); $\frac{x_i(t)^2}{K_j}, \frac{y(t)^2}{K4}$ – внутрішньопопуляційна конкуренція врахована другим членом у рівняннях моделі; $\xi(t)$ – стохастична складова; *Зв.Зв.* – зворотний зв'язок.

Результати роботи системи еволюційного прогнозування синергетичного ефекту злиття та поглинання на прикладі трофічної мережі підприємств молочної промисловості зручно подавати у вигляді траєкторій – кривих, викреслюваних станом популяції, що зображено в просторі фазових змінних $x_{i=1,3}(t)$, $y(t)$ *у часі* (рис. 1).

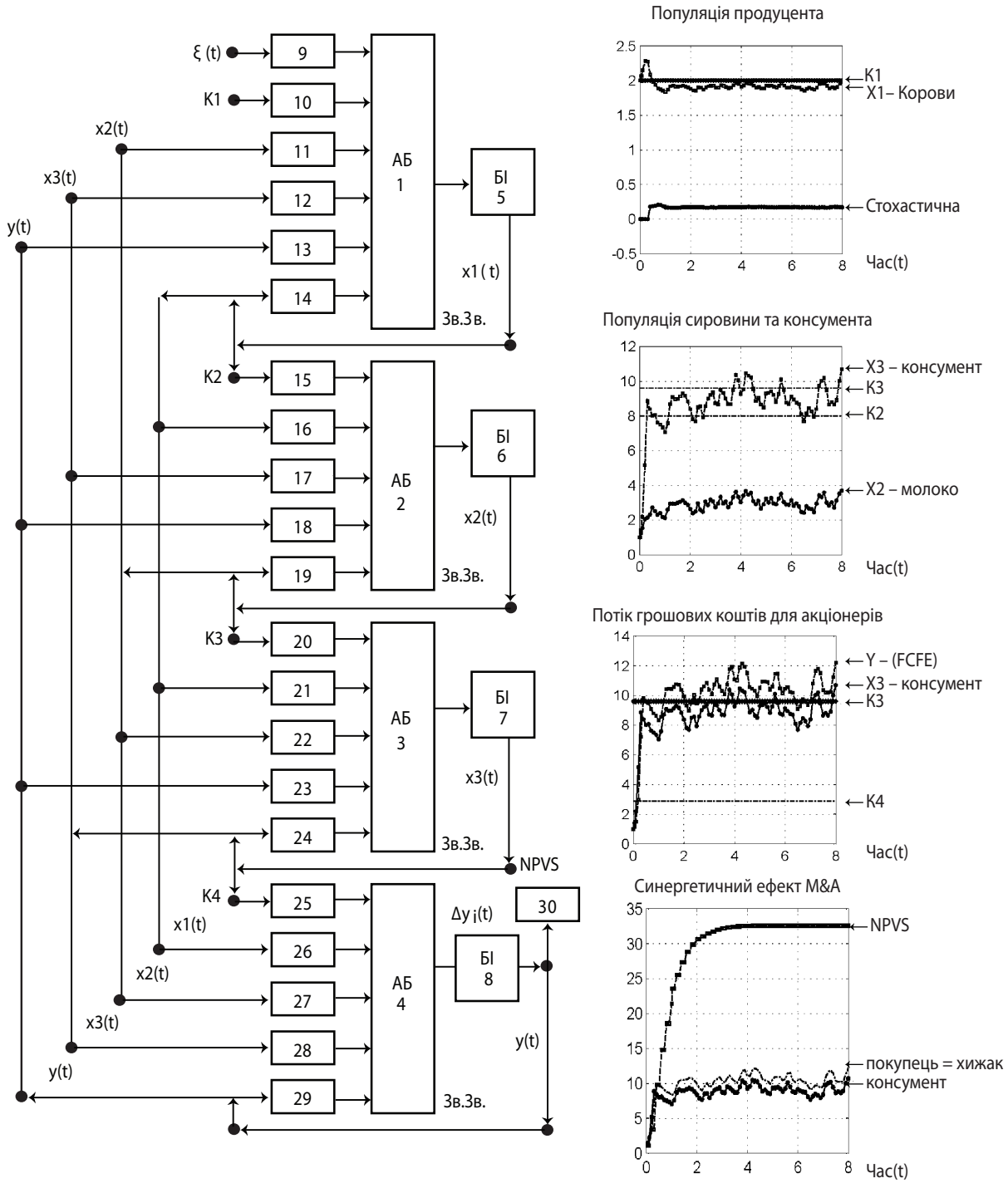

Рис. 1. Схема системи еволюційного прогнозування синергетичного ефекту M & A та графіки динаміки розвитку популяцій і доходів

Джерело: сформовано авторами

Математичні моделі, подібні описаним (1), відносяться до розряду якісних, вони покликані описувати принципові якісні властивості процесів, що вивчаються, а не їх детальні характеристики. Питання, що виникають під час дослідження таких моделей, повинні носити якісний характер. При явній кількісній неточності моделей точне їх розв'язання не має рації.

Одним із прикладів біологічного аналогу економічної популяції підприємства є віолент (зрілість), який характеризується пристосованістю до існування у багатих ресурсами, але щільно заселених системах, володінням ефективними механізмами захоплення ресурсів і максимізації продуктивності та більш бюрократичними відносинами управління підприємством. Графіки динаміки розвитку популяцій і доходів для сценарію життєвого циклу популяції (ЖЦП) віолент приведено на рис. 1.

Системи ЖЦП віолент й їх компоненти схильні до флуктуацій (коливань, змін, збурень), які в рівноважних, закритих системах гасяться самі собою. У відкритих системах під впливом зовнішнього середовища внутрішні флуктуації можуть наростати до такої межі, коли система не в силах їх погасити. Фактично внутрішні флуктуації розглядаються в концепціях самоорганізації як нешкідливі, і лише зовнішні дії роблять більш-менш значущий вплив.

Самоорганізація, як процес узгодженості й упорядкованості взаємозв'язків між елементами системи, призводить до зміни її стану. Зміна стану системи розглядається як результат когерентної взаємодії її підсистем. Самоорганізованість, системи «підтягує» інші взаємодіючі з нею системи до рівня, адекватного їй самій, виступаючи при цьому як випадковість процесів самоорганізації. Саме через наявність когерентної передачі флуктуації по системі остання набуває нових ознак свого розвитку.

Одним із основних понять якісної теорії математичного моделювання є поняття структурно стійкої системи. За визначення структурної стійкої системи було взято властивість збереження структури фазового портрета при малих змінах системи. Важливий результат полягає в тому, що, крім структурно стійких особливих точок і граничних циклів, що притягують множини, звані аттракторами, в стійких динамічних системах виду (1) не буває.

Параметричне дослідження побудованої системи, фазові траєкторії – портрети проведені у тривимірному просторі в середовищі MatLab (рис. 2).

Як бачимо, після короткого перехідного процесу система входить до коливального режиму, до того ж амплітуда і частота коливань не залежать від початкових умов (за будь-яких початкових умов система прийде в той самий коливальний стан). Інерційність ЖЦП віолент проявляється у виникненні затримки в системі, яка симптоматично реагує на збурюючі й управляючі дії.

Згідно з принципами самоорганізації структура популяцій як соціально-економічної системи першою набуває змін у точці біфуркації, за нею відбуваються зміни зв'язків елементів системи, їх функціонування та поведінки в цілому. В еволюційний період розвитку структура популяцій забезпечує стабільність, стійкість, гасячи флуктуації, що виникають всередині і походять із зовнішнього середовища.

Біфуркаційні процеси самоорганізації виникнення порядку, що відбуваються в точці, з хаосу, породжуваного флуктуаціями, змушують по-іншому поглянути на роль, що виконує хаос. Ентропія може не тільки зруйнувати систему, але і вивести її на новий рівень самоорганізації, оскільки за періодом хаотичної нестійкості настає вибір аттрактора, внаслідок чого може сформуватися нова дисипативна структура системи, зокрема більш впорядкована, ніж структура, що існувала до цього періоду. Отже, за певних умов хаос стає джерелом порядку в економічній системі (так само, як і порядок у результаті його консервації неминуче стає джерелом зростання ентропії). Періодична зміна порядку та хаосу, їх постійна боротьба один з одним дають системі можливість розвитку, зокрема і прогресивного.

Під час розгортання еволюційного процесу відбувається повільне накопичення кількісних і якісних змін параметрів системи та її компонентів, відповідно до яких у точці біфуркації система вибере один із можливих для неї аттракторів. Будь-яка з описаних ситуацій реалізується проходженням системи через так звану точку біфуркації, спричиненої флуктуаціями, у якій система набуває нестійкості. Точка біфуркації являє собою переломний, критичний момент у розвитку системи, у якому вона здійснює вибір шляху, – це точка розгалуження варіантів подальшого розвитку.

У результаті цього відбудеться якісний стрибок, і система сформує нову дисипативну структуру, відповідну вибраному аттрактору, що відбувається в процесі адаптації до умов змін зовнішнього середовища.

Для ілюстрації характеру поведінки системи її динамічних режимів у просторі досліджуваних параметрів використано метод точкових відображень побудови біфуркаційних діаграм **за допомогою двовимірних зрізів параметричного простору** (рис. 3).

Як бачимо, загасаючий коливальний процес зображується на фазовій площині у виді збіжної спіралевидної кривої. Момент досягнення системою критичної точки переходу в біфуркаційний стан залежить від сили впливу флуктуації трофічних взаємодій на нерівновагу в системі. Сила впливу флуктуації визначає стійкість системи. Найбільші флуктуації на фазовому портреті популяції *x2(t)* – сировини молочної промисловості, що виявляє характер змін, які відбуваються, їх оцінку і чутливість результуючих показників до стратегічних елементів розвитку, методики оцінки ресурсного забезпечення і ресурсного обмеження розвитку підприємства, що дозволяють визначити можливі стратегії змін і вибрати найбільш адекватну ситуації стратегію.

Висновки

1. Запропонована система [9], дозволяє точніше і об'єктивно врахувати й оцінити весь спектр вияву форм ефекту синергетичної когерентності *біфуркаційних* еволюційних процесів (як кількісно, так і якісно) від злиття і поглинань компаній і дає тим самим можливість відбирати й укладати лише ті угоди M & A, які будуть перспективними з погляду розвитку підприємства.
2. Слід зазначити, що еволюційний хаос не є випадковий, незважаючи на властивість непередбачуваності. У будь-якій динамічній системі за порядком у звичайному його розумінні з неминучістю слідує хаос, а за хаосом – порядок. Рух від порядку до хаосу і назад, як видно, є сутністю еволюційної економіки.

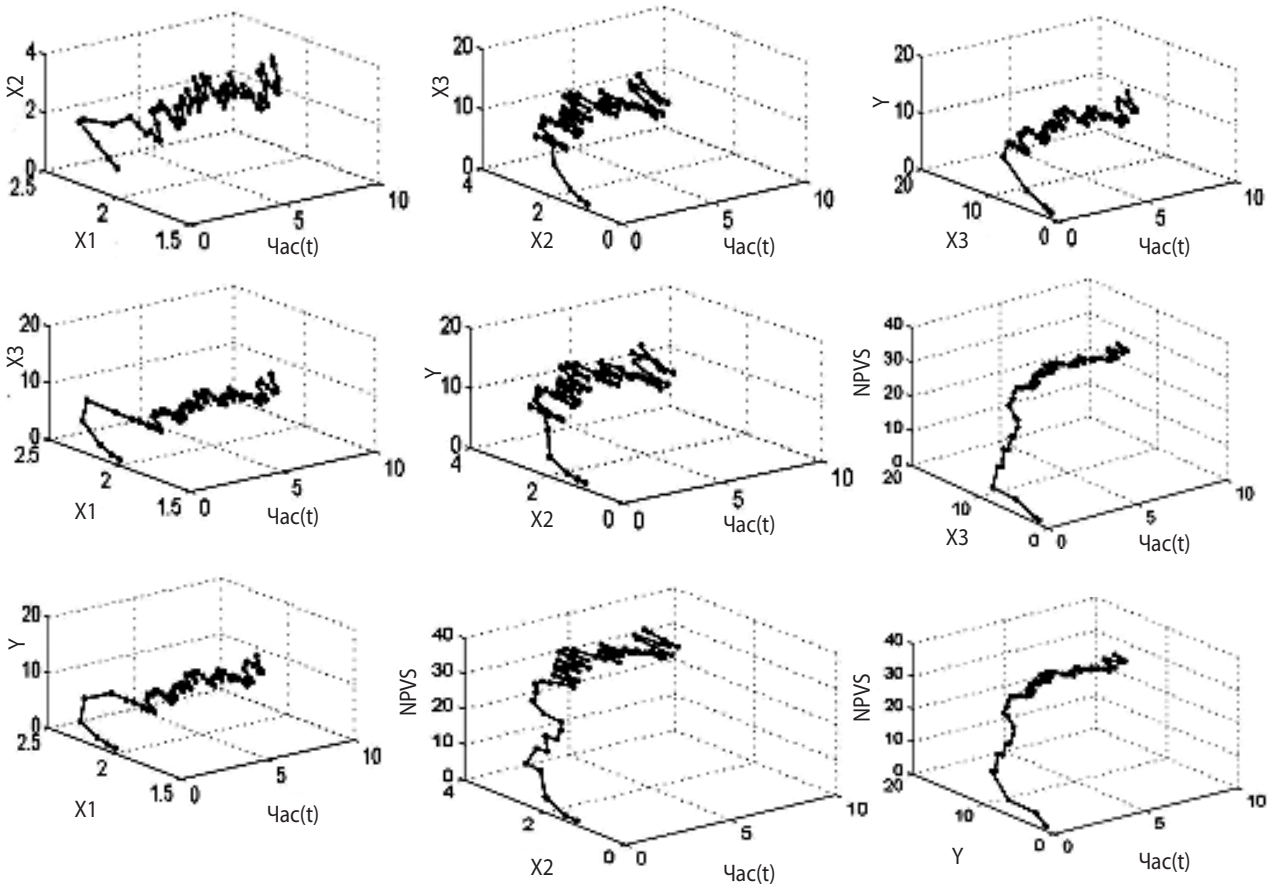

Рис. 2. Фазові портрети $x_{i=1,3}(t)$, $y(t)$, NPVS в системі сценарію ЖЦП віолент

Джерело: сформовано авторами

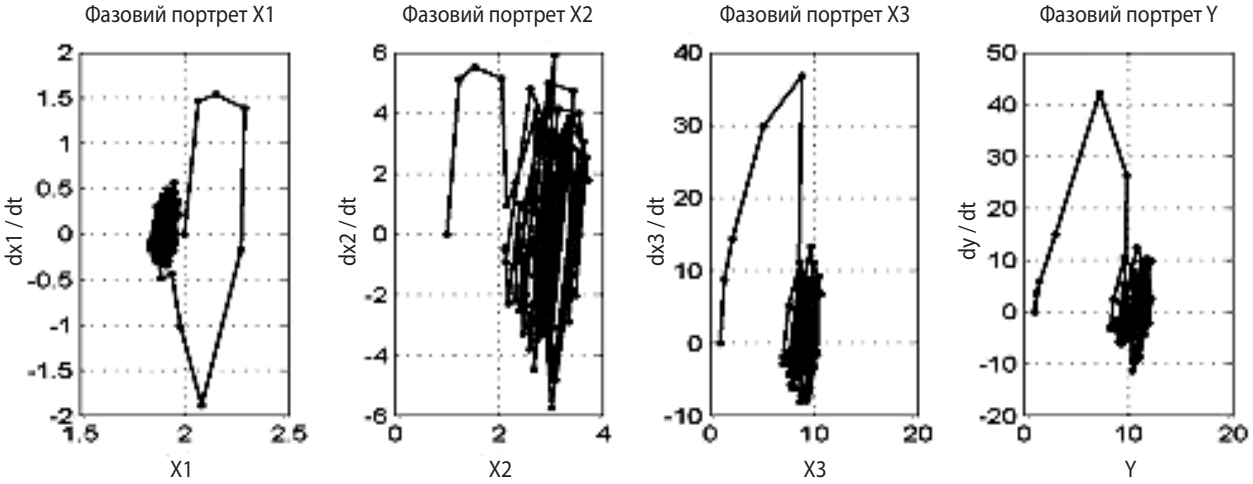

Рис. 3. Фазові портрети $\frac{dx_{i=1,3}(t)}{dt}$, $\frac{dy(t)}{dt}$ біфуркаційних діаграм у системі сценарію ЖЦП віолент

Джерело: сформовано авторами

3. Розвиток популяцій підприємств відбувається стрибкоподібно. Більша частина часу діяльності популяцій може бути описана як певний стійкий стан її складників. Тобто на певний період часу вона приймає чітко визначену форму структури, адекватну певному контексту. Такий стан популяцій можна назвати еволюційним розвитком, причому кожен еволюційний період характеризує певний домінантний життєвий цикл.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базыкин А. Д. Нелинейная динамика взаимодействующих популяций / А. Д. Базыкин. – М. ; Ижевск : Ин-т компьютерных исследований. – 2003. – 368 с.

2. Базыкин А. Д. Математическая биофизика взаимодействующих популяций / А. Д. Базыкин. – М. : Наука, 1985. – 165 с.

3. Базыкин А. Д. Система Вольтерра и уравнение Михаэлиса – Ментен / А. Д. Базыкин // Вопросы математической генетики. – Новосибирск, 1974. – С. 103–143.

4. Вольтерра В. Математическая теория борьбы за существование / В. Вольтерра ; пер. с фр. под ред. Ю. М. Свирежева. – М. : Наука, 1976. – 286 с.

5. Гаузе Г. Ф. Математический подход к проблемам борьбы за существование // Зоологический журнал. – 1933. – Т. 12, № 3. – С. 170–177.

6. Гаузе Г. Ф. О периодических колебаниях численности популяций. Математическая теория релаксационного взаимодействия между хищниками и жертвами и ее применение к популяции двух простейших / Г. Ф. Гаузе, А. А. Витт // Известия АН СССР. Отд. мед., мат. и естеств. наук, 1934. – № 10. – С. 1551–1559.

7. Далайін Б. О. А. Синергетичний ефект еволюційних процесів злиття та поглинання / Б. О. А. Далайін // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. – 2015. – Вип. 2 (85). – С. 5–9.

8. Занг В.-Б. Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории / В.-Б. Занг. – М. : Мир. – 1999. – 335 с.

9. Патент України на корисну модель; UA 104435 U, G06Q50/00, G06Q90/00. Система еволюційного прогнозування синергетичного ефекту злиття та поглинання підприємств / Г. Ф. Іванченко, Бадер Омар Ахмад Далайін, Н. О. Іванченко. – № u201508401 ; заявл. 26.08.2015 ; опубл. 25.01.2016. – Бюл. № 2/2016.

10. Ткач Т. В. Методологія проектування соціальних систем / Т. В. Ткач // Інституціональний вектор економічного розвитку. – 2013. – Вип. 6 (1). – С. 205–217.

11. Хайек Ф. Индивидуализм и экономический порядок / Ф. Хайек. – М. : Изограф, 2000. – 256 с.

12. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития / Й. А. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 456 с.

13. Alchian A. Biological Analogies in the Theory of the Firm: Comment / A. Alchian // The American Economic Review. – 1953. – Vol. 43. – Iss. 4. – P. 600–603.

14. Gajski D. Embedded System Design: Modeling, Synthesis and Verification / D. Gajski, S. Abdi, A. Gerstlauer, G. Schirner. – N. Y. : Springer, 2009. – 352 p.

15. Jenlink P. M. Dialogue as a Collective Means of Design Conversation / P. M. Jenlink, B. H. Banathym // Springer Science & Business Media. – 2007. – Vol. 2. – P. 25–38.

16. Lotka A. J. Elements of physical biology / A. J. Lotka. – Baltimore : Williams and Wilkins, 1925. – 460 p.

17. Lotka A. J. Elements of mathematical biology / A. J. Lotka. – N. Y. : Dover, 1956. – 465 p.

18. Malthus T. R. An essay of the principle of population / T. R. Malthus. – London : Johnson, 1798 ; N. Y. : Cambridge Univ. Press, 1992. – 126 p.

19. Volterra V. Variazone e iluttuazini del numero d'individui in specie animali conviventi / V. Volterra // Mem. Accad. naz. Lincei. Ser. 6. – 1926. – Vol. 2. – P. 31–113.

20. Volterra V. Lecons sur la théorie mathematique de la lutte pour la vie / V. Volterra. – Paris : Gauthiers-Villars, 1931.

REFERENCES

Alchian, A. "Biological Analogies in the Theory of the Firm: Comment"*The American Economic Review* vol. 43, no. 4 (1953): 600-603.

Bazykin, A. D. *Matematicheskaya biofizika vzaimodeystvuiushchikh populiatsiy* [Mathematical Biophysics of interacting populations]. Moscow: Nauka, 1985.

Bazykin, A. D. "Sistema Volterra i uravneniye Mikhaelisa - Menten" [The system equation of Volterra and Michaelis - cement]. In *Voprosy matematicheskoy genetiki*, 103-143. Novosibirsk, 1974.

Bazykin, A. D. *Nelineynaya dinamika vzaimodeystvuyushchikh populiatsiy* [Nonlinear dynamics of interacting populations]. Moscow; Izhevsk: In-t kompiuternykh issledovaniy, 2003.

Dalaiin, B. O. A. "Synerhetychnyi efekt evoliutsiinykh protsesiv zlyttia ta pohlynannia" [Synergetic effect of evolutionary processes of mergers and acquisitions]. *Visnyk KNUTD*, no. 2 (85) (2015): 5-9.

Gauze, G. F., and Vitt, A. A. "O periodicheskikh kolebaniyakh chislennosti populiatsiy. Matematicheskaya teoriya relaksatsionnogo vzaimodeystviya mezhdu khishchnikami i zhertvami i ee primeneniye k populiatsii dvukh prosteyshikh" [On the periodic oscillations of the populations. The mathematical theory of the relaxation of interaction between predators and victims, and its application to populations of the two simplest]. *Izvestiya AN SSSR. Otd. med., mat. i estestv. nauk*, no. 10 (1934): 1551-1559.

Gauze, G. F. "Matematicheskiy podkhod k problemam borby za sushchestvovaniye" [A mathematical approach to the problems of the struggle for existence]. *Zoologicheskiy zhurnal* vol. 12, no. 3 (1933): 170-177.

Gajski, D. et al. *Embedded System Design: Modeling, Synthesis and Verification*New York: Springer, 2009.

Ivanchenko, H. F., Dalaiin, B. O. A., and Ivanchenko, N. O. "Patent Ukrainy na korysnu model; UA 104435 U, G06Q50/00, G06Q90/00. Systema evoliutsiinoho prohnozuvannia synerhetychnoho efektu zlyttia ta pohlynannia pidpryiemstv" [Ukraine patent for utility model; UA 104435 U, G06Q50/00, G06Q90/00. The system evolutionary prediction synergistic effect of mergers and acquisitions]. *№ u201508401; zaiavl. 26.08. 2015; opubl. 25. 01. 2016. - Biul. № 2/2016*.

Jenlink, P. M., and Banathym, B. H. "Dialogue as a Collective Means of Design Conversation"*Springer Science & Business Media* vol. 2 (2007): 25-38.

Khayek, F. *Individualizm i ekonomicheskiy poriadok* [Individualism and economic order]. Moscow: Izograf, 2000.

Lotka, A. J. *Elements of physical biology* Baltimore: Williams and Wilkins, 1925.

Lotka, A. J. *Elements of mathematical biology* New York: Dover, 1956.

Malthus, T. R. *An essay of the principle of population*London; New York: Johnson; Cambridge Univ. Press, 1798; 1992.

Shumpeter, Y. A. *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya* [The theory of economic development]. Moscow: Progress, 1982.

Tkach, T. V. "Metodolohiia proektuvannia sotsialnykh system" [The methodology of designing social systems]. *Instytutsionalnyi vektor ekonomichnoho rozvytku*, no. 6 (1) (2013): 205-217.

Volterra, V. *Matematicheskaya teoriya borby za sushchestvovaniye* [Mathematical theory of struggle for existence]. Moscow: Nauka, 1976.

Volterra, V. "Variazone e iluttuazini del numero d'individui in specie animali conviventi"*Mem. Accad. naz. Lincei. Ser. 6.* vol. 2 (1926): 31-113.

Volterra, V. *Lecons sur la theorie mathematique de la lutte pour la vie*Paris: Gauthiers-Villars, 1931.

Zang, V.-B. *Sinergeticheskaya ekonomika. Vremya i peremeny v nelineynoy ekonomicheskoy teorii* [Synergetic economics. Time and change in nonlinear economic theory]. Moscow: Mir, 1999.

УДК 330.322:519.876.2

ПОСТАНОВКА ТА ВИРІШЕННЯ ЗАДАЧІ ОЦІНКИ Й АНАЛІЗУ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ БЕЗПЕКИ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

© 2016 ПІЛЬКО А. Д., КІС В. В.

УДК 330.322:519.876.2

Пілько А. Д., Кіс В. В.

Постановка та вирішення задачі оцінки й аналізу інвестиційної складової безпеки розвитку регіону

Метою статті є висвітлення результатів проведеного аналізу наявних підходів до оцінювання та аналізу інвестиційної складової безпеки розвитку регіону в розрізі його територіальних систем. Сформульовано власні методичні рекомендації до проведення оцінки й аналізу інвестиційної безпеки регіону з окресленням перспективних напрямів їхнього розвитку. Розроблено власний науково-методичний підхід до проведення аналізу інвестиційного клімату й інвестиційної безпеки регіону в розрізі територіальних систем і видів економічної діяльності. Ідентифіковано чинники, котрі визначають ефективність використання інвестиційного клімату територіальних систем регіону, а також зв'язки між показниками інвестиційної діяльності та параметрами соціально-економічного розвитку регіону. Обґрунтовано доцільність застосування методів багатомірного статистичного аналізу та дискримінантного аналізу в процесі вирішення задачі оцінки й аналізу інвестиційної безпеки регіону.

Ключові слова: *інвестиційна безпека, інвестиційний клімат, моделювання, регіон, територіальна система.*

Табл.: *5.* ***Бібл.:*** *9.*

Пілько Андрій Дмитрович *– кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника (вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76018, Україна)*

E-mail: *andriypilko@i.ua*

Кіс Віталія Василівна *– магістр, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника (вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76018, Україна)*

E-mail: *kis_vitaliya@mail.ua*

УДК 330.322:519.876.2

Пилько А. Д., Кис В. В. Постановка и решение задачи оценки и анализа инвестиционной составляющей безопасности развития региона

Целью статьи является освещение результатов проведенного анализа существующих подходов к оцениванию и анализу инвестиционной составляющей безопасности развития региона в разрезе его территориальных систем. Сформулированы собственные методические рекомендации к проведению оценки и анализа инвестиционной безопасности региона с определением перспективных направлений их развития. Разработан собственный научно-методический подход к проведению анализа инвестиционного климата и инвестиционной безопасности региона в разрезе территориальных систем и видов экономической деятельности. Идентифицированы факторы, определяющие эффективность использования инвестиционного климата территориальных систем региона, а также связи между показателями инвестиционной деятельности и параметрами социально-экономического развития региона. Обоснована целесообразность использования методов многомерного статистического анализа и дискриминантного анализа в процессе решения задачи оценки и анализа инвестиционной безопасности региона.

Ключевые слова: *инвестиционная безопасность, инвестиционный климат, моделирование, регион, территориальная система.*

Табл.: *5.* ***Библ.:*** *9.*

Пилько Андрей Дмитриевич *– кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической кибернетики, Прикарпатский национальный университет им. В. Стефаника (ул. Шевченко, 57, Ивано-Франковск, 76018, Украина)*

E-mail: *andriypilko@i.ua*

Кис Виталия Васильевна *– магистр, Прикарпатский национальный университет им. В. Стефаника (ул. Шевченко, 57, Ивано-Франковск, 76018, Украина)*

E-mail: *kis_vitaliya@mail.ua*

УДК 330.322:519.876.2

Pilko A. D., Kis V. V. Statement and Solution of the Problem of Evaluating and Analyzing the Investment Component of the Region's Development Security

The aim of the article is to highlight the results of the analysis of existing approaches to evaluating and analyzing the investment component of development security of the region in the context of its territorial systems. The author's own methodological recommendations on conducting the evaluation and analysis of the investment security of the region with the identification of perspective directions in their development have been formulated. The author's scientific and methodological approach to analyzing the investment climate and investment security of the region in the context of its territorial systems and economic activities has been developed. The factors that determine the efficiency of using the investment climate of the region's territorial systems as well as the relationship between the indicators of investment activity and parameters of the socio-economic development of the region have been identified. The expediency of applying the multivariate statistical analysis and discriminant analysis methods in the process of solving the problem of evaluating and analyzing investment safety of the region has been justified.

Keywords: *investment security, investment climate, modeling, region, territorial system.*

Tabl.: *5.* ***Bibl.:*** *9.*

Pilko Andriy D. *– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Cybernetics, Precarpathian National University named after V. Stefanyk (57 Shevchenka Str., Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine)*

E-mail: *andriypilko@i.ua*

Kis Vitaliia V. *– Master, Precarpathian National University named after V. Stefanyk (57 Shevchenka Str., Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine)*

E-mail: *kis_vitaliya@mail.ua*

Вступ. На сучасному етапі розвитку національної економіки України з урахуванням процесів, які відслідковуються в українському суспільстві та геополітичному просторі Центральної і Східної Європи, актуальним завданням науки та практики є розробка науково-методичних підходів і практичних механізмів забезпечення національної безпеки та її складових. З урахуванням еволюції безпекознавчих парадигм своєчасним і затребуваним є проведення постановки та вирішення задач забезпечення складових безпеки розвитку регіонів України та їх територіальних систем. Збалансований розвиток регіонів країни має бути орієнтований на формування умов, які дозволять кожному регіону країни мати необхідні та достатні ресурси для забезпечення гідних умов життя населення, комплексного розвитку та підвищення конкурентоспроможності економіки, що на цей час стає чи не найважливішим внутрішнім чинником забезпечення національної безпеки.

Безпека розвитку будь-якого регіону безпосередньо залежить від обсягу вкладених коштів у його розвиток, тобто обсягу залучених інвестицій. Інвестиції є одним із ключових чинників економічного зростання. Формування інвестиційного потенціалу та створення сприятливого інвестиційного клімату регіону сьогодні виступає одним із найперспективніших напрямів підвищення рівня соціально-економічного розвитку як в окремому регіоні, так і в державі в цілому. На цьому етапі економічного розвитку саме інвестиційна діяльність зазнала найбільшого спаду. Такий стан справ є цілком закономірний, оскільки в умовах фінансово-економічної кризи, окупації частини суверенної території України і зростання витрат на оборону інвестори, враховуючи різко зростаючі значення економічних і геополітичних ризиків, більш ретельно оцінюють потенційні об'єкти інвестування.

Отже, є усі підстави визнати запропонований напрям міждисциплінарних досліджень, метою яких є удосконалення наявних і розробка нових науково-методичних підходів до проведення оцінки, аналізу та моделювання інвестиційної складової безпеки розвитку в розрізі територіальних систем і видів економічної діяльності, перспективним, а його результати – такими, що можуть стати основою для формування нових підходів і механізмів забезпечення економічної безпеки держави.

Постановка завдання. Метою цієї публікації є висвітлення результатів проведеного аналізу наявних та розробка нових науково-методичних підходів до оцінювання та моделювання інвестиційного клімату та інвестиційної безпеки територіальних систем регіону.

Для досягнення поставленої мети було вирішено такі задачі:

- проведено аналіз наявних підходів до оцінки інвестиційного клімату й інвестиційного потенціалу регіону;
- розроблено власний науково-методичний підхід до проведення аналізу інвестиційного клімату та інвестиційної безпеки регіону в розрізі територіальних систем і видів економічної діяльності.

Результати. Передумовою активізації інвестиційного процесу на мезорівні є формування сприятливого інвестиційного клімату регіону. Збалансована реалізація інвестиційного процесу в територіально-галузевому аспекті стабілізує і стимулює розвиток і розміщення продуктивних сил країни. З урахуванням проведеного аналізу літературних джерел, а також виходячи з мети цього дослідження, під інвестиційним кліматом будемо розуміти сукупність економічних, соціальних, геополітичних, правових, організаційних, політичних передумов, котрі визначають привабливість і доцільність інвестування в ту або іншу господарську систему (економіку країни, регіону, підприємства), або ж вид економічної діяльності.

Інвестиційний клімат регіону є поєднанням інвестиційної привабливості й інвестиційної активності. В свою чергу, інвестиційну привабливість можна визначити як взаємозв'язок інвестиційного потенціалу й інвестиційного ризику.

Оцінка інвестиційної привабливості регіонів інвесторами є дуже складною через велику кількість наявних методик і в деяких випадках – через недостатнє їх опрацювання.

Серед основних недоліків наявних методик оцінки можна виділити як відсутність єдиного підходу до тлумачення поняття «інвестиційна привабливість», різні набори показників, котрі характеризують ступінь інвестиційної привабливості, відсутність наукового обґрунтування методичних положень аналізу та прогнозування інвестиційної привабливості регіонів, недостатню обґрунтованість принципів агрегування десятків відібраних для оцінки показників і формування інтегрального (сумарного по рангах або балах) показника, так і складність визначення критерію обґрунтованості застосовуваних методик.

Таким чином, виникає необхідність подальших досліджень і розробки системного підходу до оцінки інвестиційної привабливості регіонів.

В рамках такого підходу, з урахуванням наявних методик оцінки, нами запропоновано власний підхід до оцінки, який враховує територіальні фактори та галузеві умови розвитку регіонів.

В основу нашого підходу покладено проведення розрахунку зведеного інтегрального показника інвестиційної привабливості, який формується під впливом значної кількості чинників, ступінь прояву яких вимірюється за допомогою відповідних показників.

Нами було відібрано такі показники, які визначають рівень привабливості території для інвесторів:

обсяг іноземних інвестицій на душу населення;

2) обсяг чистого експорту на душу населення;

3) кількість підприємств на 10 000 населення;

4) забезпеченість дорогами з асфальтовим покриттям;

5) зростання промислового виробництва;

6) середній розмір реальної заробітної плати;

7) обсяг роздрібного товарообороту на душу населення;

8) рівень зареєстрованого безробіття;

9) обсяг реалізованих послуг.

Визначення індексу інвестиційної привабливості проведено згідно з методикою, наведеною в праці [1, с. 205–206]. Розрахунки показали, що його значення в багатьох територіальних системах Івано-Франківської області є досить низьким (табл. 1).

Таблиця 1

Індекс інвестиційної привабливості територіальних систем

Адміністративно-територіальні одиниці (територіальні системи)	Роки							
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
м. Івано-Франківськ	0,1116	0,7573	0,9898	0,8799	0,6451	0,4236	0,1527	0,0431
м. Болехів	0,0623	0,0594	0,0147	0,0967	0,0723	0,1065	0,0744	0,0219
м. Калуш	0,1826	0,2515	0,2092	0,2810	0,5373	0,5294	0,7115	0,6657
м. Коломия	0,2361	0,2057	0,1947	0,3034	0,3509	0,3516	0,2309	0,1605
м. Яремче	0,1252	0,2257	0,1563	0,2586	0,2262	0,1664	0,0832	0,1275
Райони								
Богородчанський	0,0803	0,1179	0,0785	0,1851	0,1938	0,1446	0,1288	0,0622
Верховинський	0,0376	0,0574	0,0275	0,0385	0,0788	0,0895	0,0239	0,0284
Галицький	0,0802	0,1226	0,0773	0,1813	0,1232	0,1634	0,1276	0,0546
Городенківський	0,0291	0,0709	0,0449	0,0589	0,0803	0,0521	0,0543	0,0500
Долинський	0,1917	0,1951	0,1622	0,2623	0,2055	0,1807	0,1854	0,1016
Калуський	0,0294	0,1034	0,0439	0,1804	0,0759	0,1262	0,1626	0,1073
Коломийський	0,2110	0,1108	0,0618	0,1518	0,2328	0,1426	0,1505	0,0411
Косівський	0,0602	0,0688	0,0703	0,1485	0,2215	0,1596	0,1350	0,0450
Надвірнянський	0,0943	0,1469	0,0885	0,2061	0,2365	0,2403	0,1781	0,0801

Для оцінки інвестиційної привабливості галузі ми відібрали такі показники: фінансовий результат за видами діяльності; прямі інвестиції у галузь; обсяги реалізованої продукції галузі; середньомісячна реальна заробітна плата; рентабельність підприємств галузі.

Як вагові значення кожного з відібраних показників було взято абсолютні величини коефіцієнтів кореляції між обсягом інвестицій в основний капітал на душу населення і цими ж показниками.

Проаналізувавши знайдені індекси інвестиційної привабливості галузей, бачимо, що з кожним роком інвестиційна привабливість стає нижчою. Найбільш інвестиційно привабливими видами економічної діяльності є сільське господарство, мисливство, лісове господарство, будівництво та фінансова діяльність (табл. 2).

Для вимірювання інвестиційної активності в територіальних системах за цей же період бралися до уваги такі показники:

- обсяг інвестицій в основний капітал на одного жителя;
- обсяг іноземних інвестицій на одного жителя.

Індекс інвестиційної активності (*InvAct*) в територіальних системах визначався за формулою багатомірної середньої [2]. Як вагові величини показників інвестиційної активності використовувались абсолютні значення коефіцієнтів кореляції між значеннями інтегрального індексу інвестиційної привабливості територіальних систем і цими показниками.

Інвестиційна активність регіону є дуже низькою, найбільша інвестиційна активність у містах Калуші, Івано-

Таблиця 2

Індекс інвестиційної привабливості галузей

Назва галузі	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	0,451	0,411	0,438	0,365
Рибальство, рибництво	0,014	0,011	0,012	0,013
Промисловість	0,297	0,181	0,223	0,274
Будівництво	0,658	0,684	0,622	0,589
Фінансова діяльність	0,542	0,398	0,374	0,387
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг і надання послуг підприємцям	0,076	0,095	0,086	0,083
Освіта	0,131	0,127	0,124	0,126
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,161	0,189	0,176	0,173
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	0,023	0,026	0,022	0,017

Франківську, Калуському, Рогатинському та Тисменицькому районах (табл. 3).

Для оцінки фактичної реалізації інвестиційної привабливості було розраховано коефіцієнт ефективності використання інвестиційного клімату територіальних систем (*InvEff*) як частку від ділення індексів інвестиційної активності (*InvAct*) та інвестиційної привабливості (*InvAttr*) територіальних систем. Розрахунок середніх значень коефіцієнта ефективності використання інвестиційного клімату територіальних систем для адміністративно-територіальних систем за 2007-2014 роки наведено в табл. 4.

Таблиця 3

Індекс інвестиційної активності територіальних систем регіону

Адміністративно-територіальні одиниці	Роки							
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
м. Івано-Франківськ	0,8993	0,2133	0,1765	0,2698	0,2935	0,1849	0,2285	0,2924
м. Болехів	0,1055	0,1298	0,0169	0,0201	0,0196	0,0045	0,0061	0,0042
м. Калуш	0,5984	0,3218	0,7596	0,8598	0,2450	0,8577	1,0096	0,9337
м. Коломия	0,1277	0,0566	0,0484	0,0622	0,0507	0,0866	0,0873	0,0740
м. Яремче	0,7823	1,0347	0,8546	0,7819	0,1571	0,0203	0,0759	0,0087
Райони								
Богородчанський	0,1556	0,0616	0,0176	0,0164	0,1200	0,0131	0,0219	0,0121
Верховинський	0,4071	0,0486	0,0138	0,0261	0,0288	0,0172	0,0274	0,0279
Галицький	0,0949	0,0555	0,1027	0,0000	0,0113	0,0037	0,0062	0,0072
Городенківський	0,0277	0,0129	0,0276	0,0203	0,0068	0,0008	0,0264	0,0065
Долинський	0,1079	0,1135	0,0964	0,0329	0,0521	0,0266	0,0328	0,0351
Калуський	0,5906	0,5226	0,0132	0,0780	0,2486	0,1215	0,1754	0,1354
Коломийський	1,0282	0,0661	0,0222	0,0387	0,0756	0,0106	0,0141	0,0079
Косівський	0,2897	0,0513	0,0517	0,0106	0,0031	0,0004	0,00002	0,00002
Надвірнянський	0,1736	0,1257	0,0488	0,0193	0,0533	0,0237	0,0297	0,0190
Рогатинський	0,2315	0,0769	0,0451	0,0421	0,2161	0,1353	0,1541	0,1422
Рожнятівський	0,1229	0,0998	0,0119	0,0107	0,0120	0,0048	0,0128	0,0083
Снятинський	0,0283	0,0096	0,00009	0,0028	0,0164	0,0024	0,0033	0,0022
Тисменицький	0,8209	0,1280	0,0659	0,0952	0,1858	0,0798	0,1570	0,1170
Тлумацький	0,0499	0,0353	0,0101	0,0381	0,1025	0,0535	0,0612	0,0578

Таблиця 4

Ефективність використання інвестиційного клімату

Територіально-адміністративна одиниця	Роки							
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1	2	3	4	5	6	7	8	9
м. Івано-Франківськ	8,056586	0,281674	0,178327	0,306682	0,454983	0,436576	1,496467	6,790589
м. Болехів	1,69255	2,186808	1,150051	0,207697	0,271155	0,041914	0,081552	0,19191
м. Калуш	3,277103	1,279684	3,631094	3,060095	0,45598	1,619997	1,418982	1,402598
м. Коломия	0,540943	0,275093	0,248384	0,204959	0,144559	0,246299	0,378265	0,461178
м. Яремче	6,24756	4,583719	5,468044	3,022968	0,694646	0,121924	0,912034	0,068421
Райони								
Богородчанський	1,938608	0,522524	0,224439	0,088359	0,619491	0,0909	0,170149	0,194262
Верховинський	10,81538	0,846395	0,499452	0,677436	0,365488	0,192139	1,148556	0,983937
Галицький	1,183303	0,452726	1,328512	0	0,091632	0,022681	0,048218	0,13116
Городенківський	0,952581	0,182201	0,615137	0,345102	0,084769	0,014842	0,486225	0,130017
Долинський	0,562904	0,582083	0,594557	0,125476	0,253639	0,147472	0,176868	0,34515

Закінчення табл. 4

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Калуський	20,08204	5,055776	0,300158	0,432397	3,276871	0,963052	1,078457	1,261913
Коломийський	4,871952	0,596719	0,358916	0,254885	0,32459	0,074504	0,093974	0,19308
Косівський	4,813897	0,74629	0,736432	0,07122	0,014005	0,002344	0	0
Надвірнянський	1,840562	0,855797	0,551153	0,093731	0,225527	0,098674	0,166619	0,237286
Рогатинський	2,806085	0,664474	0,863659	0,341756	3,222828	1,496835	1,11455	1,27004
Рожнятівський	4,283513	1,273249	0,244522	0,083131	0,053046	0,027948	0,099493	0,143614
Снятинський	0,232752	0,071346	0,000365	0,012796	0,054308	0,010637	0,016666	0,027147
Тисменицький	4,986036	0,660089	0,509198	0,366106	0,633934	0,339483	0,646658	0,602084
Тлумацький	2,261747	0,459404	0,215116	0,287699	0,532876	0,362265	0,46329	0,843707

Проведення оцінки за інтегральним показником рівня інвестиційної безпеки дозволяє отримати досить вичерпну інформацію про стан інвестиційних процесів у межах регіону на поточному етапі їх розвитку та можливу динаміку у майбутньому.

Метод інтегральної оцінки запозичений з Методики розрахунку рівня економічної безпеки України [3], затвердженої Наказом Міністерства економіки України від 29.10.2013 № 1277.

Для простоти та швидкості розрахунків було проведено модифікацію методу в частині визначення вагових коефіцієнтів. Запропонований спосіб дозволяє досить швидко визначити ваги та цілком реалізується в MS Excel.

Алгоритм інтегральної оцінки рівня інвестиційної безпеки регіону має такий вигляд:

1) збір статистичної інформації по зазначених показниках;
2) групування показників на стимулятори та дестимулятори з подальшою їх нормалізацією;
3) визначення вагових коефіцієнтів за такою процедурою:
   а) рівень інвестиційної безпеки виражається через подібний показник, про динаміку якого існує інформація у статистичних збірниках, наприклад «загальний обсяг інвестицій на душу населення»;
   б) розрахунок коефіцієнтів парної кореляції між факторами моделі та результуючою ознакою;
   в) підсумовування абсолютних значень коефіцієнтів кореляцій, введення в рівняння невідомої змінної *X*:

$$\sum r_i \times x = 1$$

   г) з попереднього рівняння виражаємо X, і отримане значення перемножуємо на парні коефіцієнти кореляції, отримані в пункті б).
4) розрахунок інтегрального показника рівня інвестиційної безпеки

$$I_i = \sum_{i=1}^{m} a_{ij} z_{ij}.$$

Для оцінки інвестиційної безпеки регіону було використано такі показники: ступінь зносу основних засобів; обсяг прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу; відношення обсягу інвестицій в основний капітал до вартості основних засобів; відношення капітальних інвестицій до ВРП; рівень середньомісячної заробітної плати найманих працівників; коефіцієнт злочинності.

Знайдений інтегральний показник інвестиційної безпеки показав, що рівень інвестиційної безпеки територіальних систем Івано-Франківської області в 2014 р. перебуває у критичній небезпеці і тільки Богородчанському районі в кризовому стані.

Важливим етапом аналізу є визначення порогових значень індикаторів інвестиційної безпеки регіону, що дозволяє шляхом їх порівняння виявити потенційні "зони небезпеки" та рівні небезпеки (прийнятний ризик – передкризовий стан – кризовий стан), а також визначити умови, необхідні для формування потенціалу сталого розвитку регіону. Отже, визначення порогових значень тісно пов'язане з поняттям динамічної стійкості системи інвестиційної безпеки та окремих її складових або з механізмом гомеостазу.

Порогові значення індикаторів (нижній поріг, верхній поріг) – це кількісні величини, порушення яких спричинює несприятливі тенденції в економіці регіону. Без знання границь безпечних умов життєдіяльності є неможливим захист життєво важливих інтересів об'єктів безпеки [4].

Зазвичай для визначення порогових значень індикаторів використовуються методи, наведені й описані в [5–9].

Для моделювання порогових рівнів інвестиційної безпеки ми використали дискримінантний аналіз. Дискримінантну функцію було побудовано на основі сукупностей X та Y, які сформовані зі значень ефективності використання інвестиційного клімату та інтегрального показника інвестиційної безпеки територіальних систем Івано-Франківської області, причому в одну сукупність увійшли значення, які вище середнього, а в іншу – нижче середнього.

На основі алгоритму дискримінантного аналізу, наведеного в праці [9, с. 97–99], а також враховуючи позитивний досвід застосування цього інструментарію, наведений в [7], нами розроблено дискримінантні функції для досліджуваних періодів, які наведено в табл. 5:

Задавши значення ефективності використання інвестиційного клімату та інтегрального індексу інвестиційної безпеки кожного досліджуваного періоду в дискримінантну модель Z та порівнявши її значення з дискримінантною межею C, отримуємо такі результати: пороговий рівень

Таблиця 5

Модель порогових рівнів інвестиційної безпеки

Рік	Дискримінантна модель, межа дискримінації
2007	$Z = 0{,}528 lnvEff - 0{,}087 lnvSec$, C=2,71886
2008	$Z = 2{,}860 lnvEff + 1{,}132\ lnvSec$, C= 5,05492
2009	$Z = 3{,}187 lnvEff + 4{,}924\ lnvSec$, C=5,96205
2010	$Z = 9{,}103 lnvEff + 7{,}068\ lnvSec$, C=11,9804
2011	$Z = 4{,}055 lnvEff - 3{,}175\ lnvSec$, C=4,09542
2012	$Z = 7{,}496 lnvEff - 2{,}228\ lnvSec$, C=4,20578
2013	$Z = 19{,}523 lnvEff - 8{,}747\ lnvSec$, C=11,727
2014	$Z = 1{,}199 lnvEff - 4{,}266 lnvSec$, C=1,35512

в 2014 році переступають м. Калуш, м. Івано-Франківськ, м. Коломия, Рогатинський, Калуський, Тлумацький, Тисменицький та Верховинський райони.

Було висунуто припущення, що 4 змінні, а саме – рівень інвестиційної безпеки, рівень інвестиційної привабливості, рівень інвестиційної активності та рівень ефективності використання інвестиційного клімату територіальної системи впливають одна на іншу.

Для аналізу взаємозв'язків між показниками інвестиційної діяльності та системою показників соціально-економічного розвитку територіальних систем регіону нами запропоновано використання симультативної моделі:

$$y_1 = a_0 + a_1 x_1 + a_2 x_2 + a_3 y_2 + a_4 y_3 + e;$$
$$y_2 = \beta_0 + \beta_1 x_3 + \beta_2 x_4 + \beta_3 x_5 + \beta_4 x_6 + \beta_5 y_3 + e;$$
$$y_3 = \gamma_0 + \gamma_1 x_7 + \gamma_2 x_2 + \gamma_3 y_4 + e;$$
$$y_4 = \lambda_0 + \lambda_1 x_1 + \lambda_2 x_2 + \lambda_3 y_3 + e.$$

де y_1 – індекс інвестиційної активності;

y_2 – індекс інвестиційної привабливості;

y_3 – рівень інвестиційної безпеки;

y_4 – ефективність використання інвестиційного клімату;

x_1 – обсяг інвестицій в основний капітал на одного жителя;

x_1 – обсяг іноземних інвестицій на одного жителя;

x_2 – обсяг чистого експорту на душу населення;

x_3 – зростання промислового виробництва;

x_4 – середній розмір реальної заробітної плати;

x_5 – обсяг реалізованих послуг;

x_6 – рівень зареєстрованого безробіття.

В моделі розглядаються чотири ендогенні змінні y_1, y_2, y_3, y_4 та 7 екзогенних змінних $x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6, x_7$. Використання умов рангу і порядку показало, що всі рівняння є надідентифікованими, їх оцінка проведена за допомогою двокрокового методу найменших квадратів:

$$y_1 = 32{,}8613 + 5{,}46083\, x_1 - 3{,}86974\, x_2 + 11{,}05883\, y_2 - 3{,}43839\, y_3;$$
$$y_2 = 73{,}3289 + 7{,}78941\, x_3 + 4{,}65329\, x_4 - 1{,}90675\, x_5 + 6{,}32182\, x_6 - 2{,}34289\, y_3;$$
$$y_3 = 54{,}84786 - 1{,}01675\, x_7 - 4{,}47896\, x_2 + 8{,}43567\, y_4;$$
$$y_4 = 25{,}98743 + 6{,}98543\, x_1 - 1{,}65421\, x_2 + 8{,}98743\, y_3.$$

Модель відповідає вимогам статистичної та логічної адекватності, отже може бути використана для проведення аналізу взаємозв'язків між показниками інвестиційної діяльності та системою показників соціально-економічного розвитку територіальних систем регіону.

Висновки. Отримані у дослідженні наукові та практичні результати дають змогу дійти висновку про те, що безпека розвитку – це поняття, яке акцентує увагу на пріоритетності цілей соціального розвитку в широкому розумінні цього слова перед іншими локальними цілями розвитку суспільства – економічними, військовими, екологічними, цілями науково-технічного прогресу тощо. Основними складовими безпеки розвитку регіону є: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова й екологічна безпеки.

Результати застосування розробленого комплексного підходу до оцінки інвестиційної активності та інвестиційної привабливості регіону показали, що індекс інвестиційної привабливості вказує на те, що в багатьох територіальних системах Івано-Франківської області, значення цього індексу є низьким.

Проаналізувавши знайдені індекси інвестиційної привабливості галузей, бачимо, що з кожним роком інвестиційна привабливість стає нижчою. Найбільш інвестиційно привабливими галузями є сільське господарство, мисливство, лісове господарство, будівництво та фінансова діяльність.

Оцінка інтегрального індексу інвестиційної безпеки регіону свідчить, що в стані критичного ризику знаходяться всі територіальні одиниці, крім Богородчанського району, що вимагає пошуку шляхів покращення їх Для аналізу та моделювання процесів управління інвестиційною безпекою регіону доцільно застосовувати методи системного аналізу й економіко-математичного моделювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пілько А. Д. Моделі аналізу характеру взаємозв'язків між інвестиційною складовою економічного розвитку та показниками рівня життя населення у контексті забезпечення економічної безпеки регіону / А. Д. Пілько, В. В. Кіс // Стратегії економічного розвитку: держава, регіон, підприємство : колективна

монографія : у 2 т. / За заг. ред. К. С. Шапошникова. – Херсон : ВД «Гельветика», 2015. – Т. 2. – 420 с.

2. Пілько А. Д. Моделювання процесів управління економічною безпекою регіону : дис. … канд. екон. наук : 08.03.02 / Пілько Андрій Дмитрович ; Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2004. – 203 с.

3. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України [Елетронний ресурс] // Експерт України : аналіт. портал. – Режим доступу : http://www.expertua.info/document/archivepa/law5xwqoi/index.htm

4. Качинський А. Б. Засади системного аналізу безпеки складних систем / А. Б. Качинський. – Київ : ДП «НВЦ «Євроатлантик-інформ», 2006. – 336 с.

5. Кириленко В. І. Інвестиційна складова економічної безпеки : [монографія] / В. І. Кириленко. – Київ : КНЕУ, 2005. – 232 с.

6. Качинський А. Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень : монографія / А. Б. Качинський. – Київ : НІСД, 2013. – 104 с.

7. Пілько А. Д. Моделювання процесу оцінювання рівня економічної безпеки регіону / А. Д. Пілько, Н. В. Савчук // Бізнес Інформ. – 2015. – № 8. – С. 77–84.

8. Кредитний ризик комерційного банку : навч. посіб. / В. В. Вітлінський, О. В. Пернарівський, Я. С. Наконечний та ін. ; за ред. В. В. Вітлінського. – Київ : Знання, 2000. – 251 с.

9. Хвесик М. А. Інноваційно-інвестиційна і технологічна безпека трансформації регіональних економічних систем / М. А. Хвесик, А. В. Степаненко та ін. ; за наук. ред. М. А. Хвесика. – Київ : Наук. думка, 2013. – 487 с.

REFERENCES

Kachynskyi, A. B. *Zasady systemnoho analizu bezpeky skladnykh system* [Fundamentals of system analysis of safety of complex systems]. Kyiv: Yevroatlantyk-inform, 2006.

Kyrylenko, V. I. *Investytsiina skladova ekonomichnoi bezpeky* [The investment component of economic security]. Kyiv: KNEU, 2005.

Kachynskyi, A. B. *Indykatory natsionalnoi bezpeky: vyznachennia ta zastosuvannia yikh hranychnykh znachen* [Indicators of national security: definition and application of their limits]. Kyiv: NISD, 2013.

Khvesyk, M. A. *Innovatsiino-investytsiina i tekhnolohichna bezpeka transformatsii rehionalnykh ekonomichnykh system* [Innovative investment and technological security of transformation of regional economic systems]. Kyiv: Naukova dumka, 2013.

Pilko, A. D. "Modeliuvannia protsesiv upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu rehionu" [Modeling of processes of management of economic safety of the region]. *dys. … kand. ekon. nauk : 08.03.02*, 2004.

"Pro zatverdzhennia Metodyky rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy" [On approval of Methodology for calculation of economic security of Ukraine]. Ekspert Ukrainy. http://www.expertua.info/document/archivepa/law5xwqoi/index.htm

Pilko, A. D., and Savchuk, N. V. "Modeliuvannia protsesu otsiniuvannia rivnia ekonomichnoi bezpeky rehionu" [Modeling of the process of assessing the level of economic security of the region]. *Biznes Inform*, no. 8 (2015): 77-84.

Pilko, A. D., and Kis, V. V. "Modeli analizu kharakteru vzaiemozviazkiv mizh investytsiinoiu skladovoiu ekonomichnoho rozvytku ta pokaznykamy rivnia zhyttia naselennia u konteksti zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky rehionu" [Model analysis of the relation between the investment component of economic development and indicators of level of living of the population in the context of ensuring economic security of the region]. In *Stratehii ekonomichnoho rozvytku: derzhava, rehion, pidpryiemstvo* Vol. 2. Kherson: Helvetyka, 2015.

Vitlinskyi, V. V. et al. *Kredytnyi ryzyk komertsiinoho banku* [Credit risk of commercial bank]. Kyiv: Znannia, 2000.

УДК 519.876.2

ВИЗНАЧЕННЯ ПОРОГОВИХ РІВНІВ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СИСТЕМ РЕГІОНУ НА ОСНОВІ МОДЕЛЕЙ ДИСКРИМІНАНТНОГО АНАЛІЗУ ТА МЕТОДУ ЕВКЛІДОВОЇ ВІДСТАНІ

© 2016 **ПІЛЬКО А. Д., САВЧУК Н. В.**

УДК 519.876.2

Пілько А. Д., Савчук Н. В.

Визначення порогових рівнів економічної безпеки територіальних систем регіону на основі моделей дискримінантного аналізу та методу евклідової відстані

Метою статті є висвітлення результатів проведеного аналізу наявних підходів до постановки та вирішення задачі оцінювання рівня економічної безпеки регіону в розрізі його територіальних систем, а також розробки власного наукового-методичного підходу до проведення оцінки рівня економічної безпеки територіальних систем регіону та моделювання його порогових значень на основі дискримінантного аналізу й евклідової відстані. З урахуванням наявної статистичної інформації, спираючись на результати власних попередніх досліджень проблематики управління економічною безпекою, розраховано значення інтегрального показника економічної безпеки для територіальних систем регіону, а також індексу соціального напруження в територіальних системах регіону, котрі і стали вихідною базою для побудови дискримінантних моделей визначення порогових рівнів безпеки. Аналіз результатів, отриманих після застосування дискримінантних моделей, а також моделей, розрахованих на основі аналізу зваженої евклідової відстані, показав, що вони є співставними і взаємодоповнюючими, тобто пропоновані методики є такими, які можна успішно застосовувати у практиці формування стратегій і цільових програм регіонального розвитку.

Ключові слова: *економічна безпека, регіон, територіальна система, пороговий рівень, дискримінантний аналіз, евклідова відстань.*

Табл.: *4.* ***Бібл.:*** *15.*

Пілько Андрій Дмитрович *– кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника (вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76018, Україна)*

E-mail: *andriypilko@i.ua*

Савчук Наталія Василівна *– магістр, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника (вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76018, Україна)*

E-mail: *natalia.savchuk@ukr.net*

УДК 519.876.2

Пилько А. Д., Савчук Н. В. Определение пороговых уровней экономической безопасности территориальных систем региона на основании моделей дискриминантного анализа и метода евклидова расстояния

Целью статьи является освещение результатов проведенного анализа существующих подходов к постановке и решению задачи оценивания уровня экономической безопасности региона в разрезе его территориальных систем, а также разработка собственного научно-методического подхода к оцениванию уровня экономической безопасности территориальных систем региона и моделированию его пороговых значений на основании дискриминантного анализа и евклидова расстояния. С учетом имеющейся статистической информации, принимая во внимание результаты собственных предыдущих исследований проблематики управления экономической безопасностью, определено значение интегрального показателя экономической безопасности для территориальных систем региона, а также индекса социального напряжения в территориальных системах региона, которые и стали базой для разработки дискриминантных моделей определения пороговых уровней безопасности. Анализ результатов, полученных после использования дискриминантных моделей, а также моделей, разработанных на основании анализа взвешенного евклидова расстояния, показал, что они по своей сущности есть сопоставимыми и взаимодополняющими. Другими словами, предложенные методики есть такими, которые можно успешно использовать в практике формирования стратегий и целевых программ регионального развития.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, регион, территориальная система, пороговый уровень, дискриминантный анализ, евклидово расстояние.*

УДК 519.876.2

Pilko A. D., Savchuk N. V. Determining the Threshold Levels of Economic Security of the Region's Territorial Systems on the Basis of Models of Discriminant Analysis and Euclidean Distance

The aim of the article is to highlight the results of the analysis of existing approaches to statement and solution of problems of evaluating the economic security level of the region in the context of its territorial systems, and develop the author's own scientific and methodical approach to evaluating the economic security level of the region's territorial systems and modeling its threshold values on the basis of discriminant analysis and Euclidean distance. In view of the available statistical information, taking into account the results of our own previous studies of the problematic of economic security management, there calculated the integral index of economic security for territorial systems of the region, as well as the index of social tension in the territorial systems of the region, which became the basis for the development of discriminant models of determining security threshold levels. The analysis of the results obtained after using the discriminant models as well as models developed on the basis of the analysis of the weighted Euclidean distance has shown that they are comparable and complementary in their nature. In other words, the proposed methodologies can be successfully used in the practice of formulating strategies and target programs of regional development.

Keywords: *economic security, region, territorial system, threshold level, discriminant analysis, Euclidean distance.*

Tabl.: *4.* ***Bibl.:*** *15.*

Pilko Andriy D. *– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Cybernetics, Precarpathian National University named after V. Stefanyk (57 Shevchenka Str., Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine)*

Табл.: *4.* ***Библ.:*** *15.*

Пилько Андрей Дмитриевич *– кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической кибернетики, Прикарпатский национальный университет им. В. Стефаника (ул. Шевченко, 57, Ивано-Франковск, 76018, Украина)*

E-mail: *andriypilko@i.ua*

Савчук Наталия Васильевна *– магистр, Прикарпатский национальный университет им. В. Стефаника (ул. Шевченко, 57, Ивано-Франковск, 76018, Украина)*

E-mail: *natalia.savchuk@ukr.net*

E-mail: *andriypilko@i.ua*

Savchuk Nataliia V. *– Master, Precarpathian National University named after V. Stefanyk (57 Shevchenka Str., Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine)*

E-mail: *natalia.savchuk@ukr.net*

Вступ. Безпека, як правило, розглядається як визначальний параметр економічної системи, який характеризує її можливість створювати сприятливі умови життя населення, підтримувати сталий розвиток національної економіки, зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз. За інших однакових умов розроблений та імплементований комплекс заходів із забезпечення економічної безпеки є гарантією незалежності держави, передумовою формування сприятливого інвестиційного клімату, забезпечення соціальної безпеки, а також необхідною умовою для виходу держави та її регіонів на траєкторію сталого розвитку. Рівень економічної безпеки країни визначається сукупним впливом множини як внутрішніх, так зовнішніх чинників. Серед внутрішніх чинників економічної безпеки держави вагому роль відіграє ефективність регіональної соціально-економічної політики, яку можна оцінити, в тому числі, і через визначення рівня економічної безпеки регіонів України та їх територіальних систем, а також порогових рівнів таких значень. Тому для ідентифікації ключових факторів, які визначають рівень економічної безпеки держави, необхідно дослідити її регіональний аспект.

Як зазначається у працях, присвячених дослідженню питань оцінювання та моделювання рівня економічної безпеки, зокрема [3; 10; 11; 13; 14], для забезпечення економічної безпеки та управління нею недостатньо просто провести оцінку економічної безпеки, адже достовірність та інформативність оцінки рівня безпеки розвитку та її складових залежить від правильності визначення порогових значень.

На сьогодні існує декілька методик визначення економічної безпеки держави, проте приділено недостатньо уваги питанню оцінки економічної безпеки на рівні регіону, і зовсім незначна кількість наукових праць присвячена визначенню порогового рівня економічної безпеки, особливо на рівні територіальних систем регіону. Актуальність і значущість вирішення цієї наукової задачі на сучасному етапі розвитку України обумовили вибір напряму досліджень.

Постановка завдання. Метою дослідження є розробка теоретичних основ і науково-методичних засад підвищення ефективності управління регіональним розвитком у ринкових умовах на базі економіко-математичного моделювання процесів оцінки рівня економічної безпеки територіальних систем регіону, зокрема визначення порогового рівня економічної безпеки.

Для досягнення поставленої мети було вирішено такі задачі:

- проаналізовано наявні підходи до вирішення задачі оцінки рівня економічної безпеки регіону, а також його порогового рівня;
- розроблено власний методичний підхід до проведення оцінки рівня економічної безпеки територіальних систем регіону та моделювання її порогових рівнів на основі дискримінантного аналізу й евклідової відстані.

Результати. Під економічною безпекою на регіональному рівні будемо розуміти комплекс умов і факторів регіональної економічної системи, які забезпечують стабільний і ефективний соціально-економічний розвиток, захист від дії дестабілізуючих чинників, раціональне використання економічного потенціалу регіону та реалізацію інтересів його територіальних систем у межах національної економіки [1; 7–9].

Проаналізувавши наявні методики оцінки рівня економічної безпеки на рівні регіону [2–4; 12–14], було виявлено, що їх застосування є до певної міри обмеженим через відсутність відповідних статистичних даних на рівні територіальних систем. З урахуванням цього нами запропоновано модифікований підхід, який передбачає використання наявної статистичної бази. Суть запропонованого підходу полягає у врахуванні основних складових економічної безпеки – продовольчої, інвестиційної, зовнішньоторговельної та соціальної [10].

Для того щоб повною мірою і належним чином дослідити економічну безпеку регіону та його територіальних систем, необхідно визначити її порогові рівні.

Як справедливо зазначається в праці [15, с. 7], добре продумана ієрархічно організована система індикаторів економічної безпеки та їх граничних значень дають можливість підійти до аналізу безпеки з єдиних методологічних позицій. Беручи до уваги результати досліджень, наведених у праці [15], можна конкретизувати перелік задач, котрі можуть бути вирішені за допомогою такої системи індикаторів при їхніх відомих порогових значеннях на регіональному рівні:

- аналіз рівня соціально-економічного розвитку регіону та його територіальних систем із точки зору ефективності розвитку та використання їхнього потенціалу;
- виявлення та моніторинг основних закономірностей виникнення загроз у розрізі територіальних систем регіону та видів економічної діяльності;
- планування заходів щодо макроекономічної стабілізації з урахуванням результатів аналізу на мезорівні;

- обґрунтування доцільності та інтенсивності застосування тих чи інших механізмів та інструментів регіональної політики.

Під пороговим рівнем економічної безпеки територіальної системи регіону будемо розуміти значення показника економічної безпеки, систематичне перевищення значення якого протягом декількох звітних періодів за інших однакових умов потенційно може призвести до активізації негативних процесів у цій територіальній системі регіону, результатом яких буде зниження показників виробництва та споживання, купівельної спроможності населення, зростання рівня безробіття, злочинності, соціального напруження і, як наслідок, скорочення потенціалу розвитку територіальної системи.

Для розрахунку порогових рівнів використовують такі методи [12]:

- метод аналогій: величина порогових значень визначається тими ж способами, що і у вітчизняній чи зарубіжній практиці;
- розрахункові методи: в основу розрахунків закладаються нормативи в натуральному вираженні (наприклад, фізіологічні норми споживання), які оцінюються у вартісному вираженні;
- метод заданих цілей: величина порогових значень визначається виходячи з економічної політики, яка проводиться для досягнення окреслених цілей;
- експертні методи: порогові значення визначаються на основі заключень групи експертів;
- кластерний аналіз: математична процедура багатомірного аналізу, що дає змогу на основі множини показників, які характеризують стани об'єктів, згрупувати їх у класи (кластери) таким чином, щоб об'єкти, які належать до одного класу, були більш однорідними, подібними порівняно з об'єктами, що входять до інших класів. На основі чисельно виражених параметрів об'єктів обчислюються відстані між ними, які представляються зазвичай в евклідовій метриці;
- теорія нечітких множин: підхід може бути застосований для класифікації станів складних систем безпеки та визначення меж їх образу;
- метод t-критерію: середнє значення вибірки та довірчий інтервал розраховують за допомогою t-критерію (тільки для оцінки граничних значень індикаторів безпеки, які формують малу вибірку);
- метод логістичної регресії: дає змогу працювати з бінарною вихідною змінною, що передбачає можливість використання цього методу для розв'язання задач оцінки граничних значень індикаторів безпеки. У бінарній класифікації кожне спостереження або об'єкт мають бути віднесені до одного з двох класів (наприклад, А – сталий стан і В – несталий стан). Тоді з кожним результатом пов'язана подія: об'єкт належить до класу А і об'єкт належить до класу В. Результатом буде оцінка ймовірності відповідного результату;
- вейвлет-аналіз: можна успішно застосовувати для розв'язання різних задач оброблення сигналів і часових рядів, а також для виявлення наявних у них нерегулярностей і порогів;
- дискримінантний аналіз: різновид багатовимірного аналізу, призначеного для вирішення задач розпізнавання образів, ґрунтується на дискримінантній функції і використовується для прийняття рішення про те, які змінні розділюють певні масиви даних.

Для моделювання порогових рівнів економічної безпеки нами було використано можливості та переваги дискримінантного аналізу [6]. Дискримінантну функцію було побудовано на основі сукупностей *X* та *Y*, які сформовані зі значень соціальної напруженості й інтегрального показника економічної безпеки територіальних систем Івано-Франківської області, причому в одну сукупність увійшли значення з соціальною напруженістю нижче середньої, а в іншу – вище середньої. Соціальна напруженість була розрахована, спираючись на методику Повстин О. В. [5], модифіковану відповідно до наявної статистичної бази. Результати розробки дискримінантних моделей на основі значень показників соціальної напруженості й інтегрального індексу економічної безпеки територіальних систем Івано-Франківської області наведено в табл.. 1. При цьому інтегральний індекс економічної безпеки розраховувався за схемою, наведеною в [10].

Також нами було розраховано значення дискримінантної функції та межі дискримінації для територіальних систем Івано-Франківської області за період 2010–2014 рр., які наведені в табл. 2.

Таблиця 1

Моделі порогових рівнів економічної безпеки територіальних систем Івано-Франківської області

Рік	Дискримінантна модель, межа дискримінації
2010	$Z = -2{,}13CH - 0{,}501I$, $C = -2{,}056$
2011	$Z = -4{,}624CH - 1{,}099I$, $C = -4{,}085$
2012	$Z = -5{,}76CH + 0{,}159I$, $C = -4{,}195$
2013	$Z = -10{,}387CH - 14{,}709I$, $C = -15{,}581$
2014	$Z = -6{,}62CH + 3{,}62I$, $C = -6{,}3$

де *Z* – дискримінантна модель;
CH – індекс соціальної напруженості;
I – інтегральний індекс економічної безпеки;
C – межа дискримінації.

Таблиця 2

Значення дискримінантної функції та межі дискримінації (з урахуванням соціальної напруженості) для територіальних систем Івано-Франківської області в 2010–2014 рр.

2010 рік		2011 рік		2012 рік	
z	Територіальна система	z	Територіальна система	z	Територіальна система
0,562735	м. Івано-Франківськ	1,731901	м. Івано-Франківськ	3,576875	м. Івано-Франківськ
–0,90479	Долинський	–2,06184	Галицький	–1,70257	Долинський
–1,02346	Галицький	–2,15886	Долинський	–1,73055	Галицький
–1,34337	Надвірнянський	–2,38859	м. Яремче	–2,43451	м. Яремче
–1,34658	Косівський	–2,86238	Косівський	–2,87649	Надвірнянський
–1,37821	м. Яремче	–3,12006	Надвірнянський	–3,04936	Косівський
–1,72713	м. Калуш	–3,49515	м. Калуш	–4,14231	м. Коломия
–1,84572	Верховинський	–3,91474	м. Коломия	–4,18427	м. Калуш
–2,00654	м. Коломия	–4,06713	Рогатинський	C = –4,1946	
–2,00991	Рогатинський	C = –4,08508		–4,27146	Тисменицький
C = –2,0555		–4,13046	Верховинський	–4,37579	Верховинський
–2,10112	Коломийський	–4,20871	Коломийський	–4,57542	Богородчанський
–2,18862	Рожнятівський	–4,37383	Тисменицький	–4,64434	Рогатинський
–2,23667	Богородчанський	–4,39942	Богородчанський	–5,11751	Коломийський
–2,26713	Калуський	–4,92751	Калуський	–5,50225	Городенківський
–2,56453	Городенківський	–5,01527	Рожнятівський	–5,54387	Рожнятівський
–2,57381	Тисменицький	–5,14151	Городенківський	–5,75161	Калуський
–2,57758	Снятинський	–5,78986	Снятинський	–6,55377	Снятинський
–4,02916	Тлумацький	–9,37331	Тлумацький	–9,31194	Тлумацький
–4,46194	м. Болехів	–9,05056	м. Болехів	–9,3235	м. Болехів
2013 рік		**2014 рік**			
z	**Територіальна система**	**z**	**Територіальна система**		
–7,31182	м. Яремче	0,685862	м. Івано-Франківськ		
–7,92726	м. Івано-Франківськ	–3,07021	м. Болехів		
–9,43019	Долинський	–4,72908	м. Яремче		
–10,1186	Косівський	–4,93838	м. Коломия		
–10,8824	Надвірнянський	–5,01211	м. Калуш		
–11,8581	Галицький	–5,38817	Богородчанський		
–13,3107	Богородчанський	C = –6,3009			
–14,1704	Рожнятівський	–6,4485	Верховинський		
–14,5033	Верховинський	–7,06064	Долинський		
–15,5264	Городенківський	–7,13087	Городенківський		
–15,5639	м. Калуш	–7,28206	Калуський		
–15,5749	м. Коломия	–7,4303	Галицький		
C = –15,5809		–7,66579	Надвірнянський		
–15,589	Тисменицький	–7,82834	Коломийський		
–17,1074	Калуський	–7,95946	Косівський		
–18,904	Коломийський	–9,04962	Рожнятівський		
–18,9701	Рогатинський	–9,31449	Рогатинський		
–19,3978	Снятинський	–9,9624	Снятинський		
–21,5329	м. Болехів	–12,2974	Тисменицький		
–25,1768	Тлумацький	–13,3351	Тлумацький		

В рамках дослідження нами також було запропоновано ще один альтернативний підхід до моделювання порогових рівнів економічної безпеки територіальних систем на основі використання зваженої евклідової відстані [11]. При цьому було використано такі групи показників:

1) зовнішньоекономічна діяльність (експорт на душу населення, імпорт на душу населення, обсяг іноземних інвестицій на душу населення);
2) розвиток інвестиційної і будівельної сфери (інвестиції в основний капітал на 1 жителя, ввід в експлуатацію житла на 1000 населення, ввід у дію основних виробничих фондів на 1000 працюючих, обсяги виконаних будівельних і підрядних робіт);
3) розвиток інфраструктури (забезпеченість території дорогами з асфальтовим покриттям, кількість підприємств на 10000 населення, обсяги вантажота пасажирообігу);
4) економічній розвиток (вартість основних виробничих фондів, рівень фондоозброєності, зростання промислового виробництва, виробництво продовольчих і непродовольчих товарів на душу населення, рентабельність сільського господарства);
5) медицина, освіта і культура (забезпеченість населення клубними установами, забезпеченість населення книжковим фондом бібліотек, кількість лікарняних ліжок на 10000 населення, кількість середнього медичного персоналу та лікарів усіх спеціальностей на 10000 населення, кількість шкіл на 1000 учнів);
6) рівень життя (розмір реальної заробітної плати, роздрібний товарооборот на душу населення, кількість легкових автомобілів на 1000 населення, забезпеченість населення житлом, платні послуги на 1 жителя);
7) рівень злочинності і зайнятості (кількість зареєстрованих злочинів на 10 000 населення; величина штрафів, стягнених з одного правопорушника, рівень зареєстрованого безробіття, ефективність роботи центрів зайнятості, навантаження на одне вільне робоче місце).

Суть методики полягає у врахуванні значень аналізованих показників на рівні територіальних систем, на рівні регіону, на загальнодержавному рівні та так званих ідеальних значень показників. Базова ідея методики полягає у визначенні рівня і потенціалу розвитку територіальних систем регіону, і вже на цій основі – визначення рівня економічної безпеки та його порогових значень. Детально суть цієї методики описано в праці [11].

Результати оцінки рівня та потенціалу розвитку територіальних систем, а також динаміку зміни значень інтегрального індексу економічної безпеки територіальних систем Івано-Франківської області наведено в табл. 3 та 4.

Таблиця 3

Результати оцінки рівня та потенціалу розвитку територіальних систем Івано-Франківської області в 2010–2014 рр.

	Кількість територіальних систем				
	2010	2011	2012	2013	2014
Нарощення потенціалу розвитку порівняно з:					
▪ рівнем, середнім по області	2	2	2	2	1
▪ рівнем, середнім по державі	2	2	1	1	1
▪ двома рівнями одночасно	2	2	1	1	1
Рівень розвитку перевищує середній по державі	1	1	1	2	1
Скорочення потенціалу розвитку порівняно з:					
▪ рівнем, середнім по області	17	17	17	17	18
▪ рівнем, середнім по державі	17	17	18	18	18
▪ двома рівнями одночасно	17	17	18	18	18
Рівень розвитку є нижчим за середньодержавний	18	18	18	17	18

Таблиця 4

Динаміка зміни значень інтегрального показника економічної безпеки територіальних систем

№ з/п	Адміністративно-територіальна одиниця	2010		2011		2012		2013		2014	
		Ранг	Група	Ранг	Група	Ранг	Група	Ранг	Група	Ранг	Група
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	м. Івано-Франківськ	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	м. Болехів	18	5	19	5	18	5	17	5	17	5
3	м. Калуш	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2
4	м. Коломия	2	2	3	2	3	3	3	2	3	2

Закінчення табл. 4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
5	м. Яремче	16	5	17	5	17	5	16	5	16	5
6	Богородчанський	12	4	12	4	13	4	12	4	13	4
7	Верховинський	14	4	14	4	12	4	13	4	14	4
8	Галицький	8	3	8	4	9	4	7	3	9	4
9	Городенківський	11	4	11	4	11	4	11	4	12	4
10	Долинський	6	3	7	3	6	4	5	3	5	3
11	Калуський	7	3	6	3	8	4	8	4	6	3
12	Коломийський	5	3	5	3	5	4	6	3	7	3
13	Косівський	19	5	16	5	19	5	19	5	19	5
14	Надвірнянський	9	3	9	4	7	4	14	4	8	4
15	Рогатинський	4	3	4	3	4	3	4	3	4	3
16	Рожнятівський	17	5	18	5	16	5	18	5	18	5
17	Снятинський	10	4	10	4	14	4	9	4	10	4
18	Тисменицький	13	4	13	4	10	4	10	4	11	4
19	Тлумацький	15	4	15	4	15	5	15	4	15	4

Згідно з правилами визначення порогових рівнів економічної безпеки, наведених в [11], було сформовано 5 груп територій за рівнями економічної безпеки (кількість груп визначалася за формулою Стерджесса). В результаті проведених розрахунків до територій з прийнятним рівнем економічної безпеки в 2010–2014 рр. було віднесено тільки м. Івано-Франківськ. У нестабільно кризовому стані перебували в ці роки м. Калуш та м. Коломия. Решта територій характеризувалися кризовим загрозливим і кризовим катастрофічним рівнем економічної безпеки.

Подальший розвиток цього напряму досліджень дозволить якісно і по-новому підійти до визначення пріоритетів регіональної політики, а також вибору механізмів їх практичної реалізації.

Висновки. Проведений аналіз численних літературних джерел, а також результати самостійно проведених модельних розрахунків підтвердили значущість урахування показника економічної безпеки територіальних систем регіону в управлінні процесами на регіональному рівні. Економічна безпека на регіональному рівні розглядається як комплекс умов і факторів регіональної економічної системи, які забезпечують стабільний і ефективний соціально-економічний розвиток, захист від дії дестабілізуючих чинників, раціональне використання економічного потенціалу регіону та досягнення інтересів території в межах національної економіки. Аналіз підходів до оцінки рівня економічної безпеки показав, що вони мають низку недоліків, котрі обмежують можливість отримання об'єктивної інформації про рівень економічної безпеки регіону. Для моделювання порогових рівнів економічної безпеки запропоновано проводити побудову та аналіз дискримінантної функції на основі інформації про рівень економічної безпеки та показника соціальної напруженості в територіальних системах регіону.

В рамках проведених досліджень нами запропоновано й апробовано два альтернативних підходи до визначення порогових рівнів економічної безпеки територіальних систем регіону з використанням можливостей і переваг дискримінантного аналізу та зваженої евклідової відстані. Аналіз результатів, отриманих після застосування двох вищезгаданих підходів, показав, що вони є співставними і взаємодоповнюючими, тобто пропоновані методики є такими, які можна успішно застосовувати у практиці формування стратегій і цільових програм регіонального розвитку.

Цей напрям досліджень є перспективним у силу значущості отримання об'єктивної інформації про характер і напрям розвитку соціальних та економічних процесів у регіонах держави. Кінцева мета досліджень, які ми продовжуємо проводити, – це максимально точна оцінка наближення точок біфуркації в розвитку територіальних систем, некерований перехід через які потенційно спричиняє активізацію незворотних процесів у ключових підсистемах територіального і, перш за все, економічного та соціального розвитку. Незворотні процеси в цьому випадку асоціюються з деградацією та скороченням потенціалу розвитку темпами, які унеможливлюють процеси не те що розширеного, а й звичайного відтворення потенціалу. Такі розробки, на наше переконання, потенційно дозволять системно аналізувати ефективність механізму управління процесами на регіональному рівні, зокрема ефективність економічних і тісно пов'язаних з ними соціальних трансформацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буркальцева Д. Д. Інституціональне забезпечення економічної безпеки України : монографія / Д. Д. Буркальцева. – Київ : Знання України, 2012. – 347 с.

2. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. – Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/file/link/222830/file/1277.TIF

3. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / За ред. С. І. Пирожкова. – Київ : НІПМБ, 2003. – 42 с.

4. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України : монографія / А. І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі. – Київ : НІСД, 2012. – 368 с.

5. Повстин О. В. Методи оцінки соціальної напруженості у суспільстві / О. В. Повстин // Економічний простір : зб. наук. пр. – 2010. – № 35. – С. 169–180.

6. Кредитний ризик комерційного банку : навч. посіб. / В. В. Вітлінський, О. В. Пернарівський, Я. С. Наконечний та ін. ; за ред. В. В. Вітлінського. – Київ : Знання, 2000. – 251 с.

7. Криворотов В. В. Экономическая безопасность государства и регионов : учеб. пособие / В. В. Криворотов, А. В. Калина, Н. Д. Эриашвили. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – 351 с.

8. Ліпкан В. А. Безпекознавство : навч. посіб. / В. А. Ліпкан. – Київ : Вид-во Європейського ун-ту, 2003 – 208 с.

9. Лісовська О. Л. Економічна політика і економічна безпека України : навч. посіб. / О. Л. Лісовська. – Київ : Нац. акад. Служби безпеки України, 2003. – 182 с.

10. Пілько А. Д. Моделювання процесу оцінювання рівня економічної безпеки регіону / А. Д. Пілько, Н. В. Савчук // Бізнес Інформ. – 2015. – № 8. – С. 77–84.

11. Пілько А. Д. Моделювання процесів управління економічною безпекою регіону : дис.. ... канд. екон. наук : 08.03.02 / Пілько Андрій Дмитрович. – Івано-Франківськ, 2004. – 203 с.

12. Пілько А. Д. Постановка задачі оцінки рівня безпеки розвитку територіальної системи / А. Д. Пілько // Бізнес Інформ. – 2013. – № 10. – С. 173–179.

13. Харазішвілі Ю. М. Методологічні засади інтегральної оцінки діяльності регіонів / Ю. М. Харазішвілі // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – Вип. 10. – С. 131–136.

14. Чехович Г. Т. Методичні підходи до оцінки економічної безпеки країн та регіонів [Електронний ресурс] / Г. Т. Чехович // Ефективна економіка. – 05.06.2013. – Режим доступу : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2437

15. Качинський А. Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень: монографія / А. Б. Качинський. – Київ : НІСД, 2013. – 104 с.

REFERENCES

Burkaltseva, D. D. *Instytutsionalne zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy* [Institutional ensuring of economic security of Ukraine]. Kyiv: Znannia Ukrainy, 2012.

Chekhovych, H. T. "Metodychni pidkhody do otsinky ekonomichnoi bezpeky krain ta rehioniv" [Methodological approaches to assessing the economic security of countries and regions]. Efektyvna ekonomika. http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2437

Krivorotov, V. V., Kalina, A. V., and Eriashvili, N. D. *Ekonomicheskaya bezopasnost gosudarstva i regionov* [The economic security of the state and regions]. Moscow: YuNITI-DANA, 2011.

Kharazishvili, Yu. M. "Metodolohichni zasady intehralnoi otsinky diialnosti rehioniv" [Methodological framework integrated assessment activities of the regions]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 10 (2006): 131-136.

Kachynskyi, A. B. *Indykatory natsionalnoi bezpeky: vyznachennia ta zastosuvannia yikh hranychnykh znachen* [Indicators of national security: definition and application of their limits]. Kyiv: NISD, 2013.

Lipkan, V. A. *Bezpekoznavstvo* [Security Studies]. Kyiv: Vyd-vo Yevropeiskoho un-tu, 2003.

Lisovska, O. L. *Ekonomichna polityka i ekonomichna bezpeka Ukrainy* [Economic policy and the economic security of Ukraine]. Kyiv: Nats. akad. SBU, 2003.

[Legal Act of Ukraine] (2013). http://me.kmu.gov.ua/file/link/222830/file/1277.TIF

Metodychni rekomendatsii shchodo otsinky rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Guidelines for the assessment of the level of economic security of Ukraine]. Kyiv: NIPMB, 2003.

Pilko, A. D., and Savchuk, N. V. "Modeliuvannia protsesu otsiniuvannia rivnia ekonomichnoi bezpeky rehionu" [Modeling of the process of assessing the level of economic security of the region]. *Biznes Inform*, no. 8 (2015): 77-84.

Pilko, A. D. "Modeliuvannia protsesiv upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu rehionu" [Modeling of processes of management of economic safety of the region]. *dys. ... kand. ekon. nauk : 08.03.02*, 2004.

Pilko, A. D. "Postanovka zadachi otsinky rivnia bezpeky rozvytku terytorialnoi systemy" [Statement of the problem assess the level of safety of development of the territorial system]. *Biznes Inform*, no. 10 (2013): 173-179.

Povstyn, O. V. "Metody otsinky sotsialnoi napruzhenosti u suspilstvi" [Methods of evaluation of social tension in society]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 35 (2010): 169-180.

Sukhorukov, A. I., and Kharazishvili, Yu. M. *Modeliuvannia ta prohnozuvannia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy* [Modelling and forecasting of socio-economic development of regions of Ukraine]. Kyiv: NISD, 2012.

Vitlinskyi, V. V. et al. *Kredytnyi ryzyk komertsiinoho banku* [Credit risk of commercial Bank]. Kyiv: Znannia, 2000.

УДК 330.45:334.012.64

МОДЕЛИРОВАНИЕ ЛОГИСТИКИ И СОГЛАСОВАНИЕ ТЕМПА ПРОИЗВОДСТВА ТОВАРОВ С ТЕМПОМ РЕАЛИЗАЦИИ

© 2016 **ШЕРСТЕННИКОВ Ю. В., КАСЬЯН С. Я.**

УДК 330.45:334.012.64

Шерстенников Ю. В., Касьян С. Я.

Моделирование логистики и согласование темпа производства товаров с темпом реализации

Экономической задачей современного высокотехнологического предприятия является оптимальное расширение собственной рыночной ниши и приведение производственных мощностей в соответствие с текущим спросом на продукцию. Важную роль в этой связи имеют вопросы оптимальной организации логистики предприятия, маркетинговые исследования текущего спроса и эффективная рекламная компания, цель которой – максимально использовать наличные производственные мощности и создать условия для развития, в частности для наращивания производственных мощностей. Цель статьи – разработка экономико-математической модели производственной деятельности предприятия с учетом логистики и рыночного спроса; применение разработанной модели для согласования темпа производства товара повседневного спроса с темпом их реализации. Проанализированы два варианта схем логистики предприятия. Исследовано влияние рекламной компании на расширение рыночной ниши предприятия. Разработана модель, позволяющая детально исследовать влияние рыночной конъюнктуры на темп продаж. Данную модель целесообразно применять в целях комплексного согласования темпа производства товара повседневного спроса с динамикой потоков реализации товаров и услуг.

Ключевые слова: *логистика предприятия, рыночная конъюнктура, динамическая модель.*

Рис.: *9.* ***Табл.:*** *2.* ***Формул:*** *14.* ***Библ.:*** *9.*

Шерстенников Юрий Всеволодович *– кандидат физико-математических наук, доцент, доцент кафедры экономической кибернетики, Днепропетровский национальный университет им. Олеся Гончара (ул. Научная, 13, Днепр, 49050, Украина)*

E-mail: *hm001@ukr.net*

Касьян Сергей Яковлевич *– кандидат экономических наук, доцент, заместитель декана экономическог факультета, Днепропетровский национальный университет им. Олеся Гончара (ул. Научная, 13, Днепр, 49050, Украина)*

E-mail: *yskasyan@ua.fm*

УДК 330.45:334.012.64

Шерстенников Ю. В., Касьян С. Я. Моделювання логістики й узгодження темпу виробництва товарів із темпом реалізації

Економічним завданням сучасного високотехнологічного підприємства є оптимальне розширення власної ринкової ніші та приведення виробничих потужностей відповідно до поточного попиту на продукцію. Важливу роль у цьому зв'язку мають питання оптимальної організації логістики підприємства, маркетингові дослідження поточного попиту й ефективна рекламна компанія, мета якої – максимально використовувати наявні виробничі потужності та створити умови для розвитку й, зокрема, для нарощування виробничих потужностей. Мета статті – розробка економіко-математичної моделі виробничої діяльності підприємства з урахуванням логістики й ринкового попиту; застосування розробленої моделі для узгодження темпу виробництва товару повсякденного попиту з темпом їх реалізації. Проаналізовано два варіанти схем логістики підприємства. Досліджено вплив рекламної компанії на розширення ринкової ніші підприємства. Розроблено модель, що дозволяє детально досліджувати вплив ринкової кон'юнктури на темп продажів. Цю модель доцільно застосовувати з метою комплексного узгодження темпу виробництва товару повсякденного попиту з динамікою потоків реалізації товарів і послуг.

Ключові слова: *логістика підприємства, ринкова кон'юнктура, динамічна модель.*

Рис.: *9.* ***Табл.:*** *2.* ***Формул:*** *14.* ***Бібл.:*** *9.*

Шерстенников Юрій Всеволодович *– кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики, Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпро, 49050, Україна)*

E-mail: *hm001@ukr.net*

УДК 330.45:334.012.64

Sherstennykov Yu. V., Kasian S. Ya. The Modeling of Logistics and Coordination of the Rate of Commodities Production with the Rate of their Disposal

The economic objective of the modern high-tech enterprise is the optimal expansion of its own market niche and bringing the production capacities in accordance with the current demand for the products. An important role in this respect is played by issues of optimal organization of the enterprise logistics, marketing analysis of the current demand and effective advertising campaign aimed at maximal use of the available production capacity and creation of proper conditions for developing, in particular for increasing the production capacities. The purpose of the article is the elaboration of economic and mathematical models of enterprise production activity taking into account the logistics and market demand; the use of the elaborated model to harmonize the rate of production of everyday commodities with the rate of their disposal. Two variants of the enterprise logistics schemes are analyzed. The influence of the advertising company on expanding the enterprise market niche is studied. A model that allows conducting a detailed study of the influence of market conditions on the pace of sales has been developed. It is appropriate to apply the model for the integrated coordination of the production rate of commodities of everyday demand with the dynamics of flows of commodities and services disposal.

Keywords: *enterprise logistics, market environment, dynamic model.*

Fig.: *9.* ***Tabl.:*** *2.* ***Formulae:*** *14.* ***Bibl.:*** *9.*

Sherstennykov Yuriy V. *– Candidate of Sciences (Physics and Mathematics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Cybernetics, Dnipropetrovsk National University named after Oles Gonchar (13 Naukova Str., Dnipro, 49050, Ukraine)*

E-mail: *hm001@ukr.net*

Касян Сергій Якович *– кандидат економічних наук, доцент, заступник декана економічного факультету, Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпро, 49050, Україна)*

E-mail: *yskasyan@ua.fm*

Kasian Serhii Ya. *– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Deputy Dean of the Faculty of Economics, Dnipropetrovsk National University named after Oles Gonchar (13 Naukova Str., Dnipro, 49050, Ukraine)*

E-mail: *yskasyan@ua.fm*

Постановка проблемы. Экономической задачей современного высокотехнологического предприятия является оптимальное расширение собственной рыночной ниши и приведение производственных мощностей в соответствие с текущим спросом на продукцию. Важную роль в этой связи имеют вопросы оптимальной организации логистики предприятия, маркетинговые исследования текущего спроса и эффективная рекламная кампания, цель которой – максимально использовать наличные производственные мощности и создать условия для развития и, в частности, для наращивания производственных мощностей.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследованными являются многие аспекты планирования логистики предприятий, координирования ресурсных потоков на высокотехнологических предприятиях во взаимосвязи с обеспечением высокого уровня логистического сервиса [1–3]. А. Герасименко [6], М. Васелевский, Р. Патора [7], Ю. Пачковский, А. Максименко [8] уделяют большое внимание установке параметров взаимодействия спроса и предложения с учетом степени однородности информационных потоков и рыночной конкуренции, построению информационных логистических систем управления производством и реализацией, моделированию экономического поведения субъектов в процессе разработки логистики дистрибуции.

В современном информационном обществе и интерактивном маркетинговом пространстве большое внимание исследователей, практиков в сфере маркетинга, логистики уделяется анализу движения информационных, сырьевых, товарных потоков, который осуществляется, как правило, на основе использования логистического маркетингового подхода. Так, А. Герасименко исследует существующие в науке и практике формы и методы манипулирования информацией, подчеркивая использование теоретико-игровой модели вхождения на рынок. Исследователь предлагает матрицу результатов для динамической игры Р. Селтена с разной силой доминирующей фирмы, в которой отображены решения относительно вхождения на рынок потенциального конкурента и доминирующего экономического агента [6, с. 142–143]. Ученый задействует методологические подходы поиска равновесия Байеса, направленные на установление целесообразного поведения экономических агентов на современных рынках с ассиметричными информационными потоками [6, с. 144–145]. На наш взгляд, моделирование логистики ресурсных потоков с учетом асимметричного характера информации позволяет надлежащим образом корректировать взаимодействие спроса и предложения, стимулирование сбыта в процессе распределения потоков ресурсов предприятий (в том числе и энергетических).

М. Васелевский, Р. Патора акцентируют внимание на важности исследования информационных систем производства, информационной поддержке отдельных элементов, входящих в систему автоматизации производства. Они подчеркивают значимость автоматизации логистических процессов, связанных с поставкой сырья, материалов, энергии, технологического пространства, маркетингового распределения [7, с. 22–24].

Ю. Пачковский, А. Максименко исследуют потребление товаров и услуг в аспекте когнитивного пространства поведения человека, характеризуя такую модель поведения биологическими, психологическими и социологическими составляющими. Относительно экономического поведения субъектов рыночных процессов они выделяют материально-вещественные и социально-экономические аспекты такого поведения [8, с. 5–10]. Очевидно, с точки зрения парадигмы экономической системы Украины следует в ходе планирования, распределения и координирования ресурсных энергетических потоков высокотехнологических предприятий учитывать особенность поведения экономических агентов на рынках товаров и услуг. Отметим, что такое поведение в XXI веке характеризуется расширением альтернативы выбора, поставок и распределения ресурсных, товарных потоков в ходе организации логистики дистрибуции и логистического сервиса.

Нерешенные раньше части общей проблемы. В указанных роботах недостаточно раскрыта количественная связь между производственными мощностями предприятия и текущими характеристиками потребительского рынка: потенциальный спрос на продукцию, темпы потребления продукции и т. д. Этот недостаток современной теории усложняет исследование влияния маркетинговой коммуникационной кампании на экономическую эффективность деятельности предприятия. В работе [4] предложена модель, которая с принципиальной точки зрения отвечает сформулированным требованиям, то есть позволяет учесть детальные характеристики рынка. Но, как отмечено в работе [5], эта модель имеет существенный недостаток: модель приводит к неустойчивом решениям в широком диапазоне экономических параметров. В работе [5] предложен метод его устранения – усреднение темпа продаж по некоторому временному интервалу. На сегодняшний день отсутствуют эффективные методики, позволяющие планировать в масштабе реального времени производственные мощности с учетом эффективной организации логистики дистрибуции на предприятии и рыночного спроса на продукцию.

Цель статьи – разработка экономико-математической модели производственной деятельности предприятия с учетом логистики и рыночного спроса; применение разработанной модели для согласования темпа производства товаров повседневного спроса с темпом их реализации.

Основные результаты исследования. Рассматривается предприятие, организация логистики которого соответствует схеме, показанной на рис. 1.

Схема, показанная на рис. 1, предусматривает два варианта логистики. Первый вариант: весь поток продукции

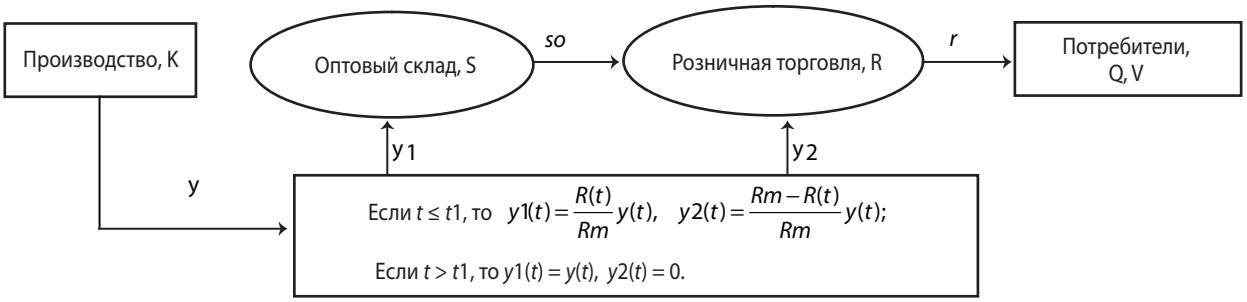

Рис. 1. Схема организации и координирования логистики дистрибуции основных ресурсных потоков предприятия

из предприятия направляется сначала на оптовый склад, а уже из него – в магазины розничной торговли (МРТ) и потребителям начиная с первого периода ($t = 1$). На схеме этот вариант логистики соответствует выбору параметра ($t1 = 0{,}2$); 2) в течение первых $t1$ периодов весь поток продукции $y(t)$, производимой предприятием, делится на два потока: $y1(t)$ – на оптовый склад, $y2(t)$ – в МРТ, – в пропорции, показанной на рис. 1, тогда как в последующие периоды весь поток продукции из предприятия направляется сначала на оптовый склад, а уже из него – в МРТ.

Второй вариант логистики применяется в том случае, если в начальный момент времени запасы товара в МРТ и на оптовом складе являются нулевыми. Этот вариант реализуется, когда предприятие начинает новый проект или возобновляет производство после длительного перерыва в работе.

Работа в условиях конкурентного рынка требует от директора предприятия уделять внимание расширению рыночной ниши предприятия или хотя бы поддержанию ее на некотором приемлемом уровне. Одно из эффективных средств этого – проведение периодической или постоянной рекламной кампании. Поэтому построение модели начинаем с модельного описания влияния рекламной кампании на потенциальный спрос Q. Полный потенциальный спрос $Q(t) = Q_0 + Q_{ad}(t)$ состоит из двух вкладов: Q_0 – потенциальный спрос при отсутствии рекламной кампании, Q_{ad} –дополнительный потенциальный спрос, обусловленный проведением рекламной кампании. Считаем, что в каждом периоде t затраты предприятия на рекламу постоянны и равны Zr. При таких затратах достигается некоторое значение потенциального спроса $Qp(Zr)$. Влияние рекламной кампании на текущий потенциальный спрос $Q(t)$ будем описывать моделью запаздывания первого порядка [9]:

$$\frac{dQ(t)}{dt} = \frac{Qp(Zr) - Q(t)}{tr}. \qquad (1)$$

Потенциальный спрос Qp как функция затрат Zr достигает максимального значения – эта величина ни при каких затратах не может превышать некоторого значения $Qmax$:

$$Qp(Zr) = Q\max * (1 - \exp\{-\alpha * Zr\}), \qquad (2)$$

где α – константа, зависящая от характера рынка и от качества рекламной кампании.

Если рассматривать спрос на продукцию предприятия ($b(t)$) как экзогенную переменную, то получим следующую зависимость темпа продаж товара (r) от разветвленности розничной сети ($R(t)$ – количество товара в розничной сети, которое пропорционально числу торговых точек):

$$\frac{r(t)}{(r)} = \frac{R(t)}{(R)} * b(t),$$

где $\langle r \rangle$, $\langle R \rangle$ – усредненные величины за предыдущий период работы (месяц, квартал, год), если предприятие продолжает выпуск данного вида продукции, или плановые значения на тот же период, если предприятие начинает новый проект. Последнее уравнение может быть записано в виде:

$$r(t) = q0 * R(t) * b(t).$$

Однако для более детального исследования влияния рыночной конъюнктуры на темп продаж это уравнение следует записать в форме явно учитывающей рыночные переменные (которые теперь уже будут эндогенными):

$$r(t) = n * R(t) * [Q(t) - V(t)], \qquad (3)$$

где n – коэффициент скорости продажи товара;

V – количество товара у потребителей (еще не потребленного).

Теперь запишем другие уравнения модели, соответствующие схеме на рис. 1:

$$\frac{dV}{dt} = r(t) - k1 * V(t), \qquad (4)$$

$$\frac{dS}{dt} = \begin{cases} \frac{R(t)}{Rm} y(t) - so(t), if\, t \le t1, \\ y(t) - so(t), otherwise, \end{cases} \qquad (5)$$

$$so(t) = \min\left[r_i * \left(1 + \frac{Rm - R(t)}{Rm} \right),\ Rm - R(t),\ S(t) \right], \qquad (6)$$

$$\frac{dR}{dt} = \begin{cases} so(t) - r(t) + \frac{Rm - R(t)}{Rm} y(t),\ if\ t \le t1, \\ so(t - r(t)),\ otherwise, \end{cases} \qquad (7)$$

$$M(t) = (1 - kp) * [(1 - kad) * p * r(t) - p * c * y(t) - L(t) - mu * K - k3 * R(t) - k2 * S(t) - Zr], \qquad (8)$$

где y – темп производства товара (количество единиц товара, выпущенных в единицу времени);

S – количество товара на оптовом складе;

R – количество товара в сети розничной торговли;

Rm – максимальное количество товара, которое может вместить сеть розничной торговли;

M – прибыль;

L – оплата персонала;

Q – потенциальный спрос (полное количество товара, которое способно мгновенно удовлетворить спрос в условиях отсутствия ажиотажного спроса);

p – цена товара;

$k1$ – темп потребления товара (относительный коэффициент потребления купленного товара в единицу времени);

$k2$ – плата за хранение единицы товара в единицу времени на оптовом складе;

so – темп перевозок товара из оптового склада в сеть розничной торговли;

kp – ставка налога на прибыль;

kad – ставка налога на добавленную стоимость;

c – часть себестоимости в цене продукции (без учета оплаты персонала);

mu –коэффициент амортизации;

K – стоимость основных производственных средств (ОПС);

$k3$ – плата за хранение единицы товара в единицу времени в сети розничной торговли.

Для описания процесса выхода производственных мощностей $y(t)$ на плановую мощность ym используем уравнение запаздывания первого порядка:

$$\frac{dy(t)}{dt} = \frac{ym - y(t)}{ty},$$

где ty – запаздывание.

Чтобы избежать переполнения оптового склада, предприятие должно управлять текущим значением производственных мощностей, исходя из наличных запасов товара на оптовом складе $S(t)$. Выберем следующий закон управления производственными мощностями:

$$\frac{dy(t)}{dt} = \frac{ym - y(t)}{ty} \cdot \begin{cases} 1, if\ S(t) < 0{,}75 \cdot Sm \\ \dfrac{0{,}75 \cdot Sm}{S(t)},\ otherwise \end{cases}, \qquad (9)$$

где Sm – максимальное количество товара, которое может вместить оптовый склад.

Уравнение (9) обеспечивает выход производственных мощностей $y(t)$ на плановую мощность ym, и при этом всегда выполняется неравенство $S(t) \le Sm$. Фактически при решении оптимизационных задач значение плановой мощности ym будет рассматриваться как заданное, а Sm является вариационным параметром.

В работе [5] обосновывается необходимость при расчетах по модели (1)–(9) выполнять усреднение:

$$\bar{r}_i = \langle r \rangle_{i-ps}^{i}, \quad \overline{so}_i = \langle so \rangle_{i-ps}^{i}, \qquad (10)$$

где ps – часовой интервал усреднения.

При расчетах по модели (1)–(9) усреднение (10) выполнялось начиная со второго периода для $ps = 2$. Соотношения (10) также будем включать в систему уравнений модели.

Заметим, что расчеты выполнялись для конечно-разностной формы системы уравнений (1)–(10). В качестве периода дискретизации модели был принят один день. Расчеты по модели (1)– (10) выполнялись при следующих значениях параметров:

$$p = 10,\ c = 0{,}63,\ f = 0{,}032,\ mu = 5{,}479 * 10^{-4},\ q = 1,$$

$$k1 = 0{,}2,\ Sm = 300,\ so_0 = 0,\ R_0 = 7,\ Rm = 16,\ y_0 = 0,$$

$$Q_0 = 600,\ kp = 0{,}06,\ V_0 = 0,\ V = 0{,}5,\ kad = 0{,}2, \qquad (11)$$

$$r_0 = 0,\ n = 8{,}7 * 10^{-4},\ z = 0{,}1,\ k2 = 0{,}05,\ s = 1{,}481,$$

$$S_0 = 1,\ Se = 25,\ so_0 = 0,\ k = 1{,}25 * 10^{3}.$$

Будем рассматривать задачу о приведении производственных мощностей предприятия, которое работает в соответствии с моделью (1)–(10), с текущим рыночным спросом в следующих двух постановках: А) темп производства превышает темп реализации продукции на рынке, но за счет рекламной кампании спрос на продукцию может быть увеличен, и темп реализации продукции станет равным темпу производства; В) если все возможности для увеличения темпа реализации уже исчерпаны, но он все-таки остается ниже темпа производства, то в этом случае приходится выполнять оптимальное ограничение темпа производства.

Прежде чем приступать к формальному решению задач А) и В), убедимся в том, что модель (1)– (10) приводит к осмысленным результатам. При переходе от непрерывного времени к дискретному выполняем замену обозначений $M(t) \to M_i$ (для других величин тоже). Уравнение (2) при $Qmax = 600$ и $\alpha = 2$ приводит к зависимости максимального значения потенциального спроса Qp от затрат Zr на рекламную кампанию, которая показана на рис. 2.

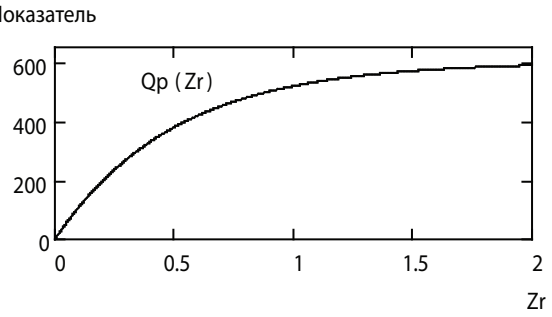

Рис. 2. Зависимость максимального значения потенциального спроса Qp от затрат Zr (грн / период) на рекламную кампанию

Из рис. 2 видно, что при выбранных нами значениях параметров (и в выбранных денежных единицах) затраты на рекламу, превосходящие 2 (ед.), не приводят к заметному росту потенциального спроса Qp, поэтому будем ограничиваться рассмотрением диапазона $0 \le Zr \le 2$.

Пусть максимальная производительность предприятия (9) $ym = 4{,}6$. Зададимся некоторым значением расходов на рекламу – $Zr = 0{,}9$. Тогда $Qp(0{,}9) = 500{,}8$(рис. 2) и в соответствии с (1) для $tr = 4$ получим зависимость, показанную на рис. 3.

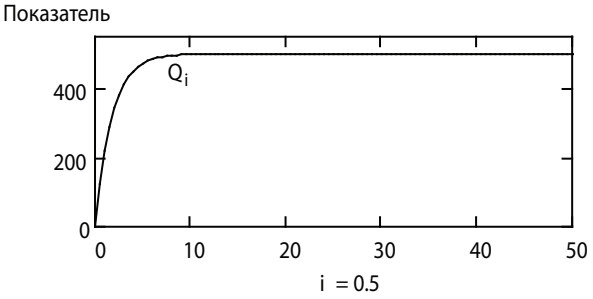

Рис. 3. Текущее значение потенциального спроса

Далее для горизонта планирования $T = im = 365$, используя остальные уравнения модели для значений параметров (11), будут получены результаты, показанные на рис. 4 и рис. 5.

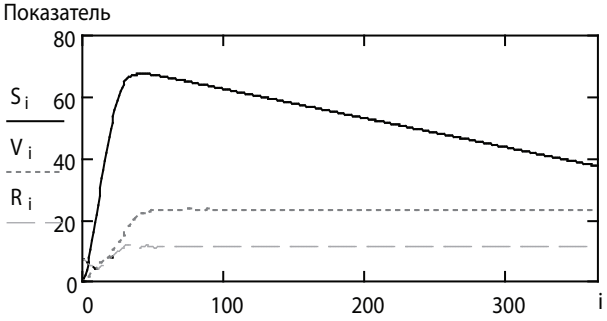

Рис. 4. Текущие количества товара на оптовом складе S_i, в сети розничной торговли R_i и товара на руках у потребителя V_i

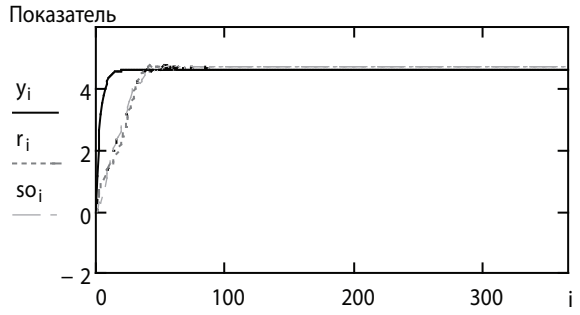

Рис. 5. Текущие значения темпов производства y_i, продажи r_i и темпа перевозок из оптового склада в розничную торговлю so_i

Отставание темпа продажи и темпа перевозок от темпа производства в течение первых 20 периодов (дней) связано с тем, что, как видно из рис. 4, в эти периоды товар в основном поступает на оптовый склад, а не в розничную продажу. Хотя в последующие периоды, как видно из рис. 5, темпы продажи и перевозок несколько превосходят темпы производства. Из рис. 4 видно, что это превосходство достигается за счет уменьшения запасов на оптовом складе. При этом соблюдается баланс товара: произведенный товар – реализованный товар = изменение количества товара на всех уровнях:

$$\sum_{i=0}^{im-1}(y_i - r_i) = 7{,}666, \quad (S-R)_{im} - (S-R)_0 = 7{,}666.$$

Задача А) фактически сводится к оптимизации рекламной кампании при заданном темпе производства. В качестве целевой функции задачи оптимизации берем прибыль, полученную за выбранный промежуток времени T (горизонт планирования):

$$F_T(Zr) = \sum_{i=1}^{T} M_i \to \max. \qquad (12)$$

Системой ограничений для оптимизационной задачи (12) является система уравнений модели (1)–(10). Понятно, что оптимизационная задача (12) при ограничениях (1)–(10) должна решаться численными методами. Учитывая соотношение (8), видим, что выражение (12) для целевой функции может быть разделено на две части:

$$F_T(Zr) = G(Zr) - (1-kp)\cdot T \cdot Zr, \qquad (13)$$

Где $G(Zr)$ в силу соотношения (2) имеет аналогичную (2) зависимость от Zr, т. е. $G(Zr)$ – это функция, выпуклая вверх. Приходим к выводу, что, для того чтобы функция $F_T(Zr)$ имела максимум при $Zr > 0$, должно выполняться условие $\left(\frac{d(Zr)}{dZr}\right)_{zr=0} > (1-kp)T$. Если же выполняется условие $\left(\frac{d(Zr)}{dZr}\right)_{zr=0} \le (1-kp)T$, то функция $F_T(Zr)$ имеет максимум при $Zr = 0$. Для $T = 365$ при значениях параметров, указанных в (11), можно проверить численными расчетами, что выполняется неравенство

$$\left(\frac{d(Zr)}{dZr}\right)_{zr=0} > (1-kp)T \cdot (2{,}6 * 10^5 > 686{,}2).$$

Таким образом, функция $F_T(Zr)$ имеет максимум при ненулевом значении Zr. В табл. 1 приведен фрагмент численного решения оптимизационной задачи для параметров, указанных в (11); при этом рассматривалось значение $ym = 4{,}6$.

Таблица 1

Фрагмент численного решения оптимизационной задачи для параметров, указанных в (11)

Zr	$Q100$	$F_T(Zr)$	$(S-R)_{im} - (S-R)_0$
1,23	548,7	1104	6,637
1,24	549,8	1105	6,638
1,25	550,7	1105	6,619
1,26	551,7	1104	6,6

Поскольку функция $F_T(Zr)$ имеет единственный максимум, то из табл. 1 видно, что решением оптимизационной задачи (12) является значение $(Zr)max = 1{,}245$, при этом целевая функция достигает максимального значения $[F_T(Zr)]max = 1105$. Для таких затрат на рекламу, как видно из табл. 1, потенциальный спрос будет находиться в пределах [549,8; 550,7].

На рис. 6 и рис. 7 показана динамика экономических характеристик для оптимального решения.

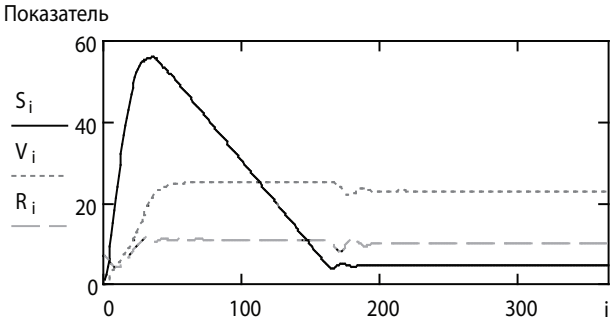

Рис. 6. То же, что и на рис. 4, но для оптимального решения

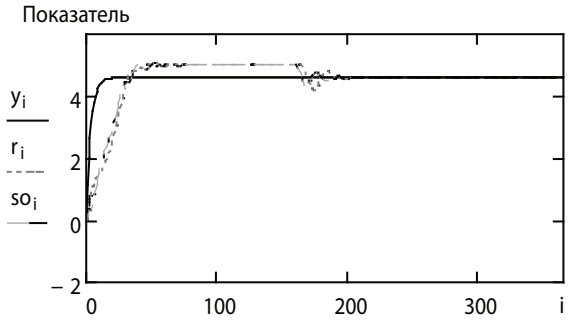

Рис. 7. То же, что и на рис. 5, но для оптимального решения

Перейдем к задаче В). Пусть теперь максимальная производительность предприятия ym = 5,0 (при неизменных других параметрах). Если для увеличения спроса все возможности исчерпаны и все-таки темп продаж остается меньше, чем темп производства, то остается только оптимальное снижение темпа производства. Для этого используется критерий непереполнения наличных оптовых складских помещений. В этом случае в системе уравнений (1)–(10), кроме зависимости уровня товара на оптовом складе $S(t)$ от темпа производства $y(t)$, которая определяется уравнением (5) (прямая связь), необходимо также учесть и обратную связь, учитывающую зависимость темпа производства $y(t)$ от уровня товара на оптовом складе $S(t)$. Именно эта обратная связь и позволит осуществить подстраивание производственной мощности под рыночный спрос на продукцию. Для учета обратной связи нужно выполнить модификацию уравнения (9). Одна из возможных форм такой модификации следующая:

$$\frac{dy(t)}{dt} = \frac{ym - y(t)}{ty} \cdot \begin{cases} 1, if\ S(t) < Se \\ \dfrac{Se}{S(t)},\ otherwise, \end{cases} \qquad (14)$$

где Se – допустимый (близкий к максимальному) уровень продукции на оптовом складе.

Уравнение (14) «автоматически» обеспечивает условие «непереполнения наличных оптовых складских помещений». Теперь расчет по модели (1)–(10) (с учетом замены уравнения (9) на (14)) приводит к результатам, показанным на рис. 8 и рис. 9.

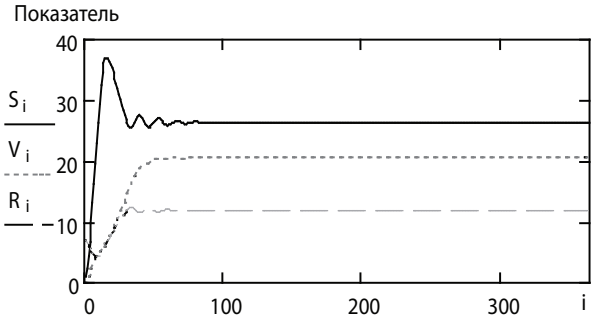

Рис. 8. То же, что и на рис. 4, но для максимальной производительности предприятия ym = 5,0

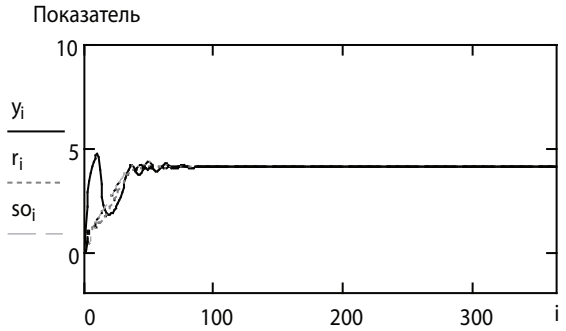

Рис. 9. То же, что и на рис. 5, но для максимальной производительности предприятия ym = 5,0

Расчеты показывают, что начиная с 80 периода темп производства испытывает незначительные колебания относительно значения y = 4,1 (4,07 < y < 4,13). При этом будет получена прибыль 278,5 (табл. 2).

Таблица 2

Темпы производства и прибыль

ym	ΣM	$y_{ср}$, начиная с 80 периода
5,0	278,482	4,08
4,0	655,9	3,892
3,95	665,989	3,846
3,93	665,105	3,93
3,9	661,059	3,9
3,85	649,892	3,754
3,8	635,532	3,708

Средний темп производства в этом случае устанавливается на уровне (начиная с 80 периода) 4,08. Это означает, что 0,92 (0 – 4,08 = 0,92) (5 – 4,08 = 0,92) единицы мощности предприятия избыточны и могут быть задействованы в производстве других видов продукции. Из табл. 2 видно, что оптимальная производственная мощность находится в пределах 3,93 < $y_{опт}$ < 3,95. При выборе производственной мощности в этих пределах суммарная прибыль за рассматриваемый период (T = 365) составит 665,1.

Выводы. Экономико-математическое моделирование логистического координирования производства по-

зволяет установить определенное влияние и взаимосвязь товарных потоков с рыночным спросом. Данную модель целесообразно применять в целях комплексного согласования темпа производства товара повседневного спроса с динамикой потоков реализации товаров и услуг, что содействует дополнительному расширению клиентской базы предприятия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бульбах О. А. Решение координационной задачи управления товарно-материальными запасами на предприятии / О. А. Бульбах // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2012. – № 2/10 (56). – С. 18–20.

2. Кравченко В. Н. Модели процессов управления запасами готовой продукции на предприятии / В. Н. Кравченко // Економіка і організація управління. – 2010. – № 1 (7). – С. 10–21.

3. Лысенко А. И. Управление запасами производственно-сбытовой системы в условиях неопределенности спроса / А. И. Лысенко, Е. И. Шостак, А. Б. Сариева // Системи обробки інформації. – 2013. – № 4 (111). – С. 149–151.

4. Горский А. А. Динамическая модель процесса производства, хранения и сбыта товара повседневного спроса / А. А. Горский, И. Г. Колпакова, Б. Я. Локшин // Известия РАН. Теория и системы управления. – 1998. – № 1. – С. 144–148.

5. Шерстенников Ю. В. Моделювання розвитку малого підприємства в умовах конкурентного ринку / Ю. В. Шерстенников // Бізнес Інформ. – 2013. – № 7. – С. 129–135.

6. Герасименко А. Г. Маніпуляція ринковою інформацією як елемент стратегії домінування / А. Г. Герасименко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2013. – № 778. – С. 142–146.

7. Васелевський М. Інформація та кадри в логістичних системах / М. Васелевський, Р. Патора. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2001. – 272 с.

8. Пачковський Ю. Ф. Споживча поведінка українських домогосподарств : монографія / Ю. Ф. Пачковський, А. О. Максименко. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. – 292 с.

9. Шерстенников Ю. В. Моделювання дуополії з урахуванням логістики, обмеженого випуску і реклами підприємства / Ю. В. Шерстенников // Бізнес Інформ. – 2013. – № 10. – С. 135–141.

REFERENCES

Bulbakh, O. A. "Resheniye koordinatsionnoy zadachi upravleniya tovarno-materialnymi zapasami na predpriyatii" [The decision of the coordination tasks of managing the inventory in the enterprise]. *Vostochno-Yevropeyskiy zhurnal peredovykh tekhnologiy*, no. 2/10 (56) (2012): 18-20.

Gorskiy, A. A., Kolpakova, I. G., and Lokshin, B. Ya. "Dinamicheskaya model protsessa proizvodstva, khraneniya i sbyta tovara povsednevnogo sprosa" [The dynamic model of the process of production, storage and distribution of the goods of daily demand]. *Izvestiya RAN. Teoriya i sistemy upravleniya*, no. 1 (1998): 144-148.

Herasymenko, A. H. "Manipuliatsiia rynkovoiu informatsiieiu yak element stratehii dominuvannia" [Manipulation of market information as part of the strategy of domination]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriia: Menedzhment ta pidpryiemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku*, no. 778 (2013): 142-146.

Kravchenko, V. N. "Modeli protsessov upravleniya zapasami gotovoy produktsii na predpriyatii" [Models of management of stocks of finished products in the enterprise]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, no. 1 (7) (2010): 10-21.

Lysenko, A. I., Shostak, E. I., and Sariyeva, A. B. "Upravleniye zapasami proizvodstvenno-sbytovoy systemy v usloviyakh neopredelennosty sprosa" [Inventory management supply chain under uncertainty demand]. *Systemy obrobky informatsii*, no. 4 (111) (2013): 149-151.

Pachkovskyi, Yu. F., and Maksymenko, A. O. *Spozhyvcha povedinka ukrainskykh domohospodarstv* [Consumer behavior of Ukrainian households]. Lviv: LNU im. Ivana Franka, 2014.

Sherstennykov, Yu. V. "Modeliuvannia rozvytku maloho pidpryiemstva v umovakh konkurentnoho rynku" [Modelling development of a small enterprise in a competitive market]. *Biznes Inform*, no. 7 (2013): 129-135.

Sherstennykov, Yu. V. "Modeliuvannia duopolii z urakhuvanniam lohistyky, obmezhenoho vypusku i reklamy pidpryiemstva" [Modelling duopoly with consideration of logistics, limited production and advertising business]. *Biznes Inform*, no. 10 (2013): 135-141.

Vaselevskyi, M., and Patora, R. *Informatsiia ta kadry v lohistychnykh systemakh* [Information and personnel in logistics systems]. Lviv: Vyd-vo NU «Lvivska politekhnika», 2001.